

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

OSMANLI DEVLETİ DÖNEMİNDE MİLLİ
AŞİRETİ XVIII. - XIX. YY.

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN **HAZIRLAYAN**
Prof. Dr. İbrahim YILMAZÇELİK **Mehmet Rezan EKİNCİ**

ELAZIĞ-2017

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

OSMANLI DEVLETİ DÖNEMİNDE MİLLİ AŞİRETİ
XVIII. - XIX. YY.

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. İbrahim YILMAZÇELİK

HAZIRLAYAN
Mehmet R. EKİNCİ

Jürimiz, 20 / 04 / 2017 tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonunda bu yüksek lisans / doktora tezini oy birliği / oy çokluğu ile başarılı saymıştır.

Jüri Üyeleri:

1. Prof. Dr. İbrahim YILMAZÇELİK
2. Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK
3. Prof. Dr. Ömer AYTAG
4. Doç. Dr. Orhan YAZICI
5. Doç. Dr. Sitki ULUERLER

F. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun tarih ve sayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Prof. Dr. Ömer Osman UMAR
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET**Doktora Tezi****Osmanlı Devleti Döneminde Milli Aşireti XVIII. - XIX. YY.****Mehmet Rezan EKİNCİ****Fırat Üniversitesi****Sosyal Bilimler Enstitüsü****Tarih Anabilim Dalı****Yakınçağ Bilim Dalı****ELAZIĞ – 2017, Sayfa: XIII + 423**

Osmanlı Devleti'nde Milli Aşireti çoğunlukla, Diyarbakir, Mardin, Urfa ve Rakka çevresinde konar-göçer özellik gösteren bir aşirettir. Zamanla üyeleri arasından Diyarbakir ve Mardin voyvodalıkları yürütenler çıkmıştır. Bunun da etkisiyle Mardin ve Urfa-Viranşehir yörelerinde iskân edilen birkısım Milli Aşireti mensubu şehirlileşmişlerdir. Güneyde çölden gelen Urban taarruzuna dayanamayıp dağılan Boz-Ulus Aşiret Birliği sonrasında aşiretleri bu tehlide karşı birleştirme istidadı gösteren Milli Aşireti, bu sayede bünyesine kattığı aşiretlerle biraz daha büyümüştür. Bazı dönemler Osmanlı hükümetiyle yakınlaşan, bazen kendi çıkarına davranıp muhalif hareket eden Milli Aşireti idarecileri olmuştur. Anlaşmazlık yaşanan bu dönemlerde aşiret zayıflamış, dağılmıştır. XIX. yüzyılın sonunda Sultan II. Abdülhamid'in siyasetine uygun davranan Milli Aşireti, Hamidiye Süvari Alayları'na katılarak daha da kuvvetlenmiştir. 1908'de II. Meşrutiyet rejiminin ilanının arkasındaki önemli güç olan İttihad Terakki Cemiyeti, Sultan II. Abdülhamid dönemi iktidar unsurlarını birbir ortadan kaldırmıştır. II. Abdülhamid döneminin önemli destekçilerinden olan Milli Aşireti Reisi İbrahim Paşa da bundan nasibini alarak tasfiyeye uğramıştır. Böylece Milli Aşireti dağılarak yavaş yavaş eski gücünü kaybetmiştir.

Anahtar Kelimeler: Milli Aşireti, Hamidiye, Süvari Alayları, Milli İbrahim Paşa.

ABSTRACT**A PhD Thesis****Milli Tribe In The Ottoman Empire (18TH-19TH C.)****Mehmet Rezan EKİNCİ****Firat University****The Graduate School of Social Science****Department of History****ELAZIĞ – 2017, Page: XIII + 423**

Milli Tribe was a nomadic tribe in the Ottoman Empire whose living places were dominantly in Diyarbekir, Mardin, Urfa and Rakka. In time, some members of the tribe performed the duties of voyvoda. Thereupon, certain parts of the Milli Tribe were urbanized in Mardin and Urfa-Viranşehir regions. Milli Tribe gained more power after a successful incorporation of more tribes into its structure after the southerly flowed attacks of Urbans from the desert, which destroyed the Boz-Ulus Confederation. The rulers of Milli Tribe sometimes had a close relations to the Ottoman central government though sometimes they stayed in oppositon since they carried their own interests. The power of tribe reduced and vanished in the periods when the tribe-state relations were in conflict. Milli Tribe, which embraced the policies of Abdülhamid II in the end of the 19th century, increased its power after joining to the Hamidian cavalry regiments. The Committee of Union and Progress, which was the main cause behind the declaration of second constitution in 1908, swept the dominant powerful elements of Sultan Abdulhamid II. The leader of Milli Tribe, İbrahim Pasha, who was one of the most significant supporters of Abdülhamid II, received his own share and he was liquidated from power. Hence, the Milli Tribe graduallly lost its own power.

Key Words: Milli Tribe, Hamidian, Cavalry Regiments, Milli İbrahim Pasha.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	II
ABSTRACT.....	III
İÇİNDEKİLER.....	IV
TABLolar LİSTESİ	VII
EKLER LİSTESİ.....	VIII
ÖNSÖZ	X
KISALTMALAR	XII
GİRİŞ.....	1
KONU VE KAYNAKLAR.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. OSMANLI DEVLETİ'NDE AŞİRET YÖNETİMİ	20
1.1. Aşiret Teşkilatı	22
1.1.1. Aşiret Tanımı - Taksimati	22
1.1.2. Aşiret İdaresi	25
1.1.2.1. Aşiret Reisi	25
1.1.2.2. Divan	27
1.1.3. Aşiret Hukuku	29
1.1.3.1. Aşiret Hukukuna Dair Bazı Uygulamalar	33
1.1.3.2. Aşiretlerde Utfa/Örfî Kadınlar.....	34
1.1.4. Aşiretlerde Savaş	34
1.2. Osmanlı Devleti'nin Vilayat-ı Şarkıyye'deki Hakimiyeti ve Aşiret Yönetimi... 36	
1.2.1. Klasik Osmanlı Sancağı	40
1.2.2. Yurtluk-Ocaklık sancağı.....	40
1.2.3. Hükümet Sancağı	41
1.2.4. Osmanlı Devleti'nde Aşiret İdaresi	44
1.2.4.1. Kadı	48
1.2.4.2. Voyvoda.....	49
1.2.4.3. Kethüda-İskanbaşı	52
1.2.4.4. Oymak başı	55
1.2.4.5. Ağa.....	55
1.2.5. Mîr-i Aşiretlik İdaresi.....	56

1.2.6. Cebelü Timarı Uygulaması	66
1.2.7. Tanzimat Devri Aşiret Yönetimi	71
1.2.7.1. Nahiye.....	72
1.2.7.2. Aşiret Müdürü.....	73
1.2.7.3. İdare Meclis Azalığı	74

İKİNCİ BÖLÜM

2. OSMANLI DEVLETİ DÖNEMİNDE MİLLİ AŞİRETİ	76
2.1. Milli/Milan İsmi	76
2.2. Milli Aşireti'nin Yaşadığı Yerler	79
2.3. İkili Teşkilat ve Milli Aşireti'nin Kolları	88
2.3.1. Milli-i Kebir - Milli-i Sağır ve Tâbi Aşiretler	97
2.4. Milli Aşireti Tarihsel Gelişimi	103
2.4.1. Şehir İdaresinde Milli Mensupları.....	108
2.4.1.1. Mardin Millileri	109
2.4.2. Milli Mehmed Bey ve Nevruz Bey	122
2.4.3. Keleş Abdi Bey	127
2.4.4. Milli Beşar Paşa ve Milli Derviş el-Mahmud Bey (Mahmud I).....	129
2.4.5. Milli Timur Paşa – Sa'dun Bey - İbrahim Bey	134
2.4.6. Milli İbrahim Bey – Milli Mahmud Bey (Mahmud II) – Milli Eyub Bey – Diyarbakir Valisi Behram Paşa – Milli Beşar Bey.....	143
2.4.7. Milli Mahmud Ağa (Mahmud III) ve Milli Timavî Ağa.....	159
2.4.8. Milli Mahmud Ağa (Mahmud IV).....	165
2.4.9. Milli İbrahim Paşa (1845-1908) ve Milli Aşireti İdarecileri Soyağacı	168

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. SULTAN II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ'NDE MİLLİ AŞİRETİ	170
3.1. Şark Meselesi ve Şark Meselesinde Avrupalı Devletlerin Rollerini.....	171
3.1.1. Şark Meselesinde Ermeni Rolü ve Anadolu Islahatı Meselesi.....	177
3.1.2. Şark Meselesi'ne Karşı Sultan II. Abdülhamid'in Şark Siyaseti	182
3.1.2.1. Denge Siyaseti	182
3.1.2.1.1. Bağdad Demiryolları.....	184
3.1.2.2. İslamcılık Siyaseti.....	187
3.1.2.2.1. Hamidiye Hicaz Demiryolları Projesi.....	188
3.1.3. II. Abdülhamid'in Aşiret Siyaseti	189

3.1.3.1. Aşiret Mektebi	192
3.1.3.2. Hamidiye Aşiret Süvari Alayları	195
3.1.3.2.1. Alayların Kuruluşu 1890	197
3.1.4. Milli İbrahim Edhem İdaresinde Milli Aşireti (1862-1908)	207
3.1.4.1. Aşiret Reisleri ile Milli İbrahim'in Sürgünü	209
3.1.4.2. Milli İbrahim'in Sürgün'den Fırlarla Aşiret'in Başına Dönüşü	220
3.2. Hamidiye Alayları ve Milli Aşireti	226
3.2.1. Hamidiye Alayları'nda Milli Aşireti'nin Rolü	227
3.2.1.1. Milli Aşireti'nin Kurduğu Alaylar	231
3.2.1.2. 1895 Askerî Salnamesi'nde Milli Aşireti Alayları	241
3.3. 1908 Askerî Salnamesi'nde Milli Aşireti Alayları.....	248
3.4. Milli Aşireti ve Aşiretler Arası İlişkiler	256
3.4.1. Urban Aşairi ile İlişkiler	257
3.4.1.1. Şammar ve Aneze Aşiretleri ile Milli Aşireti İlişkileri	258
3.5. Diğer Aşair, Mülki / Askerî İdare ve Eşraf ile İlişkiler.....	277
3.6. Milli İbrahim Paşa'nın Tasfiyesi ve Ölümü.....	308
3.6.1. Tasfiye Süreci'nde Eşraf'ın Etkisi	311
3.6.2. Birinci Telgrafhane Baskını ve Ziya Gökalp 1905	314
3.7. Tasfiye Süreci'nde Mülkî ve Askerî İdarelerin Etkisi	319
3.8. İkinci Telgrafhane Baskını 1907 - Ziya Gökalp ve İttihad Terakki Diyarbakir Şubesi	329
3.9. Milli İbrahim Paşa İsyanı - Bastırılışı ve Ölümü 1908	339
SONUÇ	366
KAYNAKLAR	379
EKLER	403
Ek 1. Orijinallik Raporu.....	403
ÖZGEÇMİŞ	423

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1: Aşiret Teşkilatı Tasnifini Gösterir Tablo	24
Tablo 2: 1515 Tarihli Diyarbekir Eyaleti'nin İlk İdarî Taksimatı	38
Tablo 3: 1631-32 Tarihli Diyarbekir Eyaleti İdarî Taksimatı.....	39
Tablo 4: 1631-32 Tarihli Van Eyaleti İdarî Taksimatı	39
Tablo 5: Osmanlı Devleti'nde Milli Aşireti'nin Yaşadığı Yerleri Gösterir Tablo	81
Tablo 6: Milli Aşireti ve Tâbi Aşiretler: 1. Sıra Milli Aşireti çekirdek, 2. Sıra: Aşiret birliğini oluşturan ilk 7 aşiret, 3. Sıra: Tâbi aşiretler.	103
Tablo 7: Şehir İdaresinde Milliler.....	126
Tablo 8: Milli Aşireti İdareci Aile Soyağacı.....	169
Tablo 9: Hamidiye Aşireti Süvari Alayları	204
Tablo 10: Sürgün 146 Aşiret Reisi ve Beyin İsim Listesi	214
Tablo 11: Bir Hamidiye Alayı Oluşum Şeması	235
Tablo 12: Milli Aşireti'nin Hamidiye Alaylarındaki Mevcudu	238
Tablo 13: Rütbe Tablosu.....	240
Tablo 14: 1895 Askerî Salnamesi'nde Milli Aşireti Alayları	242
Tablo 15: 1908 Askerî Salnamesi'nde Milli Aşireti Alayları	250
Tablo 16: Milli İbrahim'in Oğulları	361

EKLER LİSTESİ

- EK I:** Orjinallik Raporu 403
- EK II:** Bereketli Hilal'i gösteren harita, Kaynak: Google Harita. Uyarlayan: Mehmet Rezan Ekinci. 404
- EK III a.** Kanunî Sultan Suleyman'ın sancak ve dirlik sahiplerine tanıdığı imtiyazları gösteren emr-i şerîf, Topkapı Sarayı Arşivi E 11969. 405
- EK III b.** Kanunî Sultan Suleyman'ın sancak ve dirlik sahiplerine tanıdığı imtiyazları gösteren emr-i şerîfin devamı, Topkapı Sarayı Arşivi E 11969. 406
- EK IV:** Milli Aşireti Yaşam Yerleri Haritası, Kaynak: Google Harita. Uyarlayan: Mehmet Rezan Ekinci 407
- EK V:** Yaylak-Kışlak Göç Yolları Haritası, Michael Thevenin, “La maison du Berger de Diyarbakır, Projet de valorisation des pratiques pastorales en Turquie”, In L'Hevsel a Amida-Diyarbakır: Etudes et rehabilitatio de jardins mesopotamiens, Institut français d'études anatoliennes (généré le 04 janvier 2016), İstanbul 2015, s. 5; 408
- EK VI.** Michaël Thevenin, «De la pastoralité dans l'Est de la Turquie», *Journal of Alpine Research/ Revue de géographie alpine* [En ligne], 102-2 | 2014, mis en ligne le 15 septembre 2014, consulté le 25 octobre 2016, p. 3. 409
- EK VII:** Vilayat-ı Şarkiyye Haritası, BOA., HRT-h, 1709/1 410
- EK VIII:** Milli Timur Ağa'nın toplam 31.389 aded ecnas altunluk hazinesi, BOA, HAT, 1408/57120, 29 Z 1212/14.06.1798. 411
- EK IX:** Milli Aşireti İskanbaşısı Eyub Bey'in Sultan II. Mahmud'a Dehaletnamesi, BOA., HAT., 448/22336-C-3, 27 L 1243/12.05.1828. 412
- EK X:** Max von Oppenheim Milli İbrahim Paşa'nın Sofrası'nda iken 1899, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Max_von_Oppenheim_with_Ibrahim_pasha_1899.jpg, Erişim Tarihi: 14.10.2016. 413
- EK XI:** Milli İbrahim Paşa piyadeleriyle yemekte otururken çekilen fotoğraf no. 205, http://gertrudebell.ncl.ac.uk/photo_details.php?photo_id=4006, Erişim Tarihi: 14.10.2016. 414
- EK XII:** Milli İbrahim Paşa'nın süvarileriyle çekilen fotoğraf no. 206, http://gertrudebell.ncl.ac.uk/photo_details.php?photo_id=4007, Erişim Tarihi: 14.10.2016. 415

- EK XIII:** Mark Sykes, Milli İbrahim Paşa ve Aşiret İleri Gelenleriyle Çadırı'nda İken, Mark Sykes, The Chaliph's Last Heritage, A Short History of the Turkish Empire, Macmillan and Co., Ltd., London, 1915, s. 320-321..... 416
- EK XIV:** “Hamidiye Alayları'nın 7 Livaya Sûret-i Taksimini Mübeyyin Pusula'dır” BOA., Y.EE., 81/42, varak: 2, 18 Ka 1313/30.12.1897. 417
- EK XV:** Milli İbrahim, Miranlı Mustafa maiyyetleri ve Müşir Zeki Paşa ile birlikte çektikleri fotoğraf; için bkz. Servet-i Fünun Gazetesi, No. 195, sene: 4, C. 8, s., 24 Ts 1310/06.12.1894. 418
- EK XVI:** Hamidiye Aşiret Alayları'ndan Milli İbrahim Paşa'nın Giyim-Kuşamına Dair Örnek Fotoğraf (Fotoğraf altındaki yazı: *Ekraddan İbrahim Paşa ve Avanesi*), İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi, II. Abdülhamid Fotoğraf Koleksiyonu, klasör no. 90877, foto no. 16..... 419
- EK XVII:** Peabody Martini Henry cinsi tüfenk örneği ve Sultan Abdulaziz'in Martini tüfengi için bkz. <http://www.kerimusta.com/martini-tufekleri/>, Erişim Tarihi: 06.01.2016; <http://tarihvedenedeniyet.org/2009/09/ilk-abd-baskanini-ii-abdulhamid-agirladi.html>, Erişim tarihi: 25.10.2016 420
- EK XVIII:** Eşrafdan Ziya (Ziya Gökalp) ile birlikte 99 şahsın Milli İbrahim Paşa'dan Şikâyet Telgrafı, BOA., Y. MTV., 303/123, 4 Ts 323/17.11.1907..... 421
- EK XIX:** Milli İbrahim Paşa Haleb'de Sefirlerle Görüşürken Çekilen Fotoğraf, Azad Ahmad Ali, “Le rôle politique des tribus kurdes Milli et de la famille d'Ibrahim Pacha à l'ouest du ... et au nord du Bilad al-Cham (1878-1908)”, Jean-Claude David et Thierry Boissière (dir.), Alep Et Ses Territoires Fabrique et politique d'une ville (1868-2011, Presses de l'Ifpo, Institut français du Proche-Orient, Beyrouth – Damas 2014, p. 67-79..... 422

ÖNSÖZ

Ön Asya'nın ilk yerleşim yerlerinden olan "*Bereketli Hilal*", bir tarafı Anadolu'nun güney ucuna diğer tarafı Suriye-Filistin çöllerine bakan Fırat ve Dicle nehir sularının beslediği verimli arazilere sahip bir vaha gibidir. Burası hem tarıma dayalı yerleşik toplumların doğduğu yerleşim yerlerini, hem konargöçer vaziyetteki büyük aşiretlerin çok sayıda hayvan besledikleri kırsal sahaları barındırmaktadır.

Çöl ve kırsaldaki konargöçerlik ile yerleşik düzen arasındaki birbirine zıt bu iki hayat tarzı zaman zaman çok büyük çatışmalara sahne olmuştur. Hayvanlarını yaylak ve kışlak arasında getirip götürmek zorunda olan konargöçerlerin yerleşim yerlerinden geçerken arazilere zarar vermeleri, yanısıra eşkıyalık hareketlerine karışmaları sebebiyle devlet, konargöçerleri iskân etme yollu bir siyaset izlemiştir.

XVII. yüzyıl boyunca uzun süren savaşlar ve yaşanan buhranlar, Anadolu'da aşiretlerin de karıştığı büyük huzursuzluklara sebep olmuştur. XVII. yüzyılın sonundan itibaren Anadolu'nun güney ucunda Haleb, Rakka ve çevresindeki Yeniil, Haleb ve Bozulus Türkmenleri gibi büyük gruplar gerek bu huzursuzluklar gerekse aynı yüzyılın ortalarında Arabistan'dan buraya gelen Şammar, Aneze, Cubur ve Bakara gibi yağmakâr büyük aşiretlerin buralara gelmesi gibi başkaca sebeplerle yerlerini terk ile Anadolu'da muhtelif yerlere doğru göç etmişlerdir.

Osmanlı Devleti, yer yer tahrir kayıtlarında Bozulus Aşiret Birliği dahilinde görünen Milli Aşireti'ni de yerlerini terk eden diğer aşiretlerle birlikte Rakka'dan, Mardin, Viranşehir ve Diyarbakir'e kadar uzanan bölgelerde iskân etmeye çalışmıştır.

Anadolu'nun çöle bakan yerleşim yerlerinin tahripkâr ve seferber haldeki güçlü ordular gibi olan büyük Arab aşiretlerinin tehdidi ve akınları karşısında boşalan iskân sahaları için bir yandan hükümet, diğer yandan da sürüleri ve meraları savunmasız kalan aşiretleri tedbir almaya itmiştir. Aşiret reislerinin devlet katındaki hizmetleri ve işbirliği sayesinde Milli Aşireti, kah zor gücüyle kah gönüllü olarak yanına aldığı çevre aşiretlerini de kattığı aşiret birliğini zaman zaman diğer aşiretlere ve yerleşim yerlerine karşı kullandığı gibi, bu Arab aşiretlerine karşı bir set vazifesi görmüştür.

Çalışmanın birinci bölümünde, aşiret yapısı ve Osmanlı Devleti'nde aşiret teşkilatı ile ilgili bilgiler ele alınmıştır.

İkinci bölümde, aşiretin adı, yaşadığı yerler, kolları, tâbi aşiretler, aşirette idarecilik yapan şahıslar üzerinden tarihsel gelişimi ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde, aşiretin II. Abdülhamid döneminde Hamidiye Alayları projesinde yer alarak bunu bir avantaj olarak bölgedeki hem aşiretler arası hem de eşraf ve kamu bürokrasisindeki ilişkilerde kullanması ele alınmıştır.

Danışmanım Prof. Dr. İbrahim YILMAZÇELİK'e, bütün hoşgörüsü ve özverisiyle, zorlukları aşmamda yol gösterici olan kilit rolü sebebiyle şükranlarımı arz ederim.

Bölüm hocalarımdan başta Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK'e, Yrd. Doç. Dr. Rıfat ÖZDEMİR'e ve Prof. Dr. Ahmet AKSİN'a, tezin yazım sürecindeki katkıları için teşekkür ederim. Tezi tamamlamakta ciddi ve önemli yapıcı destekleri oldu.

Bu çalışmada dile getirilmesi gereken önemli destekler oldu. Arapça çeviriler için muhterem babam Süleyman Ekinci'ye, Osmanlıca vesikaların Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden temini ve tez yazım süresi boyunca her müracaatımda büyük özverilerle orayı ikinci adres yapan ağabeyim Mehmet Azad Ekinci'ye, İngilizce çeviriler için yardımını esirgemeyen ağabeyim Yrd. Doç. Dr. Mehmet Behzad Ekinci'ye, vesikaların tasnifinden yazma aşamasına biçok alanda zamanını hasreden muhtereme eşim Merve Nur Ekinci'ye teşekkür ederim.

Tezin yazımında desteği olan kıymetli emek sahiplerinden Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden Abdullah Demir'e, Dr. Ahmed Muhammed Ahmed'e, Ebu Arab Memduh Milli'ye, Ebu Semir Hüseyin Milli'ye, Ebu Ubade/Mihemed Zekî'ye, Kak Sirac'a, Dr. Hogir Tahir'e, Abdulillah kurê Halil Ağa Milli'ye, Ebu Tallal Milli'ye, Tallal Milli'ye, Muhammed bin Ebu Tallal Milli'ye, Ciwan Saadon'a, Dr. Yusuf Baluken'e, Arş. Grv. Erdal Çiftçi'ye, Arş. Grv. Remzi Avcı'ya, Arş. Grv. Abdüsselam Ertekin'e, Salih Agir Qoserî'ye, Vakıflar Arşivi'nden Mehmet Kurt'a, Enver Karakeçili'ye ve Cihan Yıldırım'a teşekkür ederim.

KISALTMALAR

A. DVN. MHM.	: Mühimme Kalemî Belgeleri
A. MKT. MVL.	: Sadâret Mektubî Kalemî Meclis-i Vâlâ
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tez
a.g.y.	: Adı geçen yazma
A.MKT. MHM.	: Sadâret Mektubî Kalemî Mühimme Kalemî
A.MKT. UM.	: Sadaret Mektubi Kalemî Umum Vilayat Evrakı
AE. SMHD. I:	: Ali Emiri Mahmud I
AE. SOSM. III	: Ali Emiri Osman III
AE.SAMD.III	: Ali Emîrî Tasnifi III. Ahmed
BEO	: Bab-ı Ali Evrak Odası
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	: Cilt
C.ML	: Cevdet Maliye
CD	: Cevdet Dahiliye
DH. MKT	: Dahiliye Mektubî Kalemî
DH. TMİK	: Dahiliye Tesri'i Muamelat ve Islahat Komisyonu
DH. TMİK. M.	: Dahiliye Tesri'i Muamelat ve Islahat Komisyonu Muamelat Evrakı
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
dn	: Dipnot
DTCFD	: Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi
Edt.	: Editör
HH	: Hatt-ı Hümayun
İ. DH.	: İrade Dahiliye
İ. HUS.	: İrade Hususi
İA	: İslam Ansiklopedisi
İE. DH	: İbnü'l-Emin Dahiliye
İMV	: İrade-i Meclis-i Vâlâ
KK	: Kamil Kepeci Tasnifi

M.A.Ü.S.B.	: Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
MAD	: Maliye Ahkâm Defteri
MD	: Mühimme Defteri
md.	: madde
MF. MKT.	: Maarif Nezareti Mektûbî Kalemî
MŞS	: Mardin Şer'iyeye Sicili
ODAM	: Ortadoğu Araştırmaları Merkezi
s.	: Sayfa
ŞD.	: Şura-yı Devlet
TD.	: Tahrir Defteri
Tev.	: Teşrin-i Evvel
TKAE	: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
Ts.	: Teşrin-i Sani
TTK	: Türk Tarih Kurumu
v.	: Varak
Y. EE.	: Yıldız Esas Evrakı
Y. MTV.	: Yıldız Tasnifi Mütenevvi Maruzat Evrakı Bölümü
Y. PRK. ASK.	: Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Askeri Mevzuat
Y. PRK. AZJ	: Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı, Arzuhaller ve Journaller
Y.A.HUS.	: Yıldız Sadâret Hususî Maruzât Evrakı
Y.EE d.	: Yıldız Esas Evrak defter
YKY	: Yapı Kredi Yayınları

GİRİŞ

KONU VE KAYNAKLAR

I. KONU

Toplumlar, günümüzden on iki bin yıl öncesinden itibaren yeryüzünün ayrı ayrı alanlarında, bu alanların farklı tâbiat şartlarına bağlı olarak eriştikleri sosyal, kültürel ve ekonomik seviyelerine göre, birtakım hayat tarzları oluşturmuşlardır. Dünyanın çeşitli yerlerinde orman, çöl, göl, ırmak, deniz, bozkır coğrafyasına ve tâbiatına uygun olarak birbirleriyle etkileşim geliştirdiklerinde çeşitlenen birbirinden farklı toplumsal tipler ve kültürler ortaya çıkmıştır. Bu toplum tipleri, iklim, mekân ve toplumsal ilişkiler çerçevesinde yeryüzünün farklı yerlerinde, aynı niteliğe sahip ve evrensel özellikte, farklı kültürel verileri miras yoluyla günümüze kadar aktarmışlardır.

Bazı toplulukların kışın barınaklarda, yazın orman ya da su kenarlarında bir araya geldikleri, dinî bir tasavvur oluşturdukları ve bir şekilde hukuk düzeni içinde yaşadıkları bilinmektedir. Buzul dönemi sonrasında çölleşen bölgelerinde, değişen şartlara adapte olarak yaşamaya devam eden topluluklar olduğu gibi, bazı topluluklar ise *konargöçer* halinde başka yerlere taşınarak diğer topluluklarla ilişki kurmuşlardır.

Buzul dönemde geçim kaynağı olarak var olan avcılık, buzulların tümüyle eriyerek su kaynaklarının belirli yerlerde birikmesi sonucunda, hayvanlarla insanları aynı yerlerde tekrar buluşmaya itmiştir. Avcılık bir geçim kaynağı olarak devam etmekle birlikte, bu kez hayvanların evcilleştirilerek üretilmesi evresine geçilmiştir. Hayvan toplayıcılığı ve evcilleştirme evresiyle birlikte, çoğaltılan sürülere uygun otlakların bulunması için hayvancılığa elverişli bölgelere taşınma zorunluluğu, *konargöçer yaşam tarzını* ortaya çıkarmıştır¹.

Buzul dönemi sonrasında Kuzey Afrika, Ön Asya, Orta Asya'nın çölleşen bölgelerine ve Arabistan çölleriindeki değişikliklere uyum sağlayan bazı toplulukların ve bedevîlerin özellikle deve, at gibi binek özelliği de taşıyan hayvanları yetiştirmeleri, onların diğer kültürlerle ilişki kurmalarını kolaylaştırmıştır. Çöldeki gece-gündüz

¹ Tahir Erdoğan Şahin, "Uygarlığın Oluşumu, Unsurları ve Orta Asya Uygarlığı'nın Niteliği", *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, Sayı: 1, Ağustos-Kasım, İstanbul 2013, s. 59-68.

sıcaklık farkları, mevsim değişkenliği ve kaynak kıtlığı, doğal olarak bu toplulukların ve kabilelerin birbirleriyle çatışmalarına sebep olmuştur².

Geçim kaynaklarının ve üzerinde yaşanan mekânların tâbiatı gereği, insan toplulukları arasındaki ilişkilerde, çeşitli etkileşim unsurları ortaya çıkmıştır. Mekân olarak çölü mesken tutan topluluklar, buraya has bir hukukun ve kültürün doğmasına zemin hazırlamışlardır. Temel geçim kaynağı olarak hayvancılık yapan bedevî ve konargöçerlerin, hayvancılık dışında birbirlerine karşı yağmalarda bulunmak gibi kendine has bir yaşam biçimi oluşturmuşlardır. Buradaki insan topluluklarının hayvancılığın yanında birbirlerinin mal ve hayvanlarına karşı *istila ve yağmakârlık* içerisine girerek, neredeyse bir *geçim kaynağı* tarzında bu işi tutmaları, bazı kuralların doğmasına sebep vererek, toplulukları *korunma ve saldırıda bulunma* şeklinde örgütlenmelere itmiştir.

Hem coğrafi şartlar hem de başka topluluklara karşı girdikleri ilişkiler sonucunda, olası tehdid durumuna göre organize ve örgütlü bir şekilde hareket etmeye ihtiyaç duymuşlardır. Sürülerine verimli mera ve otlaklar bulma arayışında olan konargöçer vaziyetteki bu topluluklar, hem vahşi tâbiata hem de öteki topluluklara karşı mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Dışarıya ve çevreye karşı korumacı özellikteki bu içe dönük yapı, *öteki* konumundaki topluluklara karşı, kapalı bir teşkilat yapısına dönüşmüştür.

Topluluklarda artan hayvan sayısı, bu hayvanlara yetecek mera sahalarını ele geçirmek, elde tutmayı sağlamak ve bunları idare edecek nüfusa sahip olma ihtiyacı, birbirlerine doğrudan ve sıkıca bağlı olan bir ilişkiler ağı doğurmuştur. Bu şekilde daha geniş sahalara sahip olma olgusu, daha büyük toplulukları biraraya getirmiş ve yerine göre *konfederatif tarzda aşiret yapılarının* doğmasına zemin hazırlamıştır.

Son Buzul Çağı'nın sonlarına doğru havanın yumuşaması, Avrupa'ya nazaran Kuzey Afrika, Ön Asya, Güney Asya, Hindistan ve Anadolu'da iklimin yaşam koşullarına daha elverişli bir hal aldığı anlaşılmıştır. Özellikle Güney Batı Asya ve Güney Anadolu'da, Akdeniz'in doğu ve kuzeyi boyunca uzanan, bugün batı sınır hattı Güney Filistin'den başlamak üzere, Suriye, Filistin, Türkiye, Irak, Toros, Zağros ve İran'a doğru bir hilal şeklini çizerek "*Bereketli Hilal*" diye isimlendirilen bu saha, "*Ön*

² T. E. Şahin, "Uygarlığın Oluşumu, Unsurları ve Orta Asya Uygarlığı'nın Niteliği", s. 59-68; Arabistan yarımadasında özellikle çöl, kırsal kesimin bedevî (göçebe) toplulukları ve kentliler arasındaki yaşam farklılıkları ve birbirleri ile mücadelelerinin sosyolojik incelemesi için bkz. İbn-i Haldun, *Mukaddime*, C. 1, Onur yay., Ankara 1977, s. 293-355.

Asya'nın ilk tarım ve tarıma dayalı yerleşik toplumların doğduğu” mekânları içinde barındırmaktadır **EK II**³.

Hayvanların evcilleştirilmesi, besin üretiminin ilk aşaması olarak kabul edilmektedir. Tarım üretiminin eş zamanlı olarak farklı yerlerde başladığı bilgisinin yanında, her yerde aynı anda başlamamış olması gerçeği, üretim bilgi ve deneyiminin taşınmasının ister istemez, bir şekilde etkileşim sonucunda olduğu kanaatini pekiştirmektedir. Öyle ki, *Bereketli Hilal* içerisinde konargöçer vaziyetteki büyük toplulukların, çok sayıda hayvan yetiştirmenin bir gereği olarak, tahıl üretimi bilgisini göç sahalarındaki başka konargöçer topluluklara taşıyarak aktarmış oldukları anlaşılmıştır.

Bereketli Hilal, yani “iki nehir arası” denilen Mezopotamya bölgesinin Fırat ve Dicle nehirlerinin suladığı havza, Akdeniz ile Güney ve Orta Asya arasında bir etkileşim sahası ve köprüsü vazifesi görmüştür. Verimli tarım arazilerine ve canlı bir ticaret hayatına sahip olması, halkların, kültürlerin etkileşim ve cazibe sahası olması sebepleriyle bu saha, yerleşik ve konargöçerler arasındaki mücadelelere, çok sık istilalara ve göçlere uğramıştır⁴.

Orta Asya da ise, geniş coğrafyasında bulunan çöl, göl, ırmak ve orman gibi farklı alanlarına rağmen, buradaki hakim yapı “*bozkır kültürü*” olarak öne çıkmıştır. Buradaki bazı iklim ve hayat şartları, insanları konargöçer ve özellikle “*atlı-göçebe bozkır kültürü*” şeklinde yaşamaya mecbur etmiştir⁵.

Orta Asya Türklerinin toplum ve idari yapısı, “*atlı-göçebe bozkır kültürü*”nün etkisiyle şekillenmiştir. Orhun Abideleri’ne göre, Türk Toplumunun idari ve sosyal düzeni küçükten büyüğe olarak, “*oguş*” (*aile*), “*urug*” (*aileler birliği*), “*bod*” veya “*boy*” (*kabile*), “*bodun*” (*boylar birliği*) şeklindedir. Bodun veya aşiretler de kabiliyetleri oranında “*İl*” (*devlet*)i oluşturmuşlardır.

Ailelerin bir araya gelmesiyle oluşan yapıya *Urug*; urugların biraraya gelmesiyle de belirli toprağa ve savaş gücüne sahip olan topluluğa da *boy*, *bod* (kabile) denilmiştir. Boyların birliği de, siyasal bir birliği oluşturan kurumsal bir kimliği ifade etmektedir. Boy birliği, vergi ve asker toplama, idari ve yargısal sevk ve ordu tanzim etme

³ Bkz. **EK II**: Bereketli Hilal’i gösteren harita. EKler; T. E. Şahin, “Uygurlığın Oluşumu, Unsurları ve Orta Asya Uygarlığı’nın Niteliği”, s. 66-70.

⁴ Hamza Ateş, Soner Ünal, “Devletin Doğduğu Yer: Antik Çağ Ortadoğusu’nda İdari Hayat” *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:6, Sayı:1, 2004, s. 22.

⁵ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları II*, MEB yay., İstanbul 2001, s. 9-10; T. E. Şahin, *a.g.m.*, s. 78-102.

kabiliyetini elde ederek, siyasi yönden bağımsız olabilme kabiliyetine ulaşması sonucunda artık bir *il*, yani devlet seviyesine çıkmış olmaktadır⁶.

Türkler, Orta Asya’da geniş ve çeşitli bölgelere dağılmışlardı. Ziraat yapılabilecek bölgelerin azlığına rağmen, buralarda hayvancılığın yanında kısmen zirai bir hayat da bulunmaktaydı. Ancak Orta Asya Türk ekonomisinin temeli hayvancılığa dayanmaktaydı. Tâbiat şartları, birkısım Türkleri “*hayvan yetiştiricisi*” olmaya zorlamıştı. Anadolu’yu fetheden Türkler’de de durum aynıydı. Orta Asyalıların ellerinde milyonları aşan hayvanlar bulunmaktaydı. Çin kaynaklarında “otlar ile suları takip ederek” yaşayan Türkler için, “göçebe” deyimini kullanılmıştı. Bir yere yerleşmek önceliği olmayan Türkler, hayvanlarına ot ve su bulmak için göç edip duruyorlardı⁷.

Geçim kaynağı olarak hayvancılık, Türklerin sosyal hayatlarına “*disiplinli bir düzen*” sağlamıştı. Hayvancılık, Türklerin günlük hayatlarına hayvan yetiştirmek ve avcılık yapmak gibi başlıca iki önemli sorumluluk katmıştır. Öncelikleri hayvanları gözlemek, üretmek ve korumak iken, geçimlerinin tümünü kendi sürülerinden karşılamayarak, et ve kavurma gibi kışlık erzaklarını, özellikle av yoluyla temin etmeyi benimsemişlerdir. Sürek avı şeklinde birçok aile ve boyun bir araya gelerek yaptıkları avcılık, hem Göktürklerde hem Uygurlarda bir nevi “*savaş talimi*”ne dönüşmüştür.

Göçebe Türk toplumunun ekonomik düzeninde, savaş talimi anlamında önemli bir yer tutan toplu avcılık, sadece ihtiyaç için değil; zevk amacı ile de yapılan bir spor anlamı taşımaktaydı. Toplum düzeni, bu sürek avları ile hem yenilenmiş hem de herhangi bir tehlikeye karşı test ve kontrol edilmiş oluyordu. Bu sebeple avcılık, topluma hem dinamizm hem disiplin katmaktaydı.

Orta Asya’daki bu hayat tarzında, her aile ve toplumun komşularından gelecek bir baskınla birkaç saat içinde ortadan kaldırılacakları biçimde bir hız ve hareketlilik oluşmuştu. Atlı baskınlar, aniden bastırır ve birkaç saat içinde de sona ererdi. Herşey büyük bir sürat içinde olur ve biterdi. Gece ya da gündüz fark etmeksizin her an herkesin kulağı tetikte olmak zorundaydı. Hazır bulunmak amacıyla nöbetçilerle gözcülerin konması, askerliğin değil; sivil hayatın ihmal edilemez şartlarındandı. Bu sebeple ordu, bizzat halkın kendisine dayanmaktaydı. Süratin, hayatın varlık anlamını taşıdığı göçebe bir toplumun, savaş düzenine geçmesi için dakikalar yeterli olmaktaydı.

⁶ İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, Ötüken yay., İstanbul 1997, s. 227-233.

⁷ Ögel, **Türk Kültürünün Gelişme Çağları II**, s. 9-10; İbn-i Haldun, **Mukaddime**, s. 293-298.

Yerleşim düzeninde yuvarlak çadırlar kullanılırdı. Çadırlar, soğuk ve rutubeti engelleyecek şekilde, ağaç dalları ve keçelerle güçlendirilirdi. Çadırın üzeri de ayrıca keçeli ve çıtalı bir tavanla kaplanırdı; tepe noktasında dumanın çıkmasına imkân tanıyacak bir hava bacası bulunur, kapısı kalın bir perde ile kapatılırdı.

Orta Asya'daki göçebe toplumunda çadır yerleşme düzeni, kimin nerede oturacağı ve hayvanlarını nerelerde otlatacağı, uzun seneler boyu elde edilmiş tecrübe sonucunda, töre ve yasa haline gelmiş kurallarla belirlenmişti. Toplum ve ailede disiplin ile düzen, hayatta kalmanın ana şartıydı. Bu düzende, “*bir saat inceliği ile işlemeyen toplumlar*”ın hayatta kalma imkânı yoktu. Şehir yaşamının rahat ve kaygısızlığının tersine, çöl ve kırsal hayatın bu hengame ve hareketliliği, topluma keskin bir dinamizm katmaktaydı⁸.

Orta Asya'da geniş bir alana yayılmış bulunan Türk boyları, bozkırda yaşanan iklim hareketleri, nüfus kalabalığı, otlak darlığı ve Moğol akınları sebebiyle, onların hakimiyetine girmek istemeyen bağımsızlık ruhuna sahip olmaları gibi birçok sebeplerle İran, Irak, Suriye, Kafkaslar, Balkanlar ve Anadolu'ya doğru sürekli göç etmişlerdir⁹. Bu göç hareketlerinin ve özellikle 1071 Malazgirt Savaşı'nı müteakip Anadolu'ya yapılan yoğun göçlerin sonucunda Oğuz boyları, Anadolu'da hakimiyet kuran Selçuklu, Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Osmanlı gibi devletlerin kurulmasına zemin hazırlamışlardır¹⁰.

Selçuklu Devleti, göçmen Türkmen kabileleri batıya yönlendirmiştir. Anadolu kapılarında biriken ve göçebelğe devam eden Oğuz (Türkmen) aşiretleri, bu kültürlerini olduğu gibi Anadolu coğrafyasına taşımışlardır. Aynı süreç, Karakoyunlu ve Akkoyunlu hanedanları döneminde de devam etmiştir¹¹.

⁸ Ögel, **Türk Kültürünün Gelişme Çağları II**, s. 9-11; İbn-i Haldun, **Mukaddime**, s. 302-303.

⁹ Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, s. 48-53; Ömer Göksel İşyar, “Avrasya'da Devletlerin Şekilleniş, Yükseliş ve Düşüş Süreçleri: Türk ve Rus Örnekleri”, **Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu**, Cilt:3, Sayı: 6, 2008, s. 109; Orhan Sakin, **Anadolu'da Türkmenler ve Yörükler**, Ekim yay., İstanbul 2010, s. 21-22.

¹⁰ Kafesoğlu, **a.g.e.**, s. 150-156; Faruk Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri Boy Teşkilatı Destanları**, AÜDTCF yay., Ankara 1972, s. 156,167.

¹¹ Ö. G. İşyar, **a.g.m.**, s. 110-111; Akkoyunlular döneminde Kurmancların bütün Becen kolundan gelen boy ve oymaklar, Kara-Ulus ismiyle anılmıştır. Diyarbakır'daki Ulu Camii'de bulunan IV. Mehmed'e ait fermanda bu isim görülmektedir. Kara-Ulus'un altı oymaklı aşiret bakiyesi Kuzey Irak'ta bulunmaktadır. Bkz. Fahrettin Kırzioğlu, **Dağıstan-Aras-Dicle-Altay ve Türkistan Türk Boylarından Kürtler**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yay., Ankara 1984, s. 28; Kara-Ulus'un Cihan Şah döneminde oğlu Bağdad Valisi Pir Budak tarafından Azerbaycan'a götürüldüğü, ancak hepsinin gitmediği hatta birkısımının geri döndüğü bilinmektedir. XVI. ve XVII. yüzyıllarda birkısımının Hemedan havalisinde birkısımının da Irak ve Güneydoğu Anadolu'da meskun olduğu bilinmektedir. Bkz. Faruk Sümer, **Karakoyunlular**, C. I, TTK yay., Ankara 1992, s. 32.

XI. yüzyıldan itibaren, özellikle Selçuklular tarafından Anadolu'ya sevk edilen kalabalık göçmen Türkmen kitleleri, Orta Asya'daki hayat tarzlarını sürdürebilecekleri elverişli yöreleri mesken tutmaya başlamışlardır¹². XIII. yüzyılda Türk ve Moğol aşiretlerinden oluşan daha yoğun bir göç hareketi ise, İlhanlıların Anadolu hakimiyetiyle Orta Anadolu'da geniş bir sahada sürmüştür. 1284-1292 senelerinde İlhanlılar devrinde, Türkistan'dan geçerek gelen Akkoyunlu ve Karakoyunlu aşiretleri, Fırat ve Dicle nehirlerinin yukarı vadilerine yerleşmişlerdir. Selçukluların Anadolu'da zayıflamalarıyla, bağılıkları zayıflayarak hükümet haline gelen Türkmenler, Karaman, Germiyan, Eşref, Hamid, Menteşe, Candar, Pervane ve daha sonra da Osmanoğulları beyliklerini kurmuşlardır¹³.

1071 Malazgirt Savaşı ile beraber başlayan ve aralıklarla XIII. yüzyılın son çeyreğine kadar devam eden Türkmen göçlerinin sayısal verilerine dair bazı kaynaklarda bilgiler bulunmaktadır. Bu kaynaklar, toplamda 470 bin çadırılık göçebe Türkmen halk kitlesinin Anadolu'nun muhtelif yerleriyle Anadolu'ya sınır Suriye bölgesine doğru göç ettiklerini belirtmektedir¹⁴.

Osman Bey döneminde Osmanlı (Kayı) Aşireti'nin de göçebe toplum karakterini aynen devam ettirdiği ve yaylak-kışlak hayatı yaşadığı görülmektedir. Bizans sınırındaki Söğüt'te Osmanlıların göçebe yaşantılarını korumalarının sebebi, Söğüt ve çevresinin kesinlikle sadece hayvancılığa elverişli olmasından ileri gelmemektedir. Tam aksine hiçbir iklim ve coğrafya koşulu, burada göçebe hayvancılık tarzını sürdürecektir şekilde yaşamayı gerektirmemiştir. Osmanlıları, Batı Anadolu'da tarla sürmek yerine hayvancılık yapmaya iten sebep, ekonomik bir zorunluluktan değil; eski gelenekleri koruma ve yaşatma bilincinden kaynaklanmıştır. "Osman Bey'in yaylak ile kışlakları arasındaki mesafe kısa olup, hayvancılıktan değil de özellikle yağmacılıktan elde edilen maddi zenginliğin artması sebebiyle", mevsimlik göçün de sürekliliği için en azından mevsimlik sabit ve sürekli bir konaklama ihtiyacı doğmuştur. Bu durum ve Bafeon (Koyunhisar) savaşındaki galibiyet sonrasında Yenişehir'i ele geçiren Osmanlılar, küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinin yanında, hububat, meyve ve zeytinliklere sahip bu yörede, yerleşik bir hayatın ilk aşamasına geçmişlerdir¹⁵.

¹² Orhan Sakin, **Anadolu'da Türkmenler ve Yörükler**, s. 36-38.

¹³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri**, TTK, Ankara 2011, s. 12, 180-227.

¹⁴ İlhan Şahin, **Osmanlı Döneminde Konar-Göçerler**, Eren yay., İstanbul 2006, s. 59.

¹⁵ Rudi Paul, Lindner, **Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar**, Çev: Müfit Günay, İmge Kitabevi, Ankara 2000, s. 69-72.

Osmanlı Devleti döneminde konargöçer unsurların Anadolu'nun gerek Bizans sınırı hattına, gerekse Anadolu'nun güney hattında, Arab aşiretleri ile olan sınırında iskân edilmeleri ve vergi nizamına tâbi tutulmaları devlet siyasetinin bir sonucudur.

Oğuzlar, siyasal açıdan boylar birliği biçiminde teşkilatlanmışlardır¹⁶. Hakim bir kanaate göre, “*Oğuz*” kelimesi de “kabileler/kabileler birliği/akraba kabilelerin birliği” anlamlarına gelmektedir. Bu anlamda Oğuzlar, klasik dönemde de “*Üç-Ok*” ve “*Boz-Ok*” olarak iki ana bölüme ayrılmışlardı. Anadolu’da bu yapının ve geleneğin bir devamı niteliğinde “*Bozulus ve Karaulus*” Aşiret birlikleri de iki ayrı idari ve mali birim halinde teşkilatlanmıştır¹⁷.

Akkoyunlu bakiyesi olan Bozulus Aşiret Birliği, XVI. yüzyılda Mardin’in güneyinden Deyr-i Zor’a kadar uzanan çöl bölgesinde kışlamakta, buradan başlayarak Diyarbakir ve çevresinden, Erzurum, Erzincan ve İran sınırlarına kadar geniş bir sahada yaylak hayatı yaşamaktaydı¹⁸.

Bozulus Aşiretleri, bölgenin Osmanlı Devleti tarafından ilhakından sonra, Karaulus aşiretleri ile birlikte “*Aşair ve Ulus Livası*” adıyla sancak statüsüne getirilmiş; mali bakımdan da Diyarbakir Deferdarlığı’na bağlanmıştı. Ancak gerek hayvanların sayımından; gerekse Kara-Ulus ile birlikte muhasebe edilmesinden doğan güçlükler sebebiyle, 1540 senesinden itibaren ayrı emanet olunmaya başlanmıştır¹⁹.

Tahrir kayıtlarında, Bozulus yerleşim alanlarından ve özellikle Milli Aşireti’nin de yoğun olarak yaşadığı bir saha olan Urfa ve çevresindeki birçok Milli Aşireti mensubu aşiret ve oymak da, Bozulus Aşiret Birliği’ne dahil edilerek tahrir edilmişlerdir²⁰.

¹⁶ Sencer Divitçioğlu, *Oğuzdan Selçukluya*, Eren yay., İstanbul 1993, s. 17.

¹⁷ İlhan Şahin, *Osmanlı Döneminde Konar-Göçerler*, s. 118; Osmanlı döneminde “Karaulus”, Diyarbakir Voyvodalığı’na bağlı bir mukataa olarak “Çobaniye-i Karaulus” adıyla bir vergi ünitesi şeklinde kaydedilmiştir. Karaulus, XVI. yüzyıl başlarında Bozulus mukataasına bağlanmıştır. Bk. Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Aşiretlerin İskânı*, Eren yay., İstanbul 1987, s. 18-19.

¹⁸ Orhonlu, *a.g.e.*, s. 17; İlhan Şahin, “Osmanlı Devleti’nde Konar-Göçer Aşiretlerin İsim Almalarına Dair Bazı Mülâhazalar”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, C. XIII, İstanbul 1987, s. 198; Faruk Demirtaş (Sümer), “Boz-ulus Hakkında”, *DTCFD*, C: VII, Sayı: I, Ankara 1949, s. 29-60.

¹⁹ Gündüz, *Anadolu’da Türkmen Aşiretleri*, s. 54, 97-103.

²⁰ Bozulus Aşiret Birliği’nin bir parçası olarak kaydedilmiş olan Milli Aşireti mensubu Avşar, Döger, Bayad, Eymür vd. ile ilgili kayıtlar için bkz. Yusuf Halaçoğlu, *Anadolu’da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar*(1453-1650), TTK yay., Ankara 2009; Mesela, Avşar boyu için bkz. Albacı Cemaati, Milli Taifesi, Sadullah Cemaati, Avşar boyu için bkz. *TTKA, TD*, nr. 171, v. 122b, sene 996(1587-88)’den aktaran: Halaçoğlu, *Anadolu’da Aşiretler*, c. I, s. 98; Döger boyu için bkz. Hızır Kethüda Hullan Oymağı Cemaati, Milli Göçer Aşireti Ekrad Cemaati, Döger boyu için bkz. *BA, TD*, nr. 200, s. 680, sene 947(1540-41)’den aktaran: Halaçoğlu, *Anadolu’da Aşiretler*, c. III, s. 1044; Bayad boyu için bkz. Milli Aşireti, Mevlana Nasır Cemaati, Tabanlı cemaati, Bayad boyu için bkz. *TKA, TD.*, nr.

XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Anadolu’da iktisadî sıkıntılar sebebiyle çıkan huzursuzluklar, Celali ayaklanmaları adıyla yayılmıştır²¹. 1683 II. Viyana Kuşatması ve ardından uzun süren savaşlar ile masrafların giderek artması, devletin iktisadi temellerini sarsmıştır. Savaşın getirdiği buhran sebebiyle, sahipsiz kalan Anadolu’da çiftini çubuğunu bırakan köylüler, eşkıyalar sebebiyle yerlerini terkederek “*levend-saruca-sekban*” denen güruha katılmışlardır. Sayıları gittikçe artan bu grup, yerleşim yerleri ile çevreyi yağma ve hasara uğratmışlardır²². Durumun vehameti, huzursuzlukların artması, nüfusun artmasına bağlı yaşanan yaylak sıkıntısı, vergi düzeninin bozulması gibi birtakım sebeplerle, XVII. yüzyılın sonlarından itibaren, Yeniil, Haleb ve Bozulus Türkmenleri gibi büyük teşekküllere mensup büyük gruplar, doğudan Orta Anadolu’ya göç etmeye başlamıştır²³.

XVII. yüzyılın yarısında, bir göç de Arab Tayy boyunun mühim kolu Şammarlar tarafından Orta Arabistan’dan kuzeye Suriye çölüne doğru yaşanmıştır. Şammarlar, Rakka bölgesini ele geçirerek bölgedeki huzuru bozmuş; ulaşımı sekteye uğratmışlardır. Şammarları 20 sene arayla, bunlardan daha tahripkâr ve kalabalık bir aşiret olan Aneze Arablari takip etmiş; Rakka çevresi ve Suriye çölüne hakim olmuşlardır. Orta Arabistan’dan kalkarak, Anadolu’nun güney sınırında bu Arab aşiretlerinin tahripkâr hareketleriyle, buradaki aşiret düzeninin ve iskân düzeninin bozulmasına sebep olmaları, hükümetin dikkatini çekmiştir. Hükümet, Bozulus’un göçünden de memnun kalmamış, yurtlarına geri döndürülmeleriyle ilgili emirler çıkarmıştır. Ancak bu emirler hiçbir şekilde yerine gelmemiştir²⁴.

XVII. yüzyılda Arapların Şammar ve Aneze kabile birlikleri Orta Arabistan’dan kalkıp Kuzey Suriye Çölü’ne göçmelerinin, buradaki Türkmen ve diğer yerel aşiretleri, kitleler halinde Anadolu’nun orta ve batı bölgelerine itmesinde etkili olmuştur²⁵.

117, v. 177b, sene 975(1567-68)’dan akt: Halaçoğlu, **Anadolu’da Aşiretler**, c. IV, s. 1658; Eymür boyu için bkz. Dodikan Süleyman Gur ve Kösümer ve Maksud Cemaati, Milli Aşireti, Helli Cemaati, Eymür boyu için bkz. **TKA, TD**, nr. **117**, v. 203a, sene 975(1567-68)’den akt: Halaçoğlu, **Anadolu’da Aşiretler**, c. II, s. 694; Bozulus’u oluşturan aşiretlerin listesi için bkz. Gündüz, **Anadolu’da Türkmen Aşiretleri**, s. 109-173; H. İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, c. I, s. 73.

²¹ Sümer, **Oğuzlar**, s. 184-190.

²² Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Aşiretlerin İskânı**, s. 1-9, 45; Mustafa Öztürk, “XVIII. Yüzyılda Antakya ve Civarında Eşkıyalık Olayları”, **Belleten**, LIV/211, Ankara 1991, s. 968-974.

²³ İlhan Şahin, **Osmanlı Döneminde Konar-Göçerler**, s. 80; F. Sümer, **Oğuzlar**, s. 184-190.

²⁴ Sümer, **Oğuzlar**, s. 184-190, 193; Orhonlu, **a.g.e.**, s. 45.

²⁵ Halil İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, C. I: 1300-1600, (Edt: Halil İnalçık-Donald Quataert), Çev: Halil Berktaş, Eren yay., İstanbul 2009, s. 69.

Anadolu'nun çöl ağzındaki yerleşim yerlerinin tahripkâr ve seferber hale gelmiş güçlü ordular gibi olan Şammar, Aneze, Cubur, Bakara gibi Arab aşiretlerinin tehdidi ve akınları karşısında boşalan iskân sahaları için bir yandan hükümeti, diğer yandan da sürüleri ve meraları savunmasız kalan yerel aşiret unsurlarını tedbirler almaya itmiştir²⁶.

Urfa ağzından Rakka-Şam hattına kadar yer yer çöl olan geniş sahanın ve Bağdad-Musul-Haleb-İstanbul kervan ticareti yol hattının korunup kollanması için muvazzaf askerin bulundurulması oldukça zor ve masraflıydı. Bu amil sebepler ve aşiretleri yerlerinden eden çöldeki Urban aşiretlerine karşı bir set olarak büyük bir aşiret birliğinin varlığı tam da bu ihtiyaca hizmet etmekteydi.

Bozulus, gerek Haleb ve Yeni İl Türkmen kitlelerinin Anadolu'ya göç etmeleriyle boşalan bu bölgelere, bu dirayeti aynı oranda gösterecek Milli Aşireti gibi büyük aşiret birliklerini gerekli kılmıştır.

18 Mart 1692 tarihinde çıkarılan iskân fermanıyla Osmanlı Devleti, Haleb ve Rakka bölgelerinde, Hama ve Humus sancaklarında, güneyden gelen Şammar ve Aneze gibi Arap aşiretlerinin baskısına karşı bir nevi uç yerleşmesi siyaseti gütmüştür. “*Ol havalideki Arab ve sair eşkıya mazarratlarından gereği gibi muhafaza ve ahalisi ve ebna-i sebili emn ü mutmain eylemek şartı ile*”, Haleb Türkmenleri grubundan 2400 haneyi bulan 30 oymak, Yeni İl haslarına bağlı 18 oymak, Lekvanik mukataasına bağlı Lekvanik ve ona bağlı 5 oymak ve muhtelif 17 oymak da bu “*uç siyaseti*” çerçevesinde bir nevi tampon göreviyle iskân edilmeleri ferman edilmiştir²⁷.

II. KAYNAKLAR

Özellikle XVIII. ve XIX. yy. arasındaki zaman dilimi olmak üzere Osmanlı Devleti'nde Milli Aşireti'ni incelediğimiz bu monografik çalışmada, başta en çok yekûnu içeren Başbakanlık Osmanlı Arşivi olmak üzere, Şer'iyye Sicilleri, Maliyeden Müdevver Defterleri, Mühimme Defterleri, yayımlanmış vesikalar, Salnameler ve Servet-i Fünun mecmuası olarak geniş bir yelpazeyi kapsayan temel kaynaklar kullanılmıştır. Bunun yanında Milli Aşireti hakkında yaşamış, görmüş insanlardan fotoğraf, hatıra türünden vb. bilgileri ihtiva eden sözlü kaynaklar da kullanılmıştır. Keza yabancıların gezi, görev vb. amaçlarla Milli Aşireti hakkında şahit oldukları

²⁶ Gökalp, **Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler**, Kaynak yayınları, İstanbul 2009, s. 49-51.

²⁷ Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı**, s. 51, 107-108; Haleb ve Yeniil ile Lekvanik cemaatlerinin iskânı için Bkz. Özcan Tatar, **XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Çukurova'da Aşiretlerin Eşkıyalık Olayları Ve Aşiret İskanı** (1691-1750), Basılmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2005, s. 67-75; 236-274.

gözlemlerini yayımladıkları anı ve notlarından istifade edilmiştir. Milli Aşireti ve genel manada Osmanlı Devleti döneminde aşiret ve aşiret idaresi hakkında doğrudan ve dolaylı genel bilgi veren eserlerden de faydalanılmıştır.

Milli Aşireti'nden tarihte ilk defa malumat veren İbnu'l-Ezrak el-Farikî'nin Tarihu Meyyafarikin isimli eseri yakın bir zamanda tahkik edilmiştir. Bu esere göre Milli Aşireti XII. yüzyılın ikinci yarısında bir kaleye taarruzda bulunmak vesilesiyle tarihte ilk defa baş göstermiştir²⁸. Bu şimdilik tesbit edilen en eski tarihtir.

Bu tezin konusu belirlenip Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden ilgili evraklar alınıp tasnifi yapılmaya başlandığı sırada, Davut Hut danışmanlığında, Naci Tikici'nin "XIX. Yüzyılın İlk Yarısı'nda Aşiret-Devlet İlişkisi: Millilî Aşireti Örneği" isimli Yüksek Lisans tezinin yapıldığı görülmüştür²⁹. İlgili çalışma Milli Aşireti Reisi Timur ve Şekaveti ile başlayarak yine reislerden Eyub Bey ile bitmektedir. Tez, zaman sınırı olarak XVIII. Yüzyılın sonu (1791) ile XIX. yüzyılın ortalarına Milli Eyub Bey'in ölümüne (1837) kadarki Milli Aşireti ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerini arşiv kaynaklarına dayanarak incelemiştir. Hacim, zaman ve kapsam olarak Yüksek Lisans ihtiyacını karşılamış olan çalışma, bizim çalışmamızın kapsamında sadece belirli bir dönemi içermiştir. Bu sebeple sadece belirli bir dönemi, cüz'i bir kısmı ve belirli miktardaki vesikaların içeriği farklı yorumlarla çalışmamızda kullanılması kaçınılmaz olmuştur. Böylece Tikici'nin çalışması, Milli Aşireti ile ilgili çalışmamızın daha da derinleştirilmesine ve meselelerin daha etraflıca ele alınarak aşiretin genel manada tarihinin özgün ve etkili bir şekilde ortaya çıkarılmasında ilmî bir rekabeti teşvik ettiği tespit edilebilecektir. Çalışmamız konu, zaman, mekân ve kapsam olarak Tikici'nin çalışmasına göre bir doktora çalışması olarak daha ebatlı ve daha geniş bir yelpazede olduğu görülebilmektedir.

Bu çalışmada Genelkurmay ATASE Arşivi'ne müracaat edilmiş olup; ancak bu arşivin araştırmacılara vesika kısıtı konulması şeklindeki teknik çalışma usulü

²⁸ "556(1160/1161) senesinde Ekrâd-ı Milli Şâtân Kalesi'ne saldırdılar." Bkz. İbnu'l-Ezrak el-Farikî, **Tarihu Meyyafarikin**, varak 183b; İbnu'l-Ezrak el-Fârikî, Ahmed bin Yusuf, **Tarihu Meyyâfârikin**, Tahkik: Yusuf Baluken ve Kareem Farouk el-Kholy, Nûbihar yay., İstanbul 2014, s. 619.

²⁹ Naci Tikici, "XIX. Yüzyılın İlk Yarısı'nda Aşiret-Devlet İlişkisi: Millilî Aşireti Örneği", **Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü**, Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010.

sebebiyle, çalışmamızda kullanılabilecek bütünlüklü bir vesika alımı gerçekleştirilememiştir³⁰.

Hamidiye Aşiret Alayları'nda görevli olanların isimlerinin “*Künye ve Nüfus-ı Hamidiye defterleri*”nde kaydedildiği vesikalardan tesbit edilmiştir³¹. Askere Alma teknik hizmetleri ile ilgili olan kayıtlar Milli Savunma Bakanlığı Arşiv Müdürlüğü'nde bulunmaktadır³². Vesikalarda ifade edilmiş olan bu defterlerle ilgili müteaddid defalar talep ettiğimiz vesika talebi için müracaatlarımıza “tasnifin devam ettiği, şu an için mümkün olmayacağı” veya “ancak birinci dereceden akrabalara ait istenen 1 şahıs bilgisi için bilgi verilebileceği” şeklinde değişik zamanlarda muhtelif cevaplar alınmıştır. Bu sebeple burada var olduğuna inanılan “*Künye ve Nüfus-ı Hamidiye defterleri*”nden yararlanma imkânı bulunamamıştır.

Milli Aşireti Hamidiye mensuplarının sadece idareci kesiminin bilgilerini içeren 2 önemli kaynağa ulaşılmıştır³³. Bu önemli kaynaklar 1895 ve 1908 tarihli Salname-i Askerî'lerdir. Bunlarda iki tarih aralığındaki Hamidiye Aşiret Alay sayılarındaki değişikliklerle alay idarecilerinin ismi, baba ismi, giriş tarihi gibi kıymetli bilgilere erişilebilmektedir.

³⁰ ATASE arşivi doktora çalışmaları için 100 (yüz) vesika alımına ve bu vesikalardan da belirli vaziyette olanların araştırmacıya sunulmasına imkân tanıyabilmektedir. Bu vaziyet, meselenin geniş ve bütünlüklü olarak ele alınmasını haliyle kısıtlayabilmektedir.

³¹ Resulayn Kazası Ağnam Tahkikat Memurluğu'na, Milli Reisi (Mühürde yazılı: İbrahim Edhem) “...*bidayet-i teşkilat-ı Hamidiye silk-i celilesine dâhil oldukları alay Künye ve Nüfus-ı Hamidiye Defterleri*’nde mukayyed buldukları müsbet bulunan Milli Aşireti’nin...” bkz. BA, **DH. TMIK. M.**, 74/6, 3 R 1317/10.08.1899; 4. Ordu-yı Hümayun Müşiriyetinden Mevrud Şifreli Telgrafname, Müşir Zeki’den “...*alaylara kaimmakam intihab olunmuş ve olbabdaki defterin leffiyile tasdiki*...” BA, **Y. PRK. BŞK.** 48/19, 03 Ca 1314/10.10.1896; Umur-ı Erkan-ı Harbiye Dairesi, Dahiliye Nezaret-i Celilesi’ne Ser-Asker Rıza’dan Telgraf, “*Milli Aşireti nezdindeki ahalinin alelesami çıkarılan künye defterinin gönderildiğine*” BA, **DH. TMIK. M.**, 71/20, 23 Z 1316/04.05.1899; Milli Reisi (mühür İbrahim Edhem)’den telgraf: “...*muntazam künye ve nüfus-ı Hamidiye defterinde mukayyed olub.*” BA, **DH. TMIK. M.**, 71/20, 20 Ks 1314/01.02.1899.

³² 1864 - 1910 (1280-1326) doğumlulara ait Askerlik Şubesi Defterleri, 1853 - 1922 tarihleri arasına ait askerlik künyelerini içeren Zayıat Defterleri bu arşivde bulunmaktadır. Bkz. <http://www.msb.gov.tr/Personel/Icerik/tarihi-dokumanlar>, Erişim tarihi: 21.10.2014. Bu arşivde çalışmak isteyen araştırmacının ilgili Hamidiye evraklarından belirli bir isimle ilgili bilgiye ulaşabilmesi, ancak mevcut alaylarda birinci dereceden bir akrabasının olması ile mümkündür. Yani sadece belirli isimle sınırlı ilgili evraka ulaşım birinci derecede akrabalık şartıyla mümkün olabilmektedir. Ayrıca arşivde tasnif işleminin devam ettiği gerekçesi de bu arşivden yararlanmayı mümkün kılmamıştır.

³³ **Salname-i Askerî**, Matbaa-i Askeri, İstanbul 1311 (1895); **Salname-i Askerî**, Matbaa-i Askeri, İstanbul 1324 (1908).

Ayrıca İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde Hamidiye Aşiret Alayları'na ilişkin fotoğraflara ulaşılabilmektedir. Bu kütüphane Konuyla ilgili “II. Abdülhamid Fotoğraf Koleksiyonu” isimli geniş bir arşive sahip bulunmaktadır³⁴.

III. BOA Başbakanlık Osmanlı Arşivi

III.1. Hatt-ı Hümayun Tasnifi (HAT)

Osmanlı Arşivi'nin en önemli tasnifleri arasında yer alan Hatt-ı Hümayun tasnifi, Âmedî Kalemi'nin evrakı olan hatt-ı hümayunların toplanmasından oluşmuştur. Genel olarak sultanların el yazılarına verilen “Hat” ismi, sultanların yazılı emirleri anlamında kullanılmıştır. Hatt-ı Hümayun vesikaları sadrazamların tahriri ile meseleleri kısaca arz ettikleri telhis adı verilen varakanın üstüne yazılabildiği gibi, doğrudan da yazdırılabilmektedir. Doğrudan yazdırılanlara beyaz üzerine Hatt-ı Hümayun ismi verilmiştir. Sultan III. Murad dönemine dek sultanlar, sınırlı meseleler üzerine ve seyrek bir şekilde yazılı emirler vermişlerdir. Ancak Sultan III. Murad döneminden itibaren Hatt-ı Hümayunların adedinde çoğalma görülmüştür³⁵.

Hatt-ı Hümayun Tasnifi, Milli Aşireti'nin 18. yüzyıl sonlarından başlayarak XIX. yüzyılın ilk yarısının son çeyreğine kadar olan dönemle ilgili olarak önemli bilgileri ihtiva etmektedir. Hatt-ı Hümayun Tasnifi'nde Milli Aşireti ile ilgili yer alan 39 dosya içerisinde ilki Sultan I. Abdülhamid devri olmak üzere, Sultan III. Selim ve Sultan II. Mahmud dönemleriyle ilgili yoğun evraklar mevcuttur³⁶.

III.2. Bab-ı Ali Evrak Odası Evrakı (BEO)

Bab-ı Ali Evrak Odası, Tanzimat'tan sonra evrak akışının devletin sonuna kadar Sadaret'ten yazılan tezkire ve tahriratın kayıt ve saklama işlerinin yürütüldüğü bir müessese işlevi görmüştür. Buradaki vesikalar muhtelif konularda olup hukuk, idare, siyasi, mütenevvia ismiyle dört grupta dosyalanmıştır³⁷.

Milli Aşireti ile ilgili en geniş tasnifteki evrak dosyaları Bab-ı Ali Evrak Odası tasnifinde mevcuttur. Bab-ı Ali Evrak Odası evrakı pek çok muhtelif konuları içermekte olup Milli Aşireti ile ilgili olarak bu tasniften toplam 59 dosyayı içeren bir geniş bir

³⁴ Milli İbrahim Paşa'nın Giyim-Kuşamına Dair Örnek Fotoğraf, İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi, II. Abdülhamid Fotoğraf Koleksiyonu, klasör no. 90877, foto no. 16.

³⁵ Heyet, **Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi**, İstanbul 2003, s. 413.

³⁶ Bunlardan ilki Sultan I. Abdülhamid dönemine aittir. Bkz. **HAT.**, 27/1294, 10 B 1201/28.04.1787. En sonuncusu da Sultan II. Mahmud dönemine aittir. **HAT.**, 532/26195-D, 21 L 1252/29.01.1837.

³⁷ Heyet, **Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi**, İstanbul 2010, s. 326.

yelpazeden vesikaları barındırmaktadır. Bu vesikalardaki konular, aşiret hakkındaki muhtelif konularda Sadaret Dairesi'nden diğer devlet dairelerine, vilayetlere ve diğer makamlara yazılan tezkireleri ve muharreratları kapsamaktadır.

Bab-1 Ali Evrak Odası evrakı tasnifinden bu çalışmada kullanılan en eski tarihli evrak 1895 senesinden olup sonuncusu da 1909 tarihli³⁸.

III.3. Muallim Cevdet Tasnifi Evrakı (C)

Cevdet Tasnifi içerisinde Milli Aşireti'ne dair Askeriye, Dahiliye, Maliye, Zabtiye genel tasniflerine dair muhtelif konularda dosyalardan evrak mevcuttur. Bu çalışmada bu tasnifte Milli Aşireti'ne ait birçok dosyadan 16 dosya evrakı kullanılmıştır³⁹.

III.4. Dahiliye Nezareti (DH.)

III.4.1. Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemî (DH. MKT.)

Dahiliye Nezareti kurulduktan sonra, diğer nezaretlerle aralarındaki yazışmalar Mektûbî Kalemî tarafından yürütülmüştür. Bu kalem, Nezaret içerisinde 1295/1878 senesi itibariyle görülmüştür. Ancak Nezaret'e bağlı kalemler arasında evrakının çeşitliliği itibariyle önemli bir konumda olan bu kalemin işlevi daha önceden Dahiliye Kalemî tarafından yürütülmüştür⁴⁰. Bu Nezaret'teki dosyalarda Milli Aşireti ile ilgili Nezaret'e gelen muhtelif tahrirat, tezkire ve arzuhalleri havi dosyalar mevcuttur. Bu dosyalardan bu çalışmada 22 aded kullanılmıştır⁴¹.

³⁸ Bunlardan ilki **BEO.**, 632/47341, 3 Z 1312/28.05.1895, - sonuncusu **BEO.**, 3498/262349, 04 S 1327/25.02.1909.

³⁹ Bunlardan ilki **C. AS.**, 1061/46691, 01 L 1190/13.11.1776, - sonuncusu **C. ZB.**, 86/4263, Evail-i Za 1204/07.1790.

⁴⁰ Heyet, **Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi**, İstanbul 2010, s. 377.

⁴¹ Bunlardan ilki **DH. MKT.**, 1574/37, 9 R 1306/13.12.1888 tarihli olup sonuncusu ise **DH.MKT.**, 1034/16, 16 Şubat 1324/01.03.1909 tarihli.

III.4.2. Dahiliye Nezareti Tesrî-i Muamelât ve Islahat Komisyonu (DH.TMİK.M)

Dahiliye Nezareti'nin bu hususi katalogunda⁴². Milli Aşireti'ni ilgilendiren aşiretlerin birbirleriyle olan çatışmaları ve bu çatışmaların yatıştırılması ve durdurulması ile ilgili kurulan Komisyon gibi süreçleri ve aşiret iskânları ile ilgili bilgiler bulunmaktadır. Bu çalışmada bu tasniften toplam 19 aded dosya kullanılmıştır⁴³.

III.5. Yıldız Esas Evrakı (Y.EE)

Yıldız Esas Evrakı, padişahın resmi devlet muameleatı dışında şahsen ve özel olarak ilgilendiği konularla ilgili bir tasniftir. Bu tasnifte yerli ve yabancı devlet adamları ve elçilerle yapılan görüşmelere ait raporların yanında, mütalaanâmeler, teklifler, jurnaller, istihamlar, ihbarlar vb. vesikalar bulunmaktadır⁴⁴.

Milli İbrahim Paşa'nın özellikle Hamidiye Alay teşkilatına dahil olduktan sonra Yıldız Sarayı'na gönderilen Hamidiye Teşkilatı'na ilişkin alınan şikâyetler, görüşlerle ilgili muhtelif evrakları ve defterleri barındırmaktadır⁴⁵.

III.5.1. Yıldız Sadaret Hususî Maruzat Evrakı (Y.A.HUS)

Sadaret makamının, yapılan işlerin neticeleri, iç ve dış muhtelif konularda padişaha bilgi vermek amacıyla, saraya takdim ettiği hususî maruzâtı içeren genelde beyân-ı hâl ve arz-ı malumat olan vesikalardan oluşmaktadır⁴⁶.

Bu tasniften 15 dosya kullanılmış olup, Milli İbrahim Paşa'nın Diyarbekir, Mardin, Urfa ve çevresindeki yerleşim yerleri ile aşiretlerle ilişkileri konularını barındırmaktadır⁴⁷.

⁴² Heyet, **Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi**, İstanbul 2010, s. 376.

⁴³ Bunlardan ilki **DH. TMİK. M.**, 69/85, 28 Nisan 1315/10.05.1899 tarihli olup sonuncusu ise, **DH.TMİK.M.**, 182/38, 26 Ağustos 1320/08.09.1904 tarihlidir.

⁴⁴ Heyet, **Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi**, İstanbul 2010, s. 337.

⁴⁵ Yıldız Esas Evrakı tasnifinde bu çalışmada kullanılan ilk tarihli vesika, **Y. EE.**, 112/10, 1308/1892 tarihli olup, son tarihli olan **Y.EE.**, 81/42, 18 Ka 1313/30.12.1897 senesine aittir. Kullanılan defter ise **Y. EE. d.**, 297/1295, 16 M 1298/18.12.1880 olup bu defterde aşiretlere ilişkin vergi ve bazı bilgileri tutulmuş kayıtlar olup bir nevi Aşiret Defteri denilebilecek türdedir.

⁴⁶ Heyet, **Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi**, İstanbul 2010, s. 340.

⁴⁷ Bu dosyalardan bu çalışmada kullanılan en eski tarihli olanı **Y.A.HUS.**, 167/25, 14 C 1295/14.05.1881 olup, son tarihli olanı **Y.A.HUS.**, 516/13, 17 Haziran 1324/30.06.1908'dir.

III.5.2. Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.MTV)

Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı Yıldız Tasnifinde var olan kısımların dışında nezaretlerden doğruca Mabeyn'e sunulan tezkire, arıza gibi vesikalardan oluşmaktadır⁴⁸.

Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı içerisinde bu çalışmada kullanılan 17 dosya içerisinde özellikle Milli İbrahim Paşa'nın Milli Aşireti'nin diğer aşiretlerle olan ilişkileriyle ilgili aşirete karşı tezkire, arıza, istifzan, asayiş, şekavet gibi çeşitli konular bulunmaktadır⁴⁹.

III.5.3. Yıldız Perakende - Askerî Maruzat (Y.PRK.ASK)

Yıldız Perakende - Askerî Maruzat evrakı Yıldız Sarayı ile askeri makamlar arasındaki yazışmaları kapsamaktadır⁵⁰.

Bu çalışmada bu tasnif kapsamında Milli İbrahim Paşa'nın çevre aşiretlerle olan niza, anlaşmazlıkları çerçevesinde Heyet-i Tahkikiye oluşturulmasına ve en nihayetinde de tasfiyesi sürecine götüren olaylarla ilgili sarayla askeri makamların görüş ve raporlarından oluşan çeşitli evraklar kullanılmıştır⁵¹. Yine bu çalışmada sayıları fazla olmamakla birlikte aynı konuları içinde barındıran Yıldız Perakende Evrakı Başkitabet Dairesi Maruzatı (Y. PRK. BŞK.), Yıldız Perakende Evrakı Evrakı Yaveran ve Maiyyet-i Seniyye Erkan-ı Harbiye Dairesi (Y. PRK. MYD.), Yıldız Perakende Evrakı Şura-yı Devlet Maruzatı (Y. PRK. ŞD.) tasniflerinden evrak kullanılmıştır.

III.6. Mühimme Kalemî Belgeleri (A. DVN. MHM.)

Divan-ı Hümayun'da görüşülen meseleler, önemine göre diğer kalemlere sevk edilmiş, görüşülüp karara bağlanan meselelere "mühim" kaydı konmuştur⁵².

Mühimme Kalemî Belgelerine Milli Aşireti'nin Diyarbekir Eyaleti'nde Diyarbekir, Mardin, Maraş ve Halep içlerine kadar dağılarak oralara yerleşmeye

⁴⁸ Heyet, **Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi**, İstanbul 2010, s. 341.

⁴⁹ Bu dosyalardan bu çalışmada kullanılan en eski tarihli olanı **Y. MTV.**, 141/33, 20 Za 1313/03.05.1896 tarihli olup, , son tarihli olanı da **Y. MTV.**, 307/118, 8 Mart 1324/21.03.1908 tarihli.

⁵⁰ Heyet, **Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi**, İstanbul 2010, s. 352.

⁵¹ Bu tasniften bu çalışmada kullanılan en eski tarihli olanı **Y.PRK.ASK.**, 72/26, 25 Mayıs 1307/06.06.1891, olup, son tarihli olanı **Y.PRK.ASK.**, 259/2, 28 Haziran 1324/11.07.1908 tarihli dosyadır.

⁵² Heyet, **Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi**, İstanbul 2010, s. 277-278.

başlamaları ile Rakka'daki iskân mahallerini terk etmeleri meseleleri üzerine olan yazışmalar konu olmuştur⁵³.

IV. Şer'iyye Sicilleri (ŞS)

Milli Aşireti'nin buldukları sahalardan olan Diyarbekir ve Mardin'e ait Şer'iyye Sicilleri'nde muhtelif bilgiler bulunmakta olup bu siciller taranmak suretiyle araştırmaya konu olan belli başlı bilgiler elde edilmiştir. Aşiret mensuplarından uygun görülenlerin icra ettiği *Voyvodalık* vazifesinin kapsamını gösteren tarifi de yine Şer'iyye Sicili'nde bulmak mümkündür⁵⁴.

Milli Aşireti mensublarından 1598 tarihli ilk idareci Habur Sancakbeyi Mir Mehmed Bey'in ve daha önce bu vazifeyi yapan aynı aşiretten Nevruz Bey ile Diyarbekir'de voyvodalık yapmış olan Milli mensupları hakkında Diyarbekir Şer'iyye Sicilleri'nden bilgi alınabilmektedir⁵⁵. Yine muhtelif zamanlarda hem Diyarbekir'de hem de Mardin'de voyvodalık vazifesini icra eden Milli mensuplarını Diyarbekir Şer'iyye Sicili'nde bulmak mümkündür⁵⁶.

Ayrıca 1764 senesinde Millizade Muharrem Bey'in⁵⁷ ve Millizade İsa Bey'in⁵⁸ 1780 (I. defa), 1785 (II. defa) voyvodalık vazifesini yürüttüğü Mardin Şer'iyye Sicilleri kayıtlarından tespit edilmiştir.

⁵³ Bu çalışmada **A. DVN. MHM.** 136, 140, 154, Eva'il-i Ca 1163/08-17.04.1750; 159, Evahir-i B 1170/10-20.04.1757; 162, Evasıt-ı S 1174/21-30.09.1760 tarihli ve no'lu Mühimme vesikaları kullanılmıştır.

⁵⁴ Voyvoda'nın "*tanzim-i hal-i memleket ve tesviye-i şuuunu vilayet hususlarında matlub olan hıdemat-ı lazimesi icraatına bezl ve sa'y mukadderet ve herkes ile alakadar muhabbet muamele gerek*"tiğini ifade eden kayıt için bkz. **MŞS.**, 266, b. 388, 16 Ra 1202/26.12.1787.

⁵⁵ **DŞS.**, 259, s. 190, 195; 196; **DŞS.**, 313, 92-1, 20 M 1165/09.12.1751.

⁵⁶ **DŞS.**, 313-92-1, 20 M 1165/09.12.1751.

⁵⁷ **MŞS.** 195, b. 84, 29 Ra 1178/26.09.1764; Millizade Muharrem Bey'in kısa süre de olsa Mardin Mütesellimliği'ni icra ettiği bilgisine de yine Mardin Şer'iyye Sicili kayıtlarından görülebilmektedir. Bkz. **MŞS.**, 195, b. 84., 29 Ra 1178/26 Eylül 1764.

⁵⁸ **MŞS.** 266, b. 384, 27 B 1202/03.05.1788.

V. Tahrir Defterleri

Tahrir Defterlerinde tutulan kayıtların bir aşiretin dağılım gösterdiği coğrafi mekân, vergi kaynakları ve vergi yekûnları vb. sosyo-ekonomik verileri, isimler ile nüfus dağılımı gibi birçok kalemi kapsayan seçkin bilgileri ihtiva ettiği bilinmektedir.

Tahrir Defterleri, bu çalışmanın hacmini zaman ve konu sınırı vb. birçok bakımdan oldukça aşan zengin bilgileri ihtiva etmesi gibi temel bir gerekçe sebebiyle, bu ana kaynağın ancak cüz’i bir kısmından faydalanma yoluna gidilebilmiştir. Zira Milli Aşireti, Anadolu’da başlıca Diyarbakir, Mardin, Harput, Sivas, Van, Amasya, Kilis, Ayıntab, Urfa ve Anadolu dışında Haleb Eyaleti, Rakka, Trablus-ı Şam civarı, Salhiyun Dağı civarı gibi çok farklı idari sahada dağılım göstermiştir ve sadece bu yerlere ait farklı tarihlerde ve onlarca tahrir defteri bulunmaktadır.

Milli Aşireti’ne dair belki de birkaç doktora tezi daha çıkarabilecek böylesi bir kaynak yekûnu bu çalışmanın zaman, kapsam ve sınırlılığını güçleştiren önemli bir gerekçe teşkil ettiğinden, tahrir kaynaklarından bir kısmına doğrudan yönelmekle beraber daha fazla bu kaynaklardan faydalanan eserlerden faydalanma yoluna gidilerek birtakım elzem bilgi ihtiyacı karşılanmıştır.

Bu çalışmada ilk elden tahrir defteri olarak M. 1523 tarihli *TD. 134* ve *TD 998* numaralı defterlerin tıpkıbasımından faydalanılmıştır. Bu defterin tarihinin 1523’e indiği içindeki bir kayıttan anlaşılmıştır.⁵⁹

Ayrıca ilk elden tahrir defterlerinin kullanıldığı Mustafa Öztürk, Yusuf Halaçoğlu, M. Mehdi İlhan, Nejat Göyünç, M. S. Erpolat, Mustafa Akdağ, Cevdet Türkay, Tufan Gündüz gibi önemli yazarların eserlerinden faydalanılmıştır⁶⁰.

⁵⁹ Bkz. Orhan Kılıç, “Kürdistan Tâbirinin Osmanlı Uygulamasındaki Muhtevası Üzerine Bazı Tespitler (16-18. yüzyıllar)”, *Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyumu Bildiriler*, 09-10 Ocak 2014/Ankara, 1. Cilt, TTK, Ankara 2014, s. 184; *998 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Diyâr-i Bekr ve ‘Arab ve Zü’l-kâdiriyye Defteri I* (937/1530) <Dizin ve Tıpkıbasım>, Baskıya Hazırlayanlar: Murat Şener, Nurullah İşler, Ankara 1998.

⁶⁰ Mustafa Öztürk, *16. Yüzyılda Kilis Urfa Adıyaman ve Çevresinde Cemaatler-Oymaklar*, Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi yay. Elazığ 2004; Yusuf Halaçoğlu, *Anadolu’da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar*(1453-1650), TTK yay., Ankara 2009; M. Mehdi İlhan, *Amid* (Diyarbakır), TTK, Ankara 2000; Nejat Göyünç, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, TTK, Ankara 1991; Mehmet Salih Erpolat, “Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı’ndaki Aşiretler”, *I. Uluslar arası Mardin Sempozyumu* (26 Mayıs 2006-Mardin), s. 447-466, Edt. İbrahim Özcoşar-Hüseyin H. Güneş, İstanbul 2006; Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzen Kavgası “Celâli İsyanları”*, YKY, İstanbul 2009; Cevdet Türkay, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Oymak, Aşiret ve Cemaatlar*, İşaret yay., (2. baskı) İstanbul 2005; Tufan Gündüz, *XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Danişmendli Türkmenleri*, Yeditepe yay., İstanbul 2005; Tufan Gündüz, *Anadolu’da Türkmen Aşiretleri*, Yeditepe yay., İstanbul 2010.

VI. Zayıt Defterleri-Askerî Salnameler

Zayıt Defterleri, Milli Savunma Bakanlığı bünyesinde kurulmuş olan arşivde bulunmaktadır. Bu defterler, ilgili bakanlığın kapsamında bulunan askere almak ve konuya ilişkin faaliyetlerin tümünün arşivinin tutulması olduğundan Zayıt Defterleri de bu arşivde bulunan önemli kaynaklar arasında yer almaktadır.

Zayıt Defterleri, 1864 - 1910 (1280-1326) doğumlulara ait Askerlik Şubesi Defterleri, 1853 - 1922 tarihleri arasına ait askerlik künyelerini içeren birincil kaynaklardır⁶¹.

Bu kayıtlara erişim, ilgili şahıs künye vs. kaydının birinci dereceden yakınlarına verildiğinden, bu arşivde çalışma girişimleri mümkün olamamıştır. Hem bu sebep hem de arşivde tasnif çalışmalarının devam ettiği gerekçeleriyle bu önemli kaynaktan faydalanma talebimiz başarılı olamamıştır.

Ancak Milli Aşireti'nin Hamidiye alaylarında bulunan eratin niteliği, isimleri rütbeleri ve sayılarına dair bazı önemli bilgiler Askerî Salnameler'den karşılanmıştır⁶². Bu önemli kaynaklar 1895 ve 1908 tarihli Salname-i Askerî'lerdir. Bunlarda iki tarih aralığındaki Hamidiye Aşiret Alay sayılarındaki değişim ve alay idareci isim, baba ismi, giriş tarihi gibi kıymetli bilgilere erişilebilmektedir.

VII. Anı - Gezi Türünden Kaynaklar – Görüşme Notları

Bu gruptaki eserlerin önemi döneme bir şekilde şahitlik etmiş olmalarıdır. Bu tür eserler şahit oldukları olay ve kişilere yakınlıkları sebebiyle objektif olmaları beklenmese de önemleri, şahit olunan olayın zamanı ve dönemde var olan şahsiyetlerle ilgili isim ve yer bilgisini vermelerinden gelmektedir. Bu tür eserlerin verdiği bilgilerle yine de temkinli yaklaşılmalı birlikte vesikalarda verilen bilgilerle karşılaştırma imkânı vermeleri bakımından önemlidirler.

Bu gruptaki eserler içerisinde yerli⁶³ ve yabancıların⁶⁴ anı ve gezi kitapları yer aldığı gibi aşiretten kişilerin aşiretten aktarılmış olanları kaleme aldıkları türden eserler⁶⁵ de yer almaktadır.

⁶¹ 1864 - 1910 (1280-1326) doğumlulara ait Askerlik Şubesi Defterleri, 1853 - 1922 tarihleri arasına ait askerlik künyelerini içeren “Zayıt Defterleri” için bkz. Milli Savunma Bakanlığı Arşiv Müdürlüğü, <http://www.msb.gov.tr/Personel/Icerik/tarihi-dokumanlar>, Erişim tarihi: 21.10.2014.

⁶² **Salname-i Askerî**, Matbaa-i Askeri, İstanbul 1311 (1895); **Salname-i Askerî**, Matbaa-i Askeri, İstanbul 1324 (1908).

⁶³ Abdüsselam Efendi, **Mardin Tarihi**, Haz: Hüseyin Haşimi Güneş, İmak Ofset basım yayın, İstanbul 2007; Abdulgani Efendi(Abdulgani Fahri Bulduk), **Mardin Tarihi**, Yayına Haz: Burhan Zengin, T.C. Başbakanlık Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdare Başkanlığı, Ankara 1999; Ali Emîrî,

Milli Aşireti mensublarının yurt içi ve yurt dışına yayılmış, dağılmış olduğu göz önünde bulundurulduğunda aşiretin idareci ve kabile idareci yakın kan bağı olan şahıslarla saha araştırması neticesinde birebir yapılan görüşmelerle bazı konularda bilgi alışverişi yapma fırsatı bulunmuş ve belirleyici bilgiler bu çalışmada kullanılmıştır⁶⁶.

Diyarbakir A'yânı'nın Mevakıb ve Eşrafı'nın Terceme-i Halleri, A. E. Tarih, Eski kayıt no: 750, Yeni kayıt no: CD 2522, Millet Genel Kütüphanesi.

⁶⁴ W. F., Ainsworth, **Travels and Researches in Asia Minor, Mesopotomia, Chaldea and Armenia**, London 1842; Max von Oppenheim; Gertrude Bell, Major Frederick Millingen., **Wild Life Among**, Hurst and Blackett, Publishers, London 1870; Paul Rochrbach, **Hatt-ı Saltanat, Bağdat Demiryolu**, İfham Matbaası, İstanbul 1331; H. Southgate, **Narrative of a Tour** through Armenia, Kurdistan, Persia and Mesopotamia, c. II, London 1840; Mark Sykes, **The Chaliph's Last Heritage, A Short History of the Turkish Empire**, Macmillan and Co., Ltd., London, 1915; Alexis Kuylenstierna, **Aventyr Bland Turkar och Araber**, P. A. Norstedt&Söners Förlag, Stockholm 1912.

⁶⁵ Muhammed Ali Bey İbrahim Paşa, **İbrahim Paşa el-Milli 1845-1908**, Dirasat ve Tahkik: Abdülfettah Ali el-Botanî-Ali Salih el-Mîranî, Menşuratü'l-Akademiyetü'l-Kurdiye, Erbil 2009; Stranvan (Ehmed Fermanê Kîkî), "Delalê Beriyê", **Hawar**, C. 24, Çapxana Midhik el-Mibkî, Şam 1934; Mihemed Emin Zeki Beg, **Meşahirü'l-Kurd**, C. 1, Daru'z-Zeman, Dimaşk 2006; Mehmed Emîn Zeki Bey, **Meşahir-i Kurd**, Apek&Öz-Ge yay., Sweden 1998; Mihemed Emîn Zeki Beg, **Hulasatu Tarihu'l-Kurd**, Metâbi'a Zeynu'd-din, Lübnan 1985; Eyüp Kıran, **Kürd Milan Aşiret Konfederasyonu**, Elma yay., İstanbul 2003.

⁶⁶ Hidrekan Aşireti'nden **Hüseyin Milli** (Ebu Semir 68 yaş) ve Dodikan Aşireti'nden **Memduh Milli** (Ebu Arab 58 yaş) beylerle olan görüşme, Şam (Dimeşk), 24.05.2011-19.06.2011; Abdulillah Milli (76 yaş), **Milli Aşireti ile ilgili Bilgiler**, Görüşme Yeri ve Tarihi: Ankara, 21.08.2013; Sinan Bayrak (40 yaş), **Kuran Aşireti ile ilgili bilgiler**, Görüşme Tarihi: 09.02.2015.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. OSMANLI DEVLETİ'NDE AŞİRET YÖNETİMİ

Aşiret, zamana, coğrafyaya ve kendine özgü koşullara bağlı oluşmuş belirli teşkilat düzenine sahip toplumsal bir yapıdır. Bu yapı, hukukî ve sosyal ihtiyaçlarını karşılayan kapalı bir iktisadî bir düzene sahip olup⁶⁷, bünyesinde en alt basamakta yer alan “aile” düzeyinden başlayarak, üst basamaktaki “aşiret” düzeyine kadar genişleyip büyüyen kavramsal basamaklar vardır.

Aşiret teşkilatında belirli bir kavram terminolojisi oluşmuştur. Ancak bu kavramlar, hem her aşiret hem de bu aşiretleri inceleyen antropolog, sosyolog, tarihçiler ve geniş bir çerçeveden oluşan ilim insanları için aynı şeyi tarif etmekten uzak bir görüntü sergilemektedir⁶⁸.

“Aşiret” olgusunu inceleyen birtakım ilim insanları inceledikleri aşiretlere belirli ön kabullerle yaklaşabilmektedirler. Bu tür araştırmacılar belirli bir aşiret için kullandıkları tanım ve kalıpları diğer aşiretlere uygulanamayacak farklılıklar olsa bile onlar için de kullanabilmektedirler. Haliyle bu, aşiret teşkilatı ile ilgili standard tariflerin oluşmasını engelleyen bir görünüm ortaya çıkarmaktadır. Konuyla ilgili Batılı ilim insanlarının metodlarındaki oryantalist yaklaşım da bu görünümde azımsanmayacak derecedeki etkenlerden biridir⁶⁹.

Aşiretler, gerek buldukları coğrafyadan; dağ, çöl, ova, yaylak-kışlak doğası ile olan etkileşimin bir sonucu olarak, gerekse yaylak-kışlak arasındaki gel-git hareketleri boyunca karşılaştıkları kültürlerden etkilenmişlerdir. Özellikle konargöçer aşiretlerin

⁶⁷ Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı**, s. 14; Yusuf Halaçoğlu, **XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi**, TTK yay., Ankara 2006, s. 16. Kapalı toplumsal yapı, belirli bir şekilde diğer toplumlarla ilişkisi az olan ya da hiç olmayan ancak kendi içerisindeki dinamikleriyle bir iç sürekliliği barındıran toplumlardır. Bkz. Tahir Erdoğan Şahin, “Uygarlığın Oluşumu, Unsurları ve Orta Asya Uygarlığı'nın Niteliği”, **Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi**, Sayı: 1, Ağustos-Kasım, İstanbul 2013, s. 64.

⁶⁸ *Aileden aşirete* ve oradan “il”e yani devlete uzanan *soy*, *boy* ve *budun* gibi kavramlar bile “kesin ictimai ölçülere göre söylenmiş deyimler değildir.” bkz. Bahaeddin Ögel, **Türk Kültürünün Gelişme Çağları II**, MEB yay., İstanbul 2001, s. 16-31; Aşiret, Arapça'da kabile teşkilat ve taksimatında ilk ve en küçük cemaat olup; dede, baba ve torundan oluşan büyük aile anlamındadır. Türkçe'ye büyük aile anlamında değil, göçebe, yarıgöçebe olan oymak ve kabile şeklinde geçerek anlam değiştirmiştir. Bkz. M. Halil Yinanç, “Aşiret”, **İslam Ansiklopedisi**, MEB, C. 1, s. 709-710.

⁶⁹ Konu ile ilgili ayrıntılı olarak bkz. Orhan Türkdoğan, **Doğu ve Güneydoğu Kabile-Aşiret Yapısı**, IQ Kültür sanat yay., İstanbul 2006, s. 37-50; Richard Tapper, **İran'ın Sınır Boylarında Göçebeler**, Şahsevenlerin Toplumsal ve Politik Tarihi, Çev: F. Dilek Özdemir, İmge Kitabevi yay. Ankara 2004, s. 17-55.

göç ve yerleşme hareketleri boyunca buldukları coğrafyadaki komşu aşiretlerle coğrafya ve yaşam koşullarına bağlı olarak karşılıklı etkileşimlerde bulunmuşlardır⁷⁰. Bu durum doğal olarak bir aşiretin zamana göre değişen şartlar nedeniyle basmakalıp kavramlarla tarif edilmesini sabit bir ölçüt olmaktan çıkarmıştır.

Devlet otoritesi, vergi ve askeri ihtiyaçların karşılanması gibi temel sorumluluklar için konargöçer bir aşiret yapısını kontrol altında tutmak durumunda kalmıştır. Bu durum konargöçerliğin tâbiyatında bulunan hareketlilik özelliği nedeniyle zaman zaman devlete ve yerleşik düzene karşı güç durumlar ortaya çıkarmıştır.

Aşiretler hem askerlik ve vergi yükümlülüklerinden kaçma, hem de yerleşik hayatı ve diğer aşiretleri tehdit eden eşkıyalık hareketlerine başvurmuşlardır. Ancak devlet, belirli kontrol mekânizmaları uygulayarak ve başka yerlere iskân gibi tedbirler olarak aşiretler üzerinde hakimiyet kurmuştur⁷¹.

Osmanlı Devleti'nde, konargöçer bir aşiretin merkezî idare ile geliştirdiği ilişkileri anlamak ve ortaya koymak için, aşiretin kendi içindeki düzeni ile yapısının incelenmesi bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmaktadır. Aşiret Teşkilatı'ndan bahsedildiğinde: “*Aşiret*” yapısının uzun bir zaman diliminde oluşmuş bir iç teşkilatından ve *aşiretin* devlet ile geliştirdiği ilişkilerde, tebaa konumu ve sorumlulukları ile devlet düzenindeki konumlanışı bakımından, iki tür aşiret teşkilatından bahsedilebilir. Osmanlı devletinde sosyal düzeni bozmadan, devlete olan yükümlülüklerini aksatmadan bazı aşiret adetlerinin yürütülmesine karışılmamıştır. Aşiret reisinin etrafında konumlanan danışma meclisi divan, aşiret güvenlik birimleri gibi yapılar, aşiret içi teşkilatını yansıtan örnekler olarak verilebilir⁷².

Aşiretlerin konargöçer yaşam tarzının yapısının getirdiği hareketliliğin eşkıyalıklara varan ve göç yollarındaki üretime zarar veren ölçüde düzeni bozan davranışları, Osmanlı vesikalarına yansımıştır. Ancak devlet, aşiretlerin yerleşik düzeni bozan davranışlarla kuralları çiğnemesine göz yummayarak gerekli tedbirleri almıştır. Devlet; aşiretlere asker ve vergi vermek, savaşa katkılar sunmak, belirli yerlerde iskân edilmek ve oraları şenlendirmek, güvenliği sağlamak gibi yükümlülükler

⁷⁰ Tahir Erdoğan Şahin, “Uygarlığın Oluşumu, Unsurları ve Orta Asya Uygarlığı'nın Niteliği”, s. 59- 64.

⁷¹ İbrahim Yılmazçelik, **Osmanlı Devleti Döneminde Dersim Sancağı, İdari, İktisadi ve Sosyal Hayat**, Kripto yay., Ankara 2011, s. 119-136; Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı**, s. 93-99; Mehmet Emin Üner, **Aşiret, Eşkıya ve Devlet**, Yalın yay., İstanbul 2009.

⁷² Bu konu genel anlamda 1. Aşiret Teşkilatı” kısmında işlenmiş olup, özelde bazı uygulamaların varlığını ifade eden ve Osmanlı vesikalarına aksetmiş olan bilgiler, “1.3. Aşiret Hukuku” kısmında vesikalarla desteklenerek açıklanmıştır. Mükerrer olmaması için kaynak vesikalar burada tekrarlanmamıştır.

yükleyerek aşiretlerin eşkıyalıklarına son vererek düzen içinde kalmalarını sağlamaya çalışmıştır⁷³.

Bu bölümde ilk olarak aşiretin teşkilat yapısı ve sonra da Osmanlı Devleti'nin aşiret yönetimi incelenmiştir.

1.1. Aşiret Teşkilatı

1.1.1. Aşiret Tanımı - Taksimatı

Aşiret kelime olarak Arapça olup; kabile teşkilatı ve taksimatında en küçük cemaat anlamında bir büyük baba ile oğul ve torunlarından meydana gelen büyük aile anlamına gelmektedir. Ancak aşiret, Türkçe'de "büyük aile" anlamında değil, göçebe veya yarı göçebe hayatı yaşayan oymak veya boy anlamında kullanılmıştır⁷⁴. Sosyal bakımdan "*il*", "*el*" ya da "*ulus*" isimleriyle gruplandırılan konargöçerler, "*boy*", "*cemaat*", "*oymak*" ve "*oba*" şeklinde dallara bölünmüştür. Her boyun başında bir "*bey/boybeyi*" bulunmakta olup aşiret boybeyleri "*mîr-i aşiret*", Arap aşiretlerinin boybeyleri de "*seyh*" olarak anılmıştır. Boybeyi tarafından aşiret içinden olmak üzere bir "*kethüda*" seçilmiştir⁷⁵.

Orta Asya Türk aşiretlerinde Orhun Abidelerine göre aşiretin oluşumu küçükten büyüğe, "*oguş*" (*aile*), "*urug*" (*aileler birliği*), "*bod*" veya "*boy*" (*kabile*), "*bodun*" (*boylar birliği*) veya "*aşiret*" şeklindedir. Bodun veya Aşiretler de istidadlarına göre "*İl*"i (*devlet*) oluşturmuşlardır. *Urug*, ailelerin bir araya gelmesiyle; urugların biraraya gelmesiyle de belirli toprağa ve savaş gücüne sahip *boy*, *bod* (kabile) oluşmaktadır. Boyların birliği de siyasal bir birliği oluşturan boy birliğini yani *aşireti* oluşturmaktadır. Aşiretler, siyasi olarak bağımsız olabilmeleriyle yani vergi ve asker toplama, idari ve yargısal sevk ve ordu tanzim etme kabiliyetine ulaşmakla artık bir *il*, yani devlet seviyesine çıkmış olmaktadır⁷⁶.

⁷³ Halaçoğlu, XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi, s. 12-25; Rudi Paul Lindner, Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar, Çev: Müfit Günay, İmge Kitabevi, Ankara 2000, s. 69-88, 94-98.

⁷⁴ Mustafa Öztürk; "Antakya ve Çevresinde Aşiretlerin İskanı", I. Hatay Tarih ve Folklor Sempozyumu Bildirileri kitabından ayırbasım, Antakya, 1992, s. 3.

⁷⁵ Orhonlu, Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı, s. 14-16; M. Öztürk; "Antakya ve Çevresinde Aşiretlerin İskanı", s. 6; Halaçoğlu, a.g.e., s. 16, 17; Mustafa Öztürk, 16. Yüzyılda Kilis Urfa Adıyaman ve Çevresinde Cemaatler-Oymaklar, Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi yay. Elazığ 2004, s. 18-19.

⁷⁶ İbrahim Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, Ötüken yay., İstanbul 1997, s. 227-233.

Aşireti oluşturan unsurlar küçükten büyüğe doğru, *aile / hane*⁷⁷, *çadır*, *oba*⁷⁸, *taife* ve *kabile* olarak sıralanabilir. Aile (hanedan) birimi aşiret düzeninde, çekirdeği oluşturmaktadır. Hanedanlık, idare etme özelliğinin yanında zenginlik, büyük aile olmak, diğer aşiretler üzerinde etkili olmak ve iç ve dış ilişkileri sevk ve idare kabiliyetlerini içinde barındırmaktadır. Aşiret reisi de bu tür bir hanedandan çıkmaktadır. Aşiret düzenini oluşturan unsurlardan “*oba*” ya da “*zom*”, daire biçiminde çevrelenen çadır topluluklar olup, birçok ailenin bir araya gelmesinden oluşmaktadır⁷⁹.

Aşireti oluşturan unsurların tanımında bölgeden bölgeye farklılıklar vardır. Bu farklılıkların oluşumunda coğrafyanın ve komşu kültürlerin etkisi olmakla birlikte, aşiret örgütlenmesini oluşturan kültürün kendi doğasından kaynaklanan başka özellikler de rol oynamaktadır. Aşiretin, tanım olarak kapsadığı unsurların üstünde bir konumu ifade etmesi, aşiretin siyasi bir birlikteliğe ve teşkilata tekabül etmesinden kaynaklanmaktadır⁸⁰. Milli Aşireti örneğinde olduğu gibi bazen bir teşekkül hem *şa'b* (il) ismi hem *kabile* (kol) ismi hem de *amare* (boy) ismi olabilmektedir. Milli Aşireti öncelikle büyük bir *şa'bın* (il) adıdır. Bu *şa'bdan* doğmuş birçok kabileler vardır⁸¹. Aşağıda verilen tabloda karşılaştırmalı olarak aşiret teşkilat tasnifi gösterilmektedir. Bkz. **Tablo 1**.

⁷⁷ Bruinessen, **Ağa, Şeyh, Devlet**, İletişim yayınları, İstanbul 2006, s. 85-86.

⁷⁸ “*Oba*” sözcüğüne ilk defa Yenisey nehri kıyılarında Göktürk harfleriyle yazılmış olan Kırgız Türklerinin kitabelerinde rastlanmıştır. Bkz. Ögel, **Türk Kültürünün Gelişme Çağları II**, s. 17.

⁷⁹ Ögel, **a.g.e.**, s. 17; “*oba*” “*zom*” ya da “*zoma*”, yaylak ya da kışlaklarda aşiret üyelerinin ortaya koyduğu bir konaklama düzeni, bir kabile dayanışmasıdır. Aşiret içindeki farklı kabileler tek zoma oluşturabilirler. Zoma, her yıl farklı kabilelerden farklı ailelerden oluştuğundan, zomaya her yıl farklı bir reis seçilir. Aynı kabileden olduğu gibi akrabalık ilişkilerini ifade eder. Bkz. İsmail Beşikçi, **Doğu Anadolu’da Göçebe Aşiretleri**, Yurt Kitap Yayın, Ankara 1992, s. 76, 78; Alikan Aşireti’nin incelendiği bir eserde zoma ile ilgili küçük bazı özellikler dışında zom, zoma, oba ve oymak arasında fark aramanın lüzumsuz olduğu hemen hemen aynı şeyi ifade ettikleri belirtilmektedir. Bkz. İsmail Beşikçi, **Doğu’da Değişim ve Yapısal Sorunlar, Göçebe Alikan Aşireti**, Yurt Kitap Yayın, Ankara 1992, s. 101-102; Oba ile ilgili anlam farklılığı için ayrıca bkz. Ziya Gökalp, **Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler**, Kaynak yayınları, İstanbul 2009, s. 40.

⁸⁰ Gökalp, **a.g.e.**, s. 24, 28.

⁸¹ *Milan, Milli-i Kebir, Milli-i Sağır* ‘in tümü “Milli/Milan Aşireti” ismini kabul edilmektedir. *Milli-i Kebir: Bahaeddinan, Cemaldinan, Şarkıyan* kabilelerinden *Milli-i Sağır* de: *Bahaeddinli nâm-i diğer Pezkori* cemaatinden oluşmaktadır. Görüldüğü üzere Bahaeddinan ya da Bahaeddinli cemaati/kabilesi hem Milli-i Kebir hem de Milli-i Sağır içerisinde gösterilmektedir. Bu kabilenin iktidar odaklı çelişkiler sebebiyle her iki Milli içerisinde bölünmüş görünmektedir. Bkz. BOA., **AE.SAMD. III**, Dosya No: 11, Gömlek No: 1031, 29 Z 1136(18.09.1724); Gökalp, **a.g.e.**, s. 61; Milli-i Kebir içinde Sincar’dan gelmiş bir kısım Yezidiler mevcuttur. Bunlar üç köyden ibarettir: Kızıl Açık, Kendur, Kerengü. Bkz. Gökalp, **a.g.e.**, s. 61; “Van Vilayeti Saray kazasında Milan adlı bir kabile ile Mardin Millisi ile Viranşehir Millisi de bu ismi taşımaktadır. Kastamonu’da Ziyuri kabilesinin bir amaresi (boy) de Milan adı ile anılmaktadır.” Bkz. Gökalp, **a.g.e.**, s. 18, 27.

Tablo 1: Aşiret Teşkilatı Tasnifini Gösterir Tablo

AŞİRET TEŞKİLATI TASNİFİ ⁸²			
Gökalp	Gündüz	Orhun Kitabeleri (Kafesoğlu, Ögel)	Orhonlu
Akev (ayal),	-	Oğuş (aile)	-
Ocak (ehl),	-	Urug (aileler birliği),	-
Soy (asabe),	-	-	-
Yarım Tire (fasile)	Oba (mahalle)	-	Oba (mahalle)
Tire (fahz, semiye)	-	-	-
Bölük (batın)	-	-	-
Boy (amare)	Boy (kabile)	Bod, boy, ok (kabile)	-
Kol (kabile)	Aşiret (cemaat)	Bodun (boylar birliği)	Oymak (cemaat)
İl(şa'b)	Taife (aşiret birliği)	İl, el	Boy (aşiret)

Tabloda, aşiret teşkilatı ile ilgili tanımların tasnifi verilmiştir. Dile Arapçadan geçmiş olan aşiretin üst kademedeki bir alt kolu olan “*kabile*”, “*aşiret*”i ifade eder şekilde de kullanılmıştır. “*Kabile*”, birçok yerde bazen “*aşireti*” tanımlayacak biçimde açıklanmıştır⁸³. Doğal olarak bu durumda kesin ve belirlenmiş bir tarif bulmak

⁸² Türk Kültürüne göre Aşiret tasnifi şöyledir: Akev: Aile, Ocak: Ailelerden, Soy: Ocaklardan, Yarım tire: Soylerden, Tire: Yarım tirelerden, Bölük: Tirelerden, Boy: Bölüklerden, Kol: Boylardan, İl (Şa'b): Kollardan, Urug (Cil): İllerden, Kavim: Uruglardan meydana gelir. Bk. Gökalp, **Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler**, s. 27; Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, s. 227; Ögel, **Türk Kültürünün Gelişme Çağları II**, s.13-31; Tufan Gündüz, **Anadolu'da Türkmen Aşiretleri**, Yeditepe yay., İstanbul 2010, s. 42-43; Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı**, s. 14.

⁸³ Osmanlı tahrir defterleri incelendiğinde de oymak, aşiret ve cemaat deyimlerinin sıklıkla aynı anlamlara gelecek şekilde kullanıldığı görülmektedir. Bkz. İbrahim Yılmazçelik, **Osmanlı Devleti Döneminde Dersim Sancağı**, s. 117; Aneze, Şammar, Mutair, Kahtan, Acman, Murrah ve Benu Halid Aşiret Birliği'nin ortak bir soydan geldiği ve daha alt bölümlere ayrılmış olan kabile birlikleri olduğu ileri sürülmektedir. Bkz. Madawi Al-Rasheed, “Orta Arabistan'daki Kabile Konfederasyonları ve Emirlikler” **Aşiretler ve İktidar Ortadoğu'da Etnisite ve Milliyetçilik**, Derleyenler: Faleh A. Jabar-Hosham Dawod, Çeviren: Ömer Ögünç, İstanbul Bilgi Üniversitesi yay. İstanbul 2013, s. 210.

zorlaşmaktadır⁸⁴. Bu ihtilaflara kaynaklık eden etkenlerden biri de, batılı kavramların doğulu kalıplara uydurularak açıklanmaya çalışılmasıdır⁸⁵.

“*Kabile*”, “*aşiret*”ten küçük ve tariflerde yer aldığı üzere aşireti oluşturan öğelerden biri olarak alındığında, bir “*kabile*”nin “*aşiret*”e terfi etme imkânı bulup, aşiret vasfı ile birlikte anılabileceği gibi, bir aşiretin dağılarak küçülmesiyle, kabileye tenzili halleri de yaşanabilmektedir. Bu durum da kavram karışıklığının görülme nedenlerinden biridir.

1.1.2. Aşiret İdaresi

1.1.2.1. Aşiret Reisi

Aşiretlerde idare mekânizmasının en üst makamı reislik⁸⁶ olup; “*Reis*”, “*Ağa*”⁸⁷, “*şeyh*”⁸⁸ “*boybeyi*”⁸⁹ diye de adlandırılmıştır. Reisin, aşiretin çıkarlarını korumaya muktedir, cesur, cömert, aşiret içinde gücünü hissettiren, adil, akıllı, iyi strateji kurabilen, namuslu, güvenilir, dine saygılı, devlet yöneticileriyle iyi ilişkiler kurabilen bir kişi olması gerekirdi. Aşiret reisi, kabilelerin üzerinde belirli bir otorite kurmuş ve savaşçılığıyla nam salmış belirli bir aileden seçilirdi. Reis olabilecek kişide, aşiretler arasındaki çatışmaları çözebilme ve diğer aşiretlere karşı birlik sağlayabilme gücü bulunmalıydı. Aşiret reisinin aşirete kan bağıyla bağlı olma şartı olmamakla birlikte reisin görevleri arasında, yayla seçmek, kuraklık ve kıtlık dönemlerinde önlemler

⁸⁴ Batılı ve doğulu kavramların birbirini tam karşılamaması ile ilgili genel olarak aşiret teşkilatının tanımlanmasında karşılaşılan standarda ulaşamama meselesinin tartışması yapılırken; İngilizce “*tribe*” ve çevirisi kabile olarak verilen terimlerin tamamında bu belirsizliğin mevcut olduğu belirtilmektedir. Örneğin kabile, il, aşiret, taife gibi terimler için kesin bir tanım vermek, güç olmanın yanı sıra yanlış yönlendirmeye de yol açmaktadır. Olsa olsa bu tanımlardan her biri terminolojik bir kıyaslama için faydalı olabilir. Yerel sınıflandırmaların ve anlayış biçimlerinin yeterince doğru çevrilmesinin ihtimali yoktur. Bkz. Tapper, **İran’ın Sınır Boylarında Göçebeler**, s. 24-33; Aşiret ve kabile teşkilatı tanımlarının standard bir tasnif oluşturmasının zorluğu ile ilgili içiçe geçen tanımlar için bkz. Abbas el-Azzavî, **Aşairu’l-İrak**, C. 1-2, Mektebetü’l-Hadârât, Beyrut 2010, s. 28-36, 240.

⁸⁵ Tapper, **a.g.e.**, s. 17-23; Bruinessen, **Ağa, Şeyh, Devlet**, s. 81-87, 97-106.

⁸⁶ “...Millî Aşireti reisi ...Timavizade İbrahim Paşa’ya..” şeklinde Osmanlı vesikalarında aşiretin başında bulunan kişiye hitabında “reis” kullanımı için bkz. BOA., **İ. DH.** 1250/98058, 11 Ts 1309/23.11.1891.

⁸⁷ “...mezkûr Kîkî ve Millü aşiretleri ağaları Eyub ve Şeyhmus Ağaların...” bkz. BOA., **A. MKT. MVL.**, 135/30, 8 Ca 1278/12.11.1861; “...aşiret-i mezkûre ağası Mahmud Ağa...” bkz. BOA., **MVL.**, 767/38, 18 M 1280/05.07.1863; “Millî Aşireti ağaları Timavîzade İbrahim ve Mehmed ve Ali Ağalar ve Karakeçi Aşireti Reisi Halil Beğ...” şeklinde devam eden vesikada geçen ağa ve reis kullanımı için bkz. BOA., **Y. EE. d.**, 297/1295, 16 Tev. 1295 / 26.10.1879, s. 7.

⁸⁸ “...Şammar Aşireti Şeyhu’l-Meşayihî Ferhan Bey..” bkz. BOA., **A. MKT. MVL.**, 135/30, 8 Ca 1278/12.11.1861; “...Şammar şeyhi Faris Paşa...” şeklinde şeyh kullanımı için bkz. BOA., **BEÖ.**, 632/47341, 3 Z 1312/28.05.1895.

⁸⁹ Tufan Gündüz, **Anadolu’da Türkmen Aşiretleri**, s. 48-50; Tufan Gündüz, **XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Danişmendli Türkmenleri**, Yeditepe yay., İstanbul 2005, s. 61-64.

almak, savaşlarda ve doğal afetlerde aşirete önderlik yapmak gibi görevler yer almaktaydı⁹⁰.

Eski Türklerde reislik ile ilgili belirli teamüller oluşmuştur. Göktürklerin reislik tatbikine göre, “*Oğul, soy ağacının kütüğü; kardeş ise, o ağacın yaprakları*” gibiydi. İşbara Kağan öldüğünde oğlu küçük olduğundan, ileri gelenler, reisliğe kardeşini geçirmişlerdi. Türklerde veraset, babadan oğula geçirdi. Ancak oğul küçük veya reisliğe uygun değilse onun yerine veraset kardeşe intikal ederdi. İşbara Kağan’ın oğlunun belirttiğine göre, büyük amcalar kağan ailesinin büyükleriydiler. Cengiz Han hanedanındaki Çağatay ile Batu’nun, ailenin “*ağa*”ları olmaları, bu uygulamanın varlığını açıklayan örnekler arasında yer almaktadır⁹¹.

Osmanlı Devleti döneminde aşiretler birliğinin başında “*boybeyi*” unvanlı kişiler bulunmaktaydı. Boybeyleri aşiretlerinin tamamını temsil etmek üzere aşiret ileri gelenleri, ihtiyarları ve kethüdalarının teklifi ve merkezi hükümetin onayı sonucunda seçilmekteydi. Merkezî idare, boybeyinin seçilmesi işinde, kişinin vergi toplayabilme işini yürütebilecek bir vasıf aramaktaydı. Bu nedenle daha önceden boybeyliği yapmış olan ailelerin çocukları bu işe “*layık ve müstahak*” olma şartıyla tercih edilmekteydi⁹².

Barış zamanlarında aşiret reisine pek fazla bir görev düşmezdi. Reislerin, aşiretin birliğini-bütünlüğünü korumak, aşiretin etki alanını büyütebilmek ve iktidarını sağlama almak gibi yükümlülükleri, diğer aşiretlerle sık sık çatışmalarına neden olmuştur. Birçok aşiretin tek bir aşiret etrafında birleştirildiği durumlarda aşiret reisinin ve aşiretler arasındaki bu tür çatışmalar güçlü bir rol oynamıştır⁹³. Bu tür çatışmalarla

⁹⁰ Bahaeddin Ögel, **Türk Kültürünün Gelişme Çağları II**, s. 38-45; İbrahim Bozkurt, **Aşiretler Tarihi**, Kitap Matbaası, İstanbul (tarihsiz), s. 81-82; Bruinessen, **Ağa, Şeyh Devlet**, s. 130.

⁹¹ Ögel, **a.g.e.**, s. 14-15.

⁹² Gündüz, **XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Danişmendli Türkmenleri**, s. 61; Gündüz, **Anadolu’da Türkmen Aşiretleri**, s. 49.

⁹³ Güçlü bir reisin zor kullanarak çevre aşiretleri etrafında toplamasına örnek bir olay, Osmanlı vesikalasına da aksetmiştir: “*Millü Timur’un dimağı fesada olduğu ve müddet-i vafireden berü hakkından gelinmediğinden mal ve asker cihetleriyle dahi kuvvet-i külliyeye malik olub bundan akdem Kiki Abdi Paşa ile Rakka’da muharebe ve Abdi Paşa dahi merkuma eman diyub re’yi ile çıkub gitmesi Timur’a muceb-şan ve bir kat dahi kuvvet-i askeriyesine bâ’is olduğundan başka o havaliler ahalileri keyfiyet-i hallerini birkaç senedenberü tekrar be-tekrar Devlet-i Aliye’ye ifade ve inha edüb işga ve icra olunmadığından hasması olan badiye-nişin kabailer dahi bizzarure kendüsine tâbi olub ıktıza itdüğe asker virmeye başlamışlardır. Ve merkumun dimağında külli fesad olduğu zahirdir. Diyarbekir ve Rakka ve Bilecik ve Siverek ve ol havaliler karyeleri harab ve perişan olduğu malum-ı alileridir. Kaldı ki merkuma tâbi olan kabilesi ve gerek sair kabileler derûnî tâbi olmayub merkumun galebesinden naşi zaruri tâbi olmuş oldukları tahkik olunmuşdur.*” Bkz. BOA., **HAT**, 27/1294, 10 B 1201/28.04.1787; İsmail Beşikçi, **Doğu Anadolu’da Göçebe Kürt Aşiretleri**, Yurt Kitap Yayın, Ankara 1992, s. 77-79; Bruinessen, **Ağa, Şeyh, Devlet**, s. 128-130, 138; Bozkurt, **Aşiretler Tarihi**, s. 81-82.

aşiretlerin ittifak ilişkisine girdiklerini gösteren örnekler, Osmanlı vesikalarına aksetmiştir:

“...**Milli Aşireti** fırsat buldukça tecavüzattan, tecavüz vukubuldukça ahaliden şikayat ve tasaddiyattan hali kalmayacakları **Paşa-yı muma ileyh** bu sene evvel baharda Musul'a merbut Şammar aşairinden El-Hadi firkasının hasmı bulunan **Carullah firkasını istishab** ile Nusaybin cihetine azimet ve El-Hadi firkasına taarruzla ağnam ve mevaşilerini gasba cüret eylemelerinden naşi mezkûr **El-Hadi firkasıyla Zor'a merbut Cubur aşireti birleşerek şimdi bunlar da İbrahim Paşa'ya mensub addedilen Mardin nevahi-i erbaa aşairinin şu günlerde külliyetli ağnam gasb eyledikleri...**⁹⁴” görülmüştür. Çatışmalardan galibiyetle ve güçlü çıkan reis, çevredeki aşiretlerin de kendi aşiretine katılımını sağlayarak bir tür aşiret birliğini dayatmıştır.

Bu birlik zamanla tek bir aşirete dönüşerek diğer aşiretleri kendi çatısında eritebildiği gibi Milli Aşireti örneğindeki gibi güçlü ve birleştirici bir aşiretin ismi ile anılarak bir aşiret birliği oluşturabilmiştir⁹⁵.

1.1.2.2. Divan

Aşiret reisinin etrafında siyasi, ekonomik ve aşiretler arası ilişkilerde reise danışmanlık yapan ve aşiretin ileri gelen kabile reislerinin katıldığı toplanma düzenine “*divan*” denilmiştir⁹⁶. Diğer bir deyişle divan, aşiret reisi başkanlığında sorunların görüşülüp çözüme bağlandığı aşiret yaşamı ve işleyişi ile ilgili olağanüstü durumlarda ve ihtiyaç duyulduğunda kabile reisleri, mollalar, şeyhler ve aksakallılar eşliğinde toplanan aşiret meclisidir. Kabile reisleri aynı zamanda aşiret reisinin doğal yardımcıları ve danışmanları konumundadırlar. Genellikle siyasi olaylar, aşiret reisinin ölümü halinde yeni reisi atama, savaş, göç, idam kararları, namus davaları, sürgünler, mali cezalar Divan'da karara bağlanmaktaydı. Kararlar çoğunluk esasına göre alınırdı. Divanın aşiret reisini görevden azil yetkisi de vardı. Bu müeyyideyi reddeden reise karşı

⁹⁴ BOA., Y.MTV., 281/38, 08 L 1323/ 05.12.1905.

⁹⁵ “Konargöçer teşekküller yapı itibariyle sınıflandırmaya tâbi tutulduğunda: 1. Bir boydan ibaret olan, tek başına müstakil bir teşekkül halinde olanlar, 2. Bir boydan ayrılarak zamanla türeyerek sayıları dörtten onaltıya yahut daha fazla oymaklar grubu, 3. *Federasyon şekli gösteren kuruluşlar*; Ana teşekküllerinden ayrılmış olan muhtelif oymakların birleşmesinden meydana geldiği gibi, bir teşekkülden ayrılmış küçük grupların birleşmesinden de meydana gelebilmiştir.” Bkz. Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İşkânı**, s. 15-16.

⁹⁶ İbrahim Bozkurt, **Aşiretler Tarihi**, s. 52; Aşiret idaresi ile ilgili ayrıca bkz. Lady Anblant, **Kaba'ilu Bedu el-Furat** (1878), Arapça Tercüme: Esad el-Farisî, Nidal Hudar Ma'yûf, Dâru'l-Mellah, Dimaşk 1991, s. 463-468; Ahmed Vasfî Zekerîya, **Aşa'iru's-Şam**, C. 1-2, Daru'l-Fikr, Dimaşk 2009, s. 327-338.

aşiret dağılabilir, başka aşirete katılarak reis kendi kabilesiyle başbaşa bırakılabilirdi. Bunun dışında aşiret, reise karşı isyan ederek reisi zorla görevden alabilirdi⁹⁷.

Kabile reisleri: Kabile reisleri divana katılan üyelereydi. Savaşta kabilenin giyim, kuşam, yemek ve tedavi masraflarını üstlenirlerdi. Barış ve düğünlerde misafir ağırlar, her zaman hazır olmak kaydıyla acı kahve ikram ederlerdi. Aşiret reisine danışmanlık yaparlardı⁹⁸.

Aksakallılar/İhtiyarlar: Aşiret reisine danışmanlık yapan aşiret ihtiyarlarından oluşan belirli bir kontrol mekânizması vardı. “Aksakallılar” grubu, reisin aşiret meselelerini danıştığı aşiretin gün görmüş, tecrübe sahibi ihtiyarlarından oluşmaktaydı. Aksakallılar, akşamları reisin çadırında toplanarak aşiretle ilgili genel konulardan, gündelik meselelere kadar yapılacak işleri görüşürlerdi. Divan’ın daimi üyelerinden olan aksakallıların sözlerine itimad edilirdi⁹⁹. İhtiyarlar, aşiret boybeyinin belirlenmesi ve seçimi işleminde etkisi olan aşiret ileri gelenlerinin bulunduğu heyette yer alırdı. Seçilen boybeyi merkezi idareye teklif edilir ve devletçe uygun görülürse onaylanırdı¹⁰⁰. Bu konuda son söz devlet idaresinin elindeydi.

Bir Osmanlı vesikasında bu “*aksakallılar*”dan “*ihtiyarlar*” olarak bahsedilmektedir: “*Rakka iskânından Milli-i Kebir ve Sağır Aşireti Ekradı'nın boybeyi olan Abdi Beğ ve sair kethuda ve ihtiyarlardan bi ecmaihim Meclis-i Şer'a gelub her birileri i'lam-ı hâl birle bast-ı meram ve takrir-i kelim edüb...*”¹⁰¹ şeklinde devam eden bu vesikada da belirtildiği üzere bu ihtiyarlar denilen kesim, *Meclis-i Şer'a* de iskân ile ilgili meselelerde söz almışlardır. Bu vesikadan da anlaşıldığı üzere, ihtiyarların aşiret idaresinde belirli bir role sahip oldukları anlaşılmaktadır.

Gulamlar: Aşiret reislerinin aşiretler arasındaki temsilcisi konumunda olan görevliydi. Aşiret karşısındaki konumu, aşiret reisinin kendisine verdiği yetki oranında artar ya da eksilirdi. Aşiret içinde kendi mensupları tarafından öldürülecek olsalar, normal birinden daha fazla diyetleri vardı, yani kan bedelleri daha fazlaydı¹⁰².

⁹⁷ Sultan IV. Murat döneminde yaşanan bir örnek bu işleyişi açıklar niteliktedir. Berazî aşiretinde reislik, Alaaddin kabilesinde iken, kabilelerin ittifakı ile Ketiken kabilesine verilmiştir. Alaaddin’in itirazı kabul görmemiştir. Bu durum IV. Murad dönemi idaresince Hamo ve Kerho’nun idamına kadar devam etmiştir. Hamo’nun idamıyla Alaaddin ailesi reisliğe tekrar kabul edilmiştir. Hamo’nun idam edilmiş olmasıyla, onun itiraz edilen reis olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. Bozkurt, **Aşiretler Tarihi**, s. 52, 81-83.

⁹⁸ Bozkurt, **a.g.e.**, s. 43, 82.

⁹⁹ Bozkurt, **a.g.e.**, s. 82; Bruinessen, **Ağa, Şeyh, Devlet**, İletişim yayınları, İstanbul 2006, s. 112.

¹⁰⁰ Tufan Gündüz, **XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Danişmendli Türkmenleri**, s. 61.

¹⁰¹ BOA., **AE. SAMD. III**, 11/1031, 29 Z 1136 / 18.09.1724.

¹⁰² Ziya Gökalp, **Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler**, s. 63.

1.1.3. Aşiret Hukuku

Osmanlı vesikalarında sıklıkla geçen “*Adet-i aşair*” “*Adât-ı aşair*¹⁰³”, “*kaide-i aşair*” “*Kavaid-i Aşair*¹⁰⁴” kavramları, aşiretlerin kendi içlerindeki ve aralarındaki meseleleri çözmek amacıyla tatbik ettikleri bir çeşit aşiret hukukuna sahip olduklarını ortaya koymaktadır¹⁰⁵.

Aşiretlerin aralarında devlet düzenini bozan eşya, mevaşi, emval, hububat gasbı ve buna bağlı gerçekleşen ölüm olayları ile eşkıyalık hareketleri aşiretler için bir çeşit kahramanlık, güç gösterisi olarak görülmüş ve “gazve” olarak adlandırılmıştır¹⁰⁶. Bu tür eşkıyalık hareketleri, önü alınmadığı takdirde aşiret çevresine doğru yayılarak olayların büyümesine neden olmuştur. Hükümet yetkilileri “*Heyet-i Te’lifîye*” adlı yerel hukuk komisyonları kurmak suretiyle meseleleri çözmeye çalışmışlardır. Ancak bu komisyonların yetersiz kaldığı istisnai durumlarda, hükümet tarafından sükunetin tesisi amacıyla aşiretler arasında “*aşiret hukuku*” diye tâbir olunan çeşitli sulh uygulamalarına izin verildiği görülmektedir: “...*Milli Aşireti ile Karakeçi Aşireti arasındaki muhacemata nihayet verilmek üzere... bir Heyet-i Te’lifîye teşkiliyle beynlerinin te’lifi ve adat-ı aşaire tevfiikan...icabının ifası...*” şeklinde Osmanlı vesikalarına aksetmiş olan bu uygulamalardan ve mahalli idarenin raporlarından anlaşıldığına göre, hükümet yetkililerince sorunların daha fazla büyümesinden bu tür uygulamaların tatbikine izin verilmiştir¹⁰⁷. Burada önemle durulması gereken husus, aşiret hukuku ile ifade edilen, devlet hukukunun dışında olanı değil; sulhün ve sükunetin sağlanması için aşiret büyüklerinin de üzerinde anlaşabildikleri bir ortamın sağlanmasıdır. Böylece dava

¹⁰³ “...*adet-i aşaire ittiba’an Ebu Hamis Aşireti’yle sulhan nokta-i menhubata Milli Aşireti tarafından dahi muvafakat olunarak...*” bkz. BOA., **BEÖ.**, 900/67498, 23 Ş 1314/27.01.1897; “...*Milli Aşireti ile Karakeçi Aşireti arasındaki muhacemata nihayet verilmek üzere... bir Heyet-i Te’lifîye teşkiliyle beynlerinin te’lifi ve adat-ı aşaire tevfiikan...icabının ifası...*” bkz. BOA., **BEÖ.**, 2359/176881, 18 R 1322/02.07.1904.

¹⁰⁴ “...*kaide-i aşair vehile Rakka’ca tesviye-i maslahat...muktezasının ifa ve emr ve inbası arz olunur.*” bkz. BOA., **BEÖ.**, 900/67498, 23 Ş 1314/27.01.1897; “*Milli ve Karakeçi aşairi arasında ahiren vukua gelen münazaatın ahval ve kavaid-i aşaire tevfiikan faslı...ve netice-i keyfiyetin inbası siyakında şukka.*” bkz. BOA., **BEÖ.**, 2343/175724, 17 Ra 1322/01.06.1904.

¹⁰⁵ Aşiret kültürü ve hukuku ile ilgili ayrıca bkz. Gökalp, **a.g.e.**, s. 41-46; Dikson, **Arab es-Sahra**, Daru’l-Fikr, Dimaşk 1998; ayrıca, Lady Anblant, **Kaba’ilu Bedu el-Furat**; Ahmed Vasfî Zekeriya, **Aşa’iru’s-Şam**, C. 1-2, Daru’l-Fikr, Dimaşk 2009.

¹⁰⁶ Gazve: Arap topluluklarının birbirleri arasında yağma ve talan amaçlı yaptıkları akınlar ve dolayısıyla ortaya çıkan çatışmalara denirdi. İslamî dönemle birlikte gazve sözcüğü, din uğrunda yapılan savaş anlamı kazanmıştır. Aşiret bünyesinde kan davası ve gazve dayanışması vardır. Bkz. Gökalp, **a.g.e.**, s. 24; Konu “1.4. Aşiretlerde Savaş” başlığında incelendiği için tekrar edilmemiştir.

¹⁰⁷ BOA., **BEÖ.**, 2359/176881, 18 R 1322/02.07.1904; Diğer örnekler için bkz. BOA., **BEÖ.**, 900/67498, 23 Ş 1314/27.01.1897; **BEÖ.**, 2343/175724, 17 Ra 1322/01.06.1904.

mekânına aşiret büyükleri de davet edilerek davaya taraf olan aşiretlerin gururunun kırılmasını engellenerek yeni çatışmaların önü alınmış olmaktadır.

Aşiretler arasında adaleti sağlama, haklı ile haksızı belirleme ve asayişini temin etmek için aşiret içerisinde gelişen “*Aşiret hukuku*” denilen bu hukukun içinde dinî hukuk, örfî hukuk ve töre uygulamaları mevcuttur. Aşiretlerde “*Arif ve Danışma evleri*” aracılığıyla örfî hukuk uygulamalarının uygulandığı iki tür ev oluşmuştu. Bunun yanında dinî hukukun tatbik edildiği şeyh veya hocanın evlerine de müracaat edilirdi¹⁰⁸. Aşiretler içerisinde bu tip hukuki uygulamaların oluşmasında konar göçer ve hareket halinde olmalarının yanında kaza ve kadılık merkezine taşınmasına gerek görülmeyen küçük tipteki sorunların aşiret içinde halli yoluna gidilmesinin etkisi ve istisnai durumlar için olduğu bilinmelidir. Çünkü Aşiretler arasında başgösteren davalara bakmak üzere devlet tarafından kadı tayin edilmekteydi¹⁰⁹. Kadılar aşiretler arasında dolaştıkları için belirli bir merkezleri bulunmamaktaydı. Bu yüzden ihtiyaç durumuna göre kadılar gerek aşiretler arasında dolaşırlar gerekse aşiretlerin yoğun olarak buldukları bölgedeki en yakın şehir merkezinde otururlardı¹¹⁰.

Arif Evi: Arap aşiretlerinde teamül hukukunu sözlü olarak öğrenip davaların hallinde tatbik edenlere “*arfe*” adı verilmiştir. Şeyhler arfelerin verdikleri hükümleri icra etmişlerdir.¹¹¹.

Arif Arapça’da “bilen” anlamında olup aşiretler arasında belirli konularda kendisine danışılan bilgin, akıllı, dürüst kişi demektir. Genellikle olgun ve yaşlı kimseler olan arifler, din, ahlak, namus mefhumlarında hassas olup verdiği kararlar ve

¹⁰⁸ İbrahim Bozkurt, **Aşiretler Tarihi**, s. 46, 47.

¹⁰⁹ Ali Rıza Yalman (Yalkın), **Cenupta Türkmen Oymakları**, C.II, Haz: Sabahat Emir, Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1977, s. 26.

¹¹⁰ Tufan Gündüz, **Anadolu’da Türkmen Aşiretleri**, Yeditepe yay., İstanbul 2010, s. 44; Tufan Gündüz, **XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Danişmendli Türkmenleri**, Yeditepe yay., İstanbul 2005, s. 55. Bu konu “2.4.1. Kadı” başlığında ele alındığından tekrara girilmekten kaçınılmıştır. Burada esasen konargöçer aşiretlerin kadıya ulaşmadaki zorluklar karşısında kendi içlerinde geliştirdikleri teamüller açıklanmıştır.

¹¹¹ Aşiret tasnifi ve ananeleri için İmam Maverdî’nin *Ahkâmu’s-Sultaniye* ve İbrahim Rifat’ın *Mir’at-ı Ceziretu’l-Arab* adlı eserlerinden faydalanan Gökalp, Arap aşiretlerindeki uygulamaların dışındaki aşiretlerde, arfelere benzer bir sınıf bulunmadığını ve Botan’da bazı reislerin, aşiret mollalarına “*kadı*” namını vererek davaları onlara gördürdüklerini ifade etmektedir. Bkz. Gökalp, **Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler**, s. 25, 29, 41; Bununla birlikte, Gökalp’in aksine Bozkurt, Milli, Berazî, Baziki aşiretlerinde bu tür uygulamaların olduğunu belirtmektedir. Milli Aşireti’nin, ananelerin tatbikatı ile ilgili birçok söylenceye, kültürel hafızaya ait anılara ve hikayelere konu olması, Bozkurt’un ifadesini destekleyen önemli unsurlardır. Bu durum, Milli Aşireti çalışmamızın, aşiretin yaşadığı coğrafi olarak komşu Arap aşiretlerine olan yakınlığı nedeniyle teşkilat, örf ve anane bakımından onlardan etkilendiğini göstermektedir. Bkz. İbrahim Bozkurt, **Aşiretler Tarihi**, s. 46-52; Gökalp, **Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler**, s. 76, 77. Yine de Milli Aşireti’nin Türk Kültür Sahası’nın bir parçası olduğu gerçeğini ve bu etkilenmenin küçük bazı uygulamalardan ibaret olduğunu belirtmek gerekir.

ürettiği çözümlerle aşiretler ve halk arasında memnuniyet sağlamıştır. Ariflerin evleri, aşiretler arasında akıl danışma, görüş sorma ve zorluklara çözüm bulma mekânları olmuştur. Arifler, aşiretler arasında en çetin ve aşılması güç problemlere pratik çözümler üretmeleriyle adli davalar da dahil olmak üzere hükümler vermişlerdir. Bazı dönemlerde aşiret reisinin aleyhine kararlar almışlar ve halk bu kararlara uymuştur. Her aşiretin kendi arif evi olduğu gibi, birkaç aşiretin bağlı olduğu arif evlerinin de olduğu aktarılmıştır. Ariflerinin bilgi ve tecrübesi bakımından aşiretler arasında bir rekabet olduğu bilinmektedir. Arif evlerinde görülen muhakemeler aşiret halkına açık yürütülmüş ve dileyen kimseler davalara dinleyici olarak katılabilmıştır. Aşiret üyeleri Arif'e çözmesi için dava götürdüklerinde, adet olarak yanlarında birer hediye götürmeleri gerekmekteydi. Davanın önemine ve büyüklüğüne göre değişmekle beraber bunlar keçi, koyun, koç, deve, at, altın gibi hediyeler olurdu¹¹².

Milli Aşireti'nde ariflik makamı uzun bir süre aşiret reisleri tarafından yürütülmüştür. Bazı aşiretlerde nadir de olsa "*kadın arifeler*"e de rastlanmıştır. Arifler, aldıkları kararları "*örf defterleri*"ne kaydetmişlerdir¹¹³. Bazı davalarla ilgili belirli ceza usulleri de oluşmuştur. Mesela diyet davalarında hırsızlıkta ölenlerin diyeti üç yüz mecdiye olup kız kaçırılanların davası çözümlendiğinde aşiret reisine bir deve vermek usul ve icabdan görülmüştür¹¹⁴.

Danışma Evi: Bazı aşiretlerde sadece Arif evleri, bazılarında Danışma evi ile birlikte ikisi de bulunmaktaydı. Bazı aşiret reisleri her iki görevi de üstlenmişlerdir. Ekseriyetle toprak ve kışlak sorunları gibi büyük davalara bakmışlardır¹¹⁵.

Seriat Evi: Davaların dini kurallar çerçevesinde Molla ve Şeyhlere götürüldüğü evlerdir. Buralarda hırsızlık gibi davalarda "*bel'a*" ve cuma veya mukaddes günlerin tercih edildiği "*yemin*" adı verilen bazı usuller tatbik edilmiştir¹¹⁶. "*Bel'a*" Arapça'da yutkunmak ve emmek anlamında olup¹¹⁷ mal sahibince hırsız olduğu iddia edilen

¹¹² Bozkurt, **a.g.e.**, s. 47; Gökalp, **a.g.e.**, s. 41.

¹¹³ Bozkurt, **a.g.e.**, s. 48.

¹¹⁴ Alınan diyetler maktülün en yaşlı akrabasına verilirdi. Bkz. Gökalp, **a.g.e.**, s. 66.

¹¹⁵ Bozkurt, **a.g.e.**, s. 50-51.

¹¹⁶ Bozkurt, **Aşiretler Tarihi**, s. 51-52.

¹¹⁷ Şemseddin Samî, **Kamus-i Türkî**, Çağrı yay., 5. baskı, İstanbul 1995, s. 301; "*Bel'a*" "*beli*" olarak da anılmıştır. Bkz. Gökalp, **Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler**, s. 76.

kişinin bu işi yapmadığını ispat etmek için kızgın bir demir parçasını şeyh huzurunda emmesi beklenmiştir. Böylelikle hırsızın ortaya çıkarılmaya çalışıldığı aktarılmıştır¹¹⁸.

Şeyhlerin çözemedikleri diyet davalarında davacı, davalı arfeye gitmişlerdir. Diğer davaların çözümünde şeyhler münasip bir ücret almışlardır¹¹⁹.

Aşiretlerde uygulanmış olan başkaca hukuk kurallarını andıran bazı uygulamalar da mevcuttur. Bunlar “*Ortak Sorumluluk Kuralı*”, “*İzcilik*”, “*Gırev*” ve “*Baht*” kurallarıdır.

Ortak Sorumluluk/Akîle Kuralı: Aşiretlerde öldürme, gasp ve hırsızlık gibi olaylarda sadece olayı yapan değil; olay aşiret dışında cereyan etmiş ise failin mensubu olduğu aşiretin tümü hatta bendi (aşiret birliği) sorumlu tutulmuştur. Aşiret içinde ise sadece akrabaları sorumlu tutulmuştur¹²⁰.

İzcilik: Katiller ve hırsızları belli olmayan olaylarda, izciler tarafından takip edilerek izlerinin bulunması için uygulanmış bir yöntemdir¹²¹.

Gırev Kuralı: İzciler tarafından, hırsızların hangi oba ve köy mensubu oldukları tesbit edildikten sonra olayın intikamı alınmaktaydı. İntikam duygusu, aşiret algısında şeref ve kıymet hissi ile ölçülmüştür. Bu durum kendisine yapılanın yerde kalmaması ya da tekrarının engellenmesi ve intikam almayı motive eden nedenler olarak ortaya çıkmıştır. Gasp ve hırsızlığa konu hayvan olan yerine bir hayvan “rehine” olarak aşırılmaktaydı. Buna gırev kuralı denilmiştir. Sorumluluğun topluluğa mal edilmesi kuralı, kan davasına da tatbik edilmiştir¹²².

Baht: Aman dilemek anlamına gelmektedir. Bir kişi, baht verdiği o kişi babasının katili de olsa onu düşmanlarına karşı korumak şeref ve haysiyetten sayılmıştır. Aksi durumda bütün şerefi ve onurunu kaybedilmesi şeklinde algılanmıştır¹²³.

Aşiretlerde davaların hallinin aşiret reislerine bırakıldığı durumlar da olmuştur. Böyle durumlarda ağanın aşiretine karşı tarafsız olması gerekirdi. Aşiret içerisinde

¹¹⁸ Bozkurt, **a.g.e.**, s. 51-52; Halen Karacadağ yöresinde bu tür uygulamaların var olduğu ifade edilmektedir. Bu usule dair ayrıntılar “1.3.1. Aşiret Hukukuna Dair Bazı Uygulamalar” kısmında aktarılmıştır.

¹¹⁹ Gökalp, **a.g.e.**, s. 67.

¹²⁰ Gökalp, **a.g.e.**, s. 41, 53-54.

¹²¹ Gökalp, **a.g.e.**, s. 41.

¹²² Gökalp, **a.g.e.**, s. 42.

¹²³ Gökalp, **Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler**, s. 42, 46, 53.

tarafların ihtilafa düştüğü konularda ağa, davalardan nakdi ceza almaktaydı. Her tür dava için yüzde beş, on civarı oranında nakdî ceza alınmaktaydı ¹²⁴.

1.1.3.1. Aşiret Hukukuna Dair Bazı Uygulamalar

Aşiret Hukuku, uzun zaman sürecinde aşiretler içerisinde siyasal, dinî, sosyal ve kültürel ilişki kalıpları, örf, adetler ile şekillenen davranış ve ilişkiler bütünüdür. Aşiret kültüründe uygulanmış olan bu kurallar aşiret hukuku adıyla bilinen bir düzeni ifade etmektedir¹²⁵. Aşiret hukukuna dair bazı uygulamalar aşağıda ifade edilmiştir.

Aşiret içerisindeki fahz¹²⁶lardan biri, diğer fahzdan birini fahzından habersiz bir şekilde öldürdüğü vakit kan davası sorumluluğu sadece o kişiyi bağlamaktaydı. Ancak talan esnasında diğer fahz vurur da köyde oturan fahz onu takip esnasında bir ölüm gerçekleşirse o zaman suça tüm fahz ortak olmuş olmaktadır. Fahz reisleri ağanın evinde toplanarak maktülün kan tazmin bedeli, fahzın hane sayısına göre paylaştırılmakta ve gecikmeksizin bu bedel ödenmekteydi. Bedelin ödemesi sırasında bir bayrak yapılarak maktülün mirasçıları ile öldürenin eline verilmekteydi. Bu şekilde iki aşiret birbirlerine “*baht*” vermiş olup güven temin edilmiş olunur ve baht kesinlikle bozulmamaktaydı¹²⁷.

Aşiret hukuku gereğince kan bedelinin en az elli mecdiyesi ağaya ve diğer yarısı fahz reisine verilmekteydi. Cinayet davalarında para işe yaramaktaydı. Katili belli olmayan davalarda yüz elli iki yüz mecdiye rüşvet karşılığında katil ortaya çıkarılmaktaydı. Ancak katil ortaya çıkarılamazsa şüphe edilenlere yemin ettirilmekteydi. Bu “*beli*” denilen işlem için Karacadağ’da bulunan şeyhin yanına gidilirdi. Şeyh kızdırılmış kaşığı belî’ edilecek ayakta duran şüphelinin ağzını açıp kızgın kaşığı diline bir kez bırakmaktaydı. Dil yanarsa işlediği fiil ortaya çıkmakta; yanmazsa suçsuzluğuna delil sayılmaktaydı. Bu durumda davacının bir hakkı kalmamaktaydı. Kızgın demiri gören zanlıların bazen suçunu itiraf ettiğine rastlanmıştır.

¹²⁴ Bazı aşiret ağalarının idareyi rahatlıkla sürdürmek amacıyla bilinçli olarak aşiret içerisinde taraf konumunda olanların karşılıklı gruplar oluşturmasını sağladığı ve bu grupların aralarındaki ihtilafları motive ettiği bilinmektedir. “*Aşiret hukuku*”nun kız kaçırma, kabahat ve cinayet suçlarında tatbiki ile ilgili ayrıntılı bilgi için Bkz. Gökalp, **a.g.e.**, s. 72-76.

¹²⁵ Aşiret Kültürü ve Hukuku’na dair genel ve kapsamlı bir çalışma için bkz. Ahmed Vasfi Zekeriya, **Aşa’iru’s-Şam**, C. 1-2, s. 13-343.

¹²⁶ Fahz: Aşiretin, kabilenin bir kolu. Bkz. Kadir Güneş, **Arapça-Türkçe Sözlük**, Ravza yay. İstanbul 2009, s. 879.

¹²⁷ Gökalp, **a.g.e.**, s. 75.

Beli' edildiği vakit gereken icraî girişimler ağa tarafından faaliyete konmaktaydı. Çarpışmalarda telef olan hayvanların zararı da tazmin edilmekteydi¹²⁸.

1.1.3.2. Aşiretlerde Utfa/Örfî Kadınlar

Utfa, örf kelimesinin aşiret arasında söyleniş şeklidir. Aşiret kadınlarının temsili, kadınlarla ilgili davalarda yardımcı olmak, savaş meydanlarında zılgıtlarla, kasidelerle er meydanını galeyana getirme gibi görevleri yerine getirmekteydi. Örfî kadınlar, kadınların sorunlarını Aşiret Divanı'na taşımakta, gerektiğinde divana katılmakta ve olağanüstü durumlarda imdat çağrısında bulunmaktaydılar. Örfî kadınların bu makamı kazanabilmesi için, on iki babaya kadar aşiret reisliği yapmış bir aileden gelmesi gerekirdi. Ancak bu şartın bazı aşiretlerde altı ve üç babaya kadar indirildiği görülmüştür. Milli Aşireti'nde arasında hafızalara kazınmış ünlü iki utfa kadın vardır: 1. Adulê Zor Temir Paşa: Milan Aşiret birliğinin reisi Zor Temir Paşa'nın kızıydı. 2. Hansayê Halacan: Milli İbrahim Paşa'nın eşi, Halikan Aşireti'nden Dire'i Bey'in ablasıydı. *Ahu Zerga* namı ile bilinmekteydi¹²⁹.

1.1.4. Aşiretlerde Savaş

Aşiretler yaşadıkları yerlerde geçim kaynaklarının doğası gereği, yaylak ve kışlaklara çıkarlar ve bu sınırlı kaynakları diğer aşiretlerle paylaşmama eğilimindedirler. Bu durum aşiretlerde yaylak ve kışlak gibi kaynaklar üzerinde hakimiyet ve sahiplik haklarını koruma refleksiyle hareket etmelerini sağlamıştır.

Aşiret topluluklarının birbirleri arasında yağma ve talan amaçlı yaptıkları akınlar ve dolayısıyla ortaya çıkan çatışmalara gazve denmiştir. İslamî dönemle birlikte gazve sözcüğü din uğrunda yapılan savaş anlamı kazanmıştır. Aşiret bünyesinde de kan davası ve gazve dayanışması oluşmuştur¹³⁰. Bundan dolayı bir aşirette eli silah tutan her fert, devamlı bir askerî güç için temel kaynak olarak görülmüştür. Herhangi bir gazve ve çatışma halinde tüm aşiret erkekleri, aşiret reisi komutasında hazır bulunmuşlardır.

¹²⁸ Gökalp, **Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler**, s. 75-76.

¹²⁹ Hansayê Halacan, Milli İbrahim Paşa'nın 1908'de ölümüyle oğlu Mahmut Bey'le birlikte Suriye Ceylanpınar'ına (Resulayn) yerleşmiştir. Mensubu olduğu Halikan Aşireti, kimi tarihçilerce "Halacan" ismi ile anılmıştır. Bu aşiret esasen Botan bölgesinde yaşamıştır. Ayrıca ünlü alim İbn-i Halikan bu aşirettendir. Bkz. İbrahim Bozkurt, **Aşiretler Tarihi**, s. 57, 113-116, 291.

¹³⁰ Gökalp, **Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler**, s. 24.

Aşiret birlikleri gibi nispeten daha köklü ve eskiye dayanan aşiretlerde, diğer aşiretlere karşı bir tür güvenlik temelli birliktelik oluşmuştur¹³¹.

Aşiretler arası çatışmaların yaşanmasında aşiretlerin hassas olduğu, namus davaları ve yaylak-kışlak hakimiyeti, iki temel unsur olarak ortaya çıkmıştır. Aslında aşiret adetlerinde çatışma sebebi sayılabilecek son sınır, “*namus*” kavramı ile ifade edilmiştir. Aşiretlerin yıllar boyu süregelen adetlerinde, hiçbir sözleşmeye dayanmayan kadın-erkek ilişkileri şiddetle reddedilmiş, bu durum namus kavramı ile değerlendirilmiştir. Bu bağlamda kuralların çiğnenmesi ağır ceza ve usulleri beraberinde getirmiştir. Kadın erkek konusunda aşiretdışı ilişkilerin aşiretçe onaylanmaması yaşanan çatışmaların temel sebeplerinden olmuştur. Milli Aşireti reislerinden Zor Temir Paşa döneminde zina yapan erkekler, hem öldürülmüş hem de erkeklik uzuvları koparılarak o halde teşhir edilmiştir¹³².

Meralar, yaylak ve kışlaklar, hayvan otlatımı ve bu göçebe yaşam döngüsünde aşiret yaşamının esasını teşkil ettiğinden toprak da namus olarak addedilmiştir. Başka aşiretler tarafından otlak ve meraların izinsiz işgal edilmesi, namusun çiğnenmesine eşdeğer kabul edilmiştir. Turabidin ve Karacadağ yaylaları, aşiretlerin ortak kullanımına açık olmasına rağmen, yarığöçebe aşiretlerce zirai amaçlı olarak da kullanılan bazı yaylaların aşiret hayvanları tarafından zarara uğratılması bu tür çatışmaların yaşanmasına neden olmuştur¹³³.

Aşiretlerde genel olarak belli başlı çarpışma hukuku kuralları oluşmuştur. Gece borazanının çalınmasıyla çarpışmaya ara verilirdi. Kadın, çocuk ve silahsız gibi masumlara dokunulmazdı. Eli silahlı kadınlar bunun dışında tutulurdu. Savaş araçları olarak kullanılmalarının yanı sıra göçebeliğin temel kaynaklarından olan at, deve ve katır gibi hayvanların telef edilmesi yasaklanmıştı¹³⁴.

¹³¹ Gökalp, **a.g.e.**, s. 24; Gazve ve kabile savaşları için bkz. Ahmed Vasfi Zekeriya, **Aşa'iru's-Şam**, C. 1-2, s. 330-331; Dikson, **Arab es-Sahra**, Daru'l-Fikr, Dimişk 1998, s. 312-322.

¹³² İbrahim Bozkurt, **Aşiretler Tarihi**, s. 77-78. Zor Temir Paşa olarak anılan kişi, Osmanlı vesikalarında geçen Milli Aşireti reisi Milli Timur Paşa'dır. “4.5. Milli Timur Paşa” kısmında değinildiğinden tekrara gidilmekten kaçınılmıştır.

¹³³ Bozkurt, **a.g.e.**, s. 79; Üner, **Aşiret, Eşkiya ve Devlet**, s. 118.

¹³⁴ Bozkurt, **a.g.e.**, s. 78.

1.2. Osmanlı Devleti'nin Vilayat-ı Şarkiyye'deki Hakimiyeti ve Aşiret Yönetimi

XVI. yüzyılda Şah İsmail'in Safevî Devleti'ni kurarak giderek güçlenmesi ve doğuda Osmanlı Devleti için hem siyasi hem de dini (ideolojik) bir tehlike teşkil etmesiyle Doğu Anadolu, Osmanlı Devleti ile Safevî Devleti arasında bir çekişme zemini haline gelmiştir. Yavuz Sultan Selim'in yaklaşan bu tehlikeyi bertaraf etmek olarak şekillendirdiği siyaset, devletin “doğu siyaseti” olmuştur. 23 Ağustos 1514'te Şah İsmail ile Çaldıran'da yapılan savaş ile bölge devlet sınırlarına dahil edilmiş, elde edilen zafer ile Şah İsmail'in Anadolu üzerindeki siyasi ve dini emellerine son verilmiştir. Bölge halkının büyük bir kesiminin sünnî olması ve mahalli beylerin Osmanlı tarafında yer alması sonucu, başta Diyarbekir olmak üzere Çaldıran'dan 1518 yılına değin, Siirt, Ruha (Urfa), Mardin ve Musul taraflarının Osmanlı hakimiyetine girmesi kolaylaşmıştır. Osmanlı hakimiyetinin bölge hakimiyetini kolaylaştıran diğer bir etken ise, bölgede tanınan ve sayılan İdrîs-i Bitlisî'nin bölgeyi Şah İsmail'e karşı ayaklandırması olmuştur. Diyarbekir'in alınmasıyla Musul'a kadar uzanan Diyarbekir Beylerbeyliği kurulmuş ve zaferde önemli payı bulunan Bıyıklı Mehmed Paşa da, buraya ilk beylerbeyi olarak atanmıştır. Böylece, bölgede ilk tahrirlerin yapılmasına zemin hazırlanarak, bölgenin Osmanlı idaresindeki statüsü belirlenmiştir¹³⁵.

Yavuz Sultan Selim tarafından Bıyıklı Mehmed Paşa'ya Edirne'den 1515 Kasım ayının sonuna doğru tuğralı fermanla birlikte “nişân-ı şerîfle mu'anven” boş ahkâm kağıtları gönderilmiştir. Bölgede Osmanlı namına tahrir işlemlerinin yapılması için beylerin desteğini sağlamış olan İdris-i Bitlisî'nin yardımına başvurulmuştur. İdris-i Bitlisî de, padişah adına, 1'i beylerbeyi beratı 22'si berat ve geri kalanların istimaletnâme olduğu yekûn 30 vesikayla bu tevcihat işlerini yürütmüştür¹³⁶.

Kanunî Sultan Süleyman dönemine gelindiğinde İrakeyn seferi için bölgedeki beylerin desteğine müracaat edilmesi gündeme gelmiş ve bunlara tebliğ edilmek üzere bir “emr-i şerîf” gönderilmiştir. Bu emirde beyler için kullanılan “*kadimden temessükleri üzerine*” ifadesi ile onların bu hakkı Yavuz Sultan Selim döneminde elde

¹³⁵ Nejat Göyünç, **XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı**, TTK Basımevi, Ankara 1991, s. 15-35; Bayram Kodaman, **Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası**, TKAE yay., Ankara 1987, s. 9-10.

¹³⁶ Hoca Sadeddin, **Tacü't-Tevarih**, C. 2, Matba'a-i Amire, İstanbul 1279, s. 321-323; Nejat Göyünç, “Diyarbakır Beylerbeyliğinin İlk İdarî Taksimatı”, **İstanbul Üniv. Edeb. Fak. Tarih Dergisi**, Sayı: 23 Mart 1969, s. 23-34; M. Ali Ünal, “XVI. Yüzyılda Güneydoğu Anadolu'da Timar Tevcihleri-Mîr-i Aşiret ve Cebelü Timarları”, **I. Uluslararası Mardin Sempozyumu** (26 Mayıs 2006-Mardin), Edt. İbrahim Özcoşar-Hüseyin H. Güneş, İstanbul 2006, s. 283.

ettikleri ifade edilmiştir. O dönem Kızılbaşlara karşı devlete yararlık gösteren beylerin, hizmetleri karşılığında tasarruflarındaki yurtluk ocaklıkların ve yerlerin oğuldan oğula intikali şartıyla kendilerine temlik ve ihsan edildiğine vurgu yapılmıştır. Bu defa da sefere katılmaları gerektiği hatırlatılarak teşvik edilmiş ve yine yararlık gösteren beylere hem bu hizmetleri karşılığında hem de müracaat ve istirhamlarına nazaran, tasarruflarındaki yurtluk ocaklıklar ve yerler oğuldan oğula intikal şartıyla kendilerine temlik ve ihsan edilmiştir EK III¹³⁷. Bunun üzerine bölge beyleri ve halkı eskiden olduğu gibi Osmanlı ittifakında İran'a karşı sefere katılmışlar. Böylece arazileri üzerindeki tasarruf hakları kadimde olduğu üzere, temessükleri gereği olarak “yurtluk-ocaklık” şeklinde devam etmiştir¹³⁸.

Osmanlı Devleti hakimiyeti altına aldığı topraklarda idareyi tesis ederken mutlak, katı bir merkezîyetçilik uygulamamış; o bölge ve toplumların özelliklerini dikkate almıştır. Yeni elde edilmiş olan bölgelerin Osmanlı'ya bağlılığını sağlayacak uygun idareyi oluşturacak adımlar atmıştır. Bölgeyi iyi tanıyan İdris-i Bitlisî sancak tevcih ederken kendisine gönderilen boş ahkâm kağıtlarını bölgedeki beylerin durum ve statülerine göre düzenlemiştir. İlk düzenlemeye göre Diyar-ı Muzar, Diyar-ı Rabia, Musul ve Bitlis'i içine alan geniş bir alanı kapsayan Diyarbekir Eyaleti kurulmuştur¹³⁹.

¹³⁷ Bkz. **EK III**: Topkapı Sarayı Arşivi E 11969 kayıtlı bu “*Hükûm-i Şerif*”; N. Sevgen'in kitabının ekler kısmında “XVI. Belge” olarak bu vesika yayımlanmıştır. Bkz. Nazmi Sevgen, **Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk Beylikleri**, Yayına hazırlayanlar: Şükrü Kaya Seferoğlu-Halil Kemal Türközü, TKAE, Ankara 1982, s. 42, 313-314.

¹³⁸ B. Kodaman, **Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası**, s. 11.

¹³⁹ Bkz. **Tablo 2**, İbrahim Yılmazçelik, **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır** (1790-1840), TTK, Ankara 1995, s. 123-140; Yılmazçelik, “XVIII. Yüzyıl ile XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır Eyaleti'nin İdari Yapısı ve İdari Teşkilatlanması”, Haçlı Seferlerinin 900üncü Yıldönümünde **Uluslararası Selahaddin-i Eyyubi Sempozyumu**, (23-24 Kasım 1996-Diyarbakır), Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi yay., Diyarbakır 1997, s. 161-178; M. Ali Ünal, “XVI. Yüzyılda Güneydoğu Anadolu'da Timar Tevcihleri-Mîr-i Aşiret ve Cebelü Timarları”, s. 284; Hazo Sancağı (bugünkü Batman/Kozluk ilçesinin eski adı) sehven Hizo okunmuştur. Bkz. Nejat Göyünç, “Diyarbakır Beylerbeyliğinin İlk İdarî Taksimatı”, İstanbul Üniv. Edeb. Fak. Tarih Dergisi, Sayı: 23 Mart 1969, s. 23-24; M. Ali Ünal, **XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı**, TTK Basımevi, Ankara 1999, s. 23; İbrahim Yılmazçelik, “Diyarbakır Eyaletinin İdarî Taksimatı ve 1848/1867 Tarihleri Arasında Kürdistan Eyaleti Adıyla Yeniden Telkilatlandırılması”, **Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyumu Bildiriler**, 09-10 Ocak 2014/Ankara, 1. Cilt, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014, s. 213-251.

Tablo 2: 1515 Tarihli Diyarbekir Eyaleti'nin İlk İdari Taksimatı

Diyarbekir Eyaleti'nin İlk İdarî Taksimatı 1515				
Amid	Ruha	İsbir	Çemişgezek	Süleymaniye
Eğil	Çapakçur	Bidlis	Hizan	Heytan
Hâcûk	Aşiret ve Ulus	Kemah	Arabgir	Bayburd
Hazo	Palu	Çermik	Cere	Sason
Siverek	Musul	Sincar	Harput	Ergani
Kiğı	Atak	Birecik	Hısn-ı Keyfa	Fusul
Cezire	Berdinç	Posadi	Genç	

Osmanlı Devleti'nin idari teşkilatı ve taksimatı, sayı ve nitelik olarak dönem dönem değişikliklere uğramıştır. Ancak idari teşkilat temel olarak eyalet ve sancak teşkilatına göre düzenlenmiştir. Yavuz Sultan Selim döneminde Vilayat-ı Şarkiyye'de Diyarbekir merkezli kurulan ilk eyaleti müteakip, ek olarak Kanunî Sultan Süleyman devrinde Van merkezli ayrı bir eyalet daha kurulmuştur. İran sınırına yakın olmaları ve stratejik konumları gereği Diyarbekir ve Van eyaletleri hem ordu için hareket noktası hem de önemli idarî ve ticarî/ulaşım merkezleri olmuşlardır¹⁴⁰.

Diyarbekir ve Van iki önemli ticari hatta yer almaktaydı:

Diyarbekir: a. İstanbul-Samsun-Amasya-Sivas-Malatya-Harput-Diyarbekir-Musul-Bağdat; b. Beyrut ve İskenderun-Halep-Antep-Urfa-Diyarbekir.

Van: a. Trabzon-Erzurum-İran; b. Batum-Erivan-Van-Hakkâri-Musul-Bağdat.

Bu önemli stratejik konumu nedeniyle Diyarbekir'e devlet tarafından özel atamalar yapılmış, görev yapan beylerbeylerinin birçoğu, daha sonra sadrazam rütbesine kadar yükselmiştir.

Diyarbekir ve Van eyaletlerinin kurulmasını müteakip, Osmanlı idaresinin prensipleri göz önünde tutularak buralarda da tahrir işlemi yapılmıştır. Bölgenin mahallî, coğrafi ve tarihî özellikleri göz önünde bulundurularak farklı teşkilatlanmaya gidilmiştir. Aynı eyalet içerisindeki sancaklar arasında farklılıklar olduğu gibi, bazen aynı sancağa bağlı kaza, nahiye ve cemaatler içinde farklı kanunnameler düzenlenmiştir.

¹⁴⁰ B. Kodaman, **Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası**, s. 12.

Bazı sancaklar fiziksel yapılarına, aşiretlerin nüfusuna, Osmanlı öncesi idarî, siyasî ve sosyal özelliklerine göre, farklı statülere bağlanmıştır¹⁴¹.

Osmanlı idarî düzeninde, a. Klasik Osmanlı sancakları b. Yurtluk-Ocaklık sancakları c. Hükümet sancakları olarak üç farklı idarî tarzda sancak ortaya çıkmıştır. Buna göre, 1653 tarihli Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi'nden biraz evveline denk gelen 1631-32 yıllarına ait Diyarbekir ve Van eyaletlerindeki sancakları gösteren idarî taksimatta Klasik Osmanlı, Hükümet ve Yurtluk-ocaklık sancaklarının tablo olarak gösterimi şöyledir. Bkz. **Tablo 3** ve **Tablo 4**¹⁴²:

Tablo 3: 1631-32 Tarihli Diyarbekir Eyaleti İdarî Taksimatı

Diyarbekir Eyaleti İdarî Taksimatı 1631-32				
Cizre(H)	Egil(H)	Genç(H)	Hazzo(H)	Palu(H)
Tercil(H)	Akçakale(K)	Bespan(K)	Bohtan(K)	Harput(K)
Hasankeyf(K)	Sincar(K)	Zaho(K)	Zılan(K)	Atak(Y)
Çapakcur(Y)	Çermik(Y)	Ağakis(Y)	Görgil(Y)	Hemkürdkan(Y)
Kulp(Y)	Mazgirt(Y)	Meyyafirikin(Y)	Mihrani(Y)	Pertek(Y)
Sağman(Y)	Siirt(Y)	Çemişgezek(Ar)	Ergani(Ar)	Siverek(Ar)
Nusaybin(V)				

Tablo 4: 1631-32 Tarihli Van Eyaleti İdarî Taksimatı

Van Eyaleti İdarî Taksimatı 1631-32				
Bitlis (H)	Hakkâri (H)	Hizan(H)	Mahmudi (H)	Adilcevaz(K)
Erciş(K)	Kesan(K)	Albak(Y)	Bargiri(Y)	Deriki(Y)
Esyabert(Y)	Keşab(Y)	Kotur(Y)	Müküs(Y)	Şervi(Y)
Şıtak(Y)	Şikak(Aş)			

H : Hükümet Sancağı

Y : Yurtluk-Ocaklık Sancağı

V : Voyvodalık

K : Klasik Osmanlı Sancağı

Ar : Arpalık

Aş : Aşiretlik

¹⁴¹ Kodaman, **Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası**, s. 12-14.

¹⁴² Kodaman, **a.g.e.**, s. 14.

1.2.1. Klasik Osmanlı Sancağı

Vilayat-ı Şarkıyye’de aristokrat tarzındaki yapıların az görüldüğü, feodal yapının zayıf olduğu ve görece olarak şehir hayatının geliştiği merkezler çevresinde kurulan sancaklardır¹⁴³. Bu tarz sancaklarda tahrir yapılır, timar sistemi tatbik edilirdi. Hem mülkî hem askerî amir hükmünde olan sancakbeyi merkezden atanır; gereğinde de görevinden alınabilirdi. Sancakbeyi, sefer zamanında Diyarbekir Beylerbeyi’nin emri altında sipahilerini hazır etmekle yükümlüydü. Sancaktaki vergiler, tahrir işlemine göre alınır; önemli bir kısmı haslara tahsis edilirdi. Geri kalan kısmı timar ve zeamet sahiplerine dağıtılırdı. Devletin her tarafta hakim kılmak istediği bu sancak tarzı, Diyarbekir Beylerbeyliği’ndeki Âmid, Akçakale, Ergani, Harput, Mardin, Nusaybin, Siirt ve Siverek’te tatbik edilmiştir. 1631-32 Tarihli Diyarbekir Eyaleti idarî taksimatında görülen Harput, Hasankeyf, Akçakale, Sincar, Zaho ve Botan-Zîlan-Bespan ile Van eyaletinde ise Adilcevaz, Erciş ve Kesan da klasik statüdeki sancaklardır. Siverek, Ergani ve Çemişgezek gibi “*arpalık*” yoluyla tasarruf olunan sancaklar ve Diyarbekir “*Paşalık Sancağı*” ile Van “*Paşalık Sancağı*” da bu statüdeydi. İki eyaletteki bu statüye sahip sancakların sayısı on dördtü. Bu tür sancakların sayıları fazla olmamakla beraber, genelde aşiret yapısının güçlü olmadığı ya da belirli bir aşiret çoğunluğunun olmadığı yerlerde tesis edilmiştir. Aynı zamanda tarımın yapıldığı, şehirleşme ve yerleşik hayatın hakim olduğu yerlerde görülmektedir. Siyasi ve sosyal yapıdaki değişmelere göre bazen bu sancakların “*kayd-ı hayat*” şartıyla tevcih edilmesi şeklinde statülerinde değişikliğe gidildiği olmuştur¹⁴⁴.

1.2.2. Yurtluk-Ocaklık sancağı

Eğil, Çemişgezek, Çermik, Mazgird, Pertek, ve Sağman bu tarzdaki sancaklardandı¹⁴⁵. Bu tip sancaklarda tahrir yapılır; timar ve zeamet usulü tatbik edilir, timarlı sipahi bulunurdu. Sancak gelirleri tahrir defterine tahrir olunur, padişah ve sancakbeyi hasları çıktıktan sonra kalan hasılat, zeamet ve timar sahiplerine dağıtılırdı. Klasik sancakla aynı yükümlülöklere sahip ve birçok yönden benzeşmekle beraber en önemli farkı sancakbeyliğinin yönetiminin bir aile elinde olması ayrıcalığıydı. Bunun

¹⁴³ M. Ali Ünal, **XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı**, s. 22.

¹⁴⁴ B. Kodaman, **Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası**, s. 15; M. Ali Ünal, **XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı**, s. 23-25; M. Ali Ünal, **XVI. Yüzyılda Harput Sancağı**, TTK Basımevi, Ankara 1989, s. 33; M. Ali Ünal, **Osmanlı Müesseseleri Tarihi**, Fakülte Kitabevi, Isparta 2013, s. 231-232.

¹⁴⁵ M. Ali Ünal, **XVI. Yüzyılda Harput Sancağı**, s. 33.

sebebi İran'la yapılan savaşta Osmanlı safında yer almış olmalarıydı. Bey, sancağı genellikle hayatı boyunca yönetirdi. Şayet bir kusuru ve suçu dolayısıyla azledilse bile idare kural gereği kardeş, oğul ya da akrabalarından birinin atanarak aile içinde kalmaktaydı. Bu kural ihanet sebebiyle bozulabilir ve beylerbeyinin “arzu” ile Divan-ı Hümayun tarafından karara bağlanarak, idare ellerinden alınabilirdi. Sancakbeyi sipahileriyle birlikte sefer zamanlarında beylerbeyinin hizmetine girmekle mükellefti. Bununla birlikte bu sancaklara malî ve hukukî konularda bazı yetkilere sahip olan kadı da tayin edilirdi. 1631-32 tarihli Diyarbekir Eyaleti idarî taksimatında ocaklık tarzında tasarruf olunan sancakların sayısı Diyarbekir eyaletinde on üç, Van eyaletinde ise dokuz olmak üzere yirmi ikiydi. Bu sayılar devirlere göre değişmiştir. Bu sistem daha çok Anadolu'nun doğusunda uygulanmış olup buralardaki aşiret bey ve beyzadelerinin devlete olan bağlılıklarını arttırmak amaçlanmıştır. Ocaklık şeklindeki tasarruf sistemi, padişahlar tarafından değiştirilmesi düşünülmemiştir, aşiretlerin ya da bu tarz sancakların sadakati devam ettikçe de bir gelenek halini almış ve Tanzimat'a kadar var olmuştur. Tanzimat ile birlikte idarede yapılan merkezîleşme hareketleri sonucunda bu sistem aşama aşama terk edilmiştir¹⁴⁶.

1.2.3. Hükümet Sancağı

Cizre, Eğil, Genç, Hasankeyf, Hazo ve Palu bu tasnifteki sancaklardandı. Bu sancakların sayısı 1631-1632 tarihli idari taksimatta Diyarbekir eyaletinde altı, Van eyaletinde dört olmak üzere toplam on taneydi¹⁴⁷. Sahiplerine “hîn-i fetihtе hizmet ve itaatleri karşılığında tefviz ve temlik” olunmuştur. Hükümet sancağını tasarruf eden beyle olan yazışmalarda “hâkimine hüküm ki” şeklinde hitap edilmiştir. Kendilerine verilen ahidnameler gereği sancakbeyi yalnızca ölüm veya ihanet gerekçesiyle evlatlarından ya da akrabalarından birinin tayini dışında “azl ve nasb” edilemezdi.

¹⁴⁶ M. Ali Ünal, “XVI. Yüzyılda Güneydoğu Anadolu'da Timar Tevcihleri-Mîr-i Aşiret ve Cebelü Timarları” s. 283; Orhan Kılıç, “Yurtluk-Ocaklık ve Hükümetler Üzerine Bazı Tespitler”, **OTAM**, S.10, Ankara 1999, s. 119-137; M. Ali Ünal, **XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı**, s. 23-24; B. Kodaman, **Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası**, s. 15-17; Mehmet Zeki Pakalın, “Yurtluk-Ocaklık”, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul 1955, C. 3, s. 639; 1600ler'de klasik bir sancak olan Harput Sancağı, İran ümerasından “*kızıbaş rügerdan olub*” Osmanlı hizmetine geçen Murad Han Bey'e “*kayd-ı hayat*” şartıyla daha sonra 1632'de aynı gerekçeyle Haydar Bey'e ancak bu kez “*kayd-ı hayat*” şartı olmaksızın tevcih edilmiştir. Keza Harput'un “*yurtluk-ocaklık*” ya da “*hükümet*” şeklinde tevcih edilmemesi; Osmanlı öncesinde tek bir sülale elinde olmaması ve burada güçlü bir aşiret yapısının mevcut bulunmayışı ile açıklanmaktadır. Harput'taki aşiretler, birkaç küçük cemaatten oluşmaktadır. Bkz. M. Ali Ünal, **XVI. Yüzyılda Harput Sancağı**, s. 34.

¹⁴⁷ Kodaman, **a.g.e.**, s. 14-15.

Örneğin, Palu hükümeti Yusuf Bey'in ölümü ile yerine ümeradan Ahmet Bey'in tayin edilmesi teklifi “kadimden beri tasarruf sahibi olanların oğullarına verilegeldiği” söylenerek kabul edilmemiştir. Bu sancakların yönetimi de aile elinde olup buralarda timar sistemi uygulanmaz; “mefrûzü'l-kalem ve maktû'u'l-kadem” biçiminde ayrıcalıklı olarak devlet memurlarınca buralarda tahrir yapılmazdı. Sefer zamanı askerleriyle birlikte Beylerbeyi'nin emrine tâbi olmakla yükümlüydüler. Sancağın gelirlerini, vergileri toplama hakkı ve yargı yetkileri sancakbeyine ait olup merkez hazineye yıllık belirli miktarda ödeme yapardı. Fetihler sırasında Osmanlı ile ittifak eden doğu beyleri ve aşiret beylerine bu topraklar mülk olarak verilmiştir¹⁴⁸.

Yurtluk-ocaklık ve hükümet sancaklarını tasarruf eden beylere sancağın hangi şartlarla kendi ailelerinin idaresinde ve mülkiyetinde olduğunu bildiren “temlikname”ler verilmiştir¹⁴⁹.

Yurtluk-ocaklık ve hükümet sancaklarını tasarruf eden beyler arasında belirli bir protokol kaideleri çerçevesinde hizmet gördükleri anlaşılmaktadır. 21 Mayıs 1583/28Rebiülahir 991 Mühimme defterindeki bir kayıta Pertek sancakbeyi Baysungur Bey'in Eğil beyine olan derecesini tespit için divâna bir mektup yazmıştır. Bu mektuptaki talebiyle ilgili olarak: “*sahib-i ocak olup ve kadimden babası ve ammusi, Eğil beyinin üstünde kendi kolunda durup hizmet idegelmişlerdir diyü kendü dahi mîr-i müşârünileyhin üzerinde durmak için emr-i şerîf talep*” etmiştir. Durum Diyarbekir Beylerbeyisine tahkik ettirilerek neticede “*kadimden ne vechile dura gelmişler ise girü olı geldüğü üzere amel*” olunması emri verilmiştir¹⁵⁰.

Vilayat-ı Şarkiyye'deki bu sancaklar için belirlenmiş imtiyazlı statüler, İran'la yapılan savaşlar döneminin bir siyasi tezahürü olmasından dolayı sabit ve değişmez

¹⁴⁸ B. Kodaman, **Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası**, s. 16-17; M. Ali Ünal, “XVI. Yüzyılda Güneydoğu Anadolu'da Timar Tevcihleri-Mîr-i Aşiret ve Cebelü Timarları”, s. 283; M. Ali Ünal, **XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı**, s. 24; M. Ali Ünal, **Osmanlı Müesseseleri Tarihi**, s. 234-236.

¹⁴⁹ M. Ali Ünal, “XVI. Yüzyılda Güneydoğu Anadolu'da Timar Tevcihleri-Mîr-i Aşiret ve Cebelü Timarları”, s. 283; “*Ve bunlardan maada 9 hükümet vardır ki hîn-i fetihde hizmet ve itaatleri mukabelesinde ashabına tefvîz ve temlik olunmuştur. Mülkiyet tarîki üzere tasarruf ederler. Hatta memleketleri mefrûzu'l-kalem ve maktu'ul-kademdir. Ebvâb-ı mahsulatı dâhil-i Defter-i Hakanî olmamıştır. İçlerinde ümerha-i Osmanîye'den ve kul taifesinden hiçkimse yoktur. Cümle kendülerine mahsusdur. Ve bunlar ahidnameleri mucibince min ba'd azil (ve) nasbı kabul etmezler. Amma cümlesi mutî'i (emr) ü fermân-ı Hazret-i Sultandır. Sâir ümera-i Osmaniye gibi kangı eyalete tâbi'ler ise beylerbeyileri ile maan sefer eşerler. Kavim (ve) kabîle ve başka asker sahibleridir: Hükümet-i Cizre, Hükümet-i Eğil, Hükümet-i Genc, Hükümet-i Palu, Hükümet-i Darru (Harru), Hükümet-i Ekrâd, Hükümet-i Mihrivânâ, Hükümet-i Uşfî, Hükümet-i İmadîye. Ayrıca, kanunnamenin asıl metnininin 15. sayfasında “... ve zikrolunan hükümetler de oymak itibar olunmuşdur ki aşiret demek olur” Bkz. Midhat Sertoğlu, **Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi**, Marmara Üniv. Yay., İstanbul 1992, s. 15-20.*

¹⁵⁰ M. Ali Ünal, **XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı**, s. 24-25.

kalmamıştır. Devlet, ilerleyen dönemlerde bazı sancakları klasik sancak haline dönüştürdüğü gibi koşullara göre bazı sancaklara da imtiyazlar tanımıştır. XVII. yüzyılda Sağman ve Mazgird sancaklarının beylerinin reyaya olan zulümleri dolayısıyla sancaklık statüsünden çıkarılması bu duruma bir örnektir¹⁵¹.

Hem yurtluk-ocaklık hem de hükümet sancaklarının statüleri esas olarak mâli, adlî ve askerî açılardan sıkı bir devlet kontrol mekânizması ile sınırlandırılmıştır. Mâli açıdan yurtluk-ocaklık sancakbeyleri tahrir sırasında gelirlerinin bir kısmını havâss-ı hümâyûn adıyla ve hükümet sancağını tasarruf eden hâkimin de her yıl belirli bir miktarı merkez hazineye ödediği görülmektedir. Adlî açıdan, her iki sancağa da aynen klasik sancaklardaki gibi merkezden kadılar atanmış olup, kazaî konular kadı nezaretinde takip edilmiştir. Askerî yönden ise her iki sancak da sefer zamanlarında kapu halkı ve aşiret kuvvetleriyle sefere katılmakla yükümlü kılınmışlardır. Sebep göstermeksizin sefere katılmamak vazifeden azledilmek cezasını gerektirmekteydi. Öte yandan merkezî otoritenin burada hissettirilmiş olduğunu gösteren önemli bir diğer nokta ise, bu iki sancakta da merkez ordusundan bir garnizonun bulundurulmuş olmasıdır. Her ne kadar hükümet sancağı için kural olarak “*mefrûzü’l-kalem ve maktû’ü’l-kadem*” belirtilmişse de bunun sadece “*mefrûzü’l-kalem*” olarak tatbik edildiği anlaşılmaktadır¹⁵².

Hükümet sancağı için belirtilen “*ümerâ-i Osmaniye’den ve kul taifesinden hiç bir ferd yoktur*” kuralı için örnek olarak *Altı Bölük Halkı*’nın Palu hükümetinde bulunmuş olması bu kuralın uygulanmadığına bir kanıt olarak gösterilebilir. Yavuz Sultan Selim ve Kanunî Sultan Süleyman dönemlerinde yazılı hükümlerde bu kurallara uyulması konusunda taahhüd isteyen ve kati ifadeler kullanılmıştır. Ancak garnizonların hükümet sancaklara yerleştirilmesi uygulamasının başlamasında olduğu üzere bu kuralların muhtemelen 1550’lerden itibaren tedricen yürürlükten kaldırılmaya başladığı anlaşılmaktadır¹⁵³.

Diyarbakir Eyaleti olarak düzenlenen Vilayat-ı Şarkiyye toprakları yirmi iki sancaktan müteşekkil, onu Osmanlı sancakbeyleri idaresinde kalan on ikisi yurtluk-ocaklık tarzında teşkilatlandırılmıştır. Ancak bu bahsedilen imtiyazlı sancaklara ilaveten davul ve bayrak sahibi olmayan zeâmetli bazı aşiret beylerinin varlığından

¹⁵¹ M. Ali Ünal, **XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı**, s. 25.

¹⁵² M. Ali Ünal, **a.g.e.**, s. 25.

¹⁵³ M. Ali Ünal, **a.g.e.**, s. 26; 1550’lerden itibaren kanunnamelerin önemlerini kaybederek tatbikattaki idare usulünün bozulduğu ile ilgili Bkz. Mustafa Akdağ, **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası** “Celâlî İsyancıları” YKY, İstanbul 2009, s. 82-85.

bahsedilmektedir. Bu aşiretler Beylerbeyi'nin emrinde sefere gitmekle beraber, evvelce bahsi geçen dokuz hükümet kadar imtiyazlı olmayıp örneğin tabıl ve alem sahibi değildirlir. Kâtip Çelebi eseri Cihannüma'da Diyarbekir eyaletinde bulunan sancaklardan on birinin Osmanlı sancağı, sekizinin yerli beylerin tasarrufunda yurtluk-ocaklık sancağı olduğunu ve ayrıca beş hükümet sancağının olduğunu belirtmektedir¹⁵⁴. Sancak sayılarındaki farklılık zamanla yeniden yapılan idarî düzenlemelerdeki değişikliklerle izah edilebilmektedir.

İdarî açıdan yapılan sınıflandırmanın yanısıra tasarruf bakımından da bir sınıflandırma yapıldığında Vilayat-ı Şarkiyye'de görülen sancaklar, doğrudan devlet tasarrufundakiler ve ocaklık dışında Arpalık, Voyvoda, Mîr-i Aşiretlik olarak tasnif edilebilir¹⁵⁵. Voyvoda, Osmanlı Devleti'nde aşiret idaresi içerisinde Mîr-i Aşiretlik ayrı bir başlık altında incelenecektir.

Arpalık, Mülkî ve idarî memurların azil ya da emeklilik maaşı olarak verilen tahsisattır. Bunun yanında sonradan masraf ya da hizmet karşılığı olarak da “*arpalık*” tahsis edilmiştir. 1631-1632 tarihli idari taksimatta Diyarbekir eyaletinde Çemişgezek, Ergani ve Siverek “*arpalık*” olarak tasarruf edilmiştir. XVIII. yüzyılda kaldırılıp yalnız ilmiye mensuplarına verilmeye başlanmış ve Tanzimat'tan sonra da tamamen kaldırılmıştır¹⁵⁶.

1.2.4. Osmanlı Devleti'nde Aşiret İdaresi

Osmanlı kanunname ve vesikalarında genel olarak konargöçer ya da yörük olarak belirtilen teşekküller, yukarıdan aşağıya doğru boy (kabile, taife), aşiret, cemaat, oymak, mahalle, oba, fasile biçiminde bölümlere ayrılmıştır¹⁵⁷.

Osmanlı Devleti'nde konargöçer yapılar ve aşiretler belirli bir coğrafya içerisinde, idarî ve malî yükümlülüklerle sahip bir şekilde, yaylak ve kışlak hayatı yaşamaktaydılar. Devlet, yapı itibariyle sınırları içerisinde gayr-i nizami hiçbir yapıyı kabul edemeyeceğinden aşiretleri de denetim altına almıştır. Konargöçerler, üzerinde

¹⁵⁴ Midhat Sertoğlu, **Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi**, Marmara Üniv. Yay., İstanbul 1992, s. 32-34.

¹⁵⁵ B. Kodaman, **Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası**, s. 17-18.

¹⁵⁶ Bkz. **Tablo 3**, s. 21; Pakalın, “Arpalık”, **a.g.e.**, C. 1, s. 84-87; BOA., **TD 998** nolu tahrir defterinde yer alan “*hîn-i tahrîrde gerek hass-ı humayûn ve gerek havas-ı vüzerâ ve ümera ve arpalıklar ve gerek zeamet ve timar ve bilcümle her karye kimin ismine kayıt ve tahrir olunmuş ise anı beyan eder*” ibaresiyle sancak tasarrufunda Arpalık şekli de ifade edilmiştir. Bkz. Nejat Göyünç, **XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı**, TTK, Ankara 1991, s. 36; Midhat Sertoğlu, **Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi**, Marmara Üniv. Yay., İstanbul 1992, s. 57-58.

¹⁵⁷ Yusuf Halaçoğlu, “Aşiret” **DİA**. İstanbul 1991, C. 4, s. 9; Halaçoğlu, **XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi**, s. 16.

buldukları toprakların şekline yani timar, zeamet ve has reayası şeklinde düzene tâbi tutulmuşlardır. Bu açıdan genel olarak timar ve has reayası olan aşiretlere, nüfus ve ekonomik yapılarına göre sancak veya kaza statüsü tanımıştır. Buna dayalı olarak idareciler atanmış, hukukî bir düzen içerisinde yerlerini almışlardır. Böylece konargöçerlerin denetim altına alınması ve özellikle vergi toplanmasında kolaylık sağlanması amaçlanmıştır¹⁵⁸.

Konargöçerler içerisindeki cemaatlerin süregiden yaylak-kışlak hareketlerinde nereye giderlerse gitsinler, var olan statülerini değiştirmelerine izin verilmemiş; başka yerlere dağılmaları önlenmiştir. Herhangi bir nedenle bulunduğu konumu terkeden bu tür cemaatler, mümkünse eski aşiretlerine iade edilmiş; mümkün değilse kendileri için belirlenmiş vergiyi buldukları kazaya ödemek zorunda bırakılmışlardır¹⁵⁹.

Osmanlı Devleti'nde, birçok hizmetin karşılanmasında konargöçer aşiretlerden yararlanma yoluna gidilmiştir:

a. Atıl vaziyetteki arazilerin şeneltilecek iskâna açılması,

b. Mevcut oldukları bölgede asayişin sağlanması¹⁶⁰. Takip eden Osmanlı vesikasında hem iskân ve hem de asayişin sağlanmasıyla ilgili her iki duruma ilişkin olarak Milli Aşireti'nin dikkat etmesi gereken şartlar iyi bir örnek teşkil etmektedir:

“ Mahall-ı mezbure mahuf ve muhatara yer olmağın makama arz olunub mütemekkin olanlar avarız-ı divaniyye ve tekalif-i örfiyeden muafiyet üzere mahall-ı mezbureyi şeneldüb ayende ve revendenin hafî olmak üzere Milli taifesinden mezkûrlar ve aherler tehdit idüb mütemekkin olmuşlar iken mücerred avarız-ı divaniyeden muafiyet üzere temlik etmeye takat getirüb verdikleri ecilden terk ve tera eyleyüb girü cemaatleri ile Göçer tarifesine ilhak olunmuşlar. Haliya vilayet tahrir oldukta mahall-ı mezbure filhakika mahuf ve hatarlu yer olub nice kimesnenin malına ve canına zarar ve ziyan gelüb siyanet olunub şeneltmek lazım ve la-büdd olmağın taife-i mezbureden zikr olan kimesneler on çifte mütehamil olur. Yerlerinin cümlesi öşrinden ve resm-i çiftlerinden ve tekalif-i örfiyeden muafiyet üzere defter-ı cedide kayd olundular ki mahall-i mezbureyi şeneldüb ma'mur eyleyüb ayende ve revendenin mallarına ve canlarına zarar ve ziyan gelmemek üzere hidmet ve derbentçiliği tamam mudî olalar

¹⁵⁸ Tufan Gündüz, **Anadolu'da Türkmen Aşiretleri**, s. 43; Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı**, s. 15.

¹⁵⁹ Gündüz, **Anadolu'da Türkmen Aşiretleri**, s. 43, 44.

¹⁶⁰ Mehmet Salih Erpolat, “Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı'ndaki Aşiretler”, **I. Uluslar arası Mardin Sempozyumu** (26 Mayıs 2006-Mardin), s. 447-466, Edt. İbrahim Özcoşar-Hüseyin H. Güneş, İstanbul 2006, s. 449.

*mezkûrlardan gayri kimesne gelüb zira'at ederlerse öşrin ve resmin has canibinde eda ideler*¹⁶¹ ”.

- c. Cami, mescit ve kalelerin bakım ve tamiri, kale inşaatı,
- d. Kale ve hisar muhafızlığı, derbentçilik hizmeti,
- e. Yolların emniyeti, su kanalları ve yollarının bakım ve tamiri,
- f. Menzillerde zahire toplanması, pirinç üretimi,
- g. Ordu için at yetiştirilmesi ve eğitilmesi, ok ve yay imal edilmesi,
- h. Sefer zamanı askerî birlikler teşkil ederek sefere katılma¹⁶², malzeme ve topların nakliyesi,
- ı. Sahillere yerleştirilerek gemi malzemesinin temin edilmesi ve gemi yapımı,
- i. Madenlerin işletilmesi,
- j. Ayaklanmaların bastırılmasında ve inzibat kuvveti olarak hizmet etmek gibi muhtelif hizmetler yüklenmişlerdir¹⁶³.

Konargöçerler, yaşam tarzları itibariyle birbirlerinin aynı karakterde olmalarının yanısıra oluşturdukları yapı itibariyle belirli bir tasnife tutulabilmektedirler¹⁶⁴:

1. Tek boydan oluşan bağımsız bir grup halinde olanlar,
2. Bir boydan ayrılarak zamanla sayıları dörtten on altıya veya daha fazla sayıya ulaşan oymaklar grubu. Bunlar genellikle reislerinin adıyla anılmışlardır.
3. Birlik oluşturan aşiretler. Bu aşiretler çeşitli oymakların birleşmesiyle oluştuğu gibi, başka bir ana unsur ve aşiretten ayrılmış olan grupların birleşmesiyle de oluşmuştur. Anadolu'da *İl*'lerin parçalanmasıyla dağılan aşiretlere son zamanlara kadar rastlanmıştır¹⁶⁵. Esasen Milli Aşireti göz önüne alındığında bu maddede hem kendine has bir ana unsur, hem de başka aşiretlerden ayrılanları da kendinde birleştirmiş bir Aşiret Birliği özelliği gösterdiği anlaşılmaktadır.

Osmanlı idaresi, Vilayat-ı Şarkiyye'deki konargöçer aşiretleri iki büyük bölüm halinde yeniden örgütlemiştir. Bölgedeki Akkoyunlu bakiyesi olan Türkmen ve diğer

¹⁶¹ Erpolat, “Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı'ndaki Aşiretler”, s. 449.

¹⁶² B. Kodaman, **Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası**, s. 18.

¹⁶³ M. Ali Ünal, **Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi**, Paradigma yay., İstanbul 2013, s. 18.

¹⁶⁴ Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı**, s. 15-16 ve dn. 18-19; Halaçoğlu, **XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi**, s. 17-18.

¹⁶⁵ Madde 2'ye örnek olarak Barak aşireti dört oymaktan Rişvanlı kabilesi 1713 yıllarında 12 oymaktan oluşmaktaydı. Madde 3 için örneğin, Cihanbeyli aşiretini oluşturan farklı adlar taşıyan dört cemaatin her birinin ayrı ayrı kethudaları vardı ve her biri dört farklı kethüdaya sahipti. Bkz. Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı**, s. 15-16 ve dn. 18-19; Halaçoğlu, **XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi**, s. 17-18.

bölge aşiretlerinden bir kısmını “*Boz-Ulus Aşiret Birliği*”nde birleştirmiştir. Geri kalan Türk, Moğol ve diğer aşiretleri de “*Kara-Ulus Aşiret Birliği*”nde toplamıştır¹⁶⁶.

Bölge'nin Osmanlı hakimiyetine girişiyle Boz-Ulus ve Kara-Ulus aşiretleri Diyarbakır'ın ilk idari taksimatında “*Aşair ve Ulus Livası*” olarak sancak şeklinde hukukî bir statü kazandırılmış; idarî ve malî açıdan tasarrufu da Yadigâr Bey'e verilmiştir. Başlarda Yadigâr Bey'in tasarrufunda iken, muhtemelen 1526 yılında ondan alınmış; padişah haslarına dahil edilerek mukataaya vermeye başlanmıştır. Ancak “*Aşair ve Ulus Livası*”nın sancak statüsü uzun süre korunmuştur. Sancağın belirli bir idarî merkezi olmamakla birlikte sancakbeyi ve kadıdan oluşan idarecilere sahipti. Sancakbeyinin görevi, ulusun yaylak ve kışlak gidiş-gelişlerini güvenli olarak sağlamaktı. Boz-Ulus'un Orta Anadolu'ya geçmesiyle birlikte sancak statüsü kaza olarak tebdil edilmiş ve kadı idaresine verilmiştir¹⁶⁷.

Boz-Ulus ve Kara-Ulus arasında sık sık çatışmalar meydana gelmekteydi¹⁶⁸. Boz-Ulus, XVI. yüzyılda Diyarbakır çevresinde yaşamaktaydı. Mardin'in güneyinden Suriye'de Deyr-i Zor'a kadar uzanan çöl bölgesinde kışlamakta, Diyarbakır, Erzincan'dan Erzurum'a uzanan alanlarda Murad nehrinin kuzeyindeki yaylalarda yaylamaktaydılar. XVII. yüzyılın başlarından itibaren Diyarbakır'ı terkederek yaylak-kışlak için Batı Anadolu'ya, Karaman eyaletlerine ve İran'a doğru hareket etmişlerdir. Bu yüzyılın ilk ortalarına doğru Boz-Ulus Aşiret Birliği yavaş yavaş dağılmaya başlamıştır¹⁶⁹.

¹⁶⁶ “Kaytul, Keçineyi, Neftçi, Çermund, Kâvsuvari, Kâkvend cemaatlerinin Türk olduğuna şüphe yoktur.” Bkz. Gündüz, *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri*, s. 40; Halil İncalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, c. I: 1300-1600, (Edt: Halil İncalcık-Donald Quataert), Çev: Halil Berktaş, Eren yay., İstanbul 2009, s. 73; Martin van Bruinessen, Hendrik Boeschoten, *Evliya Çelebi Diyarbakır'de*, Çev: Tansel Güney, İletişim yay. İstanbul 2003, s. 59-60.

¹⁶⁷ Diyarbakır Vilayeti'ne bağlı olan bu iki aşiret birliğinin birbirine karıştırılmaması için Türkmenlere, “*Kara-Ulus Aşiret Birliği*”ne nispetle “*Boz-Ulus Aşiret Birliği*” adı verildiği düşünülmektedir. Her iki aşiret birliği içerisinde de Türkmen varlığı mevcuttur. Ancak bu iki adlandırmayla ilgili olarak kastedilenin en fazla Türkmen varlığının Boz-Ulus'ta mı olduğu, ya da farkın bu mu olduğu tam olarak anlaşılamamıştır. Bkz. Gündüz, *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri*, s. 39, 40, 54; Bu konuda ayrıca bkz. Faruk Demirtaş, “Tavaif-i Bozulus” *AÜDTCF Dergisi*, Cilt 7, Sayı: 1, Ankara 1949, s. 47-60; Faruk Demirtaş, “Bozulus Hakkında” *AÜDTCF Dergisi*, Cilt 7, Sayı: 2, Ankara 1949, s. 29-46.

¹⁶⁸ İncalcık, *a.g.e.*, s. 73.

¹⁶⁹ Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı*, s. 17; Boz-Ulus devlete karşı bir vergi ünitesi olarak anlam ifade ediyordu; askeri herhangi bir yükümlülüğe sahip değildi. Bkz. Bruinessen-Boeschoten, *Evliya Çelebi Diyarbakır'de*, s. 59-60,73.

Aşiretler arasında idarî, adlî ve ekonomik işleri yürütmek üzere devlet tarafından tanınan ve atanan kadı, voyvoda, kethüda, boy beyi, oymak başı denilen görevliler vardı. Boy beyi, Mîr-i Aşîret demek olduğundan¹⁷⁰ bu kısımda incelenmiştir.

1.2.4.1. Kadı

Kadı, kaza statüsündeki konargöçer ulusların adlî ve idarî işleri ile ilgilenmekteydi. Tayin edildikleri aşiretler arasında dolaşarak bu görevi yerine getirdiklerinden belirli merkezleri bulunmamaktaydı¹⁷¹.

Kadı, tayin edildiği aşiretlerin yaylak ve kışlaklarına göre yakın bir mekân mesken tutardı¹⁷². XVIII. yüzyılın ilk yarısında Diyarbekir Eyaleti idari taksimatında “*Kaza-yı Karakeçilü*” şeklinde yeni idari birimlerin oluşturulduğu dikkat çekmektedir. Bu tür bir kazaların gerçek bir “*kaza*” idaresi olmanın dışında, “*obalar birliği*” anlamında Türkmen aşiret hayatının sonucunda mali zaruretlerin ortaya çıkardığı bir uygulama olduğu göze çarpmaktadır¹⁷³.

Kadılar, ayrıca gelirleri eksilmiş olan aşiretlerin denetlenmesi ve vergilerinin tahammüllerine göre yeniden düzenlenmesi, iskân edilmiş olan aşiretlerin malî ve hukukî haklarının korunmasıyla ilgili olarak hükümetle irtibat halinde olmak, aşiretlerin devlet ile olan ilişkilerini düzenlemek, aşiret düzenini bozan herhangi bir eşkıyalık faaliyetini, düzeni bozan kethüda, voyvoda ya da aşiret mensuplarını hükümete bildirerek gerekli tedbirlerin alınmasını temin etmek gibi çeşitli görevleri yerine getirmekteydi. Kadı, voyvoda ve kethüdalık görevlerine atanarlara verilen berât, emr-i şerif ya da tezkire gibi belgelerin birer örneğini sicil defterine kaydederdi. Aşiret mensupları aralarındaki anlaşmazlıkları herkes gibi Divan’a taşımakta ya da bazı mensuplarını İstanbul’a göndererek şikâyetlerini doğrudan aktarabilmekteydiler¹⁷⁴.

¹⁷⁰ Gündüz, *Anadolu’da Türkmen Aşiretleri*, s. 43, 44-54.

¹⁷¹ Orhonlu, *a.g.e.*, s. 20.

¹⁷² Üçkapılı yaylasında, görevine son verildiği halde fahri görev yapan bir kadıya rastlanmıştır. Kadı, kışın Niğde’de, yazın Üçkapılı’da oturmaktaymış. Bkz. Ali Rıza Yalman(Yalkın), *Cenupta Türkmen Oymakları*, s. 26.

¹⁷³ İbrahim Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır*, s. 128-129.

¹⁷⁴ Gündüz, *Anadolu’da Türkmen Aşiretleri*, s. 44-45; Tufan Gündüz, *XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Danişmendli Türkmenleri*, s. 55-57.

Aşiret mensuplarının, aralarındaki anlaşmazlıkları kadıya taşımak gibi bir mecburiyetleri yoktu. Davalarını yakınlarındaki bir merkezde bulunan mahkemeye de taşıyabilmekteydiler. Kadılığın naibler eliyle yürütüldüğü örnekler de bulunmaktadır¹⁷⁵.

1.2.4.2. Voyvoda

Slavca bir kelime olan voyvoda tâbiri, subaşı, ağa, reis anlamında olup Balkan Slovenlerinden alınmış bir idarî kurumdur. Ancak Osmanlı idare sisteminde farklı anlamlar yüklenmiştir. XVII. yüzyıldan itibaren merkez hazinesinde yaşanan para sıkıntısı nedeniyle bazı kaza ve sancakların “has” haline getirilerek buralara sancak beyi yetkisine sahip voyvodalar tayin edilmiştir. Vali ve mutasarrıflar bazen idare ettikleri eyalet ve sancaklardaki kazalara ya da sancağın vergi dairesine dahil olarak mukataaya verilmek şeklinde oluşturulan idareye, bu voyvodaları tahsil memuru olarak atamışlardır. Bu idare usulünün tatbik edildiği voyvodaların atandığı yerlere “voyvodalık” denmiştir. Bu göreve, oymağın bağlı olduğu sancakbeyinin dairesi gediklilerinden, mahalli hanedanların rızasına ve halkla uyumlu olanlardan kişiler atanmıştır. Timar ve zeamet usulünün tatbik edildiği yerlerde, aşiretler, mukataalara voyvoda olarak atananlara malikane şeklinde verilmiştir. Vilayet, şehir ve nahiye voyvodaları, voyvodalıklardaki asayişî temin etmek, hasları idare etmek, buralarda vergileri tahsil etmek görevlerini yerine getirmişlerdir. Bu görevleri esnasında da sancakbeyleri ve kadılar tarafından kontrol edildikleri bilinmektedir. Voyvodaların idare ettikleri sahalardaki araziler havass-ı humâyûna, sultanlara, beylerbeylerine, vezirlere, sancakbeylerine aitti. Voyvodalar, genel olarak Türkmen Voyvodası ya da Türkmen Ağası olarak anılmaktaydı. Voyvodalar, idare ettikleri yerlerde mali, askeri ve idari yetkileri haizdi¹⁷⁶. Bu şekilde Boz-Ulus, Kara-Ulus, At-Çeken, Üsküdar Türkmen voyvodalıkları olup; bu voyvodalıklardan bazıları, tek bir şahsın tasarrufunda bulunmaktaydı. Zamanla kaza kaymakamlarına dönüşen voyvodalara merkez tarafından mukataat hazinesinden “evamir-i şerife” verilmiştir. 1631-1632 Diyarbakır eyalet

¹⁷⁵ Suruç Nahiyesi'nde ikamet eden Molla Yakub Kethüda cemaatinde, büyük ihtimalle aşiret kethüdasının oğlu olan Molla Kasım veled-i Molla Yakub'un kadı naibliğini yürütmüştür. Bu durum sık rastlanmasa da aşiret mensuplarının “naiblik” yapabildiklerine bir örnektir. Bkz. Gündüz, **Anadolu'da Türkmen Aşiretleri**, s. 45-46 ve dn. 153; Tufan Gündüz, **XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Danişmendli Türkmenleri**, s. 56-58.

¹⁷⁶ İbrahim Yılmazçelik, “Malî ve İdarî Bir Birim Olarak Diyarbakır Voyvodalığı”, **XIII. Türk Tarih Kongresi**, 4-8 Ekim 1999, Kongreye Sunulan Bildiriler, C.:III, Kısım: 3, Ankara, 2002, s. 2029-2047; Halaçoğlu, **XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi**, s. 21; Nejat Göyünç, **XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı**, s. 53.

taksimatında sadece Nusaybin voyvodalık idaresinde görünmektedir. XVII. yüzyılda başlayan bu uygulama Tanzimat'a değin sürmüştür¹⁷⁷.

Voyvoda bir yıllık vergi döneminde vergi tahsil işini tamamladığında, isterse işi bırakabilir ya da merkezî hükümet hizmetten memnunsu ve kendisi talep ederse görev süresi bir yıl daha uzatılırdı. Bir sebeple verginin tahsilinde eksiklik tespit edilirse voyvodadan bu eksiğin tamamlanması talep edilir, gereği için yeniden hükm-i hümayûn verilirdi. Voyvoda vergilerin düzenli ve güvenli toplanmasını engelleyecek her tür duruma karşı görevlendirilmekteydi. Başka memleketlerden ya da konargöçer gruplardan gelerek aşiretlerin içerisine karışan cemaatleri eski yerlerine göndermeye tam yetkiliydi. Eşkıyalık yaparak aşiretler arasına gizlenen kişileri hükümete bildirmekle mükellefi¹⁷⁸.

Voyvoda, tahsil edilmesi gereken vergilerin adaletli bir şekilde dağılımını oluşturmak için tahrirlerin yenilenmesini sağlardı. Keza vergi ödeme gücünü kaybetmiş ya da o sene için vergisini ödeyememiş olan aşiretler için vergi indirimi yapılmasını ve ekonomik durumlarının yeniden belirlenmesini hükümete bildirirdi¹⁷⁹. Bu gibi görevlerinde voyvodanın *“tanzim-i hal-i memleket ve tesviye-i şuuunu vilayet hususlarında matlub olan hidemat-ı lazimesi icraatına bezl ve sa'y mukadderet ve herkes ile alakadar muhabbet muamele gerek”*tiği ifade edilmiştir¹⁸⁰. Aşiretlerin buldukları yerlere yakın merkezlerde oturan voyvodalar, topladıkları vergilerden *“Ağalık”* ya da *“Voyvodalık”* adı altında % 25 oranında pay alırlardı. Vesikalarda voyvodalık görev tanımına uygun hareket eden *“Bozulus Beyi”*, *“Bozulus Meliki”* adıyla görev yapanların varlığı *“Bey”* ve *“Melik”* ünvanının *“Voyvoda”* yerine de kullanıldığını düşündürmektedir¹⁸¹.

Milli Aşireti mensuplarından XVII ve XVIII. yüzyılda Diyarbekir'de voyvodalık yapanlar mevcuttur. Diyarbekir'de XVIII. ve XIX. yüzyıllarda voyvodalık yapanların pek fazla umur-ı vilayete müdahale etmedikleri sadece voyvodalık gelirin tahsili ve

¹⁷⁷ Bkz. **Tablo 3:** 1631-32 Tarihli Diyarbekir Eyaleti İdarî Taksimatı; B. Kodaman, **Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası**, s. 18-19; Mehmet Zeki Pakalın, *“Arpalık”*, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul 1955, C. 3, s. 598;; Orhan Kılıç, **18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdarî Taksimatı**, Eyalet ve Sancak Tevcihati, Ceren Matbacılık, Elazığ 1997, s. 29-30; Cengiz Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı**, s. 19.

¹⁷⁸ Gündüz, **Anadolu'da Türkmen Aşiretleri**, s. 46-47; Tufan Gündüz, **XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Danişmendli Türkmenleri**, s. 58-60; Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı**, s. 15.

¹⁷⁹ Gündüz, **Anadolu'da Türkmen Aşiretleri**, s. 47, 48

¹⁸⁰ **MŞS.**, 266, b. 388, 16 Ra 1202/26.12.1787.

¹⁸¹ Gündüz, **Anadolu'da Türkmen Aşiretleri**, s. 47, 48.

kendilerine verilen diğer vazifelerle meşgul oldukları görülmektedir¹⁸². Milli Aşireti'nden Diyarbakır voyvodalığını icra edenler şunlardır¹⁸³:

1. Milli İsmail Bey - 1106-1108 (1695 - 1697): Milli İsmail Bey'in hemen her biri Diyarbakır ve Mardin'de voyvodalık yapmış olan dört oğlu vardır. Mardin ve Nusaybin haslarının malikâne usulü olarak kendilerine verilen ve bir kısmı hem Diyarbakır'de ve hem Mardin'de bir kısmı da sadece Mardin'de voyvodalık görevini yürütmüş olan bu dört oğul şunlardır: Haydar, Mustafa, Ahmed ve Yusuf¹⁸⁴.

2. Milli İsmail Bey oğulları Haydar Bey ve Mustafa Ağa - 1114-1115 (1703-1704)

3. Millizade Mustafa Bey – 1130 (1718)

4. Milli Ali Ağa – 1165 (1752)¹⁸⁵

1711 yılında Mardin Voyvodalığı'nı Milli Aşireti'nden Milli İsmailoğulları Haydar ve Mustafa yürütmüşlerdir. Diyarbakır Vilayeti'nde konargöçer bulunan Milli Aşireti, şekavetleri dolayısıyla 1711'de gönderilen bir fermanla Rakka'ya iskân edilmişlerdi. Ancak, Rakka valisinin azli üzerine mezkûr voyvodalar, aşirete, “*iskândan ref' olundukları*”na dair mektup göndermiş, aşiret de eski yerlerine dönerek yine şekavete başlamışlardı. Ancak aşiretin müteaddid defalar iskân bölgesinden kaçmış, yine müteaddid defalar iskân mahallerine iskân edilmelerine dair emir verilmiştir¹⁸⁶. Mezkûr voyvodaların, mensup oldukları aşiretin Rakka'ya uzaklaştırılması ve iskân mahallerine gönderilmeleri işine razı gelmemelerinin, iktidarlarını pekiştiren bir etken olmasından dolayı, iskâna direnç gösterdikleri anlaşılmaktadır.

1764, 1780 ve daha sonraki tarihlerde Mardin voyvodaları merkezden atanmışlardır. Mardin Şer'iyye Sicilleri verilerine göre bu voyvodaların halk ve aşiretlerle iyi geçinememeleri nedeniyle azledilerek yerlerine yenilerinin atandığı ve bu tayin aralığında da nüfuzlu ailelerden bazı şahısların voyvodalığı vekaleten yürüttükleri tespit edilmiştir. XVIII. yüzyıl ortalarında bu tip voyvodalar arasında Milli

¹⁸² Yılmazçelik, “Malî ve İdarî Bir Birim Olarak Diyarbakır Voyvodalığı”, s. 2035.

¹⁸³ Özlem Başarır, **18. Yüzyılda Malikane Uygulaması ve Diyarbakır Voyvodalığı**, Basılmamış Doktora Tezi, AÜSBE Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı, Ankara, 2009, s. 146, 162-163; Ercan Gümüş, **18. Yüzyılın İlk Yarısında Amid Kazası**, Basılmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ankara 2014, s. 88-90.

¹⁸⁴ BOA., **İE. ML.**, 8967. (12 Safer 1117/05.06.1705); Veysel Gürhan, **XVIII. Yüzyılda Mardin Şehri**, Basılmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ankara 2012, s. 159.

¹⁸⁵ DŞS, **313-92-1**, 20 M 1165/09.12.1751.

¹⁸⁶ Halaçoğlu, **XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi**, s. 52, 53.

Aşireti ileri gelenlerinin, örneğin Millizade Muharrem Bey gibi aşiret mensuplarının voyvoda vekili olarak buldukları görülmüştür¹⁸⁷.

Mardin’de voyvodalık yapmış olan Milli mensuplarından bazıları şunlardır¹⁸⁸:

1. Millizade Mustafa Bey – 1704 (I. defa), 1708 (II. defa), 1711 (III. defa)
2. Millizade Ahmed Bey – 1715
3. Millizade Abdullah Bey – 1735
4. Millizade Muharrem Bey – 1764¹⁸⁹
5. Millizade İsa Bey – 1780 (I. defa), 1785 (II. defa) ¹⁹⁰
6. Millizade Necip Bey – 1792 (I. defa), 1795 (II. defa)
7. Milli Mehmed Sadık Bey – 1805

1.2.4.3. Kethüda-İskanbaşı

Mîr-i aşiretten/boy beyinden farklı olarak konargöçer aşiretlerin/cemaatlerin her birinin reisine “*kethüda*” denmiştir. Boy beyi, aşiretlerin en büyüğü içerisinde seçilirken, kethüdalar kendi bağlı buldukları cemaatlerden seçilmişlerdir¹⁹¹.

Kethüdalık görevi için bu işe “*layık ve müstahak*” olmak, aşiret ileri gelenlerinin rızasına uygun olmak şartları vardı. Babadan oğula veya kardeşe geçebilen kethüdalık görevinde ayrıca aranan temel özellikler; güvenilir olmak, vazifeye layık ve vergi toplamaya muktedir olmak başta gelmekteydi. Bu şartları haiz olan aday, boy beyi tarafından voyvoda ve sancakbeyi yoluyla hükümete arz edilirdi. Hükümet kethüda adayı için düzenlenen bir “*nişân-ı hümayûn*” (tayin beratı) ile kethüdayı tasdik ederdi.¹⁹².

¹⁸⁷ Göyünç, **XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı**, s. 46.

¹⁸⁸ Abdüsselam Efendi, **Mardin Tarihi**, Haz: Hüseyin Haşimi Güneş, İmak Ofset basım yayın, İstanbul 2007, s. 79-126; Abdulgani Efendi(Abdulgani Fahri Bulduk), **Mardin Tarihi**, Yayına Haz: Burhan Zengin, T.C. Başbakanlık Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdare Başkanlığı, Ankara 1999, s. 187-222.

¹⁸⁹ MŞS. 195, b. 84, 29 Ra 1178/26.09.1764.

¹⁹⁰ MŞS. 266, b. 384, 27 B 1202/03.05.1788.

¹⁹¹ Bu uygulama Boz-Ulus Türkmenleri’nde bu şekildeydi. Bkz. Gündüz, **Anadolu’da Türkmen Aşiretleri**, s. 50; Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Aşiretlerin İskânı**, s. 15; Halaçoğlu, **XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi**, s. 17.

¹⁹² Harput’ta bulunan Cihanbeğlü taifesinin kethüdası olan Maksud’un hırsızlık suçu nedeniyle yerine sancakbeyinin mektubu üzerine eski kethüda İbrahim’in tayin edilmesine dair 19 Aralık 1554(14 Muharrem 962) tarihli “nişân-ı hümayun” emri için bkz. M. Ali Ünal, **XVI. Yüzyılda Harput Sancağı** (1518-1566), s. 87; Gündüz, **Anadolu’da Türkmen Aşiretleri**, s. 51; Gündüz, **XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Danişmendli Türkmenleri**, s. 64; Halaçoğlu, **a.g.e.**, s. 17; Orhonlu, **a.g.e.**, s. 14-15.

Kethüda'nın görevleri, vergi toplamak, riyasetinde buldukları aşiretlerin düzenini sağlamak, tahrir zamanlarında tahrir eminlerine yardım etmektir. Bazı kethüdaların vergi toplamadaki usulsüzlükler, peşkeş, havalelik, kethüda hıdamiyyesi gibi isimlerle para tahsil etmeleri ve görev sorumluluğundaki sınırları aşmaları nedeniyle şikâyet konusu olmaktadır. Voyvodaların sipahi kaydedilerek savaşa gitmeleri, bu nedenle vergi toplamada sıkıntı çıkması, ehliyetsizlik ve görevi kötüye kullanmak gibi haller azledilmelerine neden olmakta, böylece yerlerine yeni biri atanmaktaydı. Kethüda, vazifesine karşılık üç yüz koyuna kadar vergiden muaf tutulmuş olup daha sonra bu miktarın yüz elliye koyuna kadar indirildiği görülmektedir¹⁹³.

Kethüda, kendine bağlı aşiretin yaylak ve kışlağa çıkar inerken yol güzergahında çevreye zarar vermemek ve aşiretinin eşkıyalığa meyletmemesi, eşkıyanın aşirette korunmaması ve devlete teslimi gibi taahhüplerde bulunmakta; taahhüdü bozması durumunda ise devlete nezir ödeyeceğine dair aşiretine kefil olmaktadır. Nezir ise aşiretindeki emniyetten tam sorumlu tutulmak amacıyla, önceden belirli ceza bedelini Hazine-i Amire'ye ödemek zorunda bırakılacak bir tazminattan oluşmaktaydı. Nezrin konulmasındaki amaç, aşiretlerin çevreye olan zararlarını ve asi davranışlar içerisinde bulunmalarını engellemektir. Aynı şekilde aşireti de kethüdasına karşı bu tür bir nezirle bağlıydı. Aşiretlinin hapse düşmesi, buradan kefaletini ödeyerek çıkarmak gibi durumların tamamında kethüda, aşiretine karşı da sorumluydu¹⁹⁴.

5 Ra 1148 / 26 Temmuz 1735 tarihli bir vesikada Milli Aşireti'ne dair nezir örneğinde: Ergani Maden Emimi Mustafa Ağa'ya ödemek şartıyla Milli Aşireti'nin 5000 kuruş nezir ödemesi kararlaştırılmıştır¹⁹⁵.

Milli Aşireti'nde kethüdalık vazifesini yürüten bir vazifeli tayin edildiği görülmediği gibi nezirle ilgili kethüdaya düşen görev ve yükümlülüklerin iskânbaşı tarafından yürütüldüğü tespit edilmiştir.

1735 senesinde Milli Ekradından ve Okçu İzzedinlü taifesinden aşiret mensubları, karıştıkları bir olay sebebiyle 5000 guruş nezir akçesi ödemekle

¹⁹³ Gündüz, *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri*, s. 51-53; Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, TTK, Ankara 2006, s. 38 ve dp. 266.

¹⁹⁴ Gündüz, *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri*, s. 51-53; Gündüz, *XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Danişmendli Türkmenleri*, s. 64, 65.

¹⁹⁵ BOA, C. ML., 4391, 5 Ra 1148/26.07.1735; XVIII. yüzyılda Mardin'de başka nezir örnekleri için bkz. Gürhan, *XVIII. Yüzyılda Mardin Şehri*, s. 156-157.

cezalandırılmışlardır. Rakka'nın sabık valisi Ahmed Paşa tarafından tahsil edilen ceza, Diyarbekir'de Sem'anzade Hüseyin Ağa'ya ve o da Sultan I. Mahmud'un hükmüne göre, Ergani Maden-i Emîni Bilir Mustafa Ağa'ya madene sermaye olmak üzere teslim edilmiştir¹⁹⁶.

1756 senesinde Milli Aşireti İskanbaşısı Mahmud ve kardeşi Beşar Paşa'nın Siverek Kazası köylerinde hayvanlarını, mezruatlar üzerine salarak buralarda otlatmış, zahirelere el koymuşlardır. Diyarbekir ve Siverek Mahkemesi'nce düzenlenen ortak tahkikat sonucunda 15 köyün mal, eşya, yük-binek ve küçükbaş hayvanların tamamını gasb ederek hanelerini yaktıkları gibi 50 neferi de katlettikleri belirtilmiştir. Milli Aşireti'nin iskân mahallerini terkettikleri Rakka'ya iskân edilmeleri ve sebep oldukları hasarlar karşılığında *“10 yüz bin (1 milyon) guruş nezri kabul idüb hüccet-i şer'iyye virüb ve ol hüccet-i şer'iyye Başmuhasebe'de mukayyed olunmağla şurût-ı ahdden ri'ayet-i fariza-i zimmet”* etmeleri ve cezalandırıldıkları nezri ödemeleri gerektiği şeklinde Sultan III. Osman'ın Diyarbekir Valisi Vezir İbrahim Paşa'ya gönderdiği fermanla ikaz edilmişlerdir¹⁹⁷.

Milli Aşireti reisi Milli İbrahim Paşa döneminde aşiretin kethüdalığını Molla Halil yapmıştır. Milli İbrahim adına aşiretin siyasi işlerini yürüten Halil Hayali, Diyarbekir Bismil'li olup, çok becerikli bir katip olarak nam salmış, Hamidiye Alayları'nda “kaymakam” rütbesini almıştır. Paşa'nın aşireti adına her sene Mabeyn'e yolladığı Urfa yağı gibi hediyeleri İstanbul'a götürme vazifesini yürütmüştür. Aşiret'in yağmalarına öncülük ettiği iddia edilmiştir¹⁹⁸. Molla Halil'in *“Milli Reisi İbrahim Paşa'nın Kethüdası kulları Halil Hayali”* ismiyle Yıldız Sarayı'na yolladığı telgrafta: *“Milli reisi İbrahim Paşa tarafından ber mu'tad takdim olunacak rugan, sade ile bazı eşya ve hayvanatı müsta'celen Dersaadet'e gelmek üzere amade... ”* olduğunu belirtmiştir¹⁹⁹.

¹⁹⁶ BOA., C. ML., 474/19332, 5 Ra 1148/26.07.1735.

¹⁹⁷ BOA., AE. SOSM. III, 6/350, Evail-i Za 1169/28.07-06.08.1756.

¹⁹⁸ Ziya Gökalp, *Şaki İbrahim Destanı ve Bir Kitapta Toplanmamış Şiirler*, Haz: Şevket Beysanoğlu, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1976, s. 27, dp. 65.

¹⁹⁹ Hamidiye Kaimmakamı ve Milli Reisi İbrahim Paşa'nın Kethüdası kulları/ (Mühür Halil Hayali), BOA., Y. PRK.ASK., 252/83, 22 Ts 1323/05.12.1907.

1.2.4.4. Oymak başı

Cemaat ileri gelenleri, kendi aralarından seçtikleri bir kişiyi Oymak başı olarak tayin etmişlerdir²⁰⁰.

1.2.4.5. Ağa

Aşiretlerin kendi iç yapılarının bir gereği olarak başlarında bulunan reise Ağa denirdi. Ağa, aşiretinin veya oymağının sorunlarını çözer, onların devletle olan meseleleri ile ilişkilerini sağlardı. Aşireti içerisinde liyakati, aklı, bilgisi, görgüsü ile öne çıkan şahıslar içerisinde halkı tarafından seçilirdi²⁰¹.

Ağalık, genellikle kan esasına dayalı olarak babadan oğula geçerdi. Milli Aşireti'ne ilişkin bir Osmanlı vesikasında: “*Milli Aşireti ağaları Timavizade İbrahim ve Mehmed ve Ali Ağalar ve Karakeçi Aşireti Reisi Halil Beğ'in Biraderi Direhê..*” şeklindeki ibare bu durumu açıklayan örnekler arasında gösterilebilir²⁰².

Ağalık seçiminde aşiret halkı belirleyici olmakla birlikte, aşiret ileri gelenlerinin belirledikleri bir adayı sancakbeyine teklif ederler ve uygunluğu halinde sancakbeyi tarafından atandığı görülmüştür. Malatya Mutasarrıfı Rışvanzade Ömer Paşa, 1781'de Malatya yöresindeki Rışvanlılara bu şekilde ağa tayin etmiştir²⁰³.

XIX. yüzyılın ilk yarısında Sivas valisi tarafından Sivas ve çevresinde bulunan konargöçer Rışvan Aşireti'nin taşkınlıklarını yatıştırdıktan sonra aşiretin kanun ve düzene uyması için başlarına bir ağa atanmıştır. Aşirete mensup herhangi birinin eşkıyalık hareketine karışması durumunda ağalar da bundan sorumlu tutulmuş, yargılanmış ve tutuklanmıştır²⁰⁴.

1878 tarihli Şûra-yı Devlet ile Diyarbekir Vilayeti arasındaki bir yazışmada Milli Aşireti reisi Milli İbrahim “*Milli Aşireti Ağası*” olarak geçmektedir²⁰⁵.

²⁰⁰ Gündüz, **Anadolu'da Türkmen Aşiretleri**, s. 54.

²⁰¹ Faruk Söylemez, **Osmanlı Devleti'nde Aşiret Yönetimi**-Rışvan Aşireti Örneği-, Kitapevi yay., İstanbul 2007, s. 225-226.

²⁰² BOA., **Y. EE. d.**, 297/1295, s. 7.

²⁰³ “... Rışvan Aşireti'nin mukaddemce bâ-mahzar tarafımıza vaki' olan istidaları vechiyle nezâretleri tarafımıza ihale buyrulmuş olub bu günlerde Yozgad'a azimet edeceğimden aşiret-i merkûme hususâtına rabt verilmek üzere müdir vesaire söz sahiplerinin cümleten Yozgad'a gelmeleri zımında mukaddemce mahzar-ı mezbur ile bu tarafa gelüb ikâmet üzere bulunan rüesâlarından Süleyman Ağa gönderilmiş olmağın...”, “...Rışvanlı Aşireti boy begleri ve ağavât ve kethüdâları ale'l-umûm müşarun ileyhe gelüb...” Söylemez, **a.g.e.**, s. 225.

²⁰⁴ Vesikada “Baş Ağa” ibaresinin geçtiği ancak ağa ile arasındaki farkın ne olduğunun açık olmadığı belirtilmektedir. Bkz. Söylemez, **a.g.e.**, s. 224-225.

²⁰⁵ BOA., **ŞD**, 1455/49, 6 L 1295/04.10.1878.

1.2.5. Mîr-i Aşiretlik İdaresi

XVI. ve XVII. yüzyılda Safevîlerin şiî propagandalarla Vilayat-ı Şarkıyye'deki sancak bey ve aşiret reislerini tahrik ederek kendi tarafına çekmeye bölgeyi Osmanlı'dan koparmaya çalışmış ve dolayısıyla iki devlet arasında ciddi çekişmelere sahne olmuştur. Osmanlı Devleti'nin Vilayat-ı Şarkıyye olarak tanzim ettiği bu bölgede özel statülü yurtluk-ocaklık, hükümet ve mîr-i aşiret-cebelü timarı uygulamaları bu siyasî bağlamda düşünülmelidir. Osmanlı sultanları, İran seferine çıkarken Kızılbaşlara karşı ceng için çağrıda bulunarak bu beylere *istimaletnâmeler* göndermişlerdir. İki devletin çekişmesinde Sünnilik ve Şiîlik ideolojik bir kılıf olup, asıl neden ise jeopolitik konum olmuştur. 1535 İran seferi için Kanunî, imtiyazlı sancak ve dirlik sahiplerine gönderdiği “emr-i şerif”te Sultan Selim Han döneminde nasıl ki “*arz-ı ubudiyetle kızılbaş-ı küfr-i fâş ile cenk ü cidâl idüp envai yoldaşlıklarda ve hizmetlerde*” bulundularsa kendi “*eyyâm-ı hümayûnu*”nda da bunu yapmalarını ve karşılığında da halen tasarruf ettikleri sancak ve dirlikler tekrar “*yurtluk-ocaklık*” olarak kendilerine temlik edileceği ifade edilmiştir EK III²⁰⁶.

Osmanlı Devleti'nde bu imtiyazlı cebelü timarlarının Vilayat-ı Şarkıyye'deki bey ve aşiret beylerine verilmesinin önemli nedeni daha önce de geçtiği üzere Osmanlı - Safevî savaşlarında Osmanlı safında yer almalarıdır. Bununla birlikte Vilayat-ı Şarkıyye'de farklı teşkilatlanmaya gidilmesinde iki temel sebep göze çarpmaktadır. Bunlardan biri o dönemdeki siyasi, sosyal, ekonomik ve coğrafi şartlardır. Bölgenin arazi yapısı dağlık ve yaylacılığa elverişli olması nedeniyle geçim kaynağı hayvancılık olan aşiretlerin yaşam tarzına uygun bir ortam sunmuştur²⁰⁷.

Doğu Anadolu'da uzun yıllar boyunca kalabalık ve güçlü aşiretlerin hakim olduğu feodal bir yapı oluşmuştu. Bu nedenle Osmanlılara değin bölgedeki Selçuklular, Timurlular, Akkoyunlular ve Safevîler gibi merkeziyetçi hiçbir devlet buraya tam anlamıyla hakim olup bu yapıyı kıramamışlardı. Buradaki beyler bölgeye hakim olan güçlü devletlerin tutumuna göre ya onlara tabî olmuşlar; ya da siyasi koşullara göre uygun pozisyon takip ederek güçlü kalelerinde varlıklarını sürdürmüşlerdi. Merkeziyetçi bir politika izlenerek bölgede mutlak hakimiyet kurmak imkân dahilinde değildi. Bu yüzden Osmanlı devrinde feodal beylerin ve aşiret yaşamının kuvvetli

²⁰⁶ Kanunî Sultan Süleyman'ın sancak ve dirlik sahiplerine tanıdığı imtiyazları gösteren emr-i şerif için bkz. EK: III: Topkapı Sarayı Arşivi E 11969; M. Ali Ünal, “XVI. Yüzyılda Güneydoğu Anadolu'da Timar Teveçihleri-Mîr-i Aşiret ve Cebelü Timarları”, s. 284.

²⁰⁷ M. Ali Ünal, “XVI. Yüzyılda Güneydoğu Anadolu'da Timar Teveçihleri-Mîr-i Aşiret ve Cebelü Timarları” s. 283-284.

olduğu sancaklarda öncelikle gerekli askerî, adlî ve malî idare sağlanmıştır. Tersî durumunda bölgede asayişsizlik ve istikrarın oluşacağı hesap edildiğinden, eskiden beri hüküm süren bey ve hakimlerine bazı ayrıcalıklar tanınmıştır. Diğer sebep ise vergi meselesidir. Güçlü aşiretlerin yer aldığı bölgede klasik usulde vergi toplamak önemli sorunlar ortaya çıkaracaktı. Vergi tahsili konusunda büyük malî külfetler getirecek bir sistem işler olamazdı. Devlet, bunun için yurtluk-ocaklık ve hükümet sancak beylerinden her yıl belirli bir vergiyi devlet hazinesine yatırmalarını şart koşmuştur. Bölgede, vergi toplama konusunda iltizam işini üzerine alanlar güçlü ve dirayetli sancakbeyleri olmuştur²⁰⁸.

Osmanlı'nın Doğu Anadolu'yu ilhakıyla birlikte ortaya çıkan özel statülü sancak birimlerinin yanında imtiyazlı timarların verildiği ve "*mîr-i aşiret*" adıyla bir statünün tayin edildiği bölgede yapılan ilk tahrîr kayıtlarından anlaşılmaktadır.

1518 tarihli Diyarbakir Eyaleti'nin ilk tahririndeki "*mîr-i aşiret*" ibaresi ile başlayan aşiret ve cemaat adları uygulamanın varlığını kanıtlamaktadır. Mufassal tahrir defterinde "*mîr-i aşiret*" ya da "*cemaat-i aşiret*" ibaresi geçen örnekler şöyledir:

"*Maḥsûlat-ı ekrâd cemâ'at-i aşîret-i Bociyan hâssa-i mîrmîran şode der livâ-i Amid an kadîm maktû'î îşan bud*²⁰⁹".

"*Cemâ'at-i Basiyan an aşâyir-i ekrâd-ı Diyarbakir ki tâbi-i livâ-i Amid budend hâssa-i mîrmîran şodest der karye mirât benâm İbrahim kethuda cemâ'at-i Basiyan-ı mezkûrîn*²¹⁰".

"*Cemâ'at-i ekrâd aşîret-i Zilan hâssa-i mîrmîran şode der karye-i Zirni tâbi'i Zilan*²¹¹".

"*Maḥsûlat ve esâmi-i cemâ'at-i aşîret-i ekrâd Kikî tâbi'i livâ-i Amid budend ber maḥsûlât îşân cebelüyan nihâde şode ve an kadîm hemçün şode*²¹²".

"*Maḥsûlat ve esâmi-i cemâ'at-i ekrâd aşîreti Reşî nâm tâbi'i livâ-i Amid budend maḥsûlât îşân ber eşkün nihâd şodend an kadîm hemçün bûde mîr-i aşîret îşan Mahmûd Bey nâm sahh*²¹³".

²⁰⁸ M. Ali Ünal, **a.g.m.**, s. 283-284; Gökalp, Ayn-i Ali Efendi'den yaptığı alıntılarla Doğu Anadolu'daki hem sancak teşkilatına hem de aşiretlerle ilgili statüye değinmiştir. Bkz. Gökalp, **Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler**, s. 35, 103-104.

²⁰⁹ M. Mehdi İlhan, **Amid** (Diyarbakır), TTK, Ankara 2000, s. 143.

²¹⁰ M. Mehdi İlhan, **Amid**, s. 154.

²¹¹ M. Mehdi İlhan, **a.g.e.**, s. 172.

²¹² M. Mehdi İlhan, **a.g.e.**, s. 380.

²¹³ M. Mehdi İlhan, **a.g.e.**, s. 389.

“*Maḥsûlat ve esâmi-i cemâ’at-i ekrâd aşîret-i Aluci Koçer mîr-i aşîret işan Mehmed ve Gökçe Bey nâm bûd ber maḥsûlât işân cebeliyan nihâde şode ‘an kadîm hemçün bûd*²¹⁴”.

“*Maḥsulât ve esâmi-i cemâ’at-i ekrâd Dögerni nâm tâbi-i livâ-i Amid mîr-i aşîret işâ Hıdır Bey ve Mahmud Bey nâm zirâ’at-i mezkûrîn der-fulanî ber maḥsûlat işân cebeliyan nihâde şode kadîm hemçün bude*²¹⁵”.

“*Maḥsulât-ı cemâ’at-i Ekrâd-ı aşîret-i Berâzi tâbi-i livâ-i Amid bud mîr-i aşîret işân Ömer Bey nâm bude ber maḥsûlat işân cebeliyân kayd şode an kadîm hemçün bud der karye Hamza nâm*²¹⁶” şeklinde geçmektedir.

1518 tarihli Diyarbekir Eyaleti’nin ilk tapu tahririnde *on aşîret* adı kayda geçirilmiş olup bunun *altı* tanesi yerleşik, *dördü* konargöçer olarak tespit edilmiştir. *Kîkî, Reşi, Aluci Koçer, Dögerni, Berazî ve Bociyan* adlarındaki altı aşîret, “*cemaat-i..*” ya da “*aşîret-i..*” şeklinde kaydedilmişlerdir. Bociyan dışındaki bu aşîretler konargöçer olup deftere beylerinin adıyla kayd edilmişlerdir. Aşîretlerden alınan vergilerin büyük bir kısmı aşîretlerden eşkün (asker) temini için kullanılmış, geri kalan kısmı da beylerin tasarrufuna bırakılmıştır. Geri kalan dört aşîret; *Banukî, Baciki, Basiyan ve Zılan* “*cema’at-i..*” şeklinde kaydedilmiştir. Defter kaydına göre, bu aşîretlere aşîret beyleri değil, “*kethuda*”lar reislik yapmıştır. Örneğin, vergileri Şah Veled Bey’in zeametinin bir parçası olan Banukî aşîretinin kethudası Hüseyin b. Ali ve Baciki aşîretinin kethudası ise Yusuf Ağa görünmektedir. İki konargöçer ve on altı köyden oluşan Basiyan aşîreti’nin on birinin kethüdası vardır. Dokuz köyde meskun olan Zılan aşîretinin ise üçünün birer kethüdası vardır. Yerleşik aşîretlerden Basiyan cemaatinin altı köyünden başka konargöçer olan iki grubu daha vardır. Zılan ve Bociyan cemaatlerinin yerleşimi olan iki köy “*ermenî*” adı altında kaydedilmiştir. Ancak bu köyün sakinleri Arapça isimler kullanmışlardır²¹⁷.

Ayn-ı Ali Efendi’nin Hicrî 1018 Miladî 1609/1610 yıllarına tekabül eden Osmanlı Devleti’nin toprak tasarruf teşkilatı, hukukî ve malî esaslarına dair yazdığı

²¹⁴ M. Mehdi İlhan, **a.g.e.**, s. 392.

²¹⁵ M. Mehdi İlhan, **a.g.e.**, s. 395.

²¹⁶ M. Mehdi İlhan, **a.g.e.**, s. 400.

²¹⁷ Yazar, Mardin yöresinde yakinen tanıdığımız “*Kîkî*” aşîretini sehven “*Keke*”olarak yazmıştır. Aslında bu (ك ك) kef harfine bitişik yazılmış olan hemzenin hem “e” hem “i” sesinde okunabilme ihtimalinden kaynaklandığını düşündürmektedir. Çünkü s. 154’te *Diyarbakir* “*ki*”.. de olduğu üzere (ك) yazılmış ki okunmuştur. Batman ve bir kısmının da Ağrı yöresinde olduğu Zılan aşîreti de sehven “*Zeylan*” olarak yazılmıştır. Buradaki o zaman Diyarbakir’e bağlı olan Zılan aşîretidir. Keza yazar, “*göçebe*” tâbirini kullanmış olup bu ad yerine yaylak ve kışlak arasında konan ve göçen anlamında “*konargöçer*” tâbirini kullandık. Bkz. M. Mehdi İlhan, **a.g.e.**, s. 97-98.

“*Kavânîn-i Âl-i Osman Der Hulâsa-i Mezâmîn-i Defter-i Dîvan*” adlı eserde mîr-i aşiretlik ile ilgili önemli bilgiler vermektedir²¹⁸:

“*Van ve Diyârbekir ve Şehrîzor eyaletlerinde bazı mîr-i aşiretler vardır. Lâkin sancakbeyi hükmünde olmayup zuemâ makâmında dört yüzü mütecavizdir. Tabl u alem sâhibi değildir. Sancağı beyleriyle sefere eşerler. Fevt oldukda mutasarrıf olduğu timar ile mîr-i aşiretliği oğluna, oğlu yoğse akrabasına virilür; münkarız oldukda zeâmet gibi hârice dahi virilür*”.

Ayn-ı Ali Efendi'nin eserinden 44 yıl sonra yine aynı konuda Sofyalı Ali Çavuş'un kaleme aldığı ve adı ile anılan 1653 tarihli *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi*'nde²¹⁹ de Vilayat-ı Şarkıyye idaresi içerisindeki aşiret beylerinin statüsü şöyle kaydedilmiştir:

“*Eyalet-i Diyâr-ı Bekir yirmi iki sancaktır.*

On sancağı Ümerâ-yı Osmaniye tasarrufundadır. Ma'adası Yurtluk ve Ocaklıktır. Anlar dahi sair ümera gibi tabil ve alem sahibleridir. Hatta tayin olunmuş icmallü hasları vardır ki ellerine berat-ı humayun verilmiştir. Nihayet şu kadar vardır ki Selâtîn-i selefden ellerinde olan ahidnameleri mucibince azil ve nasbı kabul etmezler. Ama içlerinde zemaet ve erbab-ı timarları beylerbeyleri ile ma'an sefer eşerler ve bunlardan ma'ada zeamet ve timar ile başka aşiret beyleri vardır velakin anlar tabil ve alem sahibleri değildir, belki züema makamındadır. Pes imdi eyalet-i mezburenin züema ve erbab-ı timarı ve zikrolunan ashab-ı aşirâtı ile dört bin on yedi kılıcdır. Kanun üzere cebelüleri ile on sekiz bin mikdarı asker olur. Bunlardan ma'ada ulûfe ile neferhâtı vardır.”

Timar sistemine dair hemen hemen Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi'ne denk gelen XVII. yüzyıl ortalarına ait bir *Risale*'de ise mîr-i aşiret konusunda önceki bilgileri teyid eder mahiyette ifadeler bulunmaktadır:

²¹⁸; Ayn-ı Ali Efendi, *Kavânîn-i Âl-i Osman der-Mezâmîn-i Defter-i Dîvan*, İstanbul 1280, s. 35.

²¹⁹ Midhat Sertoğlu, *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi*, Marmara Üniv. Yay., İstanbul 1992, s. 32; Mîr-i aşiret uygulamasının her ne kadar Doğu Anadolu'nun Osmanlı'ya ilhakıyla ortaya çıktığı ortaya konmuşsa da Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi'nde ilginç ve benzer bir uygulamanın Anadolu'dan Rumeli'ye nakledilen ve iskân edilen yörüklerde uygulandığı anlaşılmaktadır. Yörükler ocaklık şeklinde timarlara sahip olup sefere eşkinci eşerler ve beylerine de *Yörük Beyi* ya da *Mîr-i Yörükân* denirdi. Bir diğer benzer husus da bu *Mîr-i Yörükân*'ın da zeamet sahibi olmalarıdır. Bu durum, mîr-i aşiret sisteminin bir benzerinin yörüklerle de uygulandığını göstermekle beraber, uygulamanın özgün olup olmadığı ile ilgili bir soruyu akla getirmektedir. **Yani bu uygulamanın ilk defa Doğu Anadolu'da mı ya da ilk defa nerede uygulandığı bu çalışmanın dışında başka bir çalışmanın araştırma konusu olarak ortaya çıkmaktadır.** Bkz. Midhat Sertoğlu, a.g.e., s. 17.

“..itâ’at ve hizmetleri mukâbelesinde ba’zı aşîret beylerine ta’yîn olunmuşdur ki, kavm ü kabile sâhibleridir ve sâîr ümerâ gibi timâr ve aşîretlerine vâli ve hâkimlerdir. **Timâr u aşîretlerinin rüsûm-ı ra’iyyetleri ve cürm-i habâset (ve) te’dîbe müte’allik olan siyâsetleri min-küllî’l-vücûh bunlara mahsusdur ve lâkin bunlar tabl u alem sâhibleri değıldür, belki zuemâ makâmındadır. Kangı sancağa tâbiler ise sancağı beyleriyle ma’an sefer eşerler. Ammâ ze’amet ve timarları yurdlık ve ocaklık hükmündedir. Birisi fevt olsa yahud edâ-i hizmet etmese timârıyla mîr-i aşîretlik oğluna ve akrabasına virilür. Mâdâm ki evlâd ü akrabası münkarız olmaya âhara virilmek kanûn değıldür**”. Risale’nin bir başka yerinde de “..erbâb-ı aşîreti cümle dört bin iki yüz on yedi kılıçdır. Ümerâsı ve kanun üzre cebelüsüyle on dokuz bin mikdar asker olur ve bunlardan mâ’ada ‘ulufelü kul taifesi dahi olur” demektedir²²⁰.

Risale’nin tarihi H. 1063, Sofyalı Ali Çavuş’un Kanunnamesi ise H. 1064 olmasına rağmen verilen sayılarda belirgin bir uyumsuzluk vardır. Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi’nde verilen erbâb-ı aşîret sayısı 200 düşük olmak üzere 4017 kılıçtır. Ayrıca Sofyalı Ali’nin “kanun üzere cebelüleri ile on sekiz bin mikdarı asker olur” ibaresi arada ayrıca 1000 askerlik bir açığı daha ifade eder. Sofyalı Ali’nin eserini risaleden bir yıl sonra kaleme almış olması “bunlardan ma’ada ulûfe ile neferhâtı vardır.” ibaresi kesin olmamakla birlikte bu eksik olan toplamda 1200 sayısına işaret etmesi beklenebilirdi ancak risalede de yer alan benzer “bunlardan mâ’ada ‘ulufelü kul taifesi dahi olur” ibaresi bu ihtimali ortadan kaldırmaktadır.

Evliya Çelebi’de de aşîret idaresiyle ilgili önemli bilgiler vardır. Evliya’nın Kanuni döneminde hazırlanmış olan “Sûret-i Kavânîn-i Âl-i Osman Âyîn-i Nasîhü’-d-Devle Süleyman Han” kanunnâmesinden şöyle nakletmektedir²²¹:

“Bu **Şehr-i Zul Eyâleti’nde** ba’zı aşîretler vardır. Sancak beğı hükmünde olmayub tabl u alem sâhipleri değıllerdir. **Yüzden mütecâviz aşîret beğleridir** kim, erbâb-ı zu’emâ mertebesi gibi hükûmet edüp sancağı beğleri ile sefer eşerler. Fevt olduklarında mutasarrıf oldukları timârı ve mîr-i aşîretliği oğluna verilür. Evlâdı yok ise, akrabalarına verilür. Eğer inkıraz bulursa, hârice timâr ve ze’âmet gibi verilür. Ves-selâm”.

²²⁰ İlhan Şahin, “**Timar Sistemi Hakkında Bir Risâle**”, İ.Ü. Ed. Fak. Tarih Dergisi, Uzunçarşılı Hatıra Sayısı, sayı 32, İstanbul 1979, s. 908, 915-916, 923-924. Timar hakkında bulunan bu risalenin Sofyalı Ali Çavuş Kanunnamesinin aynısı olduğu düşüncesi oluşmuştur.

²²¹ M. Ali Ünal, “XVI. Yüzyılda Güneydoğu Anadolu’da Timar Teveçihleri-Mîr-i Aşîret ve Cebelü Timarları”, s. 284.

1515 Tarihli bölgenin ilk tahririnden, Ayn-i Âli Efendi'nin Risalesi, Sofyalı Ali Çavuş Kanunnamesi ve bir Timar Risalesi'nde yer alan bilgilerden de “*mîr-i aşiretlik*” idaresi ile ilgili açıklayıcı bilgilere ulaşılmaktadır.

Mîr-i aşiretlik idaresi: Devletin, aşiretlere tasarruflarında olan yaşadıkları yerlerin idaresinin “*hîn-i fetihde hizmet ve itaatleri mukabilinde yurtluk ve ocaklık*” olarak dirlik statüsünde vermesidir. “*Yurtluk ve ocaklık*” hükmünde timar ve zeamet olarak verilen bu dirlikler, aşiret mîrinin ölümü ya da hizmetinde kusurlu bulunması halinde “*mîr-i aşiretlik*” oğluna ya da akrabasına verilir. Mîr-i aşiretliğin, aşiret mîrinin oğlu ya da ailesi münkarız olmadıkça “*ahara verilmek kanun değildir*”. Buna göre, “hükümet” ve “yurtluk ve ocaklık” sancaklarındaki imtiyazın devlet tarafından bu aşiretlere de tanınmış olduğu anlaşılmaktadır. Ancak aşiret beyliğinin babadan oğula tamamen ırsî olarak geçmediği, gerek aşiret kethüdası gerekse aşiret beyinin aşiret içerisinde cesareti, mali kudreti ve doğruluğu ile tanınmış kimseler arasından seçim yoluyla işbaşına geldiği örnekler görülmektedir. Aşiretinin idaresine sahip güçlü ve başarılı beylerin idareyi ırsen intikal ettirmişlerdir. Ancak aşiretin zabtında gevşeklik gösteren, muktedir olamayan ve yolsuzluk yapanların elinden mîr-i aşiretlik alınmıştır. Mîr-i aşiret iken vefat edenlerin timarlarının işleyişe aykırı bir şekilde “*ahar kimesnelere tevcîh*” edildiği hallerde mîrin oğlu ya da varisi tarafından itiraz edilmiş; Dîvan da varis lehinde karar vererek önceki işlemi iptal etmiştir²²².

Mîr-i aşiretlik, serbest dirlik hükmünde yani zeamet statüsündedir. Buna göre cürüm ve cinayet resimleri, arûsiye gibi bâd-ı hevâ grubu vergilerin tümü timar sahibi, yani aşiret reisinin tasarrufuna bırakılmıştır. Timarın serbestliğinin kapsam ve mahiyetine bakıldığında serbestliğin önemi ortaya çıkmaktadır. Özellikle serbest timarlarda önemli bir yekûn tutan rüsûm-ı örfiyyenin tümü ve bunun yanısıra ceza infazı, suçlu takibi gibi bazı adli yetkiler de mîr-i aşiretin yetkisine verilmiştir²²³.

Risale'de geçen “*Timâr u aşiretlerinin rüsûm-ı ra'ıyyetleri ve cürm-i habâset (ve) te'dibe müte'allik olan siyâsetleri min-küllî'l-vücûh bunlara mahsusdur*” ifadesiyle aşiretlerin bir nevî konargöçer ve hareket halinde olmalarının bir sonucu olarak hukukî

²²² B. Kodaman, **Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası**, s. 18; M. Ali Ünal, “XVI. Yüzyılda Güneydoğu Anadolu'da Timar Tevcihleri-Mîr-i Aşiret ve Cebelü Timarları”, s. 284; Mustafa Öztürk, **16. Yüzyılda Kilis Urfa Adıyaman ve Çevresinde Cemaatler-Oymaklar**, s. 18-19; Orhan Kılıç, **18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı**, Eyalet ve Sancak Tevcihati, Ceren Matbacılık, Elazığ 1997, s. 14-15, 25, 28.

²²³ M. Ali Ünal, “XVI. Yüzyılda Güneydoğu Anadolu'da Timar Tevcihleri-Mîr-i Aşiret ve Cebelü Timarları”, s. 284; Halaçoğlu, **XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi**, s. 17.

ve kazaî yetki ve ayrıcalıkların mîr-i aşîrete tanındığı anlaşılmaktadır. Ancak tabl ve alem sahibi olmadıkları belki zuemâ makamında fakat zeamet ve timarlarının da yurtluk-ocaklık hükmünde olduğu ve sefer zamanı bağlı oldukları sancakbeyiyle sefere katılacakları, her üç risalede de hem Ayn-ı Ali Efendi, Sofyalı Ali Çavuş ve hem de Timar Risalesi'nde belirtilmiştir. Ayn-ı Ali Efendi'nin "*Van ve Diyârbekir ve Şehrîzor eyaletlerinde bazı mîr-i aşîretler vardır. Lâkin sancakbeyi hükmünde olmayup zuemâ makâmında dört yüzü mütecavizdir*" diyerek her üç eyalette sancakbeyi hükmünde olmayan zuema hükmünde dört yüzü aşkın mîr-i aşîretin varlığından bahsetmektedir. Dört yüzden fazla aşîretin bu statüde olduğu, ancak bu statüye alınmayan aşîretlerin varlığı da bu şekilde ikrar edilmektedir. Keza Evliya Çelebi'nin naklettiği bilgiye göre, yüzden mütecaviz sayıdaki mîr-i aşîret statüsündeki aşîretin Şehrîzor'da olduğuna bakıldığında, geriye kalan üç yüzü aşkın sayıdaki mîr-i aşîretin de Van ve Diyarbekir eyaletlerinde olduğu açığa çıkmaktadır. Mîr-i aşîret, Tablo 2'de belirtilen 1515 yılı Diyarbekir Eyaleti'nin ilk idarî taksimatında genel olarak bir sancak olarak düzenlenen "Aşîret ve Ulus" dışında 1515 yılı tahrir defterinde çok az sayıda mîr-i aşîret kaydı mevcuttur. Öyle görünüyor ki bunlar o şartlarda ilkin kesin olmamakla birlikte belki de genel bir adla anılmışlar, ilerleyen tarihlerde sayımları daha dikkatle gerçekleştirilmiş ve kayıtlar yenilenecek Ayn-ı Ali Efendi'de belirtilen dört yüzden fazla mîr-i aşîret sayısına ulaşılmıştır. 1578-88 Vilayet-i Diyarbekir'e tâbi olarak "*Liva-i Aşair-i Beni Tay maa Faik*"de Tayy aşîretinin de adı yine istisna denilebilecek şekilde geçmektedir²²⁴.

1610 tarihli Ayn-ı Ali Efendi kaydındaki sayının çok tersine 1632-41 tarihli sancak tevcih defteri ve idari taksimatı gösteren defterlerde bu kez Van Eyaleti'nde sadece Şikakî Aşîreti²²⁵'nin adı geçmekte Diyarbekir Eyaleti'nde ise Bociyan, Zılan, Basiyan aşîretlerinden başka aşîret adı geçmemektedir. Belki de liva olarak Zılan gibi kaydedilen isimlerden aşîret olan vardır. Ancak Zılan'daki gibi aşîret olarak özellikle belirtilmemiş olduğundan kati bir değerlendirmede bulunmak zordur²²⁶. Yine de

²²⁴ Bkz. Tablo II; 1578-88 Vilayet-i Diyarbekir'e tâbi "*Liva-i Aşair-i Beni Tay maa Faik*" Bkz. İ. Metin Kunt, **Sancaktan Eyalette 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi**, Boğaziçi Üniv. yay., İstanbul 1978, s. 164.

²²⁵ 1632-41 yıllarında CD 6095 sayılı defterde s. 12'de Van Eyaleti'ne tâbi "*Mir-i aşîretlik-i Şikakî*" olarak geçmektedir. Bkz. Kunt, **a.g.e.**, s. 194.

²²⁶ 1515 tarihli Diyarbekir'in ilk tahriri'nde "*Cemâ'at-i ekrâd aşîret-i Zılan hâssa-i mürmîran şode der karye-i Zirnî tâbi'i Zılan*" geçen ibarede Zılan bir cemaat/aşîrettir. Bkz. M. Mehdi İlhan, **Amid**, s. 172; Keza Zılan MAD 563 sayılı defterde 1568-74'te Elviye-i Vilayet-i Diyarbekir'e tâbi olarak "*Liva-i Cemaat-i Pesyan ve Puzyan ve Zılan*" ve KK 262 nolu defterde 1578-88 yıllarında Vilayet-i Diyarbekir'e tâbi olarak "*Liva-i Aşîret-i Besyan ve Pucyan ve Zılan*" ve yine CD 6095 sayılı defterde 1632-41 yıllarında Eyalet-i Diyarbekir'e tâbi "*Liva-i Bucyan ve Zılan ve Basyan tâbi-i Ekrad*" olarak

Diyarbakir Eyaleti'ne tâbi "livâ-i Mihranî"nin kesin olarak mîr-i aşiretlerden ve II. Abdülhamid devrinde Hamidiye alaylarına mensup olan Mîran aşireti olduğunu başka belgelerden tespit edilebilmektedir²²⁷. Şu halde sancak statülü idarî statü dışında dört yüzü aşkın sayıdaki aşiretlerin neden belirtilmeye gerek duyulmadığı belli değildir. Şikakî, Zilan ve Tayy aşiretleri ise ancak birer istisna olarak kalmaktadırlar. Üzerinde durulması gereken başka bir durum ise Zilan'ın klasik statüde bir sancak olarak belirtilmesidir. Ancak hem bu sancağın hangi sınırlardan oluştuğu ya da kaç aşireti daha içine aldığı, hem de diğer aşiretlerin idarî taksimat ile sancak tevcîh defterlerinde yer almamasından dolayı kaç tane aşiretin bu statüde olduğu bilgisi meçhuldür. Bu noktaya bir nebze ışık tutan bir bilgi mevcuttur. Tahrir Defterleri baz alınarak hazırlanmış olan XVI. yüzyılda Anadolu'da bulunan sancakları kaydeden eserde Amid Sancağı'na bağlı olarak cemaat-i Basiyan, Bociyan ve Zilan ile ilgili olarak şu bilgileri kaydetmektedir: Mir-livâ'lara göre Liva/Sancak belirlendiğinde, Mufassal Tahrir'e göre çok fazla değişiklik görülmektedir. Çünkü tahrirde "cemaat" itibar edilenlerin başlarında bulunan reislerine Mîr-liva denildiğinden o sıfatlar da liva/sancak olarak kabul edilmişlerdir. Belirtilen Mîr-livalar şunlardan oluşmaktadır:

1. Mir-Livâ-i Basiyan ve Bociyan ve Zilan: Halid Bey
2. Mir-Livâ-i Körkil: Ahmed Bey
3. Mir-Livâ-i Eğil: Cafer Bey
4. Mir-Livâ-i Ben-i Rebî'a: Melik Ahmed Bey²²⁸.

Şu halde bu bilgi ile Ayn-i Ali Efendi'nin belirttiği dört yüzü aşkın aşiretin var olduğu bilgisi karşılaştırıldığında bazı aşiretlerin birleştirilerek bir liva/sancak şeklinde örgütlendiği idare edildiği sonucuna ulaşılmaktadır. Fakat bu şekildeki birleştirmenin de dört yüz kadar bir sayıya ulaşacak kadar fazla olmadığı görülmektedir.

Aşiret beylerine zeamet niteliğinde livâ olarak sancaklar tevcîh edilmiş ve "obalar birliği" şeklindeki bu birimlere idari olarak da "kaza" statüsü verilmiştir²²⁹.

geçmektedir. Bkz. İ. Metin Kunt, **Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi**, Boğaziçi Üniv. yay., İstanbul 1978, s.143, 163, 192; Aşiretlerin adlarının günümüzdeki telaffuza en yakın okunuşu Bociyan, Zilan, Basiyan olsa gerektir. Biz de o haliyle nakletmeyi uygun gördük. Bkz. M. Mehdi İlhan, **a.g.e.**, s. 98.

²²⁷ 15 Safer 987 tarihli Diyârbekir beylerbeyisine gönderilen bir hükümde: "Diyârbekir beylerbeyisine hüküm ki, mektûb gönderüp Hasankeyf'e tâbi **Mihrani cemâatine** ber-vech-i maktû' sâbıka mîr-i aşiret olan dârende Budak..." Bkz. M. Ali Ünal, "XVI. Yüzyılda Güneydoğu Anadolu'da Tımar Tımarlıları-Mîr-i Aşiret ve Cebelü Tımarları", s. 286.

²²⁸ Posyan, Bociyan ve Zeylan olarak yazılmıştır. Bkz. Tuncer Baykara, **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası'na Giriş I Anadolu'nun İdarî Taksimatı**, TKAE yay., Ankara 1988, s. 198-202.

Mesela “*Livâ-i Miranî*”²³⁰ de Miran Aşireti’nin bu uygulamaya tâbi tutulduğunu reisinin de, aşiret idaresini Mîr-livâ (Sancakbeyi) statüsünde idare ettiğini göstermektedir. 1733, 1739, 1745, 1785 yıllarına ait idarî taksimatlarda Berazî ve Miran ve 1739, 1745 ve 1785 yıllarında ise Karakeçilü aşiretlerinin sancak statüsünde olduğu görülmektedir. XIX. yüzyılın başlarında Diyarbekir Eyaleti’nde Berazî, Karakeçilü kaza olarak yer almışlardır. Miranî 1820-25 yıllarında Karakeçilü, Berazî ve Miranî sancak olarak yer almış olup, 1840’ta Miranî, Berazî kaza statüsünde devam etmekte, Badıkan aşiretinin kaza olarak teşkilatlandırıldığı, Karakeçilü artık nahiye statüsüne düşürüldüğü ve ilk defa Kîkî’nin de nahiye statüsünde teşkilatlandırıldığı görülmektedir²³¹.

Mîran Aşireti gibi büyük bir aşiret olan Milli Aşireti’nin mîr-i aşiret olarak idarî taksimat ile sancak tevcîh defterlerinde açıkça belirtilmemiş olması ve diğer yüzlerce aşiretin de belirtilmemiş olmasından hareketle, mîr-i aşiret statüsünde olamayacağı düşüncesi ihtimalini ortadan kaldıran önemli bir kaynak vardır. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı tarafından yayımlanan 1523 tarihli TD 998 nolu defterde Milli Aşireti’nden ve mîr-i aşiretlik statüsünden bahsetmektedir.

*Cemâ’at-i Milli tâbi-i Mardin, yekûn kurâ 13 kıt’a mezâri 3 kıt’a cemâat 3, hâne 458, mücerred 41, hâsıl 57.537*²³².

Mahsulât-ı Ekrâd-ı aşîret-i Milli Ak Keçili tâbi-i Gaybi Bey mir-i aşîret, yekûn kura 2, mezâri 3, hâne 111, mücerred 15, hâsıl 12.668.

*Cemâat-i Ekrâd-ı aşîret-i Milli Göçer tâbi-i Hacı Mehmed bey, mir-i aşîret işân. Yekûn hâne 914, mücerred 143, hâsıl 28.900*²³³.

*Cemâat-i Ekrâd-ı aşîret-i Milli Ak Keçilü tâbi-i Mardin taalluk-ı Bahaeddin ve Mehmed, hane 91, mücerred 11, hâsıl 9397*²³⁴.

²²⁹ İbrahim Yılmazçelik, **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır** (1790-1840), s. 142.

²³⁰ Mihranî 1568-74 Vilayet-i Diyarbekir’de ve 1609 ve 1653 Eyalet-i Diyarbekir’de Yurtluk Sancak statüsündedir. Bkz. Baykara, **a.g.e.**, s.102-103.

²³¹ Mihranî yerine Miranî, Karakeçilü yerine Karakeçilü ve Bırazî yerine Berazî olarak bu aşiretlerin günümüzdeki telaffuzu tercih edilmiştir. Bkz. İbrahim Yılmazçelik, **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır**; s. 128-136; İbrahim Yılmazçelik, “XVIII. Yüzyıl ile XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır Eyaleti’nin İdari Yapısı ve İdari Teşkilatlanması”, s. 161-178.

²³² **998 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Diyâr-i Bekr ve ‘Arab ve Zü’l-kâdiriye Defteri I** (937/1530) <Dizin ve Tıpkıbasım>, Baskıya Hazırlayanlar: Murat Şener, Nurullah İşler, Ankara, 1998, s. 14. Bundan böyle **TD 998** olarak kullanılacaktır. Bu defter H. 932 (Ekim 1525-Eylül 1526) tarihli bir kaydın bulunması ile defterin 1523-1530’a tarihlendiği anlaşılmıştır. Bkz. Orhan Kılıç, , “Kürdistan Tâbirinin Osmanlı Uygulamasındaki Muhtevası Üzerine Bazı Tespitler (16-18. yüzyıllar)”, **Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyumu Bildiriler**, 09-10 Ocak 2014/Ankara, 1. Cilt, TTK, Ankara 2014, s. 184.

²³³ **TD 998**, s. 17.

²³⁴ **TD 998**, s. 19.

1523 tarihli TD 998 nolu defterde bulunan kayıtlar Milli Aşireti'nin mîr-i aşiret statüsünü kanıtlamaktadır. Ancak mensupları ve cemaatleri ile çok geniş bir alana yayılmış olan bu aşiret ile ilgili kayıtlara, yine bu defterde bulunan Mardin Livası, Siverek livası, Çemişgezek livasında rastlanmaktadır.

Milli aşireti'ne tâbi oymak ve cemaatlerin sayısı TD 998 nolu defterde toplamda Mardin Livası'nda 43, Çermik Livası'nda 1, Siverek Livası'nda 2, Çemişgezek Livası'nda 4'tür²³⁵. Bu durum Milli Aşireti'nin 1523 tahririne göre yayıldığı alanları göstermesi bakımından önemlidir.

TD 304 nolu 1565 tarihli Diyarbekir İcmâl defterinde Mardin'de 13 mîr-i aşiret ve 130 cebelü timarı bulunmakta olup, ümerâ-i aşâir ve cebelü timarları ile ilgili Milli Aşireti ile ilgili kayıtlar şunlardır:

“Timar-ı Feyyâz bin Emir Hasan mîr-i aşîret-i Cemâat-ı Ak Keçilü-i Millü ... yekûn 9501, hisse-i mezbûr 5500, hisse-i Ahmed bin İlyâs 1500, el-bâki hisse-i hâss 2500, sâl be sâl hazîne-i âmireye edâ eylemek üzere tevcîh olunmuşdur”.

“Timar-ı Yâr Ahmed mîr-i aşîret-i Ba'zı Millü Ak Keçilü ... yekûn 13.997, minhâ hisse-i Yâr Ahmed 3300, hisse-i Şeyh Ali 1500, hisse-i Halil b. Hamza 1500, hisse-i Ali b. Pirî 1500, hisse-i Mahmud b. Şah Kulu 1500, el-bâki hisse-i hâss 4697, sâl be sâl hazîne-i âmireye edâ eylemek üzere tevcîh olunmuşdur”.

“Timar-ı Derviş mîr-i aşîret-i Ba'zı cemâat-i Millü Ak Keçilü ... yekûn 7321, minhâ hisse-i mezkûr 4000, el-bâki hisse-i hâss 3321, sâl be sâl hazîne-i âmireye edâ eylemek üzere tevcîh olunmuşdur”²³⁶.

1518 yılı tahririne göre hazırlanmış olan TD 64 nolu defterde Siverek livâsındaki Milli Aşireti'ne ait ümerâ-i aşâir ile ilgili sayısal kayıtlar şunlardır:

“Cemâat-i Ekrâd-ı Milli Göçer ta'alluk-ı Dâvud Bey tâbi-i livâ-i Siverek, yekûn hâsilât-ı mezkûrîn 23.000, minhâ hisse-i Dâvud Bey be-tarîk-i timar 6000, 2 nefer eşkün; hisse-i cebelüyân 'an aşîret-i mezbûrîn 17.000 11 eşkün”²³⁷.

XVI. yüzyılın ortalarına dair bir Timar tevcih defteri TD 310 ve 313'te Milli Aşireti'nin Mîr-i Aşiret idaresiyle ilgili de tevcih kayıtları bulunmakta olup idarenin biçimine dair bazı bilgiler bulmak mümkün olmaktadır:

²³⁵ TD 998, s. 39-41, 43, 44, 45.

²³⁶ M. Ali Ünal, “XVI. Yüzyılda Güneydoğu Anadolu'da Timar Tevcihleri-Mîr-i Aşiret ve Cebelü Timarları”, s. 289.

²³⁷ M. Ali Ünal, **a.g.m.**, s. 290.

“16 Mayıs 1557/17 Receb 964 tarihli bir kayda göre Geygi aşîreti beyi Tâhir 5000 akça, Zoli aşîreti beyi Pîrî 18000 akça, Milli Aşîreti beyi Hâcî Mahmud 16000 akça ve Dögerli aşîreti beyi Mahmud 16000 akça timar tasarruf etmektedir²³⁸.”

“Siverek Livâsı’nda Milli Aşîreti’ne Mîr-i aşîret olan ve 7999 akçalık timar tasarruf eden Halil Nahcıvan seferinde yoldaşlıkta bulunduğundan dolayı 1500 akça terakki verilerek timarı geliri 9499 akçaya yükseltilmiştir (15 Şevval 964/11 Ağustos 1557)²³⁹.”

“Mardin nâhiyesinde Milli Göçer aşîretinde mîr-i aşîret ve 17 bin akça timara mutasarrıf olan Hacı Mahmud Nahcıvan seferinde yoldaşlıkta bulunduğundan dolayı 1500 akça terakki verilmiştir. (24 Rebiülevvel 965/14 Ocak 1558)²⁴⁰.” Başka bir timar tevcih defterinde Hacı Mahmud Bey ile ilgili olarak “feth-i hakanîden berü emekdâr ve aşîret-i mezbûre kendüden râzı ve şükrân üzere olup ve her hizmet vâki’ oldukda yarar adamları ile hizmet” ettiği belirtilmektedir. Hacı Mahmud Bey’in timarı daha sonra 20 bin akçalık zeâmete dönüştürülmüştür. (15 Zilhicce 965/28 Eylül 1558)²⁴¹.

1.2.6. Cebelü Timarı Uygulaması

Mîr-i aşîret idare tarzıyla birlikte cebelü timarı adıyla tasarruf edilen bir uygulama daha vardır. Cebelü timarı Diyarbekir eyaletinde bulunan aşîretlerden askerliğe elverişli olanlar için bin beş yüzer akçalık olarak verilmektedir. Timarın devri açısından mîr-i aşîretlik uygulamasına benzeyen bir uygulamadır. Timarı tasarruf eden kişinin ölümü halinde dirliği yine bin beş yüz akça kadar olmak kaydıyla oğluna ya da akrabasına devretmektedir.

Milli Aşîreti mensuplarından cebelü timarı tasarruf edenlere dair bazı örnekler Timar Tevcih defteri TD 310’da verilmiştir:

“Amid livâsına tâbi Nâhiye-i Mardin Millili Ak Keçilü aşîretinden 1500 akçalık Cebelü timarı tasarruf eden Üveys’in ölümü üzerine timarı oğlu Musa’ya Amid livâsı Alaybeyisinin Musa’nın Üveys’in sahih sulbî oğlu ve yarar yiğid olduğuna dair mektubu üzerine tevcih olunmuştur (18 Muharrem 964/21 Kasım 1556)²⁴².”

²³⁸ M. Ali Ünal, **a.g.m.**, s. 293.

²³⁹ M. Ali Ünal, **a.g.m.**, s. 293.

²⁴⁰ M. Ali Ünal, **a.g.m.**, s. 293.

²⁴¹ M. Ali Ünal, **a.g.m.**, s. 293.

²⁴² M. Ali Ünal, “XVI. Yüzyılda Güneydoğu Anadolu’da Timar Tevcihleri-Mîr-i Aşîret ve Cebelü Timarları”, s. 294.

“Amid’e tâbi Mardin nâhiyesinde Millili Ak Keçilü aşîretinden 1500 akçalık cebelü timarı tasarruf eden Abbas ehl-i fesâd olduğundan timarı aynı aşîretten Ali adlı birisine verilmiştir (21 Rebiülevvel 964/22 Ocak 1557). Burada da oğula intikal yoktur. Oğluna intikal etmeyişiin sebebi Abbas’ın ehl-i fesâd olması ve dolayısıyla timarının bir ceza olarak elinden alınmasıdır”²⁴³.

1565 tarihli Diyarbekir İcmal defteri TD 304’te de Mardin’de Milli Aşîreti mensuplarından cebelü timarı tasarruf edenlere rastlanmaktadır:

“Timar-ı mezkûrîn an cebelüyân-ı Ak Keçilü-i Millü ... Hâsıl 6000, Hisse-i Mahmud 1500, hisse-i Ali 1500, Hisse-i Emirze 1500, Hisse-i Şehabeddin 1500”²⁴⁴.

“Timar-ı mezkûrîn an cebelüyân-ı Millü tâbi-i Öküz Oğlu ... yekûn 14.956, minhâ hisse-i Devletiyâr cebelü 1500, Hisse-i Polad cebelü 1500, hisse-i Hacı Nevrûz 1500, hisse-i Mikâil 1500, el-bâki hisse-i hâss-ı hümayûn 8956, sâl be sâl hazîne-i âmireye edâ eylemek üzere tevcîh olunmuşdur”.

1565 tarihli Diyarbekir İcmal defteri TD 304’te bulunan 1064 (1653/1654) tarihli bir kayıt, cebelü timar sisteminin XVII. yüzyılda da devam ettiğini göstermektedir:

“Zikr olunan bin beşer yüz akça cebelü dört kılıç timarı Osman hilâf-ı inhâ ile birikdirilüp beher sene mîriye yüz elli guruş vermek ve sefer vâki’ oldukça dört nefer cebelü ile sefere eşmek ve altı bin akça kılıç timar olmak üzere tashîh etdirüp dahl etmeğle dîvân-ı hümayûnda murâfaa olduklarında Hüseyni-i mezbûr kabûl eylediği üzere sene be sene yüz elli guruş cânib-i mîriye edâ etmek şartı ile murâfaadan müfrez ve defter-i icmâli ber-karâr-ı sâbık tashîh eylesin deyü bu hakîre hitâben emr vârid olmağın ber-mûceb-i emr-i şerîf tashîh olunmuşdur. tahrîren fî evâsıt-ı şehir-i Muharrem sene erbaa ve sittin ve elf (1064), Harrire el-hakîr Mustafa Et-Tevki’i”²⁴⁵.

“Timar-ı Pirî b. Yâr Ahmed cebelüyân-ı Ak Keçilü-i Milli ... hâsıl 1500”.

“Timar-ı cebelüyân Millü Ak Keçilü tâbi-i Muzaffer mîr-i âşîret ... yekûn 12.900, minhâ hisse-i Numan 1500, hisse-i Budak 1500, hisse-i Hıdır 1500, hisse-i Şefkat 1500, hisse-i Yamak b. Dâvud 1500, hisse-i Bekir 1500, el-bâki hisse-i hâss-ı hümayûn 3900, sâl be sâl hazîne-i âmireye edâ eylemek üzere tevcîh olunmuşdur”.

²⁴³ M. Ali Ünal, **a.g.m.**, s. 294.

²⁴⁴ M. Ali Ünal, **a.g.m.**, s. 296.

²⁴⁵ M. Ali Ünal, “XVI. Yüzyılda Güneydoğu Anadolu’da Timar Tevcihleri-Mîr-i Aşîret ve Cebelü Timarları”, s. 296.

“*Timar-ı mezkûrîn an cebelüyân-ı Mişki ... yekûn 6000, minhâ hisse-i Abdal cebelü 1500, hisse-i Şah Hüseyin cebelü 1500, hisse-i Bayram cebelü 1500, hisse-i Millü b. Şeyho 1500*”²⁴⁶.

Cebelü timarlarıyla ilgili olarak tahrirlerde verilen bilgilerden ortaya çıkan ortak husus bin beş yüz akça olarak verilmesi ve karşılığında devlet hizmeti olarak sefer zamanı *dört kılıç cebelü* yetiştirmek bir standart olarak benimsenmiş görünmektedir.

1597 ve 1598 yıllarında eski Liha beylerbeyi Ahmed Paşa, devlet gelirlerini artırmak amacıyla “ifraz” yani timar fazlası bularak, Diyarbekir ve Rakka eyaletlerini tahrire memur edilmiştir²⁴⁷. Ahmed Paşa’nın, 262 No’lu Mardin Şer’iye Sicili’nde yer alan (Evail-i Receb 1006) 7-16 Şubat 1598 tarihinde İstanbul’a gönderdiği hükm-i hümayûnda bölgede gördüğü vaziyetin: “*bâd-i havaya ziyâde tecavüz ettiklerinden nefs-i Mardin ve Birecik nahiyesi bin beş yüz pare karyelerinde hass-ı hümayûn ve zuamâ ve erbab-ı timar karyelerinde düttün (tütün) alameti kalmayup harap*” olduğunu ve “*nefs-i Mardin’den ve nevahisinden beylerbeyi voyvodaları üç ayda otuz beş bin kuruş cerime almış*” olduklarını tespit etmiştir. Şayet buralar “*gerü beylerbeyi hassı verilürse cümle ol nahiyede âbâdânlık*” kalmayacağını bildirmiştir. “*Nusaybin müstakil sancak iken beylerbeyi voyvodası oturması*”nın yanlış olduğu kanaatini paylaşmış, “*çeltük mahsulüne dahi gadr olur, Mardin ve Nusaybin hususunda beylerbeylerin alâkası*”nın kesilmesi gerektiğini teklif etmiş ve bu talebi kabul edilmiştir²⁴⁸.

Timar, zeamet, has ve vakıflar olmak üzere bütün dirlikleri ve hazineye ait geniş mukataa arazilerini düzene koymak ve bilhassa dirlik köylerinden “ifraz”lar elde etmek suretiyle, hazine hesabına gelir olmak üzere mukataa olarak vermek için Ahmed Paşa’nın Doğu Anadolou sancaklarında giriştiği yeniden tahrir faaliyeti, büyük olaylara neden olmuştur. Bu nedenle Divân, tahrir işine taraf olan ve karşı cephede yer alanlarla uzun yazışmalar yapmak zorunda kalmıştır. Bu yazışmalarla ilgili olarak eskiden hazinenin en zengin mukataaları arasında bulunan Diyarbekir-Mardin-Rakka-Birecik ve çevresi sancaklarında birçok köyün harap ve viran kaldığı görülmektedir²⁴⁹. Konuya ilişkin 259 no’lu Diyarbekir Şer’iye Sicilli’nde Milli Aşireti’nin de adı geçmektedir:

²⁴⁶ M. Ali Ünal, **a.g.m.**, s. 296-297.

²⁴⁷ Timar fazlası bulmaktaki amaç gelirlerin artırılmasına yöneliktir. Örneğin, tahrir sırasında, önceden 20 bin akçe olarak tesbit edilmiş olunan bir dirliğin 30 bin çıkması halinde 10 bini hazineye mukataa yapılmaktaydı. Mustafa Akdağ, **Türk Halkının Dirlik ve Düzen Kavgası** “Celâlî İsyancıları”, YKY, İstanbul 2009, s. 431.

²⁴⁸ Akdağ, **Türk Halkının Dirlik ve Düzen Kavgası** “Celâlî İsyancıları”, s. 431-432.

²⁴⁹ Akdağ, **a.g.e.**, s. 432.

“*Bâis-i huruf-ı tezkere budur ki, Mardin hass-ı atikten 3.140 akçe yazar Hacihalal (Hacı Hasan) ve 5.955 akçe yazar Denbi kurbunda Hızırlmâ ve hass-ı cedideden 2.905 akçe yazar Kalecik nam karyeler müddet-i medîdeden berû hâli ve harâbe olup mîrîye bir akça ve bir habbe hasıl âit ve râcî olmamağla maktua verilmeleri her vechile mîrî canibine evlâ ve enfâ’ olmağın işbu kıdvetü’l-kirâm bilfiil Habur sancağı beyi olup Milli Aşireti beyi Mîr Mehmed dâme izzehû hazretlerine Defter-i Hakanî’de mestur ve mukayyed olan 12.000 akçe maktûları üzere maktua verilüp bu temessük mîr-i müşarünileyh hazretlerine verildi ki, varup şen ve âbâdân edüp vâki olan maktuların sâl be sâl getirüp mîrî için teslim edüp tezkeresin alup hıfzeyeye²⁵⁰”.*

Vesikada görüldüğü üzere Milli Aşireti beyi Mîr Mehmed bey, birtakım Arap ve çevredeki diğer aşiretlerin eşkıyalık hareketlerini bastırması ve yolları emniyet altına alması sonucunda Kurt Paşa’nın arzı üzerine Habur’a sancak beyi olarak atanmıştır.

Kadılar ve hükümet yetkililerince Divan’a gönderilen yazılardan köylülerin köylerini boşaltmalarının sekiz on yıl ya da daha eskiye dayandığı ve buna sebep olarak da özelde bâd-ı hava grubu vergilerin ve daha birçok vergi çeşitlerinin haddinden fazla alınması sonucu köylülerin boşaltmak durumunda kaldıkları ifade edilmektedir. Bazı kişiler, bu gibi köyleri yeniden “*mamur ve âbâdân*” etmek için kendilerine tevcih edilmesini istemekteydiler. Divan, kadılar kanalıyla gelen bu gibi istekleri boş çevirmemiştir²⁵¹.

Aslında tahririn yenilenmesi hazineye gelir sağlaması bakımından olumlu, ancak dirlik sahibi açısından ise zarar olması nedeniyle, başta beylerbeyi olmak üzere bütün dirlik sahipleri, tahrir katibinden yakınmaya başlamaktaydı. Nitekim XVI. yüzyılın sonlarına doğru Diyarbekir’de tahrir yapan Ahmed Paşa ile Beylerbeyi Murad Paşa’nın bu tahrir işlemleri nedeniyle karşı karşıya geldikleri görülmektedir. Eyalet askerlerinin durumdan şikâyeti üzerine, timarli sipahiler adına Murad Paşa, tahrir işlemlerinin özellikle Eğri Seferi sırasında hem reyanın hem de askerlerin tedirgin olduğunu İstanbul’a bildirmiştir. İlginç olan tahrir işinin sefer üzerinde olumsuz etki yapacağını İstanbul’un hesaba katarak tahririn durdurulmasına karar verdiği halde, Ahmed Paşa’nın yine de bir şekilde tahrire devam hükmü aldirabilmiş olmasıdır. Ancak Divan, durumun nezaketi nedeniyle, bir müddet sonra Ahmed Paşa’nın tahrir işlemini kesin bir dille

²⁵⁰ Akdağ, a.g.e., s. 432.

²⁵¹ Akdağ, **Türk Halkının Dirlik ve Düzen Kavgası**, s. 433.

durdurmasını tekrar istemiştir. Ahmed Paşa'nın tahrirde bu kadar ısrarcı bir tutum almasının nedeni ise, tahrir işinin oldukça kârlı oluşuyla açıklanmaktadır. Bu gibi hallerde büyük rüşvetler alınması neredeyse tâbii bir hal almış, şikâyetler ise durumu engelleyememiştir. Bununla birlikte her ne kadar Beylerbeyi'nin divanla olan yazışmalarından, dirliklerde ifraz bulmak amacıyla yapılan tahririn timar sahiplerini zarara uğrattığı açık olsa da, bu arada aynı gerekçeyle reayanın tedirgin olduğu doğru olmasa gerektir. Gerçekte reayayı asıl zarara uğratan yerlerini terk etmelerine neden olanlar: Ribahur, ehl-i örf, dirlik erbabı, köy toprakları içinde ve çevresinde çiftlikler oluşturan yeniçeri, sipahi, kadı, müderris gibi resmi kişilerin ve mültezimlerin soyguncu tutumları olmuştur²⁵².

Milli Aşireti beyi Mehmed Bey, güneyde soygunlar sebebiyle tehdit edilen yollarda güvenliği temin etmiş ve bu sebeple Diyarbakir Valisi Kurt Ahmed Paşa tavsiyesiyle Habur sancakbeyliğiyle ödüllendirilmiştir. Devlet ise, harap köylerin yeniden şenlendirilmesi ve bu gibi bazı yerlerin Mehmed Bey'e mukataa olarak iltizam edilmesini uygun görmüştür. Ancak Milli Aşireti Beyi Mîr Mehmed'in, önemli bir geliri olan mukataayı elde etmesinden kısa bir süre sonra, Diyarbakir Valisi'nin seferde olduğu bir sırada, valinin adamlarıyla araları bozulmuş ve devlete asi olmuştur²⁵³. Olayın gerekçesi belli olmamakla birlikte, seferdeki valiye vekalet eden Defterdar Mehmed Paşa'nın Mardin Kadısı'na yolladığı mektupta durum şöyle açıklanmıştır:

“Defterdarlığımızdan mâada, bu sene Eyalet-i Diyarbakir'in muhafaza hizmeti bu cânibe sipariş olduğuna der-i devlet tarafından kıraren ve miraren evamir-i şerife geldiği malumun olmuştur ve biz Diyarbakir'e geleli Mîr Mehmed hazineye beş altı yük akçe mikdarı vermiştir ve zimmetinde kırk yük akçeden ziyade mal-ı pâdişahî bakî kalup defâ'atle kendisine kâğıtlar gönderüp, kendi haline mukayyed olup, yirmi gün mikdarı Hazret-i Eyyubu'n-nebî'de oturduk asla nâhemvar bir hareketin görmedik ve işitmedik ve mâlumunuzdur ki, hass-ı hümayûn reayasını nice istimalet ile yerli yerine getirüp şen ve âbâdân etmiş iken, Milli taifesinden bazı cemaat Âmed kurbunda iken, Müsellim Ağa bazı eşkiyanın sözü ile bundan akdem üzerlerine gelüp basup küllî emvâl ve erzakların garet ve hasaret ettiklerinden mâadâ hâliyâ Mîr Mehmed'in dahi üzerine vardıkları istimâ olundu. Elbette mâbeynde küllî fesad olup ve bu sebep ile fukarâ ve reayâ terk-i vatan edüp, bu sene bir tane tereke olunmamak mukarrerdir. Mumailleh

²⁵² Akdağ, a.g.e., s. 433-434.

²⁵³ Akdağ, a.g.e., s. 434.

Müsellem Ağa'ya nasihat ve tenbih eylesiz ki, bu makule evzâdan feragat edüp, fesâda mübaşeret etmeyeler ki, sonra nedamet muhakkaktır. Cevap vermesi müşkildir. Eğer, mezbur Mehmed'in davacısı var ise, huzurunuzda görülüp, isyanı sicil olduktan sonra asitaneye vuku'u üzere arz olunup emr-i şerif vârid olmayınca bu makule hususa mübaşeret olmadığı malûmunuzdur. Dikkat edüp ve bu tezkereyi sicil-i mahfuza kaydeyleyüp, def'ine ciddü cehd eylesiz²⁵⁴."

Mektupta yer alan bu sözler üzerine Muhafız Defterdar Mehmed Paşa'nın, beylerbeyinin müsellimine karşı, Mîr Mehmed Beyî haklı gördüğü anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Mîr Mehmed'le uğraştığı ileri sürülen Diyarbakır beylerbeyi kaymakamı Müsellim Yusuf Ağa ise Mardin kadısına yazdığı 17 Eylül 1598 tarihli mektubunda, Milli Aşireti beyinin isyanının dağıtıldığı, Mîr'in de yaralı bir halde dağa firar ettiği anlatılmaktadır. Mîr Mehmed'in isyan ettiği bilgisi üzerine Hükümet, tavır değişikliğine giderek Mîr Mehmed'in hakkından gelmek üzere fetva-yı şerife ve emr-i padişahî yollamış ve Milli mîr-i aşiretliğine de aynı aileden Nevruz Bey'i tayin etmiştir. Yusuf Ağa, kadıya hitaben:

"Mîr-i aşiretlik Mîr Mehmed'in üzerinden kalkup Nevruz Bey'e verüldüğün cümle vilayet halkı bilmek için sük-ı sultanîde dellallarla nidâ ettiresiz ki üç güne değin cümle aşiret gelüp Nevruz Bey'e buluşup, kendüyi mîr-i aşiret bileler. Söyle ki, üç güne değin gelip müracaat etmeyecek olurlarsa, vebalları boyunlarına; asi olmuş olurlar, sonra herbirinin hakkından gelmek mukarrerdir. Ona göre mukayyed olup, bu vechile nida ettirmeğe himmet eylesiz²⁵⁵." diye yazmıştır.

Olaydaki kusurun kimde olduğu bir yana, esas olarak aşiret halkı, reaya ve diğer köylerin halkı zarar görmüş ve bunun üzerine iki tarafın soygunlarına dayanamayıp sağa sola kaçmışlardır. Neticede Mîr Mehmed yenilmiş ve aşiretin reisliğini bırakmak durumunda kalmıştır²⁵⁶. Bu uygulamada, devlete ait görevlerde savsaklama ya da yerine getirmeme durumlarında mîr-i aşiretliğin aile içinde kalmak üzere bir başka aile üyesine devredildiği görülmektedir.

1.2.7. Tanzimat Devri Aşiret Yönetimi

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Devri ile birlikte idari anlamda da bir dizi değişiklik yaşanmıştır. Nahiye teşkilatı gibi tarihi eskiye dayanan birtakım idari

²⁵⁴ Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzen Kavgası*, s. 433-434.

²⁵⁵ Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzen Kavgası*, s. 434-435.

²⁵⁶ Akdağ, *a.g.e.*, s. 435.

birimlerin görev tanımlarında da bazı değişiklikler yapılmıştır. Bu durumun yaşanmasında Avrupalı devletlerin azınlıkların yönetime dahil olmalarına yönelik yaptıkları baskıların da etkisi vardır. Devletin, Rusya ve Avusturya-Macaristan'ın nahiye teşkilatında yapılmasını talep ettikleri değişikliklerin tatbikini elden geldiği kadar geciktirmeye çalışmışlardır. Devlet, nahiye teşkilatında talep edilen değişikliklerin birebir tatbikindense, uygulamada olabildiğince sıkıntıya mahal bırakmayacak bir şekilde tatbik edilmesine özen göstermişlerdir²⁵⁷.

1.2.7.1. Nahiye

Osmanlı taşra idarî teşkilatlanmasında sancaktan sonra, sancağa bağlı kaza ya da kazalar ve sonra da nahiye birimi gelmektedir. Nahiye birimi Tanzimat öncesinde de mevcut olan bir idarî ünedir. 1518 yılında Mardin sancağına bağlı yine Mardin kazası ve Savur ve Nusaybin nahiye statüsünde idare edilmiştir²⁵⁸. Nahiye, sözlük anlamları olan *yan*, *kenar*, *taraf*, *canib* olarak kullanımının yanısıra, XV. yüzyılda bir livânın belirli bir şehri, kasabası gibi büyük bir alan etrafındaki bölgeleri ifade eden *dîvan*, *cemaat*, *vilayet* anlamlarında da kullanılmıştır. Örneğin, 1455 yılı tahrirlerinde Tokat, Sivas, Zile, Artukâbâd ve Turhal, her biri nahiye olarak tahrir edilmiş olup, Kazâbâd, Tokat nahiyesine bağlı bir *divan*, Hafik de Sivas nahiyesine bağlı bir *vilayet* olarak belirlenmiştir. Harput Sancağı'nda nahiye, coğrafi farklılıklara göre ayrılmış olan belirli bir bölgeyi ifade ettiği gibi, idarî anlamda da sözü edilen bölgedeki köy ve mezralar grubunu ifade etmiştir. Uluâbâd, Kuzâbad ve Hersini nahiyeleri, bu adlarla anılan ova ve bölgelerin kapladığı bir coğrafyayı işaret etmektedir. Nahiye birimi, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren idarî teşkilatta mülkî taksimatın en küçük parçası haline getirilmiştir²⁵⁹.

Tanzimat'tan önce 1730'da tutulmuş bir kayda göre, idarî teşkilat bakımından konargöçer aşiretlerden oluşturulmuş birçok nahiye ve kazalar kurulmuştur. Hatta XVI.

²⁵⁷ İlber Ortaylı, **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri** (1840-1880), TTK yay., Ankara 2011, s. 102-106.

²⁵⁸ Tanzimat'tan önce nahiye teşkilatının mevcut olmadığı, sonradan kurulduğu bilgisi ile ilgili olarak bkz. M. Akdağ, "Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar", **DTCFD**, XIII, (1955), s. 48; Ancak Tanzimat öncesinde de nahiye teşkilatının varlığı kanıtlanmıştır. "Livâ-i Akça-kale, nâhiye-i mezbûre şimdîye-değın Hısn-ı Keyfa kazasına tâbidir.." Bkz. Nejat Göyünç, **XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı**, s. 38-29 ve dn. 12.

²⁵⁹ M. Tayyib Gökbilgin, "Nahiye", **İA**, C. 9, s. 37; 1518'de Hersini nahiyesinde genel olarak aşiretlerin bulunduğu 5-6 köy mevcuttu. Bkz. M. Ali Ünal, **XVI. Yüzyılda Harput Sancağı**, s. 34-41.

yüzyıl ortalarında Haleb ve Yeni-il Türkmenlerinin birer kaza olarak teşkilatlandırıldıkları bilinmektedir²⁶⁰.

1876'da gerek Rusya, gerek Avusturya-Macaristan verdikleri notalarda, devlette var olan nahiyelerin ıslahı ve sayılarının çoğaltılıp özerk bir statüye kavuşturularak Hıristiyan nüfusun bu özerk yönetime katılmasını istemişlerdir. Bu gelişmeler üzerine Meclis-i Vükelâ tarafından 6 Nisan 1876 (11 Rebiulevvel 1293)'da "İdare-i Nevahi Nizamnamesi" çıkarılmıştır. Ancak bu düzenleme hem süren savaşlar ve değişen şartlar hem de devletin her köşesinde geçerli olacak bir sistem düzenlemesinin güçlüklerinden dolayı tam anlamda uygulama imkânı bulamamıştır. Yeni nizama göre nahiyelerde bir müdür muavininin, meclisin, üyelerin, kâtibin, güvenlik unsurlarının olması gerekiyordu. Yaygın biçimde kurulamayan nahiyelerin var olanları da örgütlenme yapısı itibarıyla eksik ve işlerlik bakımından da zayıf kalmıştır. Bununla birlikte Erzurum Vilayeti'nde bazı aşiretlere nahiye statüsü verilmiş, aşiret reisleri de nahiye müdürü olarak atanmıştır²⁶¹.

Aşiretlerin nahiye olarak teşkilatlandırılmakla; vergi toplayabilme, isyanları önleyebilme, konargöçerlerin köylere verdikleri zararları azaltabilme gibi onları kontrol etmek amaçlanmıştır. Bu nedenle nahiye teşkilatı; toplumun komünal olarak idareye katılımını sağlamamış, bölgede varolan feodal yapıyı yasallaştırarak, yapının devamını teşvik etmekten başka bir işe yaramamıştır²⁶².

Aşiretlerin nahiye olarak teşkilatlanmasıyla ilgili birtakım ilginç uygulamalar da ortaya çıkmıştır. Hakkari kazası örneğine bakıldığında buraya bağlı Beytüşşebab bir nahiyeydi. Bu nahiyenin bir müdürü vardı ve tam olarak örgütlü değildi. Ancak bu nahiye içerisinde konargöçer olan Hertuş aşiretine de nahiye statüsü verilmişti. Böylece aynı merkezde iki nahiye ve müdürü olan ve aşiretlerin kontrol edilmesi için oluşturulmuş ilginç bir yapı ortaya çıkmıştır²⁶³.

1.2.7.2. Aşiret Müdürü

Nüfusça kalabalık olan geniş ve belirli bir bölgeye yayılmış büyük konargöçer aşiretler, genellikle idari olarak ya sancak ya da kaza statüsünde yönetilmiştir²⁶⁴. XVI.

²⁶⁰ Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı*, s. 20, dn. 48.

²⁶¹ İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri* (1840-1880), TTK yay., Ankara 2011, s. 102-105.

²⁶² Ortaylı, *a.g.e.*, s. 104-105.

²⁶³ Ortaylı, *a.g.e.*, s. 105.

²⁶⁴ Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı*, s. 20.

yüzyılın ikinci yarısında Bozulus ve Halep Türkmenleri, merkezden atanan bir sancakbeyi ile sancak birimi olarak idare edilmiştir. Sivas'ın güneyinde geniş bir coğrafyaya dağılmış olan Yeni-il Türkmenleri ile Ankara dolaylarındaki Ankara Yörükleri de kaza statüsüne sahiptiler²⁶⁵.

Tanzimat dönemini müteakip Konya yöresindeki Şerefli ve Boynu-ıncelü gibi bazı aşiretler, gönderdikleri adamlar aracılığıyla kaza statüsünde idare edilmek, aşiretlerine müdür ya da muhassıl tayin edilmesi taleplerini İstanbul'a bildirmişlerdir. 1859'da Ankara civarına iskân edilmiş olan Rişvan oymakları da kaza statüsüne taşınmış ve bunlara müdür tayin edilmiştir²⁶⁶.

1.2.7.3. İdare Meclis Azalığı

Tanzimat'ın getirdiği yeniliklerin bütün imparatorlukta yürürlüğe konulmasında umulan başarı elde edilemediği gibi bu durum çeşitli tepkileri de beraberinde getirmiştir. Gayrimüslimlerin hakları açısından devlet üzerinde yenilik baskısı oluşturan Avrupa devletleri, devletin içişlerine karışmak için Tanzimat'ı bir bahane olarak kullanmış ve bununla Osmanlı üzerinde sürekli olarak verilen hakların yetersizliği şeklinde "Doğu Sorunu"nu gündemde tutmuşlardır. Özellikle gayrimüslimlerin vilayet, sancak ve kaza meclislerinde yeterince temsil edilmediklerini ileri sürerek, devleti bu yönde düzenlemeler yapmaya zorlamışlardır²⁶⁷.

Devlet, gerek azınlık isyanları gerekse bu bahaneye dayalı yabancı müdahaleleri nedeniyle 1864 ve 1871 yıllarında idarede bazı yenilikler yapmak ve bunları mahallî idarelerde uygulamak durumunda kalmıştır. Bu çerçevede Taşra idaresinde vilayet, liva ve kaza idare meclisleri şeklinde yerel yönetim kurulları oluşturulmuştur. Vilayet merkezlerinde, vali başkanlığında vilayet idare meclisi, daha alt birimlerde de liva idare meclisi, mutasarrıf ve kaymakamların başkanlığında da kaza idare meclisleri kurulmuştur. Bu yeniliklerle yönetime katılma süreci geliştirilmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte, vilayet ve diğer idare meclislerinin çalışmaları hakkında henüz yeterli bilgi bulunmamaktadır²⁶⁸.

²⁶⁵ Söylemez, **Osmanlı Devleti'nde Aşiret Yönetimi Rişvan Aşireti Örneği**, s. 226.

²⁶⁶ Söylemez, **a.g.e.**, s. 226, 227.

²⁶⁷ Musa Çadircı, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, TTK yay., Ankara 1997, s. 249-250.

²⁶⁸ İdare Meclislerinin genel çalışma prensipleri ile üyelerinin seçilme koşulları ile ilgili olarak bkz. Çadircı, **a.g.e.**, s. 249-272; İlber Ortaylı, **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri**, s. 70-106.

Aşiret reislerinin de bu tür meclis idarelerinde yer aldıkları, devletin onları da idareye aza olarak kattığı görülmektedir. Diyarbakir Vilayeti'nden Şûra-yı Devlet Riyaseti'ne gönderilen 1878 tarihli bir yazıda, Milli Aşireti reisi İbrahim'in: "*Haleb Vilayeti dahilinde Milli Aşireti Ağası ve İdare Meclisi azasından Timavîzade İbrahim..*" şeklinde aza olarak yer aldığı kaydedilmiştir²⁶⁹. Söz konusu vesikada Milli İbrahim'in tam olarak vilayet, liva, kaza ya da nahiye meclislerinden hangisinin üyesi olduğu çok açık belirtilmese de Vilayet idare meclisi üyesi olarak bulunduğu anlaşılmaktadır. Böylece Milli İbrahim Ağa'nın, Milli Aşireti ağası olarak devlet tarafından kabul gördüğü ve seçimle gelinen bu meclislerden birinde üye olarak idari işlerde rol aldığı görülmektedir.

²⁶⁹ BOA., ŞD, 1455/49, 17 B 1295/18.07.1878.

İKİNCİ BÖLÜM

2. OSMANLI DEVLETİ DÖNEMİNDE MİLLİ AŞİRETİ

Milli Aşireti'nin yaşadığı coğrafyadaki diğer kültür ve aşiretlerle geliştirdiği ilişkiler, bu aşiretin gelişimini etkileyen belli başlı unsurlardır. Aşiretin geçim kaynağı olan hayvancılık ve yaşadığı coğrafya koşulları, konargöçer yaşam tarzını birinci derecede biçimlendirmiştir. Dönem içinde yaşadığı iktidar çekişmeleri, mera kaynaklarının yetersizliği gibi bazı etkenler, aşiretin “ikili teşkilat” şeklinde yapılanmasına sebep olmuştur.

Aşiret, doğası itibariyle konargöçer olup, yaşadığı coğrafyanın Osmanlı hakimiyeti altına girmesiyle devlet sistemine eklemlenmiş ve devletle geliştirdiği ilişkilere göre yer yer yerleşik bir yapıya da kavuşmuştur. Bu çerçevede eskiden sadece aşiret sisteminin kapalı hukuk kurallarına tâbi sürdürülen yaşamının yanısıra, aşiret üzerinde devlet hukukunun etkileri de görülmeye başlanmıştır.

Aşiret reislerinin devlete olan bağılıkları sebebiyle idareci olarak atandıkları, bir kısmının şehir idaresinde voyvodalık ve vezir rütbesi elde ederek valilik gibi görevler yürüttüğü görülmektedir. Özellikle Diyarbakır ve Mardin’de voyvodalık görevlerini icra eden güçlü aşiret idarecileri, buldukları yörede başta diğer aşiretler olmak üzere yerleşik ahali üzerinde de ihtiyaç duyulan devlet otoritesinin sağlanmasında önemli roller üstlenmişlerdir. Merkezi otoritenin zayıflamasına bağlı olarak yerelde otorite olarak belirgin bir karaktere dönüşmeleri sebebiyle devletle yer yer sıkıntılar da yaşamışlardır.

2.1. Milli/Milan İsmi

Osmanlı arşiv vesikalarında aşiretin adı, yazılış bakımından Milli (ملی/ملى), Millili (ملى), Millü (ملو/ملو), Millilü (مللو/مللو), Milan (ملان) olarak geçmektedir²⁷⁰. Milli

²⁷⁰ Milli ismi evvela büyük bir şa'bın (il) adıdır. Bu şa'bdan doğmuş birçok kabileler vardır. Van Vilayeti'nin Saray kazasında Milan adlı bir kabile bu ismi taşımaktadır. Aynı zamanda Kastamonu vilayetindeki Ziyuri kabilesinin bir amaresi de Milan adını taşımaktadır. Bkz. Gökalp, **Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler**, s. 18, 28; Milli aşiretinin transkripsiyonu ile ilgili olarak katiplerin “lam” harfini şeddeli ve iki “lam” harfi ile yazdıkları örnekler için Bkz. **998 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Diyâr-i Bekr ve ‘Arab ve Zü’l-kâdiriyye Defteri I (937/1530)** <Dizin ve Tıpkıbasım>, Baskıya Hazırlayanlar: Murat Şener, Nurullah İşler, Ankara, 1998, s. 2. Bu eserde tıpkıbasımları verilen **TD. 134 ve TD 998** nolu tahrir defterleriyle ilgili veriler için bundan böyle **TD. 134, TD. 998** kısaltmaları kullanılacaktır. Milli Aşireti'nin çeşitli yazımları için Bkz. **TD. 134**, varak 3, 21; **TD.**

Aşireti, Anadolu’da birçok yere dağılmış vaziyette bulunmasına rağmen en büyük iki kol şeklinde; Urfa, Mardin ve çevresindeki birinci kol “Milli” adıyla, İran sınırına yakın Van, Ağrı dolaylarındaki ikinci kol ise vesikalarda “Milan” adıyla anılmaktadır²⁷¹. Bu yazımdaki farklılıkta, aynı aşiretin coğrafik olarak Arap ve Fars coğrafyasına ve diline olan yakınlığının telaffuz üzerindeki etkisi olduğu anlaşılmaktadır.

Coğrafik açıdan bir Mil ve Zil sınırı belirlendiği takdirde kuzey sınırı Bingöl Dağları olarak tespit edilebilir. Bingöl’ün güneyi Milan/Milli, kuzeyi Zil/Zılan aşiretlerinin yoğunlaştığı bölgeler olarak düşünülebilir. Bu iki terim ve taksim konusunun çok geç dönemde ortaya atılması ve *Belazurî, İbn-i Esîr, İbn-i Havkal, Kalkaşandî, Makdisî, Markizî, Ömerî* gibi yazarların ve diğer coğrafyacılardan bu konuya değinmemeleri, bu tür bir ayırımın yakın zamanda başlamış olması ihtimalini güçlendirmektedir. Milan/Milli bendinin tamamı Anadolu’nun güney sınırı itibariyle Arap alemi ile komşudur. Eyyubilerin dayandığı bend de Milli/Milan bendidir. Bu bend (aşiret birliği) büyük bir ihtimalle aşiretlerin, *Şammar, Aneze, Mevalî, Cubur, Geys* gibi Urban aşiretlere karşı kurdukları bir ittifak olmalıdır. Araplar, “*Milliyun*” adını çeşitli yerlerden gelerek birleşmiş olan topluluğa özgü bir birleşim olarak kullanmaktadırlar. Aşiretler arasında ise, “*birbirine bel veren, destek veren toplumlar*” anlamında kullanılmaktadır. Bununla birlikte Zil/Zılan denen bendin bu ittifakta yer almaması da onların kendi aralarında farklı bir adla Zilî olarak birleşmeye itmiş olabilir. Bu şekilde Mil ittifakı Milan aşireti tarafından, Zil ittifakı da Zılan aşireti tarafından oluşturulmuş olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu ayırımın gerçekleşmesinde, bendlerin lehçe olarak bölümlenmesinin haricinde, coğrafik bir bölümlenmenin etkili olduğu düşünülmektedir²⁷².

Mil kelimesinin Türkçe’deki anlamı, topoğrafik bir terim olarak dağ beli, doruğu “sırt, bel, doruk”tur. Bunun yanında genel olarak sırt, kol ve omuz anlamlarında da

998, v. 17, 18, 19, 43, 115, 131, 165, 166, 170, 201; Aşiretin ismi genelde Milli şeklinde telaffuz edilmekteyse de, arşiv belgelerinde genellikle (ملى) şeklinde, birinci lâm şeddeli olarak yazılmıştır. Bu sebeple, “Millili” isminin okunuşunun XVI. yüzyıldaki imlâsına uygun olacağı düşünülmüştür. Bkz. Nejat Göyünç, **XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı**, TTK Basımevi, Ankara 1991, s. 79, dp. 4.

²⁷¹ Van ve Hakkari dolaylarındaki Milan Aşireti’nin iskânlarına dair bu vesikalarda aşiret için hem “Milli” hem “Milan” adı kullanılmıştır. Bkz. BOA., **İ.MVL.**, 474/21451, vesika no: 2, 2 M 1278/11.07.1861.

²⁷² Bozkurt, **Aşiretler Tarihi**, s. 45-46.

kullanılmaktadır²⁷³. “*Mil+lı*” kelimesindeki “*lı*” eki anlam olarak Arapça’da “*müteallik, mensubiyet, bağlılık*” anlamında, “*Milli aşiretine bağlı olanlar*” anlamındadır²⁷⁴. “*Mil+an*” kelimesindeki “*an*” Farsça’da “*mülkiyet zamiri*” olarak yine “*Mil’e ait olanlar*” anlamındadır²⁷⁵. Buna göre kök olan “*Mil*”den türetilmiş her iki isim de, aşiretin yaşadığı coğrafyanın ve kültürün bu tanımlandırma ve telaffuzda etkili olduğunu göstermektedir.

Hamidiye Alayları’nın teşkili ile ilgili olarak bölgeye gönderilen bir Osmanlı askerî bürokratu olan Yaver Vehbi’nin, konuyla ilgili 1893 senesinde yazdığı bir raporda Milli Aşireti’nin adına dair eski bir malumatı nakletmektedir. Buna göre:

“...*Umum bölge aşiretleri Milan ve Zılan denilen iki fer’dir. Bunlara tahfiş ile Mil ve Zil dahi denilir*²⁷⁶.”

Bu vesikada rapor edilen görüşü teyid eder mahiyetteki başka bir bilgiye göre, Milli ya da Milan adı “*Mil*”, Zılan adı da “*Zil*” kökünden gelmektedir. “*Mil*” ve “*Zil*”e dair bu anlatıların dilden dile, nesilden nesile aktarıldığı ve bölgede değişik yerlerde benzer rivayetlerin anlatıldığı anlaşılmaktadır²⁷⁷ Bir rivayete göre:

“*Hazar denizinin güney yamaçlarından bir aile buradan göç ederler. Yanlarında yiyecek kalmayınca da ailenin “Mil” ve “Sil” adlı iki oğulu yiyecek aramak amacıyla ava çıkarlar. Bir müddet sonra kar ve fırtına bastırır. Mil ve Zil geri döndüklerinde ailelerini bulamazlar. Bunun üzerine ailelerini bulmak üzere iki kardeş ayrılırlar*²⁷⁸.”

²⁷³ Diğer adı Becen, Beceneli yani Peçenek’tir. Bkz. Fahrettin Kırzioğlu, **Dağistan-Aras-Dicle-Altay ve Türkistan Türk Boylarından Kürtler**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yay., Ankara 1984, s.14-15, 30-31; Eyüp Kıran, **Kürd Milan Aşiret Konfederasyonu**, Elma yay., İstanbul 2003, s. 68-69.

²⁷⁴ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, Çağrı yay., İstanbul 1995, s. 1404.

²⁷⁵ Mehmet Kanar, **Farsça Türkçe Sözlük**, Say yay., İstanbul 2008, s. 54; Mahmut Rışvanoğlu, **Doğu Aşiretleri ve Emperyalizm**, Türk Kültür Yayını, İstanbul 1978, s. 95.

²⁷⁶ BOA., **Y.PRK.MYD**. Dosya No: 12, Gömlek No: 36, 10 B 1310/28.01.1893:

“*Atebe-i Bulend Mertebe-i Hazret-i Velinimetime*”

“...*Umum bölge aşiretleri Milan ve Zılan denilen 2 fer’dir. Bunlara tahfiş ile Mil ve Zil dahi denilir. Cibranlı, Hasenanlı, Hayderanlı aşiretleri aslen Milan ve Sıpkı ve Cemaldinli, Zılanlı dahi Zılan Aşiretleri vesair bazı mevkilerde sakin bulunan vesilü termiye olunan ... ve aşiretçe haiz-i ehemmiyet olmadığından aşiretten ma’dud olamaz.*

..... *Diyarbakir Vilayeti dahilindeki Aşair-i müsta’rebe Karakeçi, Kiki, Halacan, Kiki-i Çirikan , Milli, Dakorî namlarıyla yad olunub mikdar-ı nüfus-ı zükuru iki bin dokuz yüz elli raddesinde kayd ve tahrir olunmuş ise de mikdar-ı haKikisi bunun iki mislinden ziyade olub bunlardan da 6 alay teşkil etmiştir. 10 B 1310/28.01.1893 Yaver-i Hazret-i Şehriyarilerinden Kulları Vehbi”*

²⁷⁷ İbrahim Bozkurt, **Tarih Boyunca Aşiretçilik ve Şanlıurfa Aşiretleri**, İmaj Ofset, Şanlıurfa 2003, s. 23.

²⁷⁸ Bozkurt, **Şanlıurfa Aşiretleri**, s. 23

Rivayete göre bölgedeki aşiretlerin bir kısmı “*Mil*”, diğer kısmı da “*Zil*” olup bunlardan türemişlerdir. “*Mil*”den olan aşiretler “*Milli, Milan*”; “*Zil*”den olanlar da “*Zilî, Zilan*” adı ile anılmıştır²⁷⁹.

Dicle havzasından Aras ve Arpaçay havzasına ve Kur nehrinin kaynağına kadar yayılmış olan aşiretler de bu şekilde iki bende ayrılmıştır:

“*Mil*” Bendi: Kaskanlı, Ciranlı, Hasbathlı, Milan, Zerkan, Şadiyan, Suveydan, Cemaldinan vd.

“*Zil*” Bendi: Celali, Hayderan, Reman, Zilan, Sipkan vd.²⁸⁰.

Osmanlı arşiv vesikalarında, adını “*Mil*” kelime kökünden alan Milli Aşireti’nin birer parçası ve ona bağlı cemaatler şu şekilde geçmektedir:

“*Milli, Millili, Millü, Millilü, Milli Ekradı, Milli Göçer, Milli Tavan, Milli-i Kebir, Milli-i Kebir Abdi, Milli-i Kebir Tavan, Milli-i Sağır, Milli-i Sağır Bahaeddinlü*²⁸¹, *Milli Mahmud, Milli Yaşar oğlu Yusuf, Milli Türkmanı, Milli Pazkuri(Bahaeddinlü), Milan, Milli Akkeçili/lü, Milli Karakeçilü, Milan, Milidzan, Milli Espiyan, Milli Kavili/lü, Millioğulları, Milli Pazkuran*²⁸².”

Bu araştırmada aşiretin arşiv vesikalarında ve kamuoyunda en yaygın biçimiyle bilinen ve kullanılan Milli adı tercih edilmiştir.

2.2. Milli Aşireti’nin Yaşadığı Yerler

Milli Aşireti zaman içerisinde Osmanlı coğrafyasında ve özellikle Anadolu içlerinde birçok yerde yayılma göstermiştir. Bunun sebepleri arasında, aşiretin başlıca geçim kaynağı olan hayvancılık ve buna bağlı olarak konargöçer olmaları yer almaktadır. Bununla birlikte Osmanlı Devleti’nin iskân siyaseti de bu yayılmada etkili olmuştur.

²⁷⁹ “Mil” ve “Zil” ile ilgili olarak bir başka görüşte, Kurmanclar, Miladi XVI. yy.da Mil ve Zil adlı iki partiye ayrılmışlardır. Bkz. M. Şerif Fırat, **Doğu İleri ve Varto Tarihi**, Yayın B, İstanbul 2003, s. 198; Ayrıca Kurmanc, Mil ve Zil ile ilgili olarak bkz. Fahrettin Kırzioğlu, **Dağıstan-Aras-Dicle-Altay ve Türkistan Türk Boylarından Kürtler**, s. 13, 30, 33.

²⁸⁰ Gökalp, **Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler**, s. 76, 96; Şevket Beysanoğlu, **Ziya Gökalp’in İlk Yazı Hayatı 1894-1909**, Diyarbakır’ı Tanıtma Derneği Neşriyatı, İstanbul 1956, s.166.

²⁸¹ BOA., AE. SAMD. III, 11/1031, 29 Z 1136(18.09.1724).

²⁸² Cevdet Türkay, Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre **Osmanlı İmparatorluğu’nda Oymak, Aşiret ve Cemaatlar**, İşaret yay., (2. Baskı) İstanbul 2005, s. 109, 110, 500, 501; Göyünç, **XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı**, s. 79.

Diyarbakir bölgesi'nin Osmanlı hakimiyetine girdiği XVI. yüzyıl başlarından itibaren Osmanlı tahrir kayıtlarında Milli Aşireti'nin izine rastlanmaktadır²⁸³. XIX. ve XX. yüzyıla doğru aşiretin nüfusunun ve nüfuzunun artması sonucu aşiretin Millî, Milan namıyla ya da “Milli adı” kısmında belirtildiği şekilde isim türevlerine, devlet kayıtlarının tutulduğu defterlerde rastlanılmaktadır. Bu sebeple, Milli Aşireti'nin XVI. yüzyıldan XX. yüzyıla belirli bir kronoloji takip edildiğinde yaşadığı ve yayılma gösterdiği alanlar şu şekilde tespit edilmiştir:

*Amid livası*²⁸⁴, *Mardin livası*²⁸⁵, *Çirmük livası*²⁸⁶, Siverek livası, *Karakeçi, Birecik*²⁸⁷, *Çemişgezek livası*²⁸⁸, *Ruha livası*²⁸⁹, *Hakkari Sancağı, Mahmudiye Kazası (Hakkari Sancağı) Ünye Kazası (Canik Sancağı), Erzurum, Diyarbakir, Rakka, Mecidözü ve Veray kazaları (Amasya Sancağı), Ergani Sancağı, Teke Sancağı, Hamid Sancağı, Sivas, Adilcevaz, Mardin, Kırşehir, Çorum, Amasya Sancağı, Harran Kazası (Maraş Sancağı), Tokad, Bozok Sancağı, Kelkid, Şîran, Erzincan Kazaları (Erzurum Eyaleti), Palu Sancağı (Diyarbakir Eyaleti), Eğin Kazası (Arabgir Sancağı), Kars, Cıldır, Göle Sancağı, Ayıntab sancağı, Van Vilayeti, Haleb Eyaleti, Harput Sancağı, Trablus-ı Şam civarı, Salhiyun Dağı civarı*²⁹⁰, *Dersim Sancağı*²⁹¹, *Dağlık Karabağ-Kelbecer, Azerbaycan-Gence*²⁹², *Maku*²⁹³.

²⁸³ Arap harfleriyle transkripsiyonu yapılan 1518 tarihli Diyarbakir Beylerbeyliği Mufassal Tapu Tahrir Defteri'nin Amid Sancağı'na ait olan ilk kısmında Milli Aşireti'ne dair herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Defterin diğer kısımları Mardin, Sincar, Berriyecik, Ruha, Siverek, Çermik, Harput, Ergani, Arapgir, Kiğı ve Çemişgezek sancaklarını kapsamakta olduğundan aşiret ile ilgili kayıtlar muhtemelen bu kısımda yer almaktadır. Bkz. BOA., **Th. Deft. No. 64** Arap harflerine transkripsiyonu için bkz. M. Mehdi İlhan, **Amid** (Diyarbakir), s. 85.

²⁸⁴ **TD. 134**, v. 3, 21.

²⁸⁵ **TD. 998**, v. 8, 11, 14, 17, 18, 19, 43.

²⁸⁶ Şimdiki adıyla Çermik, bkz. **TD. 998**, v. 115.

²⁸⁷ **TD. 998**, v. 130, 131; BOA., **HAT**, 448/22320-A (23 C 1251/16.10.1835), BOA., **HAT**, 1264/48-B (8Ra1252/23.06.1836).

²⁸⁸ **TD. 998**, v. 165, 166, 170.

²⁸⁹ **TD. 998**, v. 201.

²⁹⁰ Mustafa Öztürk, **16. Yüzyılda Kilis Urfa Adıyaman ve Çevresinde Cemaatler-Oymaklar**, Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi yay. Elazığ 2004, s. 50; Cevdet Türkay, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatlar**, s. 109, 110, 500, 501.

²⁹¹ İbrahim Yılmazçelik, **Osmanlı Devleti Döneminde Dersim Sancağı**, s. 184.

²⁹² Dağlık Karabağ bölgesinde Kelbecer'de 3-5 bin nüfuslu biri *Milan*, ikincisi *Zilan*, üçüncüsü *Ayrim* isminde 3 aşiretten oluşan köylerin var olduğu ve 1992-93 senesinde Ermenilerin saldırıları sonrasında Azerbeycan'ın her tarafına dağıldıkları ve ağırlıklı olarak halen *Gence* bölgesinde yaşamakta oldukları belirtilmektedir. Halen (2017 senesi itibariyle) İçişleri bakanı, Gümrük bakanı ve İtfaiye yöneticisi gibi vazifeler icra eden Milan Aşireti mensupları devletin değişik kademelerinde görev yapmaktadırlar. İsmi vermek istemeyen Rusya'da yaşayan Azeri kökenli bir vatandaş (yaş 60), **Milli Aşireti Yaşadığı Yerlerle ilgili bilgiler**.grşm tar., 09.03.2017, 15.39.

²⁹³ Murad Milan, İran'ın Batı Azerbaycan eyaleti'ne Maku şehrinden olup Van dolaylarındaki Milan Aşireti Birliği'ne mensub Brukan Aşireti mensubudur. Brukan Aşireti'nin bir parçasının Maku'da olduğunu belirtmiştir. Kaynak Kişi: Murad Milan, yaş: 27, Görüşme Tarihi: 14.04.2017.

Osmanlı Arşiv Belgeleri ve muhtelif eserlerde Milli Aşireti/Cemaati adı ve türevleri ile geçen isimler, kaydedildikleri alanlar ve bağlı oldukları topluluk adları tabloda gösterilmiştir. Bkz. **Tablo 5**²⁹⁴:

Tablo 5: Osmanlı Devleti'nde Milli Aşireti'nin Yaşadığı Yerleri Gösterir Tablo

Osmanlı Devleti'nde Milli Aşireti'nin Yaşadığı Yerler		
Aşiret Cemaat Adı	Yerleşim Yeri	Bağlı Olduğu Topluluk
Milan ²⁹⁵	Mahmudiye Kazası (Hakkari Sancağı), Hakkari Sancağı (Van Eyaleti), Van Vilayeti, Ünye Kazası (Canik Sancağı), Dersim, Azerbaycan (Aras-Sinorak dağı arası), Liva-i Kengırı (Eyalet-i Bozok), Liva-i Sivas (Eyalet-i Sivas), Liva-i Rakka (Eyalet-i Haleb), Liva-i Siird	Ekrad Taifesinden
Milidzan	Kulb Sancağı	Ekrad Taifesinden
Milî/Milli/Millü ²⁹⁶	Amid, Ergani, Çemişgezek sancakları (Diyarbakir Eyaleti), Erzurum, Rakka, Adilcevaz ve Ayıntab sancakları, Mecidözü ve Veray kazaları (Amasya Sancağı), Hamid Sancağı, Sivas, Mardin, Kırşehir, Çorum, Amasya Sancağı, Harran Kazası (Rakka Sancağı), Ruha (Urfa) Sancağı (Rakka Eyaleti), Tokad, Bozok Sancağı, Kelkid, Şiran, Erzincan Kazaları (Erzurum Eyaleti), Trablus-u Şam civarı ²⁹⁷ , Eğin Kazası (Arabgir Sancağı), Osmancık,	Göçer, Ekrad-Ulus Taifesinden

²⁹⁴ **Tablo 5:** Osmanlı Devleti'nde Milli Aşireti'nin Yaşadığı Yerleri Gösterir Tablo, Cevdet Türkay'ın eserinde belirtilen yerleşim yerlerinin yanısıra hem tahrir defterleri hem de diğer eserlerdeki bilgiler kullanılarak geliştirilmiştir. Bkz. Türkay, **a.g.e.**, s. 109, 110, 500, 501; Türkay'ın Milli Bizgavran ve Milli Mezkûran aşiretlerinin ikisi için de verdiği yerleşim yerleri bilgileri "*Rakka, Diyarbakir, Erzurum Eyaletleri*" ve bağlı olduğu topluluklar da "*Ekrad Taifesi*" aynı olarak verilmiştir. İki aşiretin aynı aşiret olduğu aşağıda verilen vesikaya göre tespit edilmiştir. Bizgavran ve Mezkûran kelimelerindeki yazılış birbirine çok benzemektedir. Özellikle katiplerin nokta kullanmamaları gibi durumlarda "b" ve "mim" harflerinin birbirlerinin yerine okunmasında karışıklık meydana gelebilmektedir. Türkay'ın eserinde adı farklı yazılan aşiretin bir başka vesikada rastgeldiğimiz gerçek adı: "*Milli-i Sağır tâbir olunan Bahaeddinli nâm-ı diğer Pezkorî cemaatinden olup.*" Milli Pezkoran/Pezkorî şeklindedir. Bkz. BOA., **AE.SAMD. III**, Dosya No: 11, Gömlek No: 1031, 29 Z 1136(18.09.1724) Şu eserle karşılaştırınız: Türkay, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatlar**, s. 109, 110.

²⁹⁵ 1273 yılı Devlet Salnamesi'ni temel alan 1 Eylül 1856-20 Ağustos 1857 tarihli 19. yy. Eyalet Teşkilatı'na göre Bkz. Baykara, **Anadolu'nun Tarihî Coğrafyası'na Giriş**, s. 245, 248-249, 254; Mihemed Emîn Zekî Beg, **Diroka Kurd**, Weşanên Avesta, İstanbul 2002, s. 252, 277; Bozkurt, **Aşiretler Tarihi**, s. 125.

²⁹⁶ Mihemed Emîn Zekî, **a.g.e.**, s. 253-255, 277; Baykara, **a.g.e.**, s. 239, 242-243; Bozkurt, **Aşiretler Tarihi**, s. 126.

²⁹⁷ Eyyubiler döneminde Şam bölgesi etrafına göç etmiş bulunan aşiretler içerisinde Milli Aşireti de bulunmaktadır: Eyyubi, Hekkâri, Zelom, Haşliyan, Kımriyan, Zaza, Aliki, Bikari, Şeyhan, Kikan, Caviş, Karcoli, Berazi, Kalo, Dakorî, Barafî, Eyyubî, Reşvanî, Metinî, Muradî, Vasî, İzolî, Suverkî, Milli, Omarî, Zırıkî, Biruti. Bkz. Bozkurt, **Şanlıurfa Aşiretleri**, s. 45.

	Malatya, Birecik, Musul, Eyalet-i Karaman Liva-i Teke (Keremgi nam-ı diğer Bucak maa nevâhi-i Millû ve Karahavz), Eyalet-i Adana Liva-i Maraş	
Milli Ekradı	Çemişgezek Sancağı, Teke Sancağı, Diyarbekir, Çermik Sancağı (Diyarbakir Eyaleti), Sivas, Rakka	Ekrad Taifesinden
Milli Espiyan	Rakka, Diyarbakir, Erzurum	Ekrad Taifesinden
Milli Kavili/Kavilü	Sivas, Çorum, Amasya, Diyarbakir,	Ekrad Taifesinden
Milli-i Kebir/Millü Kebir/Millü-yi Kebir/Millili-i Büzürg ²⁹⁸	Diyarbakir, Mardin, Çemişgezek, Rakka, Erzurum, Kars, Çıldır, Göle Sancağı	Ekrad Taifesinden
Milli-i Kebir Abdi	Rakka, Palu Sancağı (Diyarbakir Eyaleti)	Göçebe Ekrad Taifesinden
Milli-i Kebir Tavan	Mardin, Rakka, Diyarbakir	Göçebe Ekrad Taifesinden
Milli Mahmud	Rakka, Diyarbakir Eyaletleri	Ekrad Taifesinden
Millioğulları	Rakka, Mardin, Kırşehir, Çorum, Amasya, Diyarbakir, Maraş, Sivas, Tokad, Bozok, Teke Sancağı, Erzurum, Kelkid, Şiran, Erzincan Kazaları(Erzurum Eyaleti)	Göçer, Ekrad Ulus Taifesinden
Milli Pezkûri ²⁹⁹ /Pezkûran (nam-ı diğer Bahaeddinlü)	Diyarbakir Eyaleti, Rakka Eyaleti	Konargöçer, Ekrad Ulus Taifesinden
Milli-i Sağır/ Millili-i Küçük ³⁰⁰	Mardin Kazası, (Diyarbakir Eyaleti), Diyarbakir Eyaleti, Çemişgezek	Göçer Evli Ekrad Taifesinden
Milli-i Sağır Badinan	Mardin, Rakka	Ekrad Taifesinden
Milli Tavan	Rakka, Diyarbakir, Erzurum	Göçer, Ekrad Ulus Taifesinden
Milli Yaşaroğlu Yusuf	Rakka, Palu Sancağı (Diyarbakir Eyaleti)	Göçebe Ekrad Taifesinden
Milli Türkmanı Cemaati	Haleb Eyaleti, Harput Sancağı (Diyarbakir Eyaleti)	Türkman Ekrad Taifesinden
Milli/Millü/Millili/Millilü, Milli Ekradı, Milli Göçer, Milli-i Kebir, Milli-i Kebir Tavan, Milli Türkmanı	Mardin Kazası, Amid, Çemişgezek, Ergani Sancakları (Diyarbakir Eyaleti), Erzurum, Rakka, Sivas, Teke, Adilcevaz	

²⁹⁸ Mehmet Ali Ünal, **XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı**, TTK Basımevi, Ankara 1999, s. 73-77.

²⁹⁹ BOA., **MAD.** 701, s. 6; **Müh.** 136, s. 137; **Müh.** 140, s. 247, 249.

³⁰⁰ M. Ali Ünal, **XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı**, s. 74, 82.

Milli Akkeçili/lü Cemaati	Mardin Kazası (Diyarbakir Eyaleti)	Ekrad Taifesinden
Milli Mahmud Cemaati	Rakka ve Diyarbakir Eyaletleri	Ekrad Taifesinden
Milli Akkeçilü/Milli Karakeçilü ³⁰¹	Mardin	
Milli Davudî ³⁰²	Afrin	

Milli Aşireti'nin temel yerleşim yerlerinden biri de Berriyecik sancağı olup, 1518 senesi tahririnde kaza statüsüyle Mardin Sancağı'na bağlanmıştır. Berriyecik, Mardin'in batısında yer alan Viranşehir bölgesidir. Tahrir defterlerinde Berriyecik Sancağı, 1526'dan sonra içerdiği karye ve mezralara göre, Urfa'nın Viranşehir ve Mardin'in Derik kazaları ile çevresini kapsamaktadır. Günümüzde Suriye sınırı içerisinde uzanan düzlükleri de kapsayan bu bölgede halen Milli Aşireti'ne ait köyler bulunmaktadır³⁰³.

Bölge konargöçer aşiretlerin geçim kaynakları açısından stratejik ve hayatî bir önem arz etmektedir. Bu sebeple coğrafyanın aşiret kültüründe farklı isimlendirilmelerin oluşmasını sağlamıştır. Bu tanımlardan biri, Milli Aşireti'nin çok yoğun kullandığı saha olan Berriyecik'in, aşiretler arasında adını Millî/Milan aşiretinden alan "*Berriya Milanî*"dir. "*Berriya Milanî*", Urfa merkez, Harran, Viranşehir, Ceylanpınar, Rakka ve Abdulaziz dağlarına kadar olan düzlüklerin de dahil olduğu alanı kapsamaktadır EK IV³⁰⁴. "*Berriye*" Arapça'da; sulak olmayan geniş ve

³⁰¹ Tahrir Defteri No. 64, s. 216-217; No. 998, s. 17-18 ve Mühimme Defteri No. 115, s. 488, 516'ya göre Millilü Aşireti'nin bir kısmı göçer olarak kayıtlıdır ve kendilerine bağlı otuza yakın oymak vardır. Bkz. Göyünç, **XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı**, s. 79 ve dp. 3, 4.

³⁰² Bozkurt, **Aşiretler Tarihi**, s. 126.

³⁰³ Birecik ile Berriyecik livalarının adlarının benzer olması dolayısıyla karıştırıldığı görülmektedir. Ancak bu livaların aynı olmadığı TD 998 nolu defterin 52. sayfasında geçen Berriyecik ile 299. sayfasında yer alan Birecik'in ayrı ayrı tutulmuş olmasıyla aydınlanmaktadır. Bkz. **998 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Diyâr-i Bekr**, s. 1, 2; Berriye ile ilgili olarak bkz. Orhan Kılıç, "Kürdistan Tâbirinin Osmanlı Uygulamasındaki Muhtevası Üzerine Bazı Tespitler (16-18. yüzyıllar)", **Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyumu Bildiriler**, 09-10 Ocak 2014/Ankara, 1. Cilt, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014, s. 178.

³⁰⁴ Bkz. **EK IV**: Milli Aşireti Yaşam Yerleri Haritası, kaynak: google harita. uyarlayan: Mehmet Rezan. Ekinci; Aşiretler ve aşiret şairlerinin anlatılarında Dicle ile Fırat arasındaki bölge, Botan bölgesi olarak isimlendirilmektedir. Buna göre, aşiretlerin çok yoğun kullandıkları Botan bölgesi üçe ayrılmaktadır: 1. Berriya Azzo: Turabidin'den (Midyat) Musul'a ve Bağdad'a kadar uzanan bölgedir. 2. Berriya Milani: Harran, Turabidin ve Diyarbakır arasındaki bölgedir. 3. Serhed: Elazığ, Bingöl, Silvan, Diyarbakır, Malatya arasındadır. Bkz. Bozkurt, **a.g.e.**, s. 303; (972) 1564 tarihli mufassal tahrir defterinde Mardin kazası: "*nefs-i Mardin, nahiye-yi sahra-yı Mardin ma'a Karadere, nahiye-i Kûh-i Mardin maa aşair-i Ekrâd, nahiye-yi Dînabî, nahiye-i Turaclu, nahiye-i Öksüz-çalı, nahiye-i Resulayn, nahiye-i Karakeper, nahiye-i Zerkân, nahiye-i Togancık, nahiye-i Gökçe-kaya, nahiye-i Dehleki*" olarak has, zeamet ve timarlar şeklindeki gruplar altında toplanmıştır. Bu nahiyeler

düz kara parçası, sahra, çöl ve step anlamlarına gelmektedir. Diyarbekir halk ağzında yayla anlamında ve o amaçla kullanılmaktadır³⁰⁵. Berriye'nin halk ağzında yayla olarak kullanıldığı iddiasının tersine, hayvancılıkla uğraşan konargöçer aşiretlerin yayla amaçlı, yaz aylarında Bitlis, Bingöl, Van yaylalarını kullandıkları, kışlak amaçlı olarak ise Mardin ovasına Berriye'ye indikleri belirtilmektedir. EK V³⁰⁶. Bu görüşü destekleyen bir başka görüşe göre aşiretlerin konup göçme sahaları bellidir: Kuzeydoğu Anadolu'nun yüksek yaylaları yaylaklarını teşkil ederken Urfa, Mardin, Diyarbekir üçgeni ve bugün bir kısmı Suriye hudutları içinde kalan Berriye veya Berriyecik kışlak alanlarıdır³⁰⁷. Yine aşiretlerin Viranşehir'i kışlak, Karacadağ'ı da yaylak olarak kullandıklarını tespit eden bir diğer görüşe göre; batıdan doğu istikametine doğru “*Berrî bölgesi*”: *Islahiye, Kilis, Efrin, Kobane, Birecik, Suruç, Urfa, Viranşehir, Derik, Mardin, Nusaybin, Cizre, Silopi, Zaho, Musul ve Duhok*'a kadar olan hattın güneyine kadarki bölgeyi kapsamaktadır. Aşiretler Berrî bölgesinde yaşadıkları alanlara göre, kendi isimlerine göre bir tasnif oluşturmuşlardır. Buna göre, “*Berriya Milan*”, Milli Aşireti'nin yaşadığı sahayı ifade ederken; aynı şekilde “*Berriya Ezo*”, “*Berriya Kîkan*”, “*Berriya Mîran*” da bu aşiretlerin yaşadığı sahayı ifade etmektedir EK VII³⁰⁸.

kendilerine bağlı köy, mezra ve aşiretlere göre Mardin'in kuzeyindeki dağlık mıntıkası ile güneyindeki Suriye sınırına ve batıda Viranşehir yakınlarına kadar uzanan sahraya dağıldıkları anlaşılmaktadır. 1554 tarihinde ise Derik ve Viranşehir Berriyecik (Birecik) kazasına bağlanmıştır. Bkz. Göyünç, **XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı**, s. 45.

³⁰⁵ Göyünç, **a.g.e.**, s. 41-43.

³⁰⁶ **EK V:** Yaylak-Kışlak Göçe Yolları için bkz. Michael Thevenin, “La maison du Berger de Diyarbakır, Projet de valorisation des pratiques pastorales en Turquie”, In **L’Hevsel a Amida-Diyarbakır: Etudes et rehabilitatio de jardins mesopotamiens**, Institut français d’etudes anatoliennes (généré le 04 janvier 2016), İstanbul 2015, s. 5; Michaël Thevenin, «De la pastoralité dans l’Est de la Turquie», **Journal of Alpine Research** | Revue de géographie alpine [En ligne], 102-2 | 2014, mis en ligne le 15 septembre 2014, consulté le 25 octobre 2016, p. 3; Turabidin bölgesinin sınırları aşiretler tarafından Berrî bölgesinin sınırlarıyla içiçe tarif edilmektedir. Bu sebeple Turabidin bölgesi ile Berrî bölgesinin Midyat, Gercüş, Ömerli ve Savur dışında aynı sınırları kapsadığı anlaşılmaktadır. Turabidin bölgesi: Mardin Hop geçidinden başlayarak Ömerli, Savur’un bir kısmını, Midyat, Dargeçit, Gercüş’ü kapsayarak ve Nusaybin’e kadar uzanan bir sahadır. Birçok araştırmacı, Mardin şehir merkezini de Turabidin olarak addetmektedir. Başka bir deyişle Turabidin bölgesinin sınırı; kuzeyde Batman ve Siirt sınırları ile Dicle nehrini kapsamaktadır. Dicle nehrinin doğusu Botan, batısı ise Turabidin’dir. Bkz. Altan Tan, **Turabidin’den Berriyê’ye**, Aşiretler Dinler, Diller, Kültürler, Nûbihar yayınları, İstanbul 2011, s. 17.

³⁰⁷ Tufan Gündüz, **Anadolu’da Türkmen Aşiretleri**, s.137.

³⁰⁸ Bkz. **EK VII:** Vilayat-ı Şarkıyye Haritası, BOA., **HRT-h**, 1709/1; “*Berrî*” kelimesinin Arapça “*Berr*” kelimesinden türemiş olduğuna itiraz eden bu görüş, aşiretlerin “*Berrî*” olarak tarif ettikleri alanın Arab coğrafyacıları ve tarihçilerinin aynı bölgeyi “*El-Cezîre*” olarak tarif ettiklerini belirtmektedir. Bu sebeple “*Berrî bölgesi*” şeklindeki tasnifin, Arab etkisinin dışında aşiretlerin kendi tasnifi olduğunu ifade etmektedir. Bkz. Eyüp Kıran, **Kürd Milan Aşiret Konfederasyonu**, s. 31-37, 79-80, 124; Berrî sahası, Deyr-i Zor, Haleb, Urfa, Mardin ve Sincar dağları arasındaki bölgeyi kapsamaktadır ve bu bölgeyi Mil Aşiretleri kışlak olarak kullanılmaktadır. Bkz. Kemal Süphandağ, **Hamidiye Alayları**, Perî yay., İstanbul 2012, s. 19; Mardin Berriyesi'nin en büyük aşiretleri Kikan ve Halacan aşiretleridir.

Bozulus Kanunnamesi'nde: “*Berriye’de şehir ve bazar*” olmadığı, burada aşiretlerin göçebe olarak yaşadıklarını, bunlardan vergi toplamakla görevli eminlerin hayli güçlük çektiklerini “*Berriye’den yaylağa gitmelü olduklarında Türkmânın bazı Mardin kurbinde Türkmen Deresi’nden ve Rişmil nam karyeden ve sair Mardin ülkesinden*” geçtiklerini, Mardin ülkesine uğramayanların da “*Berriye ülkesine uğrayan ulus tائفesinden*” olduğu belirtilmektedir³⁰⁹.

Milli Aşireti mensuplarının Berriye sahasının şenlendirilmesine talip oldukları tarihi kayıtlardan anlaşılmaktadır. Bu sahada Türkiye-Suriye sınırına çok yakın bir mahal olan Mardin’in İstibil Kazası’nda Serçe-hanı adında küçük bir köy bulunmaktadır. Nusaybin-Mardin yolu üzerinde ve stratejik konumu dolayısıyla bu köyde bir hanın ve XIX. yüzyılda “*Kasr-ı Serçehan*” isimli harab bir kasrın (kale) bulunduğu bilinmektedir. Köyün 1550’lerde ne amaçla kurulduğu 2 Ra 957/20.04.1550 tarihli bir buyurulduda belirtilmektedir:

“Mardin kadısı mektub gönderüp Serçe-hanı nâm mahal hâlî ve harabe ve şenlikden ba’îd olmağın; her gâh mahall-i mezbûrda hırsızdan ve haramîden nice müslümanlara zarar olur. Emir Mehmed nâm kimesneler akrabalarından yigirmi hane şenletmeğe izin taleb eylediklerinde tayini için hükm-i şerîf verilüb ehl-i vukufdan sual olundukda vech-i meşrûh üzeredir, deyu haber verüb mezkûr yeri şenletmeğe kadirler, deyu arz etmeğın, avarızdan mu’afiyetle şenledeler, amma getürdükleri kimesneler kimesnenin yazulusu ve yaraglusu olmaya, deyu buyuruldu.”

Buyrulduda belirtildiği üzere, Milli aşireti mensupları köyü şenlendirmeyi istemişlerdir. Ancak bir müddet sonra sadece avârız-ı divaniyye muafiyeti ile bu işi yapmaya güç yetiremediklerini sebep göstererek “*Serçe-hanı*”nı terk etmişler ve tekrar aşiretlere dönüp konargöçer olmuşlardır. Ancak “*Serçe-hanı*”nın önemli konumu sebebiyle şenlendirilmesi gerektiğinden, devlet bu kez de muafiyetin kapsamını genişletmiştir. Bu tarihte köyde 10 çift, 11 bennak ve 5 mücerred bulunduğundan, “*Serçe-hanı*”nı şenletmeye talip olanların “*on çifte mütehammil olur yerlerinin cümle-i öşründen ve resmi çiftlerinden ve tekalif-i örfiyyeden muafiyet üzere*” olacakları 972 (1564) tarihli Tahrir-i Cedid Defteri kaydında belirtilmiştir³¹⁰.

Viranşehir yönüne doğru en büyük Aşiret birliği ise Milan/Milli Aşiret Birliği’dir. Bkz. Tan, **a.g.e.**, s. 17.

³⁰⁹ Göyünç, **XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı**, s. 41-42.

³¹⁰ “*Serçe-hanı*” köyünün adı sonradan “*Durakbaşı*” olarak değiştirilmiştir. Bkz. Göyünç, **XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı**, s. 71-72.

Milli Aşireti, Tablo 5'te de görüldüğü üzere güneyde Rakka Eyaleti'nden, kuzeyde Erzurum'a, batıda Bozok sancağından, doğuda şu an İran sınırlarında bulunan Urmiye şehrine kadar dağılım göstermiştir³¹¹. Aşiretin Osmanlı coğrafyasında dağılıma sebepleri arasında devletin iskân siyaseti ve konargöçerlik sayılabilirse de Osmanlı-Safevî savaşları³¹² ve XVI. yüzyıl sonlarında ortaya çıkan Celalî ayaklanmalarının ortaya çıkardığı kargaşa ortamı da diğer faktörler arasında bulunmaktadır. Osmanlı-Safevî savaşları, aşiretlerin yaylalara çıkmasını engellemiş, çıkabilenler de eşkiya saldırılarına maruz kalmıştır. XVI. yüzyıl sonlarında büyük malî problemlerin başgöstermesi Celalî buhranını tetiklemiş ve bu durum da Anadolu'da kır hayatının geniş ölçüde şehirlere çekilmesine ve kırdaki yer yer boşlukların oluşmasına sebep olmuştur. 1596-1610 döneminde, Celalî çetelerinin Anadolu'da sebep olduğu kargaşa büyük bir nüfus boşalmasına yol açmıştır.

İmparatorluğun Rumeli, Kırım ve Suriye gibi uzak köşelerine ulaşan ve dönemin kaynaklarında “*büyük kaçgun*” adıyla anılan bu göç karşısında yönetim, sözkonusu köylülerin Anadolu'da terkettikleri köylere geri dönmelerini sağlamak için köklü önlemlere başvurmuştur. Celalî kargaşalarının ardından 1613'te, bu sefer Küçük Asya'nın doğusundaki Boz-Ulus Türkmenleri grubunda yer alan aşiretler, Anadolu içlerine Kütahya'ya doğru uzanırken, geçtikleri yerlerin ekim alanlarını büyük zararlara uğratmışlardır. Bu durum, büyük koyun sürülerine sahip Bozulus'un otlak sıkıntısı çekeceği endişesiyle ülkenin çatışmadan etkilenmeyen iç kesimlerine bir göç dalgasını tetiklemiştir. Göçleri teşvik eden unsurlar arasında, ekonomik şartların Vilayat-ı Şarkiyye'ye göre daha elverişli hale gelme ihtimalinin belirmiş olması bulunmaktadır. Bu sebeple aşiretler kendilerine önceden tayin edilmiş bölgelerin dışına çıkarak dağılmışlardır. Bozulus'un sancak statüsünü kaybederek vergi nizamının bozulması ise göçleri ayrıca tetikleyen faktörler arasında görülmektedir. Her ne kadar ortam, aşiretlerin vergi vermekten kaçınmalarına imkân vermiş gibi görünse de kısa sürede disiplin sağlanmış olduğundan bu durum pek fazla menfaat sağlamamıştır. Ayrıca Bozulus'un Berriye-Erzurum koridorunu boşaltması belirli oranda bir nüfusun taşınması şeklinde değil, topluluğun büyük çoğunluğunun göçü ve geride eskiye oranla ahalinin kalmaması şeklinde olmuştur. Bu da II. Selim döneminde yapılan tahrirde Bozulus'un

³¹¹ Ercan Gümüş, “XVI. Yüzyıldan XIX. Yüzyıla Kadar Mardin İdaresinde Milli Aşireti ve Aşiretin Nüfuz Mücadeleleri”, **I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu** Bildirileri, Ed: İbrahim Özcoşar-Hüseyin H. Güneş, İstanbul 2006, s. 817-829; Bozkurt, Tarih Boyunca Aşiretçilik ve **Şanlıurfa Aşiretleri Tarihi**, Birecik-Şanlıurfa 2003, s. 148; Kıran, **Kürd Milan Aşiret Konfederasyonu**, s. 77.

³¹² Bruinessen-Boeschoten, **Evliya Çelebi Diyarbakir'de**, s. 60, 73.

nüfusundaki olağanüstü artışın aşiretlerin otlak ve yaylak arayışının göçlerdeki etken unsur olduğu ihtimalini zayıflatmaktadır³¹³.

Osmanlı yönetimi, Vilayat-ı Şarkıyye'nin göçer aşiretlerini iki büyük bölüm halinde, Türkmenleri Boz-Ulus'ta, geriye kalan aşiretleri de Kara-Ulus'ta toplayarak yeniden örgütlemiştir. Milli Aşireti, Bozulus Aşiret Birliği ile ortak sahada ve aynı geçim kaynakları içerisinde bulunduğu dönem koşulları bu aşireti de etkilenmiştir. Tahrir kayıtlarına göre, Vilayat-ı Şarkıyye'de özellikle Milli Aşireti'nin de en yoğun bulunduğu sahalardan biri olan Urfa ve çevresinde Bozulus yerleşim alanları bulunmaktadır. Sayıları azımsanmayacak birçok Milli Aşireti mensubu aşiret ve oymağının Bozulus Aşiret Birliği'ne dahil edilerek tahrir edildikleri görülmektedir³¹⁴.

XVII. yüzyılda Arapların Şammar ve Aneze kabile birliklerinin Orta Arabistan'dan kalkıp Kuzey Suriye Çölü'ne göçmelerinin de, buradaki Türkmen ve diğer yerel aşiretleri kitle halinde Küçük Asya'nın orta ve batı bölgelerine ittiği anlaşılmaktadır. Nitekim, XVII. yüzyıldan itibaren Ankara, Aydın ve Amasya-Tokat yörelerinde Boz-Ulus Türkmenleriyle karşılaşılmaktadır³¹⁵.

XVI. yüzyıl ve sonrasındaki Bozulus göçleri ile ilgili yaşanan durum genel olarak Milli/Milan aşireti mensubu aşiretlerin Osmanlı coğrafyasında, doğuda İran sınırı

³¹³ Ayrıca bu göçlere sebep olarak yaylak-kışlak güzergahının sarp ve arızalı oluşu gösterilse de Bozulus'un aynı güzergahı iki yüz elli yıl boyunca kullanmış olması bu ihtimali zayıflatmaktadır. Bkz. Gündüz, **Anadolu'da Türkmen Aşiretleri**, s. 77, 84-85 ve dp. 348; Boz-Ulus aşiretleri, Kuzey Irak'ın Berriye bozkırındaki kışlaklarından, kuzeyde, Murad suyu ile Fırat nehri arasındaki Bingöl dağlarında bulunan yaylaklarına mevsimlik gidiş-gelişleri sırasında, bir çok yerel Kürt beyine çeşitli resimler ödemek zorunda kalıyorlardı. Bu sebeple, Osmanlı idaresi bu resimleri toptan ilga etmiş; Murad suyunun geçit verdiği yerde devlet hazinesi adına toplanmak üzere, her 300 koyunluk sürü başına bir koyundan ibaret tek bir vergi koymuştu. Bkz. İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, c. I, s. 69, 74.

³¹⁴ Bozulus Aşiretleri, bölgenin Osmanlılar tarafından ilhakından sonra Kara-Ulus aşiretleri ile birlikte "Aşair ve Ulus Livası" adıyla sancak statüsüne getirilmiş, malî bakımdan da Diyarbakir Deferdarlığı'na bağlanmıştır. Ancak gerek hayvanların sayımından, gerekse Kara-Ulus ile birlikte muhasebe edilmesinden doğan güçlükler yüzünden 1540'tan itibaren ayrı emanet olunmaya başlanmıştır. Bkz. Gündüz, **Anadolu'da Türkmen Aşiretleri**, s. 54, 97-103; Bozulus Aşiret Birliği'nin bir parçası olarak kaydedilmiş olan Milli Aşireti mensubu Avşar, Döğer, Bayad, Eymür vd. aşiretlerle ilgili birçok kayıt için bkz. Yusuf Halaçoğlu, **Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar** (1453-1650), TTK yay., Ankara 2009; Mesela Albacı Cemaati, Milli Taifesi, Sadullah Cemaati, Avşar boyu için bkz. Halaçoğlu, **Anadolu'da Aşiretler**, C. I, s. 98; Döğer boyu için bkz. Hızır Kethüda Hullan Oymağı Cemaati, Milli Göçer Aşireti Ekrad Cemaati ve Döğer boyu için bkz. Halaçoğlu, **Anadolu'da Aşiretler**, C. III, s. 1044; Milli Aşireti, Mevlana Nasır Cemaati, Tabanlı cemaati, Bayad boyu için bkz. Halaçoğlu, **Anadolu'da Aşiretler**, C. IV, s. 1658; Dodikan Süleyman Gur ve Kösümer ve Maksud Cemaati, Milli Aşireti, Helli Cemaati, Eymür boyu için bkz. Halaçoğlu, **Anadolu'da Aşiretler**, C. II, s. 694; Bozulus'u oluşturan aşiretlerin listesi için bkz. Gündüz, **Anadolu'da Türkmen Aşiretleri**, s. 109-173; İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, C. I, s. 73.

³¹⁵ İnalçık, **a.g.e.**, C. I, s. 69; Bozulus Aşiret Birliği'nin Batı Anadolu'nun yanı sıra İran'a da gittiklerine ilişkin bkz. Bruinessen-Boeschoten, **Evliya Çelebi Diyarbakir'de**, s. 60, 73.

ve bugün İran-Urmiye'ye kadar dağılmış olmasına kesin sebep bu olmasa bile bir nebze de olsa açıklama getirmektedir.

2.3. İkili Teşkilat ve Milli Aşireti'nin Kolları

Aşiretin toplumsal bir birlik olarak ortaya çıkmasını sağlayan temel etmen özellikle yabancılara, diğer aşiretlere karşı birlik olmak ihtiyacıdır. Ancak birlik olma ihtiyacına rağmen bazen aşiretler arasında bir çatışma çıktığında, aşiretlerden birinin bir alt biriminin diğer aşiretle işbirliği yapması mümkündür. İşbirliğinin sebepleri arasında aşiret içi kan davası olabileceği gibi, alt birim ağasının aşiret reisinin iktidarına göz koyması da sıklıkla görülmektedir. İkili Teşkilat ya da Toplumsal İkilik bir algı olarak toplumda var olabildiği gibi siyasi çatışmalar ve ittifak ilişkileri, bu tür bir ikiliğin oluşumunda rol oynayabilmektedir. Bununla birlikte sadakat ve mensubiyet, herhangi bir aşiret birliğiyle yakınlaşmada belirgin bir unsur olmayıp değişkendir. Aşiret reislerinden biri iktidar için elverişli koşulları bulduğu takdirde ya da aile içi çatışmalar sebebiyle taraf değiştirebilmektedir. O takdirde onunla birlikte yakınları ve adamları da aynı cephede yer almakta, muhalifleri de karşı tarafa geçmektedirler³¹⁶.

Aşiretlerin iktidar çekişmeleri, anlaşmazlıkları ve ihanet durumları başı çeken ikilik sebepleri arasında yer almıştır. Aşiretteki belirli bir taraf, mücadele edilen sahanın ya da aşiretin yöneticileri olmak için aşiretin düşmanı ile ittifak kurarak yardım alabilmiştir. Aşiretin liderliği için yönetici aile içinde sık sık meydana gelen anlaşmazlık örneklerinde, çatışma, liderliğe talip olanları destekleyen yakın akraba gruplarını da aşarak tüm aşireti ikiye bölen sebepler arasında yer almıştır³¹⁷.

Aşiretlerde genellikle rakiplerden biri, komşu aşiretlerin desteğini almaya çalışmıştır. Devletlerin sınırlarında bulunan aşiretler arasında çoğu zaman bir aşiret, diğerine karşı komşu devletlerden biriyle ittifak kurabilmiştir. Hatta bu durum devletler arasında özel bir sorun haline de gelebilmiştir. Hemavend Aşireti'nin Osmanlı ve İran sınırında ortaya çıkardığı sorunlar, bu konuda örnek bir konuma sahip bulunmaktadır³¹⁸.

İki aşiret arasında meydana gelen savaşlarda, aşiretlerin kendi üyeleri arasında yaşanan kardeş kavgası çok sık yaşanan örnekler arasında bulunmaktadır. Bu tür çatışmalarda soyağacı bakımından üstün ve birbirine bağlı iki grup birbiriyle karşı

³¹⁶ Bruinessen, **Ağa Şeyh Devlet**, s. 123-124.

³¹⁷ Nejat Abdulla, **İmparatorluk Sınır ve Aşiret**, Çev. Mustafa Aslan, Avesta yay., İstanbul 2010, s. 89-90.

³¹⁸ Abdulla, **a.g.e.**, s. 89-90, 164, 206, 217, 237-238.

karşıya gelebilmiştir. Bunun yanında başka aşiret içerisinde aynı seviyede olup, soyağacı bağı açısından daha uzak olan başka bir gruba karşı ittifakların da kurulabildiği görülmüştür³¹⁹.

Eski Türk “*el*”lerinde ve “*ordu*”larında değişmez bir kural olarak ikili teşkilat uygulanmıştır. Buna göre “*El*” ve “*Ordu*” ikiye bölünerek bunlara “*kol*” denmiştir. Kollar da birbirlerinden “*sağ*” ve “*sol*” sıfatlarıyla ayrılmıştır. Bu ikili düzen Osmanlı İmparatorluğu’nda da “*sağ kol*” ve “*sol kol*” adıyla anılan hem askeri hem de mülki teşkilatla esaslı bir kaide olarak uygulanmıştır. X. yüzyıldan itibaren Oğuz Eli’nin 24 boyundan kümeler halinde ayrılmalar başlamıştır. XIV. yüzyılın ikinci yarısında Kuzey Suriye’deki Türkmenler “*Boz-Ok*” ve “*Üç-Ok*” adlarıyla iki kola ayrılmıştır³²⁰.

Vilayat-ı Şarkiyye’deki bazı oymakların bazılarının da aynı Oğuzlar’da olduğu gibi 24 bölük halinde teşkilatlandıkları görülmektedir. Örneğin, Bitlis dağlarındaki Rojkî adlı boy 24 obadan müteşekkil olup bunlardan 12 obanın Bilbasi ve 12 obanın da Kovalisi kabileleri altında ikili düzen şeklinde teşkilatlandıkları bilinmektedir³²¹.

Eski Türk ellerinde ve ordularında uygulanan ikili teşkilatın belirli bir düzenin ve birliğin sağlanması şeklinde tatbik edilmişse de; burada bahsedilen “*ikili düzen*” toplumsal yapıdaki ayrışmaya işaret etmektedir. Ancak yine de ikili teşkilatta Göktürklerin doğu ve batı şeklinde, Hunların doğu-batı ya da kuzey-güney şeklinde ikili idarelerinin, bu teşkilat yapısında başlangıçta olmasa da sonradan ayrışmayı ve birliğin zayıflamasını yansıttığı ve bu anlamı da içinde barındırdığı bilinmektedir. Her ne kadar yaşanan ikilikler üzerine, bir teşkilat ve sistematik bir idare tarzı şeklinde bir kavramsallaştırma yakıştırılmışsa da Hunlar da doğu, batı, kuzey, güney şeklinde olduğu üzere, aşiretlerde de yaşanan çelişkiler, onların sadece ikiye değil üçe, dörde ve daha fazla sayıya ayrılmış olduklarını belirtmek gerekmektedir.

Anadolu’da ikili teşkilat çerçevesinde idarî bir düzen takip eden birçok aşiret bulunmaktaydı. Mardin’de de Ömeryan aşireti ve onun geniş çevresini baştan aşağı kesen bir zıtlama mevcuttu. İkiye ayrılan aşiretin iki kesimi de diğer aşiretlerden çok birbirlerine karşıtlık sergilemekteydi. Buna göre, Ömeryan aşireti aşiret toprakları içinde yan yana yaşayan, Mahmutkan ve Etmankan adlı iki kabileye bölünmüştü. Bu bölünme ise sadece bu aşiret için değil aynı zamanda çevredeki aşiretler için de

³¹⁹ Abdulla, **a.g.e.**, s. 89-90.

³²⁰ Faruk Sümer, **Oğuzlar** (Türkmenler) **Tarihleri Boy Teşkilatı Destanları**, DTCF yay., Ankara 1972, s. 202, 204-205, 209-210.

³²¹ Sümer, **a.g.e.**, s. 202, 204-205, 209-210; Gökalp, **Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler**, s. 17, 40; Şeref Han, **Şerefname**, s. 290.

geçerliydi. Yani bu toplumsal ikilik sebebiyle daha uzaklardaki aşiretler de Mahmutkan ve Etmankan arasındaki iktidar alanından etkilenerek taraf tutmak durumunda kalmışlardı. İkili Teşkilatın toplumsal alandaki ikilik durumu bölgede birçok aşirette yaygın bir tutum oluşturmaktaydı³²².

Mardin'in Kızıltepe ilçesinde Kîkî Aşireti'nde de aynı toplumsal ikilik mevcuttu. Kîkî Aşireti arasında zamanında oluşmuş ihtilaf dolayısıyla Kîkî Halacan ve Kîkî Çirikan kabileleri olarak iki kola ayrılmıştı. Bu durumu açıklayıcı örnek hadiselerden biri 1847 senesinde yaşanmıştır. Musul Valisi tarafından Meclis-i Vala'ya gönderilmiş olan:

“...Kîkî Aşireti'nden Çirikan kabilesi ağası olan Eyub Ağa ile Kîkî Aşireti'nden Halacan kabilesi ağası Ahmed Ağa'nın nesaniyet-i kadimeleri (kadimden gizli düşmanlıkları) olduğundan ve madde-i ğaretde asker ile beraber bulunduğundan merkur Eyub Ağa zikr olunan Millilü Aşireti ağası olan İbrahim Halil nam kimesne ile bi'l-ittifak merkur Ahmed'i katl ederek ...” şeklinde devam eden tahriratta, Mardin'deki Kîkî aşiretinin ve diğer aşiretler arasındaki ihtilafın merkezinde bu ikiliğin varlığı göze çarpmaktadır³²³.

Bölgedeki aşiretlerin geçmişlerine ilişkin yaygın ve çok bilinen anlatılar da da bu dualistik toplum imajı görülmektedir. Buna göre, “Mil/Milan” ve “Zil/Zilan” şeklinde iki toplumsal bloktan türemiş olan bu aşiretler, kendilerini bu iki bloktan birine dayandırarak bir tasnife tâbi tutmaktadır³²⁴. Bu aşiretlerin ayırıcı hususiyeti “Mil” ve “Zil” adlı “iki bende bölünmüş olmak”tır. Bu hale aşiretler arasında “dubendî” denilmektedir. Köylerde bu şekilde içinde hasım olan iki bende rastlamak mümkündür. Mesela Midyat kazası Hevêrkî ve Dekşurî adlarıyla iki bende ayrılmıştır. Midyat'taki daimi çatışmalar hep bu iki bendin çarpışmasından ibarettir. Siverek'te de Milli ve Karakeçi bendleri vardır. Diyarbakir, Mamuretülaziz, Van, Bitlis ve Erzurum vilayetlerindeki göçebe aşiretlerin büyük çoğunluğu hep bu “Mil” ve “Zil” tasnifine dahildirler. Milli ismini taşıyan bütün aşiretler “Mil” bendinden olduğu gibi Şikakan, Hasenan, Dekşuri, Zırkan aşiretleri gibi yüzlerce aşiret “Mil” bendine mensubtur. Zilan,

³²² Ömeryan Aşireti ile ilgili gözlemle ilgili olarak bkz. Bruinessen, **Ağa, Şeyh, Devlet**, s. 123-125; Abdulla, **İmparatorluk Sınır ve Aşiret**, s. 78-79; Kîkî Çirikan Aşireti'nin kabileleri: Kösekân, Azizan, İsmailan, Şekiran, Remakan, Murikan; Kîkî Halacan'ın kabileleri: Omerkan, Temirkan, Hesankan, Derbasyan, Hacıyan, Sarmhanan'dan oluşur. Bkz. Gökalp, **a.g.e.**, s. 59-61.

³²³ BOA., **İ. MVL.** 95/1971, 20 Ca 1263/06.05.1847.

³²⁴ Bruinessen, **Ağa, Şeyh, Devlet**, s. 125; Gökalp, **Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler**, s. 35.

Cidran, Celalî, Kîkan, Karakeçi, Sipkan gibi yüzlerce aşiret de “Zil” bendine mensubtur³²⁵.

Vilayat-ı Şarkiyye’de aşiretler yerleşik ve göçebe olarak birbirine muhalif iki toplumsal tipe ayrılmışlardır. Aşiretlerin bu toplumsal ikiliği, toplumsal çevrelerinin sonucudur. Bunlardan biri “çöl ağzında bulunan” aşiretleri ikinci kısmı da “çölden uzak bulunan” aşiretlerden oluşmuştur. Çöl ağzındaki aşiretlerin tamamı göçebedir. Çölden uzak bulunan aşiretler ise, hem göçebelikten hem de aşiret teşkilatından uzaklaşmışlardır. Bunun sosyolojik sebebi çöl coğrafyası ve çölden gelen en önemli iki tehdit unsuru olan Urban Şammar ve Aneze aşiretleridir. Bu iki muazzam Arap aşireti, çölün silahlı hakimleri olup yağmacılıkla diğer aşiretleri tehdit etmekteydiler. Irak çölü büyük oranda Şammarlıların, Şam çölü ise Anezelilerin hakimiyetinde olup her iki aşiret çölün mamur yer ile temas eden ve mamur yeri haraca bağlayan iki seferber ordusu konumundaydı. Çöl ağzında bulunan Berazan, Karakeçi, Milli, Kîkî Halacan, Dakorî, Mîran gibi halklar Çölde bulunan Şammar, Aneze, Cubur, Baggara gibi gayet kuvvetli Arap aşiretlerin tehditi altındaydılar³²⁶.

Şammar ve Aneze aşiretleri hayvancılığın yanında geçimlerini çöl ağzındaki konargöçer ya da yerleşik aşiretlerin köylerine gelerek onlardan “huve” adı altında vergi almak ve vermedikleri takdirde sürülerini yağmalamak için daima seferberlik hayatı yaşayan birer ordu gibiydiler. Buna karşı aşiretlerin ve köylülerin silahsız bir halk olarak bu silahlı ordulara komşu, savunmasız ve yerleşik bir hayat yaşayamayacağından tekrar silahlanarak yerleşiklikten göçebe hayata dönmek dışında başka seçenekleri kalmamaktaydı. Çöl ağzındaki aşiretlerin göçebe hayatı yaşamasını teşvik eden bir unsur da buydu. Ancak bir müddet sonra silahlanmış olan Çöl ağzındaki aşiretler de tıpkı Şammar ve Aneze gibi, daimi seferber birer ordu haline girdikten sonra arkalarındaki yerleşik ve çiftçi köylerin başına onlar da birer bela kesilmekteydi. Bu hal içerideki yerleşik düzeni tehdit ederek onları da korunaksız halden korunmak amacıyla zincirleme tesirle göçebe ve seyyar hale getirmekteydi. Aşiret hayatını motive eden bu durum, çölde düşmanlar arasında da daimi muharip olarak yaşayabilmek üzere lazım olan dayanışmayı temin etmekteydi. Bu şekilde aşiretler çoğunlukla senenin bir kısmında göçebe diğer kısmında da yerleşik bir hayat yaşamaktaydılar. Bunlara “yarım-

³²⁵ Gökalp, **Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler**, s. 35-36.

³²⁶ Gökalp, **a.g.e.**, s. 50.

göçebe” denilmektedir. Yarı-göçebeler, göçebelikle yerleşiklik arasında bölünüp iki yaşayışlı bir hayat yaşayan aşiretlerdir³²⁷.

Konargöçerler, zamanında kışın Diyarbekir çölüne inerler, yazın Bingöl yaylasına çıkarlardı. Saha ne suretle geniş olursa olsun Silvan göçebeleri arasında daimi bir temas vardı. Bir iki asırdan beri, yaylak tarafında bulunanlar Diyarbekir kışlağına gelmekten vazgeçtikleri gibi Diyarbekir göçebeleri de Bingöl yaylağına gitmekten vazgeçtiler. Bununla birlikte Viranşehir Millileri bu hatırayı isimlerinde muhafaza etmektedirler. Bu kabilenin esası olan yedi boyuna “*Gamiri*” derler. Bu tâbir “*öküzü ölmüş*” manasındadır. Yani Milliler, yüklerini naklederken öküzleri öldüğü için artık yaylaya gidememişlerdir. “*Gavestiyan*” yani “*öküzleri yorulup kalanlar*” ise, yaylada kalmışlardır. Bu bakımdan aşiretlerin bir kısmı yaylakta, diğer bir kısmı da kışlakta kalmıştır. Bu ikili durum, aynı aşiretin Viranşehir’deki kısmı için “*Milli*” ve Van, Erzurum, Bitlis, Harput vilayetlerindeki kısmı için “*Milan*” adıyla adlandırılmasındaki sebebi de açıklamaktadır³²⁸. Milli Aşireti’nin Milan Aşireti ile ne zaman ayrıldığı ile ilgili kesin bir bilgi mevcut değildir. Ancak ayrılma sebebi ya iktidar çekişmesi ya da konargöçerlik sonucu bağların zayıflaması olabilir.

Milan Aşireti, Berriye olarak tâbir edilen yani genel olarak Mardin, Urfa Rakka üçgeni denebilecek coğrafyadaki Milli Aşireti birliğinin asıl ana aşireti ve halen irtibatlı olan bir kolu olarak bilinmektedir.³²⁹ Milli Aşireti’nin genel olarak Van ve havalisinde *Milan* adı ile Urfa ve havalisinde de *Milli* namıyla ikiye ayrılışı birinci bölümlenme olarak kabul edilirse, aşiretin bu ayrımla kalmadığı belirtilmelidir. Bir görüşe göre aşiret, 1520’den sonra idarî anlaşmazlık sebebiyle bir kez daha ikiye ayrılarak; bir kısmı

³²⁷ Vilayat-ı Şarkiyye’deki aşiretlerden Kikî Halacan Şammarların el-Amır kabilesinden Zeyd Zer-Hemk adlı şeyhe, Kikî Çerikan Zeyd İbn Sehermik ve Melhem el-Dadi adlı şeyhlere; Dakorî aşireti el-Amşe’den Ali Abdurrezzake’ye; Milli-i Kebir Şammar’ın el-Amşe kabilesinde Abdülkerim ve Abdülmuhsin adlı şeyhlere; Harb, Şammar’dan Türki el-Muhacim’e Tat aşireti de Şammarlar Çağan el-Muid-il’e vergi vermekteydiler. Bkz. Gökalp, **a.g.e.**, s. 50, 68, 140-142.

³²⁸ Van, Bitlis, Erzurum, Harput vilayetlerinde Milan, Dakorî, Halaç, Kikan, Zırkan, İzoli aşiretleri olduğu gibi aynı adlı aşiretler Diyarbekir’de de vardır. Aynı ismi taşıyan aşiretler arasındaki dayanışma Cihan Harbi sırasında sınır vilayetlerindeki aşiretlerin Diyarbekir Vilayeti’ne göç etmesiyle ortaya çıkmıştır. Çünkü Diyarbekir’e gelen her aşiret doğruca adaşı olduğu aşiretin içine giderek onlarda misafir kalmıştır. Asırlardan beri birbirinden ayrı düşmüş olan bu eski akrabalarını muhabbet ve hürmetle içlerine kabul etmişler; destek ve yardım da kusur göstermemişlerdir. Ayrıca, Van’ın Saray kazasındaki Milan kabilesi ile Kastamonu’daki Ziyuri kabilesinin bir amaresi (boyu) de Milan adını taşımaktadır. Mardin çöl kısmındaki Dakorî, Milliyi Kebir ile Kikî Halacan Van Vilayetine Saray kazasındaki Takuri aşiretiyle Milan aşiretini ve Gümgüm (Varto) nahiyesindeki Halaç aşiretini pek az olarak tanımakta ve yakınlıkları olduğunu da söylemektedirler. Bkz. Gökalp, **Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler**, s. 18, 36-37, 59.

³²⁹ Mark Sykes, **The Chalip’s Last Heritage, A Short History of the Turkish Empire**, Macmillan and Co., Ltd., London, 1915, s. 571.

Mardin'e, diğerk kısmı da Viranşehir'e gitmişlerdir. Milliler'in Mardin kısmı "*Milli-i Kebir*", Viranşehir kısmı da "*Milli-i Sağır*" ismini almıştır³³⁰.

Milli Aşireti ikili teşkilat şeklindeki örgütlülüğüyle ilgili tespitlerin yanında hakimiyet sahasının coğrafi ve stratejik konumu gereği olarak kendi etrafında birleştirici bir rol oynamıştır. Konargöçerler yapı itibariyle farklı teşekküller oluşturmuşlardır. Bunlardan biri de Aşiret Birliği şeklindeki örgütlenmelerdir. Aşiret Birliği şeklinde örgütlenen aşiretler, ya ana kuruluşlarından ayrılmış olan çeşitli oymakların birleşmesinden oluşmuşlardır ya da başka bir Aşiret Birliği tipi örgütlenmeden kopan kethüdalık gibi daha küçük grupların birleşmesinden oluşmuşlardır³³¹.

Milli Aşireti hem amare (boy) hem kabile (kol) hem de şa'b (il) şeklinde aşiret örgütü teşkilatlarının hepsine adını vermiş yegane aşiretlerden biridir. Bu yönüyle Milli Aşireti, aşiret birliği tipi bir örgütlenme özelliği göstermektedir³³².

Aşiret teşkilatı ve aşiretler birliğinin oluşma sebepleri arasında yaşam koşulları ve sahalarıyla yakın bir ilişki bulunmaktadır. Aşiret mekânı olarak tutulmuş çöl ya da dağ coğrafyasının güvenliğini tehdit edici unsurları, aşiret birliğine olan ihtiyacı teşvik edici bir müdafî unsur olarak ortaya çıkarmaktadır. Aşiretler güvenlik sorunlarını tek başlarına çözemedikleri durumda, aralarında bunu sağlamak için aldıkları ilk önlem birleşerek çözmektir. Bunun için de başka aşiretlere karşı belirli bir aşiretin otoritesi altında bir araya gelerek, ortak çıkar etrafında en güçlü aşiret reisine tâbi olurlar. Bu şekilde oluşan durum, bir çeşit siyasi birliktir³³³. Ortada yaşam sahalarında var olmaya ilişkin bir ölüm-kalım meselesi ve bir hakimiyet mücadelesi vardır. Bu birliği sağlayan

³³⁰ Bozkurt, **Şanlıurfa Aşiretleri Tarihi**, s. 148.

³³¹ BOA., **AE. SAMD. III** 11/1031, 29 Z 1136/ 18. 09. 1724; İl'in bozulması sonucu İl'i oluşturan aşiretler dağılarak bağımsız yaşamak zorunda kalarlardı; Bunlardan aynı gruplardan olanlar bir araya gelerek İl'i yeniden kurarlardı. Ayrı gruplardan olanlar ise Aşiret Birliği şeklini alırlardı. İllerin parçalanmasıyla dağılan aşiretlere son zamanlara kadar Anadolu'da rastlanmıştır; Mesela 1510'da Teke sipahileri, dirlikleri ellerinden alındığı için devlete isyan ederek Şah İsmail'e meyletmişlerdir. Bundan sonra gelişen olaylar onların Anadolu'yu terk etmelerine ve "*İl*"lerin bozulmasına sebep olmuştur. "*İl*"lerin bozulmasıyla Teke-eli aşiretleri boylardan ve soplardan ayrılmışlardır. Bkz. Yusuf Halaçoğlu, **XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi**, s. 17-18, dp. 108, 110; Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı**, s.16.

³³² Milli abrı (aşiret birliği), hem aşiret, hem abrı, hem de bend olarak örgütlenmiş tek topluluktur. Bkz. Bozkurt, **Şanlıurfa Aşiretleri Tarihi**, s. 148; Gökalp, **Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler**, s. 18, 26-27; Yarı-çöl biçimindeki veya dağlık geniş stepler göçebe çobanların kullanımına bırakılmıştır. Bu göçebeler çok yakın zamanlara kadar on milyonlarla sayılmaktaydı ve hemen hemen tamamı bir reisin idaresinde siyasi olarak aşiret biçiminde örgütlenmişti. Aslında siyasi terimlerle tanımlanan kabileler de ortak şekilde çoban ekonomisi esasına dayanır ve göçebe yaşam sürdürür. İran'da yaşayan Kaşkay, Bahtiyari, Kürt, Belucî, Türkmen ve Şahseven gibi tanınmış gruplar kısmen yerleşik hale gelmiş çiftçilerdir. Bkz. Richard Tapper, **İran'ın Sınır Boylarında Göçebeler**, s. 28-29.

³³³ İsmail Beşikçi, **Doğu Anadolu'da Göçebe Kürt Aşiretleri**, Yurt Kitap Yayın, Ankara 1992, s. 77-79; Bruinessen, **Ağa, Şeyh, Devlet**, s. 38, 128-130.

reis, aşiret birliğinin başına geçer. Zamanla bu birlik, tek bir aşirete dönüşebildiği gibi Milli Aşireti'nde olduğu gibi en güçlü ve birleştirici aşiretin ismi ile anılabilir. Bu durum gerek Mardin, Urfa ve çevresinde Milli adıyla; gerekse İran, Ağrı, Van ve çevresi Milan aşiret birliğindeki aşiretlerin, mensubu oldukları kabileden önce Milli/Milan adlarını uzun zaman boyunca tercih etmelerindeki sebebi açıklamaktadır. Bir müddet sonra birliğin ismi, taşıdığı önem dolayısıyla kabile ismine tercih edilir duruma gelmektedir.

Aşiretçiliği ve konargöçer yaşam tarzını önemli ölçüde destekleyen öğeler, yaşam sahaları içerisinde bu etkiyi önemli ölçüde yansıtan “dağ” ve “çöl” coğrafyalarıdır.

Dağ etkisi: Dağlar, tarım yapmaya elverişli geniş düzlüklere sahip değildir. Bu sebeple içinde yaşayan ahaliyi ziraatçilikle besleyecek niteliğe sahip değildir³³⁴. Bir şekilde devletin vergi ve askeri nizamından kaçan topluluklar, aşiret düzeni içinde örgütlenmişlerdir. Milli Aşiret birliğinin oluşma şeklindeki etkenlerden coğrafi etkene bakıldığında önemli ölçüde “çöl” etkisi göze çarpmaktadır.

Çöl etkisi: Çölde Şammar/Şammar, Aneze, Cubur, Baggara/Bakara gibi çok güçlü Arap aşiretleri bulunmaktaydı. Bunların her biri seferber hale gelmiş güçlü ordular gibiydiler. Bu aşiret orduları çöl ağzında bulunan Milli, Kîkî, Karakeçi, Berazan, Halacan, Dakorî, Mîran gibi komşu aşiretler için büyük tehdit unsuruydular. Daima bunların akınlarına uğramaktaydılar³³⁵. Aileleri, sürüleri ve meraları akınlar altında kalan bu aşiretler karşısındaki tehdiye göre pozisyon alarak kalıcı, stratejik birlikler oluşturmuşlardır. Bunlar içinde en bilineni ve en genişi Milli Aşireti'dir.

Osmanlı Devleti, Hama ve Humus sancaklarında, 18 Mart 1692 tarihli bir fermanla, Haleb ve Rakka bölgelerinde güneyden gelen Şammar ve Aneze gibi Arap aşiretlerinin baskısına karşı bir nevi uç yerleşmesi siyaseti gütmüştür. Haleb Türkmenleri grubundan 2400 haneyi bulan 30 oymak, Yeni İl haslarına bağlı 18 oymak, Lekvanik mukataasına bağlı Lekvanik ve ona bağlı 5 oymak ve muhtelif 17 oymak da bu “uç siyaseti” çerçevesinde bir nevi tampon görevi görmeleri şeklinde iskân edilmeleri ferman edilmiştir³³⁶.

Devlet açısından Bozulus nizamının bozulmasıyla bölgede asayişin tesisi ve vergi nizamının tekrardan sağlanması gerekmektedir. Devlet, bu gayenin gerçekleşmesi

³³⁴ Gökalp, **Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler**, s. 52.

³³⁵ Gökalp, **a.g.e.**, s. 49-51.

³³⁶ Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı**, s. 107-108.

için aşiretlerin birlik ve düzen içinde örgütlenmesine gayret sarf etmiştir. Bu sebeple 1846/47 senesinde Urfa Sancağı'nın güney kırsalının güvenliği için Urban aşiretlerini görevlendirmiş ve bunlara yaptıkları hizmet karşılığında “*Urban Efendilerin ber-mutad iadeleri*” diye ifade edilen bir ödeme yapmıştır³³⁷. Ancak 1864'lerden itibaren Suriye çölündeki büyük Arap Tayy aşireti ile bedevî aşiretleri gibi Urban aşiretleri Türkmençalabı'nı “*cevelangâh*”ları haline getirmiş, bu durum bölgede yerleşik Türkmenlerin arazilerinin tahribine sebebiyet vererek bölgeyi terk etmelerine sebep olmuştur. Bozulus Aşiret Birliği'nin dağılmasıyla geride kalan aşiretlerin oluşturdukları başıboşluk dolayısıyla Diyarbekir valileri sık sık tedip hareketlerine girişmek durumunda kalmışlardır³³⁸.

Bölgede Bozulus gibi büyük bir aşiret birliğinden doğan boşluğu doldurmak ve düzeni tekrar kurmak ihtiyacı ya Urban aşiretlerinden karşılamak ya da diğer aşiretlerin birlikliklerini sağlamakla mümkündür. Nitekim Urfa'nın güneyi çöl ağzının Şammar ve Aneze gibi Urban'ın düzenin bozulmasına sebep olan saldırılarına karşı buradaki aşiretler aralarında birlik oluşturmalarına sebep vermiştir³³⁹. Bu aşiret birliğiyle giderilecek olan güvenlik ihtiyacını Milli Aşireti'nin çevre aşiretleri kendi etrafında birleştirerek sağlamaya çalıştığı görülmektedir.

Hazinenin zengin mukataaları arasında bulunan Diyarbekir-Mardin-Rakka-Birecik yöresi sancaklarında birçok köyün harap ve adeta nüfussuz kalmaları üzerine buraların güvenliği şarttı. Bu bakımdan Milli Aşireti beyi Mîr Mehmed bey, birtakım Arap ve bölge aşiretlerinin eşkıyalık hareketlerini bastırmış ve yolları emniyet altına almıştır. Böylece Kurt Paşa'nın arzı üzerine Diyarbekir Valisi Kurt Ahmed Paşa'nın tavsiyesiyle Habur'a sancak beyi olarak atanmıştır. Milli Aşireti Beyi Mehmed Bey'in güneyde soygunlarla tehdit edilen yollarda güvenliği temin edişiyile devlet, harap köylerin yeniden şenlendirilmesi ve bu gibi bazı yerlerin Mehmed beye mukataa olarak iltizam edilmesini olumlu karşılamıştır. Milli Aşireti Beyi Mîr Mehmed bir yandan Habur sancakbeyliğini, öbür yandan senede önemli bir toplama sahip olan “mukataa” iltizamını elde etmiştir³⁴⁰.

³³⁷ Hilmi Bayraktar, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Urfa Sancağı** (İdarî, Sosyal ve Ekonomik Yapı), Fırat Üniv., ODAM yay, Elazığ 2007, s. 19.

³³⁸ Bayraktar, **a.g.e.**, s. 9; Bruinessen-Boeschoten, **Evliya Çelebi Diyarbekir'de**, s. 73.

³³⁹ Urban aşiretlerinin bölgedeki saldırılarına karşı birleşen aşiretler bu kez aynı Urban aşiretleri gibi onlar da çevreye zarar vermeye başlamışlardır. Bkz. Gökalp, **Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler**, s. 140-143.

³⁴⁰ Akdağ, **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası**, s. 432-434.

Milli Aşireti'nin bölgenin geri kalan aşiretlerini de içine alarak bir boylar birliğine dönüşmesi için elverişli koşullar olduğu bir ortam oluşmuştur³⁴¹. Milli Aşireti'nin bir boylar birliğine dönüşmesini sağlayan da aşiret reislerinin bu koşulları kendi çıkarlarına doğru okuyarak, devletin de başboş aşiretlerin düzene kavuşturulmaları isteğine uyumlu bir siyaset izlemek suretiyle, kendi birliğinde buluşturması olmuştur. Bu tip bir oluşuma Osmanlı merkezi siyasetinden ciddi tepkinin gelmemiş olması, devletin zımni bir kabulü ve teşviki şeklinde değerlendirmek mümkündür. Neticede merkezîyetçi idare için de hem asker hem de vergi sebepleriyle büyük kitlelerin kontrolü, her zaman olumlu ve telep edilen bir unsur olmuştur.

Urfa ağzından Rakka-Şam hattına kadar olan bu geniş ve yer yer çöl coğrafyasının korunup kollanması için muvazzaf askerlerin bulundurulması o koşullarda oldukça güç bir işti. Bu sebeple aşiretleri ve yerleşik düzeni yerlerinden ederek, vergi asayişini tehdid eden çöldeki Urban aşiretlerine karşı bir set olarak büyük bir aşiret birliğinin varlığı, bu amaca hizmet etmiştir³⁴². Zamanla birçok aşireti içinde barındıran ve kuzeyde Diyarbakir'den, batıda Fırat nehri, doğuda Mardin-Musul'a kadar etkili olan Milli Aşireti'nin hem İran savaşlarında kullanılması³⁴³ hem de Şammar ve Aneze gibi yıkıcı istilacı aşiretlere karşı devlete ek bir güvenlik, askeri yük getirmeksizin emniyeti tesis edeceği düşüncesi olumlu karşılanmıştır. Üstelik Bağdad-Musul-Haleb-İstanbul kervan ticareti yol hattının güvenliğinin sağlanması hem de buradaki verimli tarım sahalarında ziraatin devamı içinde bu gerekli görülmüştür³⁴⁴.

Milli Aşireti riyasetinde bulunan kişilerin her ne kadar yer yer vazifeyi ihmal ve suistimal etmek suretiyle, devlete karşı isyan sayılabilecek davranışlar içerisine girmelerine rağmen devlet katında belirli görevlere getirilmiş olmaları, örneğin Milli Timur Paşa'nın vezir rütbesiyle Rakka Valiliği'ne tayin edilmesi, Milli Mahmud Ağa'nın mütesellim olarak ve son olarak Milli İbrahim Paşa'nın Hamidiye Süvari Alayları'nda görevlendirilmeleri, güvenlik ihtiyacının karşılanmasına yönelik bir siyasetin izlendiğini göstermektedir.

³⁴¹ Urfa Vilayeti Resmî Yayını, **Urfa Salnâmesi**, İlhami Fevzi Matbaası, İstanbul 1927, s. 99-101.

³⁴² Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, C. VII, s. 355-356; Naci Tikici, **XIX. yüzyılın İlk Yarısında Aşiret-Devlet İlişkisi**: Millî Aşireti Örneği, Marmara Üniv., Türkiyat Araştırmaları Ens., Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010, s. 58, 61.

³⁴³ Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, C. II, Matba'a-i Osmaniye, 1309(2. Tab'), s. 60, Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, C. V, Takvimhane-i 'Amire, 1278, s. 341; BOA., **C. DH.**, 222/11094, 17 C 1195/10.06.1781; Ali Emîrî, **Diyarbakir A'yânı'nın Mevakıb ve Eşrafı'nın Terceme-i Halleri**, s. 236.

³⁴⁴ Bruinessen, **Ağa, Şeyh, Devlet**, s. 154-155.

2.3.1. Milli-i Kebir - Milli-i Sağır ve Tâbi Aşiretler

Milli Aşireti, *Milan*, *Milli-i Kebir*, *Milli-i Sağır* olarak bölünmüşse de hepsi birden Milli Aşireti olarak kabul edilmektedir. *Milli-i Kebir*: *Bahaeddinan*, *Cemaldinan*, *Şarkıyan* kabilelerinden³⁴⁵; *Milli-i Sağır* de: *Bahaeddinli* nâm-ı diğer *Pezkorî* cemaatinden oluşmaktadır³⁴⁶.

Aşiretin sözlü kaynaklarına dayandırılarak nakledildiği anlaşılan bilgilere göre; XVI. yüzyılın başlarında bir sebeple Milli veya Milan Aşireti, kendi içinde bir ayrışma yaşamıştır. Muhtemel siyasi ve iktidar çelişkileri ve yaşanan anlaşmazlıklar sebebiyle aşiretin bir kısmı Mardin'e, diğer bir kısmı ise Viranşehir'e doğru göç etmiş; Milliler'in Mardin kısmı "*Milli-i Kebir*" ismini almıştır³⁴⁷.

Milli Aşireti'nin "*Milli-i Kebir*" (Büyük Milli) ve "*Milli-i Sağır*" (Küçük Milli) olarak ikiye bölünerek "*Büyük Milli*" ve "*Küçük Milli*" olarak isimlenmesinin sebebi, aşiret idaresinde iddia sahibi olmakla ilgili olan bir nüfuz meselesidir³⁴⁸. Mardin taraflarına giden Mardin Millileri olan Hıdrekan Aşireti yani "*Hıdır Ağa Ailesi*" "*Milli-i Kebir*" Aşireti'nin temel kısmını ve en eski idareci ailesini oluşturduğundan dolayı "*Büyük Milli*" olarak anılmış olmalıdır³⁴⁹. Netice itibariyle bu bölümlenmeye ikili teşkilatta belirtilen iktidar çelişkilerinin sebep olduğu anlaşılmaktadır.

Bir rivayete göre, eskiden Milli Aşireti'ni oluşturan yedi aşireti tanımlayan "Gamiri"lerin (öküzü ölmüşler), aralarında her sene bir aşiretin dönüşümlü olarak reislik yaptığı ve Akkoyunlular döneminde ise, Hıdrekan ailesinin bu dönüşümlü reisliği bozduğu ifade edilmektedir. Hıdrekan reisinin Milli Aşireti reisliğini devam ettirmesi sebebiyle aşiret içerisinde sürtüşmelerin ve liderlik kavgalarının başladığı ve bir şekilde

³⁴⁵ Milli-i Kebir içinde Sincar'dan gelmiş bir kısım Yezidiler de mevcuttur. Bunlar üç köyden ibarettir: Kızıl Açık, Kendur, Kerengü. Bkz. Gökalp, **Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler**, s. 61; Günümüzde halen bu Milli-i Kebir Aşireti'nin kabilelerinden olan Bahaeddinan, Cemaldinan, Şarkıyan kabilelerinin yanısıra, Dişnavî ve Savan adlı iki tane de Yezidi köyü halen Milli-i Kebir Aşireti içinde mevcut bulunmaktadır. Kaynak kişi: **Dodikan Aşireti'nden Memduh Milli beyle olan görüşme**, Şam (Dimeşk), 24.05.2011-19.06.2011.

³⁴⁶ Görüldüğü üzere Bahaeddinan ya da diğer bir isimle Bahaeddinli cemaati/kabilesi hem Milli-i Kebir hem de Milli-i Sağır içerisinde gösterilmektedir. Bu durum, kabilenin iktidar odaklı çelişkiler sebebiyle İkili Teşkilat çerçevesinde her iki Milli içerisinde bölümlenmiş olduğu izlenimini vermektedir. Bkz. BOA., **AE.SAMD. III**, Dosya No: 11, Gömlek No: 1031, 29 Z 1136/18.09.1724; Gökalp, **a.g.e.**, s. 61.

³⁴⁷ Gökalp, **a.g.e.**, s. 38-39, 59, ; Bozkurt, **Şanlıurfa Aşiretleri Tarihi**, s. 148.

³⁴⁸ Millilerin ayrılmalarına ilişkin bazı bilgiler, ileride işlendiğinden tekrara kaçılmaması için ayrıntıya girilmemiştir. Bkz. "4.3. Keleş Abdi Bey".

³⁴⁹ Gökalp: "Milli-yi Kebir'deki Hıdır Ağa ailesiyle Viranşehir Millisi'ndeki eski zamanda riyaset makamına sahip bulunan Hıdrekan Kabilesi arasında hususi yakınlık bulunup bulunmadığı malum değildir." diye belirtmektedir. Bkz. Gökalp, **a.g.e.**, s. 59.

Milli-i Kebir ve Milli-i Sağır ayrışmasının bu döneme tekabül ettiği belirtilmiştir³⁵⁰. Muhtemelen bu sürtüşmeyi belirli bir süre için bitiren de Hidrekan Ağıası'nın kendisi olmuştur.

Vaktiyle Hidrekan ağıası, Milli Aşireti dışından Abdi ve Ömer adlı iki yetimi evlatlık olarak yetiştirmiş, bunlar da sergiledikleri yiğitlik ve cesaretleri ile akın reisleri olmuşlardır. Bundan sonra da Milli Aşireti'ni oluşturan "Gamiri"ler (Öküzü ölmüşler) adı verilen yedi aşiret, Abdi Ağa'yı aşirete reisi olarak seçmiştir. Böylece Milli Aşireti'nin reisleri olarak "Mala Abdi Ağa" ve "Mala Ömer Ağa" denilen iki aileden seçilmesi bir adet haline gelmiştir. Hidrekan dahil olmak üzere "Gamiriler" in Abdi Ağa'yı reis olarak kabul ettikleri bir dönem başlamıştır³⁵¹. Bu bilgi, Osmanlı vesikalarında, "*Milli-i Kebir ve Milli-i Sağır Ekradının boybeyi Abdi Bey*" olarak geçmekle devlet kayıtlarına aksettiği şekilde teyid edilmektedir. Dolayısıyla Abdi Bey döneminde hem Milli-i Kebir hem de Milli-i Sağır aşiretlerini idaresinde birleştirmiş tek reis olarak kabul görmüştür. Aynı vesikada, Abdi Bey'in kardeşi olması kuvvetle muhtemel olan Ömer Bey ve oğullarından da: "*Milli-i sağır tâbir olunan Bahaeddinli nam-ı diğeri Pezkori cemaatinden olub ihtiyarları olan Ömer Ağa oğulları ve karındaşı oğulları Nimet ve İbrahim oğlu Hızır ve Musa nam kimesneler*" olarak bahsedilmektedir. Bu durumda Ömer Ağa'nın oğulları ve diğeri de "*aşiret ihtiyarı*" olarak kayda geçmiştir³⁵².

Ancak bir müddet sonra, Milli-i Kebir'in ana kolu olan Hidrekan aşiretinin, Milli Aşireti'ne Hidrekan reisi tarafından dahil edilmiş olan Abdi Ağa'nın ailesinden gelenlerin idareciliğini kabul etmeyip; Mardin taraflarını mesken tuttuğu anlaşılmaktadır. Böylece Mardin Millileri'nin karşısında yer alan Milli-i Sağır yani "*Küçük Milli*" payesi ise, Millilerin reisi olarak kabul görmüş olan Abdi Ağa ailesinden olanların Viranşehir taraflarına giden Milli koluna verilmiş olduğu gibi bir görünüm ortaya çıkmaktadır³⁵³. Ancak bunun aksine Osmanlı vesikalarına aksetmiş olan bilgiler

³⁵⁰ Bozkurt, **Tarih Boyunca Aşiretçilik ve Şanlıurfa Aşiretleri**, s.148; Bozkurt, **Aşiretler Tarihi**, s. 187.

³⁵¹ Gökalp, **Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler**, s. 38; Bozkurt, **Tarih Boyunca Aşiretçilik ve Şanlıurfa Aşiretleri**, s.148; Bozkurt, **Aşiretler Tarihi**, s. 187.

³⁵² Bu kayıta doğrudan Ömer Ağa (Bey)'nin vazifesinden bahsedilmemektedir. Ömer Ağa'nın Milli-i Sağır tâbir olunan Bahaeddinli nam-ı diğeri Pezkori cemaatine reislik yaptığı pek uzak görünmemektedir. Bkz. BOA., **A.E. SAMD. III-11/1031**, 29 Z 1136/18.09.1724.

³⁵³ Bu iddialar sözlü kaynaklarda ve bazı eserlerde dile getirilmiştir. Milli-i Kebir ve Milli-i Sağır bölümlenmesi ile ilgili benzer bilgiler, Şam'da Hayyi'l-Ekrâd (Şimdilerde Rukneddin mahallesi) Said Paşa Camiisi yakınlarında yerleşik bulunan Dodikan Aşireti mensubu büyüklerinden Memduh (Ebu Arab) Milli ile Hidrekan Aşireti mensubu büyüklerinden Hüseyin (Ebu Semir) Milli ile yapılan

bu durumu teyid eder görünmemektedir. Eskiden Abdi Ağa, kendi döneminde nasıl ki hem Milli-i Kebir'e hem de Milli-i Sağır'e reislik yapmışsa, kendi soyundan gelenlerin her iki aşirete reislik yapmaya devam ettikleri ve Osmanlı Devleti tarafından da bu durumun kabul edildiği tespit edilmektedir. Bu durumda vesikalardan ortaya çıkan sonuca göre, Abdi Ağa ailesi “*Milli-i Sağır*” olarak tanımlanamamaktadır. Bilakis kayıtlarda, Abdi Ağa'dan ve onun soyundan gelenlerin reislik yapanlarına, mesela Abdi Ağa'nın oğullarından Beşar Paşa, “*Milli İskân Başı Beşar Paşa*³⁵⁴” olarak, yine Abdi Ağa'nın oğullarından “*Milli Aşireti'nin İskân Başısı Mahmud*³⁵⁵”, “*Milli İskân Başısı Keleş Abdi Oğlu Mahmud*³⁵⁶” olarak Milli Aşireti'nin genel reislik payesinin verildiği görülmektedir.

Fakat vesikalarda Abdi Ağa soyundan gelenlerin devletle yaşadıkları sorunlarda, devletin aşiret idareciliğini zaman zaman idarede iddia sahibi konumunda olan Abdi Ağa'nın soyundan bir başkasına vererek, bu çelişkileri aşiretin devlete olan bağlarını sıkılaştırmada kullandığı görülmektedir³⁵⁷.

Milli Aşireti'nin Osmanlı sonrasında Cumhuriyet'in ilk dönemlerine kadar da aşiret geleneklerini devam ettirdiği bilinmektedir³⁵⁸. Aşiretin reislik için olan “Abdi Ağa” ve kardeşi “Ömer Ağa”nın soylarından gelenleri kabul etmeleri, bir gelenek haline dönüşmüştür. Eskiden beri Milli Aşireti'nin idaresinde aşiret olarak da tercihen en fazla bulunan “Abdi Ağa” soyu, Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde “*İbrahim Paşa Ailesi*” ve “*Hamdi Ağa Ailesi*” olarak ikiye ayırmışlardır. Hatta bu dönemde riyaset, “Hamdi Ağa

görüşmelerde de tarafıma ifade edilmiştir. Hıdrekan Ailesi'nin Milli Aşireti'nin asıl idareci ailesi olduğu dile getirilmiştir. Buna rağmen onlar, Milli İbrahim Paşa'ya nisbetle “Paşa ailesi” ve haleflerini Milli Aşiret reisleri olarak kabul ettiklerini, aile mensupları ile halen görüştiklerini, bağlarının devam ettiğini ve reislik payesi geleneği olarak gerekli olan saygıda kusur etmediklerini ifade etmişlerdir. **Hıdrekan Aşireti'nden Hüseyin Milli ve Dodikan Aşireti'nden Memduh Milli beylerle olan görüşme**, Şam (Dimeşk), 24.05.2011-19.06.2011; Ayrıca bkz. Bozkurt, **Tarih Boyunca Aşiretçilik ve Şanlıurfa Aşiretleri**, s.148; Bozkurt, **Aşiretler Tarihi**, s. 187.

³⁵⁴ BOA., **Müh.** 154, s. 289, vesika no. 937, fi Eva'il-i Ca 1163/08.04.1750. 290, 393-395.

³⁵⁵ BOA., **Müh.** 159, s. 113, vesika no. 289, fi Evahir-i B 1170/10.04.1757.

³⁵⁶ BOA., **Müh.** No. 162, s. 42, vesika no. 94, fi Evasıt-ı S 1174/01.10.1760.

³⁵⁷ Mesela bir vesikada, Milli reisi Timur Ağa'nın zayıflatılmasına yönelik olarak onun muhalifi ve zıddı olan kardeşi Sa'dun'un, ona karşı kullanılarak aralarında tefrika çıkarılması fikirleri öne sürülmüştür: “*Millü Timur'un dimağı fesadda olduğu ...karındaşı Sa'dun dahi kendüsine zıdd olub bizzarur tab'iyet eylediği tahkik olunmuşdur. Bi'inayeti'l-İlahi Te'ala tarikiyle hareket olundukda beynerine tefrika düşürme gayet âsân zan olunur.*” bkz. . BOA., **HAT**, 27/1294, 10 B 1201/28.04.1787.

³⁵⁸ Bu durum Milli Aşireti'nin günümüzde eskisi kadar sıkı bir biçimde olmasa da halen aşiret geleneklerini devam ettirmediklerini göstermemektedir. Milli Aşireti reisi İbrahim Paşa'nın oğullarından yine aşiret reisliği yapmış olan Halil Bey'in yaşayan en büyük oğlu olan Abdulillah Milli, yaşayan en yaşlı üyesi sıfatıyla kendisinin aşiret riyasetinin en güçlü temsilcisi olduğunu tarafıma ifade etmiştir. Kanser tedavisi sebebiyle Ankara'da geçici ikameti sırasında **Abdulillah Milli ile yapılan görüşme**, Ankara, 21.08.2013.

Ailesi”nden Mahmud Bey’de olmasına rağmen İbrahim Paşazadeler bu durumu kabul etmemişlerdir³⁵⁹. Bu da aşiretlerde iktidar kaynaklı ikiliğin çok yakın bir dönemde de başka bir veche ile devam etmiş olduğunu göstermektedir.

Milli Aşireti’nin esasını teşkil eden aşiretler ise yedidir. Bunlara “*Gamiri*” ve “*Yedi mühür sahibi aşiret*” de denir. Bunlar³⁶⁰: Cebikan, Çemikan, Hecikan, Hıdrekan, Kumnekşan, Kûran, Sînikan aşiretleridir. Bu aşiretlerin günümüzde yerleşik olduğu köy-mezralar şunlardır:

Çemikan: Viranşehir’e bağlı Çamurlu, Dedeköy ve ayrıca Suriye’de Resulayn civarında Dêrik ilçesi dahilinde yerleşiktir.

Hıdrekan: Viranşehir ve Ceylanpınar arasında yerleşiktir. Bu aşiretin içinde bulunan Keleş Abdi sülalesi “*Ağavat*” olarak bilinmektedir. “*Ağavat*”lar ayrıca Viranşehir’e bağlı Tanyeli, Akçataş köylerinde yerleşiktir.

Hacikan: Siverek Karakoyun köyünde yerleşiktir.

Kumnekşan: Viranşehir’e bağlı Demirci, Konakyeri ve Ekindöver’de yerleşiktir.

Kûran: Viranşehir’e bağlı Adaköy, Altınbaşak, Arısu, Ergün, Eyubnebi, Güteryüz, Gürpınar, Keçeli, Kervansaray, Sugöründü, Şölenli, Taşönü, Yeşildurak, Yıldız köylerinde yerleşiktir³⁶¹.

³⁵⁹ Z. Gökalp’in yaşadığı döneme ilişkin eserinde naklettiği bir bilgi olması hasebiyle aşiretin Cumhuriyet’in ilk dönemlerinde de güçlü ananevi yapısını devam ettirdiği anlaşılmaktadır. Bkz. Gökalp, **Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler**, s. 38.

³⁶⁰ Bu kabilenin esas olan yedi “*amare*”sine (*boy*) “*Gamiri*” denilmektedir. Bu tâbir “*öküzü ölmüş*” manasındadır. Vaktiyle bu göçebeler kışın Diyarbekir çölüne inmekte, yazın da Bingöl yaylasına çıkmaktalarmış. Saha ne suretle geniş olursa olsun Silvan göçebeleri arasında daimi bir temas bulunmaktaydı. Bir iki asırdan beri, yaylak tarafında bulunanlar Diyarbekir kışlağına gelmekten vazgeçmiş oldukları gibi, Diyarbekir göçebeleri de Bingöl yaylağına gitmekten vazgeçmişlerdir. Bu suretle birbirlerinden uzak düşmüşlerdir. Viranşehir Millileri bu hatırayı “*Gamiri*” tâbiri ile isimlerinde muhafaza etmektedirler. Milliler, yüklerini naklederken araç olarak kullandıkları öküzleri öldüğü için artık yaylaya gidememişlerdir. “*Gavestiyan*” yani “*öküzleri yorulup kalanlar*” ise, yaylada yorularak orada kalmışlardır. Aslında “*Gamiri*” “*öküzü ölmüş*” ya da “*Gavesti*” “*Öküzü yorulmuş*” tâbiri yaylaktan dönüşte hayvanın durumunu ve geniş anlamda göçe devam etmeyerek yerleşme durumunu ifade etmektedir. Bölgede hemen bütün büyük aşiretler, Anadolu’ya dağılmış parçaları için bu tâbirleri kullanılmaktadırlar. Bkz. Gökalp, **a.g.e.**, s. 36, 58; Bozkurt, **Şanlıurfa Aşiretleri Tarihi**, s. 148-149; Kıran, **Kürt Milan Aşiret Konfederasyonu**, s. 73; Bir esere göre, Milan yedi aslı aşiretleri arasında “*Cebikan*” bulunmamaktadır. Bunun yerine “*Torinan*”ı dahil edilerek sayı yine yediye tamamlanmaktadır. “*Torinan*”, Milan’ın ağa, elit kısmından oluşmaktaydı. Aynı eserde bir başka yerde de “*Dodikkan Aşireti*” yedi aşiret içerisinde sayılmaktadır. Bu kez de “*Torinan*”, bu ilk gruba dahil edilmemiştir. Bkz. Kıran, **a.g.e.**, s. 79-81.

³⁶¹ Kuran Aşireti, belirtilen köy merkezleri ve bunlara bağlı mezralarda meskun bulunmaktadırlar. Kuran Aşireti’ne dair bilgiler, Kuran Aşireti’nin Sermastan Kabilesi’nden Sinan Bayrak’tan edinilmiştir. Sinan Bayrak, ayrıca babasının aşiretinin “*Arif*”lerinden (Aksakallı, ihtiyar) olduğunu belirtmiştir. Görüşme Tarihi: 09.02.2015.

Milli: Hilvan ilçesine bağlı Arınık, Mantarlı, Doğrular ve ayrıca Suriye’de Resulayn, Telabyad, Nusaybin-Dirbesiye, Deyrezzor bölgelerinde yayılmış vaziyette yerleşiktirler.

Sînikan: Viranşehir ve Siverek’te ve Hilvan’a bağlı Yuvalı ve Balkı’da yerleşiktir³⁶².

Milli Aşireti birliğine sonradan tâbi olmuş birçok aşiret vardır. Milli Aşireti’nin bölgede güç kazanma ve kaybetme durumuna göre, tâbi aşiretlerin sayısında dönemsel değişimler görülmektedir. Zaman zaman Karakeçi ve Kîkan gibi Milli’ye muhalif aşiretlerin de Milli’ye tâbi oldukları bilinmektedir. Tâbi aşiretler şunlardır: Abîyan, Advan, Alreşan, Badıllı, Balikan, Beggara³⁶³, Bergûhanan, Bilkasman, Birneşiyân, Cemaldinan, Çûvan³⁶⁴, Dêvan, Dınnan, Dodikan, Ğarajın, Hadîdiyan, Hıfırkan, İbn-i Hatiban, İzolan, Kejan, Meheliyan, Mendan, Metinan, Na’iman, Nasıran, Nihemiyan, Okçu İzzeddinlü³⁶⁵, Sermastan, Seyyidan, Şekıran, Şemitan, Şerabiyan³⁶⁶, Şarkıyan, Şeyhan, Terkan, Torinan **Tablo 6**³⁶⁷.

Bu aşiretlerin günümüzde yerleşik olduğu köy-mezralar şunlardır:

‘Abîyan/‘Ubeyyan: Viranşehir’e bağlı Akçataş ve Beğrük’de yerleşiktir.

³⁶² **Aşiretler Raporu**, Kaynak yay., İstanbul 2013, s. 306-340, 366-368; Mehmet Emin Üner, **Aşiret, Eşkiya ve Devlet**, Yalın yay., İstanbul 2009, s. 235-245.

³⁶³ Gökalp, Gabare kabilesinin Milli-i Kebir’e iltihak eden aşiretlerden olduğunu belirtmiştir. Ancak bu Gabare değil, Beggara (Bakara) kabilesi olmalıdır. Bkz. Gökalp, **Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler**, s. 69. Nitekim bir Osmanlı vesikası bu bilgiyi doğrulamaktadır. “*Mardin havalisinde bulunub kadimi Millü Aşireti merbutatından olan Beggara ve Şerabî ve Şarkıyanlı aşiretleri...*” bkz. BOA., **MVL.**, 751/27, 30 Za 1274/12.07.1858.

³⁶⁴ Yazarın Çûvan aşiretinden görüştüğü Fuat Kumruaslan, “*Zormil*” olduğunu ifade etmiştir. “*Zormil*” ifadesi Milan aşiretinin, hakimiyet alanını genişletmesine bağlı olarak “*Milli Aşireti’ne zorla dahil edilme*” durumu için kullanılmaktadır. Ayrıca Meheliyan Aşireti için de Akkoyunlular zamanında Karacadağ’ın doğusunda yerleştirilen Dumiliyan Aşireti’nden olduğu ifade edilmektedir. Bkz. Kıran, **Kürt Milan Aşiret Konfederasyonu**, s. 80-83.

³⁶⁵ BOA, **C. ML.**, 474/19332, 5 Ra 1148/26.07.1735; Mustafa Öztürk, “İzziye Kazası” **AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. 24, Sayı: 37, Ankara 2005, s. 31-32; Mustafa Öztürk, **16. Yüzyılda Kilis Urfa Adıyaman ve Çevresinde Cemaatler-Oymaklar**, s. 41-44.

³⁶⁶ “*Mardin havalisinde bulunub kadimi Millü Aşireti merbutatından olan Beggara ve Şerabî ve Şarkıyanlı aşiretleri...*” bkz. BOA., **MVL.**, 751/27, 30 Za 1274/12.07.1858.

³⁶⁷ Bkz. **Tablo 6**: Milli Aşireti ve Tâbi Aşiretler. Bu aşiretlerin hepsi amare yani boy statüsündedirler. Şeyhan Kabilesi’nin Milli Temür Paşa zamanında Milli’ye mensup olduğu bilinmektedir. Advan, Baggara ve Hadîdi Urban aşiretlerindedirler. Şarkıyan ve Dınnan Kurmanc ve Êzididirler. Mehel Zaza aşiretidir. Mendan, Seyyidan, Berguhan, Alreşan, Kejan, Nasıran, Dodikan, Cemaldinan, İzolan, Çuvan, Şeyhan (Şeyhan’a üç yerde tesadüf edilmektedir: Milli, Karakeçi’de ve Mardin’de) Metinan aşiretleri Kurmanc ve Şafidirler. Bkz. Gökalp, **a.g.e.**, s. 18, 27, 37-38, 58-59; Bir görüşe göre, Milli’ye tâbi olanlarla birlikte bu sayı 36 aşiretten oluşmaktadır. Ancak hem Osmanlı vesikaları hem muhtelif eserlerde Milli’ye tâbi gösterilen aşiretlerle birlikte, bu sayıyı geçebilmektedir. Bkz. Bozkurt, **Şanhurfa Aşiretleri Tarihi**, s. 147, 149; Ayrıca aynı yazarın başka bir eserinde Milan abırını oluşturan aşiret sayısı 37 olarak verilmektedir. Aynı zamanda Abrın karşılığı olarak “*beylik*” verilmiştir. Bkz. Bozkurt, **Aşiretler Tarihi**, s. 41; Beysanoğlu, **Ziya Gökalp’in İlk Yazı Hayatı**, s. 167; Urfa Vilayeti Resmî Yayını, **Urfa Salnâmesi**, s. 99-100.

Advan: Viranşehir'e bağlı Yaban'da yerleşiktir.

Beggaran³⁶⁸: Viranşehir'e bağlı Evcimen, Ayaklı ve Yaban köylerinde, ayrıca Suriye'de Deyrezzor ve Fırat bölgelerinde yerleşiktir.

Bergûhanan: Viranşehir'e bağlı Konakyeri'nde yerleşiktir.

Cemaldinan: Viranşehir'e bağlı Konakyeri, Demirci'de yerleşiktir.

Çûvan: Viranşehir'e bağlı Karınca, Ballıca'da yerleşiktir.

Dodikan: Urfa merkeze bağlı Çakırlar, Boybey, Uğurtaş, Nusretbey'de yerleşiktir.

Ğarajin/Ğarajna: Günümüzde Viranşehir'e yakın Suriye köylerinde yerleşiktir.

Hadîdian: Viranşehir'e bağlı Güzlek'de yerleşiktir.

Îzolan: Hilvan'a bağlı Yakınyurt, Kavaklık, Güluşağı, Söğütlü, Kovancı ile Siverek'e bağlı Soydan'da yerleşiktir.

Kejan: Siverek'e bağlı İleri, Eğriçay, Avurtepe ve Kamışlı'da yerleşiktir.

Nasiran: Viranşehir'e bağlı Bakımlı'da yerleşiktir.

Okçu İzzeddinlü: Bu cemaat, XVI. yüzyılda ok yapmakla mükellef tutulduğu için "Taife-i Ekrâd-ı Okcu İzzeddinlü" ve *Türkmen Ekrâdı* şeklinde isimlendirilmiştir. Haleb'in kuzeyinde Kilis'in batısında Damruk Dağı civarında 1865 Vilayet Nizamnamesi ile Haleb'e bağlı "İzziye Kazası" namıyla taksim edilmiş olan idari bölgede halen meskûndurlar³⁶⁹.

Seyyidan: Viranşehir'e bağlı Yüceler, Yollarbaşı, Elbeğendi, Alakonak'da yerleşiktir.

Şarkıyan³⁷⁰: Viranşehir'e bağlı Oğlakçı, Dedeköy, Bozova'ya bağlı Yukarı Çatak'ta yerleşiktir.

Terkan: Siverek'e bağlı Karacadağ, Bucak merkezi, Karabahçe, Gürakar, Söylemez, Kamışlı ve ayrıca Irak'ta Musul-Sarıçayı ve Zaho ilçesi civarında yerleşiktir³⁷¹.

³⁶⁸ "Mardin havalisinde bulunub kadimi Millü Aşireti merbutatından olan Beggara ve Şerabî ve Şarkıyanlı aşiretleri..." bkz. BOA., MVL., 751/27, 30 Za 1274/12.07.1858.

³⁶⁹ Mustafa Öztürk, 16. Yüzyılda Kilis Urfa Adıyaman ve Çevresinde Cemaatler-Oymaklar, s. 41-44; Mustafa Öztürk, "İzziye Kazası" AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi, C. 24, Sayı: 37, Ankara 2005, s. 29-45.

³⁷⁰ "Mardin havalisinde bulunub kadimi Millü Aşireti merbutatından olan Beggara ve Şerabî ve Şarkıyanlı aşiretleri..." bkz. BOA., MVL., 751/27, 30 Za 1274/12.07.1858.

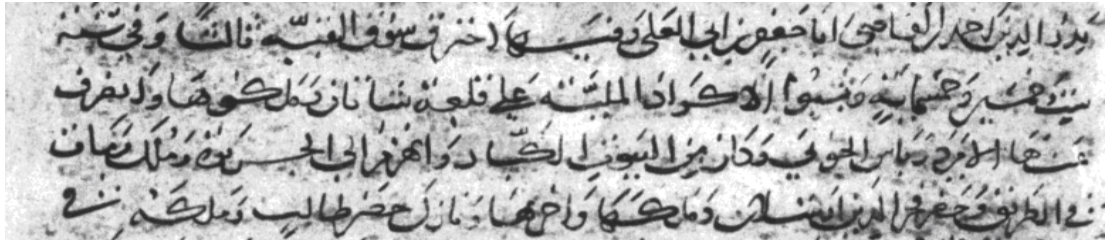
³⁷¹ Aşiretler Raporu, Kaynak yay., İstanbul 2013, s. 306-341, 366-368; Mehmet Emin Üner, Aşiret, Eşkya ve Devlet, s. 235- 245.

Tablo 6: Milli Aşireti ve Tâbi Aşiretler: 1. Sıra Milli Aşireti çekirdek, 2. Sıra: Aşiret birliğini oluşturan ilk 7 aşiret, 3. Sıra: Tâbi aşiretler.

MİLLİ/MİLAN						
Milan		Milli-i Kebir			Milli-i Sağır	
Cebikan	Çemikan	Hecikan	Hidrekan	Kumnekşan	Kûran	Sînikan
Abiyan	Advan	Alreşan	Badıllı	Balikan	Beggaran	
Berguhan	Birneşyan	Bilkasman	Cemaldinan	Çûvan	Dêvan	
Dınnan	Dodikan	Ğarajin	Hadîdiyan	Hıfırkan	İbn-i Hatiban	
Îzolan	Kejan	Mehel	Mendan	Metinan	Na'iman	
Nasıran	Nihemiyan	Okçu İzzeddinlü	Sermastan	Seyyidan	Şekıran	
Şemitan	Şerabiyan	Şarkıyan	Şeyhan	Terkan	Torinan	

2.4. Milli Aşireti Tarihsel Gelişimi

Milli Aşireti'ne dair tespit edebildiğimiz ilk kayıt, İbnu'l-Ezrak el-Farikî'nin Tarihu Meyyafarikin adlı eserinde geçen kısa bilgiden ibarettir:

وفي سنة ست وخمسين وخمسمائة وثب الأكراد الملي على قلعة شاتان وملكوها وانصرف عنها الأمير درباس الجوبي وكان من البيوت الكبار وانهمزم إلى الجزيرة وملك ومات في الطريق وحضر فخر الدين [قرا] أرسلان وملكها وأخربها ونازل حصن طالب وملكه في جمادى الآخرة.

“556(1160/1161) senesinde Ekrâd-ı Milli Şâtân Kalesi'ne saldırdılar ve kaleyi ele geçirdiler. Bunun üzerine kale hâkimi olan Emir Derbas el-Cûbî³⁷² buradan ayrıldı.

³⁷² Osmanlı kayıtlarında geçen “Etrak: Yerleşik” ve “Ekrad: Göçebe” anlamlarında kullanıldıklarına ilişkin bkz. İbrahim Yılmazçelik, **Osmanlı Devleti Döneminde Dersim Sancağı**, s. 26; Yusuf Halaçoğlu, “Osmanlı Belgelerine Göre Türk-Etrâk Kürd-Ekrâd Kelimeleri Üzerine Bir Değerlendirme” *Belleten*, c. LX, S. 227, (Nisan 1996) Ankara, 1996, s. 140; Mustafa Öztürk, **16. Yüzyılda Kilis Urfa Adıyaman ve Çevresinde Cemaatler-Oymaklar**, s. 15-17. Nejat Göyünç,

Bu zat soylu bir aileden geliyordu. Cizre'ye gitti. Yolda vefat etti. Ardından Fahreddin Kara Arslan geldi ve Şâtân Kalesi'ni ele geçirdi ve ardından yıktı. Daha sonra da Cemaziyelahir ayında Hısn Talib yakınlarında konakladı³⁷³."

Bu bilgi, bir başka klasik eserde: "556 senesinde Hasankeyf hükümdarı (Fahreddin) Kara Arslan, Şatan Kalesi'ni ele geçirdi. Bu kale Ekrâddan bir grubun elindeydi. Fahreddin Kara Arslan kaleyi ele geçirincede yıktı ve buranın idaresini Hısn Talib'e bağladı³⁷⁴." şeklinde geçmektedir.

Millilerin ele geçirdiği ifade edilen kale ile ilgili olarak: "Şatan Kalesi Diyarbekir bölgesindedir. Bu şehirden çok sayıda alim çıkmıştır" denilmektedir³⁷⁵. Kale'nin günümüzde Diyarbekir bölgesi içerisindeki konumu ise bilinmemektedir.

Klasik İslam tarihçilerinin aktardıkları bu bilgilere göre, konumu itibariyle dikkatleri üzerine çekmiş olan "Şatan Kalesi", Artuklu Beyliği döneminde burada hakimiyet kurmaya çalıştığı bir saha içerisinde yer almıştır. Millilerin 11. yüzyılda Artuklu Beyliği'nin de hakimiyet kurmaya çalıştığı bir sahada bulunan bu kaleye saldırmaya teşebbüs edecek bir nüfuzla sahip oldukları görülmektedir. Kale, stratejik bir önemi haiz olup buranın korumasına bakan Cûbî Aşireti'nden Emir Derbas da Artukluların hizmetinde bulunmaktadır. Milli Aşireti'nin kaleye saldırımları ve kalenin onun korumasında iken düşmesi üzerine, Artukluların kaleyi ele geçirmek için harekete geçmesi, bu düşüncüyü kuvvetlendiren bir etkidir. Zaten Hısn Talib Kalesi ile ilgili olarak da: "Hısn Talib, Hasankeyf yakınlarında meşhur bir kaledir. Burada yaşayan Ekrâda Cûbi adı verilir. Hasankeyf hükümdarı Fahreddin Kara Arslan bin Davud bin Sökmen 560 senesinden sonra bu Ekrâdı Hısn Talib'e idareci tayin etti³⁷⁶." denilmektedir. Emir Derbas'ın Cûbî Ekrâdından oluşu, Artuklular adına kale muhafızlığı yaparken Cûbîlerin Millilere karşı kaleyi korudukları ve yine bu saldırıdan

XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı, s. 79-80; Mehmet Ali Ünal., **XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı**, TTK Basımevi, Ankara 1999, s. 55-56; Cûbîler bir Kürd kabilesidir. Bunlara Şûbî de denir. Bunlar Hahine'den bir bağırdır (kabilenin bir kolu). Diyarbekir, Cezire ve Meyyafarikin yanısıra başka yerlerde de yaşarlar. Bkz. Ebu Tahir es-Silefi, **Mu'cemu's-Sefer**, Tahkik: Abdullah Ömer Barudi, Beyrut 1993, s. 377.

³⁷³ İbnu'l-Ezrak el-Fârikî, **Tarihu Meyyafarikin**, varak 183b; İbnu'l-Ezrak el-Fârikî, Ahmed bin Yusuf, **Tarihu Meyyâfârikîn**, Tahkik: Yusuf Baluken ve Kareem Farouk el-Kholy, Nûbihar yay., İstanbul 2014, s. 619; İbnu'l-Ezrak El-Fârikî Ahmed b. Yûsuf b. Alî, **Târih Meyyafârikîn va Amîd** (Artuklular Kısım) Araştırma, İnceleme ve notlarla hazırlayan: Prof. Dr. Ahmet Savran, Erzurum 1994, s. 115.

³⁷⁴ Ebu'l-Fida, İmadeddin İsmail bin Ali(ö.732/1331) **el-Muhtasar fi Tarihi'l-Beşer**, tahkik Mahmud Deyyûb, Beyrut 1997, c. II, s. 113.

³⁷⁵ Yakut el-Hamevî, **Mu'cemu'l-Buldân**, Beyrut 1993, Daru Sadr, C. III, s. 304.

³⁷⁶ Yakut el-Hamevî, **Mu'cemu'l-Buldân**, Beyrut 1993, Daru Sadr, C. II, s. 265.

hareketle Milli Aşireti'nin Artuklu himayesine girmedığı ve bu himayeyi kabul etmiş görünen Emir Derbas'ın aşiretiyle bir nüfuz mücadelesinde olduğu anlaşılmaktadır.

Mardin Artuklu hükümdarı Necmeddin Alpı (1154-1176), ordusuyla Erzurum Meliki İzzeddin Saltuk ile Ahlat-Şah Sökmen'in düzenledikleri Gürcistan seferine katılmak üzere hareket etmiştir. Malazgird'e vardığı sırada, Türklerin yenildiklerini haber alınca memleketine dönmüştür. Necmeddin Alpı'nın bu sefere çıkmasını fırsat bilen Milliler, 1161'de Şatan Kalesi'ni işgal etmişlerdir. Bunun üzerine Necmeddin Alpı, ancak Hasankeyf Artuklu hükümdarı Fahreddin Karaaslan'dan aldığı yardım kuvvetiyle kaleyi tahrip ve ardından asileri tenkil etmiş; Hısn-ı Talib Kalesi'ni fethetmiştir³⁷⁷. Osmanlı dönemi öncesinde Milli Aşireti'ne dair bilinen kayda değer bilgiler bundan ibarettir.

XII. yüzyıldan Osmanlı Devleti'nin XVI. yüzyılda bölge kayıtlarını tutmasına kadar geçen zaman diliminde, Milli Aşireti'ne ilişkin bilgiye tesadüf edilememektedir. Bölge aşiretleriyle ilgili önemli bilgileri ihtiva eden “Şerefname” adlı eserde de Milli Aşireti ismine rastlanmamaktadır³⁷⁸. Bunun sebebi, aşiretlerin dönem dönem dikkat çekemeyecek biçimde, dağılma sürecine girmeleri olabilir. “Şerefname”nin yazıldığı dönemde, Milli Aşireti'nin zayıflamış olduğu, kayda değer bir varlık göstermediği düşünülebilir.

Aşiretlerin parlamaya yüz tuttuğu dönemler, güçlü bir idareci kişiliğin etrafında kenetlenmiş oldukları dönemlerdir. Güçlü aşiret reislerinin, çevre devletlerle geliştirdikleri ilişkiler çerçevesinde aşiretlerin de tarihte kendine bahse değer bir yer bulabildikleri görülmektedir. Bu ilişki, gerek tâbiyyet gerekse de Milli Aşireti'ne dair bilginin “Tarih-i Meyyafarikin” adlı eserde geçtiği üzere, mevcut topraklarda hakim güçlere karşı tehdit oluşturmuş olması şeklinde ortaya çıkmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin XVI. yüzyıldan itibaren tuttuğu bölge kayıtlarında Milli Aşireti'yle ilgili bilgilere tesadüf edilmektedir. Bu yüzyılın başına ilişkin Milli Aşireti ile ilgili ilk veriler, aşiret anlatılanlarından elde edilmiştir³⁷⁹. Bu bilgiler, Osmanlı

³⁷⁷ İbnu'l-Ezrak, s. 191b; Ebu'l-Fida, C. III, s. 41; İbnu'l-Esir, C. XI, s. 105'te Milliye yerine Cûbiye Kürdleri (Turan, sehven Cûniye yazmıştır.) adını vermektedir. Bkz. Osman Turan, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, Boğaziçi yay., İstanbul 1993, s.160-162.

³⁷⁸ Şeref Han, **Şerefname**, Çev: M. Emin Bozarıslan, Deng yay., İstanbul 1998.

³⁷⁹ Belirtilen eserlerde hem sözlü hem de yazılı kaynaklardan yararlanılmıştır. Ancak sözlü tarih odaklı aktarımlarda bazen kaynak belirtilmemiştir. Bkz. Bozkurt, **Tarih Boyunca Aşiretçilik ve Şanhurfa Aşiretleri Tarihi**, s. 148-149; ayrıca bkz. Bozkurt, **Aşiretler Tarihi**, s. 21-22, 187-189; Milli Aşireti'ne ilişkin verilen ilk dönem bilgilerle ilgili müteakip eserde, sosyolojik, antropolojik ve yer yer tarih bilgileri yer almakla birlikte, eserde yoğun olarak sözlü tarih aktarımları bulunmaktadır. Ancak

vesikalarında aşiret rüesasına dair geçen bilgilerle karşılaştırmalı bir biçimde sağlamlaştırılmaya çalışılmıştır. Çünkü bu karşılaştırmalar, bazı bilgilerin doğal olarak kültürel aktarım sonucunda, zamanla şahıs-olay-zaman örgüsünde bazı karışıklıkları ve çelişkileri barındırdığını ortaya koymaktadır. Bu sebeple bu aktarımların tamamını reddetmek doğru olmadığı için tarihî vesikalardaki bilgilerle karşılaştırmalı olarak incelenmesini gerekli kılmaktadır. Böylece iki kaynak çeşidinin karşılaştırılmasıyla en doğruya yakın olana ulaşılmaya çalışılmıştır. Çünkü bazen bu vesikaların olayın tanıklarının tek yanlı arz ve şikâyet vb. olan türleriyle bazı dönemlere ilişkin yeterli bilgi vermediği ve birtakım çelişkili aktarımları barındırdığı tespit edilmiştir³⁸⁰. Ancak yine de tahrir vb. kayıtların oldukça objektif veriler sunduğu belirtilmelidir. Tesbit edildiği ölçüde, tahrir kayıtlarından da faydalanılmıştır. Ancak, tahrir kayıtlarından aşiret idaresine ilişkin verilerin ortaya çıkarılması, bu kaynak çeşidinin tutulma şekli sebebiyle pek mümkün olmamıştır. Bu sınırlılıklar ve bilgiler ışığında, Milli Aşireti'nin idareci soyağacı bilgisi ile Osmanlı Devleti dönemindeki tarihi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ancak bu idarecilerin değişik birtakım sebeplerle her zaman babadan oğula devam etmediği, dolayısıyla bu sebepler, baba-oğul sıralaması şeklindeki bir soyağacı çizelgesi oluşturmaya izin vermemektedir. Aşiret düzeninin kendine has olarak tanınan bazı isimlerin daha sonraki nesillere aktarılarak kullanılmış olması sebebiyle, kaynaklar arasında şahısların karıştırılması şeklinde çelişkili bilgiler ortaya konmuştur. Yine bazı kaynakların okuma yanlışlığı ya da benzeri sebeplerle bu tür yanlışlar ve çelişkili bilgileri doğruymuşcasına kullanmaları, bu bilgilerin başkaca eserlerce tekrar edilerek, bir tür kesin kanaat oluşturan bilgiye dönüşmelerine yol açmıştır. Bu çelişkiler ve yanlışlıklar tespit edilmiş ve belirtilmiştir.

Aşiret düzeninin kendine has bir idarî tarzı vardır. Milli Aşireti'nde de aşiret içi işleyişte, reis tayini hususunda, bu aşireti oluşturan yedi aşiretin reyinin alınması

bu sözlü tarih aktarımlarıyla ilgili olarak kaynak belirtilmemiştir. Bkz. Gökalp, **Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler**, s. 38, 134; Ancak Gökalp'in, eserinde Urfa Salnamesi'nden yararlandığı tesbit edilmiştir. Karşılaştırınız: Urfa Vilayeti Resmî Yayını, **Urfa Salnâmesi**, İlhami Fevzi Matbaası, İstanbul 1927.

³⁸⁰ Sa'dun Bey, bir vesikada Milli Timur Ağa'nın kardeşi olarak gösterilmiştir: "...ondan ma'ada karındaşı Sa'dun dahi kendüsine zıd olub bizzarure tab'iyet eylediği tahkik olunmuşdur."; Bkz. BOA., **HAT**, 27/1294, 10 B 1201/28.04.1787; Ancak, bu bilgiye muhalif olarak başka vesikalarda Sa'dun Bey, Timur'un oğlu (hafidi) olarak gösterilmiştir: "...Timur nâm şakînin...biraderi Derviş el-Mahmud ve Emmizadesi Beşar Paşa Hafîdi Sa'dun Şaki-i merkumun kuvvetü'z-zuhru ve müteayyin adamlar olmalarıyla yalnız bu ikisinin ser-i maktu'ları Der-i Aliyye'ye ebhas olunduğu ..." bkz. BOA., **HAT**, 1414/57707, 29 Z 1205/29.08.1791; Ayrıca: "...Şaki'i mezbur münhezimen firar idüb biraderi Derviş ile Beşar Paşa hafîdi Sa'dun'un ser-i maktu'larını bundan akdemce Dersaadet'e irsal etmiş olduğu..." bkz. BOA., **HAT**, 1402/56594 29 Z 1206/18.08.1792.

esastı³⁸¹. Osmanlı Devleti döneminde Milli Aşireti'nin idaresi ile ilgili bilgilerin tarihini 1520'lere kadar götüreren bazı eserlerde, bu konuda bir kaynak göstermeden bu dönemde idarenin Gazi Bey adında birinde olduğu belirtilmiştir³⁸². Aynı bilgi, daha önce başka bir eserde de dile getirilmiştir. Eserde, bu bilginin İskender Beg Münşî'nin, "*Tarih-i Alem Ârâ-yı 'Abbas*" adlı eserinden alındığı belirtilmiştir³⁸³. Ancak, İskender Beg Münşî'nin eserinde Gazi Bey ile ilgili geçen: "...*Bilbilan Şahkulu'nun evlatlarından olan Gazi Bey ile Rumlar arasında ihtilaf baş gösterdi. Ve o, Selmas sınırlarındaki Karniyak Kalesi'ni güçlendirdi...*" ibaresinde "*Bilbilan*" kelimesinin sehven "*Milillan*" olarak okunduğu tespit edilmiştir. Bu da ailenin Milli Aşireti olarak yorumlanarak bilgi hatasına sebep olmuştur³⁸⁴. Böylece sehven okumaya bağlı, 1603 senesinde Osmanlı-İran çekişmelerine konu olan bir olayla ilgili olarak, adı geçen Salmas hakimi olan Gazi Bey, Milli Aşireti'nin bilinen ilk reisi gösterilmiştir. Ancak bu bilgi, "*Tarih-i Alem Ârâ-yı 'Abbas*"ta belirtildiği üzere doğru değildir.

Osmanlı döneminde, 1679 senesinde, Milli aşiretlerinin Mardin ve çevresinde buldukları topraklar padişah haslarına aitti. Millilerin buldukları yerlerde yol kestikleri, ahaliye ait bazı çiftliklerin topraklarını zapt, emval ve erzakları gasp ettiklerine dair şikâyetler, Şikâyet Defterleri kayıtlarına yansımıştır. Mardin mukataasına dahil olan halkın çoğu bu hareketler sebebiyle, etrafa dağılarak civarlarındaki Haleb, Anteb ve Antakya kazalarında oturmaya başlamışlardır. Öyle ki Haleb, Şam ve Maraş taraflarına gidip gelme imkânı ortadan kalkmış ve buradaki mukataa gelirleri azalmıştır³⁸⁵.

³⁸¹ Gökalp, **Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler**, s. 58.

³⁸² Bozkurt, **Aşiretler Tarihi**, s. 188-190; Bozkurt, **Tarih Boyunca Aşiretçilik ve Şanlurfa Aşiretleri**, s.148.

³⁸³ Mevcut bilgi, Bozkurt'tan önce, şu eserde kullanılmıştır: Bkz. Mihemed Emîn Zekî Beg, **Hulasatu Tarihu'l-Kurd**, Metâbi'a Zeynu'd-din, Lübnan 1985, s. 196.

³⁸⁴ "در خلال این احوال میانہ غازی بیگ کرد کہ از اولاد شاہقلى بلبلاست" Karşılaştırmalı olarak bu eserlere bkz. İskender Beg Münşî, **Tarih-i Alem Ârâ-yı 'Abbas**, (Tarih-i İran der Padişah Abbas-ı Evvel Safevî evvel ta sal-i sî em cülûs), (Tashih: Muhammed İsmail Rıdvanî) C. 2, "حمزہ بیگ ولد غازی بیگ نوادہ شاہقلى بلبلان", s. 1028, C. 3, s. 1716, Dünya Kitap Neşriyat, Tahran 1377; Gazi bey ve Gazioğlu (Hamza)'nın Milliler ile ilişkilendirilmesi için bkz. Mihemed Emîn Zekî Beg, **Dîroka Kurd**, s. 131, 138; Mihemed Emîn Zekî Beg, **Hulasatu Tarihu'l-Kurd**, Metâbi'a Zeynu'd-din, Lübnan 1985, s. 196; Bozkurt, **Aşiretler Tarihi**, s. 188-190; Bozkurt, **Tarih Boyunca Aşiretçilik ve Şanlurfa Aşiretleri**, s.148; Kıran, **Kürt Milan Aşiret Konfederasyonu**, s. 133-134.

³⁸⁵ Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı**, s. 42.

2.4.1. Şehir İdaresinde Milli Mensupları

Milli Aşireti zamanla, çöl ve kırdaki artan nüfusu ile aşiretler üzerinde ve çevrede tesis ettiği nüfusa bağlı olarak kent sınırına doğru yayılma göstermiştir. Aşiretin, Diyarbakir, Mardin ve çevresinde etkinliklerinin artmasına bağlı olarak, mensublarından bazı kimselerin devlet katında, kent idaresinde görevlendirildikleri tespit edilmiştir. Bu sebeple, Milli Aşireti'nin yaşam sahası ve etki alanını kır, çöl ve şehir ilişkileri bağlamında değerlendirmek mümkündür.

Aşiretin bazı mensupları voyvoda göreviyle, yani voyvodalık mukataasına bağlı olarak, senelik mahsulat ve rüsumat gelirlerinin toplanması işiyle voyvodalık sistemine dahil edilmişlerdir. Diyarbakir voyvodasının devlet otoritesini ve önemini göstermesi bakımından “*kapıcıbaşılık-dergâh-ı muallam kapıcıbaşısı*” olarak adlandırılan ünvanı taşımışlardır. Yerel otoriteden olan bu kişiler, reaya ve aşairden vergi gelirlerini vermektan kaçınanlara karşı, devlet görevlisi sıfatıyla tahkim edilmişlerdir. Kaynaklarda bu yönde Diyarbakir’de voyvodalık görevini icra etmiş olan Milli Aşireti mensupları tespit edilmiştir. Hatta voyvodalık mukataasını iltizamla alan ilk mültezimlerin Milli Aşireti’nden oldukları görülmektedir³⁸⁶.

Milli Aşireti mensubu idarecilik yapanları üç bakımdan incelemek mümkündür:

1. Kır Kökenli İdareciler: Aşiretin konargöçer yaşam tarzına bağlı mekân olarak kır merkezli aşiret reisliği yapanlar,

2. Kır-Şehirli İdareciler: Kır merkezli olup kırdaki edindiği nüfuzu şehire taşımış olup devlet eliyle şehir idareciliğine terfi etmiş olanlar: Bu durum için önemli bir örnek, Rakka Valisi Milli Timur Paşa’dır³⁸⁷.

3. Şehirli İdareciler: Aşiretin konargöçer kesiminden uzun seneler ayrılarak şehire yerleşmiş olup şehirde nüfuz edinmiş olanlar: Bu kesim, Mardin ve Diyarbakir şehirlerinde idarecilik yapmış olanlardır.

Osmanlı Devleti’nde, tespitlere göre Milli Aşireti’nden ilk idareci, Osmanlı kayıtlarına 1598 tarihinde geçmiş olan Milli Aşireti’nden *Habur Sancakbeyi Mîr Mehmed Bey*’dir. Bu görev daha sonra aynı aşiretten *Nevruz Bey*’e verilmiştir³⁸⁸. 1598 senesinden sonraki yüz senelik süre boyunca, aşiretin hem kır hem de şehir idaresinde

³⁸⁶ Özlem Başarır, **18. Yüzyılda Malikane Uygulaması ve Diyarbakir Voyvodalığı**, s. 146, 162-163; Ercan Gümüş, **18. Yüzyılın İlk Yarısında Amid Kazası**, Basılmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ankara 2014, s. 88-90.

³⁸⁷ Milli Timur Paşa, ayrıca 4.5. Milli Timur Paşa – İbrahim Bey başlığında ayrıntılı olarak incelenmiştir. Bkz. s.119.

³⁸⁸ DŞS, 259, s. 190, 195, 196; Akdağ, **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası**, s. 432-435.

bir idareci çıkardığına ilişkin kayıtlara alınacak kayda değer bir olay yaşandığı görülmemektedir. Ancak bu tarihten sonra en yakın 1695-1697 senelerinde Milli İsmail Bey Diyarbakir Voyvodası olarak görev yaptığı tespit edilmiştir. Diyarbakir’de voyvodalık görevini icra eden Milli mensupları şunlardır³⁸⁹:

1. 1106-1108(1695-1697) Milli İsmail Bey
2. 1114-1115(1703-1704) Milli İsmail Bey oğulları Haydar Bey ve Mustafa Ağa
3. 1130/1718 Millizade Mustafa Bey
4. 1165/1752 Milli Ali Ağa³⁹⁰

Milli Aşireti’ne mensub kişiler, Diyarbakir dışında Mardin’de de idarecilik yapmışlardır. Mardin’in köylerinin bir kısmının eskiden beri Milli Aşireti’ne ait olduğu bilinmektedir. Mühimme kayıtları verilerine göre, zaten eskiden beri Mardin nahiyesine bağlı bir kısım köylerin sahibi olan Milli Aşireti, 1707 senesinde bu nahiyeye yerleştirilmişlerdir³⁹¹. Milli Aşireti’nden olan Mustafa Bey’in 1704 senesinde Mardin’in ilk idarecisi olmasına bakıldığında, Millilerin 1707’de Mardin’e iskân edilmiş olmaları, merkeze yerleştirilmeleri ile ilgili olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Millilerin Mardin’e 1704’ten önce de yerleşmiş oldukları anlaşılmaktadır³⁹².

2.4.1.1. Mardin Millileri

Milli Aşireti mensupları, Diyarbakir’in yanısıra Mardin’de de idarecilik yapmışlardır. Hatta Diyarbakir’den daha fazla Mardin’de idarecilik yaptıkları görülmektedir. 1704 senesinden itibaren Millilerin, Mardin’deki nüfuz mücadelelerinde başı çeken aileler arasında oldukları görülmektedir. Mardin’de idarecilik yapan Milli mensupları şunlardır:

1. 1116/1704 (İlk sefer-1 sene) – 1120/1708 (2. kez-2 sene) – 1123/1711 (3. kez-1 sene) Millizade Mustafa Bey³⁹³: Milli Mustafa Bey, 1696-1705 seneleri arasında Diyarbakir voyvodalığı yapmış olan Milli İsmail Bey’in Haydar, Mustafa, Ahmed ve Yusuf adlı 4 oğlundan biridir. Mardin ve Nusaybin hasları, malikâne usulüyle bunlara verilmiştir³⁹⁴. Ayrıca 1114-1115 (1703-1704) seneleri arasında Diyarbakir’de, Milli

³⁸⁹ Özlem Başarır, **18. Yüzyılda Malikane Uygulaması ve Diyarbakir Voyvodalığı**, s. 146, 162-163.

³⁹⁰ DŞS, **313**, 92-1, 20 M 1165/09.12.1751.

³⁹¹ Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Aşiretlerin İskânı**, s. 94, 110.

³⁹² Gürhan, **XVIII. Yüzyılda Mardin Şehri**, s. 159.

³⁹³ Abdulgani Efendi (Abdulgani Fahri Bulduk), **Mardin Tarihi**, yayına haz: Burhan Zengin, T.C. Başbakanlık Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdare başkanlığı, Ankara 1999, s. 188; Abdüsselam Efendi, **Mardin Tarihi**, s. 82-83.

³⁹⁴ BOA., **İE. ML.**, 8967, 12 S 1117/05.06. 1705.

İsmail Bey oğulları Haydar Bey ve Mustafa Ağa olarak kardeşiyle birlikte ve 1130/1718’de Millizade Mustafa Bey namıyla, Diyarbekir’de voyvodalık görevini icra etmiştir³⁹⁵.

Milli Mustafa bey, Mardin idaresinde 1 sene görevde kaldıktan sonra, 1708 ve 1711 senelerinde iki kez daha idarecilik yapmıştır. 1710’da Yakup Paşazade Osman’ın idareye gelmesiyle, Milli Mustafa’nın idareciliği kesintiye uğramıştır. Ancak Milli Mustafa’nın 1711’deki üçüncü kez idareye gelmesiyle, Milli ailesiyle Yakup Paşazadeler adlı bu nüfuzlu aile ile eskiden beri yaşanan düşmanlık alevlenmiştir. Öyle ki bu iki aile etrafındaki sürtüşme, şehri taraflar arasında iki blok halinde bölmüş ve Mardin, tarafların çarpışmasına sahne olmuştur. Bu durumun da etkisiyle Mardin, 1712’de Bağdad’a bağlanmıştır. Aslında Mardin, Milli Mustafa Bey’in idareciliğinden önce de 1647 senesinde Bağdad’a bağlanmıştır. Bunun o dönemdeki sebebi, Sincar aşiretlerinin isyan ederek yolları kesmeleri ve yol güzergahında sağa sola saldırmalarıydı. Bu sebeple, askere yiyecek göndermek ve lojistik sağlamak ihtiyacı Mardin’in Bağdad’a bağlanmasını zorunlu kılmıştır. Ancak bu durum, 1667’ye kadar sürmüştü; Mardin tekrar Bağdad idaresinden alınarak Diyarbekir’e bağlanmıştır. Milliler ile Yakup Paşazadeler arasındaki çatışmalar sebebiyle Mardin, 1712’de Bağdad’a bağlanmışsa da bu durum da nihai olmayarak 1734’e kadar sürmüştü ve tekrar Diyarbekir’e bağlanmıştır³⁹⁶. Abdüsselam Efendi’nin ifadesine göre:

“Milli oğulları ile Yakub oğulları arasında çok şiddetli düşmanlık vardı. Yakub oğulları “Yakubi”, Milli oğulları ise “Milli” olarak tanınmaktadırlar. Bunlardan hangisi idareci olsa, diğer tarafa zulümlerde bulunur ve onların adamlarını öldürürdü. Artık Mardin öyle bir duruma gelmişti ki harabe olmuştu. Yaşanmaz bir kent halini almış, tadı kalmamıştı. Bu durum 1124/1712’de Bağdad’a bağlanıncaya kadar böyle devam etmiştir.”

Bu dönemde Milli Aşireti’nin şehir kesimi ile kır kesimi arasındaki ilişkilere dair bilgi ne Abdüsselam ve Abdulgani Efendilerin eserlerinde ne de vesikalarda bulunmamaktadır. Ancak 1711’de Diyarbekir ve çevresinde Milli Aşiretine bağlı Bâmran, Dûdegan, Senedgân, Ömergân cemaatlerinin de yaptıkları şakavetler

³⁹⁵ Başarır, **18. Yüzyılda Malikane Uygulaması ve Diyarbekir Voyvodalığı**, s. 146, 162- 163; E. Gümüş, **18. Yüzyılın İlk Yarısında Amid Kazası**, s. 88-90.

³⁹⁶ Abdulgani Efendi, **Mardin Tarihi**, s. 187-189.

dolayısıyla Milli Aşireti'nin mal ve eşyalarıyla birlikte Rakka'ya iskân edilmelerinin kararlaştırıldığı görülmektedir³⁹⁷.

Milli Mustafa Bey ile ilgili olarak bir Milli mensubu şu bilgileri vermektedir:

“Milli Mustafa Bey, Mardin hâkimliği görevini yerine getirirken, ahali tarafından sultana şikâyet edilmiş ve kendisini tutuklamaya gelen görevlileri atlatarak İstanbul'a doğru yola koyulmuştur...

...Mustafa Bey, İstanbul'a padişahla görüşmek niyetiyle gitmiş; ancak padişahla görüşemediği gibi hapse atılmış, hapisanede kaldığı zaman dilimi içindeki olumlu faaliyetleri sebebiyle, Sultan tarafından taltif edilerek tekrardan Mardin hâkimliğine getirilmiştir. Buna ek olarak da Habur'a kadar olan tüm kıl çadırlarından alınan “bec” vergisinin toplanma işi kendisine verilmiştir³⁹⁸”.

2. 1127/1715 (2 sene) Millizade Ahmed Bey: Diyarbekir voyvodalıği yapmış olan Milli İsmail Bey'in oğullarındandır. Kendisinden önce Mardin'de idarecilik yapmış olan Millizade Mustafa Bey'in kardeşidir³⁹⁹.

3. 1148/1735 (8 gün) Millizade Abdullah Bey: Millizade Abdullah Bey'in sekiz gün vekaleten idaresinde kaldığı Mardin'de 1734'ten 1735'e bir dizi karışıklığın hakim olduğu zamanlardır. Bağdad Valisi Ahmed Paşa'nın Sultan I. Mahmud tarafından görevden alınması üzerine, hem yerine tayin edilen Erzurum Valisi Timur Paşa'yı hem de o dönem Mardin idarecisi olan Taki Bey'i öldürmüştür. Bu karışık dönemde Millizade Abdullah Bey de sekiz günlük bir süreyle vekaleten görev yapmıştır⁴⁰⁰. Bu dönemdeki karışıklıklara ilişkin ayrıntılı bilgi yoksa da Millilerin merkezle ilişkilerinin bir sebepten bozulduğu anlaşılmaktadır. 1736 tarihli bir vesikaya göre, Abdullah Bey Mardin'de voyvoda iken, ailesi Urfa'ya nefyedilmiştir. Millizade Abdullah, Muharrem ve Murad beylerin bundan böyle Mardin'e gitmeyecekleri ve Diyarbekir'de ikamet etmeleri şart koşularak affedilecekleri belirtilmiştir⁴⁰¹.

4. 1178/1764 Milli Muharrem Bey: Milli Muharrem Bey, kısa bir süreliğine de olsa 1764 senesinde Mardin idareciliğine vekalet etme imkânı bulmuştur. Mardin'e gelene dek Ömer Ağa'nın yerine Mardin Mütesellimi sıfatıyla Milli Muharrem Bey'in

³⁹⁷ BOA, C. DH., 6866, 29 Za 1130/24.10.1718; Halaçoğlu, XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi, s. 114.

³⁹⁸ Ahmed Feyzullah Milli, Mardin İli Millizade Ailesi Özgeçmişi ve Soyağacı, (Daktilo Metni), İstanbul 1993, s. 6'dan akt: Gürhan, XVIII. Yüzyılda Mardin Şehri, s. 160-161.

³⁹⁹ Abdüsselam Efendi, Mardin Tarihi,, s. 83; Abdulgani Efendi, Mardin Tarihi, s. 188.

⁴⁰⁰ Abdüsselam Efendi, a.g.e., s. 83-84; Abdulgani Efendi, a.g.e., s. 189-190.

⁴⁰¹ BOA, C. ZB. 4391, s. 1, 5 L 1148/18.02.1736.

vekaleten tayin edildiğine dair bir Mardin Şer'iyye Sicili kaydı mevcuttur. Buna sebep olan olay şöyle gerçekleşmiştir: 1764 senesinde Diyarbekir Valisi Vezir Abdurrahman Paşa'nın şikâyet ettiği Mardin Voyvodası Hasan Ağa hakkında bir tahkikat başlatılmıştır. Tahkikat sonucunda görevden alınma kararı alınmış, ardından Mardin eski voyvodası olan Ömer Ağa tekrar tayin edilmiştir⁴⁰².

Mardin'deki voyvoda tayinlerinin eskiden doğrudan Sultan tarafından yapıldığı, ancak bazen Mardin'in Bağdad'a bağlanması sebebiyle, Bağdad valisi tarafından da tayinlerin gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. 1764, 1780 ve daha sonraki tarihler için, Mardin voyvodaları merkezden tayin edilmişler; ancak bunlardan bazıları yerli halk ve aşiretlerle iyi geçinemedikleri gerekçesiyle görevlerinden azl edilmişlerdir. Bu tür geçiş dönemlerinde yeni voyvodaların tayin edildiği, Mardin Şer'iyye Sicil kayıtlarında görülmektedir. XVIII. yüzyıl ortalarında, Milli Aşireti ileri gelenlerinden bazıları voyvoda vekili olarak tayin edilmişlerdir⁴⁰³.

Mardin'deki Milli Ailesi'nin şehirde idareci rolü üstlenmesi, aşiretin müteakip yüzyılda da şehrin idaresini ele geçirmesine zemin hazırlamıştır⁴⁰⁴. Mardin idaresinde yaşanan bu tür karışık ve geçiş dönemlerinde, devletin idareye Milli Aşireti'nden kimseleri tayin etmesi, aşiretin nüfuzunun düzeni sağlamaya yetecek derecede arttığını göstermektedir. Mardin'in çevresinin aşiretlerle dolu olması ve Millilerin bu aşiretler üzerinde de belirli bir etkiye sahip olması sebebiyle, Milli Aşireti'nden olan kişilerin idareye getirildikleri anlaşılmaktadır. Milliler, şehirdeki nüfuzlarıyla her ne kadar geçiş dönemlerinde bir nevi kurtarıcı rolü üstlenerek kendilerini göstermişse de, bu durum idareyi ele almak amacıyla yapılan rekabetlerle çıkan karışıkları da temel sebeplerinden birini oluşturmuştur.

5. 1191/1777 Milli Abdullah Bey: 1191/1777 senesinde Mardin idaresi Yevede Yusuf Ağa'da bulunmaktaydı. Bu dönemde hakim huzurunda iken Müftü Ahmed Efendi Şakir ile Millizade İsa Bey arasında bir kavga meydana gelmiştir. Olayın ardından Müftü evine gitmiştir. Ancak Millilerden Abdullah, İsa Hacı Fettah, Mehmed Necib, Haydar beyler şehirden halkı ve taraftarlarını Ulu Camii'ne toplamış ve çarşığı kilitlemişlerdir. Müftünün sürülmesi ya da öldürülmesi üzerine birbirleriyle sözleşmişlerdir. Müftü erkenden durumun farkına varıp şehri terk etmişse de bu arada evi yağmalanmıştır.

⁴⁰² MŞS, 195, b. 84., 29 Ra 1178/26 Eylül 1764.

⁴⁰³ Göyünç, XVI. Yüzyıla Mardin Sancağı., s. 46.

⁴⁰⁴ Göyünç, a.g.e., s. 46.

Mardin idaresi yine aynı 1777 senesinde, çok geçmeden müftünün kayınbabası olan ve Bağdad'da bulunan Hacı Abbas Ağa'ya verilmiştir. Durumdan habersiz olan Hacı Abbas Ağa, Mardin'e gelinceye dek, vekaleti damadının düşmanı olan Milli Abdullah Bey'e verdiğini açıklayan bir pusula yazar. Bu gelişmeyle, bu kez endişelenme sırası Milli Abdullah'a gelmiştir. Milli Abdullah durumun nezaketini kavrayarak derhal yağmalanan malları toplatır. Ancak yol üzerinde meseleyi öğrenmiş olan Abbas Ağa gelir gelmez Milli Abdullah Bey ile Hacı Fettah Bey ve Hüseyin Bey'in de bulunduğu aşiret ileri gelenlerini kalede tutuklatır. Milli İsa ve Necip Bey'ler de şehri terk ederek firar ederler. Abbas Ağa, meseleden sorumlu tuttuğu İbrahim Bey'i astırır. Olaylara verdiği tepki niteliğindeki hareketleriyle Hacı Abbas Ağa bir nebze rahatladığını düşünse de, bu tepki-etki şeklinde daha büyük tepkilere davetiye çıkarmış; olaylar daha da büyür. Sürgücü Aşireti reisi Hüseyin Ağa bin Hasan Ağa, Ğurs ve Kîkî aşiretleri ile birlikte ittifak oluşturur. Hacı Abbas Ağa'ya yolladığı tehdid dolu bir mektupta tutukluları bırakmasını ister. Bu tehdid ve ittifak, Hacı Abbas Ağa'nın daha da ağır bir cevap vererek muhalefeti tedib edeceğini düşünerek hareket etmesine sebep olur. Tutukluları bırakmadığı gibi Ömerkân, Mahallemi ile Savur'un bey ve aşiretlerinden yardım ister. Oluşturduğu karşı ittifaktan 1500 kişiyi silahlandığı gibi bu esnada tutukluları da öldürür. Durumdan haberdar olan Bağdad Valisi, derhal Hacı Abbas Ağa'yı vazifeden azleder yerine de önceki idareci Yevede Yusuf Ağa'yı tayin eder⁴⁰⁵. Bu olayları ayrıntılı biçimde aktaran Abdülğani Efendi, dönemin yöredeki idaresine ilişkin şu bilgileri eklemektedir:

“O zamanlarda merkeziyet usulü yoktu. Her türlü icraat ve siyaset şimdiki gibi mahkemenin kesin kararına ve Padişah fermanının gelmesine dayanamayıp sırf bir valinin veya vekilinin istibdatkârane fikrine, tek başına ortaya koyacağı görüşe terk edilmişti. Bunun için nice canlar, adalet ve haktan ayrılan garaz sahibi, gururlu cahil valilerin, vekillerinin Haccac'casına olan zulümlerine kurban olmuş ve binlerce evler canlar mahvolup gitmiştir⁴⁰⁶.”

Hacı Abbas Ağa, her ne kadar bu olayın faillerinden olsa da Bağdad'dan gelinceye kadar, idareye vekaleten yine Abdullah Bey'i atamıştır. Ölümü de Hacı Abbas Ağa tarafından olmuştur.

⁴⁰⁵ Abdülğani Efendi, **Mardin Tarihi**, s. 192-193; Yörede “Ğurs” olarak bilinen aşiretin adı, eserin Türkçeye hazırlanması sırasında, sehven “Gars” olarak verilmiştir. Metinde “Ğurs” olan doğru söylenişi tercih edilmiştir. Bkz. Abdülğani Efendi, **a.g.e.**, s. 192-193.

⁴⁰⁶ Abdülğani Efendi, **a.g.e.**, s. 192-193.

Milli Abdullah Bey'in öldürülüşüne giden olaylar sürecinde, Millilerin kentli olan Mardin kesiminin, aşiretin kır kesimiyle olan siyasi ittifak ilişkisine dair önemli bir keşişme yaşanmıştır. Milli Aşireti'nin Viranşehir merkezi ve çevresindeki aşiretleriyle birlikte oluşturdukları kesimini “*kır-kentli*” olarak tanımlamak mümkündür. Çünkü bu dönemde Viranşehir, Millilerin hem tarıma hem de hayvancılığa dayalı bir ticaret merkezi olmaya dönük yerleşme çabalarının olduğu önemli bir merkeze dönüşmekteydi. Milli Aşireti'nin Viranşehir kesiminin bu dönemdeki reisi olan Timur Paşa'nın adı da bu olaylarda geçmektedir.

Sürgücü Aşireti reisi Hüseyin Ağa'nın oluşturduğu ittifaka karşı, Hacı Abbas Ağa'nın karşı ittifak oluşturarak restleşmesi üzerine Hüseyin Ağa, o sıralarda sözü geçen Milli Timur Paşa'ya müracaat eder. Timur Paşa'dan kendisine yöneltilmiş bir tehdit olan Hacı Abbas Ağa'nın askeri ittifakının dağıtılmasını ve aralarının bulunmasını rica eder. Timur Paşa, bu ricayı Hacı Abbas Ağa'ya iletir, o da topladığı askerleri dağıtır. Hacı Abbas Ağa'nın bu isteğe gönlü olduğundan değil; Milli Timur'un konum ve güç olarak ağırlığı sebebiyle razı olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü bir müddet sonra Hacı Abbas Ağa, esas amacı olan idamları yerine getirmek üzere; kendisine muhalefet oluşturan ittifaktan Hüseyin Ağa'nın, Gurs ve Kikî aşiret reislerinin yanına gider. Kalede tutuklu beylerin idamına dair gereken onayı ve desteği bu reislerden alarak, 1777'de Milli Abdullah, Hacı Fettah ve Haydar Beyleri idam eder⁴⁰⁷. Hacı Abbas Ağa'nın faili olduğu Milli Aşireti'nden birinin idamına dair Milli Timur Paşa'nın nasıl bir tepki verdiğine, dönemin olaylarını aktaran Abdüsselam Efendi'den cevap bulmak mümkün değildir. Timur Paşa bahsinde de ele alınan bu dönemde muhtemelen Timur Paşa da kendi sorunlarıyla başbaşa kaldığından, Mardin olaylarına doğrudan etki edecek fırsatı bulamamış görünmektedir.

6. 1194/1780 (2 sene) – 1199/1785 (2. kez – 1 sene) – 1202/1788 (3. kez – 6 ay) – 1205/1791 (4. kez) Millizade İsa Bey: Mardin'in karışıklık anında şehirdeki düzeni toparlayana ve bir idareci tayininine dek Millilere müracaat edilmesi bir adet haline gelmiş gibi görünmektedir. Kendilerinin de düzeni bozucu davranışlarının ortaya çıkmasına kadar, bu iş için bu dönemde de Millilere müracaat edilmiştir. 1780'de böylesi bir karışıklık için göreve getirilen Millizade İsa Bey, iki sene görevde kalmıştır.

⁴⁰⁷ Abdulgani Efendi, **Mardin Tarihi**, s. 193-194.

Ancak kendisinin de sergilediği zulümler karşısında ahali İsa Bey'i şehirden çıkarmıştır⁴⁰⁸.

İsa Bey, 1199/1785 senesinde 2. kez 1 sene süre ile göreve getirilmiştir. İsa Bey, göreve geldiği bu dönemde Abdüsselam Efendi'nin babası olan kadı mütevellisi Ömer Efendi'yi öldürttüğü olayların nasıl geliştiği, Abdüsselam Efendi tarafından şöyle anlatılmıştır⁴⁰⁹:

“Millizade İsa Bey, Bağdad'dan Mardin'e doğru geldiğinde Nusaybin'de kardeşi Muhammed Necib Bey'in evinde misafirliğe kaldı. Bu sırada Ömerani ve Daşi aşiretlerinden asker çağırarak Mardin'in ileri gelenlerinden üç kişiyi öldürmelerini istedi. Bunlardan birisi Tekye hatibi olarak bilinen Kadı mütevellisi olan babam Ömer Efendi'ydü. Diğer ikisi ise bazı işlerde Mardin'deki yöneticilere vekaleten mütevellilik yapan Köprülüzade Ali Ağa'ydü. Askerler gizlice bu kişilerin evini basarak hepsini öldürdüler (9 C 1199/19.04.1785).

O zaman annem henüz bana hamileydi dünyaya gelmemiştim.”

Ne Abdüsselam Efendi ne de kendisinden sonra bu olayları ayrıca yazmış ve onun kitabından da istifade etmiş olduğu anlaşılan Abdulgani Efendi, yaşanmış bu hadisedeki arka planı anlatmıştır⁴¹⁰. Acaba Abdüsselam Efendi'nin babası Ömer Efendi Millizade İsa Bey'in ilk idareciliğinde ve şehirden çıkarılmasında herhangi bir müdahalesi var mıydı; buna sebep olan olaylar nasıl cereyan etmiştir, bilinmemektedir? Ancak Abdüsselam Efendi'nin bunları yazmamasındaki sebep yaşadığı ve yazdığı dönemde halen etkin olan Milli ailesinden çekinmiş olmasının etkisi düşünülebilir. Herhalükarda Abdüsselam Efendi'nin bu olayı aktarırken işe duygularını pek katmamış olduğu görülebilmektedir.

Millizade İsa Bey, 1202/1788'de üçüncü kez geldiği voyvodalık görevinde 6 ay idarecilik yapmıştır⁴¹¹.

İsa Bey'in 1205/1790/91'de dördüncü kez geldiği dönem, Milli Aşireti reisi Timur Ağa sorununun gündemde olduğu döneme denk gelmiştir. Bu dönemde Bağdad Valisi Süleyman Paşa, Sultan III. Selim'in emriyle Milli reisi Timur Ağa'yı ele geçirmek için Mardin'e gelmiştir. Harzem köyünde çadırını kurar. Haberi duyan Timur

⁴⁰⁸ Hicri tarihlerle ilgili her iki eserde bazı tarihlerde bir yıl farkı göze çarpmaktadır. Bu fark ayların belirtilmemesinden kaynaklanmaktadır. Bkz. Abdulgani Efendi, **Mardin Tarihi**, s. 197-199; Abdüsselam Efendi, **Mardin Tarihi**, s. 87-88.

⁴⁰⁹ Abdüsselam Efendi, **a.g.e.**, s. 87.

⁴¹⁰ Abdulgani Efendi, **Mardin Tarihi**, s. 197.

⁴¹¹ Abdüsselam Efendi, **Mardin Tarihi**, s. 88.

Ağa, Sincar'a kaçarak kurtulur. Aradan bir sene geçtikten sonra Timur Ağa Bağdad'a Süleyman Paşa'nın yanına gider. Affedilmesi için sultana aracılık yapmasını ister. Süleyman Paşa ikna olur ve Timur'un 1215/1800 senesinde Urfa'ya vezir rütbesiyle vali tayin edilmesini sağlar. Ancak Urfa halkı Timur Paşa'ya aşırı bir tepki göstererek onun şehire girişini engellerler. Halkın isyanı, kendilerine Timur Paşa'nın Urfa Valiliği'nden azledildiği haberi verilinceye dek devam eder⁴¹².

Burada üzerinde durmaya değer konu, Mardin Millilerinin Timur Ağa üzerine düzenlenen bu seferde nasıl tepki verdikleridir. Yine aynı şekilde özellikle Mardin Millilerden İsa Bey idaresi altındayken konuya ilişkin tavırları merak konusudur. Ancak bununla ilgili olarak ne Abdüsselam ne de Abdulgani Efendilerin eserlerinde bir bilgi bulmak mümkündür.

Süleyman Paşa, Milli Timur üzerine olan sefer hareketi döneminde Mardin'de bulunduğu sırada, Mardin Kalesi surlarının tamiri için Sultan III. Selim'den izin istemiştir. Mardin surları, Kasım Padişah dönemindeki Timurlenk saldırılarından bu yana harabe durumunda bulunmaktaydı. Süleyman Paşa, yaklaşık üç sene sürecek bu tamirat işini Millizade İsa Bey'e devrederek Bağdad'a dönmüştür. İsa Bey, iki sene voyvodalık yaptıktan sonra Zilhicce 1206/1792'de ölmüştür⁴¹³.

7. 1206/1792 (I. kez – 4 ay) – 1210/1795 (2. kez – 4 sene) Milli Mehmed Necib Bey: Millizade İsa Bey'in ölümüyle yerine kardeşi Milli Mehmed Necib Bey geçmiştir. Necib Bey'in sert idaresinden memnun olmayan halk isyan etmiştir. Necib Bey'in bu esnada kendisi için başlayan isyana karşı çöl aşiretlerinden açıkça belirtilmemişse de Viranşehir merkezli Milli-i Sağır Aşireti'nden yardım görmüş olduğu anlaşılmaktadır. Bütün önlemlere rağmen başarılı olamayan Necib Bey, Mardin idaresindeki ilk seferinde dört ay kalmıştır⁴¹⁴.

Milli Mehmed Necib Bey, 1210/1795 senesinde ikinci kez Mardin idaresine atanmıştır. Eski muhalefet tekrar uyanmış ve karara itiraz edenler yeniden isyan etmişlerdir. Haberi alan Bağdad Valisi Süleyman Paşa, çevre aşiretlerden aldığı destekle asiler üzerine yürüyerek isyanı bastırmıştır. Necib Bey'in bu seferki voyvodalık görevi dört sene sürmüştür. Bu dönemde 1214/1798'de Mardin'de veba salgını başgöstermiştir⁴¹⁵.

⁴¹² Abdüsselam Efendi, **a.g.e.**, s. 88; Abdulgani Efendi, **a.g.e.**, s. 198.

⁴¹³ Abdüsselam Efendi, **Mardin Tarihi**, s. 89; Abdulgani Efendi, **Mardin Tarihi**, s. 198.

⁴¹⁴ Abdüsselam Efendi, **a.g.e.**, s. 89; Abdulgani Efendi, **a.g.e.**, s. 199.

⁴¹⁵ Abdüsselam Efendi, **a.g.e.**, s. 89-90; Abdulgani Efendi, **a.g.e.**, s. 199-200.

8. Cemaziye'l-ahir 1220/Eylül 1805 Millizade Mehmed Sadık Bey: Millizade Mehmed Sadık Bey dönemi, aslen Botanlı olan Daşilerle yaşanan karışıklıklar dönemidir. Bu karışıklıklar sebebiyle de voyvodalık görevinden 1222/1807'de azledilmiştir⁴¹⁶.

Bu dönemden sonraki süreç hem Mardin hem Diyarbakir ve çevresinde bir dizi karmaşanın hakim olduğu dönemlerdir. Zaman zaman veba salgını ve çekirge felaketi sebebiyle kıtlıkla yüzyüze gelen Mardin'de bazen yaşanan karmaşalarda Milliler dahil olmak üzere birçok aşiretin de etkisi görülmektedir⁴¹⁷.

9. 1250/1835 (1 sene 4 ay) Millizade Hacı Esad Bey: Millizade Mehmed Sadık Bey'in 1807'de voyvodalıktan azledildiği tarihten başlayarak 1835'te Millizade Hacı Esad Bey'in Mardin hakimliğine getirildiği döneme dek şehir için tam bir kaos dönemidir. Mardin bitmek bilmeyen karışıklıklar içinde çalkalanmaktadır. Bölge, Osmanlı Devleti ile Mısır arasındaki çekişmeleri arasında çatışmaların da çekim alanına girmiş vaziyette bir dönem yaşamaktadır. 1831'de Diyarbakırlı Şeyhzade Osman Paşa, Mîr-i Mîran rütbesiyle Mardin hakimliğine atanmıştır. Hacı Esad Bey, Daşilerden dört kişiyi evlerinde ansızın öldürür. 1832'de Mardin hakimliğine Menaminci Mehmed Ağa getirilir. Menaminci Mehmed Ağa, eskiden beri aralarında düşmanlık bulunan Millileri ve Hacı Esad Beyi Mardin'den çıkarmak ister. Hacı Esad Bey erken davranarak Nisan 1833'te Mardin Kalesi'ni ele geçirir. Kale, iki sene Hacı Esad Bey'de kalır. Mehmed Ağa, Bağdad Valisi tarafından azledilerek yerine eski hakim Erbilli Ahmed Ağa kaleyi alması için atanır. Hacı Esad Bey yiyecek ve cephane tedarik edebildiğinden kaleyi elden bırakmaz. Kaleyi ele geçirmesi için göreve getirilen hakim, başarısız olması sebebiyle azledilir. Bağdad Valisi Ali Paşa, kaleyi Millizade Hacı Esad Bey'den askeri yollarla alamayınca hile-i siyaset yoluyla almayı dener. Bunun için 1835'te Mardin'in idaresini Millizade Hacı Esad Bey'e verir. Bu sırada Vali, Musul Mutasarrıfı İnce Bayraktar Mehmet Paşa'yı dört bin askerle kaleyi almak için görevlendirir. Kale kuşatması devam ederken Mardin, Bağdad'dan alınarak Diyarbakir idaresine bağlanır. Vilayat-ı Şarkiyye'de ve Mardin'de asayiş sağlamaya görevlendirilen Reşid Mehmed Paşa, Diyarbakir valiliğine atanır. Bunun üzerine Reşid Paşa da önce Mardin hakimliğini Hacı Esad Bey'e verir ve bir müddet sonra Mart 1835'te de Mardin

⁴¹⁶ Abdüsselam Efendi, **a.g.e.**, s. 91-93; Abdulgani Efendi, **a.g.e.**, s. 200-201.

⁴¹⁷ Abdüsselam Efendi, **Mardin Tarihi**, s. 93-116; Abdulgani Efendi, **Mardin Tarihi**, s. 201-218.

Kalesi'ni dört ay süren bir kuşatma sonunda Hacı Esad Bey'den alır⁴¹⁸. Daha sonra Hacı Esad Bey'i azlederek Haziran 1835'te Diyarbekir'e gönderir. Hacı Esad Bey, Muharrem 1250'den Rebiulevvel 1251/Haziran 1835'e kadar 1 sene 4 ay görevde kalmıştır⁴¹⁹. Reşid Mehmed Paşa, düzeni sağlamak için Mardin'e geldiğinde, şehri kuşatmış ve büyük camii (Ulu Camii) havaya uçurduktan sonra olaylar yatışmıştır⁴²⁰.

Hacı Esad Bey'in yerini alan Köse Paşa lakaplı Mehmet Bey göreve getirildikten bir müddet sonra, şehirde nüfus sayımı yapmaya başlamıştır. Mardin'deki sayımın sonucunda ortaya çıkan veriler şunlardır: Mardin, Eminuddin, Babu'l-Cedid, Tekye, Ulu Cami, Şeyh Cabik, Şeyh Şeyhullah, Şehidiye, Kölesiyân, Latifiye, Medrese, Mişkin ve Necmeddin adlarında 13 mahalleden oluşmaktadır. Mardin şehir merkezinde bulunan toplam hane sayısı 3643 olup; bunlardan 1816'sı Müslümanlara, 1809'u Hıristiyanlara ve 18'i de Yahudilere aitti. Toplam erkek nüfusu 6183 olup, bunlardan 2943'ü Müslüman, 3190'u Hristiyan ve 50'si de Yahudilerden oluşmaktaydı. Nüfus sayımının ardından asker alımına başlanmıştır. Abdüsselam Efendi'nin verdiği bilgilere göre, nüfus sayımı ile birlikte Mardin tamamen kontrol altına alınmıştır. Böylelikle Haziran 1835'te Mardin ve nahiyelerinden 2 bin kişi askere alınmıştır. Yüzlerce insan, asker alımı işine muhalefet ederek evini, malını ve mülkünü satarak parasını çoluk çocuğuna bırakıp kaçmışlardır. Bu dönemde idareciler halka büyük zulümler yapmaya, insanları güpegündüz soymaya başlamıştır⁴²¹.

Mardin'deki bütün bu sayım ve asker alımları işleri Hacı Esad Bey'in görevden alındığı ay içinde bitirildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca nahiye kısmında belirtildiği üzere, aşiretlerin de özellikle Tanzimat sonrasında birer nahiye birimi olarak teşkilatlandırıldığı düşünüldüğünde, asker alımı işlerine aşiretlerin de katılmış olmalıdır. Böylece Mardin ve çevresinde Tanzimat sürecine olan tepkinin sebebi daha iyi anlaşılmaktadır. Bu dönem hem Osmanlı hem de Mısır kuvvetleri için Mardin, Urfa ve Diyarbekir çevresi bir nevi aşiret/asker deposu olarak görülmüş olmalıdır. Mart 1839'da bölgede bulunan Layard'ın gözlemleri, bu duruma nisbeten açıklama getirmektedir:

“Martın 18'inde arkadaşım ile birlikte Halep'ten ayrıldık. ... Çölü boydan boya kateden yolu geçmek her zaman çetin bir işti. Sadece çok iyi silahlanmış kervanlar için belki böyle bir tehlike yoktu. ...Biz Urfa ve Bir'den geçen yolu tercih ettik...O zamanlar

⁴¹⁸ Abdüsselam Efendi, **a.g.e.**, s. 116-120; Abdulgani Efendi, **a.g.e.**, s. 218-220.

⁴¹⁹ Abdulgani Efendi, **a.g.e.**, s. 220.

⁴²⁰ Yurt Ansiklopedisi, “Mardin” maddesi, İstanbul 1983, s. 5766.

⁴²¹ Abdüsselam Efendi, **Mardin Tarihi**, s. 122; Abdulgani Efendi, **Mardin Tarihi**, s. 220.

Mısır'ın sınırları Urfa'nın doğusuna kadar uzanıyordu ve Sultan ile Muhammed Ali Paşa arasındaki savaş hala bitmemiş olduğundan, aşiretler durumun karmaşasından yararlanmış ve her yeri istila etmişlerdi⁴²²."

Hükümetin Mısır'a karşı devam eden savaşlarda asker ihtiyacının had safhaya çıktığı anlaşılmaktadır. Aşiretlerin ve özellikle uzun süre Mardin idaresinde etkili olmuş Milli Aşireti'nin Timavî Ağa döneminde Osmanlı'ya karşı Mısır yanlısı bir tutum izleyerek Mardin'i işgal etmeye kalkması bu nevi tepkilerden sayılabilir.

Bu dönemde Viranşehir merkezli Milli Aşireti reisi Eyub Bey'in oğlu Timavî Ağa, Mısır ittifakında Osmanlı'ya karşı hareket ederek Mardin'i zapt etmiştir. Bir süre sonra da devam eden çarpışmalarda ölmüştür⁴²³.

1832 senesinde Mardin, Menaminci Mehmed Ağa'nın idaresine verilmiştir. Göreve gelişiyle birlikte Millileri Mardin'den çıkarmak istemesiyle başlayan karışıklıklarda Milliler uzun bir süre olayların birinci dereceden aktörü haline gelmiştir. Devamında Hacı Esad Bey'in kaleyi işgali ve Reşid Mehmed Paşa'nın gelip 1835'te idareyi ele alması gibi yaşanan bütün bu olaylar, Mardin'de merkezi otoritenin tesisine yönelik olmuştur⁴²⁴. Bu olaylarda başı çeken iki kişi, Milli ailesinden Hacı Esad Efendi ile kardeşi Ali Bey'dir. Bir seyyahın belirttiğine göre, Milli Hacı Esad Efendi ve Ali Bey Mardin'i ele geçirmişlerdir⁴²⁵. 1836 senesinde Mardin'e uğrayan bir başka seyyah, şehrin idaresinin babadan oğula hükümet süren bir ailede olduğunu aktarırken de Milli Ailesi'ni kast etmektedir. Ailenin Bab-ı Âli'nin emirlerinin dışında hareket ettiğini, iki kardeşin kaleyi zapt ettikleri ve gelişen süreçte Reşid Mehmed Paşa'nın Mardin'de merkezi otoriteyi sağladığını nakletmektedir⁴²⁶.

Mardin'de süregiden karışıklıklarla ilgili olarak Mardin Şeriyeye Sicili kayıtlarında Milli Ali Bey'in adına rastlanmaktadır. Bir sicil kaydına göre, Milli Ali Bey, 1251/1835 senesinden 1258/1842 senesine kadar 3 kez ihanet ve isyan ettiği ve son olarak İmadiye Kalesi'ne giderek; burayı kendisine karargah yaparak isyana devam

⁴²² Austen Henry Layard, **Ninova ve Kalıntıları**, Avesta yay., İstanbul 2000, s. 20-21.

⁴²³ Bu konu Timavî Bey bahsinde daha ayrıntılı incelenmiştir. V. Minorsky, "Mardin", **İA**, c. VII, MEB Basımevi, İstanbul, s. 319. Viranşehir merkezli tâbiriyle Milli-i Sağır Aşireti kast edilmiş olup; Mardin merkezli Milli-i Kebir aşiretinden ayırt etmek amaçlanmıştır. Milli Aşireti'nin Viranşehir kolu, bu dönemden itibaren başlamak üzere, Mardin Millilerinin de üstünde bir konuma doğru yükseliş izlemektedir.

⁴²⁴ V. Minorsky, "Mardin", s. 319; Wadie Jwaideh, **Kürt Milliyetçiliği'nin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi**, İletişim yay., İstanbul 2009, s. 115, dp. 5.

⁴²⁵ W. F. Ainsworth, **Travels and Researches in Asia Minor, Mesopotomia, Chaldea and Armenia**, London 1842, s. 115.

⁴²⁶ H. Southgate, **Narrative of a Tour through Armenia, Kurdistan, Persia and Mesopotamia**, London 1840, c. II, s. 285-286.

etmiştir. Asakir-i Mansure, kaleyi kuşatmış; Milli Ali Bey'in teslim olmasını istemiştir. Ancak o, bu isteği geri çevirmiş olmakla birlikte sonunda kuşatmaya dayanamamış; Asakir-i Mansure kumandanı Mustafa Bey ve Hazinekar Süleyman Ağa'dan eman dilemek durumunda kalmıştır. Her nasıl olduysa bir müddet sonra ordu kaleyi ele geçirmiş, Milli Ali Bey ise kaçmıştır. Mardin taraflarında karışıklıklar bir müddet daha devam etmiştir. Ali Bey'in İmadiye'den kaçıp Mardin'e geçerek buradaki isyan hareketlerine katıldığı düşünülebilir. Sicil kaydında Musul Eyalet Divanı'ndan (İmadiye Sancağı, Cizre ve Mardin dahil olmak üzere) Mardin taraflarındaki eşkıyanın tedibi için bölgeye asker gönderileceği, askere yardım edenlerin emniyette olacağı, karşı çıkanların da cezalandırılacağına dair buyruldu gönderilmiştir. Milli Ali Bey ise, bilahare Bulgaristan'a sürülmüş, burada da isyan hareketlerine karıştığı bilinmektedir⁴²⁷.

Milli Hacı Esad ile Milli Ali beylerin hareketleri, Milli Aşireti'nin Mardin şehrinin idaresi üzerindeki nüfuz mücadelelerinin bir halkasıdır. Bu isyanın tek bir sebebi olmadığı gibi, Mardin ve çevresindeki isyan hareketlerinin temelinde de, Tanzimat döneminin yeniliklerine ve Sultan II. Mahmud'un başlattığı merkezileşme sürecine karşı bir tepki yatmaktadır. Ayrıca merkezleşmenin etkisiyle, Milli Aşireti'nin Mardin'de sahip olduğu belirli bir iktidar alanının sınırlanmasına olan tepkinin etkisi vardır. O güne değin hemen her idari değişimde şehir idaresinde önemli roller üstlenmiş olan Millilerin, bunu tamamen kaybedeceklerini düşünmesine yol açmış, hatta Menaminci Mehmed Ağa'nın onları şehirden tamamen çıkarma girişimi de bu tepkiyi büyütüştür. Merkezleşmenin en önemli göstergesi sayılabilecek askeri temelli nüfus sayımı da duruma verilen tepkiyi kat be kat arttırmıştır. Özellikle eli silah tutan her erkek nüfusun, aşiretin gerçek nüfuzunu oluşturduğu hesaba katıldığında, bu gücün askere alınacak olması aşiretin mahvına, zayıflayarak dağılmasına dolayısıyla varlık ile yokluk mücadelesi şeklinde bir algıya yol açmış olmalıdır. Osmanlı ile devam eden Mısır savaşı sebebiyle devletin, zorunlu olarak aşiretleri taraf olmaya ve asker vermeye zorlaması, dönemin aşiret zihninde devlete karşı nasıl bir kırılma ile hareket ettiklerini göstermiştir. Bu atmosfer, daha önce de birçok defalar birlikte hareket eden Mardin Millileri olan "kentli Milliler" ile "kır-kentli" olan Viranşehir Millilerinin birlikte hareket etmelerini sağlamış; Mardin Millilerinin şehir hakimiyetinden tamamen

⁴²⁷ MŞŞ. 242, s. 77, vesika no. 103, 4 Ş 1258/09 Eylül 1842; İbrahim Özcoşar, **242 Nolu Mardin Şer'iyeye Sicili Belge Özetleri ve Mardin**, İstanbul 2006, s. 68; Abdüsselam Efendi, **Mardin Tarihi**, s. 126; Abdulgani Efendi, **Mardin Tarihi**, s. 221; Gümüş, "XVI. Yüzyıldan XIX. Yüzyıla Kadar Mardin İdaresinde Milli Aşireti ve Aşiretin Nüfuz Mücadeleleri", s. 825-826.

silinecekleri korkusunu harekete geçirmiştir. Bu refleks, tüm Milli Aşireti reisi Timavî Ağa'nın Osmanlı'ya karşı, Mısır tarafını tutmasına sebep olmuştur. Her ne kadar Timavî Ağa'nın babası Eyub Bey'in Diyarbekir'de hapisken ölümü bir öc alma duygusuna sebep olması ihtimal dahilindeyse de Millilerin Mardin'den çıkarılabilme ve aşiretin askerlik yapma ihtimalleri daha güçlü bir gerekçe olarak öne çıkmaktadır⁴²⁸.

Mardin Millileri, şehirden çıkarılmış olmasalar da, Timavî Ağa'nın Mardin kuşatması devamındaki bir savaşta ölümü ve Osmanlı kuvvetlerinin Mardin'deki hakimiyeti elde etmesiyle, Millilerin şehirdeki hakimiyeti zayıflamıştır. Mardin'in Osmanlı hakimiyetine girdiği tarihten itibaren şehir idaresi bazında esasen Millilerin en güçlü kolu, bir dönem Rakka valiliği de yapmış olan Milli Aşireti reisi Timur Paşa'ya rağmen, Mardin Millileri olmuştur. Çünkü kesintili bir biçimde de olsa Mardin Millileri her zaman şehir idaresinde bulunmuşlardır.

Milli-i Kebir ve Sağır'ın idarecileri arasındaki akrabalık ilişkilerini net olarak ortaya koymak mümkün olmamıştır. Ayrıca 1724 tarihinde Milli Aşireti'nin genel reisi ve boybeyi sıfatıyla görülen *Keleş Abdi Bey*'le akrabalık ilişkilerinin niteliğine dair de ne yazılı bir kaynak ne de sözlü bir aktarım bulunmaktadır. Keleş Abdi Bey ile 1695-1697 senelerinde Diyarbekir Voyvodası olan Milli İsmail Bey arasındaki bağı açıklamak da eldeki mevcut verilerle şu an için mümkün değildir.

1598'de Milli Aşireti Beyi olarak görünen *Mehmed Bey*'den 1724'te Milli Aşireti'nin genel reisi ve boybeyi sıfatıyla görülen *Keleş Abdi Bey*'e kadar her nesil için ortalama 25-30 sene belirlenip en az dört-beş neslin geçtiği göz önünde bulundurulduğunda; geçen süre aşiret idaresinde bulunmak için uzun bir süre tutmaktadır. Ayrıca aşiret idaresinde Abdi Ağa ile 1695'te Diyarbekir Voyvodası olarak görünen Milli İsmail bey ile Mîr Mehmed bey arasında da pek çok kişinin varlığını kanıtlar. Yerelde Mardin Voyvodası Milli İsmailoğulları Haydar ve Mustafa gibi bazı isimlere rastlansa da, bunlar Mardin Millilerine ait olup bütün Milli Aşireti'nin idaresini ellerinde tuttuklarına dair bir bilgiye rastlanılmamıştır. Kaldı ki Milli Aşireti için voyvodalık ile aşiret riyasetinin aynı anda yürütüldüğüne dair bir bilgi de bulunmamaktadır. Dolayısıyla hem Diyarbekir hem de Mardin'de Milli mensubu kişilerden voyvodalık yapanların aşirete reislik yaptıkları söylenemez. Bu durum Milli mensuplarının kır-konargöçer ve kent-yerleşik olma ayrımı ile açıklanmalıdır. Öte

⁴²⁸ Ayrıca bkz. Gümüş, "XVI. Yüzyıldan XIX. Yüzyıla Kadar Mardin İdaresinde Milli Aşireti ve Aşiretin Nüfuz Mücadeleleri", s. 826-827.

yandan Abdi Ağa'nın aşiretin idaresinde otoriteyi eline alana kadar aşiretin bir kısmı Diyarbekir diğer kısmı da Erzurum dolaylarında dağınık bir halde görünmektedir. Dolayısıyla mevcut bilgiler, Mîr Mehmed ve Nevruz beylerin Abdi Ağa ile olan bağlantılarını açıklamak için de hayli yetersizdir.

2.4.2. Milli Mehmed Bey ve Nevruz Bey

Milli Aşireti'nin idaresiyle ilgili şu anki bilgilere göre ilk resmî kayıt 1598 tarihli Diyarbekir Şer'iyye Sicilleri'nde yer alan bir kayıttır. Buna göre, Hazine'nin zengin mukataalarından olan Diyarbekir-Mardin-Rakka-Birecik yöresi sancaklarında birçok köy harap ve adeta nüfussuz kalmıştır. Güneyde, sık sık yolların güvenliğini soygun ve yağma yaparak köylülerin de yerlerinden oynamalarına sebep olan bazı Arap ve yöre aşiretlerinin bu hareketlerini bastırması ve yolların güvenliğini sağlaması sebebiyle Milli Aşireti Beyi Mîr Mehmed Bey, devlet tarafından mükafatlandırılmıştır. Hizmetleri sebebiyle Diyarbekir Valisi Kurt Ahmed Paşa, kendisini hükümete tanıtmıştır. Harap köyleri yeniden şenlendirmek isteyen devlet de bu amaçla bazı harap köyleri Milli Mehmed Bey'in kendisine mukataa olarak iltizama almasını sağlamış ve kendisine ayrıca Habur Sancakbeyliği tevcih edilmiştir⁴²⁹. Ancak bir süre sonra Vali Kurt Ahmed Paşa'nın adamlarıyla arası açılan Milli Aşireti Mîri Mehmed Bey, devlete asi olmuştur⁴³⁰.

Mîr Mehmed Bey'in isyan etmesine sebep olan olaya dair, o sıralarda sefer zamanı olması sebebiyle Diyarbekir Eyaleti Muhafızlığı'na vekalet eden Defterdar Mehmed Paşa'nın Diyarbekir Şer'iyye Sicili'nde yer alan Mardin kadısına yolladığı bir mektupta biraz açıklama mevcuttur:

“Defterdarlığımızdan maada, bu sene Eyalet-i Diyarbekir'in muhafaza hizmeti bu canibe sipariş olduğuna der-i devlet tarafından kiraren ve miraren evamir-i şerîfe geldiği malumunuz olmuştur ve biz Diyarbekir'e geleli Mîr Mehmed hazineye beş altı yük akçe vermiştir ve zimmetinde kırk yük akçeden ziyade mal-ı pâdişâhî bakî kalup defa'atle kendisine kağıtlar gönderüb, kendü haline mukayyed olub, yirmi gün mikdarı Hazret-i Eyyûbu'n-Nebî'de oturduk ve asla nâhemvar bir hareketin görmedik ve işitmedik ve malumunuzdur ki, hass-ı hümayun reayasını nice istimalet ile yerli yerine getirüb şen ve âbâdân etmiş iken, Milli taifesinden bazı cemaat Amid kurbunda iken,

⁴²⁹ Akdağ, **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası**, s. 432, 434.

⁴³⁰ Akdağ, **a.g.e.**, s. 432-434.

Müsellim Ağa bazı eşkıyanın sözü ile bundan akdem üzerlerine gelüb basub küllî emval ve erzakların garet ve hasaret ettiklerinden maada haliya Mîr Mehmed'in dahi üzerine vardıkları istima' olundu. Elbette mabeynde küllî fesad olub ve bu sebeb ile fukara ve reaya terk-i vatan edüb, bu sene bir tane tereke ziraat olunmamak mukarrerdir. Muma ileyh Müsellim Ağa'ya nasihat ve tembih eylesesiz ki, bu makule evza'dan feragat edüb, fesada mübaşeret etmeyeler ki, sonra nedamet muhakkaktır. Cevab vermesi müşkildir. Eğer mezbur Mehmed'in davacısı var ise, huzurunuzda görölüb, isyanı sicil oldukdan sonra asitaneye vuku'u üzere arz olunub emr-i şerif vârid olmayınca bu makule hususa mübaşeret olmadığı malumunuzdur. Dikkat edün ve bu tezkereyi sicill-i mahfuz kaydeyleyüb, def'ine cehd eylesesiz⁴³¹.” denmiştir.

Muhafız Defterdar Mehmed Bey'in bu olayda beylerbeyinin müsellimine karşı, Milli Aşireti Mîri Mehmed Bey'i haklı görmekte olduğu açığa çıkmaktadır. Bununla beraber Mîri Mehmed Bey'in karşısında yer alan ve onunla uğraştığı ileri sürülen Müsellim Yusuf Ağa'nın Mardin kadısına, 17 Eylül 1598'de yazmış olduğu bir mektupta: “Mîr Mehmed Bey'in tam bir isyan ve tuğyanı sonunda üzerine varılıp, kuvvetlerinin dağıtıldığı, asi beyin olayda yaralanarak dağa kaçtığı”nı anlatmıştır. Hükümet de bu olayda, Diyarbekir Beylerbeyi kaymakamı makamındaki Müsellim Yusuf Ağa'ya itibar etmiş ve Mîr Mehmed Bey'in hakkından gelinmesi için de “fetva-yı şerife ve emr-i padişahî” yollamıştır. Yusuf Ağa, kadiya hitaben:

“Mîr-i aşiretlik Mîr Mehmed'in üzerinden kalkub Nevruz Bey'e verüldüğün cümle vilayet halkı bilmek için sük-ı sultanîde dellallarla nida ettiresizki, üç güne değin cümle aşiret gelüb, Nevruz Bey'e buluşub kendüyi mîr-i aşiret bileler. Söyle ki, üç güne değin gelüb müracaat etmeyecek olurlarsa, veballeri boyunlarına; asi olmuş olurlar, sonra her birinin hakkından gelmek mukarrerdir. Ona göre mukayyed olub, bu vechile nida ettirmeye himmet eylesesiz⁴³².” diye yazmıştır.

Gelişen olaylar neticesinde aşiret halkı, reaya ve köylerdeki ahali oldukça zarar görmüş ve yerlerini terk etmek zorunda kalmışlardır. Ayrıca, “mîr-i aşiretlik” mücadeleden yenik çıkan Mîr Mehmed Bey'den alınarak aynı aileden Nevruz Bey'e verilmiştir. Mîr Mehmed ve Nevruz Bey ile ilgili verilen bilgiler bunlarla sınırlıdır. Bu iki beyin yaşadığı dönemi müteakip Osmanlı kayıtları muhtelif yerlerde Milli Aşireti'ne

⁴³¹ Akdağ, **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası**, s. 434-435.

⁴³² Akdağ, **a.g.e.**, s. 435.

dair genelde de konargöçer aşiretlerin göç yollarında yaşanan tahripkâr davranışlarına dair bilgiler içermektedir⁴³³.

Milli Aşireti gibi konargöçer toplulukların başına buyruk göç hareketleri asayiş bozan bir unsurdur. Aşiretlerin büyük kitlelerle yaylak ve kışlaklarına giderken yerleşik halka ait tarla, bahçe, mal ve hayvanlara zarar vermesi, hatta bu geçişler esnasında öldürmelerin yaşanması gibi hal ve hareketler, otoritenin ve düzenin sarsılmasına yol açmaktaydı. XVII. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nde merkezi idarenin zayıflamasıyla bu durum daha da bariz hale gelmiştir. Bu da ekonomisi ziraate dayalı devletin, zirai gelir kaleminin büyük ölçüde gerilemesine ve yerleşik kitlelerin yerlerinden edilerek göç etmelerine sebep olmuştur. Geleneksel coğrafyalarının dışına çıkan Mardin yönetiminde eskiden beri söz sahibi olan padişah haslarına mensup halktan olan Milli Aşiretleri de 1679'da yol kesme bazı çiftliklere ait toprakları zapt, emval ve erzakları gasp gibi suçlara karışmışlardır. Bu da, çevrede mukataa dahilinde bulunan ahalinin çoğunun yerlerini terk edip Haleb, Anteb ve Antakya kazalarına dağılmasıyla mukataanın gelirlerini düşürmüştür. Böylece Haleb, Şam ve Maraş taraflarına ulaşım imkânları da ortadan kalkmıştır. XVIII. yüzyıl başlarında yazları Erzurum ile kışları Urfa bölgesi arasında konargöçer oldukları belirtilen Milli Aşireti'nin nüfusu 11 bin çadır olarak kaydedilmiştir. Diyarbakır voyvodalığına bağlı olan Milli Aşireti bu büyük kitlesi ile birlikte yerlerini terk ederek Erzurum taraflarına gitmiştir. Buralarda Yezîdî taifesiyle birleşerek Tercan, Kiğı, Kurtucan ve diğer sancak ahalilerine zulüm etmişlerdir. Bu sebeple eski yerlerine dönmeleri emredilmiş, ancak emri dinlemeyerek şakavete devam etmişlerdir. 1701 senesinde Erzurum Valisi Numan Paşa'ya gönderilen emirle bunların asıl mekânları olan Diyarbakır'e nakledilmeleri ve cezalandırılmaları istenmiştir⁴³⁴.

Diyarbakır ve havalisi, bazı aşiretler için iskân sahası olarak ayrılmış, buralara yerleştirilmiştir. 1707 senesinde Milli Aşireti de eskiden beri yaşam sahası içerisinde buldukları mahallerde ve bazı köylerinin kendilerine ait olduğu Mardin Nahiyesi'nde yerleştirilmişlerdir⁴³⁵. Ancak Milli taifesinden olan Bamran, Dodikan, Senedgan,

⁴³³ Akdağ, a.g.e., s. 435.

⁴³⁴ Niebuhr, 389. sayfada da: 2 bin çadıra sahip Mardin Millilerinin Mardin Voyvodası'na vergi ödeyen konargöçer aşiretlerden olduğunu ve 417. sayfada sayı olarak 11 bin çadır verdiği Millilerin bunlardan farklı olduğunu yazar. Aslında Niebuhr'un kastettiği Millilerin Mardin kolu olan Milli-i Kebir Aşireti'dir. Bkz. Carsten Niebuhr, **Reisebeschreibung nach Arabien und andern umliegenden Ländern**, II, Kopenhagen 1778, s. 417; Halaçoğlu, **XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi**, s. 43-46, 79-80; Üner, **Aşiret, Eşkiya ve Devlet**, s. 56.

⁴³⁵ Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı**, s. 110.

Ömergan cemaatlerinin Diyarbekir ve havalisinde şakavette bulunmaları sebebiyle Rakka Valisi'ne gönderilen bir fermanla, 1711'de Rakka'ya iskân edilmişlerdir. Ancak Rakka Valisi'nin azledilmesiyle, *Mardin Voyvodası Milli İsmailoğulları Haydar ve Mustafa*, aşirete “*iskândan ref' olundukları*”na dair bir mektup göndermişlerdir. Bunun üzerine 1713'te iskân mahallerini terk eden aşiret, eski yerlerine geri dönerek burada yeniden şakavete başlamışlardır. Bu sebeple 1713'te Rakka Valisi'nden Milli Aşireti'nin yeniden Rakka'daki iskân mahallerine nakledilmesi istenmiştir⁴³⁶.

1715-16 senelerinde de Mardin ve Nusaybin taraflarında da Urban eşkıyasının baskılarına maruz kalarak yerlerini terk eden ahalinin eski mahallerine yerleştirilmeleri için devlet önlemler almıştır⁴³⁷. Milli Aşireti'nin şakavet ettikleri mekânlara geri dönerek şakavetlerine devam etmeleri sebebiyle, yerli halkın yerlerini terk etmeye başladıkları anlaşılmaktadır. Bunun üzerine Diyarbekir zuema ve erbab-ı timarı, bu aşiretlerin zulüm ve teaddilerinin önlenmesi için iskân mahallerine kaldırılmasını arz etmişlerdir. Böylece, Milli taifesinin mal ve eşyalarıyla birlikte 20 Ekim 1718'de Rakka'ya sürülmeleri ve iskân olunmaları emr olunmuştur⁴³⁸.

1718 senesinde Milli'nin de dahil olduğu Şikakî, Beyziki, Şarkıyanlı ve Şarkıyan Beyziki kabileleri yeniden yaylak bahanesiyle Erzurum taraflarındaki Hınıs, Tekman, Pasin, Kiğı ve Tercan sancaklarında bulunan ahalinin davarlarını sürme, köylerini yağmalama gibi şakavetlerini sürdürmüşlerdir. Erzurum Valisi'ne gönderilen emirde, adı geçen aşiretlerin konargöçerlikten feragat ettirilmek üzere Diyarbekir bölgesine nakledilmeleri ve yerlerini terk etmek zorunda kalan yerli ahalden, terk ettikleri yerde on senesini geçirmiş olanların köylerine nakledilerek iskânları emredilmiştir⁴³⁹. Müteaddid defalar Rakka'da iskân bölgelerinden kaçan Milli Aşireti'nin 1724 senesinde yine geri döndürülmeleri için emir verildiği görülmektedir⁴⁴⁰. Görüldüğü üzere Milli Aşireti'nin bir kısmı aynı anda Diyarbekir'de, bir kısmı da Erzurum dolaylarında yaylak gibi sebeplerle yerleşim mahallerine benzerî şakavet hareketlerinde bulunmuşlardır. Devlet de genellikle şakavette bulunan aşiretler için bir

⁴³⁶ BOA., C.DH., 6866, 29 Za 1130/24.10.1718; Halaçoğlu, XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi, s. 52, 136, dn. 973.

⁴³⁷ Halaçoğlu, a.g.e., s. 135.

⁴³⁸ “...Mezkûrların ziraat ve hırsasetle uğraşmak üzere, malları olan 3.500 kuruş, Rakka mukataasına ilhak ve zam olunmuştur.” Bkz. BOA., C.DH., 6866, 29 Za 1130/24.10.1718.

⁴³⁹ Halaçoğlu, a.g.e., s. 85, 136.

⁴⁴⁰ Halaçoğlu, a.g.e., s. 53.

sürgün mahalli olarak ve aynı zamanda Urban aşiretlerinin baskılarına karşı bir set alanı olarak kullanılan Rakka'ya müteaddid defalar iskân etmeye çalışmıştır⁴⁴¹.

Osmanlı kayıtlarında Mîr Mehmed ve Nevruz Bey'den bahsedilen 1598 senesinden, Keleş Abdi Bey'den bahsedilen 1724'e kadar geçen sürede Milli Aşireti'ne dair kayıtlar, konargöçerliğin devlet düzenini sarsıcı etkisi ile buna bağlı olarak aşiretin iskân edilme faaliyetlerine ilişkindir. Bu sebeple yer yer Milli Aşireti idaresine ilişkin isimler geçse de bunlar, bütün aşiret üzerinde otorite tesis eden idareciler olmalarının dışında ve aşiretin birleşik bir idare altında olduğu görüntüsü vermektan uzaktır. Bu noktada Milli Aşireti'nin kırdaki nüfusu ile kentli nüfusu ve buna bağlı olarak kentte idareci olarak nüfuzları açısından da kayda değerdir. Çünkü Milli Aşireti, esas itibariyle konargöçer olmaları sebebiyle kentlerin sınırlarına nüfuz etme hareketlerine de sebep olan kır merkezli bir tarih örgüsüne sahiptir. Yine aşiret reisi olup da kent idaresine, Rakka Valiliğine sıçrama yapan Milli Timur Paşa gibi bir örnek de mevcuttur. Bu bakımdan Milli Aşireti ile ilişkili Rakka, Mardin, Diyarbekir kentleri bağlamında belirli bir Milli idareci sayısı oluşmuştur. Aşağıda buna dair bir liste mevcuttur. Bkz. **Tablo 7**.

Tablo 7: Şehir İdaresinde Milliler

XVI. Yüzyıldan XIX. Yüzyıla Şehir İdaresi'nde Milliler
Habur Sancakbeyliği
Milli Mîr Mehmed – Milli Nevruz (1598)
Diyarbakir Voyvodalığı
Milli İsmail Bey(1695-1697)
Milli İsmailoğulları Haydar ve Mustafa(1703-1704)
Millizade Mustafa Bey(1718)
Milli Ali Ağa(1752)
Mardin Voyvodalığı
Milli(zade) İsmailoğlu Mustafa Bey(1704/1708-1710/1711)
Millizade Ahmed Bey(1715-1717)
Millizade Abdullah Bey(1735)
Milli Muharrem Bey(1764)
Milli Abdullah Bey(1777)
Millizade İsa Bey(1780-82/1785/1788)
Milli Mehmed Necib Bey(1792/1795-1799)
Millizade Mehmed Sadık Bey(1805-1807)
Millizade Hacı Esad Bey(1835)

⁴⁴¹ Halaçoğlu, a.g.e., s. 136-137.

2.4.3. Keleş Abdi Bey

Milli Aşireti idaresinin çok eski zamanlarda onu oluşturan yedi esas aşiretten biri olan Hıdrekan Aşireti'nin elinde bulunmakta olduğu rivayet edilmiştir⁴⁴². Milli Aşireti, “*Milli-i Kebir*” ve “*Milli-i Sağır*” olarak ikiye bölündüğünde, Milli-i Kebir Mardin taraflarını, Mili-yi Sağır ise Viranşehir taraflarını mesken tutmuştur⁴⁴³. Mardin’i mesken tutan Hıdrekan Aşireti yani “*Hıdır Ağa Ailesi*” de Milli-i Kebir Aşireti'nin ana tabanını oluşturmuştur. Bu bölümlenmeye “*ikili teşkilat*”la ilgili belirtilen iktidar çelişkilerinin sebep olduğu anlaşılmaktadır. Her ne kadar bu bölünme yaşanmışsa da, Milli Aşireti'nin idaresine gelen güçlü reisler, bu iki aşireti de Milli Aşireti bünyesinde birleştirmiştir.

Rivayete göre, vaktiyle Hıdrekan ağası, Fedgan/Fed'an Araplarından Fu'an Aşireti'nin Şalan kabilesinden olan Abdi ve Ömer adlarında iki yetimi evlatlık edinerek bunları yetiştirmiştir⁴⁴⁴. Her ikisi de gösterdikleri cesaretleriyle aşiretin akın reisleri konumuna yükselmişlerdir. Dolayısıyla Abdi Ağa ve Ömer Ağa aileleri aslında Milli Aşireti mensubu değildirler. Ancak Abdi ve Ömer Ağaların Milli Aşireti'nden olmayıp Arap aşiretlerinden oldukları iddiası tartışmalıdır⁴⁴⁵. Daha sonra Milli Aşireti'nin ana kısmını oluşturan “*Gamirîler*” olarak bilinen yedi esas aşiretin reisleri, Abdi Ağa'yı aşiret reisliğine seçerek, bunu belirtir bir mazbataya mühürlerini vurmuşlardır. Bu sebeple bu yedi aşirete “*Yedi Mühür Sahipleri*” de denilmektedir.

Abdi Ağa vesikalarda, “*Milli-i Kebir ve Milli-i Sağır Ekradı'nın boybeyi Keleş Abdi Bey*” namıyla geçmektedir:

⁴⁴² Gökalp, **Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler**, s. 38.

⁴⁴³ Bozkurt, **Tarih Boyunca Aşiretçilik ve Şanlıurfa Aşiretleri**, s. 148; Bozkurt, **Aşiretler Tarihi**, s. 187.

⁴⁴⁴ Gökalp, eserinin bir yerinde: “Viranşehir Millisi'nin reisleri olan Abdi Ağa ve Ömer Ağa'nın aileleri Fu'an aşiretinin Şalan kabilesindedir”; diğer bir yerinde de: “Fedgan Araplarındandırlar” demiştir. Bkz. Gökalp, **Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler**, s. 38, 69, 134; Konuyla ilgili Bozkurt ise, aşiretin isminin Fedgan değil, doğrusunun Fed'an olduğunu söyler. Ancak başka bir yerde de Fedkan ismini de kullanır. Aslında Bozkurt, bölgeye vakıf olmasının da etkisiyle aşiret isimlerinin doğru okunmasında başarılı sayılır. Ancak yer yer Milli Aşireti ile ilgili bilgilerde ve aşiretin riyaseti ile ilgi verdiği zaman sıralamasında hatadan beri sayılmaz. Bozkurt'un avantajı da dezavantajı da eserlerinde sözlü tarih unsurlarını kullanma şekline ileri gelmektedir. Bkz. Bozkurt, **Aşiretler Tarihi**, s. 186-188; Bozkurt, **Tarih Boyunca Aşiretçilik ve Şanlıurfa Aşiretleri**, s. 148.

⁴⁴⁵ Aslında bu iddianın tek sahibi sadece Ziya Gökalp'tir. Bozkurt da bu iddia ile ilgili Gökalp'i, bilgilerin kaynağını vermemekle eleştirmektedir. Bozkurt, Millilerin kökeniyle ilgili olarak Ahmed Vasfi Zekeriya'nın eserini kaynak göstererek: “Her ne kadar Milan Aşiret reisleri Arap'tur düşüncesi bölgede hakim ise de bunlar Arap değildir. Ekseriyetin kabulü, Kürt oldukları yönündedir.” bilgilerini nakletmektedir. Bkz. Bozkurt, **Aşiretler Tarihi**, s. 184-185; Ahmed Vasfi Zekeriya, **Aşa'iru's-Şam**, C. 1-2, Daru'l-Fikr, Dimaşk 2009, s. 665.

“*Rakka İskanı’ndan Milli-i Kebir ve Sağır Aşireti Ekradının boy beyi olan Abdi Beğ ve sair kethuda ve ihtiyarlardan bi-ecmaihim Meclis-i Şer’a gelüb her birileri i’lam-ı hâl birle bast-ı meram ve takrir-i kelam edüb kendi aşiretimizden Milli-i sağır tâbir olunan Bahaeddinli nam-ı diğer Pezkori cemaatinden olub ihtiyarları olan Ömer Ağa oğulları ve karındaşı oğulları Nimet ve İbrahim oğlu Hızır ve Musa nam kimesneler iki yüz aded evleriyle iskân olundukları günden bu ana değin ferman-ı hümayuna adem-i itaat birle iskâni kabul etmeyub..*⁴⁴⁶”

Bu vesikada dikkate değer birkaç husus vardır. Milli Aşireti, Milli-i Kebir ve Milli-i Sağır şeklinde iki kola ayrılmış, ancak aşiret idaresi, her iki kolu idaresinde birleştiren Keleş Abdi Bey’de bulunmaktadır. Aşiretin Keleş Abdi Bey’den önce mi sonra mı iki kola ayrıldığı ise açık değildir. Neticede aşiret içinde yaşanmış idarî bir sorunun aşireti iki kola bölmüş olduğu görünmektedir. Açık olarak belirtilmeyen bir diğer husus ise, Ömer Bey’in oğulları ve kardeşlerinin aşiretin diğer şubesi olan Milli-i Sağır’ın ihtiyarları olarak görünmesidir. Bu Ömer Ağa’nın, Abdi Bey’in bahsedilen kardeşi olması muhtemeldir. Ancak Ömer Ağa’nın ismi doğrudan geçmeyerek oğulları ve kardeşleri şeklinde geçmektedir. Şu halde vesikada geçen Ömer Ağa, eğer Abdi Bey’in kardeşi olan ise, Ömer Ağa’nın kardeşleri Abdi Bey’in de kardeşleri olacağından, rivayetlerdekine zıt bir şekilde, sadece iki kardeş olmadıkları da ortaya çıkmaktadır. Sadece bir vesika ve içindeki sınırlı bilgilerle konu aydınlanmamaktadır. Yine de Ömer Ağa’nın Abdi Bey’in kardeşi olduğundan hareket edildiğinde, aşiret tarafından genel reis olarak Abdi Bey’in; belki bir kolunun yani “*Milli-i sağır tâbir olunan Bahaeddinli nam-ı diğer Pezkori cemaatin*”in ihtiyarı ve reisliğine de Ömer Bey’in getirildiği düşüncesi pek mümkün görünmektedir.

Osmanlı Devleti kayıtlarında 1724 tarihinde Milli Aşireti’nin genel reisi ve boybeyi sıfatıyla görülen Keleş Abdi Bey ile ilgili fazla bir malumat bulunmamaktadır. Ancak, Keleş Abdi Ağa’nın, Bağdad Valisi Ahmed Paşa’nın birliklerinde, Nadir Şah dönemindeki Osmanlı-İran savaşlarında Osmanlı namına yararlı hizmetlerde bulunduğu

⁴⁴⁶ BOA., A.E. SAMD. III-11/1031, 29 Z 1136(18.09.1724); Fatih Ünal’ın Ali Emîrî’ye dayanarak Keleş’i Gülşen olarak göstermesi, okuma hatasından kaynaklıdır. Ali Emîrî’de de Keleş yazmaktadır. Bkz. Ali Emîrî, **Diyarbakir A’yânı’nın Mevakıb ve Eşrafı’nın Terceme-i Halleri**, s. 236; Fatih Ünal, “Osmanlı Devleti’nin Son Yıllarında Güneydoğu Aşiretlerinden Milli Aşireti ve İbrahim Paşa”, **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi** (Bahar 2007), Sayı: 41, Ankara 2007, s. 183-204.

belirtilmiştir. Bu savaşlarda gösterdiği cesaret sebebiyle, Bağdad Valisi'nin güvenini ve teveccühünü kazanarak, Milli Aşireti'nin reisliğine tayin edilmiştir⁴⁴⁷.

Milli Aşireti riyasetinden bahseden bir şecere tablosu, Keleş Abdi Bey'den başlatılmakta, ancak bu şecerede kardeşi Ömer Bey'den bahsedilmemektedir⁴⁴⁸. Bununla birlikte Keleş Abdi Bey'den bahsedilen vesika ise bir tane olup Ömer Bey burada Milli-i Sağır ihtiyarı olarak geçmektedir⁴⁴⁹. Büyük ihtimalle sözlü anlatılarda bahsedilen Abdi Bey'in kardeşi, bu Ömer Bey olmalıdır. Abdi bey, Milli Aşireti genel reisliğini üstlenirken kardeşi Ömer Bey de Milli-i Sağır reisliğini yapmıştır.

2.4.4. Milli Beşar Paşa ve Milli Derviş el-Mahmud Bey (Mahmud I)

Milli riyasetinde Keleş Abdi Bey'i müteakip, oğullarından Beşar Paşa ve Mahmud Bey görünmektedir. Osmanlı vesikalarında, "*Milli-i Kebir İskânbaşları olan Beşar Paşa ve kardeşi Mahmud*", "*Keleş Abdizâde Beşar Paşa ve kardeşi Mahmud*" ve "*Milli İskânbaşlarından Beşar Paşa ve Mahmud*" şeklinde geçmektedir⁴⁵⁰. Yine vesikalarda Mahmud Bey'in ismi "*Derviş*⁴⁵¹" ve ilaveten "*Derviş el-Mahmud*⁴⁵²" olarak geçmektedir. Böylece Osmanlı vesikalarından elde edilen bu bilgi sayesinde, Milli Aşireti'nde isimleri bir şekilde tarihe geçmiş olan diğer Milli Mahmud'larla olan karışıklık giderilmiş olmaktadır.

Beşar Paşa ailede "*paşa*" ünvanı alan ilk idareci olarak görünmektedir. Ancak bu ünvanın hangi hizmetine ya da memuriyete tayin edilmesine karşılık olarak verildiğine dair bir bilgiye rastlanmamıştır. Osmanlı vesikalarında, İskânbaşı Beşar Paşa ve kardeşi İskânbaşı Mahmud Bey'e ilişkin onların döneminde, Milli Aşireti'nin Rakka sınırlarında yerleşik vaziyette iken iskânı bozdukları, tekrar iskân edilmelerine

⁴⁴⁷ Ali Emîrî, **Diyyarbakır A'yânı'nın Mevakıb ve Eşrafı'nın Terceme-i Halleri**, s. 236.

⁴⁴⁸ Ali Emîrî, **a.g.y.**, s. 236-238.

⁴⁴⁹ BOA., **A.E. SAMD. III-11/1031**, 29 Z 1136(18.09.1724).

⁴⁵⁰ "*Milli-i Kebir İskânbaşları olan Beşar Paşa ve kardeşi Mahmud*" şeklinde geçen Osmanlı vesika adedi de üçtür. Bkz. "*Keleş Abdizâde Beşar Paşa ve kardeşi Mahmud...*" BOA., **C. DH.** 262/13055, 20 S 1164(18.01.1751), "*Rakka İskânı Ekradından Milli-i Kebir Aşireti'ne İskânbaşı olan Beşar...*" BOA., **A.E. SMHD. I**, 78/5200 27 S 1164(25.01.1751); "*Keleş Abdi oğlu Beşar*" BOA., **C. ML.** 509/20727, 29 S 1165(17.01.1752), "*Milli İskânbaşlarından Beşar Paşa ve Mahmud*" BOA., **C. ZB.** 30/1482, 24 S 1168(10.12.1754), "*Millilü Aşireti İskânbaşısı Mahmud*" BOA., **C. ZB.** 33/1647, 29 C 1169(31.03.1756).

⁴⁵¹ "*Şaki'i mezbur münhezimen firar idüb biraderi Derviş ile Beşar Paşa hafidi Sa'dun'un ser-i maktu'larını bundan akdemce Dersaadet'e irsal etmiş olduğu...*" bkz. BOA., **HAT.**, 1402/56594 29 Z 1206/18.08.1792.

⁴⁵² "...*Timur nâm şakinin...biraderi Derviş el-Mahmud ve Emmizadesi Beşar Paşa hafidi Sa'dun Şaki-i merkumun kuvvetü'z-zuhru ve müteayyin adamlar olmalarıyla yalnız bu ikisinin ser-i maktu'ları Der-i Aliyye'ye ebhas olunduğu ...*" bkz. BOA., **HAT.**, 1414/57707, 29 Z 1205/29.08.1791.

çalışıldığı, ancak aşiretin buna direnerek çevreye taarruzlarda buldukları ile ilgili bilgiler bulunmaktadır. Devletin durumu kontrol altına almaya ve iskânın gerçekleşmesine yönelik tedbirler almaya yöneldiği görülmektedir.

Milli Ekradı Aşiretleri, eskiden beri Rakka hududlarında yerleşik bulunmaktaydılar. 1162/1749 baharında, “*Millili Abdioğlu ve Konakçı Mustafa namındaki şakiler*”, hem Milli Aşireti hem de Türkmen iskânı taifesinden çok sayıdaki eşkiyayı etraflarında toplayarak itaatsizliklere ve çevreye zarar vermeye başlamışlardır. Bazıları kışlaklarına doğru, bazıları da Diyarbakir Eyaleti’nde Diyarbakir, Mardin, Maraş ve Halep içlerine kadar dağılarak oralara yerleşmeye başlamışlardır. Ancak ne Milli ne de Türkmen aşiretlerinin Rakka’daki iskân mahallerini terk ederek başka yerlere yerleşmelerine izin verilmiştir. Bu sebeple hem Diyarbakir Valisi Vezir Haytacı Abdullah Paşa’ya hem de Rakka Valisi Vezir Çelebi Mehmed Paşa’ya hitaben, belirtilen yerlere kaçmış ve dağılmış vaziyette bulunanların mübaşir ve iskânbaşları marifetiyle teftişi ve tespiti ile tekrardan yerlerine döndürülmelerine dair Divan-ı Hümayun tarafından emirler yazılmıştır⁴⁵³.

Milli-i Kebir olarak bilinen Ekrâd aşiretini, Rakka’ya iskânla memur edilen “*Milli İskân Başî Beşar olarak bilinen eşkiya reisi*”, 1000 kadar siyah çadırla Siverek Kazası’nı sekiz ay boyunca muhasara altına almıştır. Bu müddet süresince halkın ekinleri, ambardaki zahireleri ve mahsulatları gasp edilmiştir. Ayrıca adamlarıyla, Havass-ı hümayun timarlarından olan bu köylerin her birinin öşrünü, zahirelerini toplamış, buralardan elde ettikleri 5’er 6’şar yüz kuruş cizye ve diğer kalemlerle birlikte buraya, toplamda 50 bin kuruştan fazla zarar vermişlerdir⁴⁵⁴.

1161/1748 senesinde de İskanbaşı Beşar’ın kendi amcazadesi Abdülkerim, Uluhanı(?), Süleymanê Hamo, Hasan Hıdır, Sincar, Abbas, ‘Ado, İbrahimê Hasan, Mıraş(?), Haşmanê Sitabî(?), Abdoş, ‘İzzî, Mustafayê Mirnê(?), Temmoyê(?) şakileri, aşiret mensubu 1000 kadar süvari ile Siverek Kazası’ndaki 8 ay kadarki muhasara boyunca, Havass-ı Hümayun’dan olan 26 köyün mallarını, eşyalarını, hayvanlarını, harmanlarını yağmalayarak, hanelerini yakmışlardır. Saldırı sonunda 22 adamı öldürmüşler, buralarda ziraate mecal kalmayacak biçimde 300 bin kuruştan fazla zarar vermişlerdir⁴⁵⁵. Ayrıca Ruha (Urfa) kazasında Colap Nahiyesinde sakin Dögerli Aşireti’ne de saldırmışlar ve haksız yere 150 tane adamlarını öldürerek; hububat,

⁴⁵³ BOA., A. DVN. MHM., 154, s. 289-290, vesika no. 937, Eva’il-i Ca 1163/08-17.04.1750.

⁴⁵⁴ BOA., A. DVN. MHM., 154, s. 289-290, vesika no. 937, Eva’il-i Ca 1163/08-17.04.1750.

⁴⁵⁵ BOA., A. DVN. MHM., 154, s. 289-290, vesika no. 937, Eva’il-i Ca 1163/08-17.04.1750.

pamuk, deve ve koyun gibi mal ve eşyalarını yağmalayarak, 848 buçuk akçelik zarar vermişlerdir. Mağdur olan Ruha, Siverek ve Besni ahalisinin ve Siverek Kadısı ile sabık Diyarbekir Valisi Vezir Yahya Paşa'nın buralarla ilgili ifade ettikleri durumun aciliyeti ve mağduriyete çare bulunması yönündeki talepleri ve şikâyetleri üzerine, Milli-i Kebir İskânbaşı Beşar ve ona tâbi olan eşkıya taifesinin bir an evvel cezalandırılması, gasb edilen mal ve eşyaların tahsil edilmesi yönünde Haytacı Abdullah Paşa'ya ve hem de Rakka Valisi Vezir Çelebi Mehmed Paşa'ya hitaben 1163 Cemaziyelevvel'i/Nisan 1750 ve 1164 Saferi'nde (Aralık 1750) emr-i şerifler gönderilmiştir⁴⁵⁶.

1750 tarihinden sonra Osmanlı vesikalarında bu döneme ilişkin tespit edilen erken 1169/1756 tarihli vesikada, Beşar Paşa'nın ismi geçtiği halde, iskânbaşı olarak geçmediği, "*Millilü Aşireti İskanbaşı*" olarak sadece Mahmud Bey'in isminin geçtiği görülmektedir⁴⁵⁷. Bu vesikada, Beşar Paşa'nın iskânbaşılıktan azledildiğine ilişkin bir kayıt bulunmadığından, vazifesinin devam edip etmediğinden emin olunamamıştır. Çünkü diğer vesikalarda iki kardeşin aynı anda iskânbaşılık vazifesini yürüttükleri belirtilmektedir.

Rakka İskanı Ekradı'ndan Milli Aşireti'nin İskanbaşı Mahmud, 1756 senesinde Yezidi taifesinden Milli'ye bağlı Şarkıyanlı oymağı ve 'Advan ('Udvan) Urbanı ile birlikte, Siverek Kazası köylerine inmiştir. Bunlar, hayvanlarını, yöredeki mezruatlar üzerine salarak buralarda otlatmayı; zahirelere el koyarak her köyü 3- 500 guruş akçe cezaya kesmeyi, 5'er 10'ar neferlerini haksız yere katl etmeyi adet edinmişlerdir. Bu halin on beş seneden beri her sene devam ettiği; bu sefer de, 1169 evailinden (1755) itibaren 30 gün boyunca Siverek'i muhasara altına aldığı ifade edilmiştir. 15 köyün mal, eşya, yük-binek ve küçükbaş hayvanların tamamını gasb ederek, hanelerini yaktıkları gibi 50 neferi öldürmüşlerdir. Çocuk, kadın ve geri kalan 40 kişi de korkularından Fırat nehrine atlamış ve boğulmuşlardır. Olayın keşfi için gönderilen Diyarbekir Mahkemesi'nden bir memur ve Siverek Mahkemesi'nin başkatibi savaş mahallinde inceleme yaparak, tutanak altına almışlardır. Siverek Kadısı ve ahalisinin İstanbul'a gönderdikleri arz ve mahzarlarına göre, eşkıyaların iskân mahallerine naklolunmadıkça ahalinin huzur ve rahata kavuşmayacakları belirtilmiştir.

"Merkum Mahmud'un fırka-i Milliyân ile mahall-i ikametleri olan Rakka'ya nakl-i iskânları için 164 tarihinde emr-i şerif sadır oldukda gerek kendüsi ve gerek

⁴⁵⁶ BOA., A. DVN. MHM., 154, s. 289-290, 393-395.

⁴⁵⁷ BOA., AE. SOSM. III, 6/350, Evail-i Za 1169/28.07-06.08.1756.

karındaşı Beşar Paşa fi ma ba'd mahall-i iskânlarında iakmet ve evamir-i şerifeye ve valilerine inkıyad ile bir ferd îsal-ı hasaret ve ta'addiden nuhaşi ve mücanebet eylemek 10 yüz bin guruş nezri kabul idüb hüccet-i şer'iyye virüb ve ol hüccet-i şer'iyye Başmuhasebe'de mukayyed olunmağla şurût-ı ahdden ri'ayet-i fariza-i zimmet"le bu taahhüdlere uymaları gerektiği ve bir daha fukaranın mallarının gasbına cesaret etmemeleri gerektiği şeklinde Sultan III. Osman'ın Diyarbekir Valisi Vezir İbrahim Paşa'ya gönderdiği fermanıyla ihtar olunmuşlardır⁴⁵⁸.

Diyarbekir Valisi Vezir İbrahim Paşa ile Amid Kazası naibi El-Hac Ebubekir'in Dersaadet'e yazdıkları tahrirata göre, bu kez Milli Aşireti İskanbaşı Mahmud, etrafındaki avaneleri ile birlikte Ergani Madeni'ne bağlı Karacadağ yakınlarındaki Sarıkonak isimindeki mahalde başka bir olaya karışmışlardır. Milli ve ona bağlı "Ömerkanlı, Mendanlı ve Şarkıyanlı eşkıyalarıyla" Haleb yönündeki bu Sarıkonak mahallinde bulunan Diyarbekir kervanının üzerine hücum ederek 50 bin kuruşluk nakit, inci, ticari mal ve eşyaları soyarak 18 tüccarı da yaralamışlardır. Olayın haberi kendisine gelir gelmez Rakka Valisi Es-seyyid Abdullah Paşa, bir miktar asker ile Siverek Mukataası'nda Karakeçilü yakınlarına gelmiş; burada olayın failleriyle küçük bir muharebede bulunup, birkaç asker yaralı, birkaçını da kayıp vermiştir. Gâsıpların Rakka Eyaleti ahalisi olmaları ve gasbettikleri mal ve eşyaların sahiplerine iadeleri konusunda Rakka Valisi Abdullah Paşa'nın Diyarbekir Valisi ile gerekli istişareyi yaparak "*marifet-i şer' ve tâbir olunan mübaşir marifetiyle*" meseleyi çözmeleri emredilmiştir⁴⁵⁹.

Rakka Valisi Vezir Hüseyin Paşa'nın İstanbul'a yazdıklarına göre, 1174/1760 senesinde "*Millilü İskanbaşı Keleş Abdi oğlu Mahmud*"un, şakavetleriyle devleti halen meşgul etmeye devam ettiği bildirilmektedir. İskanbaşı Mahmud, devletin kendisini affetmesi için Bağdad Valisi'nden iltica talep etmiş, ancak umduğu iltifatı bulamayarak Rakka tarafına dönmek zorunda kalmıştır. Rakka'ya döndükten sonra, affedilmesi yönündeki ısrarlı taleplerine devam etmiş ve bu kez, aşiretini münasib mahalde iskân etmesi şartıyla olumlu cevap almıştır. Ancak çok geçmeden "*başına topladığı çok sayıdaki eşkıya ile*" ahaliye zarar, memlekete tahripkâr olan o eski şakavetine ve isyankar hallerine geri dönmüştür. Bunun üzerine Rakka Valisi Vezir Hüseyin Paşa, 1174/1760 senesinde ani ve beklenmedik bir hücumla, Milli İskanbaşı Mahmud'u 15

⁴⁵⁸ BOA., **AE. SOSM. III**, 6/350, Evail-i Za 1169/28.07-06.08.1756.

⁴⁵⁹ BOA., **Müh.** 159, s. 113, vesika no. 289, Evahir-i B 1170/10-20.04.1757.

kadar süvarisi ile birlikte yakalayıp “*şîr-i şimşir*” ile idam etmiştir. Meselenin sert, “*üslub-ı hakime*”, süratle, sakin ve tedbirli bir şekilde halledilmiş olması, Sultan tarafından memnuniyet ve teveccühle karşılanmış; Vali Hüseyin Paşa tebrik edilmiştir. Bu olayla birlikte, aşiretlerin iskânlarının gerçekleştirilerek; ahalinin itaat dairesine alınarak, ortamın muhafazasının sağlanmasına dikkat ve ihtimam gösterilmesine devam edilmesi talep edilmiştir⁴⁶⁰.

Etrafa verdikleri büyük zararlar, devletin iskân siyasetine ilişkin ısrarcı muhalefetleri ve bu yöndeki başarısızlıkları, Milli Timur Paşa'nın isyankar davranışlarına verdikleri destekler, Milli Timur'un yakalanamaması sebepleri ve onun gücünü kırarak teslim olmaya zorlamak amaçları sebebiyle Derviş el-Mahmud ile amcasının oğlu Beşar Paşa'nın oğlu olan Sa'dun beyler, Rakka Valisi Hüseyin Paşa tarafından idam edilmişlerdir⁴⁶¹.

Osmanlı vesikalarında bazen “*Milli-i Kebir İskanbaşılıarı*” olarak bazen de “*Milli Aşireti iskânbaşısı*” olarak görünen Beşar Paşa ve Derviş el-Mahmud'un aşiretin genel iskânından mı, yoksa sadece Milli-i Kebir iskânından mı sorumlu oldukları bilgisi dönemselsel olarak değişme göstermektedir. Yani bu her iki reis, aşiret idaresinde buldukları dönemde her iki vazifeyi de yüklenmişlerdir. XVIII. yüzyılın ortalarına kadar iskânbaşılıktaki görünen Beşar Paşa'nın ya ölüm ya da azil sebebiyle vazifede olmadığı, o tarihten itibaren ise iskânbaşılıktaki sadece Mahmud'un isminin geçtiği görülmektedir. Ancak devletin, hayatları Timur Paşa'nın aşiret idaresi dönemi ile de keşişen bu kardeşler ve kardeş çocukları arasındaki ihtilafları devlet yararına siyaset yürüterek kullanmış, aşiret idaresi ve iskânbaşılık vazifelerini bunlar arasında el değiştirttiği de tespit edilmiştir⁴⁶².

⁴⁶⁰ BOA., **Müh.** No. 162, s. 42, vesika no. 94, Evasıt-ı Safer 1174/01-10.10.1760.

⁴⁶¹ “*Şaki'i mezbur münhezimen firar idüb biraderi Derviş ile Beşar Paşa hafidi Sa'dun'un ser-i maktu'larını bundan akdemce Dersaadet'e irsal etmiş olduğu...*”, bkz. BOA., **HAT.**, 1402/56594 29 Z 1206/18.08.1792; Ayrıca Mahmud Bey, Derviş el-Mahmud ismiyle anılmaktadır: “*...biraderi Derviş el-Mahmud ve Emmizadesi Beşar Paşa hafidi Sa'dun Şaki-i merkumun kuvvetü'z-zuhru ve müteayyin adamlar olmalarıyla yalnız bu ikisinin ser-i maktu'ları Der-i Aliyye'ye ehas olunduğu...*” bkz. BOA., **HAT.**, 1414, 57707, 29 Z 1205/29.08.1791.

⁴⁶² Konuyu, ismi geçen reislerin ve eş zamanlı olayların yaşanması sebebiyle bazı detaylara “*4.5. Milli Timur Paşa*” kısmından takip ederek ulaşmak mümkündür. “*...Timur nâm şakinin...biraderi Derviş el-Mahmud ve Emmizadesi Beşar Paşa Hafidi Sa'dun Şaki-i merkumun kuvvetü'z-zuhru ve müteayyin adamlar olmalarıyla yalnız bu ikisinin ser-i maktu'ları Der-i Aliyye'ye ehas olunduğu ...*” bkz. BOA., **HAT.**, 1414/57707, 29 Z 1205/29.08.1791; “*Şaki'i mezbur münhezimen firar idüb biraderi Derviş ile Beşar Paşa Hafidi Sa'dun'un ser-i maktu'larını bundan akdemce Dersaadet'e irsal etmiş olduğu...*” bkz. BOA., **HAT.**, 1402/56594 29 Z 1206/18.08.1792; Timur Ağa'nın elinin zayıflatılması için muhalifi ve zıddı olan kardeşi Sa'dun'un, ona karşı kullanılarak aralarında tefrika çıkarılması fikri ileri sürülmüştür. Bkz. BOA., **HAT.**, 27/1294, 10 B 1201/28.04.1787.

2.4.5. Milli Timur Paşa – Sa’dun Bey - İbrahim Bey

Milli Aşireti idaresine Keleş Abdi Bey’i müteakip, oğullarından Beşar Paşa ve İskanbaşı Mahmud’dan sonra, bu ikisiyle çağdaş olan bir diğer oğlu meşhur Timur Ağa geçmiştir. Timur Ağa’nın tam olarak hangi sebeple ve ne zaman aşiret reisliğine geldiği, diğer aşiret reislerinde olduğu gibi bilinmemektedir. Ancak Osmanlı arşiv kayıtlarına göre, 1760 senelerinde aşiretin başında olduğu tespit edilmektedir⁴⁶³. Timur Ağa edindiği şöhreti, kudreti ve dirayeti sebebiyle halk arasında, daha sonra devlet tarafından “*paşalık*” rütbesini de elde etmesiyle birlikte, “*Zor Temir Paşa*” şeklinde anılmıştır⁴⁶⁴.

Timur Ağa, aşiretin başına geçmeden önce, bir süre devlet merkezi İstanbul’da devlet hizmetinde bulunmuştur⁴⁶⁵. Ancak devlet nezdinde itibarının zayıfladığını görünce İstanbul’u terk ederek aşiretine geri dönmüştür⁴⁶⁶.

Cebrî yollarla yola gelmeyen bazı aşiret reislerine isyan etmelerini engellemek gibi amaçlarla onlara resmi ünvanlar vererek, aile üyelerinden bazılarının bir rehin tutma siyaseti ile saray hizmetlerinde bulundurulmaları bir Selçuklu devlet geleneğidir⁴⁶⁷. Timur Ağa’nın İstanbul’da bulunmuş olması ve daha sonra aşiret başına dönerek bilahare “*paşa*” ünvanıyla taltif edilmiş olması aynı geleneğin Osmanlı Devleti’nde de uygulandığını göstermektedir. Bu yolla, Milli Aşireti’nin devlete olan bağlılıklarının arttırılması ve sıklıkla hükümetle yaşanan sorunlarının minimize edilmesi amaçlanmış olmaktadır. Ancak dikkati çeken husus, aşirete tayin edilen reislerin pek sık değişmekte olmasıdır. Bu durum devletin aşiretle ilgili taleplerinin aşiret reisleri

⁴⁶³ “*Haleb’de mukîm Kuddusî Efendi dahi gönderdiği kaimesinde inayet-i bârî ile Şakî-imezbûrun otuz bir senede cem’ eylediği emval ve eşyası bi’l-küllîye arzen telef olub..*” Bu vesikanın tarihi ve verdiği bilgiden anlaşıldığı üzere 1792-31=1760/61 senelerinde Timur Ağa aşiret başlarında olduğu ortaya çıkmaktadır. Bkz. BOA., **HAT**, 1402/56594, 29 Z 1206/18.08.1792; BOA., **C.DH.** 222/11094, 17 C 1195/10.06.1781.

⁴⁶⁴ Bozkurt, **Şanhurfa Aşiretleri Tarihi**, s. 190.

⁴⁶⁵ Mehmed Süreyya, **Sicill-i Osmanî**, Yayına haz: Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul 1996, C. 5, s. 1635.

⁴⁶⁶ Mihemed Emin Zeki Beg, **Meşahîru’l-Kurd..**, Daru’z-Zeman, Dimaşk 2006, C. 1, s. 155; Mehmed Emîn Zeki Bey, **Meşahir-i Kurd..**, Apek&Öz-Ge yay., Sweden 1998, s. 218.

⁴⁶⁷ Fuad Köprülü, **Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1959, s. 47; II. Abdülhamid, bu politika çerçevesinde 1880 yılında Bedirhan Bey’in oğlu Bahri Bey’i yaveri olarak yanında bulundurmıştır. Hatta Şeyh Ubeydullah’ı devlet namına kazanmak niyetiyle, Hakkari mıntukasındaki aşiretlere yönelik mesajlarını iletmesi için Bahri Bey’i göndermiş, bu siyaset de başarılı olmuştur. Bkz. B. Kodaman, **Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası**, s. 101; Nitekim II. Adülhamid döneminde bu politika, Aşiret Mektepleri’yle de kurumsal bir hüviyet kazanmıştır. Bkz. Alişan Akpınar-Eugene L. Rogan, **Aşiret Mektep Devlet**, Osmanlı Devleti’nde Aşiret Mektebi, Aram yay., İstanbul 2001.

tarafından karşılanmadığını göstermektedir. Böylece devlet, taleplerini karşılamaya yeterli görmediği reisi görevden aldırarak, yerine yenisini tayin ettirmektedir.

Timur Ağa'nın aşirete dönüşü, bu dönüşün devlet eliyle mi ya da ne sebeple olduğu, döndüğünde evvelce aşiret başında olan kardeşleri Keleş Abdizade Beşar Paşa ve İskanbaşı Mahmud'un hala o görevlerde bulunup bulunmadığı ya da reisliği kimden devraldığı bilgileri meçhuldür⁴⁶⁸. Aynı zamanda Timur Ağa'nın bir reis olarak ne zaman aşiret başına geçtiğinin kesin tarihi de bilinmemektedir. Aşiret iskânbaşılık vazifesini suistimal etmeleri sebebiyle, devletin bu vazifeyi kardeşlerden birinden alarak diğerine vermiş olması sebepler arasındadır. Aynı senede iskânbaşılık vazifesinin kardeşler arasında birkaç defa dolaştığı tespit edilmektedir. Timur Ağa, Milli reisliğine geçer geçmez İstanbul'da sarayda edindiği tecrübelerle birlikte; dirayeti, kabiliyeti ve cesareti ile aşiretini etrafında kenetleyerek birleştirdiği düşünülmektedir.

1760'lardan itibaren iskânbaşı ünvanı ile aşiret başında bulunan Milli Timur, bu makamın nüfuzunu hem halk hem de devlet aleyhine kullanmaya başlamıştır. Timur Ağa'nın aşiret halkını iskâna yanaşmaması ve Ruha (Urfa) ve çevresindeki köylerde yağma hareketlerine girişmesi sebepleriyle iskânbaşılıktan azledilmiş; yerine önce Sadun Bey tayin edilmiş, sonra o da azledilerek bu sefer iskânbaşılık Ömer Bey'e verilmiştir⁴⁶⁹. Ancak, bu durum da pek kalıcı olmamış, bir müddet sonra aşiret halkının da kararlı arzuları ve istihamlarıyla Rakka Beylerbeyisi tarafından Sa'dun Bey, aşirete tekrar iskânbaşı olarak tayin edilmiştir. Milli Timur'un kendisine bağlı olan Millü haneleri ve gasbedilen mallarla, devletin takibatı altında olduğu bu zaman zarfında Diyarbekir taraflarına firar etmiş, en son Mardin Sancağı'nda bulunan amcazadesi Milli İbrahim'in yanına gitmiştir. Milli Timur'un devlete dehalet etme arzusuna hiçbir şekilde müsamaha gösterilmeyip yakalandığı vakit kalebend edilmesi ve gasb ettiği malların sahiplerine iade edilmesi, Rakka Beylerbeyisi ve Diyarbekir Valisi'ne ferman olunmuştur. Ancak bu yakalama işinin Mardin Sancağı'nda yapılmaması, oraya Diyarbekir tarafından mübaşir gönderilmemesine dair kesin ve müteaddid emirler

⁴⁶⁸ Milli Timur Ağa'nın, devlet nezdinde itibarının zayıflaması sebebiyle İstanbul'u terk ettiği bilgisi sadece şu eserde geçmektedir: Zeki Beg, **Meşahirü'l-Kurd..**, C. 1, s. 155; Zeki Bey, **Meşahir-i Kurd..**, s. 218.

⁴⁶⁹ BOA., **C.DH.**, 242/12073, 2 Ca 1178/02.10.1764; Vesikada Ömer Bey'in kim olduğu ile ilgili bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Timur Ağa'nın dayısı olduğu düşünülmektedir. Timur Ağa'nın 1789'da Malatya Sancağı Mutasarrıfı Rişvanzade Ömer Paşa'yı bir çatışmada mağlub ettiğinde durumu fırsat bilen Timur Ağa'nın dayısı Ömer de Bingöl yaylaları dönüşü Harput ile Palu arasında konaklayarak halka zulüm etmiştir. Bkz. BA, **C. DH.**, 97/4831, 21 S 1204/10.11.1789 leff 1/2; BOA., **C. ZB.**, 86/4263, Evail-i (1-10) Za 1204/07.1790.

bulduğu için, mübaşir gönderilmesine cesaret olunmamış, şayet Rakka ve Diyarbekir'e girerse yakalanacağı bildirilmiştir⁴⁷⁰.

Milli Timur, bir müddet sonra 1768-1774 Osmanlı-Rus ve 1776-1779 Osmanlı-İran savaşları ile meşgul olan hükümetin zaafiyetini kendi çıkarına kullanmıştır. Rakka ve Diyarbekir eyaletlerindeki yöneticiler üzerinde nüfuz kurarak, buralardaki kasaba ve köylerin timar ve vergi gelirlerini şahsi servetine katmış, buradaki memurların maaşlarından yoksun kalmasına sebep olmuştur. Bu hareketleri dolayısıyla iskânbaşılıktan uzaklaştırılmışsa da 1776'da İran savaşı sebebiyle, 1781'de de Bağdad Kölemen Valisi Süleyman Paşa'nın talebi üzerine tekrar iskânbaşı olarak atanmıştır. Timur Ağa'dan İran Savaşı'na bin kişi ile katılması istenmiştir⁴⁷¹.

Milli Timur, çevrede yaptığı olumsuz hareketler sebebiyle, devlet nezdinde uzun bir zamandan beri hakkında kesin bir çözüm üretilmediğinden, gün geçtikçe nüfuzu artmıştır. Rakka idarecisi Kîkî Abdi Paşa ile yaptığı savaşta Abdi Paşa'yı yenmiş; Paşa, aman dilemek zorunda kalmıştır. Bu galibiyetin, Timur Ağa'nın nüfuzunu daha da artırması ve uyguladığı baskılar sebebiyle ahalinin, hakkında devlete yaptıkları şikâyetlerin cevapsız kalması, çevredeki aşiretlerin kendisine tâbi olmasına ve asker vermesine sebep olmuştur. Diyarbekir, Rakka, Bilecik, Siverek ve çevre köyler harab ve perişan duruma düşmüştür. Memurlarca yapılan tedkikler, gerek Kîkî Abdi Paşa'nın gerekse kardeşi Sadun Bey'in kendisine zıt olduklarını ve Sadun Bey'in ancak mecburiyetten kendisine tâbi olmak durumunda kaldığını ortaya koymuştur. Bu sebeple, Dergâh-ı Alî kapıcıbaşlarından Es-Seyyid Nu'man Bey'in ortaya koyduğu takirde, kardeşler arasındaki bu zıtlıklar üzerinden tefrika çıkarılması düşünülmeye başlanmıştır. Ancak Rakka Valisi'nin Timur Ağa ile olan yakınlığı sebebiyle Timur Ağa'nın bertaraf edilmesi ve Milli Aşireti beyleri arasında tefrika çıkarma planının Rakka Valisi ile değerlendirilmesi fikrinden vazgeçilmiştir. Daha önceden de izlendiği yol ve biçimle konunun yine Maden Emîni Divriğili Mustafa Paşa'dan ve Diyarbekir Mütessellimi Şeyhoğlu İbrahim Ağa'dan ancak birbirlerinden habersiz ve farklı mektuplarla sorulması istenmiştir. Hatta öyle ki Timur Ağa'nın üzerine yapılacak hücumdan elde

⁴⁷⁰ BOA., C. DH., 242/12073, 8 Ca 1178/03.11.1764; BOA., C.DH., 242/12073, 2 Ca 1178/02.10.1764.

⁴⁷¹ Ahmed Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet, C. II, Matba'a-i Osmaniye, 1309 (2. Tab'), s. 60, Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, C. V, Takvimhane-i 'Amire, 1278, s. 341; BOA., C. DH., 222/11094, 17 C 1195/10.06.1781; "...Millilü Aşireti beyzadelerinden Timur zîde kadruhu...Sen ki mîr-i muma ileyhsin. Vak'a-i gaile-i A'câm...mukteza-yı taahhüd üzere seri'an ve acilen Millilü Aşireti ve aşiret-i merkumeye muzâf kaba'il-i müteferrikadan şeci'...bahadır..asker tedariki....emr-i şerifim." Bkz. BOA., C. AS., 1061/46691, 01 L 1190/13.11.1776.

edilecek olan gerek mal gerekse hayvanatı, onun hakkından gelen askerlere verileceği ve ne bir akçenin ne de bir hayvanın hesabının Taraf-ı Devlet-i Aliye'ce sorulmayacağı belirtilmiştir. Bununla beraber Timur Ağa'nın def'i meselesi için iktidar sahibi kuvvetli bir vezire ihtiyaç duyulduğu ifade edilmiştir⁴⁷².

Timur Ağa, bu arada Ergani ve Eğil kazalarına bağlı köyleri yağmalayarak şakavetlerini sürdürmüştür. 1789'da gerçekleşen bir çatışmada da Malatya Sancağı Mutasarrıfı Rişvanzade Ömer Paşa'yı mağlub etmiştir. Durumu fırsat bilen Timur Ağa'nın dayısı Ömer de Bingöl yaylaları dönüşü, Harput ile Palu arasında konaklayarak halka zulüm etmiştir. Timur Ağa'nın artan bu şakavetlerini durdurmak üzere hükümet, 1789'da Bağdad Kölemen Valisi Süleyman Paşa'yı görevlendirmiştir. Süleyman Paşa, doğrudan gitmeyerek, büyük bir kuvvetle birlikte El-Ubeyd Aşireti'nin Bağdad'da bulunan yerleşik kolu Şavizadeleri Timur Ağa üzerine yollamıştır. Timur Ağa, Şavizadeler karşısında mağlub olarak Habur'daki erzak anbarlarını terk etmek zorunda kalmıştır. Timur Ağa'nın bir sorun olarak büyümesi ve ortadan kaldırılması lüzumu üzerine; Maden Emîni, onun zehirlenmesi fikrini ileri sürmüştür. Bu fikir, III. Selim tarafından da uygun görülmüş; Diyarbakır Voyvodası Şeyhzade İbrahim'e meselenin tatbiki ile ilgili talimatlar verilmiştir. Ayrıca, Timur Ağa'nın elinin zayıflatılmasına yönelik olarak onun muhalifi ve zıddı olan kardeşi Sa'dun'un, ona karşı kullanılarak aralarında tefrika çıkarılması fikirleri de ileri sürülmüştür. Fakat bu tür hareketlere karşı Timur Ağa'nın daima hazırlıklı ve ihtiyatlı bulunması sebebiyle, bu tarz tertipler de başarıya ulaşmamıştır⁴⁷³.

⁴⁷² BOA., **HAT**, 27/1294, 10 B 1201/28.04.1787. Ayrıca bu vesikada, "*Musul Valisi Abdalbaki Paşa (nın) Musul'a karib Simavoğlu namında 3-500 Yezid'e malik bir mel'un*" tarafından öldürüldüğü belirtilmekte, bu sebeple devletin bölgede dirayetli ve kuvvetli bir vezire ihtiyaç duyduğu ifade edilmiştir.

⁴⁷³ BOA., **C. DH.**, 97/4831, 21 S 1204/10.11.1789 leff 1/2; BOA., **C. ZB.**, 86/4263, Evail-i (1-10) Za 1204/07.1790; BOA., **HAT**, 27/1294, 10 B 1201/28.04.1787; Sa'dun Bey, bir vesikada Timur'un kardeşi olarak gösterilmiştir: "*ondan ma'ada karındaşı Sa'dun dahi kendüsine zıd olub bizzarure tab'iyet eylediği tahkik olunmuşdur.*" Bkz BOA., **HAT**, 27/1294, 10 B 1201/28.04.1787; Ayrıca Cevdet Tarihi'nde de Sa'dun Bey Timur'un kardeşi olarak gösterilmiştir. Bkz. Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, C. V, s. 341; Ancak, bu bilgilerin tersine bir vesikada Sa'dun Bey, Timur'un amcaoğlu Beşar Paşa'nın oğlu olarak geçmektedir: "*...Timur nâm şakînin...biraderi Derviş el-Mahmud ve Emmizadesi Beşar Paşa Hafidi Sa'dun Şaki-i merkumun kuvvetü'z-zuhru ve müteayyin adamlar olmalarıyla yalnız bu ikisinin ser-i maktu'ları Der-i Aliyye'ye ephas olunduğu ...*" bkz. BOA., **HAT**, 1414/57707, 29 Z 1205/29.08.1791.; Yine bir başka vesikada da Sadun Bey, Timur'un amcaoğlu Beşar Paşa'nın oğlu (hafidi) olarak gösterilmiştir: "*Şaki'i mezbur münhezimen firar idüb biraderi Derviş ile Beşar Paşa hafidi Sa'dun'un ser-i maktu'larını bundan akdemce Dersaadet'e irsal etmiş olduğu...*" bkz. BOA., **HAT**, 1402/56594 29 Z 1206/18.08.1792; Sa'dun Bey'in Osmanlı vesikalarından birinde Timur Ağa'nın kardeşi, diğerinde oğlu olarak çelişkili bir şekilde geçmesi konusunda Cevdet Paşa'nın verdiği bilgiyle diğer vesikanın uyuşmasına bağlı olarak Sa'dun Bey'in Timur'un kardeşi olduğu bilgisi tercih edilebilir görünmektedir. Başta Cevdet Tarihi olmak üzere bu

Timur Ağa'nın doğrudan Süleyman Paşa'ya karşı savaşı göze alamayacağı bilindiğinden; Paşa tarafından, Timur Ağa'nın Şam, Rakka ve Diyarbekir taraflarına kaçmasını engellemek için hazırlıklar yapılmıştır. III. Selim'in bu sorunu çözeceğine itimad ettiği Süleyman Paşa, Timur Ağa'ya karşı çöldeki Urban ve yöre aşiretlerinin hatta Mardin Millilerinin de desteğine başvurmuştur. Ayrıca, Timur Ağa'nın aşiret içindeki rakibi konumunda olan kardeşi İbrahim Bey'i de iskânbaşı olarak tayin etmiştir. Hatta tedbir olarak III. Selim, tedbir olarak Şeyhzade İbrahim'in de Diyarbekir'e gönderilmesini emretmiştir⁴⁷⁴. Gerekli hazırlıklar tamamlandıktan sonra 1208 (1793)'de Süleyman Paşa, Mardin'e gelerek burada El-Ubeyd Aşireti'nin bir grup askeri ve Şeyhzade İbrahim Paşa da Diyarbekir havalisinde bulunan aşayir ve kabail ümerası ile birleşerek otuz bin askerle Timur Ağa'nın üzerine yürümüştür⁴⁷⁵. O arada İbrahim Paşa'nın rehavetinden faydalanarak yakalanamayan Timur Ağa, Fırat nehri kenarından Basra'ya doğru kaçış yolunda iken Basra'nın doğusunda karşılaşan kuvvetler arasında meydana gelen savaşta, Timur Ağa ağır bir yenilgi almış ve kardeşlerinden Mahmud Bey (Derviş el-Mahmud) ile amcazadesi Beşar Paşa'nın oğlu olan Sa'dun Bey idam edilmiş, birçok adamı öldürülmüştür. Bu olayla Mevali Aşireti Timur Ağa'dan ayrılmış, kendisi de Mesabih nam-ı mahalde iken El-Ubeyd Aşireti'nin saldırısına uğrayarak bütün mal ve eşyaları yağmalanmış vaziyette 30-40 atlı ile kaçmıştır. Kaçış yolunda iken Timur Ağa, kardeşi Milli Aşireti iskânbaşısı İbrahim Bey'e sığınmıştır. Diyarbekir ve Mardin voyvodalarına, Ruha Mütesellimi ve Ayanlarına hatta Ruha Valisi'nin de ismi geçenlere tam yardım ederek Timur Ağa'nın mümkünse sağ olarak yakalanması değilse kesik başının gönderilmesi için emirler

eserlerden haberdar olan Milli Aşireti mensublarının aşağıda verilmiş olan eserlerin birçoğunda Sa'dun Bey'in Timur'un kardeşi olduğu şeklinde yer almış olmasına itiraz etmemiş olmaları; keza bu bilgiyi tashih etmemiş olmaları, bu tespitin tercih edilmesine sebep olmuştur. Ancak şahıslar metin içerisinde, vesikalarda yer aldığı şekilde aktarılmıştır. Tercih Sa'dun Bey'in Timur'un kardeşi olduğu yönünde **Tablo VIII**: Milli Aşireti İdareci Aile Soyağacı'nda kullanılmıştır. Ayrıca şu eserler, Sa'dun Bey'i Timur Ağa'nın kardeşi, Mahmud Bey'i de amcaoğlu olarak göstermiştir. Bkz. Mehmed Emin Zeki, **Dîroka Kurd**, s. 154; Kıran, **Kürd Milan Aşiret Konfederasyonu**, s. 147; Bozkurt, **Şanhurfa Aşiretleri Tarihi**, s. 149; Şu eserler de Mahmud Ağa/Bey'i Timur'un kardeşi olarak göstermektedir: Ali Emîrî, **Diyarbakir A'yânı'nın Mevakıb ve Eşrafı'nın Terceme-i Halleri**, s. 237a; Üner, **Aşiret, Eşkiya ve Devlet**, s. 59, Üner, bu bilgiyi Kıran'dan aldığını belirtmişse de Kıran'ın eserinde Mahmud Bey, Timur'un amcazadesi olarak geçmektedir. Ancak, Üner, bu bilgiyi naklederken sehven maddi hata yapmıştır.

⁴⁷⁴ BOA., **HAT**, 207/10959, 29 Z 1205/29.08.1791; BOA., **C. DH.**, 28/1381 Evasıt-ı (20-30) N 1205/05.1791; BOA, **HAT**, 1398/56225, 14 N 1205/17.05.1791'den akt: Naci Tikici, **XIX. yüzyılın İlk Yarısında Aşiret-Devlet İlişkisi**: Millî Aşireti Örneği, s. 40-41; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, C. V, s. 341; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, C: VII, s. 170; Ali Emîrî, **Diyarbakir A'yânı'nın Mevakıb ve Eşrafı'nın Terceme-i Halleri**, s. 237a.

⁴⁷⁵ Tikici, **a.g.t.**, s. 40-41; Ali Emîrî, **a.g.y.**, s. 237a.

verilmiştir⁴⁷⁶. Sultan III. Selim verdiği kesin talimatta Bağdad Valisi Süleyman Paşa'dan Timur Ağa'nın başını kesip göndermezse, bundan onu koruduğuna hükmedeceğine ve durumun sonuçlarına katlanması gerekeceği şeklinde Vali'yi açıkça tehdit ve ikaz etmiştir. Aynı şekilde "*İbrahim Timur'u virmeğe muhalefet ider ise onun dahi tertib-i cezasını ve başında olan aşiretlerini yağma ve ğaret eylemelerini Bağdad ve Haleb Valilerine ve Diyarbekir Voyvodasına*" kesin bir dille belirtmiştir⁴⁷⁷. Gelişmeler üzerine Timur Ağa bir müddet sonra, Milli İskanbaşısı İbrahim Bey'in üzerinde kurulan devlet baskısının artması sebebiyle, yanından ayrılmak durumunda kalarak Şam tarafına geçmiştir⁴⁷⁸.

Timur Ağa, çevredeki Urban aşiretlerinden de beklediği desteği bulamayınca, kendini bir müddet gözlerden irak bir vaziyette tutmuştur. Ancak bu durum fazla uzun sürmemiş; 1794/1795 senelerinde Bağdad'a giderek Vali Süleyman Paşa'ya sığınmış ve devletin kendisini affetmesi için ondan destek talep etmiştir⁴⁷⁹. Timur Ağa'nın gözden düştüğü bu zamanlarda kendisine ait olan 31.389 aded ecnas altundan oluşan bir hayli yüklü hazinesi Rakka Valisi İbrahim Paşa marifetiyle ortaya çıkarılmış ve Dersaadet'e yollanmıştır. EK VIII⁴⁸⁰. Bu yolla iktisadî güçten de düşürülmeye çalışılmıştır.

Bağdad-Musul-Haleb-İstanbul kervan ticareti yol hattının güvenliğinin sağlanması hem de buradaki verimli tarım sahalarında ziraatin devamı için, gerek

⁴⁷⁶ BOA., **HAT**, 1414/57707, 29 Z 1205/29.08.1791; BOA., **HAT**, 1402/56594, 29 Z 1206/18.08.1792; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, C. V, s. 341; Ali Emîrî, Mahmud Ağa'nın Timur'un kardeşi olduğunu belirtmekte olup, Timur'un firarı sebebiyle aşiret ileri gelenlerinden birkaç kişi ile beraber kardeşi Mahmud Ağa'nın da idam edildiğini nakletmektedir. Ancak Ali Emîrî, idam edilenler arasında Timur'un amcazadesi Beşar Paşa'nın oğlu olan Sa'dun Bey'i zikretmemektedir. Bkz. Ali Emîrî, **a.g.y.**, s. 237a; Bununla birlikte Timur'un firar ettiği ve kardeşi Derviş el-Mahmud ile Amcazadesi Beşar Paşa'nın oğlu Sa'dun Bey'in de idam edildiği bilgisi, bir vesika tarafından teyid edilmektedir: "*Şaki'i mezbur münhezimen firar idüb biraderi Derviş ile Beşar Paşa hafidi Sa'dun'un ser-i maktu'larını bundan akdemce Dersaadet'e irsal etmiş olduğu...*", bkz. BOA., **HAT.**, 1402/56594 29 Z 1206/18.08.1792; Ayrıca Mahmud Bey, Derviş el-Mahmud ismiyle anılmaktadır: "*...Timur nâm şakînin...biraderi Derviş el-Mahmud ve Emmizadesi Beşar Paşa Hafidi Sa'dun Şaki-i merkumun kuvvetü'z-zuhru ve müteayyin adamlar olmalarıyla yalnız bu ikisinin ser-i maktu'ları Der-i Aliyye'ye ebhas olunduğu ...*" bkz. BOA., **HAT.**, 1414/57707, 29 Z 1205/29.08.1791; Milli Timur Ağa'nın kardeşi Milli Derviş el-Mahmud'un idamının çok erken bir tarihte 1760 senesinde gerçekleştirildiğine ilişkin Mühimme kaydı mevcuttur. Bu kaydın verdiği tarih, doğru tarih kabul edilirse o zaman verilen olay daha erken bir tarihte gerçekleşmiştir: "*...Rakka havalilerinde şakavet ile meşhur sabikan Millilü İskanbaşısı Keleş Abdioğlu Mahmud..izrar-ı ibada ve tahrib-i bilada cesaret ile izhar-ı isyan ve tuğyan eylediği...şir-i şimşir olunduğu ve şaki-i merkumun ser-i maktü'u gönderildiği ...*" bildirilmiştir. Bkz. BOA., **Müh.** No. 162, s. 42, vesika no. 94, fi Evasit-ı Safer 1174/Ekim 1760.

⁴⁷⁷ BOA., **HAT**, 1402/56594, 29 Z 1206/18.08.1792.

⁴⁷⁸ BOA., **HAT**, 237/13151, 29 Z 1206/18.08.1792.

⁴⁷⁹ Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, C. V, s. 343; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, C. VII, Matba'a-i 'Amire, 1288, s. 170.

⁴⁸⁰ **EK VIII**: Milli Timur Ağa'nın Hazinesi için bkz. BOA., **HAT**, 1408/57120, 29 Z 1212/14.06.1798.

güneydeki gerekse kuzeydeki aşiretlerin tehditkar akınlarının engellenmesi şarttı⁴⁸¹. Bu durumda Timur Ağa gibi dirayetli bir aşiret reisine her zaman ihtiyaç duyulmaktaydı. Bilahare Timur Ağa'nın af talebi, kardeşi Milli İskanbaşı İbrahim Bey ve Milli ihtiyarları tarafından da rica edilmiştir⁴⁸².

Süleyman Paşa, bu dönemde hem Bağdad çevresinde ortaya çıkan Vehhabîlik meselesiyle hem de Diyarbakir'den Mardin ve Musul'a doğru yayılma bulan aşiretler ve halk arasında başgöstermiş huzursuzluklarla ilgilenmekteydi. Rakka gibi kilit bir noktaya Milli Aşireti reisi Timur Ağa gibi dirayetli birinin idareci olarak tayini, Süleyman Paşa'nın da işini ve mevcut sorunların çözümünü kolaylaştırıcaktı. Bu sebeplerle Süleyman Paşa, 31 Temmuz 1798'de İstanbul'dan Timur Ağa'nın affını ve Rakka'ya vezir olarak tayinini talep etmiştir⁴⁸³. Bunun üzerine 1800/1801'de vezaret rütbesi ile Timur Ağa, Rakka Eyaleti'ne Vali olarak tayin edilmiştir⁴⁸⁴. Bu tayin ile Timur Ağa "paşa" sıfatını elde etmiştir.

Milli Timur Paşa, vezir olur olmaz kendisine ihanet ettiğini düşündüğü kimselerden intikam hissiyle hareket etmeye başlamıştır. Kısa sürede Urfa ve çevresinde bir tedirginlik başgöstermiş, halkta korku hakim olmuştur⁴⁸⁵.

Timur Paşa, Milli Aşireti'nin hakimiyet alanını Rakka'ya doğru genişletme çabası ve amacı gütmüştür. Hem bu amaç hem de bir müddet önce aralarında gerçekleşen savaşta Timur Paşa'nın mal ve eşyalarını yağmalamış olması sebebiyle oluşan bir intikam hissini de El-Ubeyd Aşireti'yle kaçınılmaz olarak karşı karşıya gelmelerini sağlamış olmalıdır. Ancak diğer bir sebep de Rakka Valisi olarak buranın güvenliğini sağlamak olup; El-Ubeyd Aşireti'nin geçim kaynağı olarak tarımla uğraşmayıp aslında kervan soymak ve yağmacılık yaparak güvenliği bozan davranışlarıydı. Her ne kadar Timur Paşa El-Ubeyd Aşireti'nden öc almak duygusuyla bilense de aslında El-Ubeyd Aşireti, çevre aşiretlerle kurduğu ittifak ilişkisi ve mevcudu itibariyle Milli Aşireti'ni yenecek konumda bulunmaktaydı⁴⁸⁶.

⁴⁸¹ Bruinessen, **Ağa, Şeyh, Devlet**, s. 154-155.

⁴⁸² BOA., **HAT.**, 1417/57940, 29 Z 1213/03.06.1799.

⁴⁸³ BOA., **HAT.**, 37/1880, 17 S 1213/31.07.1798; Vezirlik tevcih edilen Milli Timur Paşa'ya gönderilen kürk bedeli kendisinden tahsil edilmiştir. Seraser samur kürk bedeli: 700 akçe, Mindal boğça bedeli 10 akçe yekûn: 710 akçe. Bkz. BOA., **C. DH.**, 246/12289, 13 N 1215/28.01.1801.

⁴⁸⁴ Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Matba'a-i Amire, 1288, C. VII, s. 170; Mehmed Süreyya, **Sicill-i Osmanî**, Yayına haz: Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul 1996, C. 5, s. 1635.

⁴⁸⁵ Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, C. VII, s. 356.

⁴⁸⁶ Mehmed Hurşîd Paşa, **Seyâhatnâme-i Hudûd**, Çevrimyazı: Alâattin Eser, Simurg yay., İstanbul 1997, s. 169-171.

Nitekim Timur Paşa El-Ubeyd Aşireti üzerine yürümeye başladığında, Ruha ahalisi, Suruc, Birecik ve Rumkale aşiretleri, El-Ubeyd Aşireti'nin 30 bin çadırılık mevcuduna destek vermiştir. El-Ubeyd ve mütteliklerinin gücü karşısında büyük bir muharebeye tutuşan Timur Paşa, ağır bir yenilgiye uğramıştır. Bu esnada kuvvetinin birkismini ve beraberindeki malların büyük çoğunluğunu savaş meydanında bırakıp 500 miktarı neferatıyla birlikte perişan bir halde Siverek önlerine geri çekilmek zorunda kalmıştır⁴⁸⁷. Bu esnada El-Ubeyd Aşireti, kendi ve hakimiyetinde barındırdığı aşiretlerden ortalama 1000 süvari, 6800 piyade çıkarabilecek bir güce sahip bulunmaktaydı⁴⁸⁸. Timur Paşa'ya, rakibi El-Ubeyd Aşireti ile birlikte Urfa ve çevre ahali ile aşiretlerinin de saldırmış olmasında onun çevrede ne kadar öfkeyi üzerine çektiğini göstermektedir.

Savaş sonunda Timur Paşa, aşireti nüfusundan ziyadesiyle kişi kaybetmiş olmakla birlikte, El-Ubeyd ile müttelikleri olan Urban aşiretleri ve Urfa ahalisi tarafından haneleri, büyük oranda deve, ağnam hayvanları, mal, mülk eşyası da yağmalanmıştır. Timur Paşa, 40-50 kadar süvariyle ailesini alarak Karacadağ tarafına doğru yola çıkmıştır⁴⁸⁹.

Timur Paşa, bu hareketiyle zaten hakkında mevcut olan memnuniyetsizliği ve şikâyetleri daha da artırmış, devlet gözünden de hızla düşmesine sebep olmuştur. Bu olayın hemen ardından, Timur Paşa'nın korunması için emanet bıraktığı önemli miktardaki gizli nakdi Moranlı Abdi Bey isimindeki bir şahıs tarafından ortaya çıkarılmış, Dersaadet'e yollanmıştır⁴⁹⁰.

Süleyman Paşa'nın ölümüyle 1802'de Bağdad'a Kölemen Ali Paşa vali olmuştur. O da kendinden önceki Bağdad valileri gibi, Milli Aşireti'ni Urban aşiretlerine karşı bir denge unsuru olarak kullanmak istemiştir. Ancak bu yaptığı hareketler sonucu Timur Paşa, hükümetin gözünden düşmüş ve tekrar kendisinin ortadan kaldırılmasının planları yapılmaya başlanmıştır⁴⁹¹. Bunun üzerine Timur Paşa bir müddet sonra izini kaybettirmiş ve kendisinden haber alınamamıştır. Tebdil-i kıyafet ile dervişane bir şekilde, arkasına bir post ve eline bir de asa alarak bir hayli müddet

⁴⁸⁷ BOA, HAT, 118/4778, 06 C 1218/23.09.1803.

⁴⁸⁸ Mehmed Hurşid Paşa, *Seyâhatnâme-i Hudûd*, s. 169-171.

⁴⁸⁹ BOA., HAT., 104/4111-B, 29 Z 1218/10.04.1804; Nazmizade, *Tarih-i Devhatü'l-Vüzera Zeyl-i Gülşen-i Hulefa*, Bağdad 1246, s. 126; Abbas el-Azzavi, *Tarihu'l-Irak*, C. VI, Bağdad 1947, s. 158; Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C. VII, s. 355.

⁴⁹⁰ Ali Emîrî, *Diyyarbakir A'yânı'nın Mevakib ve Eşrafı'nın Terceme-i Halleri*, s. 237a.

⁴⁹¹ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C. VII, s. 355-356; Tikici, *XIX. yüzyılın İlk Yarısında Aşiret-Devlet İlişkisi: Millîli Aşireti Örneği*, s. 58, 61.

korkusuz vaziyette ötede beride seyahat etmiş; ardından Bağdad'da Abdülkadir-i Geylanî hazretlerinin türbesinin bulunduğu dergâh-ı şerifte derviş olup, bu şekilde gizlenmiştir. Bir müddet bu şekilde devam ettikten sonra gizlice dergâh şeyhine kim olduğunu açıklamış ve ardından bu vesile ile de Bağdad Valisi'ne iltica ederek affedilmesini talep etmiştir. Vatanına dönmesi için gerekli izni almayı başarmış ve böylece aşiretinin yanına dönmüştür. Döner dönmez aşiretin başına geçmek arzusunda olduğunu gizlememiş; ancak gizlendiği müddet boyunca aşiret reisliğinde yerini almış olan oğlu Eyub Bey konumunu iyiden iyiye güçlendirdiğinden ve reisliği de bırakmak niyetinde olmadığından, baba ile oğulun araları açılmıştır. Bunun üzerine reisliğe geri dönemeyen Timur Paşa, ne kendisinin ne de Eyub Bey'in reislikte kalmasını arzu etmiş; Eyub Bey'in oğlu Mahmud'u reis tayin ettirmek için çabalamış, ancak bunu da başaramamıştır⁴⁹².

Aşiret sözlü kaynaklarına vakıf olan bir eserde, Timur Paşa'nın Mahmud'un Eyub Bey'in iktidarına karşı çıkamadığı için Eyub Bey'in Mahmud adındaki oğlunu destekleyerek aşiret başına getirmek istediği ifade edilmiştir. Bu bilgi doğru olarak kabul edilirse, Ali Emîrî'nin ifade ettiği Mahmud Bey'in, Eyub Bey'in oğlu olması mümkündür⁴⁹³. Aynı şekilde bu eser, sözlü kaynaklara ve aşiret anlatılarına dayanarak bölge edebiyatçılarının ittifakla belirttikleri bilgilere göre; Timur Paşa, ardında hiçbir erkek çocuk bırakmamıştır. Timur Paşa'nın sadece *Adul* adında tek bir kızı vardır. *Adul*'un Şarkıyan Aşireti'nden Abdo Mihlîm'in oğlu Devreşê Evdî ile olan aşk hikayesi, talankar Urban aşairinin talanlarına karşı yapılan savaş ile ilgili yaşanmış bir olay örgüsündeki gelişmeler, bölgede destansı bir aşk hikayesi olarak güncelliğini günümüze kadar korumuştur⁴⁹⁴.

Ancak Bozkurt'un aşiret kaynaklarına dayandırarak verdiği bilginin aksine, Eyub Bey dönemine şahid olan Buckingham adlı İngiliz gezgin, Eyub Bey'den "*Timur Paşa'nın oğlu şimdiki Milli aşireti'nin reisi Eyub*" diye söz etmiştir⁴⁹⁵.

Netice de Timur Paşa, "Dergâh-ı Şerif-i Geylanî"de gördüğü derviş terbiyesi gereği, pek de neşesi kalmadığı için, oğlu Eyub Bey'le aşiret idaresini elde etmek

⁴⁹² Ali Emîrî, **Diyarbakir A'yânı'nın Mevakıb ve Eşrafı'nın Terceme-i Halleri**, s. 237a.

⁴⁹³ Bozkurt, **Aşiretler Tarihi**, s. 194-195; Ali Emîrî'nin elimizdeki tek yazma nüshasında Mahmud Bey ile ilgili ibareler okunacak bir halde değildir. Bu sebeple bu ibarelerden, Mahmud Bey'in Eyub Bey'in oğlu olduğu şeklinde muğlak bir bilgi çıkarmak mümkündür. Bkz. Ali Emîrî, **a.g.y.**, s. 237a.

⁴⁹⁴ Bozkurt, **Aşiretler Tarihi**, s. 194-195.

⁴⁹⁵ Bu tartışma Eyub Bey döneminde daha ayrıntılı işlenmiştir. J. S. Buckingham, **Travels in Mesopotamia**, Printed D. B. Maurice, Henry Colburn, New Burlington Street, London, 1827, s. 160-161, 165.

amacıyla çekişmekten vazgeçmiştir⁴⁹⁶. Böylece Timur Paşa, beraberindeki beş yüz kişiyle birlikte “perişan bir vaziyette” Siverek’e doğru yönelmiştir⁴⁹⁷. Daha sonra Fırat nehri kenarında bir köye çekilerek geri kalan ömrünü burada geçirmek üzere bu yakınlarda çadır kurmuştur⁴⁹⁸.

Rakka ahalisinin şikâyetiyle azledilmiş olan Timur Paşa, beraberindeki üç yüz çadırlık aşiret halkıyla yine çevreye zarar vermeye başlamıştır. Etrafta Rakka Valiliği’nin yeniden kendisine verileceğini iddia ederek çevredeki aşiretleri kışkırtmaya başlamıştır. Bunun üzerine Rakka Valisi Veli Paşa, hükümetin Timur Paşa’yı ortadan kaldırma emrini uygulamak için Timur Paşa üzerine yürümüştür. Veli Paşa’nın saldırılarına daha fazla dayanamayan ve iyice yaşlanmış ve yorgun düşmüş olan Timur Paşa, kış mevsiminin de yaklaşmasıyla Bağdad Valisi’ne sığınmış ve onun maiyetinde iken 1805 senesinde vefat etmiştir⁴⁹⁹.

2.4.6. Milli İbrahim Bey – Milli Mahmud Bey (Mahmud II) – Milli Eyub Bey – Diyarbekir Valisi Behram Paşa – Milli Beşar Bey

Milli Timur Paşa’nın görevden alınarak, tedib ve tenkil edildiği dönemlerin hayli karışık olması sebebiyle hükümetin iskânbaşılık konusunda hızlı bir şekilde karar alarak, fikir değiştirdiği görülmektedir. Milli Timur yerine önce kardeşi Milli İbrahim iskânbaşı yapılmıştır. Ancak Milli İbrahim’in bir müddet sonra Timur’dan yana tavır takınarak hükümete ihanet etmesi sebebiyle bu kez, 1792 senesinde Timur’dan ayrılmış ve ona muhalif olan Ali el-Mustafa’nın tayin edilmesi kararlaştırılmıştır⁵⁰⁰. Dönem ile

⁴⁹⁶ Ali Emîrî, **a.g.y.**, s. 237a.

⁴⁹⁷ BOA., **HAT.**, 118/4778, 6 C 1218/23.09.1803.

⁴⁹⁸ Buna rağmen Timur Ağa’nın hala saldırılara uğradığı görülmektedir. Bkz. BOA., **HAT.**, 118/4789, 21 C 1218/23.10.1803; Ali Emîrî, Timur Paşa’nın geri kalan ömrünü bu köyde iken tamamladığını nakletmiştir. Bkz. Ali Emîrî, **Diyarbekir A’yânı’nın Mevakıb ve Eşrafı’nın Terceme-i Halleri**, s. 237a, 237b.

⁴⁹⁹ Bu bilgi, Ali Emîrî’nin; Timur’un ömrünü Fırat nehri kenarındaki bir köyde tamamladığı bilgisiyle uyusmamaktadır. Bkz. Ali Emîrî, **a.g.y.**, s. 237a, 237b ve karşılaştırmız. Necdet Sakaoğlu, **Anadolu Derebeyi Ocakları’ndan Köse Paşa Hanedanı**, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul 1998, s. 159-160; Mehmed Süreyya, **Sicill-i Osmanî**, C. 5, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul 1996, s. 1635; Burada Bağdad Valiliği ile ilgili bir bilgi karışıklığı görülmektedir. Bağdad Valisi Süleyman Paşa 1219 (1804/1805)’te vefat etmiştir demektir. O halde Timur Paşa, Süleyman Paşa’ya sığınmış olmalıdır. Bkz. Mehmed Süreyya, **Sicill-i Osmanî**, C. 5, s. 1547; Öte yandan Ali Paşa, Bağdad Valisi Süleyman Paşa’nın kölesi ve kethüdası olup sonradan Bağdad Valisi olmuş Şevval 1177 (Nisan 1764)’te de vefat etmiştir. Bkz. Mehmed Süreyya, **Sicill-i Osmanî**, C. 1, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul 1996, s. 275. Şu halde Ali Paşa, Süleyman Paşa’nın ölümüyle yerine geçmiş olamaz. Ancak buradaki bilgiler yerine Osmanlı vesikası esas alındığında da Bağdad Valisi Kölemen Ali Paşa, 1804’te sağ olup Timur yerine Milli Eyub beyin görevlendirilmesini istediği görülmektedir.

⁵⁰⁰ BOA., **C.DH.**, 32/1589, 3 Za 1205/12.07.1791; BOA., **HAT.**, 237/13151, 29 Z 1206/18.08.1792; Mehmed Emin Zeki’nin eserinde, bu vesikadaki bilgi teyid edilmiştir. Timur Paşa’dan sonra aşiret

ilgili bilginin çok az olması, aşiret idarecilerinin vazifeye getirilip tekrar vazifeden alınmaları ile gelişen olayları açıklamaya yetersiz kalmaktadır.

Rakka Valisi Veli Paşa döneminde Urfalıların talebi üzerine Milli Aşireti İskanbaşılığı'na Mahmud Bey getirilmiştir. Veli Paşa'nın ardından Rakka Valiliği'ni yürüten Celaleddin Paşa, 1821'de Rakka ve Urfa çevresindeki karışıklıkları azaltmak için bir dizi önlem almıştır. Bu önlemler genel olarak aşiretlerle diyalog kurmak ve aşiretleri iskân etmek şeklinde olmuştur. Milli Mahmud Bey, Vali Celaleddin Paşa'nın aşiret beylerini davet ettiği toplantıya katılmak üzere Birecik'e gitmemesi üzerine görevden alınmış, yerine iskânbaşı olarak Milli Eyub Bey tayin edilmiştir⁵⁰¹.

Aşiret bünyesinde sık kullanılan ve tekrar edilen isimlerden olan "Mahmud", aşirette iskânbaşılık ve reislik yapmış olanlardan birçoğunun aynı ismi taşıması sebebiyle olayların tarihinin karıştırılmasına sebep olmuştur. Milli Mahmud Bey, özellikle Milli Timur Ağa'nın 1760 senesinde idam edilen kardeşi olan ve "Derviş" lakabıyla ayırt edilebilen ve bazen bu lakabı kullanılmadan "Mahmud Bey" olarak yazıldığı için karıştırılmaktadır. Timur Ağa'nın kardeşlerinden olan Mahmud Bey, Osmanlı vesikalarında hem "*Milli İskanbaşılardan Derviş el-Mahmud*" hem de "*Milli İskanbaşısı Keleş Abdi oğlu Mahmud*" olarak geçmektedir⁵⁰². Ancak bu dönemdeki kişi, mevcut Mühimme kaydından tesbit ettiğimiz bilgiye göre Derviş el-Mahmud Bey 1760 senesinde idam edildiğinden bahsedilen kişi Derviş el-Mahmud Bey değil, Milli Timur Paşa'nın oğlu Eyub Bey'in oğlu Mahmud'dur⁵⁰³.

Bir görüşe göre, Timur Paşa'nın hiç oğlu bulunmadığından kendisi yerine kardeşi İskanbaşı İbrahim geçmiş, ancak o da kısa bir süre sonra ölmüştür⁵⁰⁴. Aşiret

reisliğine Süleyman Paşa tarafından Timur Paşa'nın kardeşi olan İbrahim Bey'in getirildiği ve bir müddet sonra da Eyub Bey'in reisliği devraldığı ifade edilmiştir. Bkz. Mehmed Emin Zeki, **Dîroka Kurd**, s. 154

⁵⁰¹ BOA., **HAT.**, 494/24258, 23 C 1236/28.03.1821.

⁵⁰² Mahmud, Milli Aşireti bünyesinde çokça tekrarlanan isimlerden biridir. İdam edilen Derviş el-Mahmud, Milli İskanbaşısı Keleş Abdi oğlu Mahmud olarak da anılmıştır. Bkz. "...*Rakka havalilerinde şakavet ile meşhur sabıkan Millilü İskanbaşısı Keleş Abdioğlu Mahmud..izrar-ı ibada ve tahrîb-i bilada cesaret ile izhar-ı isyan ve tuğyan eylediği...şîr-i şimşîr olunduğu ve şaki-i merkumun ser-i maktû'u gönderildiği ...*" bildirilmiştir. Bkz. BOA., **Müh.** No. 162, s. 42, vesika no. 94, fi Evasıt-ı Safer 1174/Ekim 1760; Derviş el-Mahmud adı için bkz. "...*Timur nâm şakinin...biraderi Derviş el-Mahmud ve Emmizadesi Beşar Paşa Hafîdi Sa'dun Şaki-i merkumun kuvvetü'z-zuhru ve müteayyin adamlar olmalarıyla yalnız bu ikisinin ser-i maktû'ları Der-i Aliyye'ye ebhas olunduğu ...*" bkz. BOA., **HAT.**, 1414/57707, 29 Z 1205/29.08.1791.

⁵⁰³ BOA., **Müh.** No. 162, s. 42, vesika no. 94, fi Evasıt-ı Safer 1174/Ekim 1760; Ali Emîrî, **Diyarbakir A'yânı'nın Mevakıb ve Eşrafı'nın Terceme-i Halleri**, s. 237a; Bozkurt, **Aşiretler Tarihi**, s. 194.

⁵⁰⁴ Bozkurt, **Aşiretler Tarihi**, s. 195. Ancak Eyub Bey'in Beşar Bey isminde bir de kardeşi olduğu Osmanlı vesikalarında belirtilmektedir. Bu noktada Timur Paşa'nın ardında hiç çocuk bırakmadığı

sözlü kaynaklarını baz alarak dillendiren bu esere göre Eyub Bey, İbrahim Bey'in oğludur⁵⁰⁵. Timur Paşa'nın hiç oğlunun bulunmaması bilgisi doğru kabul edilirse Eyub Bey'in İbrahim Bey'in oğlu olması makul görünmektedir. Ancak, Eyub Bey'in Timur Paşa'nın oğlu olup olmadığına ilişkin tartışmaları belki de bir nebze bitirmeye yarayacak konuya ilişkin önemli bir dayanak bulunmaktadır. Buckingham adlı İngiliz seyyah, "*Mezopotamya'da Seyahatler*" adlı seyahatnamesinde Eyub Bey'in dönemine tanık olduğunu anlatmaktadır. Bu dönemde hem Milli Timur Paşa'nın mezarını ziyaret ettiğini belirtmiş, Eyub Bey'den de "*Timur Paşa'nın oğlu şimdiki Milli aşireti'nin reisi Eyub*" diye söz etmiştir⁵⁰⁶. Eyub Bey döneminde orada bulunmuş ve gözlemlerini kaleme almış olması, Buckingham'ın ifadelerini doğru kabul etmek için ikna edici gerekçeler sunmaktadır. Buckingham'ın bizzat o devre tanık olması ve bunu yazıya geçirmiş olması, aşiretin sözlü kaynaklarını baz alan ve bu ifadeleri çok sonradan kaleme alan eserlerden daha sıhhatli ve muteber görünmektedir. Ayrıca bir diğer dönem tanığı olan Abdüsselam Efendi'nin de eserinde Eyub Bey'i Timur Paşa'nın oğlu olarak belirtmesi, kanaatlerdeki şüpheyi ortadan kaldıracak ölçüde bilgiyi pekiştiren önemli bir diğer unsurdur⁵⁰⁷. Bu, dönem tanığı iki kaynak, diğerlerine göre daha sıhhatli bilgiler sunduğundan, Milli Eyub Bey'i Milli Timur Paşa'nın oğlu kabul etmek makul görünmektedir.

Eyub Bey'in Timur Bey'in oğlu olduğunu nakleden başka bir esere göre; Milli Timur Paşa, kendisinin yokluğunda aşiret idaresine geçen Eyub Bey'den idareyi geri almak istemiştir. Ancak Eyub Bey'in idaredeki otoritesini iyice sağlamlaştırdığını ve idareyi bırakmadığını görünce, bu kez idareye Eyub Bey'in oğlu Mahmud Bey'i getirmeye çalışmıştır. Fakat buna da güç yetiremeyince aşiretinden ayrılarak Fırat nehri civarında bir köye yerleşmiştir⁵⁰⁸. Bu bilgi, Osmanlı vesikasında belirtildiği şekilde

şeklindeki aşiret sözlü aktarımının doğruluğu ortadan kalkmaktadır. Bkz. BOA., **HAT.**, 703/33798, 11 R 1239/15.12.1823; "*İskanbaşı Eyub Bey kulları bazı husus için biraderi Beşar Bey kullarını bahane idüğü.*" Bkz. BOA., **HAT.**, 389/20707-M, 11 Ra 1247/20.08.1831.

⁵⁰⁵ Bozkurt, **Aşiretler Tarihi**, s. 194-195.

⁵⁰⁶ J. S. Buckingham, **Travels in Mesopotamia**, s. 160-161, 165.

⁵⁰⁷ Abdüsselam Efendi, **Mardin Tarihi**, s. 121. Abdüsselam Efendi'nin doğum tarihi 1789'dur. Bkz. Abdüsselam Efendi, **a.g.e.**, s. 1; Ölüm tarihi 1258 Cemaziyelahir/ Temmuz 1842'dir. Bkz. Abdülgani Efendi, **Mardin Tarihi**, s. 221. Abdüsselam Efendi'nin de hem Milli Timur Paşa hem de Eyub Bey dönemine tanıklık etmesi bilgiyi pekiştiren önemli bir unsurdur.

⁵⁰⁸ Ali Emîrî, **Diyarbakır A'yânı'nın Mevakıb ve Eşrafı'nın Terceme-i Halleri**, s. 236, 237a; Ali Emîrî'nin elimizdeki tek yazma nüshasında Mahmud Bey ile ilgili ibareler sayfanın bükülmesi vs. sebepleriyle açık değildir. Bu konuda Mahmud Bey'in Eyub Bey'in oğlu olmasına ilişkin bir ibarenin varlığı daha muhtemeldir. Çünkü Timur'un kardeşi Mahmud Bey o dönemde sağ değildir. Bkz. BOA., **Müh.** No. 162, s. 42, vesika no. 94, fi Evasıt-ı Safer 1174/Ekim 1760. Ayrıca Ali Emîrî'nin

açıklığa kavuşmaktadır. Eyub Bey'in oğlu Mahmud Bey'in ilkin reisliğe getirildiği, ancak görevden alındığı ortaya çıkmaktadır⁵⁰⁹.

Eyub Bey'in iskânbaşılık vazifesinde bulunduğu ilk dönemlerindeki 1803 senesinde, Vehhabi gailisi sebebiyle Osmanlı Devleti safında savaştığı görülmektedir. Vehhabiler, Gazze ve El 'Ubeyd aşiretlerini yanlarına müttefik alarak Bağdad'ı işgal etmeye kalkışırken; Eyub Bey de aşiretinden oluşturduğu bir tabura serdarlık yaparak savaşa katılmış, ancak mağlub olmuştur⁵¹⁰.

Eyub Bey'in Milli Aşireti iskânbaşılığına tayini ile hükümetin aşiretten beklediği sükunet bir nebze sağlanmışsa da, bu kez aşiretten kaynaklanmayan bir sebeple bu durum geçici olmuştur. Milli Eyub Bey dönemine denk gelen 1818-1819 seneleri arasındaki bu dönemde Diyarbekir Eyaleti Valiliği'nde bulunan Ali Paşa, şehirde çıkan karışıklıklar dolayısıyla ancak sekiz ay görevde kalabilmiştir. Bunun üzerine Rakka Eyaleti valisi bulunan Behram Paşa'nın uhdesine Temmuz 1819'da Diyarbekir Eyaleti valiliği görevi de verilmiştir⁵¹¹. Diyarbekir Eyaleti'nin Rakka Eyaleti'ne ilhak edilmek suretiyle yapılan bu işin sebebi Diyarbekir'deki karışıklıklardı. Bölgeyi tanıyan ve idareyi tesis edecek güçlü bir idareciye ihtiyaç duyulması sebebiyle bu her iki görev Behram Paşa'ya verilmiştir:

“...Ancak tayin olunacak vezir Bağdad havalisinde olan Ekrâd ve aşayir ve kabailin mizac ve mişvarlarını bilür ve iktizası vechiyle a'mâl ve istihdamlarının uhdesinden gelur cerî ve cesur ve Ekrâd ve 'Urban beyninde vaki' ve nüfuz ile şöhet-şi'ar bir vezir olmak icab-ı hal ve maslahatdan ve'l-haletu hazihi Haleb muhafazına memur Rakka Valisi Behram Paşa kulları işbu evsâf ile mevsuf...⁵¹²”tur.

Devlet, Behram Paşa'nın, aşiretlerle aynı kültürel ve toplumsal ortamdan geldiği ve bölgeden neşet ettiği için aşiretlere yakın bir dil geliştirebileceğini düşünmüştür. Bölge aşiretleriyle olan diyalogu vesilesiyle de devlet, Behram Paşa'ya aşiretlerle ilgili ilişkilerde birtakım sorumluluklar yüklemiştir.

anlatımında Timur Paşa ile Eyub Bey aşiret reisliği için birbirlerine muhalefet etmişlerdir. Timur Paşa, 1805'te vefat ettiğine göre, bu olay 1804 veya 1805'te ölümünden önceki zamanda olmuş olmalıdır.

⁵⁰⁹ BOA., **HAT.**, 494/24258, 23 C 1236/28.03.1821.

⁵¹⁰ BOA, **HAT**, 93/3802, 04 Ca 1218/22.08.1803.

⁵¹¹ Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, C. XI, Matba'a-i Osmaniye, 1274, s. 67-68; İbrahim Yılmazçelik, **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır**, s. 251; Mehmed Süreyya, **Sicill-i Osmanî**, C. 2, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul 1996, s. 365.

⁵¹² BOA., **HAT.**, 471/23061, 29 Z 1235/07.10.1820.

Behram Paşa'nın Milli Aşireti ve bölge aşiretlerine olan yakınlığı ile ilgili Şanizade'de geçen ifadelerle göre: “Çun Diyarbekir Valisi Behram Paşa ... kavm-i merkum rüesasında kendüsünün tarafdar ve akrabasının kesreti takribiyle sahib-i asabiyyet olmakdan naşî ihtilal-i mezkûr zuhur ibtidasında der-‘akab Millü İskanbaşısı Eyub Bey’e ve Diyarbekir aşayirinden Telli İbrahim Bey ve Hüseyin Bey’e dahi kağıdlar itaresiyle muavenet istemiş...⁵¹³”tir. Aynı konuda Ahmed Cevdet Paşa şunları aktarmıştır: “Behram Paşa asabiyyet sahibi olduğuna mebni tarafdarı olan Millilü İskanbaşısı Eyub Bey’e ve Diyarbekir aşairinden Telli İbrahim Bey’e ve Hüseyin Bey’e kağıdlar itaresiyle imdad istemiş...⁵¹⁴”tir.

Behram Paşa'ya Diyarbekir valiliği görevinin verilmesini müteakip, kendinden önceki vali Ali Paşa'ya olduğu gibi ona karşı da bir isyan patlak vermiştir. Olaylar, İsyân sonrasında suçlu bulunarak Anapa'ya sürgün edilen Müftü Mesut Efendi'nin isyanın gelişim sürecine tanıklık etmiş olan oğlu Hacı Mehmed Rağib tarafından şöyle aktarılmıştır:

“Behram Paşa, geldiğinin üçüncü günü bütün ahaliyi yanına yığarak, te'dîbiniz taraf-ı devletden bana havale edilmiştir. Sizi öldüreceğim, keseceğim, evlerinizi ihrâk edeceğim diye korkuttu. Bu sözleri ahâliye dehşet verdi. Ahâli, ulemâ ve eşraf elbirliği ile valinin aleyhine kıyam ettiler. Ramazanın yirmi beşinci gecesini (18 Temmuz 1819) fitne ateşi alevlendi. Vali İç kal'aya kapanarak, kapuları bağladı. Yüzbir gün (26 Ekim 1819) top ve humbara attı ve İstanbul'a yazılar yazdı. Zilhicce'de (Eylül-Ekim 1819) etraftaki vezirler birçok askerlerle geldiler. Ahâli Şeyhzâde Mehmed Beğ'in konağına sığınmışlardı. Müftü Mesud Efendi'yi, kadı'yı Anapa'ya nefyettiler. Mehmed Beğ Hani'ye kaçtı. 1235 Muharremi'nin yedinci günü (26 Ekim 1819) Salı günü mağribden sonra ulemâdan, sulehâdan, fukaradan, tüccârdan ibâret yedi/sekiz yüz kişi zahirenin kütliğinden kaçıp Hani'ye, Bağdad'a, Şam'a bir kısmı da Basra'ya kadar gittiler. Zühd ü takvası ile meşhur Bolulu Hüseyin Efendi bu muhasara içinde 1234'te (1839) vefat

⁵¹³ Şânî-zade Mehmet Ataullah Efendi, **Şânî-zâde Tarihi**, Haz. Ziya Yılmaz, Çamlıca yay., İstanbul 2008, C. II, s. 953.

⁵¹⁴ Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, C. XI, s. 83; Kırzioğlu'nun Behram Paşa'nın “deli” lakabı ile anıldığını ve Milli Aşireti mensubu olduğu bilgileri için Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, Matba'a-i Osmaniye, C. XI, s. 65, 67-68, 83 sayfalarını kaynak gösterse de bu eserde ne “deli” sıfatı ne de “Millü Behram Paşa” adı geçmektedir. Bkz. Fahrettin Kırzioğlu, “Millü Deli-Behram Paşa'ya Karşı Ayaklanma ve Sonucu”, **Kara Amid Mecmuası**, sayı: 2-4, s. 351.

ederek, Mardin kapusu'nun Şeyh Muhammed düzlüğüne giden yolun sağ yanına defnedildi...⁵¹⁵”

Behram Paşa'ya karşı düzenlenen bu isyanı tetikleyen sebep, Behram Paşa'nın halkı korkutmuş olması değildi. Şeyhzade İbrahim'in torunu olan Mehmed Bey'in liderlik ettiği ve Müftü Mesud Efendi, Naib Şerif Mehmed, Karahocaoğlu Ömer, Yeniçeri Serdarı Öksüz Hacı Mustafa'dan oluşan kişilerin “*Diyarbakir’de vali ikameti istemeyerek, mütesellimlikle idare olunub da, mütesellimlik umûrunu kendülerine hasretmek...*” amacı yatmaktaydı. Behram Paşa'nın şehir halkını cezalandıracağını söylemesinin sebepleri şunlardı: Vali ikametini engellemek isteyenleri bertaraf etmek, Ahalinin Şeyhzade İbrahim Paşa ile birleşerek 1808-1809 (H. 1223)'da Diyarbakir valisi bulunan Mehmed Şerif Paşa'yı şehirden çıkarmaları olayı ile birlikte Behram Paşa'dan hemen önceki vali Ali Paşa zamanında şehirde çıkarılan karışıklıkları bitirmektir⁵¹⁶.

İsyan sırasında aşiretler, Vali Behram Paşa taraftarları ve şehirdeki isyancılar taraftarları şeklinde ikiye bölünmüşlerdi. Vali Behram Paşa, asıl itibariyle bölgeden biri olması sebebiyle, hem aynı kültürden olmak, hem de akrabalık gibi faktörleri de kullanarak isyancılara karşı yardım almak üzere kendisine aşiretlerden taraftar bulması zor olmamıştır. Bu vesile ile Milli Aşireti İskanbaşı Eyub Bey, Diyarbakir aşiretlerinden Telli İbrahim Bey ve Hüseyin Bey'den yardım istemiş, onlar da derhal yardıma gelmişlerdir. Köylerdeki diğer aşiretlerin çoğu da Vali Behram Paşa yanlısı olarak şehri kuşatma altına almışlardı. İki taraf da şikâyetlerini padişaha bildirmek üzere aracı göndermişlerdi. Ancak padişah, olaylarla ilgili olarak Behram Paşa'yı haklı bulmuştur. 25 Ramazan 1234 (18 Temmuz 1819)'da başlayan çatışmalar üç buçuk ay sürmüştür. 1819 Ekim sonuna doğru çevredeki askerlerin Diyarbakir'e gelmeleriyle birlikte isyancılar dağılmış ve isyan durmuştur. İki tarafın da erzakları bitmiş, toplamda altı yüze yakın kayıp verilmiştir⁵¹⁷. İsyandaki olumlu rolleri Sultan tarafından iltifat ve takdirle karşılanan Eyub Bey'e, Telli İbrahim Bey'e ve Hüseyin Bey'e giydirilmek üzere on samur hil'at gönderilmiştir⁵¹⁸.

⁵¹⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Yılmazçelik, **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır**, s. 226, 238, 251-252, 255.

⁵¹⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Yılmazçelik, **a.g.e.**, s. 252 ve dp.751, 253.

⁵¹⁷ Abdüsselam Efendi, **Mardin Tarihi**, s. 103-104; Şânî-zade Mehmet Atullah Efendi, **Şânî-zâde Tarihi**, Haz. Ziya Yılmaz, Çamlıca yay., İstanbul 2008, C. II, s. 953; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, C. XI, s. 83.

⁵¹⁸ Şânî-zade, **Şânî-zâde Tarihi**, C. II, s. 954; Ahmed Cevdet, **Tarih-i Cevdet**, C. XI, s. 83.

Bu dönemde yaşanan Osmanlı-İran sınır problemleri sebebiyle hükümet, Bağdad Valisi'ne katılmak üzere Milli Aşireti de dahil olmak üzere Bağdad Eyaleti dahilindeki Baban Sancağı Mutasarrıfı, vesair bölge beyleri ve Diyarbekir Eyaleti'nde Zirki beylerinden Telli İbrahim Bey ve Hüseyin Bey gibi bazı yurtluk-ocaklık beyleri ile aşayir ve kabilelerin asker göndermesini istemiştir. Ancak toplanan kuvvetin büyüklüğü karşısında İran'ın nedamet ve pişmanlıkla sınır tecavüz hareketlerinden vazgeçmesi üzerine, çağrılmış olan askere ihtiyacın kalmadığı ve o sırada Diyarbekir'de Behram Paşa'ya karşı çıkan isyan sebebiyle Paşa'nın imdadına gitmeleri istenmiştir⁵¹⁹. Eyub Bey ise Rakka'ya dönmüş ve çağrıldığı bu sefere kendisi yerine bir güvendiği birini başbuğ tayin etmiş, biner guruh harcırahla beş yüz süvari göndermiştir⁵²⁰.

Milli Eyub Bey'in bu İran seferi sebebiyle yapılan çağrıya bizzat katılmayarak bir akrabasını göndermesi üzerine hükümet, Eyub Bey'in verilen vazifeye uyması için Diyarbekir Valisi Behram Paşa'dan kendisine tavsiyede bulunmasını istemiştir. Hatta meseleyle yakından ilgilenen Sultan II. Mahmud: "*Millilu Aşireti Bağdad'a giderse hayli işe yarar heman Cenab-ı Hak tesirini halk iyliye*" diyerek Milli Aşireti'nin Bağdad'da bulunmasının faydalı olacağını emir ve tavsiye etmiştir. Bunun üzerine Behram Paşa da hem Eyub Bey'e hem de aşiret büyüklerine başka başka mektuplar yollayarak, gereken ikazı yapmış ve Bağdad'a hareket etmelerini istemiştir.⁵²¹

Hükümet daha sonra, o sıralar Halep muhafazasına da memur edilmiş olan Rakka Valisi Behram Paşa'yı, İran tehdidinden dolayı Milli ve Telli Aşiretleri beylerini ve o havalinin diğer aşair ve kabilelerini beraberinde olmak suretiyle Bağdad Valisi'nin emrine vermiştir. Aşiret kuvvetlerinden oluşan bir ordunun devlete daha az maliyetli olacağı hesap edilmişti. Ayrıca Behram Paşa'nın tercih edilmesinin sebebi ise Urban ve bölge aşiretlerini tanıması ve onları sevk ve idare edecek nüfuza sahip olmasıydı⁵²².

Milli İskanbaşısı Eyub Bey, Bağdad Valisi Davud Paşa'nın emrine verildiği halde kendisine verilen emri yerine getirmeyerek Bağdad'a gitmemiş, devletin

⁵¹⁹ Şânî-zade, *Şânî-zâde Tarihi*, C. II, s. 945, 946.

⁵²⁰ BOA., *HAT.*, 800/37083-J, 25 L 1237/15.07.1822.

⁵²¹ BOA., *HAT.*, 800/37083-J, 25 L 1237/15.07.1822; "*Diyarbekir Valisi Behram Paşa kullarının daver olan kaimesidir. Ma'lum-ı humayun-ı mülukaneleri buyrulduğu üzere Millili Aşireti İskanbaşısı Eyub Bey'in bundan akdem Bağdad Valisi kulları maiyyetine tayin olunmuş ise de i'tizara teşebbüsüne ve muma ileyh ile müşarun ileyh Behram Paşa kullarının münasebeti olduğuna binaen muma ileyh'in ifâ-yı memuriyet eylemesiçün tarafından lazım gelen vesayayı tahrir eylemesini havi taraf-ı çageriden yazılan mektubun vusulüyle derhal tarafından iktizası vechile Mîr-i muma ileyhe vesair iktiza edenlere nush ve pendi muhtevî kağıtlar tahrir.*" Bkz. BOA., *HAT.*, 445/22261, 21 Ş 1237/13.05.1822.

⁵²² BOA., *HAT.*, 471/23061, 29 Z 1235/07.10.1820; Şânî-zade, *Şânî-zâde Tarihi*, s. 945-946, 953-954.

1820'lerde batıda Yunan İsyanı, doğuda İran ve Akkâ problemleriyle uğraşmasını fırsat bilmiş⁵²³; Berazi Aşireti ile birlikte Behram Paşa idaresindeki Urfa, Birecik ve Rumkale'de eşkıyalığa başlamıştır⁵²⁴. Bunun üzerine Rakka Valisi Behram Paşa, Haleb-Bağdad yolunun güvenliğini tehlikeye atan bu durumun bertaraf edilmesini ve durum düzelene kadar kendisinin Bağdad'a gidemeyeceğini belirtmiştir. Durumu değerlendiren hükümet, Eyub Bey'in intikalini sağlayamayan Behram Paşa'nın konuyla ilgili ortaya koyması gereken irade ve nüfuzunun var olup olmadığından endişe etmiştir⁵²⁵.

Padişahın talebi üzerine, Rakka Eyaleti idaresinin iyileştirilmesi, buradaki aşiretlerin ve kabilelerin itaat altına alınması Eyub Bey meselesinin halledilmesi için Behram Paşa yerine zaten hem Maraş Valiliği hem de Rakka Valiliği vazifesi Abdulcelilzade Ahmet Paşa'ya verilmiştir. Ahmet Paşa, üç dört ay sonra, Millîlî Aşireti Boybeyi Eyub Bey'i Rakka ahalisinin kendisi hakkında yazdıkları şikâyet mektuplarının incelenmesi sonucunda boy beyliğinden ve üzerinde bulunan iskânbaşılık vazifelerinin ikisinden birden azletmiştir. Yerine de yine halkın talepleri gözetilerek Eyub Bey'in kardeşi Beşar Bey iskânbaşı olarak atamış ve yapılan değişikliği hükümete bildirmiştir. Ancak konu bu haliyle kapanmamış, Eyub Bey, bu durumu kabul etmeyerek Bağdad Valisi Davud Paşa'ya iltica etmiş ve Paşa da kendisine kürk ve kılıç hediye ederek tekrar iskânbaşı olarak tayin etmiştir. Böylece Eyub Bey, durumu kendi lehine çevirmiş, bir müddet sonra da Rakka dolaylarında başkaldırmıştır. “*Millîlî Aşireti her ne kadar Rakka Eyaleti'nde ise de Bağdad valileri ötedenberü aşiret-i mezkûre iskânbaşılarna hasbe'l-münasebe seyf ve hil'at gönderilmiş oldukları misillü muma ileyh Eyub Bey dahi geçen sene ba ferman-ı ali Bağdad Valisi maiyyetine memuriyetde*” bulunması sebebiyle Ahmet Paşa, idareciliğine ve iktidarına zarar veren bu durumun nezaketini

⁵²³ BOA., **HAT.**, 809/37201-E, 11 Ra 1238/26.11.1822; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, C. XII, Matba'a-i Osmaniye, 1301, s. 84-85; Tikici, **XIX. yüzyılın İlk Yarısında Aşiret-Devlet İlişkisi: Millîlî Aşireti Örneği**, s. 74.

⁵²⁴ BOA., **HAT.**, 809/37201-E, 11 Ra 1238/26.11.1822; BOA., **HAT.**, 809/37201, 23 Ra 1238/08.12.1822; Milli İskanbaşısı Eyub Bey'in Berazî Aşireti ile olan ilişkileri için ayrıca bkz. Şânî-zade Mehmet Ataullah Efendi, **Şânî-zâde Tarihi**, Haz. Ziya Yılmaz, Çamlıca yay., İstanbul 2008, C. I, s. 705.

⁵²⁵ “Millî Aşireti İskanbaşısı Eyub Bey...Bağdad Valisi Saadetli Davud Paşa maiyyetine memur olarak bi'ddefa'at azimeti isti'cal kılınmış ve .. Behram Paşa dahi te'kid ve nush ve pend itmiş iken mîr-i merkum el'an mahall-i memuresine gitmeyerek....tahrirat ve buyurululara imtisal itmediğinden bu keyfiyet müşârun ileyh **Behram Paşa'nın nüfuzuna halel vermiş** ve merkumun terbiyesiyle fesadının def'i için mukaddemce ruhsat istid'a itmiş ise de henüz bir irade zuhur itmediğinden ve müşârun-ileyhin reh-i rastı Rakka Eyaleti toprağı olduğundan merkûmu ber vech-i sühuletle terbiye eylemedikçe mürur idemeyeceği ve maiyyetine memur asakirin dahi celbi mümkün olamayacağı beyanıyla merkumun terbiyesi hususu muvafık-ı irade-i seniyye ise ruhsat buyrulması...” bkz. BOA., **HAT.**, 809/37201 (23 Ra 1238/08.12.1822); BOA., **HAT.**, 809/37201-E, 11 Ra 1238/26.11.1822.

münasib bir dille hükümete yazmıştır. Mevcut hareketleriyle cezalandırılması gereken bir “*şakinin taltif*” görnesi ağına gitmiş ve bu şartlarda Rakka Eyaleti Valiliği’nde devam etmesinin uygunsuz olacağını belirtmiş, vazifeden alınarak yerine başkasının vazifelendirilmesini talep etmiştir⁵²⁶. Bilahare Sultan II. Mahmud, Rakka Eyaleti idaresini Ma’adin-i Hümayun Emîni İshak Paşa’ya ilhaken vermiştir. Neticede Eyub Bey, hem Bağdad Valisi Davud Paşa’nın hem de Maden Emîni İshak Paşa’nın desteklerini alarak bir müddet sonra iskânbaşılık görevi tekrar kendisine verilmiştir⁵²⁷.

Osmanlı Devleti’nin 20 Mayıs 1828’de Rusya ile savaş kararı alması üzerine⁵²⁸ Diyarbekir ve Rakka dolaylarında bulunan Milli ve diğer aşiretlerin de bu sefer için hazırlık yapmaları istenmiştir. Ancak hem Milli Aşireti hem de diğer aşiretler aynen İran Savaşı’nda olduğu gibi bu savaş için de çeşitli bahaneler öne sürmüşler ve hatta Eyub Bey bu talebi, Rakka Eyaleti Mîrmîranlığı’nın kendisine tevcih edilmesi halinde asker vereceği şeklinde bir pazarlık haline getirerek asker göndermeye yanaşmamışlardır. Aynı şekilde Milli Aşireti Tellioğlu Receb Bey de Diyarbekir Eyaleti Mîrmîranlığı’nı talep etmiştir. “...*Milli Aşireti Tellioğlu Receb Bey’in kethudası ...Diyarbekir, Rakka havalilerinde 50-60 binden mütecaviz Ekrâd-ı aşiret mevcud ...Receb Bey...300 nefer askere taahhüd göstermiş... guya muma ileyh Receb Bey kullarına Diyarbekir ve Milli İskanbaşısı Eyub Bey’e Rakka Eyaleti rütbe-i Mîr-i Mîranî ile ihsan buyrulursa her biri lede’l-iktiza 2’şer bin süvari vormeye muktedir olacaklarına dair şeyler söylemiş...*”lerdir. Diyarbekir Eyaleti Valisi Ebu Lubut Mehmed Paşa’nın ne ahaliyi ne de aşiretleri idare edebilecek bir vasıfta olduğuna ve burada rüşvetçilik ve tamahkarlıkla kendisinden nefret ettiren bir pozisyonda olduğuna dair merkeze rapor yazılmıştır. Bunun üzerine Sultan II. Mahmud, Vali Mehmed Paşa’yı valilikten azlederek kendisini Tokad’a ikamete memur kılmıştır. Sultan bu kararı verirken, Diyarbekir havalisinin Ekrad-ı aşayirden ibaret olup buranın vezir idaresinde olmadığını açıkça anladığını ve ayrıca Diyarbekir’in Ekrad beylerinden birine mîrmîranlık rütbesi ile münasib bir birine verilmesinin ise şu an sırası olmadığını belirtmiştir. Diyarbekir ve Rakka’nın birbirine yakın ve komşu olmaları sebebiyle her

⁵²⁶ “...*merkur boybeyilik ve üzerinde olan iskânbaşılıktan azl ve ahalinin iltimasları üzere biraderi Rişab Bey vasl olunmuş idi.*” Beşar Bey, vesikada sehven Rişab Bey yazılmıştır. Bkz. BOA., **HAT.**, 703/33798, 11 R 1239/15.12.1823, Eyub Bey’in kardeşi Beşar Bey’in ismi başka bir vesikada doğru haliyle yazılmıştır: “*İskanbaşısı Eyub Bey kulları bazı husus için biraderi Beşar Bey kullarını bahane idüğü.*” Bkz. BOA., **HAT.**, 389/20707-M, 11 Ra 1247/20.08.1831.

⁵²⁷ BOA., **HAT.**, 470/22990, 29 Z 1241/04.08.1826; BOA., **HAT.**, 703/33798, 11 R 1239/15.12.1823.

⁵²⁸ Ahmed Lütfî Efendi, **Tarih-i Lütfî**, C. I, Matba’a-i Âmire 1290, s. 291, 294-297.

iki şehir de Maadin Emîni Salih Paşa'ya tevcih edilmiştir⁵²⁹. Bunun üzerine Maden Emîni ve Şark Ordusu memuru Salih Paşa Samsad ve Siverek tarafına giderek Eyub Bey'den derhal asker yollamasını talep etmiştir. Eyub Bey talep edilen asker miktarının çok fazla olduğunu öne sürerek buna karşı çıkınca da Milli Aşireti'ni tedib etmek için üzerlerine bir miktar asker yollamıştır. Salih Paşa kuvvetlerine dayanamayan Eyub Bey çöl taraflarına kaçmışsa da bir süre sonra pişman olarak affını istemiş ve asker gönderme teklifini kabul etmek durumunda kalmıştır⁵³⁰. Milli Aşireti de diğer aşiretlerle birlikte, vezir rütbesi ile hizmet edecek olan ve Sivas'ta bulunan Behram Paşa'nın idaresinde Şark kuvvetlerine katılmak üzere, hem Şark Seraskeri hem Erzurum Valisi olan Galib Paşa'nın maiyetine verilmiştir⁵³¹. Merkezî hükümet özellikle bu savaşta Diyarbakır ve Rakka Eyaletlerinde bulunan aşiretleri Rusya üzerine göndermek için ısrarla birtakım girişimlerde bulunmuştur. Böylece vakit kaybetmeksizin devlet “*Tava'if-i Ekradın süvarileri harb ve şeca'atle müştehir olması cihetiyle acaba şu Diyarbekir ve Rakka eyaletleri dahilinde bulunan bunca tavâ'if-i Ekradın bir kolayı bulunub da lede'l-harbe Erzurum tarafından Rusya üzerine sevk ve i'malleri müyesser olabilmek mülahazası*”nı faaliyete geçirmeye başlamıştır⁵³².

14 Eylül 1829'da Ruslarla yapılan Edirne Antlaşması'nı⁵³³ müteakip Sultan II. Mahmud, Anadolu'da giderek büyüyen idarî problemlere çare üretmek üzere reform faaliyetlerine girişti. Hedefinde merkezi otoriteyi sarsan ve giderek tehlike arzettiğini düşündüğü yerel yarı-otonom mîrlikleri, aşiret reisleri, âyânlar vardı⁵³⁴. Sultan'ın bu reformları uygulamaya koymak istemesinde, Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın taşrada devletin merkezi otoritesini sarsan etkisi de rol oynamıştır.

Kavalalı'nın 1811'de Mısır'da Kölemenleri tasfiyesi ile başlayan başarılarını, Vehhabilere karşı 1819'a dek elde ettiği başarılar izlemiştir. Ardından Osmanlı'yı tehdit eden Yunan isyanı ile başlayan Mora ayaklanmalarında devlete olan yardımları

⁵²⁹ Sultan II. Mahmud'un bu kararları alırken dikkate almış olduğu raporda belirtildiğine göre: “*Diyarbekir'den gelen Kuranlızade İsmail Bey ve Şeyhzade Mehmed Bey ve Milli Aşireti Tellioglu Receb Bey'in kethudası Ali Ağa birkaç defa gerek Babı Alileri'ne ve gerek bazı memurîn ve mukataat nazırı efendi ...tarafına celb*” ile İstanbul'a gelerek burada ilgili kararların alınması ile ilgili görüşmeler yaptıkları görülmektedir. Bkz. BOA., **HAT.**, 476/23343, 29 Z 1243/12.07.1828.

⁵³⁰ BOA., **HAT.**, 443/22229-A, 29 Z 1243/12.07.1828.

⁵³¹ Ahmed Lütfi Efendi, **Tarih-i Lütfi**, C. II, Matba'a-i 'Amire, 1291, s. 74-75.

⁵³² BOA., **HAT.**, 476/23343, 29 Z 1243/12.07.1828.

⁵³³ Edirne Antlaşması'na doğru gelişen olaylar ve antlaşma için bkz. Ahmed Lütfi Efendi, **Tarih-i Lütfi**, C. II, s. 101, 130-131; Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. V, s. 120-121.

⁵³⁴ W. Jwaideh, **Kürt Milliyetçiliği'nin Tarihi**, s. 113-116.

Kavalalı'nın özgüvenini pekiştiren önemli etkenler olmuştur⁵³⁵. Osmanlı'nın, 1826'da Yeniçeri Ordusu'nun kaldırılmasıyla savunmasız kalmasını fırsat bilerek; 1831'de Suriye'ye taarruz etmesiyle Osmanlı hakimiyeti üzerindeki emellerini ortaya çıkarmıştır. Hemen her tarafta taraftarlarını arttırmış, hakimiyetini Anadolu'ya yaymaya başlamıştır. Adana'ya kadar ilerleyerek Haleb, Urfa ve Maraş taraflarını elde etmiş ve böylece Anadolu yollarının kontrolünü eline almıştır. Taraftarları vasıtasıyla propagandalar yapmak suretiyle, halkı kendi yanına çekmeye çalışmıştır. Kavalalı, Osmanlı ile yaptığı müzakerelerde Haleb, Rakka ve "*Berri-i Şam*" denilen yerlerin kendisine tevcihi konusunda ısrarcı olmuştur. 14 Mayıs 1833'te Osmanlı sultanı II. Mahmud ile Kavalalı Mehmed Ali Paşa arasında yapılan Kütahya Barışı ile Kavalalı'ya Mısır ve Girit valiliklerine ek olarak Şam, oğlu İbrahim Paşa'ya da Cidde valiliğinin yanısıra Adana valiliği verilmiştir. Böylece kısa bir müddet için de olsa olaylar durulmuştur⁵³⁶.

Sultan II. Mahmud, 1830'lardan itibaren esasen bölgedeki yarı-otonom rejimlerin, ayanların ve derebeylerinin ortadan kaldırılarak merkezi otoritenin buralarda tesisi için harekete geçmişti. Ancak Kavalalı'nın çıkışı ile bu plan duraklamıştır. Botan Miri Mir Bedirhan ve Soran Miri Revandizli Muhammed Paşa da Osmanlı'nın Mısır karşısındaki yenilgilerini, kendi topraklarını genişletmek suretiyle fırsata dönüştürmüşlerdir. Kütahya Barışı ile biraz nefeslenen Osmanlı hükümeti, bu planın icrası için yola koyulmuştur. II. Mahmud bu iş için eski sadrazam Sivas Valisi Reşid Mehmed Paşa'yı görevlendirmiştir. Reşid Paşa, 1834'te 40 bin kişilik bir ordu ile ilk seferini Soran Mirliği Miri Revandizli Muhammed Paşa üzerine yaparken yol üzerindeki asi unsurları ve ardından Soran Mirliği'ni ortadan kaldırmıştır. Mir Muhammed Paşa'nın, Kavalalı'nın oğlu İbrahim Paşa'yla ilişkiye geçtiği söylentisi, Revanduz Mirliği'nin ortadan kaldırılmasını hızlandıran etkenlerden biri olarak görülmüştür⁵³⁷.

Milli Aşireti'nin hareket sahası (cevelangahı) içinde kalan Urfa ve Rakka'nın Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın etki alanına girdiği zamana denk gelen dönemde bu yerlerde, Sultan II. Mahmud'un merkezileşme ile ilgili adımlar atmasına karşı sert tepkiler ortaya çıkmıştır. Milli, Berazi ve Ketikanlı aşiretleri devletin merkeziyetçi

⁵³⁵ Şinasi Altundağ, **Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı Mısır Meselesi 1831-1841**, I. Kısım, TTK yay., Ankara 1988, s. 26-28.

⁵³⁶ Ş. Altundağ, **a.g.e.**, s. 27-31, 41, 62-63, 70, 115; Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. V, s. 135-136.

⁵³⁷ W. Jwaideh, **Kürt Milliyetçiliği'nin Tarihi**, s. 114-129; Celil, Gasaratyan, Jagalina, Lazarev, Mihoyan, **Yeni ve Yakınçağ'da Kürd Siyaset Tarihi**, Pêri yay., İstanbul 1998, s. 14-17.

siyasetine karşı koyarak ayaklanmışlar ve Bağdad yolunun kontrolünü ele geçirmek için harekete geçmişlerdir. Eyub Bey, aşiret idaresinde kendisine rakip gördüğü kardeşi Beşar Bey'i bahane ederek Diyarbekir'e yönelmiştir. Diyarbekir'i kuşatma altına alarak çevre köy ve kazaları yağmalamış ve Bağdad yolunun kontrolünü ele geçirmiştir⁵³⁸.

Reşid Mehmed Paşa, Sultan II. Mahmud tarafından Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın işgal ettiği Mısır, Hicaz ve Şam bölgesini kurtarmakla görevlendirilmiştir. Ancak yenilerek esir düşmüş, Şam bölgesinin kontrolünün Kavalalı Mehmed Ali Paşa'ya verilmesi karşılığında serbest bırakılmıştır. Serbest bırakılmasını müteakip Sultan'la görüşen Reşid Mehmed Paşa, Harput, Diyarbekir, Mardin ve çevresinin alınması ve buralardan elde edilecek askeri birliklerle, Mehmed Ali Paşa'dan Mısır, Hicaz ve Şam'ın da alınması kararlaştırılmıştır. Böylece Sultan II. Mahmud, Sivas, Malatya, Çorum, Harput, Madeneyn, Diyarbekir, Mardin ve Urfa'yı Reşid Mehmed Paşa'nın idaresine vermiş ve Reşid Paşa bu memleketlerin tamamını kontrol altına almak amacıyla harekete geçmiştir⁵³⁹. 1840 senesine kadar Suriye ve Adana mıntıkasının kontrolü üzerine Osmanlı ile Kavalalı arasında tartışmalar gerçekleşmiş ve bu havalı savaflara sahne olmuştur. Ancak İngiltere başta olmak üzere bazı Avrupalı devletlerin Osmanlı topraklarını muhafaza etmek amacıyla harekete geçmeleri üzerine Kavalalı bu toprakları tamamen boşaltmak durumunda kalmıştır⁵⁴⁰.

Eyub Bey, Reşid Mehmed Paşa'nın 1834 Mart'ında redif askerleriyle harekete geçeceği haberini almış ve bu gücün kendisine de uzanacağı öngörüsü ve endişesiyle Sultan II. Mahmud'a hitaben bir *emanne* göndermiştir EK IX⁵⁴¹. Mektupta, şimdiye değin devlet hizmetinde kusur etmediğini, malî ya da askerî konuda ne olursa olsun devlete hizmete hazır olduğunu: "...malen ve ricalen hidemat-ı şeref-âyât-ı aliyelerinde kıyam ve nasb-ı nefis-i i'tina ve ihtimam ideceğimizin arz ve i'lâmı"nı beyan ederek

⁵³⁸ Rakka'ya atanmış olan Ali Rıza Paşa, buranın kontrolünün sağlanması konusunda hükümetten Rakka'da gayr-i resmi olarak görev yapan müftü, naib ve nakibin devlet memuru yapılmasını teklif etmiştir: "*el-haletü hazîhi taraf-ı devlet-i aliyyeden memur, naib ve müftî ve nakibleri olmayub hidmet-i mezkûrelerde bulunanlar kabul mücerredleriyle idare eylemek üzere olduklarından ...bi'l-inha mürasele ve menşurları celb olunmak...*" bkz. BOA., HAT., 462/22635-C, 9 Ş 1246/23.01.1831; "*İskanbaşı Eyub Bey kulları bazı husus için biraderi Beşar Bey kullarını bahane idüğü...*" Bkz. BOA., HAT., 389/20707-M, 11 Ra 1247/20.08.1831; BOA., HAT., 389/20707-S, 11 R 1247/19.09.1831; "...Eyub şekâvetkârın Diyarbekir Eyaleti'ne dahi iylediği hasâr ve ızrâr-ı külliyesi Diyarbekir ahalisinin taraf-ı müşârun-ileyhe takdîm eyledikleri mahzarlarından numâyan olacağı..." bkz. BOA., HAT., 389/20707-H, 29 Z 1247/30.05.1832; BOA., HAT., 389/20707-E, 29 Z 1247/30.05.1832.

⁵³⁹ Abdüsselam Efendi, **Mardin Tarihi**, s. 121.

⁵⁴⁰ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C.V, TTK yay., Ankara 1999, s. 124-142, 196-203.

⁵⁴¹ Bkz. EK IX: Milli Aşireti İskanbaşısı Eyub Bey'in Sultan II. Mahmud'a Dehaletnamesi, BOA., HAT., 448/22336-C-3, 27 L 1243/12.05.1828.

Sultan'dan merhamet dilemiştir⁵⁴². Eyub Bey: “*bende ve benedzade-i Devlet-i Aliye'den olarak şimdiye kadar taraf-ı Saltanat-ı Seniye'ye hizmet ve sadakatten gayri bir gûna sû'i hareketi olmadığını ve bundan böyle dahi olmayub herhalde Devlet-i Alî'ye ubudiyetini iltizam..*” edeceğini belirtmiştir. Mısır meselesinde Mısır Valisi'nin “*...kendüsine Mısır cânibinden her ne kadar da'vetnâme ve mahsûs hediye gelmiş ise de Mısırlılara bu ana kadar hizmet itmediği misillü bundan sonra dahi bir vecihle hizmet idemeyeceğinden bahisle...*” Vali'nin davetini redderek devletten yana tavır aldığını ifade etmiştir⁵⁴³. Ayrıca Eyub Bey, Sivas Valisi Reşid Mehmed Paşa'ya da gönderdiği mektupta affedilmesi konusunda yardımcı olmasını istemiştir⁵⁴⁴. Bunun üzerine Reşid Mehmed Paşa hükümete: “*bunlar Ekrâd makûlesi olduğundan egerçi sözlerine pek de i'timâd câ'iz değil ise de bu kadar dehâlet itmesinden kesb-i emniyet iylemesi melhûz olduğuna ve mûma-ileyh rivâyet olunduğuna göre kabilece on beş yigirmi bin kadar süvari ile inub binmekte idüğüne binaen bil'istimâlet celbî uyabildiği sûretde ötede berude istihdâm ile işimize yarayacağı*”nı ve Eyub Bey'in Mısır ve Arabistan meselelerinde faydalı olabileceğini ifade etmiştir⁵⁴⁵.

Reşid Mehmed Paşa, Rakka'nın Mısır Valisine verilip verilmeyeceği ile ilgili olarak hükümetten bilgi almak istemiş ve hazırlıklarını buna göre yapacağından bu yöndeki bazı endişelerini dile getirmiştir. Şayet verilmesi durumunda, Rakka'daki aşiretlerin Mısır'ın da tahrikiyle “*...ma'azallah ... Mısır Valisi'ne virilmesi lâzım gelse evvelâ edâ-yı şükr-i ni'met ümidiyle gice gündüz tesellüli bulmakda olduğum şu Ekrâd ve kabâ'ilin taht-ı zâbitaya idhâli sûreti bir vecihle mümkün olamayacağına ve sâniyen bu havâli Ekrâd ve 'aşâyirini dahi dâ'ima tahrîk ve iğvâdan hâli olmayacaklarına ve men'i sûretinin dahi çaresi bulunmayacağına mebni doğrusu pek aşırı ve fena bir şey olacağı*”nı ve bu durumun saltanat-ı seniyye nezdinde dahi bir şekilde kabul edilemeyeceğini belirtmiştir. Eğer böyle bir fikir varsa, ortaya çıkabilecek sıkıntıları iyice açıklama gereği hisseden Paşa, ayrıca Eyub Bey'in affedilmesi meselesi ile ilgili olarak: “*Eyub Bey acaba Mısırlılar tarafına dehalet ider mi ve şunun Mısırlılular bir çaresini bulub da celb idebilürler mi, mülâhazları külliyen bir tarafa olarak şimdilik bundan işte şu kadar bir faidemiz olmuş olacağı emr-i izhar ve bunlar berü taraftan te'min ve iltifat olundukca Mısırlu tarafgirleri olan Ekrâd ve aşairin dahi celbleri*

⁵⁴² BOA., HAT., 448/22336-C, 27 L 1249/09.03.1834.

⁵⁴³ BOA., HAT., 448/22336-D, 23 Za 1249/03.04.1834.

⁵⁴⁴ BOA., HAT., 448/22336, 29 Z 1249/09.05.1834; BOA., HAT., 1322/51646-A, 28 Z 1249/8.05.1834.

⁵⁴⁵ BOA., HAT., 448/22336-D, 23 Za 1249/03.04.1834; BOA., HAT., 447/22312-C, 5 Za 1249/16.03.1834.

me'mul ve muntazır" olacağını tespit etmektedir⁵⁴⁶. Dolayısıyla Reşid Paşa'ya göre, Rakka'nın ve buradaki aşiretlerin bir şekilde kontrol altına alınması için mutlaka Rakka'nın, Şam-Cezire hattı ile bölgenin emniyet altına alınması ve bu şekilde Kavalalı'nın buralarda karışıklık çıkarmasının engellenmesi gerekmektedir. Bunun da yolunun Rakka ve çevresindeki aşiretlerin Osmanlı tarafına çekilmesi ile mümkün olacağını ifade etmiştir.

Merkezi idarenin tesisi için yapılan reformlara karşı 1832'de ilk ayaklanan şehirlerden biri Mardin olmuş⁵⁴⁷, Millizade Osman Paşa'nın yerine Mardin'e tayin edilmiş olan Menamenci Hacı Mehmed Ağa ile Millizade Hacı Esad Efendi arasında sorunlar çıkmıştır. Millizade Hacı Esad Efendi, Menamenci Hacı Mehmed Ağa'nın Dunaysır (Kızıltepe)'da olduğu bir vakit Mardin Kalesi'ni zapt ederek burayı iki sene boyunca elinde tutmuştur. Kale'nin ele geçirilememesi başarısızlığı üzerine elden ele değiştirilen idarecilik, bu kez hileye başvurarak sonradan almak fikriyle Bağdad Valisi Ali Paşa tarafından Hacı Esad Efendi'ye verilmişse de bu fikir de başarılı olmamıştır. Bunun üzerine Hacı Esad Efendi'den alınamayan Mardin, Bağdad idaresinden alınarak bu kez Reşid Mehmed Paşa idaresindeki Diyarbekir'e bağlanmıştır. Sorunla bizzat ilgilenmeye karar veren Reşid Mehmed Paşa, dört ay süren kuşatma sonucunda Zilkade 1250-Şubat 1835'te Mardin'i Millizade Hacı Esad Efendi'den almıştır⁵⁴⁸.

Bölgede bulunduğu sırada merkezi otoriteyi tesis etmek için de çalışan Reşid Paşa, aşiretlerin yoğun olduğu bölgelerde bina yapımı konusunda hükümeti ikaz etmiştir⁵⁴⁹: "*ol-havâli Ekrâd ve 'aşâ'ir eşkiyasıyla memlû olarak birbirleriyle dâ'ima muhârebeleri eksik olmadığına ve sarb ve sengistan mahallere kârgîr ve metîn kaleleri yapmış bulduklarına binâ'en guna gun hyânetleri eksik olmadığından şehir ve kasabattan başka olarak kurrâ ve sâ'ir yerlerde kârgîr bina yaptırılmamak ve oraların her bir mahallerinde barut i'mâl olunmakda olduğundan bundan böyle vali ve mutassarıf ve sâ'ir zâbitanın re'yi olmadıkça barut yapılmamak üzere müekked bir kıt'a emr-i 'ali'*" yazılmasını ifade etmiştir. Paşa'ya göre aşiretler, şehir merkezlerinden uzak stratejik noktalarda birbirleri arasındaki mücadelelerde kullanmak üzere kaleler inşa

⁵⁴⁶ BOA., **HAT.**, 1322/51646-A, 28 Z 1249/8.05.1834.

⁵⁴⁷ W. Jwaideh, **Kürt Milliyetçiliği'nin Tarihi**, s. 115, dp. 5.

⁵⁴⁸ Millizade Hacı Esad Efendi görevinden alınarak ailesiyle birlikte Diyarbekir'e gönderilmiştir. Hacı Esad Efendi, Muharrem 1250-Mayıs 1834'ten Rebiulevel 1251 (Temmuz 1835)'te azledilinceye kadar bir yıl dört ay Mardin idareciliğinde bulunmuştur. Bkz. Abdüsselam Efendi, **Mardin Tarihi**, s. 119-122; Abdülgani Efendi, **Mardin Tarihi**, s. 218-219.

⁵⁴⁹ BOA., **HAT.**, 288/17298-A, 29 Z 1250/28.04.1835.

etmişlerdir. Paşa, aşiretlerin buralarda barut imal edecek kadar teknik donanımı elde ettikleri ve bunun bir şekilde devletin otoritesini sarsacak ve uğraştıracak boyuta varabileceğini hesaplamış olduğundan tedbirlerin alınması konusunda ikazda bulunmuştur.

Reşid Paşa, merkezi otoriteyi tesis etmek üzere nihayet bu kez düzenli askerlerini Mardin'deki çevre aşiretlerin desteğini de alarak Milli Aşireti üzerine yollamıştır. Bir fırsatını bulan Eyub Bey, yakalanmadan üç beş yüz hane ile birlikte kaçmayı başarmıştır. Ancak Paşa, Milli Aşireti'nin geride kalan kısmını kontrol altına alarak Siverek, Birecik ve Ergani topraklarında iskân ettirmiştir⁵⁵⁰.

Bir müddet sonra 1836 senesinde Milli Aşireti İskanbaşısı Eyub Bey ile Şammar Aşireti Şeyhi Sufuk, ele geçirilerek Reşid Paşa tarafından Diyarbekir Kalesi'ne kapatılmışlardır: “*Millilü İskanbaşısı Eyub Bey ve Sufuk mücerred hulûs miyan-mahsus cenab-ı padişahi ile bir takrîb elegetürülerek mukaddem vaki olan iş'arımız üzere Diyarbekir'e gönderilüb karakol altına virilmiş ve merkum Eyub Bey'in aşayiri ikişer yüz üçer yüz hanelerle ba-tefrîk Urfa ve Siverek ve Karakeçi ve Mardin taraflarında iskân itdirülmekde olub inşaallahu'l-hamd bunların fukara ve reayaya olan mazarrat ve hasaratları kaldırılmış*”tır⁵⁵¹.

Eyub Bey 1837 senesi Ocak ayında Diyarbekir Kalesi'nde hapis iken burada ölmüştür⁵⁵². Eyub Bey'in tutukluğu döneminde Milli Aşireti ise ikişer üçer yüzlük haneler şeklinde Urfa, Siverek, Karakeçi, Birecik, Ergani ve Mardin dolaylarında iskân edilmişlerdir⁵⁵³.

⁵⁵⁰ BOA., **HAT.**, 448/22320-A, 23 C 1251/16.10.1835.

⁵⁵¹ BOA., **HAT.**, 1264/48950-B, 8 Ra 1252/23.06.1836; BOA., **HAT.**, 288/17298-A, 29 Z 1250/28.04.1835; Abdüsselam Efendi bu olayları kitabında şöyle ifade etmiştir: “*Reşid Paşa, Milli Eyub Bey'i, Şeyh Arab Şemsi'yi, Sürgüçülü Eyub'ü, Dunbuli Hamo'yu tutuklayarak İstanbul'a göndermiştir. Keza Revanduz şehirlerini, Zerkiye ve civarını ele geçirerek liderlerini de tutuklayarak bunları da İstanbul'a göndermiştir. Reşid Paşa, Mardin'den Başlayarak Cizre ve çevresi ile Bohtan bölgesi ve Hakkari ve çevresinin tamamını kontrol altına alarak Revanduz'un lideri olan Mehmed Bey'i de idam ettirmiştir*”. Ancak Eyub Bey'in diğer aşiret reisleriyle birlikte tutuklanarak İstanbul'a gönderildiği bilgisini vesikalar doğrulamamaktadır. Vesikalarda, Eyub Bey kendisi teslim olmuştur, denilmektedir. Bkz. Abdüsselam Efendi, **Mardin Tarihi**, s. 121, Denbeli ifadesi Dunbuli aşiretine ilişkin “Dunbuli” olsa gerektir.

⁵⁵² Eyub Bey'in ölümü üzerine, ardında bıraktığı muhalefatının, mal, mülk ve eşyaların sayımı ile ilgili yazışmalara bakıldığında; çok büyük bir ihtimalle 1837 Ocak ayının başlarında ya da 1836 Aralık ayının son günlerinde öldüğü anlaşılmaktadır. BOA., **HAT.**, 532/26195-F, 5 L 1252/13.01.1837; BOA., **HAT.**, 532/26195-K, 13 L 1252/21.01.1837; BOA., **HAT.**, 532/26195-E, 13 L 1252/21.01.1837; BOA., **HAT.**, 532/26195-D, 21 L 1252/29.01.1837.

⁵⁵³ BOA., **HAT.**, 1264/48950-B, 8 Ra 1252/23.06.1836; BOA., **HAT.**, 448/22320-A, 23 C 1251/16. 10. 1835.

Milli Eyub Bey döneminde Milli Aşireti'nin diğer dönemlere nazaran aşiretler arasında ve Diyarbekir Eyaleti sınırlarındaki etkinliği artmıştır. Özellikle Vali Behram Paşa ile Milli Aşireti ilişkilerinin yakın olduğu ve Behram Paşa'nın Milli Eyub Bey'le birçok alanda karşılıklı alışverişlerde bulunduğu görülmektedir. Milli Eyub Bey'in Bağdad'a sevk edilmesi ile ilgili Behram Paşa'nın merkezden aldığı emri tatbik etmesinde, Diyarbekir'de vali iken kendisine karşı tertib edilen ayaklanmada Eyub Bey'in ve çevre aşiretlerin Behram Paşa ile birlikte hareket etmelerinde aralarındaki bu yakın ilişkinin yararı olmuştur. Eyub Bey'in Behram Paşa'yı desteklediği Diyarbekir ayaklanması sırasında ve takip eden Behram Paşa'nın valiliği dönemi boyunca Milli Aşireti mensuplarının Diyarbekir şehir merkezi ile ilişkileri sıklaşmıştır. Ayrıca hükümet her zaman Behram Paşa'nın gerek Milli gerekse Rakka ve çevredeki aşiretlerle kurduğu yakın ilişkileri çok iyi değerlendirmiştir. Bu ilişkiler, aşiretlerin devletin ihtiyaç duyduğu çeşitli askerî durumlarda çok masraf harcamadan aşiretlerin askerî kuvvet olarak faydalanılmasında kolaylık sağlamıştır. Bu durum hem İran hem de Rusya ile olan savaşlarda ihtiyaç duyulan askeri kuvvetin, Milli Aşireti ve çevre aşiretlerden temin edilmesinde görülmüştür.

Eyub Bey döneminde Osmanlı Devleti'nin savaşlarla uğraşması, dikkatlerin savaşa verilmesine bağlı bölgede birtakım hadiselerin ortaya çıkması ve Behram Paşa gibi etkenler, babası meşhur Milli Timur Paşa dönemlerine ve önceki dönemlere nazaran Milli Aşireti'nin bölgedeki etkinliğinin ve hakimiyetinin daha fazla artmasını kolaylaştırmıştır.

Eyub Bey, yaklaşık olarak 40 sene boyunca Milli Aşireti idaresinde kalarak, muhtemelen atalarından daha fazla aşiret idaresinde kalan yegane kişi olmuştur. Zeki, ikramsever, silahşör ve sevilen bir zat olarak şöhret kazanmıştır. Büyük bir ihtişama sahip olmuş, 40-50 bin kadar bir askerî kuvvete hükmetmiştir. Dersim'e kadar ilerlemiş olup, yöredeki aşiret ve kabilelere Milli Aşireti idaresini kabul ettirmiştir⁵⁵⁴. Atlarının üzenjisine varıncaya kadar halis altından imal ettirdiğinden, Ekrad arasında "Zenguyê Zêrîn" yani "*Altın Üzengili*" Eyub Bey ismiyle şöhret bulmuş olup, bu mahlas halen Ekrad arasında bilinmektedir. Aşireti ile birlikte bazen isyankar hareketlerde bulunarak etrafta baskın ve talanlar gerçekleştirerek, benzer hareketlerini Diyarbekir civarına kadar taşımıştır. Hatta bazen Dicle nehri kenarında bostan sefasında bulunan ahali ile dahi ölümlü çatışmaların yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Nihayetinde bu gasb, talan

⁵⁵⁴ Ali Emîrî, **Diyarbekir A'yânı'nın Mevakıb ve Eşrafı'nın Terceme-i Halleri**, s. 237b.

benzeri hal ve hareketleri ahaliyi oldukça bezdirmiş; rahatsız etmiş ve neticede kendi isteği ile gelip Reşid Mehmed Paşa'ya teslim olmuştur. Rivayetlere göre Reşid Paşa, Eyub Bey'in eceliyle ölene kadar Diyarbekir Kalesi'nde tutuklu kalmasını sağlamıştır. Eyub Bey, Behram Paşa Cami'i Şerifi'ndeki makberede medfundur⁵⁵⁵.

2.4.7. Milli Mahmud Ağa (Mahmud III) ve Milli Timavî Ağa

Milli Eyub Bey'in 1837 senesinde Diyarbekir Kalesi'nde hapis iken ölümü üzerine aşiretin başına biraderzadesi Mahmud Ağa geçmiştir. Eyub Bey'in biraderi Beşar Bey olduğundan bu bilgiye göre Mahmud Ağa'nın, Beşar Bey'in oğlu olduğu ortaya çıkmaktadır. Hem bu bilgi hem de Mahmud Ağa'nın aşiret idaresine geçtiği bilgisi ise sadece bir eserde verilmiştir⁵⁵⁶. Osmanlı arşivinde aşiretin bu dönemine ilişkin verilerin yetersiz oluşu, bu bilginin vesikalardan takibini ve teyidini olanaksızlaştırmıştır.

Milli Mahmud Ağa, kısa sürede amcası ve atası Eyub Ağa gibi parlamaya yüz tutmuştur. Ancak bu pek uzun sürmemiş, aşiret sahası civarında bulunan Kîkî Aşireti'yle girişilen bir muharebede hayatını kaybetmiştir. Bunun üzerine aşiret başsız bir şekilde kalmış, bir müddet etrafa dağılarak idareden yoksun bir vaziyete düşmüştür⁵⁵⁷. Her ne kadar Milli Aşireti'nin Kîkîlerle süren çatışmalarını konu alan vesikalar bulunmaktaysa da, bunlar 1847 senesine ve Mahmud Ağa'dan daha geç tarihlere ait bilgileri barındırmaktadır. Mahmud Ağa ise 1837-1838 seneleri arasında reislik yapmış olabileceğinden haliyle bu vesikalarda adına rastlanılmamaktadır⁵⁵⁸.

Osmanlı vesikalarında Mahmud Ağa'nın ismine rastlanmamışsa da ondan daha geç bir tarihte, bir vesikada Milli Timavî Ağa'nın aşiret reisliğinde olduğuyla ilgili bilgiye ulaşılmaktadır. Bu vesika ise esas olarak Timavi Ağa ile ilgili olmayıp onun oğlu olan Mahmud Ağa ile ilgilidir. Vesikada, "*Milli Aşairi rüesasından Timavîzade Mahmud Ağa*" şeklinde geçen ifade, Timavî Ağa'nın varlığını ve kendinden sonra da aşiret idaresinde oğlu Mahmud Ağa'nın bulunduğunu açıklığa kavuşturmuştur⁵⁵⁹. Böylece varlıkları sözlü kaynaklara bağlı görünen ve kendinden önceki reis olan Mahmud Ağa'nın aksine Timavî Ağa'nın mevcudiyeti, bir Osmanlı kaydıyla

⁵⁵⁵ Ali Emîrî, **a.g.y.**, s. 237b.

⁵⁵⁶ Ali Emîrî, **a.g.y.**, s. 238.

⁵⁵⁷ Ali Emîrî, **a.g.y.**, s. 238.

⁵⁵⁸ BOA., **İ. MVL.**, 95/1971 1263Ca20/06.05.1847.

⁵⁵⁹ BOA., **MVL.**, 570/95, 4 Za 1274/16.06.1858.

kanıtlanmaktadır. Ne yazık ki vesika, asıl olarak Timavî Ağa'nın oğlu olan Mahmud Ağa ile ilgili olduğundan, Timavî Ağa'ya ilişkin başka bir bilgi vermemektedir.

Eyub Bey'in ölümünü müteakip reisliğe oğlu Timavî Ağa'nın geçtiğini ifade eden bazı eserler mevcuttur. Bu bilgilerin sözlü kaynaklara dayandığı anlaşılmakta olup en erken tarihli bilgiyi de Mark Sykes vermiştir. Mark Sykes'ın, Milli İbrahim Paşa ile olan görüşmesinde kendisinden dinleyerek naklettiği bilgilere göre, Eyub Bey'den sonra aşiretin başına Timavî Ağa geçmiştir. Bu bilgi, zamanlama olarak Sykes'ı müteakiben Mehmed Emin Zeki Bey'in eserinde de geçmektedir. Zeki Bey'in de Sykes gibi bu bilgileri aşiret anlatılarından derlemiş olduğu anlaşılmaktadır⁵⁶⁰.

Bir görüşe göre, Timavî Ağa, Milli Timur Paşa'nın kardeşinin oğlu yani yeğenidir. Ancak Timavî Ağa'nın, Timur Paşa'nın hangi kardeşinin oğlu olduğu belirtilmemiştir⁵⁶¹. Başka bir görüşe göre de Timavî Ağa'nın, Eyub Bey'in oğlu olduğu ve Eyub Bey zindana atıldıktan sonra aşiret idaresini, kendisine birtakım tenbihlerde bulunarak oğlu Timavî Ağa'ya devrettiği kaydedilmiştir⁵⁶². Eğer Mahmud Ağa, 1837'de Eyub Bey'in ölümüyle aşiret reisliğine geçmişse o takdirde gerçekten de aşiretin başında çok kısa bir süre kalabildiği ortaya çıkmaktadır. Çünkü sözlü kaynaklar, Timavî Ağa'nın 1839 senesindeki Osmanlı-Mısır çekişmesinin yaşandığı Nizip Savaşı'nda Milli Aşireti'nin başında bulunduğunu belirtmişlerdir⁵⁶³.

Timavî Ağa'nın reisliği devraldığı dönem, Osmanlı ile Kavalalı Mehmed Ali Paşa arasındaki ihtilafların yaşandığı zamanlardır. Timavî Ağa, bu karışıklığı fırsat bilerek Osmanlı aleyhinde tutum izleyerek Mısırlı İbrahim Paşa safında yer almıştır⁵⁶⁴. Timavî Ağa'yı buna iten saikin, babası Milli Eyub Bey'in devlet tarafından Diyarbekir'de tutuklu iken ölmüş olması ve onun devletten bir nevi öd alma duygusuyla hareket etmeye ittiğini söylemek mümkündür. Bu durumu açıklayabilecek bilgi, Sykes'ın Milli İbrahim Paşa ile olan görüşmesinde Milli İbrahim Paşa'nın kendisine aktardıklarından çıkarılabilir:

⁵⁶⁰ Ancak Milli İbrahim Paşa, Sykes'a Timavî Ağa'dan önceki reis olan Mahmud Ağa'dan söz etmemiştir. Bkz. Sykes, **The Chalip's Last Heritage**, s. 319; Zeki, **Dîroka Kurd**, s. 154; Kıran, **Kürd Milan Aşiret Konfederasyonu**, s. 154-155.

⁵⁶¹ Zeki, **Dîroka Kurd**, s. 154.

⁵⁶² Bu bilginin hangi kaynağa dayandırıldığı açıkça belirtilmemiştir. Bu tür bazı bilgilerin aşiretlerin sözlü aktarımlarına dayandırıldığı düşünülmektedir. Bkz. Bozkurt, **Aşiretler Tarihi**, s. 195.

⁵⁶³ Zeki, **Dîroka Kurd**, s. 155; Bozkurt, **Aşiretler Tarihi**, s. 195; Kıran, Timavî Bey'in (kendisi Temir adını kullanmıştır.) ölüm tarihini sehven 1835 olarak vermektedir. Oysa, babası Eyub Bey'in ölümü 1837'dir. Timavî Bey ise ondan daha sonra 1839'larda ölmüştür. Bkz. Kıran, **a.g.e.**, s. 155.

⁵⁶⁴ Zeki, **Dîroka Kurd**, s. 154; Bozkurt, **Aşiretler Tarihi**, s. 195.

“XIX. yüzyılın başında Sultan Mahmud devrinde İmparatorluğun güneydoğusunda 3 büyük mîr vardı: Dedesinin babası Eyub Bey ki Cezîre, Bingöl'den Sincar dağlarına kadar idare etmekteydi. Mîr Mehmed Paşayê Rewandizî ki devletin doğu sınırlarından Musul'a kadar idaresi altındaydı. Buralardaki şehirlerde eşraf ve büyük ağaların idarede sözü geçmekteydi. Öte yandan Berrî ve güneydeki bedevî aşiretlerin başında da Şeyh Sufugî vardı. Bütün bu mîr ve reisler aralarında şan ve şeref için savaşlar sürdürmekteydiler. Ne Bağdad'daki Paşa'yı ne de İstanbul'daki Sultanı zerre kadar umursuyorlardı. Sonunda bu tutumları hükümetin dikkatini celb etti ve Büyük Reşid Paşa'yı üzerlerine yolladı. Mehmed Paşayê Rewandizî yakalanarak öldürüldü. Eyub Bey ve Şeyh Sufug da yakalanarak Diyarbekir'e gönderildiler ve orada öldüler. Bunun üzerine Türkler, bölgeye hakimiyet kurdular.

Sonra da Mısır Hidivi Büyük Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa Suriye'nin işgali için geldi. Eyub Bey'in yerini alan Timavî Bey'in Türkleri sevecek hiçbir sebebi yoktu. Mısır tarafında yer alarak Mardin'deki kuvvetlerin esas orduya katılmalarını engellemek için oraya saldırdı. Timavî görevinde başarılı olarak Mardin'i zapt eder ancak hemen ardından başka bir savaşta öldürülür⁵⁶⁵.

Bu bilgiye göre, Milli İbrahim Paşa'nın kendi penceresinden de olsa dedesiyle ilgili olarak bir miktar tarih bilgisine vakıf olduğu görülmektedir. Anlatılar, zamanında bölgede merkezî otoritenin zayıf olduğunu göstermektedir. Böylece Sultan II. Mahmud'un merkezî otoriteyi tesis etmek için attığı adımların gerekçesi de ortaya çıkmaktadır. Bu sebeple gelişen olaylar karşısında Eyub Bey'in zindanda iken ölümü, oğlu Timavî Ağa'yı devlet aleyhine Mısır safına itmiş olduğu söylenebilir.

Mısır'ın 1838'de bağımsızlığını ilan etmesi Osmanlı Devleti ile Mısır arasındaki süregiden gerginliğin artmasına sebep olmuştur. Rusya'nın desteğini alan II. Mahmud, Mehmed Ali Paşa'ya karşı savaşa girilmesi emrini vermiştir. Fırat dolaylarında aşiretlerin devlete karşı isyan halinde olmaları ve Lübnan'daki karışıklıkların ortadan kaldırılması bu savaşın ilanı için hazır bahaneler olmuştur⁵⁶⁶. Mısır ötedenberi Milli Aşireti'nin de bulunduğu bu bölgede aşiretleri yanına çekerek Osmanlı'ya karşı ittifakını güçlendirmeye çalışmaktaydı. Bu amaçla bazı aşiretlerin ileri gelenlerini devreye sokarak çevre aşiretleri etkilemiştir. Bunlar arasında Urban aşiretlerinden Aneze de bulunmaktaydı. Bölge aşiretlerinin büyük oranda Mehmed Ali Paşa'yı

⁵⁶⁵ Sykes, *The Chalip's Last Heritage*, s. 319.

⁵⁶⁶ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 140.

desteklemesi Milli Timavî Ağa'nın da Osmanlı'ya karşı ittifakta yer almasını kolaylaştırmıştır. Ancak Cizre ve Botan bölgesindeki aşiretler üzerinde önemli bir gücü olan Bedirhan Bey, bu savaşta Mehmed Ali Paşa yanında değil, Osmanlı tarafında dolayısıyla Milli Aşireti karşısındaki blokta saf tutmuştur⁵⁶⁷.

Milli Timavî Ağa, Mezra köyü yakınında sallarla Fırat nehrini geçerek Osmanlı ordusuna saldırmıştır. Mısır Ordusu'na Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa komuta etmiştir. Osmanlı ordusu Hafız Ahmed Paşa komutasında Birecik'te Fırat'ı geçerek Nizip'te konaklarken İbrahim Paşa, Mısır ordusunun karargahını Haleb'te kurmuştur. Osmanlı karargahı daha sonra Birecik'e taşınmıştır. Birecik Ulu Camii hastane olarak kullanılmıştır. İki ordu 29 Haziran 1839'da Nizip dolaylarında karşılaşmış ve savaş Osmanlı'nın kaybıyla sonuçlanmıştır. Timavî Ağa da savaş meydanında vurularak öldürülmüştür⁵⁶⁸. Ancak, Sykes'in Milli İbrahim Paşa'dan aktardığına göre, Timavî Ağa'nın Mısır ordusundaki rolü, Mardin'de konuşlanmış olan Türk birliklerinin esas orduya katılmalarını önlemektir. O dönemde Osmanlı ordusu, Malatya'dan Nizip'e hareket halindeydi ve Timavî Ağa bu hareketinde başarılı olarak Mardin'deki birliklerin katılımını engellemiş ve Mardin'i zaptetmiştir. Ancak bu savaşın devamındaki başka bir çarpışmada öldürülmüştür⁵⁶⁹. Bir başka eserde, Timavî Ağa'nın Mardin'i zapt ettiğini ve bir çarpışmada öldürüldüğünü belirtmiştir⁵⁷⁰. Timavî Ağa'nın ölümü ve Mısır kuvvetlerinin de bir müddet sonra çekilmesi üzerine Osmanlı otoritesi, Milli Aşireti üzerinde kendini göstermiştir. Dağılmış, zayıflayarak perişan vaziyete düşmüş ve başsız kalan aşiret, hem bir yandan kendi içlerinde çatışmaya başlamış hem de Şammar ve Tayy Urban aşiretlerinin taarruz ve talanlarına açık bir hale gelmiştir⁵⁷¹.

Aşiretlerden hangilerinin ve hangi sebeplerle Osmanlı ve Mısır'ın tarafını tuttuğuna dair kesin bilgi yoktur. Ancak Cizre ve Botan bölgesinde hakim bir güce dönüşen Bedirhan Bey'in, batı yakası ve sınırında bulunan Mardin ve Berriye bölgesindeki gücü ve hakimiyetiyle Milli Aşireti'nin, aşiretler üzerinde sağladıkları otorite bakımından karşı karşıya gelmiş olmaları muhtemeldir. Bu sebeple her iki aşiret birliğinden birinin Osmanlı, diğerinin ise Mısır safını tutmuş olması hayli ilgi çekicidir. Bu aşiretlerin büyük güçlerin karşıt pozisyonlarından nemalanmak ve savaşın sonucuna

⁵⁶⁷ Bozkurt, *Aşiretler Tarihi*, s. 195-196.

⁵⁶⁸ Bozkurt, *Aşiretler Tarihi*, s. 195-196; Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V, s. 140-143.

⁵⁶⁹ Sykes, *The Chalip's Last Heritage*, s. 319-320.

⁵⁷⁰ Zeki, *Dîroka Kurd*, s. 154; Sykes, *a.g.e.*, s. 319-320.

⁵⁷¹ Sykes, *The Chalip's Last Heritage*, s. 320.

göre bir şekilde buldukları bölgede hakimiyetlerini pekiştirmek hatta diğer aşiretler üzerinde hakimiyetlerini yaymak amacıyla hareket ettikleri düşünülebilir.

Savaşın sonunda Bedirhan Bey'in taraftarı olduğu Osmanlı'nın yenilmiş ve Timavî Ağa'nın tarafı olan Mısır'ın kazanmış olması gidişatı göstermek ve değerlendirmek açısından bir ortam sağlamış olabilirdi. Ancak Milli Timavî Ağa'nın savaşta öldürülmesi, bu tezi kanıtlamaya imkân verecek verilerin ortaya çıkmasını kesin olarak engellemiştir. Çünkü bu olayı müteakip Milli Aşireti'nin belirgin bir şekilde dağılma sürecine girdiği ve belirli bir süre için durgun bir devre yaşadığı görülmektedir.

Bedirhan Bey, Milli Aşireti'nin tersine, aynı tarafta olduğu Osmanlı'nın yenilmesini kendi açısından fırsata dönüştürmüş, kuvvetleriyle Cizre'ye çekilerek burada gücünü artırmaya çalışmıştır⁵⁷². Bedirhan Bey'in, nüfuzunu artırma ve genişleme çabalarını Milli Aşireti'nin yaşam bölgesi olan Mardin, Urfa ve dolaylarına doğru değil, Hakkari ve Van bölgesine doğrultusunda sergilediğini belirtmek gerekir⁵⁷³. Bu durum haliyle buraya kadar izah edilen ihtimali doğrudan ortadan kaldırıyor gibi görünmektedir. Ancak bu ihtimali ortadan kaldırmak için, ayrı bir araştırmanın konusu olmakla birlikte, Bedirhan Bey'in Milli Aşiret Birliği'nden dağılan aşiretleri nüfuzu altına alıp almadığına bakılmalıdır. Ayrıca Bedirhan Bey'in ilerleyen tarihlerde Cizre'den Mardin dolaylarına kadar nüfuzunun genişlediği bundan dolayı otoriteyi sağlamak için devletin Cizre ve Mardin'de idari değişiklik tedbirlerine başvurduğu belirtilmelidir⁵⁷⁴.

Her ne kadar zayıf gibi görünse de Milli ve Botan/Azizan aşiretlerinin Mısır ve Osmanlı blokunda karşı saflarda yer almasında aralarında bir rekabetin varlığına dair ihtimallerin varlığını gösteren kayda değer iki olay mevcuttur⁵⁷⁵.

Olaylardan ilki, Mahmud Bey'in oğlu Milli İbrahim Paşa döneminde geçen bir hadisedir. Hadise şöyle gelişmiştir. Diyarbakir ve çevresinde Milli Aşireti'ne karşı yapılan şikâyetler dolayısıyla Vali Vekili Mina Efendi teftişe çıkmıştır. Bu sırada Milli İbrahim ile de görüşmüştür. Aralarında gelişen sohbet esnasında Botan/Azizan aşireti yani Bedirhanilere ilişkin şu konuşmalar geçmiştir:

⁵⁷² W. Jwaideh, **Kürt Milliyetçiliği'nin Tarihi**, s. 132.

⁵⁷³ Edward William Charles Noel, **Binbaşı Noel'in Günlüğü 1919**, Çev: Bülent Birer, Avesta yay., İstanbul 1999, s. 93; Celil vd., **a.g.e.**, s. 16-19; Ahmet Kardam, **Cizre-Bohtan Beyi Bedirhan Direniş ve İsyân Yılları**, Dipnot yay., Ankara 2011.

⁵⁷⁴ Kardam, **Cizre-Bohtan Beyi Bedirhan Direniş ve İsyân Yılları**, s. 156, dp. 53, 156-163.

⁵⁷⁵ Ahmet Mesut, **İngiliz Belgelerinde Kürdistan 1918-1958**, Doz yay., İstanbul 1992, s. 47,-53, 55-56.

Mina Efendi: “*Yahu Paşa neden deden Timavî'nin Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'ya yardımcı olduğunu bir türlü anlayamadım.*”

İbrahim Paşa: “*Ben de bilmiyorum fakat bildiğim Azîzan (Bedirhanîler) beyleri hangi tarafta ise biz aksi tarafta oluruz. Şammar hangi adamı desteklese biz aksini destekleriz. Azîzan ile Şammar Hafız Paşa'ya destek çıktılar. Bu yüzden olabilir*⁵⁷⁶.”

Milli İbrahim Paşa, dedesi Eyub Bey'in Diyarbekir zindanında tutuklu olarak ölümünün Timavî Ağa'da oluşturabileceği muhalefet duygusundan bahsetmemiştir. Bununla birlikte Millilerin Bedirhanîlerle muhalif bir pozisyonda olduklarını ifade etmiştir. Bu muhalifliğin sebebinin bölgesel nüfuz ve iktidar meselesi olup olmadığı net değilse de başka herhangi bir sebep de görünmemektedir. Zira Millilerin aynı muhalefeti Şammar Aşireti'ne de gösterdiği göz önünde bulundurulduğunda, Şammarlarla aralarındaki muhalefet sebebinin tam da nüfuz ve iktidar meselesi olması, Bedirhanîler için de aynı sebebin geçerli olduğunu ortaya koymaktadır.

Milli ve Azizîlerin (Bedirhanîler) muhalifliğine dair bir diğer olay ise şudur: İngiltere, 1919 senesinde Yüzbaşı C. L. Wolley adında bir subayını bölge ve aşiretlerle ilgili bilgi toplamak ve İngiltere lehine istihbarat çalışması yapmakla görevlendirmiştir. Bu çerçevede 11-18 Mayıs tarihlerinde Viranşehir'e Milli Timavî Ağa'nın torunu olan Milli İbrahim Paşa'nın oğlu Mahmud Bey ile yakın temas kurarak bir dizi görüşmelerde bulunmuştur. Yüzbaşı, bu görüşmelerden birinde sözü, Osmanlı topraklarında Suriye Şerifi Krallığı benzeri bir bölge prensliğinin oluşması ihtimalinde buranın idaresi ve biçiminin ne olacağı konusuna getirmiştir. Yüzbaşı raporunda, bu fikrini Mahmud Bey'e götürmeden önce böyle bir idarede idarecinin kim olabileceği konusunda aşiretler arasında bir ön araştırma yaptığını ve neticede Cizre Botan aşiretlerinin temsilcisi konumundaki Bedirhan Bey Ailesi ya da Milli Ailesi'nin böyle bir idareye aday olabileceği şeklinde bir sonuca ulaştığını ifade etmiştir⁵⁷⁷. Mahmud Bey, idarenin temelini aşiret sistemine dayanacağını ifade ettikten sonra, yüzbaşı mevcut idare için iki aday olduğunu, bunlardan birinin Mahmud Bey, diğerinin de Abdurrıza Bedirhan Bey olduğunu ifade edip görüşünü açıklaması konusunda sözü Mahmud Bey'e vermiştir. Mahmud Bey, böyle bir durumun ortaya çıkması halinde aday olduğunu kabul ettikten sonra:

⁵⁷⁶ Bozkurt, *Aşiretler Tarihi*, s. 206.

⁵⁷⁷ Mesut, *İngiliz Belgelerinde Kürdistan 1918-1958*, s. 47,-53, 55-56.

“Eskiden Abdurrıza'nın ailesi benimkinden büyüktü ve ben bir şekilde kendisini benden büyük olarak saymalıyım. Öte yandan Bedirhanlar'ın son kuşakları pek bir şey yapmadılar. Aile tüm olarak Kürt de değildir. (Bu doğrudur, fakat Mahmud Bey'in ailesi de hiçbir şekilde tam olarak Kürt değildir. Araplar da vardır. – Yüzbaşı'nın notu.) Ve Kürt nüfusun büyük çoğunluğu tarafından sıcak bakılmamaktadır. Ailem onunkinden sonra ikinci büyük ailedir ve hatta son zamanlarda onu geçmiş bulunmaktadır. Abdulhamid zamanında babam imparatorluk tarafından tüm Kürtlerin ve Kürt kabul edilen tüm aşiretlerin lideri olarak tanınmaktaydı. Her ne kadar benim aşiretim Milli ise de, Dersim'e kadar uzanan diğer aşiretler üzerinde de otoritem vardır.

...Hatta sanırım Botan (Abdurrıza'nın aşireti – Yüzbaşı'nın notu.)'in bile beni zevkle kabul edebileceğini söyleyebilirim. Her neyse benim mi yoksa Abdurrıza'nın mı bu işe yetkin olduğu mesele değil; bu İtilaf'ın elinde olan birşeydir ve halkın hangimizi istediğini İtilaf bulmalıdır- Sonuca razı olacağım⁵⁷⁸.”

Mevcut görüşmelerin ve diyalogun Botan ve Milli Aşiretlerinin bölgede tarihsel olarak Bedirhan ve Timavî Ağaların birbirleriyle ne derece nüfuz mücadelesi içinde buldukları ya da bulunmadıkları konusuna belki bir derece işaret etmektedir. Bu durum bu haliyle araştırmaya açık ve kesin bir dille ne reddedilebilir ne de kanıtlanabilir bir durum arz etmektedir. Ancak bölgedeki aşiret birliklerinin devlet ile olan ilişkilerinde rakip ve birbirlerine muhalif tutum takınmalarını açıklamaya ilişkin önemi azaltmadığı görülmektedir.

2.4.8. Milli Mahmud Ağa (Mahmud IV)

Milli Timavî Ağa'nın ya Nizip savaşında ya da bu savaşın bir devamı niteliğindeki Mardin kuşatması sırasındaki bir çatışmada ölümü üzerine, Milli Aşireti Urfa'ya geri dönmüştür. Başsız kalan Milli Aşireti, dağınık bir halde her zamanki en yakın tehdit unsurları olan Urban Şammar/Şammar ve Tayy aşiretlerine karşı savunmasız bir pozisyona düşmüştür. Milli'nin durumundan faydalanan düşmanları böylece aşiret üzerine kolaylıkla yağma, gasb ve talan hareketlerinde bulunmuştur. Bölgede asayiş tamamen bozulmuş vaziyette, nüfuz Şammar Aşireti lehine değişmiştir. İntikam saikiyle hareket eden Şammar, bölgeyi haraca bağlamış, akınlarını çevre aşiretlere de yaymıştır. Milliler bu akınlar karşısında Karacadağ'a kadar çekilmek durumunda kalmışlardır. Kendilerini bu akınlardan korumak ve toparlanmak amacıyla

⁵⁷⁸ Mesut, a.g.e, s. 55-56

Diyarbakir ve Bingöl taraflarına çekilmek istemelerine hükümet kuvvetleri izin vermemiştir. Durum, Timavî Ağa'nın oğlu Mahmud Ağa'nın büyüyerek aşiretin reisliğini eline almasına kadar bu halde devam etmiştir. Alî Emîrî'nin "*II. Mahmud*" olarak adlandırdığı Milli Mahmud Ağa, bu dönemde Urfa'ya çekilip oraya yerleşmiştir. Başlarda aşiretlerin Mahmud Ağa'nın reisliğini tanımamaları üzerine Mahmud Ağa, Şam Valisi'ne müracaat ederek kendisinden Milli Aşireti birliğini tekrar sağlamak için kuvvet talebinde bulunmuştur. Viranşehir sahrasının Şammar ve Aneze'nin etkisine açık bir halde تنها kalması, durumun vehametini arttırmıştır. Bu sebeple mevcut durumun sürmesi, bölgedeki karışıklıkların devam etmesi anlamına geleceğinden olsa gerek, Şam Valisi, Urban taarruzlarına karşı eskiden olduğu gibi Milli seddini yeniden oluşturmak ve Milli aşiretlerini tekrar birleştirmesi için Mahmud Ağa'ya 100 kişilik bir kuvvet göndermiştir⁵⁷⁹.

Timavî Ağa'nın oğlu Mahmud Ağa, öncelikle aşiret beylerinin desteğini sağlamak üzere onları Viranşehir'e davet ederek desteklerini almış, sahip olduğu kabiliyeti ve ahlakı sayesinde dağılan aşiretleri toplayarak Milli Aşireti ittifakını yeniden tesis etmiştir. Hemen ardından Şam Valisinin 100 kişilik kuvvet desteğiyle birlikte Mahmud Ağa, 1840 senesinde Urban Şammar ve Tay aşiretlerinin taarruzlarından Urfa, Viranşehir ve çevresini bu aşiretleri Irak'a doğru sürerek uzaklaştırmıştır. Bir müddet sonra Mahmud Ağa, edindiği nüfuz ve kuvvetten aldığı cesaretle Viranşehir'de bir kale inşa ettirmiştir⁵⁸⁰. Ancak bir müddet sonra gerek kale inşası gerekse Mahmud Ağa'nın özelde Şammar ve Tay aşiretleriyle olan çatışmaları ilişkisi gibi bazı sebeplerle olsa gerek Diyarbakir Valisi Ömer Paşa bu gidişattan hoşlanmamış, Mahmud Ağa ile arası bozulmuştur. Bir bahane ile yanına çağırdığı Mahmud Ağa'yı tutuklatarak Diyarbakir'de hapsedmiştir. Bu tutuklamaya, Milli Aşireti'nin koyunlarını Diyarbakir çevresinde şehir eşraf ve beylerine ait köy ve yerleşimlere kadar yaymaları ve bundan dolayı çıkan huzursuzlukların sebep olduğu

⁵⁷⁹ Sykes, *The Chalip's Last Heritage*, s. 320; Zeki, *Dîroka Kurd*, s. 155; Ali Emîrî, *Diyarbakir A'yâm'ının Mevakıb ve Eşrafı'nın Terceme-i Halleri*, s. 238; Bozkurt sehven Mahmud Bey'in adını Mehmed Bey olarak verir. Bkz. Bozkurt, *Aşiretler Tarihi*, s. 196-197; Bozkurt, *Şanlıurfa Aşiretleri*, s. 150. Aslında, eserlerde konuyla ilgili iki türlü anlatım mevcuttur: Birincisi, Mahmud Bey'in aşiret idaresini ele almak için Şam Valisi'ne müracaat ettiği şeklindedir. Bkz. Sykes, *a.g.e.*, s. 320; Diğeri ise, Mahmud Bey'in Urfa'ya yerleşerek aşiret işlerinden çekildiği ve bunun Arab aşiretlerinin saldırısına açık halde bir kargaşaya meydan vermesi sebebiyle, hükümetin Mahmud Bey'in aşiret işlerinden çekilmesini uygun görmemiş ve onu harekete geçirmiş olduğu şeklindedir. Bkz. Ali Emîrî, *a.g.y.*, s. 238.

⁵⁸⁰ Sykes, *a.g.e.*, s. 320-321; Bozkurt, *Aşiretler Tarihi*, s. 196-197; Kıran, *Kürd Milan Aşiret Konfederasyonu*, s. 157.

anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Vali Ömer Paşa'nın Mahmud Ağa'yı tasfiyesinde şehrin eşraf ve beylerinin durumdan rahatsızlıklarını belirtmelerinin de payı vardır. Bu olay üzerine Milli Aşireti'nin başına Milli Mahmud Ağa'nın o sıralarda 17 yaşında bulunan oğlu İbrahim Bey geçmiştir⁵⁸¹.

Mahmud Ağa ile ilgili tespit edebildiğimiz 1858 tarihli vesika, aktarılan bilgileri teyid etmekle beraber, onun dönemine dair bir zaman belirleyebilmeyi de mümkün kılmaktadır:

“ Urfa Sancağı'nda kain Milli Aşireti ağası Timavîzade Mahmud Ağa'nın uygunsuzluğundan ve Halebce ve Urfaca tesahüb olduğundan merkumun icra-yı mahkemesiyle beraber Urfa Sancağı'nın...ilhakı...

...Urfa'dan gelen mazbatada mezkûr Millü Aşireti, mine'l-kadim Urfa'ya merbut iken muahharan öteye berüye ve mezkûr Siverek tarafına dağıldığı cihetle çend sene mukaddem toplatdırılıp Kabahaydar nahiyesine bi'l-iskân ağa-yı merkum dahi emr-i muhafazasına ve idarelerine tayin olunduğu...

...Mahmud Ağa'nın salifü'z-zikr Kabahaydar'da rekz-i hiyam ve oralarda geşt ü güzar ile başında bulunan birtakım haşerat dahi Siverek'de katl-i nüfus ve gasb-ı emval misillü hareketdan halî olmadıkları gibi Siverek ve Diyarbekir ve Derik ve Mardin kazaları ahalisinden şimdiye kadar 400'den mütecaviz haneyi yanına nakletdirmiş ve diğer haneleri dahi işfal ile peyderpey yanına celb etmekde bulunmuş olduğundan ve bunun şu hal ve hareketi Siverek Kazası ahalisini dağıdıp şiraze-i kazaya halel getireceğinden... bu babda hafî ve celî tahkikat-ı lazimenin bi'l-icra merkum Mahmud Ağa'nın ... ber vech-i tedkik-i muhakemesi icra...ve ifasına himmet...şukka⁵⁸²”

Bu vesikada, Mahmud Ağa'yı tutuklanma sürecine götüren muhakemesi ile, hakkında açık ve gizli tahkikatın başlatıldığı görülmektedir. Buna göre, Mahmud Ağa'nın sebep olduğu olaylar, Urfa'nın idari bağının değiştirilmesine götürece kadar bir etki oluşturmuştur. Mahmud Ağa, babası Timavî Ağa'dan sonra Urfa, Siverek, Diyarbekir, Derik ve Mardin'e kadar olan sahaya dağılmış olan aşiret mensuplarını zor kullanarak tekrar birleştirme girişiminde bulunmuştur. Aynı zamanda nüfuzunun artmasına bağlı olarak yeni aşiretleri de aynen riyasetteki diğer ataları gibi Milli Aşireti

⁵⁸¹ Buradaki ifadeler Milli İbrahim Paşa'nın Sykes'a olan aktarımlarından alınmıştır. Bkz. Mark Sykes, **The Chalip's Last Heritage**, s. 320-321; Zeki, **Dîroka Kurd**, s. 155; Milli İbrahim'in anlatımının aksine Bozkurt, asayişin bozulmasını engellemek için Milli Mahmud'un yerine İbrahim'i Diyarbekir Beylerbeyi'nin atadığını ima etmiştir. Anlatımdaki nüans farkları için bkz. Bozkurt, **Aşiretler Tarihi**, s. 196-197; Kıran, **Kürd Milan Aşiret Konfederasyonu**, s. 157.

⁵⁸² BOA, A. MKT. UM. 335/39, 22 R 1275/29.11.1858.

birliğine bağlamaya çalışmıştır. Neticede bu hareketlerin tümü, hükümetçe bir tahkikatın başlatılmasına sebep olmuş ve sonunda Mahmud Ağa'nın Vali Ömer Paşa tarafından tutuklanmasına kadar götürmüştür.

2.4.9. Milli İbrahim Paşa (1845-1908) ve Milli Aşireti İdarecileri Soyağacı

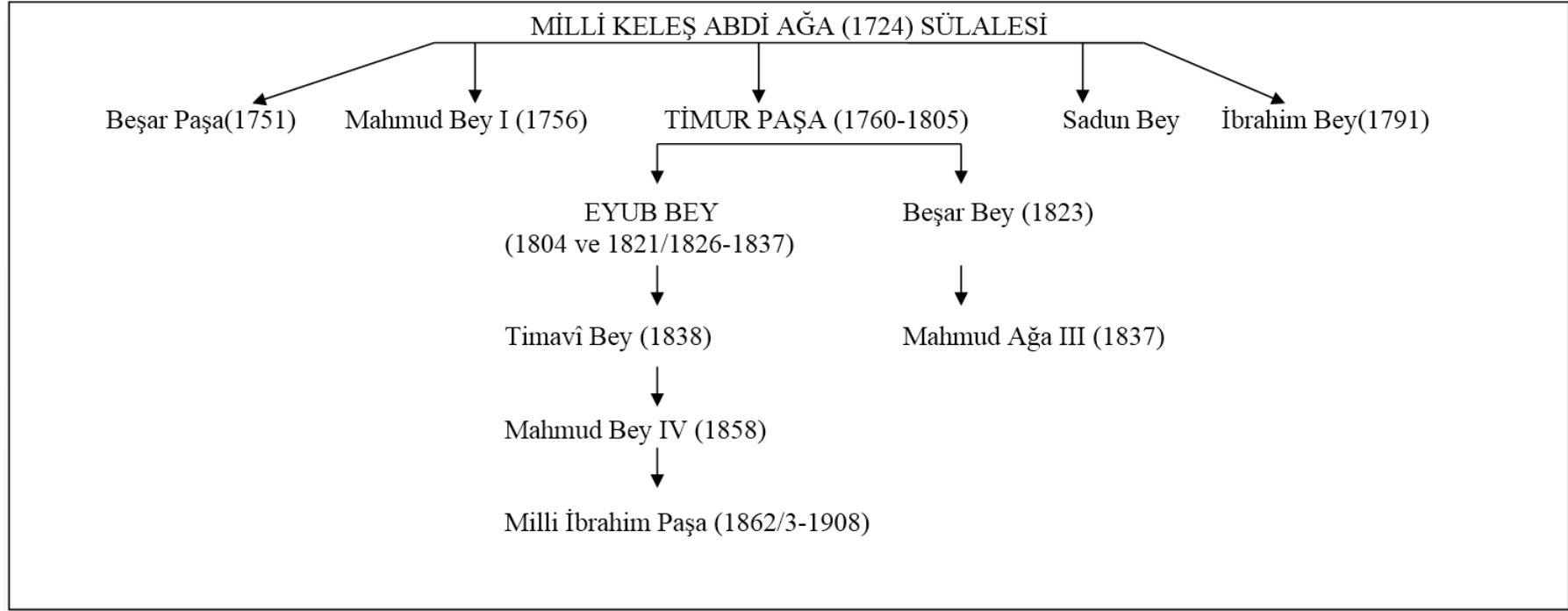
Milli Mahmud Ağa'dan sonra aşiretin başına oğlu Milli İbrahim geçmiştir⁵⁸³. Milli Aşireti'nin kaynaklara dayalı olarak Milli İbrahim Paşa'ya kadarki idari kısmının soyağacı, aşağıdaki tabloda gösterildiği şekildedir⁵⁸⁴. Yine de kaynaklar, ortak bir soyağacı çıkarmaya kafi olmayan ve açık kanıtı vermeyecek derecede bazı tutarsız bilgileri içermekte olup, bu da durumu hayli zorlaştırmıştır. Aslında Milli idareci ailesinde belirli bazı isimlerin aile içerisinde sürekli tekrarlarla kardeş, amca çocuklarına verilmesi şeklinde bir adet var olması, bu karışıklığın ortaya çıkmasına münasip bir zemin hazırlamıştır. Bir Osmanlı vesikasında kardeş olan, diğer bir vesikada amcaoğlu olarak geçebilmektedir. Başka vesikalarda ve eserlerde farklı biri olarak gösterilen kişinin aynı kimse olma ihtimali de mümkün olabilmektedir.

Bazı eksik ve çelişkili bilgilerin vesikalarla teyid edilme imkânı bulunmamaktadır. Ya belirtilen dönemle ilgili ihtiyaç duyulan bilgi bulunmamaktadır ya da bulunan belgelerdeki bilgiler çelişkiler arz etmektedir. Bu durum hem vesikalarda hem eserlerde geçen bazı adların o dönem idareci konumunda olan bazı aşiret reisleri ile sıklıkla karıştırılmasına sebep olmuştur. Bu tür eksik ve çelişkili bilgilerde daima, Osmanlı vesikaları ile mevcut eserlerdeki bilgilerin kritiği sonucunda gerekli tahlil yapılarak, akla, mantığa ve tarihi sıralamaya en uygun bilginin seçilmesine gayret gösterilen bir metod izlenmiştir. Bu ölçüler ve açıklanan sebeplerle ortaya konacak bir aşiret idarecileri soyağacı hatasız ve eksiksiz olmamakla birlikte gerçeğe en yakındır.

Buraya kadar ortaya koyduğumuz bilgiler doğrultusunda Milli Aşireti'nin idarecilerinin soyağacı aşağıdaki tabloda belirtilmiştir. Bkz. **Tablo 8**.

⁵⁸³ Milli İbrahim'e dair bilgiler, tezin III. Bölümü'nde ayrıntılı olarak işlenmiş olup tekrara düşülmemesi için orada açıklanmıştır.

⁵⁸⁴ Bkz. **Tablo 8**: Milli Aşireti İdareci Aile Soyağacı.

Tablo 8: Milli Aşireti İdareci Aile Soyağacı⁵⁸⁵

⁵⁸⁵ Burada belirtilen tarihler Milli Aşireti idarecilerinin Osmanlı vesikalarında ve bazı eserlerde ortalama olarak hangi yıllarda idareci olarak görüldüklerini göstermektedir. Bununla birlikte belirli bazı tarihler mevcuttur: Timur Paşa 1760'da görevde görünmekte olup ölümü de 1805 yılındadır. Eyub Bey de 1837'de ölmüştür. Mahmud ismi karıştırıldığı için I, III ve IV olarak tarafımızca isimlendirilmiştir. Mahmud II'nin tam olarak kimin oğlu olduğu tesbit edilemediğinden yerleştirilmemiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. SULTAN II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ'NDE MİLLİ AŞİRETİ

Avrupalı devletlerce icad edilen “*Şark Meselesi*”nin Osmanlı Devleti’ni iyiden iyiye uğraştırdığı XIX. yüzyılda, dışarıya karşı denge siyaseti izlemiş olan devletin iç siyaseti de bu durumdan doğrudan etkilenmiştir. Devletin toprak bütünlüğünün korunması, azınlık isyanlarının engellenmesi, Ermeni sorunu gibi belli başlı etkenler, Şark Meselesi bağlamında ele alınarak bu yüzyılın temel sorunları haline gelmiştir. Başta Rusya olmak üzere diğer Avrupalı devletlerin Ermeni talepleri üzerinden açtıkları bir cephe olarak “*Şark Meselesi*”, devlet tarafından aşiretlerin Anadolu’nun doğu ve güney hattında bir *set gücü* olarak kullanılmasını gündemleştirmiştir.

Rusya’nın XIX. yüzyılın başlarından itibaren aşiretler üzerinden Osmanlı’ya karşı geliştirdiği siyaset, devletin aynı yönde bir hamle ile politika üretmesine zemin hazırlamıştır. Böylelikle devletin hem iç hem dış güvenlik bağlamında aşiretlere önemli bir pay düşmüş; kurulan “*Aşiret Mektepleri*” ve “*Hamidiye Aşiret Süvari Alayları*” çerçevesinde devlet, aşiretlerle olan ilişkilerini her zamankinden daha sıkı ve kurumsal bir yapıya oturtmuştur.

Milli Aşireti’nin Milli İbrahim idaresine tekabül eden dönemi olarak irdelenen bu bölüm, XIX. yüzyılın ortalarından XX. yüzyılın başlarına uzanan bir zaman aralığını kapsamaktadır. Bu, Milli İbrahim’in Sultan Abdülaziz ile olan kısa görüşmesinden başlayarak Sultan II. Abdülhamid dönemini içine alan ve 1908’de Milli İbrahim’in ölümüne kadar uzanan bir süreçtir.

Milli İbrahim ile ilgili ilk dönem bilgileri, İngiliz subayı Mark Sykes’in kendisini ziyaretinde onun ağzından, ilk elden aktardığı bilgileri de içermektedir. Milli İbrahim Paşa’dan aktarılan erken dönem anlatılarının Osmanlı arşiv vesikalarıyla karşılaştırma imkânı, vesika ve bilgi yetersizliği sebebiyle istenen düzeyde değildir. Bununla birlikte bu bilgiler, yabancılarla olan ilişkilerinde ortaya koyduğu tavırlar ve devlet yetkilileriyle geliştirdiği ilişkiler, hem Milli İbrahim’i hem de onun idaresindeki aşiret-devlet ilişkilerini ortaya koymasından önemlidir. Ayrıca, Sultan II. Abdülhamid döneminde Hamidiye Süvari Alayları’nda üstlendiği rol sebebiyle “*paşa*” sıfatını elde ettiği döneme dek geçirdiği serüveni ve Hamidiye Alaylarında üstlendiği

görevi, izlediği siyaseti ile aşiretini yönlendirişine ve çevre aşiretler üzerine akseden yönleri ile takip etmek açısından kayda değerdir.

3.1. Şark Meselesi ve Şark Meselesinde Avrupalı Devletlerin Rollerini

“Şark Meselesi”, XVIII. yüzyılın ikinci yarısı itibariyle Avrupalı devletlerce ortaya atılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu’nun iç ve dış siyaseti ile ilgili sorun olarak gündeme gelen her olay, Avrupalılarca “Şark Meselesi” başlığı altında irdeelenmiştir. “Şark Meselesi” tâbiri, ilk defa Napolyon Bonapart’ın altüst ettiği Avrupa sınırlarını yeniden düzene koymak için toplanan 1815 Viyana Kongresi’nde kullanılmıştır. Rus delegeleri, gündem dışı olarak kongre üyelerinin dikkatini Osmanlı idaresindeki Hıristiyan halkın durumu üzerine çekerek, bu durumu “Şark Meselesi” bağlamında tanımlamışlardır. Rusların ortaya koyduğu bu tespit üzerinden gelişen tanım, diplomatlar arasında da kullanılarak yaygınlaşmasını sağlamıştır. Şark Meselesi, XIX. yüzyılın ilk yarısında genel olarak Osmanlı İmparatorluğu’nun toprak bütünlüğünü korumak, ikinci yarısında Osmanlı’nın Avrupadaki topraklarını paylaşmak, XX. yüzyılda ise, devletin bütün topraklarını paylaşmak anlamında kullanılmıştır⁵⁸⁶.

Rusya, Büyük Petro’dan itibaren genel olarak, İstanbul’u ve Boğazlar’ı ele geçirerek Akdeniz’e, sıcak denizlere açılma siyaseti gütmüştür. Rusların 1784’te Osmanlı hakimiyetinden 1774’te çıkmış bulunan Kırım’ı topraklarına katmaları ve Karadeniz’de etkinlik kurarak Boğazlar’dan geçiş hakkı elde etmeleri, bu siyasetin uzantıları olmuştur. Rus etkinliğinden rahatsızlık duyan İngiltere ve Fransa, duruma müdahalede bulunmuşlardır. Fransa, Osmanlı topraklarındaki ticarî ve ekonomik çıkarları, geçmişten gelen kapitülasyon hakları ve bir Akdeniz devleti olması sebepleriyle çıkarlarını korumaya çalışmıştır. Bunun için, Rusya’nın Akdeniz üzerindeki her türlü emeli, Fransa’nın doğrudan onun karşısında yer almasına sebep olmuştur. İngiltere ise, Uzakdoğu’daki sömürgelerine giden en kısa yolun Akdeniz’den geçmesi sebebiyle çıkarına ters düşen bu tür gelişmelerde, duruma hemen müdahil bir siyaset izlemiştir⁵⁸⁷.

Rus Çarı I. Nikola, kendisini Ortodoks tebaanın hamisi olarak görmekteydi. Hatta bununla birlikte kendisini Osmanlı Devleti’nin de hamisi olarak da görmeye

⁵⁸⁶ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. V, 7.baskı, TTK yay., Ankara 1999, s. 203-204.

⁵⁸⁷ Saim Besbelli, **1853 - 1856 Osmanlı – Rus ve Kırım Savaşı Deniz Harekâtı**, Gnlkrm.Harp Trh. Bşk. Harp Trh. Yay., Gnlkrm. Basımevi Ankara 1977, s. 1; A. Tefik Gürel, **1853 - 1855 Türk – Rus ve Müttefiklerin Kırım Savaşı**, Askeri Matbaa, İstanbul 1935, s. 2.

başlamıştı. Bu düşünceler, Rus Başvekili Nesselrod'un bir mektubunda ortaya çıkmaktaydı:

“Avrupa kıtasında Osmanlı devletini büsbütün bitirmek isteseydik hiçbir devlet mani olmayacak, hiçbir tehlike bizi korkutmayacak idi. Lakin imparatorun düşüncesi, Osmanlı devletinin bizim himayemiz altında yaşayabilecek bir hale konulmasıdır. Bu, memleketimizi yeni fetihlerle genişletmekten yahut onun yerine sonraları bizimle rekabet edebilecek birtakım hükümetler kurmaktan daha hayırlıdır⁵⁸⁸.”

Rus siyasetinin gidişatını ifade eden bu düşüncelerle Rus Çarı, 1844 senesinde İngiltere'yi ziyaret etmiştir. Bu ziyaret esnasında Osmanlı Devleti'nin geleceği konusunda işbirliği zemini arayan Çar, düşüncelerine İngiliz devlet adamlarının ılımlı yaklaştığı izlenimi edinmiştir. Böylece fikirlerini uygulamaya koymak için İngiltere'nin yardımını sağlayabileceğini ummaya başlamıştır⁵⁸⁹.

Rusya, Osmanlı Devleti ile ilgili alacağı kararlarda İngiltere'yi taraf olarak görmekteydi. Bunun sebebi, 1848 Fransız devriminin Fransa dahil Avusturya Macaristan, Prusya gibi ülkelerde milliyetçi ve liberal ayaklanmalarla kendi iç sorunlarından başlarını kaldıramaz bir hale düşmüş olmalarıydı. Bu durumda geriye sadece, düşüncelerini uygulamada sıkıntı çıkarabilecek nitelikte, o dönemde Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü koruma taraftarı olan İngiltere kalıyordu. Çar, İngiltere ile anlaşma zemini bulabilmek ümidiyle, İngiltere'nin Osmanlı topraklarının paylaşılması için yapılacak bir teklifi kabul eder, düşüncesindeydi. Bu düşünceler, Çar'ı “*Şark Meselesi*”nde İngiltere ile anlaşma yollarını aramaya götürmüştür⁵⁹⁰.

1844'te Londra'yı ziyaret eden Çar, bu esnada Osmanlı'daki Hıristiyan tebaanın çıkarı için birlikte çalışmayı teklif eder. İngilizler bu fikri ne onaylayarak ne de reddederek bir rey belirtirler. Bu yüzden Rus-İngiliz yakınlığı görece olarak 1848'e kadar devam etmiştir. Aslında İngilizler, Rus kuvvetlerinin 1849'da, Macar ihtilalini bastırarak Eflak ve Boğdan'a girmeleri ile Rus genişlemesinin İngiliz hayatî menfaatleri için bir tehlike gördüklerinden, Macar mültecileri meselesinde Osmanlı'dan yana tutum sergilemişlerdir.

⁵⁸⁸ Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. V, s. 219; Trandafir G. Djuvara, **Türkiye'nin Paylaşılması Hakkında Yüz Proje (1281 – 1913)**, Çev: Pulat Tacar, Gündoğan yay., Ankara 1998, s. 288.

⁵⁸⁹ Akdes Nimet Kurat, **Rusya Tarihi, Başlangıçtan 1917'ye Kadar**, TTK yay., Ankara 1948, s. 326; Cezmi Karasu, **Kırım Savaşı Sırasında Osmanlı Diplomasisi (1853 - 1856)**, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 1998, s. 33.

⁵⁹⁰ Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. V, s. 220-221.

Ancak ümidini kaybetmeyen Çar I. Nikola, son bir kez daha 9 Ocak 1853'te İngiliz elçisi Hamilton Seymour'a, Osmanlı İmparatorluğu'nun ölmekte olan "*hasta bir adam*" olduğunu ve bu devlet yıkıldığı zaman İngiltere ile Rusya'nın boş bulunmalarını, önceden anlaşarak gerekli tedbirleri almalarının lazım geldiği yolundaki fikirlerini kendisine açar. Ardından Çar, "*İngiltere'nin İstanbul'da yerleşmesine asla müsaade edemeyeceğini, Rusya'nın da ancak geçici bir surette İstanbul'u işgal edeceğini*" anlatır. Çar I. Nikola, bu sözleriyle, planını açıkça ortaya koymuştur.

Bu arada İstanbul'daki İngiliz elçisi Lord Stratford de Redcliffe, Babiâli'nin Rus taleplerine boyun eğmemesini sağlamış; Lord Palmerston'un da etkisiyle İngiliz kamuoyu da şiddetli Rusya aleyhtarlığına dönmüştür. İngiltere hükümeti, bu şartlar altında Çar'ın elçi tarafından bildirilen bu tekliflerini açık bir dil ile reddetmiştir. Bunun üzerine Çar, "*hasta adam*"ın mirası hakkında tek başına tedbirler almaya kalkışmıştır. Hareket noktası olarak da "*Kutsal Yerler*" sorununu seçmiştir. Akabinde İngiliz hükümeti de harekete geçmiş ve nihayet Rusya'ya karşı İngiltere, Fransa ve Türkiye'den oluşan bir devletler bloku kurulmuştur⁵⁹¹. Bu dönemde İngiltere açısından Osmanlı'nın toprak bütünlüğünün korunması, zamansız ve muhtemel bir Rus işgaline oranla daha savunulabilir bir politika olarak görünmüştür.

XIX. yüzyılın başlarından itibaren Şark Meselesi'nde İngilizlerin dahline ve Osmanlı üzerindeki hesaplarına bakıldığında, Osmanlı-Fars sınır antlaşmalarında oynadıkları roller aydınlatıcıdır. Göçebe aşiretlerin Osmanlı-Fars devletlerinin sınırlarını ihlal ederek yaptıkları hücumların son bulması için yapılan antlaşmalarda yer alan İngiliz ve Rus komiserleri, 1823 ve 1847 Erzurum Antlaşmaları'nda her iki ülkenin sınırını tayin etme konusunda yardımcı rollere soyunmuşlardır. Olası bir siyasi ve ekonomik yayılmacılık için sınır çizme işlemleri fırsatından faydalanarak, kendi özel çıkarlarına dair her iki devletin yerel bölgelerini ayrıntılı bir şekilde incelemişlerdir.

Lord Stratford de Redcliffe, İngiliz komiseri Albay Williams'dan, "*yeni ticaret yollarının açılmasına yarayacak her türlü bilgiyi not etmesini*" istemişti. Siyasi kişiler ve gizli ajanlar, seyyah, mimar ve hatta misyoner kimlikleri altında devletlerine hizmet edecek raporlar yazmışlardır. Bu çerçevede 1845-1851 seneleri arasında arkeolojik kazılar yapan Henry Layard, daha sonra İngiltere'nin İstanbul büyükelçisi olmuştur.

⁵⁹¹ Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. V, s. 221-222; Kurat, **Rusya Tarihi**, s. 327; Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914**, TTK yay. Ankara 1997, s. 227-229; Djuvara, **a.g.e.**, s. 301 vd.

Layard hatıralarında, Erzurum-Tebriz-Bağdad-Kermansah hattı üzerinden Fars devletinin merkezine doğru yeni bir yol açılması ihtimalinden bahsetmiştir. Akdeniz’i doğrudan İsfahan’a bağlayan ve İskenderun, Halep, Musul ve Revanduz bölgesi üzerinden devam eden yolun, Musul’dan itibaren kapalı olduğunu, bunun sebebinin yolun “*kavgacı aşiretlerin*” yaşadığı bölgeden geçmesi ve yolun kullanımının “*Kürd ve Türk yerel yetkililerin zorbacı açgözlülükleri*” tarafından engellendiğini eklemiştir. Dolayısıyla Layard, İngiliz hükümetine “ticaret yayılcılığına doğru ilk adımı oluşturacak olan Fars Devleti’ne daha yakın bir yolun açılması” gerektiğini rapor etmiştir. Layard’ın, yerel yetkililerin ve liderlerin ihracatına engel çıkardıklarından bahsettiği ürünler, İngilizler için önemli görülen ceviz, baharatlar ve ticaret malı olabilecek hammaddelerdi. Bölge hammadde bakımından o kadar zengindi ki yerli halkın bunlardan sağladığı faydadan Osmanlı da farkındaydı. Böylece Layard, İngiliz komiseri Williams’tan ceviz ihracatını kolaylaştıracak yöntem ve ihracaat için alınacak vergi miktarını belirlemesini istemiştir⁵⁹². Bu arada Layard’a aşiretleri ve bölgedeki dil, gelenek, dini inançlar, hayvan ve bitkilere dair bilgileri mümkün olduğu kadar toplanması tavsiye edilmiştir. Stratford Canning, komiser Williams’a gönderdiği 16 Aralık 1848 tarihli mektubunda: “...öğrenmek istediğim Sivas’ta bir İngiliz Konsolosluğu açılmakla mal ticareti ne kadar gelişebilir?” diyerek ondan Sivas bölgesindeki ticaret ve durumu hakkında mümkün olan tüm bilgileri toplamasını istemiştir. Görüldüğü üzere, İngilizlerin sınır belirleme komisiyonu çalışmalarına komiserleri aracılığıyla katılmalarında, bölgedeki İngiliz ticaretinin sınırlarını genişletmek istemeleri önemli bir rol oynamıştır.

XIX. yy. ortalarında İngiltere, mallarını ihraç edecek şiddetli bir pazar arayışına girmiştir. Bu sebeple İngiliz komiserinin gizli işi: Osmanlı Devleti ve Fars devletinden İngiliz mallarının ihraç edilebileceği bir pazar oluşturmak ve aynı zamanda bölgeden hammadde ithal etmeyi sağlamaktı. İngilizlerin Şark’taki siyaseti, ekonomik amaçlı projelerin hizmetindeydi⁵⁹³. Şark Meselesi’nin yeni vechelerle şekillendiği bu dönemde İngilizlerin sınır anlaşmalarındaki arabuluculuk rolleri ile bölgeye gelişlerini, kendi lehlerinde kullanarak ekonomik çıkarlarına hizmet etmeye çalıştıkları açıkça görülmektedir. Bu sebeple Ruslar gibi çatışmacı bir politika izlemektense, Osmanlı’nın toprak bütünlüğünün korunması, İngiltere çıkarlarına pek ala uygun görünmüştür.

⁵⁹² Nejat Abdulla, **İmparatorluk Sınır ve Aşiret**, Çev. Mustafa Aslan, Avesta yay., İstanbul 2010, s. 220-222.

⁵⁹³ Abdulla, **a.g.e.**, s. 220-222.

Bundan dolayıdır ki İngiltere, Rusların o dönemdeki Osmanlı toprak bütünlüğüne kast eden “Şark siyaseti”nin, karşısında bir pozisyon alarak Osmanlı yanlısı politika izlediği görüntüsü vermiştir. Bu dönemde İngiltere, Rusya çizgisine yaklaşmaktansa olduğu kadarıyla Rusya’yı kendi siyasetine çekmiş ya da mecbur bırakmıştır.

XIX. yy boyunca karşı karşıya gelen Rusya ve İngiltere, bu yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başında Fars Devleti’nde sahip oldukları çıkar bölgelerini korumak amacıyla birbirleriyle yakınlaşmaya başlamışlardır. Aslında bu yakınlaşmayı sağlayan etken, ülkelerinin kendi iç dinamiklerinden kaynaklı değil, Almanya’nın Avrupa kıtasından yeni bir güç olarak doğarak, mevcut çıkar bölgelerinde görünme çabalarıyla dış kaymaklıdır. Almanya’nın gerek siyasi birliğini sağlamada gerekse sanayi atılımında gecikmesi, hammadde ve pazar bölgelerinin emperyalist bölüşümünde de gecikmesine yol açmıştır. Geç kalmış hammadde ve pazar amaçlı yayılmacı politikasıyla, gün geçtikçe İngiltere’ye rakip olarak görünmeye başladı. Bu amaçla attığı her adım Avrupa’daki rakiplerine bir tehdit arz etmiştir. Bunun için en yakın ve en büyük pazar konumundaki Osmanlı pazarı, özellikle ilgi çekici bir konuma sahip bulunmaktaydı. 1880’lerden itibaren Osmanlı’nın zayıflığının da münasib oluşundan faydalanarak ilgisini Doğu’ya kaydırmış ve buraya yerleşme çabalarını başlatmıştır. Böylece Avrupadaki rakiplerinden Fransa’yı da onların Şark’taki yüzyıllık çıkarları sebebiyle tehdit etmeye başlamıştır. Bu tehdit aynı zamanda diğer en büyük rakip olarak İngiltere’nin de bölgedeki nüfuzunu azaltmak ve onun yerine kendi etkinliğini oluşturmak anlamına gelmiştir⁵⁹⁴.

İngiltere, 1878’de Osmanlı topraklarından Kıbrıs’ı, 1882’de de Mısır’ı ele geçirmiş, Fransa da 1881’de Tunus’u işgal etmişti. Rusya da bu iki devletten geri kalmayarak Osmanlı toprakları üzerindeki emel ve faaliyetlerini açık biçimde sergilemiştir. Bu durum Osmanlı’yı yeni bir müttefik arayışına sokmuştur. Ancak devlet, 1875’te malî olarak iflas etmiş olduğundan, müttefik bulmakta oldukça zorlanmıştır⁵⁹⁵.

II. Abdülhamid’in: *“Allah bize sulh ve sükûnet nasip etsin, hiçbir memleketin bizim kadar buna ihtiyacı olduğunu sanmıyorum... Dünyada yalnızız. Düşman vardır, fakat dost yoktur. Salip her zaman müttefik bulabilmekte, fakat Hilal her zaman yalnız kalmaktadır. Osmanlı Devleti’nden menfaat bekleyenler ona dost görünmekte, fakat*

⁵⁹⁴ Abdulla, **İmparatorluk Sınır ve Aşiret**, s. 285.

⁵⁹⁵ Cezmi Eraslan, “II. Abdülhamid ve Osmanlı Devleti’nin İslam Birliği Siyaseti”, **Devr-i Hamid**, Sultan II. Abdülhamid, İstanbul Büyükşehir Belediye Kültür A.Ş. yay., İstanbul 2011, C. I, s. 422.

umduğunu bulamadığı zaman hemen düşman kesilmektedir.” sözleriyle, devletin içinde bulunduğu çaresizliği ortaya koymaktadır⁵⁹⁶. İşte Almanya’nın varlığı, Osmanlı’nın topraklarını bir bir kaybettiği ve toprak bütünlüğünü koruma ihtiyacı içindeki bu çaresiz vaziyette belirivermiştir.

Almanya, hemen Osmanlı sarayı ile iletişime geçmiş; Sultan Abdülhamid’e yardım ve koruma sözü vererek yakın ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Başlangıç olarak, 1881’de İstanbul’a devlet işlerinden sorumlu bir misyon şefi göndermiştir. 1888’de II. Williams’ın tahta çıkıp idarede maslahatı ele almasıyla birlikte, Osmanlı-Alman ticari ilişkileri büyük bir gelişme göstermiştir. II. William İstanbul’a yaptığı ikinci ziyarette, Sultan II. Abdülhamid’den Konya-Bağdad-Basra demiryolu inşasının imtiyazını Almanya’ya vermesi için onay istemiştir. Bir sene sonra 25 Kasım 1890’da Almanlar demiryolunun inşa hakkını elde ederek buna dair bir hazırlık belgesi imzalamışlardır. İngiliz ve Rus çıkarlarına ters olan bu hareketle ve Fransa’nın izlediği siyasetten de rahatsız olan Osmanlı Devleti, bunlara rakip üçüncü bir güce Almanya’ya imtiyaz hakkı tanımakla, sadece çıkarlarını korumak peşindeydi.

Almanya’nın emperyalist devletler arasında ortaya çıkışı, II. Abdülhamid’in Osmanlı Devleti’ni toprak bütünlüğünü korumak için izlediği denge siyaseti açısından Osmanlı’ya da pek uygun düşmüştü. Almanların boğazlara ve Fars sınırına yaklaşması Rusya’nın tedirginliğini arttırırken, İngiltere de bu durumu aynı sebeplerle Hindistan sömürge yollarında bir tehdit olarak algılamaktaydı. 5 Mayıs 1903’te İngiliz Dışişleri Bakanı’nın Lordlar Kamarası’ndaki: “*Hürmüz boğazındaki politikamızın temel amacı İngiliz ticaretini bu ülkede güvence altına alıp onu genişletmektir*” açıklaması bu algıyı ifade etmekteydi⁵⁹⁷.

Almanya, 1886 senesinde Osmanlı ticareti içinde on altıncı sırada yer alırken, 1910’da birinci sıradaki İngiltere’nin hemen ardından ikinciliğe yükselmişti. Böylelikle Osmanlı Devleti, Almanya’nın hayati önemdeki ihtiyacını karşıladığı mükemmel bir pazar haline gelmekle Almanya, Şark’ta, İngiltere’nin de en büyük rakibi olarak konumlanmıştır. O tarihten itibaren İngilizler, Almanya’nın onlar için gerçek bir tehlike oluşturduğunun farkına varmıştır. *Bağdad Demiryolu* Rusya ve özellikle İngiltere için ciddi bir tehlike oluşturmuştur. Bağdad demiryolunun İngiltere’nin yüzyıldan beri bir İngiliz gölü haline getirmek için çabaladığı Hürmüz boğazına kadar uzanmasına,

⁵⁹⁶ C. Eraslan, “II. Abdülhamid ve Osmanlı Devleti’nin İslam Birliği Siyaseti”, s. 422.

⁵⁹⁷ Abdulla, **İmparatorluk Sınır ve Aşiret**, s. 285-288.

İngilizlerin tahammül etmesi mümkün değildi. İngilizler, 1890'lardan itibaren Bağdad Demiryolu ile birlikte gelişen Alman tehdidine karşı Rusya'yla İran, Afganistan ve Hindistan nüfuz alanlarına yönelik antlaşmalar yaptı. Almanlar, ancak bu antlaşmalardan sonra Bağdad demiryolunu yapmak için İngiliz ve Rus onayına duyduğu ihtiyaç doğrultusunda 1911'de Rusya, 1914'te de İngiltere ile başka antlaşmalar imzalayabilmiştir⁵⁹⁸.

Osmanlı Devleti ile Almanya'nın gitgide her alanda yakınlaşmasıyla “*Şark Meselesi*”nde İngiltere, 1856 Paris Antlaşması ile taahhüd ettiği Osmanlı'nın Avrupa'daki toprak bütünlüğünün garantörlüğünden vazgeçerek, zıt bir yönde yeni bir siyasi rota tayin etmiştir⁵⁹⁹. Böylece 1815'ten bu yana ortaya konan “*Şark Meselesi*”, bütün vecheleriyle Osmanlı toprak bütünlüğünü tehdid eden yakıcı bir sorun halinde kendini göstermiştir. Rus siyaseti doğrultusundaki bu yıkıcı emele, İngiltere de eklenilerek Şark Meselesi'ne yeni bir veche katmıştır.

3.1.1. Şark Meselesinde Ermeni Rolü ve Anadolu Islahatı Meselesi

Avrupalı devletler açısından Şark Meselesi'nde, Osmanlı içişlerine karışmak için Ermenilerin rolü önemli bahane teşkil etmiştir. XIX. yüzyılın sonunda azınlıklara ve özellikle Ermenilere yapılacak ıslahatlar bu konuda önemli bir başlık haline gelmiştir.

1877-1878 Osmanlı-Rus savaşında Rusların Ayestefanos'a kadar geldikleri sırada Ermeni Patriği Narses, Grandük Nikola'nın karargahına kadar giderek antlaşmalarda Ermeniler hakkında da maddelerin konulmasını istemiştir. Bir müddet sonra Rusya'nın da menfaati icabı Ermeni ve Hristiyan haklarına dair talepler, *Anadolu Islahatı* namıyla antlaşmalarda yer almıştır⁶⁰⁰. Esasında Rusya, sınırlarını Aras'a kadar indirmiş; Erzurum'a kadar ilerlemiştir. Rusya'nın Basra Körfezi'ne inme ihtimali, İngiltere'nin Hindistan sömürge yolları ve bölgenin stratejik önemi için tehdid oluşturması, İngiltere'yi Rusya'ya karşı harekete geçirmiştir. Osmanlı Devleti'nden Kıbrıs'ı kiralarak Doğu Akdeniz'de üs sahibi olma imkânı ile Anadolu'daki olayları takip etme imkânını elde etmiştir. Bu şartlar ve menfaatler altında hem Ruslar hem de

⁵⁹⁸ Abdulla, **İmparatorluk Sınır ve Aşiret**, s. 285-288.

⁵⁹⁹ C. Eraslan, “II. Abdülhamid ve Osmanlı Devleti'nin İslam Birliği Siyaseti”, s. 422.

⁶⁰⁰ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. VIII, TTK yay., Ankara 2000, s. 129.

İngilizler açısından Anadolu'da yerleşik Ermenileri kullanmak ve Osmanlıya karşı tahrik etmenin yolları açılmıştır⁶⁰¹.

1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sonucunda, Osmanlı tarihinde Ermenilerle ilgili hak talepleri ilk kez 3 Mart 1878 Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşması ile ilk defa Rusya tarafından gündeme getirilerek uluslararası bir mesele haline dönüştürülmüştür. 13 Temmuz 1878 tarihindeki Berlin Antlaşması ile de kesinleşmiştir⁶⁰².

Osmanlı Devleti'nde Ermeni hakları ile ilgili olarak talep edilenler, Ayastefanos Antlaşması'nın 16. maddesinde şu şekilde gündeme getirilmiştir:

*“Ermenistan'da Rusya'nın taht-ı istilasında bulunub Devlet-i Aliye'ye iadesi lazım gelen mahallerin tahliyesi oralarca devleteynin münasebât-ı hasenesini muzır karışıklıklara mahal verileceğinden, Devlet-i Aliye'ye, **Ermenilerin meskun bulunduğu eyaletlerde, menafi'i mahalliyenin icab ettiği ıslahat** ve tesisatı bilâ ifâte-i vakt icra etmeyi ve Ermenilerin Kürdlere ve Çerkeslere karşı emniyetlerini istihsal etmeyi taahhüd eder⁶⁰³.”*

Bu madde ile birlikte devlet, Vilayet-i Sitte'de Ermenilerin yaşadığı yerlerde ıslahatların yapılmasını kabul etmiş ve onları beraber yaşadıkları Kürtler ve Çerkeslere karşı koruma sözü de vermiştir. Aynı madde Berlin Antlaşması'nın 61. maddesinde tekrar ile teyid edilmiş ve mesele uluslar arası bir hale dönüşmüştür:

“Babialı, ahalisi Ermeni bulunan eyalatda ihtiyacat-ı mahalliyenin icab ettiği ıslahatı bila tehir icra ve Ermenilerin Çerkes ve Kürdlere karşı huzur ve emniyetlerini temin etmeyi taahhüd eder ve arasına bu babda ittihaz duracak tedabiri devletlere tebliğ edeceğinden, düvel-i müşarun ileyhim tedabir-i mezkûrenin icrasına nezaret eyleyeceklerdir⁶⁰⁴.”

Hükümetin bu madde ile Ermenilere yönelik reformlar için taahhüd altına girmesi ve bu etki ile ortaya çıkan *Anadolu Islahatı Meselesi*, şüphesiz 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın en önemli sonucu ve başta İngiltere olmak üzere Avrupalı devletlerce, Osmanlı Devleti'ne karşı bir müdahale aracı haline gelmiştir. Berlin Antlaşması ile gündeme gelen Vilayet-ı Şarkiyye'ye yönelik ıslahatlar konusu sebebiyle

⁶⁰¹ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. VIII, s. 60-80, 126-133; Türkan Erbenği, Emin Kutluğ, **Müşir Mehmed Zeki Paşa ve Belgelerle Ermeni Olayları**, Kuşak Ofset, İstanbul 2005, s. 71.

⁶⁰² Ali Karaca, **Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa**(1838-1899), Eren yay., İstanbul 1993, s. 37.

⁶⁰³ **Berlin Kongresi**, Matbaa-yı Amire, H. 1298, s. 282; Karaca, **a.g.e.**, s. 37.

⁶⁰⁴ Karaca, **a.g.e.**, s. 38-39; Anadolu Islahatı Meselesi ile ilgili ayrıntılı olarak bk. Cevdet Küçük, **Osmanlı Diplomasisi'nde Ermeni Meselesi'nin Ortaya Çıkışı** 1878-1897, İÜEF yay. İstanbul 1984; İ. Hami Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, İstanbul 1972, C. IV, s. 318; Lev Troçki, **Balkan Savaşları**, Türkiye İş Bankası yay., İstanbul 2013, s. 353-354.

Rusya'nın, İngiltere'nin menfaatlerini tehdit eder şekilde Osmanlı üzerinde söz sahibi olma hamlesiyle harekete geçen Salisbury, 8 Ağustos 1878'de Layard'a gönderdiği talimatta, Anadolu Islahatı'na dair bir program ortaya koymuştur. İngiliz elçisi Layard, ıslahatın Avrupalı uzmanlar aracılığıyla yürütülmesi isteğini içeren kendi hazırladığı layihayı II. Abdülhamid'e vermiş; ardından uygulanması için de 19 Ağustos 1878'de Babıali'ye nota vermiştir. Osmanlı Hükümeti'nin cevaben hazırladığı notada, mali imkânsızlıklar sebebiyle ıslahatların yapılmasının mümkün olmadığı belirtilmiştir. Bunun üzerine cereyan eden İngiltere'nin bir dizi notası ve hükümetin karşı notalarla savuşturması şeklinde seyreden ortam hayli gerilmiştir⁶⁰⁵.

Esasında Rusya'nın Ermeni haklarını bahane göstererek Osmanlı üzerindeki hakimiyet arayışı ile gelişen süreçte, her ne kadar Rus Çarı II. Aleksandır'ın bu yönde telkini olmuşsa da gerçekten Ermeniler için bir muhtariyet arzusu yer almamıştır. Çünkü Çar II. Aleksandır'ın 1881'de öldürülerek yerine oğlu III. Aleksandır'ın başa geçtiği Rusya, Osmanlı'dan sonra kendi topraklarında da en fazla nüfusa sahip bulunan Ermenilere karşı izlemeye başladığı yeni Ruslaştırma siyaseti ile bu talep, kendi Ermenileri için gerçekçi ve iyi bir örnek görünmemektedir. Buna nazaran sıcak denizlere inme stratejisi için Ermeni taleplerini yönlendirerek Osmanlı üzerinde siyasetini tahkim kılmak siyasetini takip etmiştir. İngiltere ise, hem Rusya'nın ilerlemesine mani olmak kısmen de Hıristiyanlık gayreti ile Ermeni meselesinde taraf olmak durumunda kalmıştır⁶⁰⁶. Bu sebeple Ermeni Meselesi, İngilizlerle Rusların menfaatlerinin çekişmesinde bir soğuk savaş malzemesi olmuştur.

Ermeni komitalarının Ermeni kimliği etrafında teşkilatlanarak silahlanmalarında Ermeni partilerinin olduğu kadar İngiltere ve Rusya başta olmak üzere Avrupalı devletlerin moral desteğinin etkisi fazladır. Yine de Rusya ve İngiltere dışındaki devletler Ermeni davası ile onlar kadar ilgili değildiler. Bu yüzden Ermenilere muhtariyet verilmesi yerine ıslahat yapılması konusunda mutabakata varmışlardır⁶⁰⁷.

Böylece XIX. yüzyıl sonlarından itibaren özellikle Ayestefanos'tan bu yana Ermeniler, her fırsatta başta Rusya ve İngiltere olmak üzere Avrupalı devletlere yaslanarak haklarını gündemleştirerek esas hedeflerine doğru kararlı adımlarla yürümüşlerdir. Kendilerine göre bir çözümün şartlarını oluşturmak, Avrupalı devletlere

⁶⁰⁵ Karaca, **Anadolu Islahâtı ve Ahmet Şakir Paşa**, s. 37-40; Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. VIII, s. 57-63, 130-131.

⁶⁰⁶ Karal, **a.g.e.**, C. VIII, s. 130-134, 137.

⁶⁰⁷ Karal, **a.g.e.**, C. VIII, s. 136-137; Vlamidir Zenonovich May-Mayeovsky, **Van Bitlis Vilayetleri Askeri İstatistiği**, Mütercim: Binbaşı Mehmed Sadık, İstanbul 1330, s. 122-123.

kışkırtmalar yoluyla Osmanlı Devleti'ni bu şartlara zorlamak için birçok propaganda aracını devreye koyarak ve çeşitli partiler kurmuşlardır⁶⁰⁸.

1885'te Aremenagan Partisi, 1887'de Hınçak Partisi ve 1892'de de Taşnaksutyun (Ermeni Devrimci Federasyonu) Partisi'ni kuran Ermeniler, bu partiler aracılığıyla benimsedikleri temel amaç, Batı Ermenilerinin özgürlüğe kavuşturulması ve Rusya ile Osmanlı devletlerinin egemenliğinde yaşayan doğu ve batı Ermenilerinin birleştirilmesiyle bağımsız bir Ermenistan devletini kurmak olmuştur. Bu uğurda II. Abdülhamid rejimine muhalif kesimlerle bir araya gelmeye ve çalışmalar yapmaya başlamışlardır. Özellikle içerisinde ayrılıklar bulunsa da Jöntürkler, Ermenilerin aldıkları dış destekle haklarında talep edilen ıslahatlar konusunda, ıslahatların sadece Ermenilerin buldukları vilayetlerde değil, tüm Osmanlı ülke sahasında gerçekleştirilmesinde birlikte çalışılabileceğini teklif etmişlerdir. Bununla birlikte Ermenilerin izledikleri şiddet siyasetine karşı olup bunun yerine barışçıl yöntemlerin uygulanmasını talep etmişlerdir⁶⁰⁹.

Jöntürklerin gerek Hınçak gerekse Taşnaksutyunla yürüttükleri görüşmeler olumsuz sonuçlanmıştır. Aslında Sultanın eylemlerinde gittikçe keskinleşen Ermenilerle başa çıkması ve Avrupalı devletlerin konuya dair müdahalesinden kaçınmayı başardığı sürece Ermeni Meselesi konusunda çok telaşa düşmemişlerdir. Ancak ne zamanki Ermeniler, 1894'teki Sason İsyanı, onu takip eden Osmanlı Bankası Baskını ve Babıali önündeki gösterileriyle Avrupa kamuoyunun meseleye dikkatini iyiden iyiye çekmeleriyle Avrupalı devletlerin 11 Mayıs 1895'ten itibaren Ermeni vilayetlerinde ıslahatların uygulanması konusunda baskı yapmaları sonucunu elde edince; o vakit Jöntürklerin, bölgenin İkinci Makedonya'ya dönmesi şeklinde bir tehdit algısını ortaya çıkarmıştır. Bu sebeple Jöntürkler, Ermeni partileriyle olan görüşmelerini sıklaştırarak onları bu yöndeki karar ve şiddet yanlısı pratiklerinden vazgeçirmeye çalıştıkları gibi bağımsız Ermeni devleti fikrini, faaliyet ve eylemlerini yayınlarında ve siyasetlerinde mahkum etmişlerdir⁶¹⁰.

⁶⁰⁸ Arus Yumul, Rifat N. Bali, "Ermeni ve Yahudi Cemaatlerinde Siyasal Düşünceler", **Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi**, C. I, Ed: Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İletişim yay., İstanbul 2001, s. 364-365.

⁶⁰⁹ Arsen Avagyan; Gaidz F. Minassian, **Ermeniler ve İttihad ve Terakki İşbirliğinden Çatışmaya**, Aras yay., İstanbul 2013, s. 13-21; M. Şükrü Hanioglu, **Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük**, C. 1, İletişim yay., İstanbul 1989, s. 191, 195, 217.

⁶¹⁰ "Ey Ermeni Vatandaşlarımız! Ey dahil ve haricde bulunan millet komiteleri! Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti namına olarak şu daveti size hitab ediyoruz. Maziye unudarak, istikbale hasr-ı gayret edelim. Vatan-ı mukaddes ve müştereki uğradığı beliyeden kurtarma üzere el ele verelim".

Berlin Antlaşması'nı müteakip Anadolu Islahatı meselesine yönelik Avrupalı devletlerin tazyikleri ve savaş sırasındaki karışıklar sebebiyle bölgede çıkan Şeyh Ubeydullah hadisesi ve aşiretler üzerindeki etkisi sebebiyle 1880 senesinde Adana Valisi Abidin Paşa, Vilayât-i Şarkiyye'ye “*Serkomiser*” sıfatıyla yapılacaklarla ilgili olarak teftişle görevlendirilmiştir. Abidin Paşa, bölgeye derhal intikal ederek duruma dair hem raporlar hazırlamış hem de tedbirler almıştır⁶¹¹. Bu noktada Anadolu Islahatı Meselesi, aslında 1895'ten çok daha erken bir zamanda Osmanlı hükümetinin gündemine girmiştir. Hatta Sultan II. Abdülhamid'in bu meselede kontrolü elde tutmak adına Avrupalı devletleri mümkün olan son noktaya kadar oyalama siyaseti güttüğü anlaşılmaktadır.

1880'lerden başlayarak 1900 senesinde sona erecek olan Anadolu Islahatı programının uygulamaya konulmasının kaçınılmaz bir noktaya gelmesiyle birlikte, Sultan II. Abdülhamid'in ve dönemin Yaver-i Ekrem Müşir Şakir Paşa gibi önemli kurmaylarının meselenin nezaketinin farkında olarak, Osmanlı lehine nasıl çevrilebileceğine yönelik girişimlerde bulunmuşlardır. İngiltere'nin özellikle ıslahatların takibine yönelik bir “genel vali” tayin edilmesi ısrarına karşılık II. Abdülhamid, ıslahatın uygulanacağını, ancak genel valilik içinse uygun birinin bulunması için zaman gerektiğini ifade etmiştir. 1894 Sason Ermeni olaylarını müteakip ise ıslahatların takibi ve sorunun çözümü amacıyla Şakir Paşa, Anadolu Umum Müfettişliği'ne tayin edilmiştir. Petersburg Büyükelçiliği zamanında, Ermeni komitelerinin teşkilatlanması gibi faaliyetleri takip eden ve meseleye vakıf olan Şakir Paşa, Ermeni Meselesi ile ilgili çözümlerde ön plana çıkmıştır⁶¹². Ermeni Meselesi'ni de kapsayan ve 1890 senesinde savunma amaçlı geliştirilen Hamidiye Alayları projesi bunlardan biri olup, kuruluş fikri her ne kadar IV. Ordu Müşiri Zeki Paşa'ya ait olsa da Kazak Alayları'nı tanıması sebebiyle fikrin oluşumunda Şakir Paşa'nın da etkisi olmuştur⁶¹³.

Murad Bey'in Mizan Gazetesi'nde Ermenilere onların da yer alacağı bir çözümün İngiltere nezdinde çözümlenmek üzere kaleme aldığı yazı için bkz. Hanioglu, **Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük**, C. 1, s. 219-220, dp. 252 ve 191, 195, 217; Arsen Avagyan; Gaidz F. Minassian, **Ermeniler ve İttihat ve Terakki İşbirliğinden Çatışmaya**, Aras yay., İstanbul 2013, s. 13-21.

⁶¹¹ Ali Karaca'nın Anadolu Islahatı Meselesi'nin başlangıcına dair vermiş olduğu 1895 tarihine yönelik itiraz bizzat takip eden vesikalardan anlaşılmaktadır. Esasen meselenin başlangıcı 1880'lere inmektedir. Bkz. BOA., **Y. PRK. ŞD.**, 1/13, 3 B 1297/11.06.1880; BOA., **Y.A.HUS.** 167/25, 12 Ca 1298/12.04.1881; Karaca'nın iddiası ıslahat ile ilgili komisyonların kuruluş tarihine dairdir. Bkz. Ali Karaca, **Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa**, s. 48-52.

⁶¹² Karaca, **a.g.e.**, s. 42-44; Türkan Erbenği; Emin Kutluğ, **Müşir Mehmed Zeki Paşa ve Belgelerle Ermeni Olayları**, s. 30.

⁶¹³ Karaca, **Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa**, s. 173-174.

3.1.2. Şark Meselesi'ne Karşı Sultan II. Abdülhamid'in Şark Siyaseti

Sultan II. Abdülhamid, idareye geldiği hengameli seneler boyunca Osmanlı Devleti'nin toprak ve siyasi bütünlüğünü korumak amacıyla bir dizi siyaset izlemiştir. Bun siyasi tarzlar, “İslamcılık” ve “Denge siyaseti” şeklinde ayrı ayrı incelenebileceği gibi, genel olarak her iki siyaset içerisinde de incelenebilecek doğrultuda tatbik edilen uygulamalar da mevcuttur. Yani herhangi bir uygulamanın hem İslamcı siyasetin bir parçası olma özelliği ve hem de denge siyasetinin bir uzantısı olan örnekler mevcuttur. Çünkü buradaki esas hedef, içinde yaşayan halkıyla birlikte devletin mevcut toprak vaziyetini korumak olduğundan, birçok açılardan izlenen siyasetlerin de geçişlilik gösterdikleri tespit edilmiştir. İç veya dış siyasetteki herhangi bir uygulamada hem İslamcılık hem denge unsurlarından herbirinin etkisini gözlemlemek mümkündür.

Şark Meselesi, Avrupalı devletlerin genel olarak Osmanlı toprak bütünlüğünü parçalamaya müsait bütün zeminleri kullanmaya dönük siyasetler bütünü olarak düşünüldüğünde, *II. Abdülhamid'in Şark Siyaseti* de bu kaygan satranç zeminindeki bütün müsait argümanlara karşı geliştirilen hamlelerin bütünüdür. O takdirde II. Abdülhamid'in siyasetini, Avrupalı devletler tarafından Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü parçalamaya yönelik ortaya atılan bütün siyaset tarzlarının, politikaların ve hedeflerin tümü olan “*Şark Meselesi'ne karşı Sultan II. Abdülhamid'in Şark Siyaseti*” olarak isimlendirmek mümkündür.

Şark Meselesi'ne karşı Şark Siyaseti'ni oluşturan etkenler iki açıdan özetlenebilir: Emperyalist devletlerin Osmanlı Devleti üzerindeki emelleri dolayısıyla izledikleri “Şark Siyaseti” ve bunun Vilayat-ı Şarkiye üzerindeki izdüşümleri ve Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma vd. stratejik hedefleri dolayısıyla hem iç hem dış siyaseti etkileyecek tarzda ortaya konan tarz Şark Siyasetidir. Böylece Şark Siyaseti, Osmanlı Devleti'nin kendine ait bir siyaset tarzı olup emperyalist devletlerin hamlelerine bir cevap niteliği taşımaktadır.

3.1.2.1. Denge Siyaseti

Sultan II. Abdülhamid, Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü tehdit eden olaylar, durumlar ve unsurlara karşı “*denge siyaseti*” izlemiştir. Denge Siyaseti'nin Osmanlı yararına hem devletlerin birbirlerine karşı “*devlet dışı*” kullanımı, hem de bürokratik unsurların birbirlerine karşı “*devlet içi*” icra tarzları mevcuttur.

Denge Siyaseti'nin gerek devletler arası çelişkilerden yararlanmak suretiyle verilecek örnekleri, gerekse bürokratik unsurların merkez ve çevre çelişkilerinin birbirlerine karşı kullanılmalarına yönelik örnekleri artırmak mümkündür.

Denge Siyaseti'nin “Devlet dışı” çelişkilerden faydalanmak suretiyle kullanımına verilecek örneklerden biri şöyle gelişmiştir. Berlin Antlaşması ile gündeme getirilen Hristiyan ve Ermeni haklarını esas alan Anadolu Islahatı'nın icrası için İngiltere birçok defa nota vermiştir⁶¹⁴. Bunlardan birinde notayı tahkim etmek amacıyla tehdit unsuru olarak İngiliz donanmasını harekete geçirmiştir. Durum hayli nazik seyrederken olayın ilk telaşını üzerinden atan II. Abdülhamid'in notaya cevabı, Salisbury'nin bu kararını değiştirmemesi halinde Rusya ile işbirliğine gidileceği ve ayrıyeten Osmanlı donanmasının da gereken müdahaleyi yapmaktan çekinmeyeceği şeklinde karşı bir ültimatol vermek olmuştur. II. Abdülhamid'in normal şartlarda hiçbir şekilde Rusya ile anlaşma yoluna girmeyeceği, ancak bu tür zorlu bir durumda İngiltere'ye karşı çekinmeden bir koz olarak izlediği bu nevi siyasetin adı tarihe *Denge Siyaseti* olarak geçmiştir. Örnekte olduğu üzere bu siyaset, İngilizlerin donanmalarını boğazlara sevkinden caydırarak başarıya ulaşmıştır⁶¹⁵.

II. Abdülhamid, genel olarak devleti kurtarmak amacıyla yürüttüğü siyaseti üç noktada ifade etmek mümkündür: 1. Batılı devletlere karşı denge siyaseti yürütmek 2. özellikle İngiltere, Rusya ve Müslüman sömürge sahibi devletlere karşı Halifeliği bir koz ve tehdit unsuru olarak kullanmak ve bu amaçla Osmanlı içi ve dışındaki Müslümanlarla ilişkiler kurarak geliştirmek 3. Osmanlı toplumunu İslam dini esası üzerine birleştirmek⁶¹⁶.

Denge Siyaseti'nin, bürokratik unsurların birbirlerine karşı dengelenmesi anlamında “*devlet içi*” icra tarzına II. Abdülhamid'in izlediği “*eşraf siyaseti*” önemli bir örnektir. Sultan, özellikle Ermeni olaylarına karşı idarenin, bürokrasinin ve askerin yetersiz kaldığı alanlarda, yerel siyasette özellikle eşraf ve aşiretler gibi yerel siyaset unsurlarıyla özetle “devlet-eşraf işbirliği”ni öne çıkarmıştır⁶¹⁷. Bu durum zaman zaman

⁶¹⁴ Karaca, *Anadolu Islahâtı ve Ahmet Şakir Paşa*, s. 39.

⁶¹⁵ Karaca, *a.g.e.*, s. 39-40.

⁶¹⁶ Cezmi Eraslan, “II. Abdülhamid ve Osmanlı Devleti'nin İslam Birliği Siyaseti”, s. 423-424.

⁶¹⁷ Gökhan Çetinsaya, “Dünden Bugüne Kuzey Irak Üzerine Bazı Notlar”, *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 42, Eylül-Ekim 1996, s. 36; Gökhan Çetinsaya, “Sultan II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Devleti'nin Irak Politikası”, *Devr-i Hamid*, Sultan II. Abdülhamid, İstanbul Büyükşehir Belediye Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul 2011, C. I, s. 160-163.

idareyi ve otoriteyi zaafa uğratacak, rahatsız edecek boyutlara varan düzensizliklere kapı aralamış; eşraf ve idarenin karşı karşıya gelmelerine sebep olmuştur.

3.1.2.1.1. Bağdad Demiryolları

Osmanlı Devleti'nde Sultan Abdülmecid devrinden itibaren yabancılara demiryolculuk imtiyazları verilmeye başlanmış olup, Abdülaziz devrinde de bu demiryolu inşa girişimleri devam etmiştir. Batı Anadolu limanlarına getirilen mamullerin iç piyasaya nakli ve aynı şekilde içerlerden hammaddelerin limanlara nakli için hem Fransız hem de İngiliz şirketleri İzmir, Aydın ve Kasaba hatlarını inşa etmişlerdir. Almanlar da kendi sanayilerini Anadolu'nun, Dicle ve Fırat havzasının hammaddeleri ve tâbii kaynakları ile beslemek gibi hem ekonomik sebeplerle hem de Rusya, İngiltere ve Fransa'nın Almanya'ya karşı muhtemel savaşına karşı Osmanlı müttefikliğini elde etmek gibi stratejik sebeplerle demiryolu işine girişmişlerdir. Berlin'den başlayarak Basra'da sonlanan demiryolu projesiyle, Mısır ve Hindistan'a kadar uzanan sömürge yollarında İngiltere'ye mühim bir darbe indirilmesi hesaplanan stratejik başka bir hedef olmuştur. Yanısıra Almanlar, Bağdad hattı boyunca artan nüfuslarını bu tarzdaki barışçıl bir yolla Anadolu'ya naklederek bir nevi kolonileştirme hedefi de gütmüştür⁶¹⁸.

Alman İmparatoru II. Wilhelm, 18 Ekim 1898'de İstanbul'a gelerek Sultan II. Abdülhamid'le görüşmüş; Berlin-Bağdad demiryolları inşa ve işletmesi prensip kararı alınarak Almanya'ya verilmiştir. II. Wilhelm'in İstanbul'un ardından Kudüs ve Şam ziyaretleri ile şekillenen ve Şam'da: "*Sultan ve dünyanın her tarafına yayılmış olan 300 milyon müslüman bilsin ki, Alman İmparatoru kendilerinin dostudur*" şeklindeki konuşması ile bu üst düzey ziyaret ile Almanya'nın himayesi ve yaklaşması elde edilmiştir. Hatta gelişen ilişkiler sonucunda II. Wilhelm'in 1899 başlarında İstanbul'a ikinci defa gerçekleştirdiği ziyarette de Konya'ya ulaşan demiryolu hattının Basra'ya kadar uzatılması görüşülmüş ve bu karar da 25 Kasım 1899'da Heyet-i Vükela'da alınmıştır⁶¹⁹. II. Abdülhamid'in Berlin'den başlayarak Konya-Bağdad-Basra Demiryolu

⁶¹⁸ Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. VIII, s. 175-182; Mustafa Albayrak, "Osmanlı Alman İlişkilerinin Gelişimi ve Bağdat Demiryolu'nun Yapımı", *OTAM Dergisi*, Sayı: 6, Ankara 1995, s. 7-26; Mehmet Beşirli, "Bağdat Demiryolu'nun Akdeniz Uzantısı: Toprakkale-İskenderun Demiryolu", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C. 11, Sayı: 23, Erzurum 2004, s. 217-219; Paul Rochrbach, **Hatt-ı Saltanat Bağdad Demiryolu**, İfham Matbaası, İstanbul 1331, s. 12-13; 16-38.

⁶¹⁹ Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. VIII, s. 177; Albayrak, "Osmanlı Alman İlişkilerinin Gelişimi ve Bağdat Demiryolu'nun Yapımı", s. 7, 18.

imtiyazını İngiliz ve Rus çıkarına zıt bir biçimde Almanlara vermesi, denge siyasetinin “devlet dışı” tarzına önemli bir örnek teşkil etmiştir.

Demiryolları ulaşımının getireceği olanaklar vesilesiyle, Bağdad Demiryollarının inşası projesinin İslamcılık siyasetine de olumlu katkıda bulunacağı hesaplanmıştır. II. Abdülhamid, 1901 senesinde Hicaz Demiryolu’ndaki çalışmalar devam ederken Anadolu Demiryolu Şirketi temsilcisi Dr. Zander’den Bağdat ve Hicaz demiryolları arasında bir an önce bir şube hattı inşa edilerek bu iki hattın birleştirilmesini istemiştir⁶²⁰. Demiryolları hem üzerinden geçtiği mekânlardaki Müslüman halkın yakınlaşmasını sağlayacağı, ilişkileri geliştireceği hem de Osmanlı merkezî idaresinin kontrol mekânizmasını arttıracacağı düşünülmüştür. Ayrıca stratejik ve güvenlik açısından Osmanlı ordusunun bölgede Suriye, Irak ve Hicaz’da yükselen Arap milliyetçiliği sonucu çıkacak herhangi bir isyan ve huzursuzlukta oraya hızla intikali imkânına kavuşacağı öngörülmüştür⁶²¹.

Bir Alman projesi olarak Bağdad demiryolları inşa projesinin uzun bir hazırlık döneminden sonra kesin olarak 5 Mart 1903’te Almanya’ya ihalesinin⁶²² arka planında Sultan Abdülhamid’in bilinçli siyaseti yatmaktadır. Gerek geri kalan Avrupa ülkelerini alternatif bir güçle dengelemek gerekse Bağdad demiryolunun ulaşım ve iletişim ağı imkânlarının merkezden uzak olan bu bölgelerdeki Müslümanlarla ve Müslümanlar arası yakınlığı ve iletişimi diri tutma düşüncesi etkili olmuştur.

Bağdad Demiryolu hattı inşasının getireceği faydalar arasında sulama projelerinin de önünü açacağı hesaplandığından Fırat üzerinde Hindiya’da bir baraj inşası ile Dicle ve Fırat nehirlerinin seyr ü sefere elverişli hale getirilmesi düşünülmüştür. Ayrıca hat boyunca çıkarılacak petrolün değerlendirilmesi, sulama ve ulaşımın iyileştirilmesi; aşiretlerin iskân edilmeleri; devlete topraklarının dağıtılması, yerel nüfus üzerinde daha sıkı bir hükümet kontrolünün sağlanması gibi birçok proje ve reform hareketleri hesaplanmıştır⁶²³.

Almanların 1880’lerden itibaren Osmanlılarla kurduğu bu ilişkiler pratikte siyasi askeri, ticari, ekonomik ve hatta arkeolojik araştırmalar gibi birçok alanda kendisini

⁶²⁰ Gökhan Çetinsaya, “Sultan II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Devleti’nin Irak Politikası”, **Devr-i Hamid**, s. 165.

⁶²¹ Karal, **a.g.e.**, s. 175-176; Albayrak, **a.g.m.**, s. 21-23.

⁶²² Albayrak, **a.g.m.**, s. 18.

⁶²³ Gökhan Çetinsaya, “Sultan II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Devleti’nin Irak Politikası”, s. 165-167.

göstermiştir⁶²⁴. Bağdad demiryolları projesi ve yabancı misyonları sebepleriyle “*Bereketli Hilal*” bölgesinde ve demiryolu hattı güzergahında petrol, kömür maden araştırmalarının yanında birkısmı tarihi eserleri de inceleme fırsatı bulan *Oppenheim*⁶²⁵, *Rochrbach*⁶²⁶, *Kuylenstierna*⁶²⁷ *Bell*⁶²⁸ *Sykes*⁶²⁹ gibi yabancılar Milli Aşireti’ni yakından gözlemleme fırsatı bulmuşlardır **EK X, XI, XII, XIII**⁶³⁰. Bu ilişkilerin kurulmasındaki en önemli sebep, Milli İbrahim’in aşiretiyle özellikle Hamidiye Aşiret Alayları’nda yer alarak ve devletin Suriye çöllerinden Şam’a kadar uzanan coğrafyada bölgedeki zayıflığını kendi namına değerlendirerek elde ettiği askeri, siyasi, idari imtiyaz ile buraların emniyetini tekeline alma gayretleri yatmıştır. Yani bölgede kendi çıkarlarına bir hedef güden yerli-yabancı tüccar, misyoner vb. kimseler ister istemez rahat ve

⁶²⁴ Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. VIII, s. 174.

⁶²⁵ Bkz. **EK X**: Max von Oppenheim Milli İbrahim Paşa’nın Sofrası’nda iken çekilen fotoğraf, 1899. Fotoğraf notunda Milli İbrahim Paşa ile Oppenheim yazılmışsa da Milli İbrahim Paşa görünmemektedir. Milli İbrahim Paşa’nın fotoğrafta sırtı dönük olanlardan biri olması muhtemeldir. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Max_von_Oppenheim_with_Ibrahim_pasha_1899.jpg, Erişim Tarihi: 14.10.2016; Baron Max von Oppenheim, Suriye’nin kuzeyinde Tel Halef arkeolojik kazılarında bulunmuş, 1899 senesinde Belh ve Habur taraflarında Mitani uygarlığının başkenti olan Wassukanni’yi ziyareti sırasında müşahade ettiğine göre, 1890’lar boyunca bu bölgenin Milli İbrahim Paşa’nın kontrolü altında olduğunu belirtmiştir. Bkz. M. V. Seton-Williams, **The Road to El-Aguzain**, Routledge, New York 2011, s. 71.

⁶²⁶ Paul Rochrbach, **Hatt-ı Saltanat, Bağdat Demiryolu**, İfham Matbaası, İstanbul 1331.

⁶²⁷ Yazar, Suriye gezisini anlattığı kitabında “*İbrahim Paschas kurdur*” isimli bir bölüm yazmıştır. Milli İbrahim Paşa hakkında “*Hakkında çok konuşulan Kürd ileri geleni İbrahim Paşa’nın bu sıralar Mardin ve Urfa arasında bulunan Viranşehir’de bir konağı bulunduğundan haberim vardı. Bu dönemde bütün Kürt ileri gelenleri arasında en güçlüsü olan İbrahim Paşa Sultan’ın prenslerinden biri olarak tamamen bağımsız görünüyordu.*” Bkz. Alexis Kuylenstierna, **Aventyr Bland Turkar och Araber**, P. A. Norstedt&Söners Förlag, Stockholm 1912, s. 282.

⁶²⁸ Bkz. **EK XI**: Milli İbrahim Paşa piyadeleriyle yemekte otururken çekilen fotoğraf no. 205, http://gertrudebell.ncl.ac.uk/photo_details.php?photo_id=4006, Erişim Tarihi: 14.10.2016. Bkz. **EK XII**: Milli İbrahim Paşa süvarileriyle çekilen fotoğraf no. 206 http://gertrudebell.ncl.ac.uk/photo_details.php?photo_id=4007, Erişim Tarihi: 14.10.2016. Gertrude Bell, bölgeyi gezdiği seneler boyunca birçok fotoğraf çekmiştir. Albümü arasında Milli İbrahim Paşa ile Hamidiye Süvarileri de yer almıştır. Ancak bu iki fotoğrafla ilgili herhangi bir açıklama notu düşmemesinden bu fotoğrafların kendisine bir başkası tarafından verildiği yorumu yapılmıştır. Her iki fotoğrafın tarihi için 1909 denilmişe de bu tarihlendirme yanlıştır. Çünkü Milli İbrahim Paşa 1908’de ölmüştür. Bkz. http://gertrudebell.ncl.ac.uk/photos_in_album.php?album_id=15&start=200,

⁶²⁹ Bkz. **EK XIII**: Mark Sykes, Milli İbrahim Paşa ve Aşiret İleri Gelenleriyle Çadırı’nda İken çekilen fotoğraf, Sykes, **The Chaliph’s Last Heritage**, s. 320-321.

⁶³⁰ “...Polis ve jandarmalar tarafından muayene ve taharri etdirilerek bu taharriyat esnasında öteden gelmekte olan bir ağnam tacirinin heybesinde kurdelalara sarılmış bazı çocuk oyuncaklarıyla bir kadının fotoğrafları ve bir de pusula zuhur etmiş ve bunda (Sevgili Almanya İmparatorumuz hazretlerinin resmi olub utufiyetlü İbrahim Paşa Hazretleri’ne)- ibaresi yazıldığı gibi kadının fotoğrafı zîrinde de (Utufetlü İbrahim Paşa Hazretleri tarafından tevcih olunan Marta Hanım’dan Utufetlü Asimetlü Şemsiye Hanımefendi Hazretlerine) ibaresi muharrer bulunmuş ve lede’t-tahkik eşya-yı mezkûre hediye olarak İbrahim Paşa’ya götürülmek üzere Haleb Almanya Konsolosunun akrabasından olan kadın tarafından kendisine tevdi edildiği ve bu kadın Ramazan’dan yirmi gün mukaddem Urfa’ya ve oradan İbrahim Paşa’nın nezdine gelib Paşa-yı muma ileyh tarafından kendisine hediye edilen kırağa mukabil kendisi de eşya-yı mezkûreyi gönderdiği merkum tüccarın ifadesinden anlaşmıştır.”Diyarbakir Vilayeti’nden Diyarbakir Vali Vekili On beşinci Fırka Kumandanı Ferik Bahri’den Yıldız Sarayı Humayunu Başkitabet Dairesi’ne gönderilen şifre telgraf için bkz. BOA., **Y.MTV.**, 280/114, 8 Ts 1321/21.11.1905.

güvenli bir çalışma imkânı bulabilmek ihtiyacı sebebiyle Milli İbrahim Paşa ile ilişki kurmak durumunda kalmışlardır.

3.1.2.2. İslamcılık Siyaseti

Sultan II. Abdülhamid döneminde Halifeliğin İslam dünyasında Osmanlı içerisinde ve dışındaki olaylar açısından önemli bir etkiye sahip olduğunun anlaşılmasını sağlayan bazı gelişmeler yaşanmıştır. İngilizler Osmanlı Devleti'nden Afganistan'la birlikte Rusya'nın iki ateş arasında bırakılması için işbirliği istemiştir. Bu talep üzerine Halifenin elçisi sıfatıyla gönderilen heyetin Afganlılar nezdinde gördüğü ilgi karşısında İngilizler, Osmanlı Devleti'ne karşı politika belirlerken bunu göz önünde bulundurmada kalmışlardır. Sonradan Halifeye olan ilginin Hindistan Müslümanları arasında da artması üzerine II. Abdülhamid, halifeliğin siyaset tayinindeki olağanüstü gücü ve önemi fark etmiştir⁶³¹.

1875'ten itibaren Balkanlardaki Hıristiyan halkın ve Hıristiyan devletlerin Müslümanlar aleyhine yaptıkları hareketler Müslüman halkı birbirine yakınlaştırmıştır. Osmanlı'yı ayakta tutacak çoğunluğun ortak noktada buluşturması beklenen "*İslamcılık*" fikrinin başta II. Abdülhamid'in ve devlet erkanının çoğunluğunun da benimsemesi, devletin dışta ve içte bu siyaseti kaçınılmaz olarak takip etmesini sağlamıştır⁶³².

Berlin Antlaşması ile birlikte Osmanlı Devleti, topraklarının 2/5'ini, nüfusunun 1/5'ini kaybetmiş, gayri müslimlerin tüm nüfusa oranı %23'lere gerilemiştir. Tanzimat'ın Osmanlıcılık politikasının özellikle en iyi valilerin gönderildiği ve en çok yatırımın yapılarak ağırlık noktasını teşkil ettiği Balkan vilayetleri elden çıkmış, Tanzimat politikaları başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu durum ve gelişmeler karşısında II. Abdülhamid ve çevresindeki devlet adamları yeni bir yönetim anlayışı geliştirmişlerdir. Böylece eğitimden ulaşımaya kadar siyasal, sosyal, ekonomik, her alanda ağırlık devletin Müslüman unsurlarına kaydırılmıştır⁶³³.

İslamcılık Siyaseti'ne destek sağlayan uygulama alanları çeşitlidir. Bunlar arasında Hamidiye-Hicaz Demiryollarının inşası, Aşiret Mekteplerinin kurulması ve Hamidiye Alaylarının oluşturulması gibi faaliyetler yer almıştır.

⁶³¹ C. Eraslan, "II. Abdülhamid ve Osmanlı Devleti'nin İslam Birliği Siyaseti", s. 421.

⁶³² Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. VIII, s. 133.

⁶³³ Çetinsaya, "Dünden Bugüne Kuzey Irak Üzerine Bazı Notlar", s. 36.

II. Abdülhamid, sömürge idaresindeki Müslüman çocuklarına devlet merkezinde eğitim görmelerini sağlayarak halifenin onları sahipsiz bırakmadığını göstermeye çalışmıştır. İngiliz propagandasının etkisinde kalan Arabistan merkezî bölgesi ile Yemen'deki kabile şeyhleri ve ileri gelenleri Halife huzuruna çıkma şerefi ile taltif edilmiş; çeşitli hediyeler vererek gönülleri kazanılmaya ve bağlılıkları sağlanmaya çalışılmıştır. Birkısım meşhur tarikat şeyhleri sarayda toplanmış, İslam beldelerine dağılmış olan müridleri vasıtasıyla Halife'nin propagandasını yapmaları sağlanmıştır. Toplumda İslamî esasların ağırlığını ve etkisini artırmak için tarikatlara önem verilmiş; bunlar aracılığıyla halk ile devlet arasında bir köprü kurulmak istenmiştir. Devlet desteğiyle fıkıh ve hadis kitapları çoğaltılarak halka ya çok düşük bir meblağla satılmış, ya da ücretsiz dağıtılmasına çalışılmıştır. İmkanlar ölçüsünde okul açılmasına gayret gösterilmiş ve köylere kadar gezici hocalar gönderilmiştir. Devlet içerisinde sayıları hızla artan yabancı okulların topluma aşılacağı kültürel emperyalizminin etkilerini engellemek amacıyla bu okulların açılma izin yetkisini kendi eline almıştır. Yine halktan yardım toplamak suretiyle din adamlarının sayısını arttırarak öğretim kadrosunu güçlendirmiştir. Bu şekilde Müslümanların Osmanlı Devleti'ne ve hilafete olan bağlılıkları arttırılmak istenmiştir. II. Abdülhamid hilafet kozunu ihtiyatlı bir şekilde kullanarak Osmanlı'nın zayıflığını gizleyerek hem düşmanı korkutmaya hem de güçlü olduğu imajı vererek dostu ümit vermeye çalışmıştır⁶³⁴.

II. Abdülhamid, uyguladığı projeler ve izlediği siyasetlerin tamamında kararı bulunduğu halde, bazı projelere özellikle kendi ismine atıfla "*Hamidiye*" olarak isimlendirmesi, o işe daha çok önem atfederek desteklediğini, arkasında "*halife*" sıfatıyla mimarı ve sahibi olarak bizzat kendisinin bulunduğu imajını herkese açıkça ima etmiş; böylece projelerin fikirden fiili kuvvete doğru tahkim edilmesini sağlamaya çalışmıştır. II. Abdülhamid, bu projelerin tamamında "*İslamcılık*" fikrinin ön planda ve "*halifenin sahipliği*" altında olduğu mesajı vererek bu şekilde anlaşılması ve desteklenmesini sağlamak bakımından dikkat çekici bir uygulama ortaya koymuştur.

3.1.2.2.1. Hamidiye Hicaz Demiryolları Projesi

İslamcılık siyasetinin yansımalarından biri de Hamidiye-Hicaz Demiryollarının inşa edilmesi olmuştur. Sultan Abdülhamid'in düşüncesinde, "bu demiryolları İstanbul'u Medine'ye bağlayacaktı. Böylece bir çok İslam memleketleri de birbirine bağlanmış ve

⁶³⁴ Eraslan, "II. Abdülhamid ve Osmanlı Devleti'nin İslam Birliği Siyaseti", s. 424-427.

hac tamamlanmış olacaktı. II. Abdülhamid bütün İslam dünyasının muhabbetini kazanmak istiyordu. çünkü, Osmanlı memleketlerinin dışında 300 milyon Müslüman yaşıyordu. Padişahlık vasfı Osmanlı memleketlerinde, Halifelik vasfı ise, bütün İslam ülkelerinde geçerli idi⁶³⁵. Bu projeye İngiliz sömürge yolları üzerindeki bölgede İngiliz kışkırtması altındaki ayrılıkçı Arap isyancı hareketlerinin engellenmesinde ve bölge müslümanlarının gözünde Müslümanların temsilcisi halifeye bağlılığın artırılması ve onun padişah sıfatıyla idare ettiği Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunmasında etkin bir rol biçilmiştir.

Hamidiye-Hicaz Demiryolu, sömürgeci batılı devletler nezdinde ciddi endişeler uyandırmış ve dini, siyasi, askeri ve ekonomik amaçları itibariyle Panislamizm'in şaheseri olarak görülmüştür. Bu projeye, İslam dünyasındaki önder ihtiyacını dolduran konumuyla halifeliğin itibarı artarak, Müslüman dayanışmasının sembolü haline gelmiştir⁶³⁶.

Hicaz Demiryolları vesilesiyle Mekke ve Medine gibi hac vazifesinin yerine getirildiği kutsal dinî merkezlere ulaşımın kolaylaştırılması ile Müslümanların zihin ve mekân algılarındaki birlik hissini uyandırılması beklenen etkiler olmuştur. Ayrıca “İslamcılık” düşüncesi doğrultusunda halifeye olan bağlılığın pekiştirilmesi ve Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü pozisyonunun korunması, güçlendirilmesi de hedeflenmiştir. Müslümanlar arasındaki ulaşımın ve iletişimin sıklaştırılması sonucunda ilişkilerin güçlenmesi beklenmiştir.

3.1.3. II. Abdülhamid'in Aşiret Siyaseti

Aşiretlerin yoğun olarak buldukları yer, genel anlamda Vilayat-ı Şarkiyye'dir. Mekânın Osmanlı sınırlarının doğu ucunda bulunması, İran'a sınır ve Rusya'ya yakın olması ve burada gayr-i Müslim unsurların bulunması ile her bir etkenin beraberinde getirdiği stratejik özellikler, jeopolitik olarak hem bu unsurlara hem de aşiretlere atfedilen önemi arttırmıştır. Aşiretlere yüklenen bu önemde, İngiltere ve Rusya'nın da ayrı ayrı ajandalarıyla meseleye dahil olarak siyaset üretmeleri etkili olmuştur. Ancak aşiret unsurları üzerindeki siyasette başarılı olan nihai aktör; siyasî, dinî ve tarihî öğeleri dikkatle birleştiren Halife-Sultan II. Abdülhamid ve önderliğindeki Osmanlı Devleti olmuştur.

⁶³⁵ Mustafa Cezar, **Mufassal Osmanlı Tarihi**, Cilt. VI, İstanbul, 1963, s. 3361.

⁶³⁶ Eraslan, “II. Abdülhamid ve Osmanlı Devleti'nin İslam Birliği Siyaseti”, s. 425.

Ermeni ve Arap isyanları gibi birtakım meselelerin kendi iç argümanlarından doğan ve dış kaynaklı etkilerle şekillenen yapıya sahip olduğu görülmekle birlikte, II. Abdülhamid Dönemi'nde aşiretlere yönelik siyaseti belirleyen etkenler, genel olarak hem iç hem de dış kaynaklıdır.

İç kaynaklı etkiler: Ermeni örgütlerinin haklar ve bağımsızlık elde etme hedefi doğrultusundaki isyan tehdidi bunlardan biridir. Ayrıca gerek kendi dinamikleri sonucunda gerekse İngiliz kışkırtmasıyla gerçekleşen milliyetçi Arap isyanlarıdır. Bu iki iç tehdidin yanında, merkezin hakimiyetinden uzakta bulunan devletin doğu bölgesindeki iç bürokraside, eşrafın etkisinin aşiretlerin gücüyle dengelenmesi çabaları aşiret siyasetinin şekillenmesinde etkili olmuştur⁶³⁷.

Aşiretlerin yoğun olarak yaşadığı Vilayet-ı Şarkıyye'de kendine has bir sosyo-ekonomik-kültürel yapı mevcuttu. Kırsalda toprak mülkiyeti esasına dayalı bir *Ağalık* düzeni oluşmuştu. Aşiretlerin yoğun olarak bulunduğu kırsalda ağalığın maddi yönünü oluşturduğu bu düzeni, manevi yönüyle halkın etkisi altında olduğu dini bir temsilci olarak da *Şeyhlik* bir diğer etkili temsilci konumuyla paylaşmaktaydı. Vilayet, sancak ve kaza merkezlerinde ise vali, mutasarrıf, kaymakam, müdür ve kadı gibi mahallî/idarî otoriteleri etkileri altına alabilen bir *Eşraf tabakası* vardı. Siyaset-idarî-siyasî-kültürel yönden şehirlerde egemen vaziyette bulunan bu tabaka, Tanzimat'ın idari alandaki yeniliklerle daha avantajlı bir konum elde ederek reformlarla ilgili heyet ve komisyonlarda vazife alarak, mahalli idarede bulunarak valileri etki altına alabiliyorlardı. İmtiyazlarını kaybetmemek için merkezî idarenin güçlenmesini istemedikleri gibi, aynı idareden resmî yollarla kırsalda bulunan aşiret reislerine ve ağalarına da baskı uygulatarak nüfuzlarını artırmaktaydılar⁶³⁸. II. Abdülhamid şehirli ayan ve eşraf ile araları iyi olmayan aşiretleri silahlandırıp, askerî birlikler kurdurarak kendine bağlamak ve de eşrafa karşı kullanmak amaçlı bu güçleri birbirleriyle dengeleyerek kendi otoritesini her iki grubun da üstüne çıkarmayı hedeflemekteydi⁶³⁹.

⁶³⁷ Eşraf aşiret ilişkileri için bkz. Bayram Kodaman, "Hamidiye Hafif Süvari Alayları, II. Abdülhamid ve Doğu Anadolu Aşiretleri", **Devr-i Hamid Sultan**, C. I, İstanbul Büyükşehir Belediye Kültür A.Ş. yay., İstanbul 2011, s. 350; Gökhan Çetinsaya, "Dünden Bugüne Kuzey Irak Üzerine Bazı Notlar", **Türkiye Günlüğü** 42 / Eylül-Ekim 1996, s. 34-44; Gökhan Çetinsaya, "II. Abdülhamid Döneminde Kuzey Irak'ta Tarikat, Aşiret ve Siyaset", **Divan**, 7 (1999/2), s. 153-168; Gökhan Çetinsaya, "Sultan II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Devleti'nin Irak Politikası", s. 157-177.

⁶³⁸ B. Kodaman, "Hamidiye Hafif Süvari Alayları, II. Abdülhamid ve Doğu Anadolu Aşiretleri", **Devr-i Hamid Sultan**, C. I, s. 346; İbrahim Özcoşar, "Şehir ve Eşraf, Osmanlı Diyarbekiri'nde Eşraf", **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 14, Sayı: 53, 2015, s. 127-144; Gökhan Çetinsaya, "Sultan II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Devleti'nin Irak Politikası" **Devr-i Hamid**, C.: I, s. 168.

⁶³⁹ B. Kodaman, **a.g.m.**, s. 350.

1877-78 Osmanlı-Rus savaşının Vilayat-ı Şarkiyye’de oluşturduğu otorite boşluğu sebebiyle aşiretlerin gerek birbirleriyle giriştikleri mücadeleler gerekse milliyetçi akımların etkisiyle İran ve Osmanlı sınırındaki otorite tanımaz isyan hareketleri de aşiretlere yönelik siyaseti belirleyen iç kaynaklı etkilerdendir. Hakkari yöresindeki aşiretlerin reisi olan Şeyh Ubeydullah’ın 1878’de bölge aşiretlerinin desteğini arkasına alarak devlet kurma acısıyla İran’a karşı düzenlediği seferleri başlarda II. Abdülhamid yaveri olan Mir Bedirhan’ın oğlu Bahri Bey vasıtasıyla şeyhi yönlendirerek desteklemiştir. Ancak İran’a karşı elde ettiği başarıların sonucunda bir müddet sonra Şeyh Ubeydullah’ın Osmanlı’yı da tehdit etmeye başlaması üzerine II. Abdülhamid, şeyhi İstanbul’a ardından da Mekke’de iskâna mecbur ederek bölgeden uzaklaştırmıştır. Hemen ardından bölgedeki aşiret reislerinin halife-sultana ve devlete olan bağlılıklarını arttırmak amacıyla da aşiretleri eğitmek üzere 26 dolayında emekli subay göndermiştir. Sultan’ın aşiret siyasetinde Şeyh Ubeydullah hadisesinden çıkardığı derslerin de etkisi olduğu görülmüş olup bundan sonraki dönemde aşiretlerle iyi ilişkilerin arttırılmasını sağlamıştır⁶⁴⁰.

Dış kaynaklı etkiler: Kafkas topraklarından Basra’ya ve sıcak denizlere inme stratejisi güden Rus yayılmacı emperyalist hareketlerinin hedefinde, bölgedeki aşiretlerin Osmanlı’ya karşı bir araç haline dönüştürülmesi tehditlerden ilkidir. Diğerleri de Hindistan sömürge yolları üzerinde bulunan Osmanlı topraklarının, Mısır, Hindistan ve İran coğrafyası üzerindeki ekonomik, siyasi ve birçok açıdan hedefinde bulunan İngiliz emperyal yayılmacılığı tehdididir.

İngilizlerin 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sonunda Rusya’nın Balkanlar ve Vilayat-ı Şarkiyye’de İngiliz emelleri aleyhine artan ve bozulan üstünlüğü dengelemek ve çıkarlarını korumak için 1878’de Kıbrıs’a kiracı olarak yerleşmesine göz yumulması, ilk başlarda Sultan II. Abdülhamid’in bu denge siyasetinde İngilizlere biçtiği payı ortaya koymaktadır. Ancak İngilizlerin Osmanlı aleyhine olacak şekilde Rusya’nın Irak taraflarına inmesini engellemek amacıyla Vilayat-ı Şarkiyye’de bir Ermenistan’ın oluşturulması tarzındaki siyaseti, Ermeniler lehine Berlin Antlaşması’nda 61. maddenin konulmasındaki etkisi, Ermeni örgütlerine yardımları, himaye etmesi ve keza Mısır’ı işgali, Arap yarımadasındaki, Kuveyt-İrak taraflarındaki faaliyetleri ile 1887’lerden itibaren Sultan’ın İngiltere’ye olan güvenini kaybetmesine yol açmıştır. Zira İngiltere

⁶⁴⁰ B. Kodaman, **Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası**, s. 27-29; B. Kodaman, **a.g.m.**, s. 351-352; Bruinessen, **Ağa, Şeyh Devlet**, s. 285-286.

nihai olarak Mısır'ı ve Arap Yarımadası'nı ele geçirme faaliyeti yürütmekteydi. Bu sebeple Sultan, İngiltere'ye karşı hem Rusya'ya yaklaşan bir denge siyaseti izlemiş; hem de bu her iki güce karşı da Vilayat-ı Şarkiyye'de aşiret güçleri üzerinden tedbir alınmasını sağlamıştır⁶⁴¹. Ayrıca İngiltere, Fransa ve Rusya gibi devletlerin Vilayat-ı Şarkiyye'deki konsoloslukları aracılığıyla azınlıklara yönelik dinî, siyasî amaçlarla ve bazı devletlerin açtıkları yabancı okullarıyla kışkırtıcı faaliyetleri de II. Abdülhamid'in izlediği bu siyasette etkili olmuştur⁶⁴².

II. Abdülhamid'in ılımlı, sert ve kimi zaman tavizkar görünen iç siyasetinde aşiretlere düşen tarihî ve öteden beri oynadıkları kilit rol; Vilayat-ı Şarkiyye'yi devlet sınırları içinde tutmak, Ermenistan'ın kuruluşunu engellemek⁶⁴³ ve emperyal hedefler güden olası yabancı işgallere karşı bir *set vazifesi* görmek olmuştur. Gerek iç gerek dış kaynaklı sebeplerle aşiretlere atfedilen önemin artmasına bağlı olarak II. Abdülhamid aşiretlerle iyi ilişkiler kurulmasına özen göstermiştir.

II. Abdülhamid, Osmanlı Devleti'nin ömrünü uzatan denge siyasetiyle, bu genel siyasetin alt bileşenlerinden olan *Aşiret Siyaseti*'ni sistematik ve bürokratik halde örgütleyerek resmîleştiren siyasî projeleri; *Aşiret Mektebi* ile *Hamidiye Aşiret Hafif Süvari Alayları* olmuştur.

3.1.3.1. Aşiret Mektebi

1878 Berlin Antlaşması'nın sonuçları, ayrılıkçı milliyetçi hareketlerin Osmanlı Devleti'nin varlığını tehdit etmeye başladığı konusunda Sultan II. Abdülhamid'i kâfi derecede ikna etmiştir⁶⁴⁴. Zira bu tarihten itibaren devlette bariz bir şekilde Müslüman çoğunluklu bir yapı ortaya çıkmıştır. İngilizlerin sömürge yolları üzerindeki vilayetlerde Arap milliyetçi hareketlerin İngiliz kışkırtması ile birleşmesi de tehditler içerisinde yer almıştır. Bu sebeple Arapların yoğun olarak yaşadığı toprakların devlete olan bağlılığının devamı, buralarda İslamcılık düşüncesine paralel uygulamaların ortaya konmasını teşvik etmiştir.

1886'da Yemen, Hicaz ve Trablusgarb gibi Arap yoğunluklu vilayetlerden kırk sekiz öğrenci Harbiye'de eğitim görmek üzere İstanbul'a gönderilmişlerdir.

⁶⁴¹ B. Kodaman, "Hamidiye Hafif Süvari Alayları, II. Abdülhamid ve Doğu Anadolu Aşiretleri", **Devr-i Hamid Sultan**, C. I, s. 345.

⁶⁴² B. Kodaman, **a.g.m.**, s. 345.

⁶⁴³ B. Kodaman, **a.g.m.**, s. 347.

⁶⁴⁴ Eugene L. Rogan, "II. Abdülhamid'in Aşiret Mektebi (1892-1907)", Alişan Akpınar, Eugene L. Rogan, **Aşiret Mektep Devlet**, Aram yay., İstanbul 2001, s. 14.

Abdülhamid'in mezunlara hitaben kaleme alınan mektubunda, mezunların şerefle ve sadakatle devlet hizmetinde bulunmaları hem şehirde hem de kendi aşiretlerindeki iyi birer örnek olmaları gerektiği vurgulanmıştır. Arap aşiretlerinden eğitim görmeleri için alınan bu öğrencilerin devlete ve halifeye olan bağlılığı pekiştirmesi beklenmiştir⁶⁴⁵.

Devletin bu topraklarının ve özellikle Arap aşiretlerinin bağlılıklarının artırılmasına yönelik olarak daha önce Yemen ve Hicaz bölgelerinde valilik yapmış Osman Nuri Paşa, alınması gereken tedbirleri merkeze gönderdiği layihalarda belirtmiştir. Özellikle eğitim kurumlarına olan ihtiyaçtan bahisle Mekke-i Mükerreme'de bir Darü'l-hadis, bir Darü'l'ulum ve Darü's-sınai'nin açılması gerektiğini vurgulamıştır. Eğitim görecek olan Arap çocuklarının babalarından sonra aşiretlerine şeyh olacaklarına, kaymakam, kaza müdürü ve memurluklarda göreve alınmalarının bölgedeki aşiretlerin "zabt u rabt" altına alınmalarını sağlayacağını belirtmiştir. Aşiret Mektebi düşüncesinin bu fikri temellere dayandığı, II. Abdülhamid'in mektebin kurulmasıyla ilgili layiha hazırlama görevini Osman Nuri Paşa'ya vermesinden anlaşılmaktadır. Paşa'nın hazırladığı layiha, 27 Haziran 1892'de Meclis-i Mahsusa'da görüşülmüş; ertesi gün de Sultan'ın iradesi çıkmıştır⁶⁴⁶.

Aşiret Mektebi'nin ilkin Arap aşiretlerine yönelik olarak açılması planlandığı, Mekteb'in ilk nizamnamesinin birinci ve dördüncü maddesinde açıkça belirtilmiştir. Altıncı maddede de eğitim ve öğretim görecek öğrencilerin yoğunlukla Arapların yaşamakta olduğu vilayetlerden seçileceği belirtilmiştir⁶⁴⁷.

Saray, Mektebin açılışı için özellikle Hazreti Peygamber'in doğum günü olan 12 Rebiulevvel 1310/4 Ekim 1892 tarihini seçmiştir⁶⁴⁸. Mektebin açılışı için düzenlenen mevlid merasimine Halife-Sultan bizzat katılmış ve bu esnada öğrencilere özel selam göndererek öğrencilerin istirahatına dikkat edilmesini istemiştir⁶⁴⁹. Bu özel günün

⁶⁴⁵ Eugene L. Rogan, **a.g.e.**, s. 16-18.

⁶⁴⁶ Alişan Akpınar, "Osmanlı Devleti'nde Aşiret Mektebi", Alişan Akpınar, Eugene L. Rogan, **Aşiret Mektep Devlet**, Aram yay., İstanbul 2001, s. 74-75, 78.

⁶⁴⁷ Birinci madde: Aşair-i Urban(Arap Aşiretleri) etfalinin(çocuklarının) talim ve terbiyesine mahsus olmak üzere Dersaadet'te Aşiret Mektebi namı ile leyli bir mekteb tesis olunmuştur.

Dördüncü Madde: Alınacak talebe Urban-ı Aşair muhtelifesi içlerinden cismen ve zihnen kabiliyetli ve oldukça muteber ve muhterem ailelere mensub ve on ikiden on altı yaşına kadar olan gençler miyanından intihab olunacaktır.

Altıncı Madde: "...Suriye ve Haleb ve Bağdad ve Basra ve Musul ve Trablusgarb ve Yemen ve Hicaz ve Diyarbekir vilayetleriyle Bingazi ve Zor ve Kudüs..." Bkz. Alişan Akpınar, **Aşiret Mektep Devlet**, s. 79.

⁶⁴⁸ Rogan, **Aşiret Mektep Devlet**, s. 19.

⁶⁴⁹ Akpınar, **a.g.e.**, s. 83.

seçilmesindeki anlam; halifenin İslamcılık düşüncesinin birleştirici ve kaynaştırıcı rolüyle mektebe atfedilen yarar konusundaki uyuma ihtimam gösterildiğini ifade etmektedir.

Aşiret Mektebi programı ve hedefleriyle her ne kadar Arap aşiretlerine yönelik olarak ortaya konulmuş ise de bir müddet sonra Hamidiye Aşiret Süvari Alayları mensubu Vilayat-ı Şarkıyye'deki aşiretlerin de ilgisini çekmiştir. Zilan Aşireti reisi Eyüb Paşa, 5. ve 6. Hamidiye Alay kumandanları kendi aşiretlerinden hiçbir çocuğun açılan mektebe alınmadığını ve Beyazıt cihetindeki 14 Hamidiye Alayı mensubu aşiretlerin herbirinden ikişer çocuğun bu mektebe alınmasını istemişlerdir. Saray da bu isteği mektebin açılma hedefiyle uyumlu olması sebebiyle, Maarif Nezareti'nin gerek teknik gerek mali gerekçelerle olumsuz görüş belirten tezkeresine rağmen kabul etmiştir. Daha sonra 1902'de aynı gerekçe ile Müslüman Arnavutların milliyetçilik rüzgarının etkilerinin azaltılması için Aşiret Mektebi'ne Arnavut öğrenciler de alınmıştır.

1890'da ortaya konmuş olan Hamidiye Aşiret Alayları projesine mensup doğu aşiretlerinin Aşiret Mektebi projesine dahil edilmemeleri, bu alay mensubu aşiretlerin ayrıca askeri okullarda okutulmalarının ve mezun olanların zabıt rütbesiyle aşiretlerinin alaylarında görevlendirilmesinin düşünülmesinden kaynaklanmıştır⁶⁵⁰.

Aşiret Mektebi'ne Milli Aşireti mensuplarından da katılanlar olmuştur. Milli Aşireti'nden Hacı İsmail oğlu Ahmed Cemil ile yine Milli Aşireti reisi İbrahim Paşa'nın mensubiyetinden, Mamuretülaziz Vilayeti'ndeki bir kabilesinden Abdünnafi ibn Selim Bey de aşiret mektebinin eğitim-öğretim programına kabul edilmiş olan isimlerdir⁶⁵¹.

Mektebe müracaat eden başka Milli Aşireti mensupları da olmuştur. 1897 senesinde Milli Aşireti'nden Davud, Milli Aşireti reisi Hamidiye Alay Kaymakamı İbrahim Paşa'nın kabulünü tavsiye eden yazısı ekiyle, mektebe kabulü arzuhalini doğrudan Sadaret'e vermiştir. Sadaret de dilekçeyi Maarif Nezareti'ne göndererek değerlendirilmesini istemiştir. Maarif Nezareti talebi incelemiş; kayıt ve kabul esaslarından olan bir talebinin eğitim öğretimin başlangıcında mektepte olma

⁶⁵⁰ Hamidiye Alay Mensubu aşiretlerden ilk yıl Aşiret Mektebi'ne alınan öğrenciler toplamda dokuz olup, üçü Cibranlı (bunlardan biri Şeyh Said İsyanı'na katılmış olan Halid Bey), biri Haydaranlı, ikisi Şemsiki, ikisi Karapapak biri de İzollu Aşireti'ndendirler. Bkz. Akpınar, **a.g.e.**, s. 91-94, 96-99, 121.

⁶⁵¹ Abdünnafi ibn Selim Bey'in bilahare 1901'de Mamuretülaziz'de maiyyet memuru, 1905'te İskefer'de ve 1906'da Alucra'da Kaymakam olarak görev yaptığı kaydedilmiştir. Hacı İsmail oğlu Ahmed Cemil'in ise sadece Milli Aşireti'nden olduğu yazılmış olup aşiretin yayılmış olduğu geniş coğrafyanın hangi parçasından ve kabilesinden olduğu açıkça belirtilmemiştir. BOA., **MF.MKT.**, 379/38, 4 B 1315/29.11.1897; Rogan, **Aşiret Mektep Devlet**, s. 46, 49.

zorunluluğu bulunduğu, rüesa ve meşayih evladından olması ve bu isimlerin ise önceden vilayet tarafından belirlenerek gönderildiği, şahsın ise rüesa ve meşayıhten olmadığı gibi eğitimin başlamasından 4-5 ay sonra müracaat etmesi sebeplerinden kabulünün usulen mümkün olmadığı kendisine de önceden anlatılmış olduğu sadarete yazılmıştır. Davud, kendisinin birkaç aydır zaten İstanbul'da olduğunu ve bir sonraki eğitim başlangıcına kadar 5-6 ay daha bekleyecek maddi şartlarının olmadığını tekrar bir belirttiyse de mektebe kabulü gerçekleşmemiştir⁶⁵².

3.1.3.2. Hamidiye Aşiret Süvari Alayları

Osmanlı Devleti ülkenin doğu topraklarındaki hakimiyetinin ilk dönemlerinden itibaren başlarda İran-Fars, sonradan da emperyal çıkarları için devletin doğusunu hedefine koyan Rusya ile karşı karşıya gelmiştir⁶⁵³.

Osmanlı Devleti'nin aşiret siyasetinin iyi takipçisi olan Rusya'nın da 1800'lerden itibaren benzer şekilde sınırdaki aşiretleri kendi saflarına çekmeye yönelik planlar yürütmüşlerdir⁶⁵⁴. Osmanlı Devleti bu ilk tehditler döneminden itibaren son anına kadar da doğudaki aşiretlerin desteğini sağlayagelmiştir. Dahası aynı şekilde Farslar da aynı gücün farkında olarak aşiretlerin desteğini kendi yanlarına alma siyaseti gütmüşlerdir. Aşiretlerin çoğu kez sınır boylarındaki sınır tanımaz biçimdeki ihlalleri üzerine, aşiretlerin paylaşımı; topraklarına döndürülmeleri şeklindeki taleplerle iki devletin sınır problemleri yaşamasına sebep olmuşlardır⁶⁵⁵.

Osmanlı Devleti'nin doğu ucunda yaşanan tehdit algılarında aşiretler bir stratejik güç olarak, bölgesel çıkarlarına göre İran ve Osmanlı arasında bir o uca bir bu uca ittifak gel-gitleri şeklinde ilişki geliştirmelerinin yanında, mezhepsel (sünnî) ve kültürel yakınlık gibi bazı sebeplerle çoğu kez Osmanlı Devleti'nin doğal müttefiki konumunda olmuşlardır. Vilayat-ı Şarkiyeye'nin Osmanlı tarafından ilhakından itibaren

⁶⁵² “Sirkeci’de Zağra-i Atik Misafirhanesinde mukim Diyarbekir Vilayeti Dahili’nde Milli Aşiretine mensub köleniz Davud” imzası ile Sadaret’e yazdığı arzuhal vd. cevabî vesikalar için bkz. BOA., **MF. MKT.**, 352/11, 19 L 1314/23.03.1897.

⁶⁵³ B. Kodaman, **Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası**, s. 18-19.

⁶⁵⁴ Aşiretlerin alternatif ve maliyetsiz bir güç olarak stratejik önemini Rusya’da ilk kavrayan kişi General Paskeviç olmuştur. Bkz. P. İ. Avyarov, **19. yüzyılda Osmanlı İran ve Rus Savaşları’nda Kürdler** (19.yy.), Çev. İbrahim Kale, İstanbul 2010, s. 21-77.

⁶⁵⁵ Kimyager Derviş Paşa, **İran Hududu Hakkında 1269’da Takdim Edilen Müzekkere**, Matbaa-i Ahmed İhsan, İstanbul 1321; Sınır problemleri için bkz. Mehmed Hurşid Paşa, **Seyâhatnâme-i Hudûd**, Çevrimyazı: Alâattin Eser, Simurg yay., İstanbul 1997; Nejat Abdulla, **İmparatorluk Sınır ve Aşiret**, Avesta yay., İstanbul 2010.

aşiretler, muhtemel tehdidlere karşı asker kaynağı işleviyle masrafsız ve vazgeçilmez önemde bir güç olarak görülme özelliklerini korumuştur⁶⁵⁶.

1830'lardan başlayarak 1870 Vilayet Nizamnamesi ile birlikte getirilen tedbirler Vilayat-ı Şarkıyye'de merkezî otoriteyi güçlendirerek mahalli beylerin imtiyazlı statülerini ve beylik düzenlerini zayıflatmıştır. Hükümet, mahalli beylerin ortadan kaldırılmasıyla ortaya çıkan otorite boşluğunu tam anlamıyla dolduramaması sebebiyle bölgedeki Ermeni faaliyetleri artış göstermiştir. II. Abdülhamid, Ermeni faaliyetlerini engellemek için bölgenin kalabalık ve güçlü aşiretlerinin sadakatlerini sağlayarak rakip bir güç ve bir denge unsuru olarak aşiretleri Hamidiye Alayları projesiyle yeniden teşkilatlandırmak istemiştir⁶⁵⁷.

Osmanlı Devleti'nin son zamanlarına kadar da sadece Hristiyan halk değil, Müslümanların önemli bir kısmı da askerlik görevini yerine getirmemekteydi. Aşiretler o dönemde 7-10 sene müddetinde olan askerliği yapmak suretiyle ocaklarından ayrılmayı kabul edemiyorlardı⁶⁵⁸. Bu durum, devletin bazı bölgelerde ve özellikle Vilayat-ı Şarkıyye'de askere alma kanunu uygulayacak kadar otoritesinin olmamasından kaynaklanmaktaydı. Bu bakımdan Arnavutluk'tan, Irak, Arabistan'da yaşayan göçebe Arap halktan, Vilayat-ı Şarkıyye'deki aşiretlerden asker toplanamamaktaydı. Devletin batı sınırında Müslüman Arnavutlara, güney kısmında Arap aşiretlerine ve Vilayat-ı Şarkıyye'de de Kürd, Çerkes ve Karakalpak aşiretlerine de uygulanmak üzere benzer bir siyaset takip edilmeye çalışılmıştır. Arap aşiretlerine yönelik *Aşiret Mektebi*, Arnavutlar için *Saray Muhafız Alayı* ve Vilayat-ı Şarkıyye'deki aşiretlere yönelik de *Hamidiye Alayları* kurdurulup bu bölgelerin devlete olan bağlılığını sağlayarak toprak bütünlüğünü korumak amaçlanmıştır. Vilayat-ı Şarkıyye'nin merkeze uzak, lojistik takviyenin zor olan coğrafi şartlarına alışkın olan aşiretlerden askeri birliklerin kurulması, bu alaylardan çete savaşlarında, geçitlerin tutulmasında, ani baskınlarda, keşifte ve düşmanı yıpratmada Osmanlı ordularına

⁶⁵⁶ "...Tâ'ife-i Ekrâd'ın süvarileri harb ve şecâ'atla müştahir olması cihetiyle 'acaba şu da Diyarbekir ve eyaletleri dâhilinde bulunan bunca tevâ'if-i Ekrâd'ın bir kolayı bulunubda lede'l-hâce Erzurum tarafından Rusya üzerine sevk ve i'mâlleri müyesser olabilmek mulâhazasına da'ir olduğundan ...'" BOA., **HAT.**, 476/23343, 29 Z 1243/12.07.1828.

⁶⁵⁷ B. Kodaman, **Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası**, s. 9-12; Gökhan Çetinsaya, "II. Abdülhamid Döneminde Kuzey Irak'ta Tarikat, Aşiret ve Siyaset", **Divan**, 7 (1999/2), s.153-157; Gökhan Çetinsaya, "Dünden Bugüne Kuzey Irak Üzerine Bazı Notlar", **Türkiye Günlüğü** 42/ Eylül-Ekim 1996, s. 35-37; Çetinsaya, "Sultan II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Devleti'nin Irak Politikası" **Devr-i Hamid**, C.: I, s. 158.

⁶⁵⁸ Süleyman Sabri Paşa (Kitapta yazar ismi olmayıp sonradan tespit edilmiştir.), **Van Tarihi ve Kürdler Hakkında Tetebbuat**, Matbaa-yı Ebuuzziya, İstanbul 1928, s. 68.

yardımcı kuvvet olarak istifade edilmiştir. Hamidiye Alayları, aslında Osmanlı Tarihi boyunca birçok savaşta aşiretlere yönelik yüzyıllarca takip edilen askere alma siyasetinin somut ve profesyonel bir sonucudur⁶⁵⁹.

II. Abdülhamid'in "*Aşiret kartı*", son dönemde emperyalistlerin devletin Vilayat-ı Şarkıyye'deki emellerine yönelik muhtemel tehditlerine varıncaya kadar geniş bir perspektifte düşündüğü bir "*savunma seddi*" olma özelliği taşımıştır. Aşiretlerin bu dönemde "*Hamidiye Hafif Süvari Alayları*" ismiyle örgütlenmeleriyle gerek Ermenistan hedefiyle İngiltere gerekse Rusya aşiret üzerinden açmaya çalıştıkları cephede başarılı olamamışlardır.

Birçok açıdan ele alındığında aşiret alaylarının kuruluş gerekçelerinin belirli bir iç veya dış sebebin ötesinde stratejik faydalar barındıran çok yönlü profesyonel bir projenin ürünü olduğu ortaya çıkmıştır. Projenin *Aşiret Mektepleri* gibi projeyi destekleyici tamamlayıcı başka reformları da içerdiği görülmektedir.

Genel hatlarıyla bu proje ile, Vilayat-ı Şarkıyye'de merkezî otoritenin ve devletin etkinliğini sağlayacak bir sosyo-politik dengenin tesisi, aşiretlerin askerî güç olarak sınırda bir sed vazifesi görececek şekilde organize edilmesi, Ermeni ayrılıkçı faaliyetlerinin engellenmesi ile Müslüman-Ermeni güç dengesinin tesviyesi, bölgenin Rus saldırılarından ve İngiliz emperyalizminin etkilerinden korunması ile İslamcılık siyasetinin başarıya ulaşmasını sağlamak gibi yararlar hedeflenmiştir⁶⁶⁰.

3.1.3.2.1. Alayların Kuruluşu 1890

1890'lı senelerde Vilayat-ı Şarkıyye'deki politik durumun giderek tehlikeli bir hale doğru gitmesi ve batılı devletlerin bölgeye olan ilgilerinin artması sonucu aşiretlerden askerî güç olarak faydalanma fikri gündeme gelmiştir.

Hamidiye Aşireti Süvari Alayları fikrinin oluşumunda Petersburg'da büyükelçi olarak görev yapan Şakir Paşa'nın Rusya'nın Kazaklara uyguladığı modelden etkilenerek onun katkısıyla ortaya konmuş⁶⁶¹; ancak bu fikir ilk olarak IV. Ordu

⁶⁵⁹ B. Kodaman, "Hamidiye Hafif Süvari Alayları, II. Abdülhamid ve Doğu Anadolu Aşiretleri", **Devr-i Hamid Sultan**, C. I, s. 350-352.

⁶⁶⁰ B. Kodaman, "Hamidiye Hafif Süvari Alayları, II. Abdülhamid ve Doğu Anadolu Aşiretleri", s. 349-350.

⁶⁶¹ Şakir Ahmed Paşa (1838-1899), müşirlikle (mareşal) görevlendirildiği ve on yıl kadar kaldığı Petersburg elçiliğinden sonra Anadolu Vilayetleri Umum Müfettişliği görevini de yapmıştır. Müfettiş iken sunduğu raporlardaki öneriler içinde yer alan Hamidiye Alayları kuruluş fikri kendisine dayandırılmıştır. Bkz. Ziya Gökalp, **Şaki İbrahim Paşa Destanı ve Bir Kitapta Toplanmamış Şiirler**, İstanbul 1976, s. 5; Ayrıca Şakir Paşa'nın raporları için bkz. Ali Karaca, **Anadolu Islahatı ve**

Kumandanı Müşir (Mareşal) Zeki Paşa tarafından II. Abdülhamid'e teklif edilmiştir⁶⁶². Sultan ise, hem bölgesel tehdidlere karşı savunma amaçlı hem de aşiretlerin merkezî otoriteye bağlılıklarını artıracak düşünceyle bu teklifi destekleme kararı almıştır. Abdülhamid: “ *Rusya'ya karşı bir harpte, disiplinli birlikler halinde toplanmış olan aşiretler, bize çok hizmetler yapabilirler; birliklerde öğrenecekleri itaat hissi de onlar için iyi olacaktır..*” düşüncesiyle bunu açıkça ifade etmiştir⁶⁶³.

Rusların Kazak askeri modelini Vilayat-ı Şarkıyye'deki aşiretlere de uygulama niyetinde olduğunun öğrenilmesi, Hamidiye Alayları projesinin kabul görmesini ve hızlandırılmasını teşvik etmiştir. Şakir Paşa, Yaver-i Ekrem sıfatıyla sarayda bulunduğundan, Zeki Paşa'nın bölgedeyken edindiği saha gözlemleri sonucunda saraya aksettirdiği tekliflerin ve projenin değerlendirilerek geliştirilmesinde bizzat Şakir Paşa'nın başında olduğu heyetin etkisi olmuştur⁶⁶⁴.

1890 senesinden itibaren Sultan, IV. Ordu komutanı Müşir Zeki Paşa'nın Doğu'daki aşiretlerden alaylar teşkil edilmesi teklifini diğer komutanların muhalefetine rağmen onaylayarak, uygulanması konusundaki sorumluluğu da Müşir Zeki Paşa'ya vermiştir⁶⁶⁵. Projenin kuruluş ve teşkilatlandırılma planları Şakir Paşa'nın da bulunduğu heyet tarafından hazırlanırken, sahadaki uygulanma vazifesi de Zeki Paşa'ya verilmiştir⁶⁶⁶.

Ahmet Şakir Paşa, Eren yay., İstanbul 1993, s. 43, 173-174; İbrahim Bozkurt, **Tarih Boyunca Aşiretçilik ve Şanlıurfa Aşiretleri Tarihi**, 151; Esmâ Ocak, **Bir Filozofun Özel Yaşamı Ziya Gökalt**, Birharf yay., İstanbul 2006, s. 47; Bruinessen, **Ağa, Şeyh, Devlet**, s. 286; Dönemin tanıklarından olan Ziya Gökalt, “Şaki İbrahim Paşa” adlı mazmun eserinde Hamidiye Alaylarının kuruluşunun Şakir Paşa ile ilişkisini şöyle dile getirmiştir. Bkz. Ziya Gökalt, **Şaki İbrahim Paşa Destanı**, s. 5:

*“Şakir Paşa Rusiya'da kalmıştı
Kazakları görüp ibret almıştı
Düşmüş idi Kürd Alayı fikrine
Kürd kavmini benzeterek Kırgıza
Bir hülyayı beğendirdi Yıldıza”*

⁶⁶² B. Kodaman, **Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası**, s. 33; Osman Aytar, **Hamidiye Alayları**, Medya Güneşi yay., İstanbul 1992, s. 54.

⁶⁶³ B. Kodaman, “Hamidiye Hafif Süvari Alayları, II. Abdülhamid ve Doğu Anadolu Aşiretleri”, s. 352.

⁶⁶⁴ Karaca, **Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa**, Eren yay., İstanbul 1993, s. 173-175.

⁶⁶⁵ Müşir, Mareşal demek olup, 1877-78 Osmanlı-Rus harbi sonrasında 1881 (Hicrî 1291) senesinde düzenlemeye gidilen ordu teşkilatlanmasında; ordu bölgesinde bulunan nizamiye redif ve müstahfiz tümenlerin hepsi, ordu komutanı unvanı ile bir müşir (mareşal) veya ferik (tümgeneral) komutasına verilmiştir. Bkz. Naci Çakın; Nafiz Orhon, **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi**, C. III, 5. Kısım (1793-1908), Genelkurmay Harp Tarihi Bşk. Harp Tarihi yay., Ankara 1978, s. 213.

⁶⁶⁶ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. VIII, TTK yay., Ankara 2000, s. 363-364; Ziya Gökalt, **Şaki İbrahim Paşa Destanı**, s. 5; Janet Klein, **Hamidiye Alayları**, İletişim yay., İstanbul 2013, s. 56; Aytar, **Hamidiye Alayları**, s. 54; Karaca, **Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa**, s. 43, 173-175; Türkan Erbenği; Emin Kutluğ, **Müşir Mehmed Zeki Paşa ve Belgelerle Ermeni Olayları**, s. 30.

Alayların kurulmasının gündeme gelmesiyle birlikte hükümetin aşiretlere yönelik siyasetinde görünür değişiklikler gündeme gelmiştir. İlk olarak kanun ve nizamları ihlal eden aşiret mensupları affedilerek reisleri de taltif edilmiştir⁶⁶⁷.

Hazırlık ve fikrî aşamasının 1890 yılına dayandığı projeye dair 53 maddeden oluşan ilk resmî nizamname 1308/1891 yılında yayımlanmıştır⁶⁶⁸. Bu nizamnameye göre, düzenli olarak askerlik hizmetinde bulunmadıkları halde askerlikleri ile meşhur ve çadırda yaşayan aşiret fertlerinin “*Asakir-i Hamidiye*” ismiyle “*Süvari Aşair Alayları*”na katılmaları halife makamının arzu ve iradesidir. Kurulacak alayların en az 4 en fazla 6 bölük olup, her alay en az 512 en fazla da 1152 kişiden meydana geleceği ve küçük aşiretlerin birkaç bölük ve büyük aşiretlerin ise birkaç alay kurabilecekleri belirtilmiştir. 17 ila 40 yaş arasındaki erkeklerin nüfus sayımlarının bir deftere yazılarak bildirilmesi istenmiş olup alaylarda 17-20 yaş arası ibtidaiye, 20-32 nizamiye, 32-40 redif şeklinde üç sınıf tertib olunması istenmiştir. Her alaydan çavuş yetiştirilmesi için iki kişinin Ordu-yı Hümayun merkezine gönderilmesi ve Mekteb Alayı’nda eğitime tâbi tutularak iki sene hizmetten sonra alaylara gönderilmesi keza her alaydan bir çocuğun Süvari Mektebi’ne eğitime gönderilerek *mülazım/teğmen* rütbesiyle mektebine ve alayına iadesinin sağlanması kararlaştırılmıştır. Alayların elbise, hayvan ve eyer takımlarını kendilerinin temin etmeleri, tüfek, cephane ve sancağın ise devlet tarafından verileceği belirtilmiştir. Ayrıca Hamidiye Alaylarının Arab, Kürd, Karapapak ve Türkmen aşiretlerinden oluştuğu ve bunların mensubiyetlerinin ve normal ahaliden ayırt edilebilecek şekilde temsil edilebilmeleri için 3 ayrı kıyafet seçilmesi kararlaştırılmıştır⁶⁶⁹. Harb birliği olan alay ve bölük kumandanların mutlaka askeriyeden, *kaymakam (yarbay)*, *binbaşı*, *kolağası* gibi diğer subayların aşiret ileri gelenlerinden olması, ayrıca devlete sadakat ve hizmet gösteren aşiret ileri gelenlerin *Miralay (albay)* rütbesine terfi ettirilebileceği fakat bu durumda yardımcısının mutlaka nizamî bir subay olarak karargahtan gönderileceği belirtilmiştir. Bununla birlikte alaylara dahil olmayan aşiret fertlerinin de “*ahz-i asker kanunnamesine tâbi*” olarak lüzumu halinde bunların hiçbir şekilde dışarıda kalmalarına müsaade edilmeyerek

⁶⁶⁷ Karaca, *Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa*, s. 175.

⁶⁶⁸ B. Kodaman, “Hamidiye Hafif Süvari Alayları, II. Abdülhamid ve Doğu Anadolu Aşiretleri”, s. 353; Karaca, *Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa*, s. 174-175.

⁶⁶⁹ Tensikat-ı Askeriye cümlesinden olarak *Hamidiye Süvari Alayları’na Dair Kanunnamedir*, Madde 18, Matbaa’i Osmaniye, Dersaadet, 1308 için bkz. BOA., Y. EE. 113/5, s. 6-7, 1308/1892.

mutlaka cebir ve şiddetle askerlik yapmalarının sağlanacağı ifade edilmiştir⁶⁷⁰. Gerek ilk gerekse ikinci nizamnamede aşiret ileri gelenlerine verilen *kaymakam*, *binbaşı*, *kolağası* ünvanların ve askeri sıfatı hak kazanmış aşiret mensublarının *vali*, *mutasarrıf*, *kaymakam* gibi mülkî idarecilerle olan idarî ve hukukî durumlarının ne olduğu açıkça belirtilmemesi birçok soruna yol açtığı gibi buralarda devlet otoritesinin zaafiyetine de sebebiyet vermiştir⁶⁷¹.

Nizamnamede belirtilen maddeler gereğince hükümetin bir yandan aşiretleri devlete ısındırmaya çalıştığı ve diğer yandan Vilayat-ı Şarkiyye’de merkezî otoriteyi hakim kılmaya çalıştığı gözlemlenmektedir. Aşiret ileri gelenlerinin aşiretleri üzerindeki otoritelerinin devamı için bazı askeri rütbelerin tahsisi ve terfi ettirilmeleri merkezî otoritenin reisler aracılığıyla tabana yayılmasında kullanılan etkili bir yöntem olmuştur. Bununla birlikte devlete yakın aşiret reislerinin terfi ettiği üst rütbesinine güvenerek devlet arzusu hilafına muhtemel, sıradışı bir tutum geliştirmesinin önüne geçmek için yanına askeri sınıftan bir yardımcının önleyici rol olarak atandığı görülmektedir. Aşiretlerin silah ve mühimmatlarının devlet tarafından karşılanmasının yanında aşiretlerin geçim kaynaklarına uyumlu olarak süvariler için gerekli olan at ve takımlarının zaten kendilerinde var olmasıyla devletin hazinesinden artı bir yükün kalkmasına mukabil Vilayat-ı Şarkiyye’de devlet otoritesinin tesisi, devletin sağlamak istediği faydalar arasındadır. Bir şekilde alaylara dahil olmayanların da gerektiğinde askere alma kanunlarına tâbi tutulacaklarının özellikle belirtilmesi, alaylara katılmayı teşvik edici bir tedbir unsuru olarak yer aldığı görülmektedir.

Aşiretlerin alaylara katılmasını teşvik etmek ve kolaylaştırmak amacı taşıdığı açıkça belli olan vergi kolaylığı sağlayan maddeler, hem İlk Hamidiye Kanunnamesi’nde hem de ikinci kanunnamede aynen yer almıştır. Buna göre, aşiretlerin aşar ve ağnam vergilerini yine Hazine’ye ödemesi gerektiği, ancak alaylara katılan umera, zabitan ve fertlerin bu vergilerden muaf tutulduğu belirtilmiştir⁶⁷².

Nitekim nizamnamenin yayımlanmasını müteakib devletçe beklenen faydaları meyvelerini vermeye başlamıştır. 1891 senesi içinde birçok aşiret reisi İstanbul’a

⁶⁷⁰ B. Kodaman, “Hamidiye Hafif Süvari Alayları, II. Abdülhamid ve Doğu Anadolu Aşiretleri”, s. 353-354; Veysel Gürhan, “Hamidiye Alayları ve Mardin”, **I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri**, Ed: İbrahim Özcoşar-Hüseyin H. Güneş, İstanbul 2006, s. 833- 839.

⁶⁷¹ B. Kodaman, **a.g.m.**, s. 364.

⁶⁷² Tensikat-ı Askeriye cümlesinden olarak **Hamidiye Süvari Alayları’na Dair Kanunnamedir**, Madde: 46, Matbaa’i Osmaniye, Dersaadet, 1308 için bkz. BOA., **Y. EE.**, 113/5, s. 12, 1308/1892; Hamidiye Hafif Süvari Alayları Kanunname-i Humayunu, Madde 65, Daire-i Askeriye Matbaasında Tab’ Olunmuşdur, İstanbul 1312 için bkz. BOA., **Y. EE.**, 113/6, s. 16, 1312/1896.

gelerek II. Abdülhamid'le görüşerek, bağlılıklarını ifade etmişler; buna mukabil sultan da çeşitli hediyeler ve nişanlar ile onları taltif etmiştir. İstanbul'a gidemeyenler ise IV. Ordu Müşirliği'nin merkezi Erzincan'da Müşir Zeki Paşa ile görüşerek onun vasıtasıyla bağlılıklarını bildirmişler ve kendisinden sultanla görüşmeleri için aracı olmasını talep etmişlerdir⁶⁷³. Sultan ile görüşme fırsatı bulan aşiret reislerinin görüşemeyenlere nazaran bölgede ayrıcalıklı bir prestij hissiyatını oluşturduğu ve bunun da temelde hükümetçe arzu edilen devlete olan bağlılığı arttırdığı anlaşılmaktadır.

Aşiret alaylarının kurulmasında stratejik önemlerine bağlı olarak iki bölge seçilmiştir. Birinci hat Erzurum ve Van arasındaki Rus sınırına yakın olan bölge olurken İkinci hat ise Mardin ve Urfa arasındaki kırsal bölge olmuştur. Birinci hatta Rus, ikinci hatta da İngiltere tehdidi ve tehlikesine yönelik bir stratejik önlem kaygısı ön planda iken ortak paydadaki hedef ise buralardaki Ermeni ulusal faaliyetlerinin aşiret alayları ile önleyici bir hamle şeklinde dengelemek hedeflenmiştir⁶⁷⁴. Vilayat-ı Şarkiyye ile İstanbul arasındaki telgraf hattı da bu senelerde kurulmuş; bölge ile merkez arasındaki iletişimin kurulması, buralarda merkezî otoritenin sağlanmasında önemli bir işlev görmüştür⁶⁷⁵. Sonradan bu telgraf hattının bölgenin her yerinden nerdeyse günlük denecek gelişmelerden hükümeti haberdar edecek kadar yoğun çalıştığı, bu döneme ilişkin eldeki vesikalar kanıtlamaktadır.

Alayların her birine yaldızla yazılı bir fermanın bulunduğu beyaz ipek kumaş; bir tarafında Kuran-ı Kerim'den bir ayet, diğer tarafında padişahlık arması ile işlenmiş kırmızı atlastan sancak verilmiştir. Fermanlarda uyulması gereken nizamnamelere yer verilmiştir. Ancak bu kurallara tam olarak uyulabildiği söylenemez. 1892 ve Ermeni ve Müslüman halk arasında yaşanan 22 Ekim 1893'te Sason Olayları ismi ile bilinen çatışmalarda bizzat Müşir Zeki Paşa'nın da katılımıyla bastırılan isyandan sonra Hamidiye Alayları üzerinde kontrol sağlanamamıştır. Alaylar doğrudan 4. Ordu Müşirliği'ne bağlı olup bu ordunun Müşiri Zeki Paşa'nın izni olmaksızın alay sahibi aşiretlere söz geçirmek mümkün olmamıştır. Alay mensubu aşiretlerin mülkî ve mahallî

⁶⁷³ B. Kodaman, "Hamidiye Hafif Süvari Alayları, II. Abdülhamid ve Doğu Anadolu Aşiretleri", s. 354-355; M. Şerif Fırat, **Doğu İlleri ve Varto Tarihi**, s. 151; 1891 senesinde IV. Ordu merkezi Erzincan olup Trabzon, Erzurum, Sivas, Elazığ, Dersim, Bitlis, Hakkari, Van, Diyarbakır illeri bu ordu sorumluluğundaki bölgeyi kapsamaktaydı. Bkz. Naci Çakın; Nafiz Orhon, **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi**, s. 215-216.

⁶⁷⁴ B. Kodaman, "Hamidiye Hafif Süvari Alayları, II. Abdülhamid ve Doğu Anadolu Aşiretleri", s. 358-359.

⁶⁷⁵ B. Kodaman, "Hamidiye Hafif Süvari Alayları, II. Abdülhamid ve Doğu Anadolu Aşiretleri", s. 355, dp. 34.

idarecileri ilgilendiren bir konuda takındıkları söz dinlemez tavırları sebebiyle bu idarecilerin askeri otoritelerle karşı karşıya gelmelerine ve valilerle Zeki Paşa'nın aralarının açılmasına sebep olmuştur. Paşa'nın Padişah'ın damadı oluşu, saraya ve padişaha yakınlığının etkisi sebebiyle alay mensuplarının muhafızı algısı sebebiyle öyle ki mahalli idarecilerin bir olaya karışan aşiret subayını sorguya çekemez olmaları Vilayat-ı Şarkiyye'deki valilerin aleyhine ve aşiretler üzerindeki otoritelerinin sorgulanması şeklinde bir zaaf oluşturmuştur⁶⁷⁶.

1890/1891 senelerinde teşkilatlandırılan alay adedi 36 idi⁶⁷⁷. 1311/1895 tarihli Salname-i Askerî'de aşiret alaylarının sayısının 56'ya çıktığı görülmektedir⁶⁷⁸. Bunlardan 50'si, Erzincan merkezli 4. Ordu Müşirliği'ne; diğer 5'i olan 51, 52, 53, 54 ve 55. alaylar ise yakınlıkları sebebiyle Şam/Suriye'deki 5. Ordu'ya bağlanmıştır⁶⁷⁹. 1896 senesinin sonlarına doğru Ekim ayında alay sayısı 57'ye yükselmiş⁶⁸⁰; Şakir ve Zeki Paşalar mevcut alayların idare ve sevki konusunda nizamnamelerin eksikliklerini gidermek amacıyla bir layiha hazırlamışlardır⁶⁸¹. Layihanın ikinci maddesine göre, 57 alayın sevk ve idaresinin düzeni için kanunen birkaç kolordu oluşturulması gerekirken Ordu-yı Hümayun'un bunu karşılamasının güç olduğu belirtilmiş; bununla birlikte 57 alayın 7 livaya (tugaya) ayrılması şeklinde geçici bir çözüm üretilmiştir. 7 livadan Urfa livasının kumandanının mevcut olup 3 livanın Ordu-yı Hümayun'da mevcut olan Nizamiye Süvari mirlivalarına (tuğgeneral) devri ve geriye kalan 3'ü için de münasib üç miralayın (albay) terfi ettirilerek tayin edilmesi tavsiye edilmiş ve karara

⁶⁷⁶ B. Kodaman, **a.g.m.**, s. 359.

⁶⁷⁷ Fırat, **Doğu İlleri ve Varto Tarihi**, s. 150-151.

⁶⁷⁸ **Salname-i Askerî**, İstanbul 1311, s. 514-578.

⁶⁷⁹ **Salname-i Askerî**, İstanbul 1311, s. 576; B. Kodaman, **a.g.m.**, s. 360; 1891 senesinde 5. Ordu merkezi Şam olup Suriye ve Halep illeri bu ordu sorumluluğundaki bölgeyi kapsamaktaydı.. Bkz. Naci Çakın; Nafiz Orhon, **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi**, s. 215.

⁶⁸⁰ Naci Çakın; Nafiz Orhon, **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi**, s. 225.

⁶⁸¹ Karaca, "*Gerek arzı gerekse layiha ile liva cedveline ait evraklarda sadece Şakir Paşa'nın mührünün bulunması ve Zeki Paşa'ya ait bir imzanın bulunmaması, bu belgelerin hazırlanması esnasında yalnızca onun bilgisine başvurulduğunu akla getirmektedir.*"; demektedir. Ancak bu bir yanılgıdır. Çünkü, Karaca'nın iddiasının aksine arızanın/raporun başlangıcında müştereken/birlikte hazırlandığı: "*4. Ordu Müşiri'yle (Zeki Paşa kast edilmektedir.) müştereken Makam-ı Celil-i Sadaret-i Uzma'ya yazılan 18 Ka 1313 (30.12.1897) tarihli arızanın suretidir.*" açıkça ifade edilmiştir. Üstelik bu arızada da sadece "*Anadolu Vilayeti Şahanesi Müfettişi Yaver-i Ekrem Şakir Paşa*" mührü olup Zeki Paşa'nın imza veya mührü yoktur. Bu da Anadolu Müfettişliği üst makamının yanında 4. Ordu Müşiri'nin imza atmamasının belki resmî usulden kaynaklı bir uygulama olduğu düşünülebilir. Yoksa Zeki Paşa'nın imzasının olmayışı belgelerin hazırlığına iştirak etmediğini ifade etmemektedir. Bkz. BOA., **Y.EE.**, 81/42, varak: 2, 3, 18 Ka 1313/30.12.1897; Karşılaştırınız. Karaca, **Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa**, s. 178, dp. 3.

bağlanmışır⁶⁸². Böylece bu maddeye göre Şakir ve Zeki Paşalar, mevcut alayları 7 livaya ayırarak, hangi aşiretin kaç alayla hangi livaya bağlı olduklarını gösteren bir çizelgeyi de bu layihaya eklemişlerdir. Her liva 5 ila 9 arasında alaydan oluşturulmuştur. Bazı büyük aşiretlerin 4-5 hatta 7 alay oluşturmalarına izin verilmiştir. Fazla alay sayısına sahip aşiretlerin buldukları bölgelerde hakim konuma gelerek eşrafla çatışmaya girecek kadar siyasi ve sosyal dengeyi kendi lehlerine çevirerek kendilerine alan açma imkânı elde etmişlerdir. Böylece bazı aşiret reisleri bölgelerinde elde ettikleri nüfuzla Bab-ı Ali ve Saray bürokrasisinde kendilerine etkin bir iletişim kanalı açarak itibar elde etmişlerdir. Viranşehir'deki Milli Aşireti, Malazgirt yöresinde Hasenanlı Aşireti 5 alay sahibi iken, Haydaranlı Aşireti de 7 alay sahibi olarak bu en güçlü aşiretler arasında yer almışlardır. EK XIV⁶⁸³.

Şakir Paşa ve Zeki Paşa'nın 1897 senesinde hazırladıkları ve 7 livaya taksim ettikleri Hamidiye Alay Çizelgesi aşağıda sunulmuştur. Milli Aşireti bu tabloda o tarihte henüz 4 alayla yer almıştır. Bkz. **Tablo 9**⁶⁸⁴.

⁶⁸² BOA., Y.EE., 81/42, varak: 4, 18 Ka 1313/30.12.1897; B. Kodaman, "Hamidiye Hafif Süvari Alayları, II. Abdülhamid ve Doğu Anadolu Aşiretleri", s. 369.

⁶⁸³ **EK XIV**: Bkz. Tablo IX için "*Hamidiye Alayları'nın 7 Livaya Sûret-i Taksimini Mübeyyin Pusula'dır*" BOA., Y.EE., 81/42, varak: 2, 18 Ka 1313/30.12.1897; Yazar, 1. Alay merkezi olan "Karakilise"yi "Karakulliya" şeklinde sehven okumuştur. Bölgede "Hasenanlı" ismiyle bilinen aşireti, vesikada "Hüsnanlı" olarak ve "Şikefti" Aşireti'ni de "Şukufti" olarak okumuştur. Yazar, aşiret isimlerinin telaffuzlarındaki yanlışların yanında alay numaralarının birçoğunu da sehven okumuş ve başka aşiretlerin aynı alaya mensup olduğu şeklinde mükerrer okumuştur. Gerçekte sadece 3. Liva'daki "Hasenanlı"ya ait olan 26 nolu alayı, 4. Liva'daki gerçek alay no'su 25 olan "Haydaranlı" alay no'sunu ve 5. Liva'daki gerçek alay no'su 56 olan "Şikefti" Aşireti'nin alay no'sunu mükerreren 26 olarak sehven okumuştur. Bu durum bu üç aşiretin hepsinin birlikte 26. Alayı oluşturduğu gibi yanlış bir sonuca ulaşılmasına sebep olmuştur. Dahası yazar, aynı tabloyu, farklı tarihlerde düzeltmeye gitmeden tekrar aynı haliyle yayımlamıştır. Üstelik bu maddi hatalar hiçbir düzeltmeye gidilmeksizin, aynı eser kaynak gösterilerek hem yazılı hem de internet ortamındaki birçok yerde halen dolaşımında bulunmaktadır. Bkz. B. Kodaman, "Hamidiye Hafif Süvari Alayları, II. Abdülhamid ve Doğu Anadolu Aşiretleri", **Tarih Dergisi**, Edebiyat Fakültesi yay., İstanbul 1979, s. 467-469; B. Kodaman, **Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası**, Ankara 1987, s. 53-55; B. Kodaman, "Hamidiye Hafif Süvari Alayları, II. Abdülhamid ve Doğu Anadolu Aşiretleri", **Devr-i Hamid Sultan**, C. I, İstanbul Büyükşehir Belediye Kültür A.Ş. yay., İstanbul 2011, s. 369-371; Ayrıca bölgeden biri olan M. Şerif Fırat'ın eserinden faydalanmış olan yazar, bu aşiretlerin bazılarının yöredeki doğru okunuşlarını bu eserden almak yerine kendi sehven okunuşunu tercih etmiştir. Yazar'ın 4. Liva'da "(?)" bırakarak okuyamadığı el yazmada "Loli" "لیلی" yazan aşiret olan "Lolanlı" okunuşu ve "Hüsnan" okuduğu "Hasenan" aşiretinin doğru okunuşunun bulunduğu yerler için bkz. Fırat, **Doğu İlleri ve Varto Tarihi**, s. 131, 150.

⁶⁸⁴ **EK XIV**, "*Hamidiye Alayları'nın 7 Livaya Sûret-i Taksimini Mübeyyin Pusula'dır*" BOA., Y.EE., 81/42, varak: 2, 18 Ka 1313/30.12.1897.

Tablo 9: Hamidiye Aşireti Süvari Alayları

HAMİDİYE AŞİRETİ SÜVARI ALAYLARI		
1. LİVA (TUĞ) / Merkezi: KARAKİLİSE	Alay No	Alay Sayısı: 11
Zılanlı Aşireti	3, 4, 5	
Karapapak Aşireti	6	
Adamanlı Aşireti	9, 10	
Heyderanlı Aşireti	11, 12	
Celalî Aşireti	37, 38	
Şazilî Aşireti	57	
2. LİVA / Merkezi: HINIS	Alay No	Alay Sayısı: 7
Cemedanlı Aşireti	8	
Cıbranlı Aşireti ⁶⁸⁵	31, 32, 33	
Zirkanlı Aşireti	34, 35	
Cıbranlı Aşireti ⁶⁸⁶	36	
3. LİVA (TUĞ) / Merkezi: MALAZGİRD	Alay No	Alay Sayısı: 8
Sipkanlı Aşireti	1, 2	
Karapapak Aşireti	7	
Hasenanlı Aşireti	26, 27, 28, 29, 30	
4. LİVA (TUĞ) / Merkezi: ERCİŞ	Alay No	Alay Sayısı: 9
Lolî Aşireti	13, 14, 15, 16	

⁶⁸⁵ Çizelgede Hınıs'a kayıtlı Cıbranlı Aşireti iki defa yazılmıştır. Bkz. BOA., Y.EE., 81/42, varak: 2, 18 Ka 1313/30.12.1897; Meclis Tutanaklarında Cıbranlı Aşireti, Cıran olarak yazılmıştır. Bu da bu aşiretin yazımında böyle bir ihtimalin olabileceğini ortaya koymaktadır. Ancak Meclis zabıtına rağmen bölgede "Cıranlı" söylenişinde bir aşirete rastlanmamıştır. Bu durum Cıbranlı Aşireti'nin sehven unutulmuş bir alayın çizelgede ikinci defa yazılarak eklendiğini düşündürmektedir. Bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d02/c015/b068/tbmm020150680108.pdf>, İ: 68, C. 61, 3.3.1341, Erişim Tarihi: 24. 10. 2015; Buna rağmen, Karaca, bu aşireti "Çıranlı" olarak, Kodaman bir eserde "Cıbranlı" diğer iki eserde de "Cıranlı" olarak okumuştur. Bkz. Karaca, **Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa**, s. 180; B. Kodaman, "Hamidiye Hafif Süvari Alayları, II. Abdülhamid ve Doğu Anadolu Aşiretleri", **Tarih Dergisi**, s. 467; B. Kodaman, **Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası**, s. 54; B. Kodaman, "Hamidiye Hafif Süvari Alayları, II. Abdülhamid ve Doğu Anadolu Aşiretleri", **Devr-i Hamid Sultan**, s. 370;

⁶⁸⁶ Metnin orijinali bu şekilde yazıldığından metne sadık kalınarak 36. Alay, "Cıbranlı"nın diğer alaylarına dahil edilmemiştir. Bkz. EK XIV., "Hamidiye Alayları'nın 7 Livaya Sûret-i Taksimini Mübeyyin Pusula'dır" BOA., Y.EE., 81/42, varak: 2, 18 Ka 1313/30.12.1897

Heyderanlı Aşireti	21, 22, 23, 24, 25	
5. LİVA (TUĞ) / Merkezi: BAŞKALE	Alay No	Alay Sayısı: 6
Mukrî Aşireti	17	
Milan Aşireti	18	
Şemsikî Aşireti	19	
Şikeftî Aşireti	20, 56	
Takorî Aşireti	39	
6. LİVA (TUĞ) / Merkezi: MARDİN	Alay No	Alay Sayısı: 10
Milli Aşireti	41, 42, 43, 44	
Karakeçi Aşireti	45, 46	
Tayy Aşireti	47	
Mîran Aşireti	48, 49	
Ertoşî Aşireti	50	
7. LİVA (TUĞ) / Merkezi: URFA	Alay No	Alay Sayısı: 5
Kays Aşireti	51, 52	
Berazî Aşireti	53, 54, 55	

Milli Aşireti'nin Mardin Livası'nda toplam alay sayısı 4 olarak gösterilmiştir. Bununla birlikte Başkale Livası'na bağlı Milan Aşireti'nin 1 adet alayı ile birlikte 5 sayısı elde edilmektedir. Bu da öteden beri ve tarihsel gerçekliğinde olduğu üzere, biri *Milan* ismi telaffuzuyla memleketin doğu/İran ucunda, diğeri *Milli* ismi telaffuzuyla güney/çöl ucunda bulunan bu iki aşiretin merkezce aynı aşiret olarak kabul edildiğini akla getirmektedir. Ancak her ne kadar kadimde birleşik olan bu iki aşiret için bu bilgi akla yatkın gibi görünse de gerçekte biri Anadolu'nun güney ucunda *Milli*, diğeri İran sınırındaki *Milan* Aşiretleri ayrı liva merkezlerine bağlı olarak teşkilatlandırılmışlardır. Milli Aşireti'nin 4 alayla gösterildiği tabloda, olması beklenen diğer 1 alayın eksikliğini açıklamak zorlaşmaktadır. Bu durum Viranşehir'deki Milli Aşireti ile Van Başkale dolaylarındaki Milan Aşiretinin idarelerinin bir ve aynı aşiret olduğu şeklinde sıklıkla karıştırılmasına sebep olmuştur. Ancak gerçekte bu iki aşiret çok uzun zamanlardan beri hem idare olarak ayrılmış hem de coğrafya olarak birbirlerinden uzakta yer almışlardır.

Bununla birlikte Milli Aşireti'nin 5 alaydan müteşekkil olduğu kayıtlara aksetmiştir⁶⁸⁷. Bir başka eserde ise Milli Aşireti'nin ismi *Milan* olarak Van dolaylarındaki aşiret ile karıştırılmış ve bağlı olduğu liva da Viranşehir olarak gösterilmiştir⁶⁸⁸.

1897 tarihinde toplamda 57 alay olduğu belirtildiği halde Aşiret Alayları'nın 56'sı tabloda gösterilmiştir. Şakir Paşa, çizelgede gösterilmeyen 57. Aşiret Alayı olan 40. Alay ile ilgili çizelgenin altına: “*Sivas civarında Karapapak'dan müteşekkil 40. Alayın hiçbir livaya münasebeti olmadığından Sivas'da bulundurulacak Süvari Bölüğü marifetiyle ve Sivas Kumandanı'nın nezaretiyle ta'lim etdirilecektir.*” açıklamasıyla bu alayın başka livalarla ilişkisi bulunmadığından Sivas'ta eğitime tâbi tutulacağı notunu düşmüştür⁶⁸⁹.

Şakir Paşa, 1895'te Anadolu Islahatları sebebiyle Hamidiye Alaylarını teftişte olduğu sırada bazı aksaklıkları yerinde görerek birtakım tedbirler almaya çalışmıştır. 1896/97'de Dakori Aşireti ile birlikte 46. Süvari alayını oluşturan Milli Aşireti'nin bu alayının kumandanı olan Binbaşı Yusuf Abdullah'ın aynı birliği oluşturdukları Dakori Aşireti ile teşkilatlanmadan doğan bazı sıkıntıları ifade etmiştir. Bunun üzerine Şakir Paşa, IV. Ordu Müşiri Zeki Paşa'ya bu iki aşiretin iki ayrı alay kurmalarının daha uygun olacağını bildirmiştir⁶⁹⁰. Bu değişikliğin yapıp yapılmadığına dair bir belirti görülmemektedir. Ancak bu bilgiye göre 46. Süvari Milli Aşireti'nin Dakorî ile birlikte kurdukları bir alaydır. Bu da Karakeçi Aşireti namına yazılmış olan 46 ve 47. Alayların Milli Aşireti uhdesinde olma ihtimalini akla getirmektedir. Bu bilgi doğru ise, Milli Aşireti'nin 1897'lere doğru alay sayısını 6 alaya çıkardığı anlaşılabilir. Ya da Karakeçi uhdesinde görünen 46 ve 47. alaylardan belirtildiği üzere 46. alay, Dakorî ve Milli uhdesinde olup Karakeçi'de gibi yazılmıştır. Neticede Milli Aşireti'nin Hamidiye Alayları'ndaki rolüyle Urfa ve Mardin yöresindeki nüfuzunu artırarak Karakeçi, Kiki, Halacan ve Dakorî gibi birçok aşireti etkisi altına almaya çalıştığı bilinmektedir⁶⁹¹.

⁶⁸⁷ BOA., **Y. PRK. AZJ.** 44/105, 12 Ts 1318/25.11.1902; BOA., **BEO.** 3446/258402, 19 Ts 1324/02.12.1908; BOA., **DH. MKT.** 2636/71, 1 Tev 1324/14.10.1908; BOA., **DH. MKT.** 2644/40, 1 Tev 1324/14.10.1908; BOA., **DH. MKT.** 2652/97, 1 Ts 1324/14.10.1908.

⁶⁸⁸ Fırat, **Doğu İleri ve Varto Tarihi**, s. 150.

⁶⁸⁹ BOA., **Y.EE.**, 81/42, varak: 2, 18 Ka 1313/30.12.1897.

⁶⁹⁰ Karaca, **Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa**, s. 177-178.

⁶⁹¹ BOA., **Y.PRK.MYD.**, Dosya No: 12, Gömlek No: 36, 10 B 1310/28.01.1893:

“*Atebe-i Bulend Mertebe-i Hazret-i Velinimetime*”

“... Diyarbekir Vilayeti dahilindeki Aşair-i müsta'rebe **Karakeçi, Kiki, Halacan, Kiki-i Çirikan, Milli, Dakorî** namlarıyla yad olunub mikdar-ı nüfus-ı zükuru iki bin dokuz yüz elli raddesinde kayd ve tahrir olunmuş ise de mikdar-ı hakikisi bunun iki mislinden ziyade olup bunlardan da **6 alay teşkil etmiştir.** 10 B 1310/28.01.1893 *Yaver-i Hazret-i Şehriyarilerinden Kulları Vehbi*”.

3.1.4. Milli İbrahim Edhem İdaresinde Milli Aşireti (1862-1908)

Milli İbrahim, bazı evraklarda hem el yazısıyla, hem de önce “*Milli Reisi*” ve ardından kullandığı mühürde “*İbrahim Edhem*” ismini kullanmıştır⁶⁹². Ancak bu isim aşiret içinde kullanılmamış olduğundan aşiretle ilgili eserlerde de göze çarpmamıştır⁶⁹³. Yaşadığı dönemde aşiretler arasında “*Berho Paşa / Brahim Paşa*” şeklinde anılmıştır⁶⁹⁴.

Aşiretin idareci çıkarılan aileden olan biri tarafından kaleme alınmış tek eserden alınan bilgiye göre, 1845 tarihinde doğmuştur⁶⁹⁵. Milli İbrahim’in babası Mahmud Ağa hakkında devlet tarafından 1858’de tahkikat başlatılmış ve tahkikatı takip eden senelerde Mahmud Ağa tutuklanmış olduğu için, Milli İbrahim aşiretin başına geçmek durumunda kalmıştır⁶⁹⁶. Konuyla ilgili Sykes’a açıklamalarda bulunan Milli İbrahim Paşa, babası Milli Mahmud Ağa’nın tutuklanması üzerine, o dönemde aşağı yukarı 17 yaşında iken aşiretin başına geçmiştir⁶⁹⁷. Doğumuna dair verilen 1845 tarihine göre⁶⁹⁸ Milli İbrahim, 1862 senesinde aşiretin başına geçmiştir⁶⁹⁹.

Milli İbrahim’in aşiretin başına geçtiği 1860’lı senelerde Milli Aşireti oldukça zayıf düşmüş bir konumdaydı. 600 kadar çadır nüfusuna düşmüş olan aşiret, çöldeki en yakın rakibi ve düşmanı olan Şammar Aşireti’ne haraç öder vaziyette bulunmaktaydı. Bu sebeple ilk dönemlerinde aşireti toparlamaya çalışan Milli İbrahim, Şammar’a ve

⁶⁹² BOA., Y. EE., 139/22, 16 Ks 1310/28.01.1895; BOA., Y. MTV., 303/192, 16Ts323/29.11.1907; “İbrahim Edhem” isminin mühür olarak basıldığı evraklar için bkz. BOA, DH. TMIK. M., 74/6, 10 Nisan 1315/22.04.1899; BOA, DH. TMIK. M., 71/20, 20 Ks 1314/01.02.1899.

⁶⁹³ Muhammed Ali Bey İbrahim Paşa, Emîr-i Umera **İbrahim Paşa el-Milli 1845-1908**, Dirasat ve Tahkik: Abdülfettah Ali el-Botanî-Ali Salih el-Mîranî, Menşûratü'l-Akademiyyetü'l-Kurdiye, Erbil 2009; Eyüp Kıran, **Kürd Milan Aşiret Konfederasyonu**, Elma yay., İstanbul 2003.

⁶⁹⁴ Kıran, **a.g.e.**, s.158-159.

⁶⁹⁵ Bu eser, Milli İbrahim Paşa’nın torunu *Muhammed Ali Bey İbrahim Paşa* tarafından yazılmış olup Abdülfettah Ali el-Botanî tarafından bazı kaynaklarla karşılaştırmak suretiyle destekleyen bir eserdir. Bk. Muhammed Ali Bey İbrahim Paşa, **İbrahim Paşa el-Milli 1845-1908**, s. 59.

⁶⁹⁶ BOA, A. MKT. UM. 335/39, 22 R 1275/29.11.1858.

⁶⁹⁷ Sykes-Picot Antlaşması’nın aktörlerinden olan Mark Sykes, 1905’lerde Kuzey Irak ve Vilayat-ı Şarkiyye’de gezerken Hamidiye Alay komutanı olan Milli İbrahim Paşa’yı da ziyaret etmiştir. Sykes’in bu görüşmede aldığı notlar, Milli İbrahim’in açıklamalarını ve görüşlerini de içerdiğinden ayrı bir önem taşımaktadır. Bkz. Sykes, **The Chalip’s Last Heritage**, s. 320; Ayrıca Sykes’in gezisinin hükümetçe takip edildiği ve Hariciye Nazırı’nca bölgenin haritasını çıkarmakla meşgul olan Sykes’in bu hareketinden men edilmesinin istendiği ile ilgili olarak bkz. BOA., Y. MTV. 248/79, 2 Ca 1321/27.07.1903; Çetinsaya, “Dünden Bugüne Kuzey Irak Üzerine Bazı Notlar”, **Türkiye Günlüğü**, 42/ Eylül-Ekim 1996, s. 38.

⁶⁹⁸ Muhammed Ali Bey İbrahim Paşa, **a.g.e.**, s. 59.

⁶⁹⁹ Rondot ve Wiedemann, Milli İbrahim’in 1863 senesinde aşiretin başına geçtiğini ifade etmiştir. Ancak bu bilgiyi hangi kaynağa dayandırdıklarını belirtmemişlerdir. Bkz. Pierre Rondot, “Les Tribus Montagnardes de L’asie Anterieure. Quelques Aspects Sociaux Des Populations Kurdes et Assyriennes”, **Bulletin d’etudes orientales de l’Institut Français de Damas**, t. VI, 1937, s. 35; M. Wiedemann, “İbrahim Paschas Glück und Ende,” *Asya*, vol. 8 (1909), pp. 34-54; Bruinessen ise, bu dönemde Milli Aşireti’nin çökmekte olduğunu 600 çadır kaldıklarını ve Şammar Aşireti’ne haraç verir duruma düştüklerini yazmıştır.

çevre Begara (Bakara) gibi Arab ve diğer aşiretlere karşı giriştiği başarılı gazvelerle aşiretinin üye sayısını arttırdığı gibi birçok aşireti de Milli Aşireti'ne katmayı başarmıştır⁷⁰⁰. Örneğin Kiki/Kikan Aşireti gibi eskiden Şammar dahilinde ve etki alanında bulunan birçok aşireti de Milli Aşireti'ne bağlayarak Şammar'a karşı başarılar elde etmiştir⁷⁰¹.

Milli İbrahim, aşiretin başına geçer geçmez babası Mahmud Ağa'yı kurtarmanın yollarını aramaya başlar. Babasından aldığı tavsiye üzerine hediye için yanına 15 koyun alarak Mısır Hidivi İsmail Paşa'dan himaye ve destek almak üzere yola çıkar. Mısır'a varır, ancak Hidiv'le görüşmek amacıyla götürdüğü koyunları saray entrikaları sebebiyle kaptırdığı gibi görüşme imkânı da bulamaz. Mısır'daki girişimi başarısız olan Milli İbrahim, Şam'a gider, orada Emîru'l-Hac ile görüşür. Bu görüşmede kendisinden meselesini çözmek için doğrudan sultanla görüşmesi gerektiği tavsiyesi ile yardımcı olabilecek bazı memurların isimlerini alır. Milli İbrahim, İstanbul'un yolunu tutar. İstanbul'a vardığında Hidiv İsmail Paşa'nın da orada olduğunu öğrenir. Şansı yaver giden Milli İbrahim, Hidiv'le görüşme imkânı bulur ve kendisine Milli Aşireti ile Mısır hükümetinin geçmişteki ilişkilerini hatırlatır. Keyfi yerinde olan Hidiv, Milli İbrahim'i hoş karşılar ve Sultan ile görüşmesi konusunda kendisine yardım eder⁷⁰².

Sultan Abdülaziz ile görüşen Milli İbrahim, babası Mahmud Ağa'nın bırakılması için gerekli izni alır. Bunun üzerine Mahmud Ağa serbest bırakılır. Milli İbrahim aşiret idaresinde bir süre babasına yardım eder. Ancak kötü koşullarda uzun süre hapiste kalarak sağlığı bozulan Mahmud Ağa, çıktıktan kısa bir süre sonra fazla yaşamaz ve ölür⁷⁰³.

Mahmud Ağa'nın ölümü üzerine Milli İbrahim'in aşiret idaresinde ölümüne dek kesintisiz süren ikinci dönemi başlar. Milli İbrahim, aşiret adetleri gereği tekrar idareyi ele alır. Aşiretin geleneksel olarak yaptığı üzere Diyarbekirli tüccarların kervanlarına bir nevi gümrük bedeli olarak talanlar düzenler. Bununla birlikte Hristiyanlarla iyi geçinir, onları korur. Talan ve yağmaların dayanılamayacak kadar artması üzerine durumdan

⁷⁰⁰ Bruinessen, **Ağa, Şeyh, Devlet**, s. 96, 290.

⁷⁰¹ Kîkî Aşireti'nden bir dengbêj (bir tür ozan) olan Ehmedê Fermanê Kîkî'nin ağzından kaleme alınan Şammar'a karşı yapılan mücadeleyi de anlattığı "*Delalê Beriyê*" adlı kilam (türkü) için bkz. Stranvan, "*Delalê Beriyê*", **Hawar**, C. 24, Çapxana Midhik el-Mibkî, Şam 1934, s. 4-5.

⁷⁰² Sykes, **The Chalip's Last Heritage**, s. 320-321.

⁷⁰³ Sykes, **a.g.e.**, s. 321.

haberdar olan hükümet harekete geçer ve Milli İbrahim'i, karışıklıklardan sorumlu görülen diğer 6 aşiret reisiyle beraber derdest ederek Sivas'a sürgüne gönderir⁷⁰⁴.

3.1.4.1. Aşiret Reisleri ile Milli İbrahim'in Sürgünü

1880 Şeyh Ubeydullah İsyanı, Milli Aşireti reisi İbrahim'in ve bölgedeki diğer aşiret reislerinin Halep ve Sivas'a sürgünü hadisesinin, bölgedeki karışıklıkları yatıştırmak için “*Anadolu Islahatı*” namıyla meşhur yapılması düşünülen düzenlemelerle ilgili olarak Adana Valisi Abidin Paşa'nın Serkomiser olarak bölgeye atanması arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır⁷⁰⁵.

1877-1878 Osmanlı-Rus savaşının bölge nizamında oluşturduğu gevşeklikten faydalanan Hakkari ve çevresindeki aşiretlerin reisi olan Şeyh Ubeydullah, 1878'de Osmanlı ile İran arasındaki bölgede bağımsız hareket etmeye başlamıştır. Van ve dolaylarındaki aşiretlerde sözü geçen Bedirhan Bey'in oğlu II. Abdülhamid'in yaveri konumunda bulunmaktaydı. Başlarda II. Abdülhamid'in yaveri Bahri Bey vasıtasıyla Şeyh Ubeydullah İran'a doğru yönlendirmekte başarılı olmuştur. Ancak kısa bir süre sonra Şeyh Ubeydullah isyanı Osmanlı Devleti'ne doğru büyüme gösterince tehlikeyi sezen II. Abdülhamid, bölgedeki aşiretleri kendine bağlamaya yönelik bir siyaset izlemeye başlamıştır. Şeyh Ubeydullah ilkin İstanbul'da ikamete mecbur tutulurken burada tutumunda değişiklik görülmeince 1883'te Mekke'ye sürgüne gönderilmiştir⁷⁰⁶.

Aşiretlerin bu isyana olan katılım düzeylerinin yüksek oluşunun da etkisiyle bölgedeki karışıklıkların teskini ve nizamın tesisi gerekçeleriyle Abidin Paşa'nın talimatıyla ve ilgili makamlarca Şeyh Ubeydullah'ın sürgün edilmesinin ardından sorun çıkarabilecek nitelikte tesbit edilmiş olan ve içlerinde Milli Aşireti reisi İbrahim'in de bulunduğu 146 aşiret reisi ve ileri gelen beylerin Halep'e ve Sivas'a sürgün edilmesi kararlaştırılmıştır. Sürgüne gönderilen reis ve beyler için ayrı ayrı gerekçeler belirtilmişse de en önemli gerekçenin Şeyh Ubeydullah hadisesi olduğu vesikadan anlaşılmaktadır⁷⁰⁷. Sürgünün, Şeyh Ubeydullah hadisesinin Vilayat-ı Şarkiye'ye doğru genişleme riski ve tehdidine karşı alınmış ciddi bir önlem olduğunu akla getirmektedir.

⁷⁰⁴ Sykes, **a.g.e.**, s. 321.

⁷⁰⁵ 889 no'lu Şûra-yı Devlet'ten yazılan layihaya bkz. BOA., **Y. PRK. ŞD.**, 1/13, 16 M 1298/18.12.1880.

⁷⁰⁶ Bayram Kodaman, “Hamidiye Hafif Süvari Alayları, II. Abdülhamid ve Doğu Anadolu Aşiretleri”, **Devr-i Hamid Sultan**, C. I, s. 347-349; B. Kodaman, **Sultan II. Abdulhamid Devri Doğu Anadolu Politikası**, s. 28.

⁷⁰⁷ Her ne kadar vesikada 142 yazılmışsa da sürgüne gönderilen aşiret reis ve beylerin sayısının 145 olduğu görülmektedir. Bkz. BOA., **Y. A. HUS.**, 167/25, varak no. 5/2, 3, 4, 14 C 1295/14.05.1881.

Ayrıca bunun yanında Avrupalı devletlerin Berlin Antlaşması'ndaki 61. maddesinde Ermenilere karşı aşiretlerin tazyikinin engellenmesi taleplerine yönelik bölgedeki karışıklığın teskini için Anadolu Islahatı'nın yapılması da bir yan sebep teşkil etmiştir⁷⁰⁸.

Anadolu'da yapılması düşünülen ıslahatlar sebebiyle, 1880 senesinde serkomiser olarak tayin edilen Adana Vilayeti Valisi Abidin Paşa bölgeye gelmiştir. Abidin Paşa, bölgedeki aksaklıkları tespit etmiş ve bu yönde yapılması gereken ıslahatlarla ilgili raporlar hazırlamıştır. Islahatların yapılmasında engel oluşturduğuna inandığı, huzursuzluk kaynağı olarak gördüğü 146 kişiden oluşan aşiret reislerini ve beylerini, 1880 senesinin başlarında Halep ve Sivas'a sürgüne yollamıştır. Sivas'a sürülenler arasında Milli Aşireti reisi İbrahim Bey ve diğer aşiret büyükleri de vardır⁷⁰⁹.

Raporda belirtildiğine göre: "...Diyarbakir'den Halep ve Sivas'a tab'îd olunan 100 neferden müteceviz Ekrad içinde müstahakk-ı mücâzat birtakım eşhas-ı muzırna var ise de bunlar arasında müteneffizan ve mu'teberandan ve ötedenberü saltanat-ı seniyyeye hizmet ve Bedirhan Paşazadelerin vuku'at-ı isyanîyesinde ibrâz-ı hüsn-i sadakat etmiş bir hayli kesian dahi mevcut bulunmasından nâşî, bazıları muntazır-ı mükafat iken vatan ve memleketlerinden tab'îd ile mücazat olunduklarını ve birtakımı da haklarında olunan şikayât ve rivayât-ı bî-esas idüğünü bi'l-beyan tanzîm-i hâl ile istid'â-yı ma'deletden girü durmadıkları Halep'de icra kılınan istintak ve ta'kîbat ve Sivas'da bulunanların bazıları hakkında Bekir Paşa hazretleri tarafından mevrud tahrirat ile kendülerinin birbirini müteakib keşîde etmekde oldukları telgrafname meallerinden anlaşılmuş ve bunların layıkıyla ahvaline vakıf olmayanlar suret-i tab'îdlerinin nizâmat-ı seniyyeye müstenid olmamasına mebni, cümlesine mağdur ve mazlum nazarıyla bakmakda oldukları işidilmiştir.

İstintak ve tahkikat-ı vâkı'adan istidlal olduğuna göre, bu menfiye 3 kısım olub bunlardan biri, pek çok fenalıklarda bulunmuş ve mezalim-i mütenevvi'a-i cansûzane ile memleket ve halkı dehşet içinde bırakmış olduğu ve bir kısmı da, nizam ve hukuka karşı bazı fenalıklarda bulunub, üçüncü kısmı ise sû'î hâl ve mesâvîden külliyyen beriyyü'z'zimme bulunduğu halde, mücerred tağrib olunanların teksîr-i a'dâd ile halkın

⁷⁰⁸ Berlin Kongresi, Matbaa-yı Amire, H. 1298, s. 271; Karaca, **Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa**, s. 37-43.

⁷⁰⁹ BOA., **Y. PRK. ŞD.**, 1/13, 16 M 1298/18.12.1880. Bu dosya, 1880 yılı içerisinde Vilayat-ı Şarkiye'ye yapılması düşünülen ıslahatlar amacıyla gerçekleştirilen sürgünlere dair birbiriyle ilgili vesika, telgraf, dilekçe ve Serkomiser Abidin Paşa'nın raporlarının da olduğu 17 vesikadan oluşmaktadır. Vesikalar 1880 Nisan ayından başlayarak Aralık sonuna kadar devam eden bilgileri içermektedir

*nazar-ı dikkati celb eyliyor ve şu işin kesb eyleyeceği ehemmiyet, bilahare âmâl-i siyasiyelerinin husûlüne medâr olur fikriyle bazı ashâb-ı ağrâzın isnâdâtına uğramıştır*⁷¹⁰.”

Sürgüne gönderilen bölge beyleri, üç kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısım, buldukları memleketlerde pek çok fenalıklarda ve zulümlerde bulunarak halka korku salmış kişilerdir. İkinci kısım, kanunlara ve düzene aykırı davrananlardan, üçüncü kısım, ise kötü davranışlardan uzak oldukları halde, sürgüne gönderilenlerin sayısındaki artışla beraber, bu durumun halk nazarında siyasi emellerin doğmasına sebep olma ihtimali sebebiyle bazı kötü niyetlilerin bu nevi isnadlarına ve yakıştırmalarına uğrayanlardır.

Ma'muretü'l'Aziz Valisi Ahmed Aziz Paşa'nın hazırladığı layihaya göre: “...*bu havalı Ermenileri umumen Rusya'ya mütemayil iken şu aralık bir kısm-ı cüz'îsi İngilizlere temayüle başlamış olmasına ve Kürdler de Rusyalulara yüz çevirmekte...*” dirler⁷¹¹. Bu da bölgede vaziyetin Avrupalıların müdahalelerine açık bir hale dönüştüğünü göstermektedir. 3 ay sonra yolladığı şifreli bir telgrafta da Vali Aziz Paşa, bu kez de, Vilayat-ı Şarkiye'nin “*ahval-i umumiyesi hakkında*”da buralarda yapılacak olan “*ıslahat için ittihaz buyrulacak tedabir-i esasiye ilca'at ve ahval-i mevki'aya ve mizac ve temayülât-ı ahaliye ne kadar münasib olur ise o kadar hüsn-i tesir görüleceği*”ni belirtmekteydi. Vali telgrafının devamında, haddini aşmak istemeyerek de olsa bu talebi ifade etmesinin bir ihtiyaç olduğunu ve bu mütalaasına göre yapılacakların, burada arzu edilen sükuneti sağlayacağını eklemekteydi⁷¹². Görünen o ki Aziz Paşa, yapılan sürgünler konusunda Abidin Paşa ile hemfikir değildi ve şikâyet etmekteydi. Vilayat-ı Şarkiye'de yapılacak ıslahatlar ve alınan sürgün gibi tedbirler konusunda inceleme yapmak üzere görevlendirilen Aziz Paşa, alınan tedbirlerde aşırıya kaçılmamasını ve bölgenin karakterine uygun tedbirlerin alındığı takdirde ıslahatların daha etkili olacağını belirtmekteydi.

Abidin Paşa ise Aziz Paşa'nın aksine hazırladığı ayrıntılı layihasında, sürgün edilenlerle ilgili olarak, ahaliden birçoklarının bunlar hakkında şikâyet ettiklerini, ancak akrabalarına yazarak geri döneceklerini, haklarında şikâyet ile aleyhte şahitlik

⁷¹⁰ “*Dahiliye Nezareti Celilesi'ne Takdim Olunan Layiha'nın Suretidir.*” Bk. BOA., Y. PRK. ŞD., 1/13, Layiha Sureti v. 1, 3 B 1297/11.06.1880.

⁷¹¹ “*Mabeyn-i Hümayun Başkitabet Celilesi Cânib-i Alisine*” Ma'muretü'l'Aziz Valisi'nin layihısından, bk. BOA., Y. PRK. ŞD., 1/13, 3 B 1297/11.06.1880.

⁷¹² “*Ma'muretü'l'Aziz Vilayeti'nden Gelen Şifreli Telgrafın Halli*” BOA., Y. PRK. ŞD., 1/13, 22 Ağustos 1296/03.09.1880.

edenlerden hesap soracakları şeklinde haberler gönderdiklerini belirtmiştir. Bu haberler, halkı büyük korkuya ve telaşa düşürerek yerlerini terk etmelerine sebep olmuştur. Sürgün edilen şahısların varlığının ıslahatların yapılmasına engel olduğunu, hükümetin ne olursa olsun memleketlerine dönmeye müsaade etmemesi gerektiğini, dönmeleri halinde hükümet nüfuzunun azalacağı ve ahalinin dehşet ve ızdıraplı bir hale düşeceğini, asayişin ihlal edilmiş olacağını ifade etmiştir. Vilayat-ı Şarkîye'deki mevcut durumun zaten dost düşman nazarındaki politik etkisinin yeterince kötü olduğu, bunların aileleriyle beraber Şam'da veya münasib mahallerde iskân edilmelerini istemiştir⁷¹³. Abidin Paşa, Aziz Paşa'dan farklı olarak sürgün edilmiş olanların sadece kendileriyle sınırlı kalmayarak ailelerini de kapsamak suretiyle yerleşim yerlerinden uzak Şam gibi yerlerde iskân edilmelerinin ıslahatlar için daha uygun olduğunu savunmuştur.

Diyarbakir Müfettişi ise yazısında, sürgündeki beylerin geri dönmeleri ihtimaline karşı Ermenilerin de korku içerisinde olduklarını belirtmiştir. Beylerin büyük çoğunluğunun yerli ahaliye, hükümet ve emniyete zarar verdiğini; bu sebeple Ekrâd-ı merkumenin/ahalinin şikâyetlerinin çok önemli olduğunu, birkısımının suçsuz olduğunu ancak bunların mahkemelerinin bir şekilde Diyarbakir'de yapılması halinde, yerli ve yabancıların korkarak şikâyetlerinden vazgeçme ihtimallerinin bulunduğunu ve böylece davaların sonuçsuz kalabileceğine dikkat çekmiştir⁷¹⁴.

Bir başka layihada Abidin Paşa'ya muhalefet eden ifadelerde dikkat çeken ikazlar mevcuttur. Bahse konu sürgün reis ve beylerin yerlerinden uzaklaştırılmalarına sebep teşkil etmek üzere Abidin Paşa ve refakatinde bulunanların "*ahali-i gafileyê her türlü menviyat ... ifa ettirmek için bazı talimat ve telkinat-ı hafiyede buldukları*" ima edilmiştir. İngilizlerin bölgeye nüfuz etmeye kalkıştığı bir zamanda bu reislerin sürgünleriyle boşalan nüfuzu doldurmaya başladıkları ve bu işe kalkışanların böyle bir işe nasıl kalkıştıklarını sorgulayarak sürgüne tâbi tutulan resilerle ilgili olarak "*bunların içlerinde bazı efkar-ı mazarraya tâbi birkaç şahıs bulunmuş ise de ekserisi bî-gunah ve temiz hal adamlar olarak bunlar kemal-i sefalet ve perişan ile sürünmekte oldukları...içlerinde efkar-ı mazarraya tâbi olanlar ise 5 - 6 kişiden ibaret bulunduğu...ve Abidin Paşa hazretlerinin Kürdlerin oradan kaldırılarak oraca*

⁷¹³ "Şûra-yı Devlet Dahiliye Dairesi Aded 889"dan bk. BOA., Y. PRK. ŞD., 1/13, 16 M 1298/18.12.1880.

⁷¹⁴ "Şûra-yı Devlet Dahiliye Dairesi Aded 889"dan bk. BOA., Y. PRK. ŞD., 1/13, 16 M 1298/18.12.1880.

asabiyyet-i kavmiyelerine halel bir işi muceb olacak muamelede bulunmaları münasib olmayacağı” ifade edilmiştir. Ayrıca İran sefiri Muhsin Han’ın Sultan’ı ziyaretinde Şah’ın telgrafının içeriğine dair ifade ettiği “*Şeyh Ubeydullah Efendi ile taallukat ve mensubiyatının ve 15 kadar ruesa-yı Ekradın hudud boyundan tard ve tab’idleriyle hukümet-i İrani’ye teslimi*” teklifinin mezhep ihtilafından kaynaklı bir husumet olduğu ve hane, mal, can ve ırzlarından emin olunmadığı bir şekilde bunların mecburi hicretle “*birtakım Sunnilerin Hukümet-i İrani’ye teslimi hususunun nasıl vicdan kail olabilir*” diyerek eleştirmiştir. Buna dayanak olarak da “*Çünkü Osmanlıların ötedenberü bu misillü mültecileri himaye(si)...cümlelerin taht-ı itirafında olduğu gibi cennet-mekân Abdulhamid Han hazretlerinin zaman-ı saltanatlarında Macar Mültecileri haklarında ittihaz buyrulmuş olan muamelat-ı müşfikane dahi malumdur.*” diyerek Abdidin Paşa ile zıt fikirler öne sürülmüştür⁷¹⁵.

Bürokratların kendi aralarında çelişkiye düşmelerine sebep olan durum biraz da sürgün edilenlerin bir kısmının üzerlerine atılı suçlarının sabit olmaması evrakların yetersiz ve hazırlanmamış olmasıydı. Bu sebeple Dersaadet İstinaf Mahkemesi’ne intikal eden konu sebebiyle diğer ön mahkemelere ve bunların müdde-i umumiliklerinden taleple hazırladıkları evrakın eksikliklerin tamamlanması için kendi aralarında yazışmalarda bulunulmuştur. Sürgün edilenlerin suçlarına dair sorguların ve suç konusunda iddia konumunda bulunanların evrak kayıtlarının bulunmayışı ve uzayan sürgün durumu konusunda aşiret mensuplarının II. Abdülhamid’den merhamet talebiyle Dersaadet’e gelişlerinin ve mazlum olduklarına yönelik arzuhallerinin sıklaşması da zorlayan sebepler arasında bulunmaktaydı. Bu sebeplerin yanısıra Aziz Paşa’nın Ma’muretü’l-aziz valisi olmakla bölgeye aşına, Abidin Paşa’nın Adana valisi olmakla bölgeden uzak oluşunun yapılan değerlendirmelerde etkisi olduğu düşünülebilir⁷¹⁶.

Sürgüne tâbi tutulan 146 aşiret reis ve ileri gelenlerin isim listesi şu şekildedir

Tablo 10⁷¹⁷:

⁷¹⁵ BOA., Y. A. HUS. 167/25, varak no. 2/1, 14 C 1298/14.05.1881.

⁷¹⁶ BOA., Y. A. HUS. 167/25, varak no. 1/1, 12 Ca 1298/12.04.1881.

⁷¹⁷ *Hapishane-i Umumi Müdürlüğü* kayıtlarında 142 aded gösterilen şahısların, aslında tablo 10’da gösterildiği üzere tek tek toplandığında 146 şahıs olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu karışıklığın sebebi ise, cezaevi idaresinin aynı aileden birkaç kişiyi tek sırada ve rakamda toplamış olmasından kaynaklanmıştır. Ayrıca Müdürlüğün belirttiği üzere: “*14 neferin dahi bunlardan bazılarının hizmetkarları oldukları Hapishane-i Umumi Müdürlüğü canibinden mersul Esami Defteri’nde muharrer*” yani bazılarının aşiret reislerinin hizmetkarları olmasından ve bunların sayıya dahil edilip edilmemesinin bu karışıklığa mahal verdiği düşünülmektedir. Hata olduğunu düşündüğümüz tesbitleri yeri geldiğinde belirttik. Bkz. BOA., Y. A. HUS. 167/25, varak no. 5/2, 3, 4, 14 C 1298/14.05.1881.

Tablo 10: Sürgün 146 Aşiret Reisi ve Beyin İsim Listesi

SÜRGÜN 146 AŞİRET REİSİ VE BEY İSİM LİSTESİ	
1	Siird Sancağı'nda Rişkotan Aşireti Reisi Mustafa Kutto Ağa
2	Garzanlı Hacı Fettah Bey
3	Merkum Hacı Fettah Bey'in biraderi Hamid Bey
4	diğer biraderi Emin Bey
5	Merkum Hacı Fettah Bey'in oğlu Seyfeddin Bey
6	Alikan Aşireti ağası Ömer Pertev(Burto) Ağa
7	Garzan dahilinde Pencinar Aşireti ağası Çeto Ağa
8	Şirvan'da Şîr Beyzade İsmail Bey
9	Şirvan Kazası'nda Said Bey ve
10	oğulları Fettah ve
11	Hurşid Beyler
12	Şirvan Kazası'nda Usturkan Aşireti ağalarından Şêr Bey ve
13	Süleyman ağalar
14	Şirvan Kazası'nda Kefre karyesinden Muhammed Bey
15	oğlu Halil bey ve
16	diğer oğlu Muhammed Bey
17	ve diğeri Derviş Bey
18	Şirvan Kazası'nda Nuvin karyeli İbrahim oğlu Abo Ağa
19	Şirvan Kazası'nda Hizan nahiyesinde Hursi karyeli Muradoğlu Ağa
20	Taallukatından Çeko oğlu Süleyman
21	ve Kasım oğlu Selim
22	Hizan'da Hirid karyeli Aziz oğlu Ali Ağa
23	Şirvan'da İrun nahiyesinde Telli ve
24	Abdi beyler ve
25	Hanedanı'ndan Şerif Bey
26	Şirvan'da Hob karyeli Kerim Bey

27	Hacı Fettah Bey'in taallukatından Reşid Bey oğlu Muhammed Ali Bey
28	Sason Kazası'nda Bekiran Aşireti Ağası Kekve(y?)s Ağa
29	Pencinar Aşireti Ağavatından Bekiro Ağa
30	Alikan Aşireti Ağası Zokhrab Ağa
31	Beranlı Aşireti'nden Şiro Ağa
32	Pencinar Aşireti'nden Cindî Ağa'nın oğlu Lindi Ağa
33	Refiki Halil bin Halid Ağa
34	Rişkotan Aşireti'nden Salih bin Sebli Ağa
35	Sason'da Papo karyeli Hüseyin Ağa'nın oğlu Genco Ağa
36	Milikan karyesi ağavatından Mûrî Ağa
37	Refiki Halef Ağa
38	Sason Kazası'nda Comanlı Aşireti reisi Hacı Hamo Ağa
39	Pervarili Nahiyesi'nde Khaskhar karyeli Telli Ağa
40	Timur bin Cihangir Ağa
41	A'taf karyeli diğer Cihangir Ağa
42	Derviş Ağa
43	Deştê Tan karyesinde Kasım bin Fendi Ağa
44	Erde Kazası'na tâbi Çan karyeli Ömer Ağa
45	Beşiri Nahiyesi ağavatından Tilmizli Mîrza Ağa
46	Zercil karyeli İbrahim Haso Ağa
47	oğlu Haso
48	diğer oğlu Zerko
49	karye-i merkumeli Ali Muhammed Bey Ağa
50	Sinan karyeli Hacı Reşid Ağa
51	El-Hadîn(Medine) karyeli Said Ağa
52	Ğanco Diş karyeli Şuveys Ağa
53	Şeyh Şoban karyeli Emin Ağa
54	İsa Ağa

55	Hamid Ağa
56	Milli Aşireti Ağaları Timavî-zade İbrahim ⁷¹⁸
57	ve Muhammed
58	ve Ali ağalar
59	ve Karakeçi Aşireti reisi Halil Bey
60	biraderi Dırêhê ⁷¹⁹
61	Silvanlı Abdullah Bey
62	Kulblu Telli Ağa
63	ve biraderi Mirza Ağa
64	Silvanlı Reşid Ağa
65	Hazrolu Seyfeddin Ağa
66	Kasır karyeli Hasan Ağa
67	biraderi Ali Ağa
68	Dilêser karyeli Hüseyin bin Ali
69	Hesar nahiyesi Ağası Abdurrahman oğlu Muhammed Ağa
70	Aynî Kâf karyesi muhtarı Hasan Kanco
71	Kercos(Gercüş) nahiyesi ağası Hasan Şemdin-zade Hüseyin Ağa
72	ve biraderi Osman Ağa
73	Kefri karyeli Cibtil bin Abdi Ağa
74	‘Arnaslı Osman Timur Ağa
75	Saruhan bin Osman Ağa
76	Nefs-i Siirdli Hamid Ağa
77	biraderi Reşid Ağa
78	diğer biraderi Hacı Musa Ağa

⁷¹⁸ Milli ve Karakeçili Aşiret reislerinin sürgün edilmelerine dair *Hapishane-i Umumi Müdürlüğü*'nün kaydında, iki aşiret halkının süregiden kavga ve çatışmalarına reislerin sebep olduğu ve vergi vermekten kaçındıkları sebep gösterilmiştir: “İşbu iki aşiret halkı ruesa-yı muma ileyhuma teşvikiyle tekâlif-i mîriyeden kendülerini istisna eylemekde oldukları gibi her-bâr yekdiğeriyle kavga ve envâ’i fenalıklar ika’ından hâlî olmadıkları” şeklinde kısa not iliştilmiştir. Bkz. BOA., **Y. A. HUS.** 167/25, varak no. 5/3, 14 C 1298/14.05.1881.

⁷¹⁹ Abdurrahman isminin aşiretlerce ve yörede kısaltılarak söyleniş şekli.

79	oğulları İsa ⁷²⁰
80	ve Hamza ağalar
81	Zabtiye Mülazımı sabık Hacı Süleyman Ağa
82	Yusuf Ahmed Hacı
83	karındaşı İsa Efendi
84	Hacı Nimet Çavuş
85	Hüseyin Çavuş
86	Hamid oğlu Abdurrahman
87	Fettah oğlu Mustafa
88	Şırnaklı Ağa Yusuf oğlu Muhammed Ağa
89	Tayy şeyhi Abdurrahman
90	Çilbeg ağası Ali bin Remo
91	Hasar nahiyesinin Ağası Abdurrahman Ağa'nın oğlu Muhammed Ağa
92	Habizbini nahiyesi Ağası Hasan Temo
93	Biraderi Ali
94	Timurili Şeyh Abdulhay
95	Taşlıbiro Halilo oğlu Dilli
96	biraderi Fethi
97	Ahmed Muhsi
98	Kefer-havar karyeli Muhammed Bey bin Halef Bey
99	İsmail Virdî
100	Millü Ağası Yusuf Ağa⁷²¹

⁷²⁰ 79 ve 80 numaradaki İsa ve Hamza ağalar kardeş ve iki kişi olmasına rağmen aynı sırada “*bu dahi*” ibaresi ile tek kişi olarak sayılmışlardır. *Hapishane-i Umumi Müdürlüğü*'nün tuttuğu 142 kişi adedindeki karışıklık sebeplerinden bir tanesi de bu kayıttır. Olması gereken aded 146'dır. Bkz. BOA., Y. A. HUS. 167/25, varak no. 5/3, 14 C 1298/14.05.1881.

⁷²¹ Garip olan 100. sıradaki *Millü ağası Yusuf Ağa* ile 120. sıradaki *Şeyh Musa oğlu Milli Aşireti Reisi Yusuf Ağa*'nın aynı kişi olması ihtimali ve mükerrer kayıt düşülme ihtimalidir. Burada iki aded Yusuf Ağa'nın olma ihtimali zayıf görünmektedir. Yusuf Ağa'nın bir ve aynı kişi olmakla onun isminin sehven mükerrer kaydının tutulması uzak bir ihtimal değildir. Ayrıca anlaşılan o ki Yusuf Ağa, Millilerin Mardin kısmındaki Milli-i Kebîr Aşiret ağasıdır. Yoksa kesin olan bilgi o ki, Urfa, Viranşehir ve Karacadağ taraflarındaki kırsal ve çöl kısmındaki *Milli Aşireti Reisi Timavî-zade Milli İbrahim Ağa*'dır. Bkz. BOA., Y. A. HUS. 167/25, varak no. 5/4, 14 C 1298/14.05.1881.

101	Kercoslu Hasan Şemdin-zade Hasan ⁷²²
102	ve Osman Ağalar
103	Ramanlı Abdi Halef
104	Baraklı Süleyman el-Hüseyin oğlu İbrahim Ağa
105	Alikan ağası Abdi Ağa
106	Îsî karyeli Serokhan
107	İnotlu Şa'bo
108	Hasankeyfli İbrahim Nimet'in oğlu Nu'man
109	Ramanlı Abdi Halef'in oğlu Halef
110	Keferîli Halil bin Abdulhay
111	Meşkinli Ahmed Ağa
112	Meşkinli Hami Paşa
113	Midyatlı 'Abez
114	Ali Bali Bey
115	ve refiki Hasan Bey
116	Mardinli tüccardan Ahmed Ağa bin Mustafa
117	Mardinli Kasab Hamid Ağa bin Mahmud
118	Çiftçi Veli Ağa bin İbrahim
119	biraderi Kaso
120	Milli Aşireti reisi Yusuf Ağa bin Şeyh Musa
121	Midyatlı Hacı Abdullah Ağa bin Halef
122	oğlu Halef Ağa
123	Midyatlı çiftçi Abdi Ağa bin Bozo
124	Midyatlı tüccardan Numan Ağa bin İbrahim
125	Midyatlı Ali Ağa bin Ali
126	İbrahim Ağa bin Süleyman

⁷²² 101 ve 102. sıradaki Kercoslu Hasan Şemdin-zade Hasan ve Osman Ağalar dahi aynı sırada tek kişi sayılmışlardır. Bkz. BOA., Y. A. HUS. 167/25, varak no. 5/4, 14 C 1298/14.05.1881.

127	Ahmed Ağa bin Abdi
128	Meşayihden Abdullah Efendi
129	Çiftçi Ali Ağa bin İsa
130	Safer Kaçah Ali oğlu Derviş
131	Midyat Kazalı Muhammed Bey ⁷²³
132	ve Abdi Kahya
133	Siirdli Rikkat bin Numan
134	Hizanlı Şeyh Muhammed bin Şeyh Resul
135	Hobanlı Abdi bin Osman
136	Şırnaklı Abdullah bin Şahin
137	Garzanlı Muhammed bin Hacı Maruf
138	Siirdli Abdal bin Seyyid Muhammed
139	Siirdli Mecid bin Hasan
140	Garzanlı Hamo bin Cundî
141	Midyatlı Hasan bin Gayr
142	Midyatlı Hasan bin Muhammed
143	Kolaklı Kıtto bin Osman
144	Diyarbakirli İskender bin Muhammed
145	Siirdli Ali bin Abdullah
146	Silvanlı Feyo bin Abdullah

Abidin Paşa'nın yukarıda isimleri belirtilen sürgüne gönderdiği ve isimleri *Hapishane-i Umumi Müdürlüğü* tarafından *Esami Defteri*'nde yazılmış olan Ekrad reisleri hakkında tutulan evraklar, 14 Mayıs 1881 tarihinde Sabık Hakkari Müdde-i Umumisi, Sabık Suriye Müdde-i Umumisi İsmet ve halen Bağdad Müdde-i Umumisi

⁷²³ 131 ve 132. sıradaki Midyat Kazalı Muhammed Bey ve Abdi Kahya dahi tek sırada sayılmışlardır. Bunlardan sonra bir çizgi çekilmiş olup 128 kişi sayılarak şu ibare düşülmüştür: “*Ekrad-ı merkumeden mevcut bulunan 47+81 Na-mevcut olan = Yekûn 128. Balada muharrer beylerin şubesi olduğu Bâb-ı Zabtiye'den gönderilen defterde esamisi muharrer bulunur.*” Kaydından sonra da 133'ten 146'ya kadar yekûn: 14 kişi doğru olarak sayılmış olup maalesef *Cümle-i Yekû: 142* denilerek toplam aded 146 olması gerekirken belirttiğimiz gibi vesikanın aslında ik elde toplamda maddi hata yapılmıştır. Bkz. BOA., Y. A. HUS. 167/25, varak no. 5/4, 14 C 1298/14.05.1881.

Esseyid Ahmed Fethi tarafından tek tek incelenmiştir. Onlar tarafından yapılan evrakların mütalaası sonucunda *Muhakemat-ı Cezaiyye Usulü* ve diğer kanun kaidelerine göre hiçbir sorgu ve incelemenin yapılmadığı tespit edilmiştir. Evrakların *Komiserler Mustantkı'nın* (Sorgu Hakimi) layiha şeklindeki bir fezlekesi, Abidin Paşa'nın bir kıta layihası ve *Mardin Sancağı İdare Meclisi'nin* 538 numaralı mazbatası ve çeşitli iddia ile konuşmalara dair yazışmalardan ibaret olduğu görülmüştür. Ayrıca yine onlar tarafından fezleke maddelerine yönelik Mardin Meclis İdaresi mazbatasının bir örneğinden Abidin Paşa'ya ve ilgililere sunulmak üzere özet çıkarılmıştır. Buna göre, sürgün edilen beylerden birtakımının isimlerine rastlanmamış olup kendi ifadelerine ve Bab-ı Zabtiye'den alınan bilgilere göre Halep'te sorgulandıkları anlaşılmıştır. Ayrıca evraklara göre, bu beylerden 2 kişinin suçsuz olduğu ve 14 kişinin ise beylerden bazılarının hizmetkarları olduğu ve haklarında rivayet olunan ahvalleri isimleri ile birlikte "*Hapishane-i Umumi Müdürlüğü*"nün yolladığı "*Esami Defteri*"nde belirtilmiştir⁷²⁴.

3.1.4.2. Milli İbrahim'in Sürgün'den Firarla Aşiret'in Başına Dönüşü

Sivas Vilayeti'nden gelen telgrafnamede, Sykes'ın eserinde, Milli İbrahim'in firar eyleminin gelişimi ile ilgili olarak ona anlattıklarında yer verdiği kadar ayrıntılar yoksa da sürgünden kaçış hadisesini doğrulayan bilgiler bulunmaktadır. Buna göre, Sivas'ta sürgün bulunan beyler, Milli İbrahim'le birlikte 14 şahıstan oluşmaktadır⁷²⁵:

"1. *Eyub Beyzade Halil* ve 2. *biraderi Dirêhê/Dirê'î*⁷²⁶ beylerle, 3. *Milli Aşireti reisi İbrahim* ve 4. *biraderi Muhammed* ve 5. *amucaları Ali Ağalar yekdiğeri aleyhinde hücum ve mukateleden ve ahalinin eşya ve hayvanatını iğtisabdan ğayr-ı hâli buldukları mahallî komisyon mazbatasından* ve 6. *Pencinar Aşireti reisi Çeto kâtil ve gâsıb ve kutta'î tarîk makûlesinden* ve 7. *Rişkotan Aşireti reisi Misto Kutto şakavet-i müstemirre ve bilfiil cinâyât-ı cesîme ashabından oldukları takdim kılınan layiha ve evrak-ı tahkikiyyeden* ve 8. *Midyat Kazası Meclis-i İdare azasından Mehmed Bey*

⁷²⁴ BOA., Y. A. HUS. 167/25, varak no. 5/4, 14 C 1298/14.05.1881.

⁷²⁵ Sivas'ta tutuklu olduğu belirtilen beylerin sayısı, vesikada 13 olarak belirtilmişse de bu sayının 14 olduğu görülmektedir. Rakamlandırma vesikanın aslında olmayıp tarafımdan yapılmıştır. "*Şûra-yı Devlet Dahiliye Dairesi Aded 889*"dan bk. BOA., Y. PRK. ŞD., 1/13, v. 2b, 16 M 1298/18.12.1880.

⁷²⁶ "Dirêhê/Dirê'î" ismi, yörede yaygın olan isim kısaltma adeti sebebiyle, "Abdurrahman" isminden bozulmuştur. Benzer bir şekilde "Dirêhê/Dirê'î" ismi de Milli İbrahim'in muhalifi olan Karakeçi Aşireti reislerinden "Abdurrahman" Bey'in bozulmuş hali olarak kullanılmıştır. Hatta Milli İbrahim'in aşiretler ve çevrede kısaltılarak "Berho" olarak söylenmiştir. Bkz. Bozkurt, **Tarih Boyunca Aşiretçilik ve Şanlıurfa Aşiretleri Tarihi**, s. 150-151, 156.

*müttehim olmayub beraât-i zimmetine dair komiser-i sani tarafından gönderilen muameleli arzuhalden ve 9. **Abdi Kahya** hükümete istenildiği halde gelmemekten başka bir fi'il-i fazîha bulunduğu dair hakkında şikâyetçi olmadığı evrak-ı tahkikiyeden anlaşıldığı gibi 10. **Viranşehir Kazası'ndan Hüseyin Kanco**'nun evrakı bulunmadığı cihetle ef'al ve hareketi bilinemediği ve 11. **İsmail** ve 12. **pederi** ve 13. **Şa'bo** ve 14. **'Anter nâm şahıslar erbâb-ı şakavet ve eşhas-ı muzırradan buldukları Diyarbekir'den gelen telgrafnameden müstebân olub bunlardan Misto Kutto ve İsmail ve pederi ve Şa'bo ve 'Anter, Zabtiye Nezareti tahtında buldukları halde firar etdikleri gibi, Eyub Beyzade Halil ve Dire'i ve Milli Aşireti reisi İbrahim ve Muhammed ve Ali zaptiyeye terfikan hamama gitmek üzere iken firar etdikleri ve takib olunduysa da ele geçirilemeyüb muhafazasına memur olanların istintakı derdest-i icra olduğu ve firariler ile Sivas'da mevcut eşhası diğer vilayet ahalisinden olmasına ve bu makûle eşhasın istintak ve muhakemelerinin Mehâkim-i Nizamiye'ye havalesi irade-i aliye iktizasından bulunmasına binaen elde bulunanların evrak-ı tahkikiyeleriyle ma'an mahallerine irsali lüzumu iş'ar olunmuş ve bi'l-isti'lam Haleb'den gelen muharreratda dahi bunlar 90 bu kadar neferden ibaret ve bir o kadar da hizmetkarları bulunduğu..." ifade edilmiştir⁷²⁷.***

Mahallî Komisyon mazbatasında belirtildiğine göre, Milli Aşireti namına reis İbrahim beyin ve Karakeçi Aşireti'nden Halil ve Dire'i beylerin sürgün edilmelerine temel teşkil eden suçların, aşiretlerini birbirlerine karşı ölümlü sonuçlanan hücum ve saldırıları ile ahalinin eşya ve hayvanlarını gasbetmek olduğu belirtilmiştir⁷²⁸. Hapishane-i Umumi Müdürlüğü'nün kaydında ise, iki aşiret halkının süregiden kavga ve çatışmalarına reislerin sebep olduğu aynen belirtilmiş iken, bir diğer sebep olarak da vergi vermekten kaçındıkları gösterilmiştir⁷²⁹.

Haleb Kumandanlığı ise, bu kadar kişinin muhafaza edilmesinin güçlüğüne ifade ederek, giyilen kıyafetlerin farklı olmaması ile asker sayısının yetersizliği sebebiyle firar olaylarının yaşanmasının kolaylaşmış olduğunu ayrıca artık ne yapılacaksa bir an

⁷²⁷ “Şûra-yı Devlet Dahiliye Dairesi Aded 889”dan bk. BOA., **Y. PRK. ŞD.**, 1/13, v. 2b, 16 M 1298/18.12.1880; İsmi “Dire'i” telaffuzu, Karakeçi Aşireti'nden Abdurrahman'dan bozulma aşiret arasındaki söyleniş biçimidir. Bkz. Şevket Beysanoğlu, **Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi**, C.2., Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sanat yay., Ankara 2003, s. 768.

⁷²⁸ BOA., **Y. PRK. ŞD.**, 1/13, v. 3, 16 M 1298/18.12.1880.

⁷²⁹ “İşbu iki aşiret halkı ruesa-yı muma ileyhuma teşvikiyle tekâlif-i mîriyeden kendülerini istisna eylemekte oldukları gibi her-bâr yekdiğeriyle kavga ve envâ'i fenalıklar ika'ından hâli olmadıkları” şeklinde kısa bir not iliştilmiştir. Bkz. BOA., **Y. A. HUS.** 167/25, varak no. 5/3, 14 C 1298/14.05.1881.

önce yapılması gerektiğini belirtmiştir. Bu yetersizliklerin yanında Harbiye Nezareti de gönderdiği telgrafla kışlanın hapisane şeklinden kurtarılmasını talep etmiştir⁷³⁰.

Haleb Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen şifreli telgrafta aşiret reis ve beylerin askeri kışlada tevkifte oldukları halde nakledilmesi gereken yerlere nakillerinin yapılmaması sebebiyle içlerinden birkaçının firar ettiği, bir kısmının yakalandığı, geri kalanının hala tutuklu bulunduğu belirtilmiştir⁷³¹. Tam da firarların yaşandığı günlerde, Haleb'te uzayan sürgünlüklerinden şikâyet eden reis ve beylerden 16'sı, bu ortamın kendilerinde oluşturduğu psikolojiyle Sultan II. Abdülhamid'e hitaben Yıldız Sarayı'na telgraf çekerek tahliyelerini talep etmişlerdir⁷³².

2 ay sonra bu kez Sadaret makamından Diyarbekir'e gönderilen telgrafta, Haleb'te tutuklu reis ve beylerin tamamının firar ettiği, çoğunun ise Diyarbekir'e geri döndüğünün haber alındığı, durumun incelenerek işin aslının bildirilmesinin beklendiği belirtilmiştir⁷³³.

Her ne kadar Abidin Paşa'nın tedbir olarak uygulamaya koyduğu bu sürgün siyaseti, ilk başlarda hükümetçe doğrudan reddedilmemiş olsa da sonradan bu terk edilmiştir. Gidişatı farkedenden Mamuretü'l-Aziz Valisi Aziz Paşa gibi bazı bürokratların geçerli bulmayarak eleştirdikleri bu siyaset, sürecin Ermeni lehinde ilerleyen bir hal alması gibi sebeplerle, II. Abdülhamid'in bölgede aşiret yanlısı siyasetine evrilmiş ve eski uygulamalar tedricen terk edilmiştir.

Nitekim bölgede, beylere muhalif olan ahalinin şikâyetle; beylerin memleketlerine geri dönmelerine izin verilmemesi şeklindeki taleplerinin Rum, Ermeni, Süryani ve Ya'kûbî patriklerine iletilerek ve onlar eliyle ilgili makamlara belirtilmek suretiyle bir şekilde duruma taraf olmaları, dengelerin ne kadar nazik bir hal aldığına işaret etmektedir⁷³⁴.

Serkomiser Abidin Paşa'nın 1880 senesinde Vilayat-ı Şarkıyye'de aralarında Milli İbrahim Paşa'nın da bulunduğu 146 reis ve beyin Halep ve Sivas'a sürgünü

⁷³⁰ Şûra-yı Devlet Dahiliye Dairesi Aded 889'dan, Nusha-i Saniye, BOA., Y. PRK. ŞD., 1/13, v. 2b, 16 M 1298/19.12.1880.

⁷³¹ "Haleb Vilayeti Vekaleti'nden Gelen Şifreli Telgrafname'nin Hallidir" bk. BOA., Y. PRK. ŞD., 1/13, 28 Ş 1297/05.08.1880.

⁷³² "Mabeyn-i Hümayun Serkitabeti Vasıtasıyla Daire-i Hazret-i Şahaneye" bk. BOA., Y. PRK. ŞD., 1/13, 27 Temmuz 1296/08.08.1880.

⁷³³ "27 Eylül 1296 tarihinde Diyarbekir Vilayeti'ne Yazılan Telgrafname-i Samî Suretidir" Bab-ı Ali Daire-i Sadaret-i Uzma Telgraf Odası'ndan gönderilen telgraf için bk. BOA., Y. PRK. ŞD., 1/13, 27 Eylül 1296/09.10.1880.

⁷³⁴ Şûra-yı Devlet Dahiliye Dairesi 889 numaralı vesika, Nüsha-i Saniye, BOA., Y. PRK. ŞD., 1/13, v. 1, 16 M 1298/19.12.1880.

çerçevesindeki tedbirler, Avrupalı devletlerin Berlin Antlaşması ile azınlıklara yönelik talep ettikleri haklar bağlamında 1878'de başlayan ve 1896/97'ye kadar Anadolu Islahatı Meselesi⁷³⁵. şeklinde devam eden sürecin bir parçası ve ilk halkasıdır. Gerek Berlin Antlaşması'nda taahhüd edilen azınlıkların bölgedeki aşiretlere karşı korunması, gerekse 1880 senesindeki Şeyh Ubeydullah isyanının bölgedeki milliyetçi refleksi hareketi geçirdiği göz önünde bulundurulduğunda, bölgedeki sürgünlerin esas sebebi anlaşılmaktadır. Sürgünler yoluyla Abidin Paşa'nın Anadolu'da ıslahat uygulamalarının selameti için uygun bir ortamın tesis edilmesinin amaçlanmış olduğu ortaya çıkmaktadır.

Milli İbrahim, 6 ay ya da daha fazla süren zor sürgünlük şartları sonucunda Viranşehir'de bulunan annesine mektup yollar. Mektupta annesinden birkaç kısrak yollamasını ister. Aklında Sivas'tan kaçmak vardır. Annesi hükümetten gerekli izni alarak Sivas'a 7 kısrak yollar. Hayvanlar ulaşır ve Milli İbrahim adamlarıyla atları incelemek için dışarı çıkma izni alırlar. Bu esnada Milli İbrahim'in bir işaretyle hızla her biri birer ata binerek askerlerin gözü önünde sıvışırlar. Arkalarından asker ve zabitlerin takibatı 3 saat kadar sürer. Malatya'ya doğru yol alırlarken zamanla, takibattaki asker sayısı 4'e düşer. Daha sonra onları da atlatan firariler yönünü dağlara doğru çevirir. Uzun süren ve yorgunluk veren kaçış, tanımadıkları yerlerde kayboldukları hissiyle yerini yılgınlığa bırakır. O esnada yolda karşılaştıkları bir ağa ile aralarında geçen konuşmada; Milli İbrahim'in yanlış beyanına rağmen Milli İbrahim'i ismiyle tanıyan ağa, kendisinin de aslında Millilerden olan Sinemli/Sinemilli ağalarından olduğunu belirtir ve askerlerin köylerde kendilerini aradığını ve gelirse onları saklayacağını söyler. Firariler ağanın evine gider, ne var ki izlerini süren zabitler bir müddet sonra evin önüne gelirler. Zabitle bir süre tartışan ağa, adet üzere askerlere yemek ikram edebileceklerini, fakat illa ki misafirlerini yakalamak istiyorlarsa ancak bir alay ile gelip bu işi yapabileceklerini söyleyerek, 700

⁷³⁵ Karaca, bu ıslahat meselesini genel anlamda Şakir Paşa'nın bu meseleye mahsus olarak tayiniyle başlatmayı tercih etmiştir. Ancak meselenin 1878 Berlin Antlaşması'nın hemen ertesinde başlayan bir süreç olduğu da yukarıda aktarılan vesikalarda ortaya konan bilgilerle ortaya çıkmaktadır. Bkz. Ali Karaca, **Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa** (1838-1899), Eren yay., İstanbul 1993, s. 37-39, 162-163; karşılaştırınız. "Rumeli'nin vaktiyle olan ehemmiyet politikası ...cihetlerine nakl ettiğiinden ...lehu'l-hamd buralarda anasır-ı İslamiye'nin kesreti yani Ermenilerin 7-8 misli derecesinde bulunmasıyla bundan dolayı ehemmiyet-i mebsutanın ba-tedric zail olması me'mul idüğü." Ma'muretü'l-Aziz Valisi'nin layihısından, bkz. BOA., **Y. PRK. ŞD.**, 1/13, 3 B 1297/11.06.1880; keza "bu havalinin muhtac olduğu ıslahat için itihaz buyurulacak tedabir-i esasiye ilcaat ve ahval-i mevki'e ve mizac ve tamamıyla ahali ile ne kadar münasib olur ise o kadar hüsn-i tesiri görülecektir." Ma'muretü'l-Aziz Valisi Ahmed Aziz Paşa'dan Ma'muretü'l-Aziz Vilayeti'nden Gelen Şifreli Telgrafın Halli, bkz. BOA., **Y. PRK. ŞD.**, 1/13, 22 Ağustos 1296/14 Ağustos 1880.

silahlı ile savaşa hazır olduklarını ve çağırıldıklarında bu sayının 2000'e ulaşacağını belirtir. Durumun nezaketini kavraması üzerine zabıt, askerleriyle mecburen yemeğe oturur. Milli İbrahim ve arkadaşlarının firar serüveni ise köyden köye bir Kızılbaş aşiretinden diğerine saklana saklana Fırat kıyısına kadar, oradan da aşiretlerine ulaşırlar⁷³⁶.

Milli İbrahim'in 1880 senesindeki Sivas'tan firarı ile ilgili olarak *Şûra-yı Devlet Dahiliye Dairesi'ne* intikal eden yazışmadan, **kendisi** ile birlikte **biraderi Muhammed amcası Ali Ağa, muhalifi olan Karakeçi Eyub Beyzade Halil ve Dire'î beyler zaptiye nezaretinde hamama gitmek üzere iken firar ettikleri, takip olundukları ancak ele geçirilemedikleri ve onların muhafazasından sorumlu olan memurların da sorguya çekildikleri belirtilmiştir⁷³⁷.**

Milli İbrahim'in Sykes'a belirttiği ifadesinde annesinden 7 kısrak talep ettiğine göre, geri kalan 1 kısrak ya yanlarında olduğu varsayılabilecek hizmetkâr için ya da yedeklerine aldıkları düşünülebilir. Çünkü vesikada Milli İbrahim Bey ile birlikte toplamda 6 kişinin ismi geçmektedir. Bunlardan 3'ü Milli İbrahim, biraderi ve amcası iken, diğer 3'ü ise Millilerin muhalifi konumundaki Karakeçili Aşireti reisleri olmasına rağmen, Milli İbrahim'in onların da beraberinde firar etmelerine yardımcı olduğu ortaya çıkmaktadır.

Milli İbrahim'in ifadesine göre, *fırandan sonra firarın etkileri ile ilgili olarak o sıralarda Osmanlı ve Rus savaşı gerginliğinin sürdüğü bir ortamda bulunulması ve hükümetin de bu sebeple aşiretlerle ilişkilerde ılımlı hareket etmesi sebebiyle bu iş tatlıya bağlanmıştır. Milli İbrahim, Rus Savaşı sonrasında bölgedeki idarî zaafiyete denk gelen dönemi kendi lehine değerlendirerek aşiret idaresindeki yeteneğini ispatlamıştır. İlk icraat olarak da kurduğu sağlam dostluk ilişkileri sayesinde Resulayn'da bulunan bir grup Çerkesi yanına çekmiştir. Ardından çevresinde küçük şeyhler idaresinde bulunan aşiretleri, bağlı oldukları aşiretlerden kopararak idaresi altına almıştır. Bu stratejiyle, her seferinde 100-200 çadırlık grupların güvenliğini himaye ederek izlediği diplomasiyle adım adım aşiretini güçlendirmiştir⁷³⁸.*

Milli İbrahim'in Millilerin lehine izlediği bu stratejideki hedefi, daha önce olmadığı kadar kendi idaresinde güçlü bir cephe oluşturmaya çalışmaktır. Bütün bu güç

⁷³⁶ Sykes, *The Chalip's Last Heritage*, s. 321-323.

⁷³⁷ “Şûra-yı Devlet Dahiliye Dairesi Aded 889”dan bk. BOA., **Y. PRK. ŞD.**, 1/13, v. 2b, 16 M 1298/18.12.1880.

⁷³⁸ Sykes, *The Chalip's Last Heritage*, s. 323.

ve entrikalarla dolu hareketler, kendi içlerinde devam eden savaşlar sebebiyle, Araplar tarafından fark edilememiştir. Zaten Milli İbrahim bu stratejiyi izlerken, siyaseti elden bırakmamış, güçlülerle dost, zayıflarla uzlaşıcı, daha zayıflara karşı da sert bir yol izlemiştir.⁷³⁹.

II. Abdülhamid'in Hamidiye Alay projesinin uygulanmasına kadar 1888 tarihinde resmî makamlara aksetmiş olan bir olayda Milli İbrahim'in çevredeki bir aşiretle olan çatışması vesikada belirtilmiştir. 13 Aralık'ta Feda'a Aşireti'nin Silke kabilesi ile Milli Aşireti arasında meydana gelen çarpışma sonucunda Timavîzâde İbrahim reisliğinde Milliler, aşireti yenilgiye uğratarak 96 deve ile 1 kısraklarını ele geçirmiş ve bunu hükümete teslim etmiştir. Feda'alılar'ın bu hayvanları hükümetten makbuz karşılığında almamaları sonucunda, hayvanların müzayede ile satışından elde edilen gelir "*îrad (gelir)kaydı*" olarak hazineye aktarılmıştır.⁷⁴⁰.

1889 senesinde ise, Mardin'e bağlı "*Nevâhî-i Erba'a*"nın nüfus tahriri için vazifeli memurların "*Ğaramik*" isimli köye gittikleri esnada Milli, Kîkî ve Çirikan aşiretlerinden 150 atlı karşılarına çıkarak nüfus yazımını engellemişlerdir. Bunun üzerine bu aşiretlerin te'dib edilmesi için Mardin Mutasarrıflığı tarafından, 4. Ordu Müşiriyeti'ne haber verilmiştir. Konu, Diyarbekir Vilayeti'ne oradan Dahiliye Nezareti'ne ve Meclis-i Mahsus-ı Vükela'ya intikal etmiş ve belirtilen vazifeye engel olunanların mutlaka cezalandırılması kararlaştırılmış ve bunun geciktirilmesinin sıkıntılara sebebiyet vereceği belirtilmiştir.⁷⁴¹.

Sultan II. Abdülhamid'in Hamidiye Alaylarını kurma sürecine kadar Milli İbrahim'in bilinen stratejisi ve davranışları bu yönde olmuştur. Milli İbrahim idaresindeki Milli Aşireti'nin, çevre aşiretler ve aşiretin bulunduğu bölge üzerindeki hakimiyet kurma ve vergi vermekten kaçınma şeklindeki hareketleri, Sultan II. Abdülhamid devrinin aşiretlere karşı müsamahakar tarzdaki siyasetinden kendince elde ettiği imkânlar ölçüsünde en üst seviyeye çıkmıştır.

⁷³⁹ Sykes, a.g.e., s. 324.

⁷⁴⁰ BOA., **DH. MKT.**, 1574/37, 9 R 1306/13.12.1888.

⁷⁴¹ BOA., **A. MKT. MHM.**, 499/57, 1, 28 L 1306/27.06.1889; BOA., **A. MKT. MHM.**, 499/57, 2, 2 Za 1306/30.06.1889.

3.2. Hamidiye Alayları ve Milli Aşireti

Hamidiye Hafif Süvari Aşiret Alayları, 20 Ekim 1890'da "233 sayılı kanunla" kurulmuş⁷⁴²; hem iç ve dış sebeplerle hem de Vilayat-ı Şarkiyye'nin özel ve stratejik bir konum elde etmesiyle şekillenmiştir. Alayların kuruluşundaki esas itici gücünün güvenlik eksenini etrafında teşkilatlandığı ve şekillendiği düşünüldüğünde, resmî askerî kuvvetlere yardımcı ve destek bir birim olarak bölgede, aşiret temelli büyük bir nüfusun devletin iç ve dış güvenlik ihtiyacını karşılayacağı hesaplanmıştır.

Süreç içerisinde ortaya çıkan siyasal ve sosyolojik birçok faktör ve değişkenlerin devletin hem arzusuna uygun hem de her tür hedef ve planlamasının ötesine geçtiği durumların yaşanmasına yol açtığı görülmüştür. Aşiret alayları, dış etki itibarıyla doğuda Ruslara, güneyde İngilizlere karşı ve muhtemel bir Ermensitan devletinin kurulmasına karşı set şeklinde caydırıcı bir vazife görmekle birlikte, hem bu güçlerin etkisine girmekten uzaklaştırdığı savunulabilir. Osmanlı Devleti açısından bu hedefin yakalanması siyasi bir başarı olarak görmek mümkündür.

Ancak aşiretlerin daha önceki dönemlere nisbetle devletin yakın ilgisine mazhar olarak askerî tabakaya dahil olarak buldukları mahallerdeki idarî ve mülkî amirlerin otoritelerini sarsıcı bir etkiye sahip olayların yaşanmasına da sebep olmuşlardır. Özellikle Milli Aşireti gibi etki alanı Elazığ, Kilis, Diyarbakır, Urfa, Viranşehir, Mardin ve Suriye'nin kuzeyindeki çöl ağzına kadar etki alanına sahip büyük bir aşiretin ortaya çıkardığı sorunların çapı da aşiretin ebatına paralel bir evsafa olmuştur.

Milli Aşireti, Milli İbrahim Bey riyasetiyle Hamidiye silkine dahil olmak suretiyle kısa bir zamanda aşiretine bağlı alay sayısını arttırarak "Paşa" sıfatını kazanmıştır. Elde ettiği askerî nüfuz ile etrafındaki aşiret ve kabileleri aşiretine dahil ederek etki alanını büyütme fırsatı olarak aşireti menfaatine kullanabilmiştir. Bu faaliyetlerini yürütürken mevcut idarî ve siyasî zaaf ve boşlukları Hamidiye zırhıyla kapatma becerisini gösterebilmiş Hamidiye Alayları içindeki yegane aşiret reislerinden birisi olmuştur. Öyle ki aşiret hem kendine dahil etmek istediği ancak buna muhalefet eden çevre aşiret ve kabilelere karşı hem de şehir idaresine yön veren eşrafın sahip olduğu köylere kadar mevcut askerî nüfuzunu kullanması devletin Hamidiye Alayları projesinde hesap edemediği sapsalara örnek oluşturmuştur.

II. Abdülhamid'in projesi olan Hamidiye Alaylarında elde ettiği özel konumu ile Milli İbrahim Paşa'nın tasfiyesine götüren olaylar zinciri İttihad Terakki Cemiyeti'nin

⁷⁴² Naci Çakın; Nafiz Orhon, **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi**, s. 223.

(ITC) idareyi ele almasıyla kesinlik kazanmıştır. Milli İbrahim Bey'in "Paşalık" rütbesini elde etmesine sebep olan stratejisi ile, II. Meşrutiyet rejimi ile ITC idaresindeki anlayışın beklentilerini karşılamaktan uzaklaşarak tasfiyesine götüren de takip ettiği aynı strateji olmuştur. ITC'nin idare anlayışında Milli İbrahim Paşa gibilerine yer olmamasının bu tasfiye faaliyetindeki rolünü ayrıca belirtmek gereklidir.

3.2.1. Hamidiye Alayları'nda Milli Aşireti'nin Rolü

Osmanlı Devleti'nin doğu sınırında Hamidiye Alayları'nın kurulmasında jeopolitik ve stratejik açıdan iki bölge ve hat seçilmiştir. Bu hatların seçilmesinde Rusya ve İngiltere gibi iki büyük ülke ile Ermenilerin devlete yönelik muhtemel bir tehdit ve tehlike arz etmeleri sebep olmuştur. Bunlardan ilki Rus sınırına yakın Erzurum ve Van hattını oluşturan ve içinde kalan bölgedir. Diğeri ise İngiltere'nin etki alanı içinde yer alan Mardin ve Urfa hattını oluşturan kırsal bölgedir. Her iki hat içerisinde yer alan bölgelerde bulunan Ermenilerin ulusal talepler ile devlete karşı yürüttükleri faaliyetler de aynı türden tehdit ve tehlike algısı oluşturmuştur. Bu sebeplerle devlet, bu iki hat içerisinde kalan bölgelerdeki aşiretleri, Hamidiye Alayları çerçevesinde örgütleyerek mevcut tehdit ve tehlikeleri dengelemek ve bertaraf etmeyi amaçlamıştır⁷⁴³.

Hamidiye Süvari Alayları'nın kurulduğu ikinci hat olan Mardin-Urfa hattında kırsaldaki ve bölgedeki en önemli aşiret olarak Milli Aşireti yer almıştır. 1890'da alayların kurulmasına başlanır başlanmaz, Diyarbakir Vilayeti'nin çöl cihetinde ve Viranşehir etrafında sakin olan Milli İbrahim Ağa ile de görüşmeler yapılmış ve kendisi de aşiretinden bir alay oluşturmaya girişmiştir⁷⁴⁴.

"*Milli Aşireti Reisi İbrahim Ağa, 4 nefer adamıyla Merkez Ordu-yı Humayun'a*" gitmiş; aşiretinden 540 mevcudlu bir alayın kurulması konusu kendisiyle müzakere edilerek karara bağlanmıştır. Milli İbrahim Ağa bu görüşmede, Urban (Arab) aşairi arasında etkili bir konumda olması sebebiyle kendisinin Hamidiye Alaylarına katılmasından çöl cihetindeki Aneze, Şammar ve diğer Arab aşiretlerinin de olumlu etkileneceğini ifade etmiştir. Ayrıca belirttiği sebeplerden dolayı *Milli Aşireti'nin Miran Aşireti'nden daha etkili ve kuvvetli bir aşiret olduğunu* ve kendisinin de "*kaide-i musâvat*" / "eşitlik ilkesi" icabı diğer aşiret reisleri gibi Dersaadet'e kabul edilmesini istemiş; maiyyetiyle beraber toplam 5 kişi olduğunu, şayet huzura kabul edilmezse,

⁷⁴³ B. Kodaman, "Hamidiye Hafif Süvari Alayları, II. Abdülhamid ve Doğu Anadolu Aşiretleri", s. 358-359.

⁷⁴⁴ BOA., Y. PRK. ASK., 71/79, 26 Mayıs 1307/07.06.1891.

bundan kalbinin kırılacağını belirtmiştir. Milli İbrahim Ağa ile yapılan bu görüşmenin içeriği, 4. Ordu-yı Humayun Müşiri Mehmed Zeki Paşa tarafından şifreli telgrafla Yıldız Sarayı'na bildirilmiştir EK XV⁷⁴⁵. Yıldız'a ulaşan telgrafla ilgili olarak Yaver Şakir Paşa, Milli İbrahim'in teşkil edeceği alayın gerçekten de El-Cezire mıntıkası üzerinde olumlu bir tesiri olacağı, değerlendirmesinde bulunmuştur⁷⁴⁶.

1890'da aşiretlerden hızla teşkilatlandırılmasına başlanan Hamidiye Süvari Alayları, ilk etapta 21 alay adedine ulaşmıştır. Bu aşiretlerin gönüllerini okşamak, diğer aşiretlerin de alaylara katılmasını teşvik etmek amacıyla ilk 21 alaya mensub aşiret reisi ve zabitleri içinden Dersaadet'e gönderilmek üzere 2 zabit refakatinde 52 kişi seçilmiştir. İlk kafilenin daha çok Erzurum-Van hattından seçildiği ve isimleri belirtilen Haydaranlı, Ademanlı, Mizûrî, Lolî (Lolan), Takorî, Milan, Şikak, Şemsikî, Zirkanlı, Cibranlı aşiretlerinden oluştuğu hazırlanan listede yazılmıştır⁷⁴⁷. Bu ilk kafilenin hemen ardından 53 kişiden oluşan ikinci kafiye de Yaver Miralay Vehbi, Piyade kaymakamı İsmail bey, Binbaşı Zekeriya ve Yüzbaşı İlyas Efendilerle beraber Trabzon'a gelmiş; burada Loyd Kumpanyası vapuruna 23 Mayıs 1891 tarihinde saat 09.00'da bindirilerek İstanbul'a hareket etmişlerdir. Aşiret reislerinin beraberlerindeki hademeleri ve binek hayvanları ise Trabzon'da bırakılmışlardır⁷⁴⁸.

Aşiret isimlerinin yazılı olduğu ilk kafiye listesinde Milli Aşireti'nin dolayısıyla Milli İbrahim Ağa'nın davetliler arasında yer almadığı anlaşılmaktadır⁷⁴⁹. Milli İbrahim Ağa ile 4. Ordu-yı Humayun Müşiri Mehmed Zeki Paşa'nın yaptıkları görüşmenin Zeki Paşa tarafından Yıldız Sarayı'na bildirildiği şifreli telgrafın tarihi 6 Haziran 1891'dir. Bu telgrafta belirtilen tarihe göre, ikinci kafilede de yer almadığı sonucu çıkmaktadır⁷⁵⁰. Çünkü ilk kafilenin gidiş tarihi 7 Mayıs 1891⁷⁵¹, ikinci kafilenin ise 23 Mayıs 1891'dir⁷⁵². Zeki Paşa'nın telgrafı'nın ise her iki kafilenin İstanbul'a gittiği tarihlerden sonraya yani tarihi 6 Haziran 1891'e denk gelmesi bilgisine göre, Milli İbrahim Ağa'nın

⁷⁴⁵ Bkz. EK XV: Milli İbrahim, Miranlı Mustafa maiyyetleri ve Müşir Zeki Paşa ile birlikte çektikleri fotoğraf için bkz. **Servet-i Fünun Gazetesi**, No. 195, sene: 4, C. 8, s., 24 Ts 1310/06.12.1894; BOA., **Y. PRK. ASK.**, 72/26, 25 Mayıs 1307/06.06.1891.

⁷⁴⁶ BOA., **Y. PRK. ASK.**, 71/79, 26 Mayıs 1307/07.06.1891.

⁷⁴⁷ Liste için bkz. BOA., **Y. PRK. ASK.**, 71/79, 8 L 1308/17.05.1891.

⁷⁴⁸ Makam-ı Ser-Askerî Mektûbî Kalemi'nden Gönderilen Telgrafname için bkz. BOA., **Y. PRK. ASK.**, 71/79, 14 L 1308/23.05.1891.

⁷⁴⁹ Daha önce de birçok kereler ifade edildiği üzere ilk kafiye listesindeki "Milan" aşireti, Van dolaylarında bulunan aşirettir. Birçok kereler gerek "Milli" gerekse "Milan" ismi bu aşiret için kullanıldığından karışıklığa yol açmıştır. İsimlendirme konusu, II. Bölümün başındaki "Milli/Milan ismi" başlığında yeterince bahsedilmiştir.

⁷⁵⁰ BOA., **Y. PRK. ASK.**, 72/26, 25 Mayıs 1307/06.06.1891.

⁷⁵¹ BOA., **Y. PRK. ASK.**, 71/79, 8 L 1308/17.05.1891.

⁷⁵² BOA., **Y. PRK. ASK.**, 71/79, 14 L 1308/23.05.1891.

isminin İstanbul'a giden ikinci kafiiledaki aşiret reisleri listesine alınmasına yetişmediği anlaşılmaktadır. Çünkü telgrafın İstanbul'a ulaştığı tarih, ikinci kafilenin İstanbul'a hareket tarihinden 15 gün sonraya düşmektedir.

Dersaadet'e Sultan ile görüştürülmek üzere davet edilen aşiret reislerinin durumu, aşiretler arasında şan, şöhret ve bir prestij meselesine dönüşmüştür. Gerçekten Sultan ile görüşmeye davet edilen bir aşiret reisinin bölgede birbirleriyle rekabet halinde olan diğer aşiretler arasında diğerinin aleyhine bir çekim alanı oluşturduğu, Milli İbrahim'in Zeki Paşa ile olan görüşmesinde açık bir dille dile getirdiği sultan ile görüşme talebinde görülmektedir. Osmanlı merkezi İstanbul'un gerek şehir ve gerekse sarayın haşmeti ve büyüklüğünün göz alıcılığının aşiret reislerinde oluşturacağı tesir hesaplanmış olmalıdır. Bir taktik olarak bu durumun Hamidiye Aşiret Süvari Alayları ağının bölgeye hızla yayılması için izlenen güçlü ve başarılı bir tesir oluşturduğu açıktır.

Nitekim muhtemelen konar-göçerlik sebebiyle o sıralar Musul Zumar Emlak-i Humayun'da meskun vaziyette bulunan Aşiret-i Ekrad'dan Ertoşî Aşireti reisi Hacı Ağa da bu hizmete dahil olmak esas arzusu olmakla bundan iftihar edeceğini Başkale Kumandanlığı'na yazdığı bir mektupla belirtmiştir. Başkale Kumandanlığı'nın meseleyi Van Kumandanlığı'na oranın da Musul'a iletmiş olduğu vaziyet, Musul'un Ertoşî Aşireti'nin mevcut ağnam rüsumu borcunun affının sağlanması konusunda izin verilip verilmeyeceği Hazine-i Hassa Nezareti'ne yazılmıştır⁷⁵³. Hazine-i Hassa Nezareti ise belirtilen meselenin çok büyük bir hizmet olduğu vurgusuyla borcun silinmesine rıza gösterilebileceği süratle ertesini günü cevaplandırdıkları yazıda ifade edilmiştir. Gelişmeden hem Van Kumandanlığı hem de 4. Ordu Müşirliği haberdar edilmiştir⁷⁵⁴.

Aşiretler arasında Hamidiye Aşiret Süvari Alayları'na katılma şevkinin arttığına dair örnekleri arttırmak mümkündür. Gerek Milli Aşireti reisi İbrahim Ağa'nın gerekse Ertoşî Aşireti reisi Hacı Ağa'nın talepleri göz önünde bulundurulduğunda, taleplerin devlet tarafından hemen karşılanması, mevcut motivasyonun canlı tutulmaya çalışıldığına göstergesidir.

Osmanlı Ordusu'nda 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı sonrasında birtakım düzenlemelere gidilmiştir. Bu düzenlemelere göre, süvari alaylarındaki bölük sayıları 5'e indirilmiş olup 2 alayın birleştirilmesiyle 1 liva (tugay) elde edilmiştir. 3 tugayın

⁷⁵³ Musul Emlak-i Humayun Komisyonu Reisi Mirliya Nazif'ten Hazine-i Hassa Nezaret-i Celilesi'ne gönderilen telgraf için bkz. BOA., **Y. PRK. ASK.**, 71/79, 3 Mayıs 1307/15.05.1891.

⁷⁵⁴ Hazine-i Hassa-i Şahane'den gönderilen muvafakat yazısı için bkz. BOA., **Y. PRK. ASK.**, 71/79, 4 Mayıs 1307/16.05.1891

birleştirilmesiyle 1 süvari tümeni meydana getirilmiştir⁷⁵⁵. Ordudaki bu düzenlemelerin, süvari niteliği taşıması sebebiyle Hamidiye alaylarını etkilemesi beklenirken, Hamidiye rejimine özgü bazı değişikliklerin yapıldığı göze çarpmaktadır.

Hamidiye alaylarının nizamiye birliklerindeki onbaşı ve çavuşlar, kendi erleri arasından seçilmişlerdir. Süvari alaylarının ilk teşkilinde alayların başına komutan olarak aşiret reisleri atanmış ve kendilerine rütbe, nişan verilip maaş bağlanmıştır. Aşiretin diğer ağalarına da subaylık görevi verilmiştir. Ancak bu sistem eğitim ve disiplin sağlamak açısından zararlı görülerek bölük ve alay kumandanlarının nizamiyeden tayin edilmesi kararlaştırılmıştır. Kaymakam, binbaşı, kolağası ve mülazım rütbelerindeki görevlilerin ise aşiret ileri gelenlerinden atanması uygun görülmüştür. Yeni düzenlemede ordudaki 2 süvari alayından 1 liva (tugay) elde edilirken Hamidiye alaylarında 4 süvari alayından 1 liva (tugay) oluşturulması uygun görülmüş ve komutanlığı da bir tuğgenerale (mirliva) verilmiştir. Bu komutanların da nizamiye generallerinden atanması kararlaştırılmıştır⁷⁵⁶. Ancak Milli İbrahim'e nizamiye generallerinden olmadığı halde *Mirliva* sıfatının verilmiş olması bu maddeye muhalif olarak ona mahsus bir istisna yapıldığını göstermektedir⁷⁵⁷.

Bütün Hamidiye süvari alayları teşkilatı, Hamidiye süvari askerleri genel komutanı olarak atanan Ferik (Tümgeneral) rütbesindeki bir Paşa'nın emrine verilmiştir⁷⁵⁸. 18.02.1314'te (30.04.1898) Hamidiye Hafif Süvari Alayları Kumandanlığı 4. Ordu-yı Hümayunu Müşiri (Mareşal) Mehmed Zeki Paşa'nın genel kumandasına bağlı olarak Ferik Ahmed Sıdkı Paşa'ya tevcih edilmiştir⁷⁵⁹.

Hamidiye Süvari alaylarına tayin edilen subaylar, 14 sene mecburî hizmete tâbiydiler. Meşru bir mazeretleri olmaksızın istifa edemezlerdi. Erler ve subaylar, toplanmalara katılma mecburiyetindeydiler. Katılmayanlar cezaya tâbi olup aşiretlerin kendi adetleri verilen cezaları hafifletmezdi⁷⁶⁰. Aşiretlerin, alaylarında kendilerine özgü mahalli kıyafetlerini giymeleri aşırıya kaçmadan farklılıklarını belirtme amacıyla kabul görmüştür⁷⁶¹. Bu maddenin tanıdığı imkân doğrultusunda, aşiret alaylarının birbirinden

⁷⁵⁵ Naci Çakın; Nafiz Orhon, **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi**, s. 222.

⁷⁵⁶ Naci Çakın; Nafiz Orhon, **a.g.e.**, s. 224.

⁷⁵⁷ Milli Aşireti Reisi İbrahim Paşa'ya 04.12. 1902'de 4 alay kumandanı olarak "*Mirliva*" (Tuğgeneral)lik rütbesi tevcihi için bkz. BOA., **İ. TAL.** 292/1320, 03 N 1320/ 04.12. 1902.

⁷⁵⁸ Naci Çakın; Nafiz Orhon, **a.g.e.**, s. 224.

⁷⁵⁹ **Salname-i Askerî**, Matbaa-i Askeriye, İstanbul 1324, s. 92, 97.

⁷⁶⁰ Çakın; Orhon, **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi**, s. 224.

⁷⁶¹ "Bu alaylar Arab ve Kürd ve Karapapak ve Türkmen aşayirinden müretteb olduklarından bu akvama mensub olanlardan her birinin elbisesi mensub olduğu kabail ve aşayirin iktisa edegeldikleri şekil ve

seçilerek tanınması amacıyla kültürlerine mahsus bazı giyim biçimleri, o döneme ait fotoğraflardan seçilebilmektedir EK XVI⁷⁶²

13 Mayıs 1896'da çıkarılan bir kanunla “Hamidiye Hafif Süvari Alayları” ismi “Hafif Süvari Alayları” olarak kısaltılmıştır⁷⁶³. Mevcut düzenleme kapsamında aşiret reislerine alay, liva ve bölük komutanlıkları şeklinde birtakım askeri rütbelerin tevcih edildiği görülmektedir.

Her ne kadar Osmanlı-Rus savaşı sonrasında ordunun süvari şubesinde 2 alaydan 1 liva (tugay) oluşturulacağı belirtildiyse de⁷⁶⁴ bu kural Hamidiye nizamı için değiştirilmiştir. Böylece başlangıç itibariyle ihtiyaç halinde *Mirlivalık* (tuğgeneral) rütbesinin şimdilik 4 alaya 1 olmak üzere ve mümkün mertebe askerî umeradan seçilmesi ve Hamidiye Umum Kumandası'na tayin olunacak *ferikin* (tümgeneral) mutlaka askerî umeradan seçileceği kararlaştırılmıştır⁷⁶⁵.

3.2.1.1. Milli Aşireti'nin Kurduğu Alaylar

Milli İbrahim Paşa'nın hızla alaylar kurarak devlet nezdinde yükselerek rütbe atlaması, isminin yanına eklenen “*Bey, Şeyh, Ağa* ve en son *Paşa*” olarak yazılan hitap şeklindeki değişiklikler, vesikalardan takip edilebilmektedir.

Milli Aşireti reisi İbrahim Ağa, daha önce kurduğu bir süvari alayının (41. Alay) yanında, çok geçmeden 23 Kasım 1891'de süvarilerin ihtiyaçları olan binek hayvanlarıyla elbise masraflarını kendisinin karşıladığı “*mükemmel bir 2. alay*” (42. Alay) daha kurmuştur. Bunun üzerine “*paşalık*” rütbesi ile taltif edilmiştir. Yine bu 2. alayın da üzerinden çok geçmeden aynı sene içerisinde 3. bir alay (43. Alay) daha kurmaya teşebbüs etmiş olan “*Timavîzade İbrahim Paşa*”ya 2. rütbeden *Mecîdî nişanı* ihsan buyurulmuştur⁷⁶⁶.

kiyafet ile mütenasib olarak kaffesi neski vahid üzere ve hareket-i askeriye mani olmayacak biçim ve tarzda kabul buyurulan numunelerine muvafık bulunmak şarttır.” Bkz. BOA., Y. EE. 113/6, s. 7, madde. 23, 1312/1896.

⁷⁶² Bkz. EK XVI: Hamidiye Aşiret Alayları'ndan Milli İbrahim Paşa'nın Giyim-Kuşamına Dair Örnek Fotoğraf, İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi, II. Abdülhamid Fotoğraf Koleksiyonu, klasör no. 90877, foto no. 16.

⁷⁶³ Çakın; Orhon, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, s. 225.

⁷⁶⁴ Naci Çakın; Nafiz Orhon, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, s. 222.

⁷⁶⁵ Tensikat-ı Askeriye cümlesinden olarak **Hamidiye Süvari Alayları'na Dair Kanunnamedir**, Matbaa'ı Osmaniye, Dersaadet 1308 için bkz. BOA., Y. EE. 113/5, s. 8, Madde: 23, 1308/1892.

⁷⁶⁶ BOA., İ. DH. 1250/98058, 11 Ts 1309/23.11.1891; Samî, Liva (günümüzde Tugay)'nın 2 alaydan mürekkep heyet-i askeriye olup mirliva da bu heyetin kumandanı ki paşa ünvanını haiz olan rütbe-i askeriye'nin en küçüğüdür, demiştir. Bkz. Şemseddin Samî, **Kamus-ı Türkî**, s. 1246; Pakalın ise, Miralay (Alay miri: günümüzde Albay) terfi edince Mirliva (günümüzde Tuğgeneral) olur, Mirliva

Milli İbrahim Paşa sırasıyla, 1891 senesinde 41. Alay kumandanı olarak kaymakamlığa (Yarbay)⁷⁶⁷ 22 Kasım 1891’de mükemmel bir 2. alay (42. Alay) daha kurması üzerine “paşalık” rütbesi ile taltif edilmiştir. Bu 2 alayın üzerinden çok geçmeden aynı sene içerisinde 3. bir alay (43. Alay) daha kurmaya teşebbüs eden “Timavîzade İbrahim Paşa”ya 2. rütbeden *Mecîdî nişanı* ihsan buyurulmuştur⁷⁶⁸. 12 Aralık 1898’de “Miralay”lığa⁷⁶⁹ (Albay), 03. 12. 1902’de de 4 alay kumandanı olarak “Mirliva” lığa (Tuğgeneral)⁷⁷⁰ terfi etmiştir⁷⁷¹.

Milli İbrahim Paşa’nın Hamidiye Süvari Alayları’nın daha 1890 ve 1891’de teşkilatlandırılmaya başlandığı ilk senelerde hızla 3 alay kurmaya teşebbüs etmesi, meseleye ne kadar ciddi yaklaştığını göstermektedir. Milli İbrahim Paşa’nın kurduğu bu alayların aşiretten karşılayabildiği ölçüde askerî açıdan tam ve eksiksiz olmasına ihtimam gösterme konusunda hassas davrandığı göze çarpmaktadır⁷⁷². Bunun yanında kendisinin çöl mıntıkasından, Viranşehir ve çevresindeki Mardin, Urfa ve Diyarbakir civarına uzanan sahada etkinlik kurmasını kolaylaştıracak hızda, eskiden izlediği tarzdan başka bir yol, imkân ve yöntemin ortaya çıktığının farkında olduğu ve aşiretini

terfi edince de Ferik olur demektir. Ayrıca Miralay’a kadar askerî erkana “bey” diye hitap edildiği halde Mirliva ve üstü rütbelere de “Paşa” denirdi, diye belirtmiştir. Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, Milli Eğitim Basımevi, C. II, İstanbul 1983 s. 545.

⁷⁶⁷ Milli Aşireti reisi Timavîzade İbrahim Paşa’ya daha önce kurduğu bir süvari alayının yanında çok geçmeden 23 Kasım 1891’de süvarilerin ihtiyaçları olan binek hayvanlarıyla elbiseleri dahil masraflarını kendi karşılayarak mükemmel bir 2. alay daha kurmuştur. Bkz. BOA., **İ. DH.** 1250/98058, 20 R 1309/22.11.1891; ve diğer bir vesikada “41. Alay kaymakamı izzetlü İbrahim Paşa” şeklinde anılmıştır. Bkz. BOA., **İ. TAL.** 107/46, 24 B 1314/29.12.1896; “Mülazım”ın “Teğmen”e ve Kaymakam”ın “Yarbay”a tekabül ettiği ile ilgili olarak bkz. Naci Çakın; Nafiz Orhon, **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi**, s. 192, 194.

⁷⁶⁸ BOA., **İ. DH.** 1250/98058, 11 Ts 1309/23.11.1891.

⁷⁶⁹ Hamidiye Hafif Süvari 41. Alayın Kumandanı ve Milli Aşireti Reisi Kaymakamı İbrahim Paşa’nın “miralaylığa” terfi-i rütbesi için bkz. BOA., **İ. TAL.** 164/1316, 24 N 1316 / 05.02.1899; “Miralay”ın “Albay”a tekabül ettiği ile ilgili olarak bkz. Naci Çakın; Nafiz Orhon, **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi**, s. 192.

⁷⁷⁰ 20.09.318/03.12.1902 Milli Aşireti Reisi İbrahim Paşa’ya “mirlivalık” rütbesi tevcihi tarihi için bkz. **Salname-i Askeri**, Matbaa-i Askeri, İstanbul 1324 (1908), s. 552; Ayrıca bkz. BOA., **İ. TAL.** 292/1320, 03 N 1320/ 04.12.1902; “Mirliva”nın “Tuğgeneral”e tekabül ettiği ile ilgili olarak bkz. Naci Çakın; Nafiz Orhon, **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi**, s. 218.

⁷⁷¹ 1843’e kadar mülkiye memurlarına da askerî rütbelerden Feriklik ve Mîr-i Liva verilirken bu tarih itibarıyla askerî rütbe verilme uygulaması terk edilmiştir. Feriklik için “Mîr-i mîran, livalığa karşılık olarak da “emîrî’l-ümera” rütbesi verilmeye başlanmıştır. Mîr-i mîranlara “paşa” denilirdi. Bkz. Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. II, s. 545; “Ferik”in “Tümgeneral”e ve “Müşir”in “Mareşal”e tekabül ettiği ile ilgili olarak bkz. Naci Çakın; Nafiz Orhon, **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi**, s. 213.

⁷⁷² Müşir Zeki (Paşa)’nın telgrafından: “...Aşair-i merkumeden (Milli) İbrahim Paşa’nın ifadesi vechile 2 mükemmel Hamidiye Alayı teşkil olunması kâbildir.” Bkz. BOA, **Y. PRK. BŞK.**, 48/19, 26 Eylül 1312/08.10.1896.

Hamidiye Aşiret Süvari Alaylarına dahil ederek elde edeceği askerî nüfuzun bilincinde hareket ettiği çok açık bir şekilde görülmektedir.

Hamidiye Alay Nizamnamesi'nde, nüfusu müsaid bir aşiretten bir ve birkaç alay teşkil edilebileceği belirtilmiştir⁷⁷³. Milli İbrahim Paşa'nın nizamnamenin sağladığı bu imkânı dayalı olarak çok kısa bir süre içinde 2 alay kurmuş olması, alaylar ile birlikte elde edeceği nüfuz ve konumu hesaplayarak hareket ettiğini ve mevcut durumu kendisi ve aşireti lehine okuduğunu göstermektedir. Nizamnamenin büyük aşiretlerin birkaç alay kurmasına imkân tanımaya bağlı olarak Milli İbrahim'in hızla alaylar kurmuş olması ile alayların hızlı bir şekilde oluşturulmasının aşiretler arası bazı sorunlara yol açtığı görülmüştür.

Milli Aşireti'nin Dakorî Aşireti ile birlikte kurdukları alay olan 46. Süvari Alayı'nın, teşkilatlanmadan doğan eksiklikleri olduğu, bu alayı oluşturan Milli Aşireti reisi ile alayın kumandanı Binbaşı Yusuf Abdullah tarafından 1896 senesinde alayları teftiş ettiği esnada Şakir Paşa'ya belirtilmiştir. Bunun üzerine Şakir Paşa, IV. Ordu Müşiri Zeki Paşa'ya Milli ve Dakorî aşiretlerinin beraber oluşturdukları birliğe rağmen, aralarında oluşan anlaşmazlık sebebiyle iki aşiretin ayrı alaylar kurmasının daha uygun olacağını bildirmiştir⁷⁷⁴. Teftişin olduğu sene içerisinde Şakir Paşa'nın Milli ve Dakorî aşiretlerinin ayrı alaylar kurmaları tavsiyesine uyulup uyulmadığı tam olarak anlaşılammaktadır. Çünkü Konuyla ilgili birbiriyle çelişen farklı vesikalar mevcuttur. Bu vesikalardan birinde liva merkezlerinin ve aşiretlerin kaçınıcı livaya bağlı olarak hangi alayları kurduklarının rakamlarla gösterildiği 1897 senesinde düzenlenmiş olan tabloda, şikâyete konu olan Milli ve Dakori aşiretlerinin birlikte oluşturduğu belirtilen

⁷⁷³ Tensikat-ı Askeriye cümlesinden olarak **Hamidiye Süvari Alayları'na Dair Kanunnamedir**, Madde: 3, Matbaa'ı Osmaniye, Dersaadet 1308 için bkz. BOA., **Y. EE.** 113/5, s. 3, 1308/1892.

⁷⁷⁴ Ali Karaca, s. 177-179; Karaca, 1896/97 senesindeki teftişte 46. Alayın Milli ve Dakorî aşiretleri tarafından kurulan bir alay olduğunu belirtmiştir. Ancak, 1897 senesindeki bir vesikada Milli Aşireti'ne bağlı alaylar, 41, 42, 43, 44 olarak belirtilmiş olup; 45 ve 46. Alayların Karakeçi Aşireti'ne, 47. Alayın ise Tayy Aşireti'ne bağlı olduğu belirtilmiştir. Bununla birlikte merkezi Başkale olan 5. Alaya bağlı olan Milan (Milli) aşireti 18. Alay, Dakorî ise 39. Alay olarak numaralandırılmıştır. Bkz. **Tablo 9, Y.EE.**, 81/42, varak: 2, 18 Ka 1313/30.12.1897; Karaca'nın 46. Alayı Milli ve Dakorî aşiretlerinin birlikte oluşturduklarını belirttiği bilgi, bu bilginin doğrudan yanlışlığına delalet etmeyeceği gibi teşkilatın zaman zaman değişikliğe uğradığını da ifade edebileceği göz önünde tutulmalıdır. Van dolaylarındaki Milan Aşireti, Viranşehir merkezli Milli Aşireti'nin akrabalarıdır. "Milli" isminin "Milan" şeklindeki kullanımı "Milli/Milan İsmi" başlığı altında ifade edilmiştir. Aynı durum, Van dolaylarındaki "Takori" ile Mardin dolaylarındaki "Dakorî" aşiretleri için de geçerlidir. Bu, aşiretlerin göçler sebebiyle bir parçasının göç edilen meralardan dönmeyerek yerleşmesinden kaynaklanmaktadır. Bu durum Beşiri dolaylarındaki "Zilan" ile Ağrı dolaylarındaki "Zilan" aşiretlerinde ve bölgede birçok aşirette geçerli olan tespit ettiğimiz bir durumdur.; Ayrıca, 1896 senesindeki bir vesikada Milli İbrahim Paşa, 41. Alay Kaymakamı olarak geçmektedir. Bkz. "Hamidiye Hafif Süvari 41. Alay Kaymakamı izzetli İbrahim Paşa" BOA., **İ. TAL.** 107/46, 24 B 1314/29.12.1896.

46. Alay, Karakeçi Aşireti üzerinde gösterilmiştir **Tablo 9**⁷⁷⁵. Bu durum 46. Alayın hangi aşiret üzerinde teşkilatlandırıldığı ile ilgili bir sorunu ortaya çıkarmaktadır.

İlk teşkilatlanmada, 46. Alay'ı Milli Aşireti ve Dakorî Aşireti'nin birlikte kurdukları belirtilmiştir. Bu durum nüfusları alay teşkiline münasib olmayan aşiretlerin farklı bölüklerde teşkilatlandırılarak aynı alayda tertib edilmeleri gerektiğini belirten nizamnameye göre⁷⁷⁶ gerçekleşmiştir. Şu halde hem Milli hem de Dakorî aşiretleri tek başına bir alay teşkiline münasib görülmedikleri anlaşılmaktadır. Bu durumun sadece 46. alay ile ilgili olduğu zira, Milli Aşireti'nin bu alayın yanında birkaç alay teşekkül ettiği bilinmektedir. O halde Milli Aşireti'nin kurduğu alayların dışında kalan erat sayısının 4 bölük oluşturan bir alay sayısını bulamadığı ve 46. alay içindeki 2 bölüğün Milli, diğer 2 bölüğün Dakorî Aşireti'nden teşekkül ettiği anlaşılmaktadır. Ancak 1897 senesinde 46. Alay, 6. Liva'nın yer aldığı tabloda Karakeçi Aşireti üzerinde gösterilmiş olduğundan ya 46. Alay, Milli Aşireti'nin sorumluluğundan alınmıştır ya da Dakorî Aşireti ile Karakeçi Aşireti sorumluluğuna verilmiştir⁷⁷⁷. Akla gelen diğer ihtimal ise 46. Alay Karakeçi Aşireti ismiyle kaydedildiyse de Milli İbrahim Paşa'nın sorumluluğunda sayılmış olmasıdır.

Ancak durumu daha da karmaşıklaştıran ikinci bir vesika daha mevcuttur. Diyarbekir Valisi Fehmi'nin İstanbul'a çektiği bir telgrafta, 13 Ekim 1906 tarihinde 46. Süvari Alayı halen “*Milli-Dakorî Alayı*” olarak anılmaktadır. Telgrafta Karakeçi Aşireti'nin bu alayla bir ilgisine dair ise hiçbir bilgi geçmemektedir⁷⁷⁸. Bu durumda 1896'da Milli ve Dakorî namında belirtilmiş olan 46. Alay, 1897 tarihli Hamidiye Alay tablosunda Karakeçi namında gösterilmişse de 1906 tarihli telgrafta bu alayın hala “*Milli-Dakorî Alayı*” namında gösterilmesi durumuna dair en yakın ihtimal; bu alayın ismi kimde gösterilirse gösterilsin, bölgedeki ve Hamidiye'deki etki gücünü göz önünde bulundurarak Milli İbrahim Paşa'nın idarî etkisi altında olduğu sonucunu çıkartmak mümkündür. Neticede alay numaralarındaki bu karışıklığın büyük bir ihtimalle yeni

⁷⁷⁵ Bkz. **Tablo 9: Y.EE.**, 81/42, varak: 2, 18 Ka 1313/30.12.1897.

⁷⁷⁶ Tensikat-ı Askeriye cümlesinden olarak **Hamidiye Süvari Alayları'na Dair Kanunname**, Madde: 4, Matbaa'î Osmaniye, Dersaadet 1308 için bkz. BOA., **Y. EE.** 113/5, s. 3, 1308/1892.

⁷⁷⁷ Bkz. **Tablo 9: Hamidiye Aşiret Alayları**; buradaki alay hesabı en az 4 bölük üzerinden düşünülmüştür. Zira alaylarda en az 4 en fazla 6 bölük olabilmektedir. Bkz. Tensikat-ı Askeriye cümlesinden olarak **Hamidiye Süvari Alayları'na Dair Kanunname**, Madde: 2, Matbaa'î Osmaniye, Dersaadet 1308 için bkz. BOA., **Y. EE.** 113/5, s. 3, 1308/1892.

⁷⁷⁸ “Ba irade-i seniye-i hazret-i padişahî...memur 46. Milli-Dakorî süvari alaylarıyla dahi Mardin'e vusullerinde da'vât-ı mazrûfe-i hazret-i hilafetpenahi evamir-i merasim-i saade ifa olunduğu..” Vali Fehmi'nin Diyarbekir'den Dersaadet'e Telgrafi için bkz. BOA., **DH. TMIK.**, 231/63, 2 Tev 1322/15.10.1906.

aşiretlerin alaylara katılımı ile artan sayıya bağlı olarak eski alay numaralarının değiştirilmesinden kaynaklanmış olmalıdır.

Milli Aşireti reisi İbrahim Bey, aşiretinin dahil olduğu 6. Liva içinde en fazla sayıda alayı kurmuş⁷⁷⁹ ve mevcut şartları aşireti lehinde ustaca kullanarak itibarlı bir konum elde etmiştir. Mardin, hükümetçe 6. Liva merkezi olarak seçilmiş; bu liva (tuğ) da diğer livalar gibi başında Müşir Zeki Paşa'nın bulunduğu merkezi Erzincan'da bulunan 4. Ordu'ya bağlanmıştır⁷⁸⁰.

Bir aşiret alayının en az 4, en fazla 6 bölükten, her bölük 4 takımdan ve her takım en az 16 dizi ve 32 kişiden olacağı ve 24 dizi ve 48 kişiden fazla olamayacağı kanunnamede belirtilmiştir. Bu hesaba göre bölük mevcudunun en az 128 nefer/kşi olacağı ve alay mevcudu da en az 512 kişiden oluşacağı ve bölüklerin en fazla 192 kişi olabileceği ve alayların da 1152 neferden fazla olamayacağı yazılmıştır⁷⁸¹.

Tablo 11: Bir Hamidiye Alayı Oluşum Şeması

Bir Hamidiye Alayı ⁷⁸²			
En az Aded		En fazla Aded	
Bölük	4	Bölük	6
Takım	4	Takım	4
Dizi	16	Dizi	24
Kişi/Er	32	Kişi/Er	48
Alay Mevcudu	512	Alay Mevcudu	1152

Döneme tanıklık etmiş bir görüşe göre: “*Mil Partisinin livası, Viranşehir bölgesindeki çöllerde bin çadırlık aşiretiyle dolaşan Milan Aşireti reisi idi. Bu Paşa'nın*

⁷⁷⁹ Bkz. **Tablo 9:** Hamidiye Aşireti Süvari Alayları, BOA., Y.EE., 81/42, varak: 2, 18 Ka 1313/30.12.1897.

⁷⁸⁰ B. Kodaman, “Hamidiye Hafif Süvari Alayları, II. Abdülhamid ve Doğu Anadolu Aşiretleri”, s. 359-360.

⁷⁸¹ Tensikat-ı Askeriye cümlesinden olarak **Hamidiye Süvari Alayları'na Dair Kanunnamedir**, Madde: 2, Matbaa'i Osmaniye, Dersaadet 1308 için bkz. BOA., Y. EE. 113/5, s. 3, 1308/1892.

⁷⁸² Hesaplama şu şekildedir: Bir alay en az 4, en fazla 6 bölükten; bir bölük en az/en fazla 4 takımdan; bir takım en az 16, en fazla 24 diziden; bir dizi de en az 32, en fazla 48 kişiden oluşur. Buna göre; alaydaki kişi sayısı= dizi adedi x dizideki kişi adedinin çarpımı ile elde edilmektedir: En az alay mevcudu = 32x16= 512. En fazla alay mevcudu 24x48=1152. Bkz. Tensikat-ı Askeriye cümlesinden olarak **Hamidiye Süvari Alayları'na Dair Kanunnamedir**, Madde: 2, Matbaa'i Osmaniye, Dersaadet 1308 için bkz. BOA., Y. EE. 113/5, s. 3, 1308/1892; Ayrıca bir bölüğün er evudunun 192'den az olmayacağı belirtilmiştir. Bkz. Naci Çakın; Nafiz Orhon, **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi**, s. 223.

*komutası altında; Varto, Karlıova, Bulanık'ta oturan Cibran Aşireti'nden teşkil edilmiş dört Hamidiye alayı, Malazgirt bölgesinde altı adet Hasenan Aşireti Hamidiye alayı, Hınıs'ın Tekman, Köksü, Hacı Ömer bölgelerinde iki tane Zirkan Aşireti Hamidiye alayı, merkezi Viranşehir olmak üzere beş tane Milan Aşireti Hamidiye alayı, bir tane Karakeçi Aşiret alayı ve Urfa'nın Suruç ilçesinde iki tane Berazan Aşireti Hamidiye alayı vardı*⁷⁸³. Burada ifade edilen bölgedeki aşiretlerin “Mil” ve “Zil” olarak ikiye ayrılan şubelerden dahil oldukları şube kast edilmiştir⁷⁸⁴. Bu şekilde “Mil” şubesine dahil olduğu varsayılan aşiretlerin tümü Milli Aşireti reisi İbrahim Paşa komutasındaymış gibi gösterilmişse de bu durum doğru değildir. Ancak bu görüş, o dönem için Milli İbrahim Paşa'nın Hamidiye alaylarındaki ve bölgedeki ağırlığını ifade etmesi bakımından önemlidir.

Hamidiye Alayları içerisinde Milli Aşireti, 5 alaydan ilkin 1983 süvari, 1362 piyade olmak üzere toplamda 3345 kişilik bir askerî kuvvet oluşturmuştur. Ancak gerçek rakam bunun üzerinde olmalıdır. 1895 Askerî Salnamesi'nde 41., 42. ve 43. alaylar için tutulan rakamlar Milli Aşireti'nin Hamidiye mevcudunun 1895 senesinde 2675 süvari, 2452 piyadeden toplam 5127 mevcuda ulaştığını göstermektedir. Hatta bu rakama aşiretin Milli-Dakorî alayındaki mevcudu dahil edilmemiştir⁷⁸⁵. Bu rakamların değişkenliği, azlığı, çokluğu ve sıhhati konusunda temkinli olmak önemlidir. Çünkü hem devletin içinde bulunduğu konjonktüre, tehdit algısına ve tanıdığı imkâna göre hem de alay mensubu aşiret reislerinin bu durumu kendi lehlerine kullanma potansiyeline göre, Hamidiye Alay teşkilatındaki niceliğin devamlı bir şekilde değişiklik gösterdiği bilinmektedir⁷⁸⁶. Milli İbrahim Paşa'nın Sultan ve İstanbul ile geliştirdiği ilişkilerden kaynaklı durumu ustalıkla aşiretinin Hamidiye'deki niceliğine yansıttığı görülmüştür.

⁷⁸³ M. Şerif Fırat, **Doğu İlleri ve Varto Tarihi**, s. 150.

⁷⁸⁴ “Mil” ve “Zil” şubeleri ayrımının tarihî analizi ve bölgede ifade ettiği anlam, “Milli/Milan İsmi” başlığı altında tezin “İkinci bölüm”ünde incelenmiş ve tartışılmıştır.

⁷⁸⁵ 46. alayın Milli ve Dakorî Alayı dahil olmadan 3345; 46. Alay dahil 5127 rakamı elde edilmiştir. Bkz. **Tablo 12:** Milli Aşireti'nin Hamidiye Alaylarındaki Mevcudu; Diğer alay rakam bilgileri için bkz. **Salname-i Askerî**, Matbaa-i Askeri, İstanbul 1311 (1895), s. 563-566; **Salname-i Askerî**, Matbaa-i Askeri, İstanbul 1324 (1908), s. 512-575. Karşılaştırınız. Avyarov, **Osmanlı-Rus ve İran Savaşları'nda Kürtler 1801-1900**, Hazırlayan: Muhammed Varlı, Sipan yay., Ankara 1995, (Tablo kısmı ayrıca baştan numaralandırılmıştır.) s. 38-40.

⁷⁸⁶ 1895 ila 1908'de Hamidiye Alaylarındaki alay sayısındaki ve kadrolardaki değişim için bkz. **Salname-i Askerî**, Matbaa-i Askeri, İstanbul 1311 (1895), s. 514-576; **Salname-i Askerî**, Matbaa-i Askeri, İstanbul 1324 (1908), s. 512-575.

Milli ve Dakorî aşiretlerinin birlikte oluşturdukları 46. “*Milli-Dakorî Alayı*”⁷⁸⁷ her ne kadar sadece Milli Aşireti’ne dayandırılmazsa bile Hamidiye silkindeki birçok aşiret üzerindeki hegemonyasından hareketle bu alayın Milli İbrahim Paşa’nın etkisinde ve 46. Alayla birlikte 6 aşiret alayı kapasitesine ulaşmış olduğu söylenebilir **Tablo 12**⁷⁸⁸. Elde edilen rakamlar, Milli Aşireti’nin alaylardaki askerî potansiyeli için abartılı bir rakam gibi görünebilir. Ancak Milli İbrahim Paşa’nın çevre aşiretleri hakimiyeti altına alma stratejisi ve hızla alaylar kurarak askerî sıfatın avantajını kullanma taktiği ile birlikte düşünüldüğünde, böyle bir rakamın sadece kendi aşiretine dayanmadığı vesikalarda da açıkça belirtilmiştir⁷⁸⁹. Aslında aşirette her erkek ferdin her zaman bir nefer olarak sayıldığı göz önünde bulundurulduğunda hükümetçe Hamidiye Nizamı’na uygun görülmeyen fertler sebebiyle, aşiretteki her ferdin bu rakama dahil edilmediği bile düşünülebilir. Bu sebeple bu rakamın Milli Aşireti’ne dahil edilmiş olan aşiretlerin tüm potansiyelini yansıtmadığı gerçeğinden hareketle sayıca az kişinin Hamidiye ağına kabul edildiği de ortaya çıkmaktadır. Keza Hamidiye’ye Milli Aşireti ismiyle dahil olan

⁷⁸⁷ “...ba irade-i seniye-i hazret-i padişahî ... 46. *Milli-Dakorî süvari alaylarıyla..*” Vali Fehmi’nin Diyarbekir’den Dersaadet’e Telgrafi için bkz. BOA., **DH. TMİK.**, 231/63, 2 Tev 1322/15.10.1906.

⁷⁸⁸ 5 alay + 1 alay (46.alay: 2 bölük Milli 2 bölük ise Dakorî olmak üzere); 4. Ordu-yı Humayun Müşiri Zeki (Paşa)’nın telgrafından: “*Milli Aşireti’yle bu aşirete mensub kaba’il-i sairinin nüfusları ale’l-usul kamilen tahrir olunub bir tahmin üzerine sebt-i defter edilmiştir. ...aşair-i merkumeden (Milli) İbrahim Paşa’nın ifadesi vechile 2 mükemmel Hamidiye Alayı teşkil olunması kâbildir.*” Bkz. BOA., **Y. PRK. BŞK.**, 48/19, 26 Eylül 1312/08.10.1896; Erkan-ı Harbiye Müşiri Abd-i Memlûkleri Şakir (Paşa)’nın telgrafından: “*Milli Aşireti’ne mensub İzollu İzoli ve Terkan ve Çuvan mahalli gibi kabailin nüfus ve hayvanlarının mevcudu yeniden 2 alay teşkiline müsaid bulunduğu cihetle kaba’il-i mezkûrenin bu şerefden mahrum bırakılmamaları...*” bkz. BOA., **Y. PRK. BŞK.**, 48/19, 27 Eylül 1312/09.10.1896; Yaver-i Hazret-i Şehriyelerinden Kulları Vehbi’nin raporundan: “*Diyarbakir Vilayeti dahilindeki Aşa’ir-i müsta’rebe Karakeçi, Kiki-i Halacan, Kiki-i Çirikan, Milli, Dakorî namlarıyla yad olunub mikdar-ı nüfus-ı zükuru 2 bin 9 yüz 50 raddesinde kayd ve tahrir olunmuş ise de mikdar-ı hakikisi bunun 2 mislinden ziyade olub bunlardan da 6 alay teşkil etmiştir.*” bkz. BOA., **Y. PRK. MYD.**, 12/36, 10 B 1310/28.01.1893; Nazır-ı Umur-ı Dahiliye’den Huzur-ı Ali-i Hazret-i Sadaretpenahiye, “*...İbrahim Paşa’nın teşkiline teşebbüs ettiği Süvari Alaylarına muamelat-ı askeriyeğe tâbi nüfus-ı mukime idhal etmekde olduğuna dair vukubulan şikayet üzerine...*”, bkz. BOA., **BEO.** 1094/82038, 6 L 1315/28.02.1898; “*...Saadetlü İbrahim Paşa Hazretleri dahi saye-i merhamet-vaye-i hazreti padişahi de 5 alay teşkil eyledi*” Milli Aşa’irinden Siverek’e tâbi (?) karyeli Bekir, bkz. BOA., **Y. PRK. AZJ.**, 44/105, 12 Ts 1318/25.11.1902; “*İbrahim Paşa’nın ahiren teşkiline müteşebbis olduğu 2 Hafif Süvari alayına emr ve talimatının muğayiri olarak Muamelat-ı Askeriyeye tâbi nüfus-ı mukim idhal idmekte olduğuna dair*”, bkz. BOA., **BEO.** 1094/82038, 30 Ks 1313/11.02.1898; “*...nâm-ı şahaneye mensub 5 alay süvari teşkil itdik...*”, Diyarbekir’den Der Âlî’ye (Makam-ı Sadaretpenahi’ye), Hamidiye Mir Alayı Milli Reisi Abdülhamid, Kaymakam Mahmud, Hamidiye Kaymakamı Halil, Hamidiye Kaymakamı Timur, Hamidiye Kaymakamı Halil, Hamidiye Binbaşısı İsmail, Hamidiye Binbaşısı Mahmud , Hamidiye Binbaşısı Mehmed imzalarıyla çekilen telgraf için bkz. BOA., **BEO.** 3446/258402, 19 Ts 1324 /02.12.1908.

⁷⁸⁹ Erkan-ı Harbiye Müşiri Abd-i Memlûkleri Şakir (Paşa)’nın telgrafından: “*Milli Aşireti’ne mensub İzollu/İzoli ve Terkan ve Çuvan mahalli gibi kabailin nüfus ve hayvanlarının mevcudu yeniden 2 alay teşkiline müsaid bulunduğu...*” bkz. BOA., **Y. PRK. BŞK.**, 48/19, 27 Eylül 1312/09.10.1896; Nazır-ı Umur-ı Dahiliye’den Huzur-ı Ali-i Hazret-i Sadaretpenahiye, “*...İbrahim Paşa’nın teşkiline teşebbüs ettiği Süvari Alaylarına muamelat-ı askeriyeğe tâbi nüfus-ı mukime idhal etmekde olduğuna dair vukubulan şikayet üzerine...*”, bkz. BOA., **BEO.** 1094/82038, 6 L 1315/28.02.1898.

aşiretler sebebiyle, Milli Aşireti'nin bir boylar birliği örgütlenmesi olduğu bu şekilde de açıkça ortaya çıkmaktadır.

Tablo 12: Milli Aşireti'nin Hamidiye Alaylarındaki Mevcudu

MİLLİ AŞİRETİ'NİN KURDUĞU ALAYLAR VE MEVCUDU ⁷⁹⁰					
LİVA (TUĞ) Merkezi: MARDİN					
Alay Sayısı	Alay No	Bulunduğu Yer	Süvari	Piyade	Toplam
1	41 ⁷⁹¹	Mardin	275/504	265/589	540/1093
2	42	Siverek	255/390	375/673	630/1063
3	43	Siverek ⁷⁹²	303/503	247/587	550/1090
Karakeçi ⁷⁹³	44	Siverek	305	225	530

⁷⁹⁰ 41., 42. ve 43. alaylar süvari/piyade ve toplamı için verilen ilk rakamlar Varlı'nın Avyarov'un kitabını hazırladığı orijinal Avyarov'da tafsilatlı rakamlı olmayıp bu kitabın sonuna ayrıca eklediği rakamlardan alınmıştır. Taksim (/) işaretinden sonra verilen 2. rakamlar ise 1895 Askerî Salnamesi'nin mülahazat kısmına sonradan el yazısıyla eklendiği anlaşılan kayıtlardan oluşmaktadır. İlk rakamlardan oluşan toplam Milli Aşireti'nin Hamidiye teşkilatına girdiği ilk dönemlerdeki mevcudu, diğer rakamlar ise 1895'te artmış olan mevcudu gösterdiği anlaşılmaktadır. 1895 Askerî Salnamesi'nde matbu olarak verilen kayıtların dışında mülahazat kısmında "41. Alay için 504 / 589", 42. Alay için 390 / 673, 43. Alay için 503 / 587" rakamları yazılmıştır. " Bu rakamların sonradan yazıldığı anlaşılmaktadır. Bu rakamlardan ilkinin alaydaki "süvari" değerinin ise "piyade" sayısını gösterdiği anlaşılmıştır. Bkz. **Salname-i Askerî**, Matbaa-i Askerî, İstanbul 1311 (1895), s. 563-566; Karşılaştırınız. Avyarov, **Osmanlı-Rus ve İran Savaşları'nda Kürtler 1801-1900**, Hazırlayan: Muhammed Varlı, Sipan yay., Ankara 1995, (Tablo kısmı ayrıca baştan numaralandırılmıştır.), s. 38-40; Kurmay Yüzbaşı Piotr I. Averyanov, **Osmanlı İran Rus Savaşlarında Kürtler**, Kafkasya Askerî Bölgesi Karargahı Matb., Tiflis 1900; Ayrıca Varlı, 44. Alayı Karakeçi Aşireti üzerinde göstermiştir. Bkz. Avyarov, **a.g.e.**, Haz: Muhammed Varlı, s. 41.

⁷⁹¹ "Milli Aşireti Reisi İbrahim Ağa, 4 nefer adamıyla Merkez Ordu-yı Humayun'a" gitmiş; aşiretinden 540 mevcudlu bir alayın kurulması konusu kendisiyle müzakere edilerek karara bağlanmıştır. Bkz. BOA., **Y. PRK. ASK.**, 72/26, 25 Mayıs 1307/06.06.1891; Bu alayın kaçınıcı alay olduğu belirtilmemiştir. Ancak bunun aşiretten kurulan ilk alay olduğu düşünüldüğünde ve takip eden vesikadaki bilgede bunun 41. Alay olduğu ortaya çıkmaktadır. Nitekim Milli İbrahim Paşa, 1891 senesinde 41. Alay kumandanı olarak kaymakamlığa (Yarbay) tayin edilmiştir. Bkz. Milli Aşireti reisi Timavîzade İbrahim Paşa'ya daha önce kurduğu bir süvari alayının (bu 46. Alay olmalıdır) yanında çok geçmeden 23 Kasım 1891'de süvarilerin ihtiyaçları olan binek hayvanlarıyla elbiseleri dahil masraflarını kendi karşılayarak mükemmel bir 2. alay (47. Alay olmalıdır) daha kurmuştur. Bkz. BOA., **İ. DH.** 1250/98058, 20 R 1309/22.11.1891; ve diğer bir vesikada "41. Alay kaymakamı izzetli İbrahim Paşa" şeklinde anılması ilk alayın 41 ve ikinci alayın 42 olduğunu doğrulamaktadır. Bkz. BOA., **İ. TAL.** 107/46, 24 B 1314/29.12.1896.

⁷⁹² Tabloda Milli Aşireti uhdesinde bulunan 41. alay Mardin'de, 42., ve 43. alaylar ise Siverek'de görünüyorsa da Siverek'in bir nahiyesi olan Yenişehir'de 44. alay ise Siverek'te teşkil edilmiştir. Bkz. Naci Çakın; Nafiz Orhon, **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi**, s. 225; Yenişehir, Diyarbakir Vilayeti, Diyarbakir Sancağı, Siverek Kazası'nın bir nahiyesidir. Bkz. M. Nasrullah (Binb.), M. Rüşdü(Kolağası), M. Eşref (Mülazım), **Osmanlı Atlası**, XX. yy. Başları, (Haz: Rahmi Tekin, Yaşar Baş), Osmanlı Araştırmaları Vakfı yay., İstanbul 2003, s. 83.

⁷⁹³ "44. Alay", Şakir Paşa ve Zeki Paşa'nın 1897 senesinde hazırladıkları ve 7 livaya taksim ettikleri Hamidiye Alay Çizelgesinde "Milli Aşireti Alayı" olarak gösterilmiştir. Yine de bu alay Varlı'nın

4	46 ⁷⁹⁴	Mardin (Milli+Dakorî)	256	256	512
5	63	Viranşehir	550	250	800
6	64	Viranşehir	600	225	825
TOPLAM ⁷⁹⁵			1983/2675	1362/2452	3345/5127

Bir alaydaki kişi sayısının en fazla 1152 olması gerektiğini belirten Kanunnamenin⁷⁹⁶ hilafına hareket edildiğini iddia eden bir görüşe göre, bir Hamidiye alayının 1200 atlıdan oluştuğu, başına da okuma yazması bulunmayan aşiretin eski ağasının kaymakam (yarbay) olarak tayin edildiği nakledilmiştir. Her alayda aşiret ağasının akrabasından 2 binbaşı ve aşiret ileri gelenlerinden 4 yüzbaşı ve 8 mülazım (teğmen) bulunduğu ve bunların hiçbirisinin okuma yazmasının olmadığı hatta alaya zar zor bir katib bulunabildiği ifade edilmiştir. Hükümet, katiblik ihtiyacının karşılanması için azınlıklardan faydalanmasını mahzurlu görerek bunu engellemiştir. Alayın atlarının

“Karakeçi Aşireti” üzerinde gösterildiği isim ve şekle sadık kalınarak çizelgede gösterilmiş olup Milli Aşireti alay toplam sayısına dahil edilmemiştir. Bu durum alay numara ve taksimatının sürekli değişmiş olduğunu göstermektedir. EK **XIV: Y.EE.**, 81/42, varak: 2, 18 Ka 1313/30.12.1897; Avyarov, **Osmanlı-Rus ve İran Savaşları’nda Kürtler 1801-1900**, Hazırlayan: Muhammed Varlı, Sipan yay., Ankara 1995, (tablo kısmı ayrıca numaralandırılmıştır), s. 41.

⁷⁹⁴ Diyarbakir Valisi Fehmi’nin İstanbul’a çektiği bir telgrafta, 13 Ekim 1906 tarihinde 46. Süvari Alayı Milli ve Dakorî Alayı olarak geçmektedir. Bkz. “*Ba irade-i seniye-i hazret-i padişahi...memur 46. Milli Dakorî süvari alaylarıyla dahi Mardin’e vusullerinde da’vât-ı mazrûfe-i hazret-i hilafetpenahi evamir-i merasim-i saade ifa olunduğu..*” Vali Fehmi’nin Diyarbakir’den Dersaadet’e Telgraftı için bkz. BOA., **DH. TMIK.**, 231/63, 2 Tev 1322/15.10.1906; Milli-Dakorî Alayı süvari/piyade rakamları en az adedli bir alay sayısından yola çıkılarak yazılmıştır. Gerçek rakamı belirten bir bilgiye ulaşılamamıştır. Bkz. **Tablo 11: Bir Hamidiye Alayı Oluşum Şeması.**

⁷⁹⁵ Toplam’da 2 ayrı toplam sayısı mevcut olup taksim işareti (/) ile ayrılmıştır. İlk toplama 46. Alay dahil değildir. İkinci toplama ise 46. Alay dahil edilmiştir. 46. alayın Milli ve Dakorî aşiretleri ile oluşturulduğu hesaplanırsa en az sayıdaki alay mevcudu 512 olduğundan ve 2 bölüğün (256=128süvari+128piyade) de Milli Aşireti’ne ait olduğu varsayımından hareketle 46. Alay dahil olmadan 3345 ya da 46. Alay dahil 5127 rakamı elde edilmiştir. Toplam hesabına 44. Alay olan Karakeçi Aşireti de dahil edilmemiştir. Ancak 44. Alay 1897’deki tabloda “*Milli Aşireti Alayı*” olarak gösterildiğinden bu tabloda belirtilmiştir. Bkz. BOA., **Y.EE.**, 81/42, varak: 2, 18 Ka 1313/30.12.1897; 46. Alay’ın Milli-Dakorî alayı olduğu bilgisi için bkz. “*...ba irade-i seniye-i hazret-i padişahi ... 46. Milli-Dakorî süvari alaylarıyla..*” Vali Fehmi’nin Diyarbakir’den Dersaadet’e Telgraftı için bkz. BOA., **DH. TMIK.**, 231/63, 2 Tev 1322/15.10.1906; Ayrıca en az sayıdaki alay mevcudu için bkz. **Tablo 11: Bir Hamidiye Alayı Oluşum Şeması.**

⁷⁹⁶ Tensikat-ı Askeriye cümlesinden olarak **Hamidiye Süvari Alayları’na Dair Kanunname**dir, Madde: 2, Matbaa’i Osmaniye, Dersaadet 1308 için bkz. BOA., **Y. EE.** 113/5, s. 3, 1308/1892.

ise aşiret tarafından karşılandığı ve kendilerine ait olduğu hatta devletin verdiklerinin dışında silahların birkısımının eşkıyalıkta kullanılan silahlar olduğu belirtilmiştir⁷⁹⁷.

Kanunnameye göre, aşiretlerin ileri gelenlerinin *kaymakam* seçilebileceği, 3 bölük kuran aşiret reisinin *Binbaşı*, 2 bölük kuran aşiret reisinin *Kolağası* (kıdemli yüzbaşı) ve sadece 1 bölük kurmaya uygun olan aşiret reisinin de *Yüzbaşı* veya *vekili* olarak tayin edileceği belirtilmiştir⁷⁹⁸. Bir alay teşkiline müsaide aşiret ümerasından devlete olan hizmetlerinden dolayı *Miralay* (Albay) olarak terfi edileceği de eklenmiştir⁷⁹⁹. Kendi arzularıyla en az 3 sene nizamiye alaylarında bulunanların da *zabit* ünvanını hak edecekleri belirtilmiştir⁸⁰⁰.

Tablo 13: Rütbe Tablosu

ALAYLARDA KULLANILAN RÜTBELER	
Rütbe	Günümüzdeki Karşılığı
Mülazım	Teğmen
Kolağası	Kıdemli Yüzbaşı
Binbaşı	Binbaşı
Kaymakam	Yarbay
Miralay	Albay
Mirliva	Tuğgeneral
Ferik	Tümgeneral
Müşir	Mareşal

⁷⁹⁷ Fırat, **Doğu İleri ve Varto Tarihi**, s. 151; Aşiret ahalisinden katip bulunmadığı, katip ihtiyacının Keldani biri ile karşılandığı ancak bunun hükümetçe mahzurlu görülerek kabul edilmediği ile ilgili bir vesika için bkz. Tesri-i Muamelat Komisyonunun Tezkire Vakası, Taraf-ı Vala-yı Hazret-i Seraskeriye “*Miranlı Mustafa Paşa'nın ve şimdi de mahdumlarının hizmet-i kitabetinde bulunan Yusuf ve Miho nam şahısların Keldani milletinden oldukları Cizre'den gelen Yusuf'un pederi Anton'la taallukatından diğer birinin ifadelerinden anlaşıldığı ve aşayir içlerine ve alelhusus Hafif Süvari Alaylarına mensub Kürdler arasında bu makulelerin kitabet işiyle kabul olunmaları rehin-cevaz olamayacağından lazım gelenlere nasayih-i müessire bilicra merkumanın Cizre'de terk etdirildiği ve bir daha yanlarında gezdirilmeyeceği hakkında söz alındığı...*” BOA., **DH. TMIK. M.**, 132/53, 27 C 1320/30.09.1902. Hükümetin Hamidiye iç işlerinin bilgisine erişebilecek olan ve Avrupalı devletlerin dönem itibarıyla oldukça ilgi gösterdiği azınlıkların bu görevde bulunmasını mahzurlu gördüğü anlaşılmaktadır.

⁷⁹⁸ Tensikat-ı Askeriye cümlesinden olarak **Hamidiye Süvari Alayları'na Dair Kanunname**, Madde: 25, Matbaa'ı Osmaniye, Dersaadet 1308 için bkz. BOA., **Y. EE.** 113/5, s. 5, 1308/1892; “*Kolağası*”, yüzbaşılıkla binbaşı arasında “*Kıdemli Yüzbaşı*” anlamında bir rütbedir. Bkz. Pakalın, “*Kol Ağası*”, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, Milli Eğitim Basımevi, C. II, İstanbul 1983, s. 288.

⁷⁹⁹ Tensikat-ı Askeriye cümlesinden olarak **Hamidiye Süvari Alayları'na Dair Kanunname**, Madde: 24, BOA., **Y. EE.** 113/5, s. 5, 1308/1892.

⁸⁰⁰ Bkz. Tensikat-ı Askeriye cümlesinden olarak **Hamidiye Süvari Alayları'na Dair Kanunname**, Madde: 26, BOA., **Y. EE.** 113/5, s. 5, 1308/1892.

3.2.1.2. 1895 Askerî Salnamesi'nde Milli Aşireti Alayları

Milli Aşireti'nin kurduğu alaylarda görev alan kişilerin isimleri, yetkileri ve rütbe pozisyonlarını belirten bilgiler, 1895 ve 1908 tarihli Askerî Salnameleri'nde mevcuttur⁸⁰¹. İki ayrı tarihte tutulmuş salnamelerdeki kayıtlarda bazı farklılıklar bulunmaktadır. 1895 tarihli salnamede Milli Aşireti alayları ismine kayıtlı 41., 42., 43. alaylar ile ilgili bilgiler, 1908 tarihli salnameden ise 63., ve 64. alay ile 41., 42., ve 43. alayların sadece idari kısmı ile ilgili bilgiler karşılaştırılması için tablo şeklinde aktarılmış olup değişiklikler izlenebilmektedir.

1895 salnamesinde Hamidiye alayı 56 adettir. Bkz. **Tablo 13**⁸⁰². 1908 salnamesinde alayların adedi 64'e ulaşmıştır⁸⁰³. Her iki salnamede de alayın hangi aşiretten teşekkül ettiği ana metinde basılı olarak belirtilmemiş olup, ancak 1895 salnamesinde aşiret ismi ve alaydaki süvari/ piyade sayısı derkenarda rik'a ile yazılmıştır.

1895 Salnamesi'nde yer alan Milli Aşireti alaylarından 41. Alay'da 2 kaymakam (1'i alay kumandanı askeriyeden; 1'i 1 aşiret reisi, 1 binbaşı-i evvel, 1 binbaşı-i sani, 1 kolağası, 1 alay katibi, 10 mülazım-i sani (1'i sancakdar), 1 imam (askerî rütbesiz), 1 yüzbaşı-i evvel, 7 yüzbaşı vekili (3'ü bölük kumandanı), 8 mülazım-i evvel yer almıştır.

42. Alay'da 2 kaymakam (1'i alay kumandanı askeriyeden; 1'i 1 aşiret reisinin oğlu, 1 binbaşı-i evvel, 1 binbaşı-i sani, 1 kolağası, 1 alay katibi, 1 katib-i sani, 1 imam (askerî rütbesiz), 11 mülazım-i sani (1'i sancakdar), 2 yüzbaşı-i evvel, 8 yüzbaşı vekili (3'ü bölük kumandanı), 9 mülazım-i evvel yer almıştır.

43. Alay'da 2 kaymakam (1'i alay kumandanı askeriyeden; 1'i aşiretten, 1 binbaşı-i evvel, 1 binbaşı-i sani, 1 kolağası, 1 alay katibi, 1 katib-i sani, 1 imam (askerî rütbesiz), 9 mülazım-i sani (1'i sancakdar), 1 yüzbaşı-i evvel, 7 yüzbaşı vekili (3'ü bölük kumandanı), 6 mülazım-i evvel yer almıştır.

41., 42. ve 43. Alay'da askerî umeradan gelenlerin dışında, aşiret erbabının tamamı 1308/1892 tarihi ile Hamidiye Alayları'na giriş yapmış olup, atama (nash) tarihleri 1310/1895 olarak yazılmıştır. Askerî sınıftan gelenler, atama tarihlerinin farklılığından rahatlıkla ortaya çıkmaktadır. Sadece bu üç alayın kuruluşları göz önüne alındığında belirli bir standard ölçekte teşkilatlanma kuralına uyulduğu görülmekte olup

⁸⁰¹ **Salname-i Askerî**, Matbaa-i Askeri, İstanbul 1311 (1895), s. 563-564; **Salname-i Askerî**, Matbaa-i Askeri, İstanbul 1324 (1908), s. 574.

⁸⁰² **Salname-i Askerî**, 1311 (1895), s. 514-576.

⁸⁰³ **Salname-i Askerî**, 1324 (1908), s. 512-575

alay bazında bazı rütbelerin adedinde azlık-çokluk bakımından bazı sapmalar da göze çarpmaktadır. Yine de alayların ilk teşkilatlandırıldığı sıralarda belirli bir disiplin ve düzenle hareket edildiği anlaşılmaktadır.

Tablo 14: 1895 Askerî Salnamesi'nde Milli Aşireti Alayları

41. Hamidiye Süvari Alayı (Milli Aşireti – Yenişehir Kasabası) ⁸⁰⁴							
İsim	Rütbe	Giriş tarihi	Tayin (Nasb) tarihi	Tabur	Nişan		Mülahazat
					Osmanî	Mecidi	
Hacı Kadri Bey	Kaymakam	72	310				Alay Kumandanı
İbrahim Paşa	Kaymakam	308	310		3	2	504 / 589 ⁸⁰⁵
Muhammed Ağa	Binbaşı-i Evvel	308	310				
İbrahim Ağa	Binbaşı-i Sani	308	310				
Hüseyin Efendi	Kolağası	308	310			5	
Tevfik Efendi	Alay Katibi	302	310				
Bekir Efendi	Mülazım-ı Sani	308	310				
Mahmud Efendi		308	310				İmam
Ömer Ağa	Mülazım-ı Sani	308	310				Sancakdar
İbrahim Ağa	Yüzbaşı-i Evvel	78	310	1			
Halef Ağa	Yüzbaşı Vekili	308	310	1		5	
Ali Ağa	Mülazım-ı Evvel	308	310	1		5	
Muhammed Ağa	Mülazım-ı Evvel	308	310	1		5	
İbrahim Ağa	Mülazım-ı Sani	308	310	1		5	

⁸⁰⁴ Tablonun derkenarında “*Milli / Yenişehir Kasabası*” notuyla bu alayların Milli Aşireti’nden kurulduğu belirtilmiştir. **Salname-i Askerî**, Matbaa-i Askeri, İstanbul 1311 (1895), s. 563-564.

⁸⁰⁵ 1895 Askerî Salnamesi’nde matbu olarak verilen kayıtların dışında mülahazat kısmında “41. Alay için 504 / 589”, 42. Alay için 390 / 673, 43. Alay için 503 / 587” rakamlarının sonradan yazıldığı anlaşılmaktadır. Bu rakamlardan ilkinin alaydaki “süvari” diğerinin ise “piyade” sayısını gösterdiği anlaşılmaktadır. Bkz. **Salname-i Askerî**, 1311 (1895), s. 563-566.

Bekari Ağa	Mülazım-1 Sani	308	310	1			
Osman Ağa	Yzb. Vekili	301	310	2			Bölük Kumandanı
Sahir Ağa	Yzb. Vekili	308	310	2			
Abdi Ağa	Mülazım-1 Evvel	308	310	2			
Ali Ağa	Mülazım-1 Evvel	308	310	2			
Seydo Ağa	Mülazım-1 Sani	308	310	2			
Bekir Ağa	Mülazım-1 Sani	308	310	2			
Hasan Ağa	Yzb. Vekili	86	31	3			Bölük Kumandanı
Salim Ağa	Yzb. Vekili	308	310	3			
Şeyh Ali Ağa	Mülazım-1 Evvel	308	310	3			
Şeyh Fadıl Ağa	Mülazım-1 Evvel	308	310	3			
Abdi Ağa	Mülazım-1 Sani	308	310	3			
Ömer Ağa	Mülazım-1 Sani	308	310	3			
Hasan Ağa	Yzb. Vekili	85	310	4			Bölük Kumandanı
Hüseyin Ağa	Yzb. Vekili	308	310	4			
Sadık Ağa	Mülazım-1 Evvel	308	310	4			
Eyub Ağa	Mülazım-1 Evvel	308	310	4			
Osman Ağa	Mülazım-1 Sani	308	310	4			
Şeyho Ağa	Mülazım-1 Sani	308	310	4			

42. Hamidiye Süvari Alayı (Milli Aşireti – Yenişehir Kasabası) ⁸⁰⁶							
İsim	Rütbe	Giriş tarihi	Tayin (Nasb) tarihi	Tabur	Nişan		Mülahazat
					Osmanî	Mecidî	
İsa Bey	Kaymakam	80	308				Alay Kumandanı
Abdülhamid Bey	Kaymakam	308	310				390 / 673
Beşar Ağa	Binbaşı-i Evvel	308	310				
Süleyman Efendi	Binbaşı-i Sani	308	310				
Hüseyin Ağa	Kolağası	308	310				
Şemsi Ağa	Alay Katibi	87	310				
İbrahim Ağa	Katib-i Sani	308	310				
Ali Ağa		308	310				İmam
Ahmed Ağa	Mülazım-1 Sani	308	310				Sancakdar
İsmail Ağa	Yüzbaşı-i Evvel	81	310	1			
Mîro Ağa	Yüzbaşı Vekili	308	310	1			
Ali Ağa	Mülazım-1 Evvel	308	310	1			
Bıro Ağa	Mülazım-1 Evvel	308	310	1			
Ûso Ağa	Mülazım-1 Sani	308	310	1			
Sılo Ağa	Mülazım-1 Sani	308	310	1			

⁸⁰⁶ Salname-i Askerî, 1311 (1895), s. 564-566.

Ömer Ağa	Yüzbaşı Vekili	79	310	2			Bölük Kumandanı
İsmail Ağa	Yüzbaşı Vekili	308	310	2			
Osman Ağa	Mülazım-1 Evvel	308	310	2			
İsa Ağa	Mülazım-1 Evvel	308	310	2			
Bıro Ağa	Mülazım-1 Sani	308	310	2			
Mağo Ağa	Mülazım-1 Sani	308	310	2			
Mustafa Ağa	Yüzbaşı Vekili	89	310	3			Bölük Kumandanı
Aziz Ağa	Yüzbaşı Vekili	308	310	3			
Şeyh Sahn Ağa	Mülazım-1 Evvel	308	310	3			
'Aloş Ağa	Mülazım-1 Evvel	308	310	3			
Ahmed Ağa	Mülazım-1 Sani	308	310	3			
Muhammed Ağa	Mülazım-1 Sani	308	310	3			
İsa Ağa	Yüzbaşı-i Evvel	85	310	4			
Sinan Ağa	Yüzbaşı Vekili	308	310	4			
Zülfi Ağa	Mülazım-1 Evvel	308	310	4			
Alişan Ağa	Mülazım-1 Evvel	308	310	4			

Hüseyin Ağa	Mülazım-1 Sani	308	310	4			
Mustafa Ağa	Mülazım-1 Sani	308	310	4			
Receb Efendi	Yüzbaşı Vekili	96	310	5			Bölük Kumandanı
Halil Efendi	Yüzbaşı Vekili	308	310	5			
Eyub Efendi	Mülazım-1 Evvel	308	310	5			
Hüseyin Efendi	Mülazım-1 Evvel	308	310	5			
İsa Efendi	Mülazım-1 Sani	308	310	5			
Hüseyin Efendi	Mülazım-1 Sani	308	310	5			

43. Hamidiye Süvari Alayı (Milli Aşireti – Yenişehir Kasabası)⁸⁰⁷

İsim	Rütbe	Giriş tarihi	Tayin (Nasb) tarihi	Tabur	Nişan		Mülâhazat
					Osmanî	Mecidi	
Sürur Bey	Kaymakam	77	310				503 /587
Muhammed Bey	Kaymakam	308	310				
Ömer Ağa	Binbaşı-i Evvel	308	310				
Sinan Ağa	Binbaşı-i Sani	308	310				
Muhammed Ağa	Kolağası	308	310				

⁸⁰⁷ Salname-i Askerî, 1311 (1895), s. 566-567.

Salih Efendi	Alay Katibi	97	310				Yemen Madalyasını Haizdir
Zülfikar Efendi	Katib-i Sani	308	310				
Osman Efendi		308	310				İmam
Dolkı Ağa	Mülazım-1 Sani	308	310				Sancakdar
Yusuf Ağa	Yüzbaşı-i Evvel	76	310	1			
İbrahim Ağa	Yüzbaşı Vekili	308	310	1			
Bolyo Ağa	Mülazım-1 Evvel	308	310	1			
Eyub Ağa	Mülazım-1 Evvel	308	310	1			
Sîno Ağa	Mülazım-1 Sani	308	310	1			
Eyub Ağa	Mülazım-1 Sani	308	310	1			
Tosun Ağa	Yüzbaşı Vekili	81	310	2			Bölük Kumandanı
Hasan Ağa	Yüzbaşı Vekili	308	310	2			
Hano Ağa	Mülazım-1 Evvel	308	310	2			
Abdi Ağa	Mülazım-1 Evvel	308	310	2		5	
Sinan Ağa	Mülazım-1 Sani	308	310	2			
Eyub Ağa	Mülazım-1 Sani	308	310	2			

Mustafa Ağa	Yüzbaşı Vekili	85	310	3			Bölük Kumandanı
Muhammed Ağa	Yüzbaşı Vekili	308	310	3			
Seydo Ağa	Mülazım-1 Evvel	308	310	3			
Yahya Ağa	Mülazım-1 Evvel	308	310	3			
Sinan Ağa	Mülazım-1 Sani	308	310	3			
Bozan Ağa	Mülazım-1 Sani	308	310	3			
Muhammed Reşid Ağa	Yüzbaşı Vekili	87	310	4			Bölük Kumandanı
Derviş Bey	Yüzbaşı Vekili	308	310	4			
Rûmî Bey	Mülazım-1 Evvel	308	310	4			
Osman Ağa	Mülazım-1 Evvel	308	310	4			
Mahmud Ağa	Mülazım-1 Sani	308	310	4			
Temo Ağa	Mülazım-1 Sani	308	310	4			

3.3. 1908 Askerî Salnamesi'nde Milli Aşireti Alayları

1895 Askerî salnamesindeki kayıtlarda Hamidiye Aşiret alaylarının sayısı 56⁸⁰⁸. İken salnamede tutulan kayıtlara göre bu sayı, 1908'de 64 adede ulaşmıştır. Bkz. **Tablo 15**⁸⁰⁹. 1895 senesi kayıtlarında sadece 3 alay kurduğu belirtilen Milli Aşireti, 1908'de bu sayıyı 5 alaya çıkarmıştır.

⁸⁰⁸ **Salname-i Askerî**, Matbaa-i Askeri, İstanbul 1311 (1895), s. 514-576.

⁸⁰⁹ **Salname-i Askerî**, Matbaa-i Askeri, İstanbul 1324 (1908), s. 512-575.

1895 salnamesinde tutulan alay kayıtlarında; isim, rütbe, Hamidiyeye dahil olma tarihi, alınan nişanlar (*Osmanî-Mecidî*) ve “*mûlahazat*” kısmında da alay mensuplarından bölük kumandanı, sancakdar, imam ve sadece birinin “*Yemen madalyasını haizdir*” şeklindeki sıfat ve ödül bilgileri yer almıştır. 1895’teki teşkilatlanmada 2 “*kaymakam*”dan biri askerî ümeradan olup diğeri aşiret reisi, oğlu veya ileri gelenlerinden birinden oluşur iken, 1908’de buna riayet edilmemiş; aşiret resinin oğlu olarak sadece bir kaymakama yer verilmiştir. Bu durum ilk teşkilatlanmadaki disiplin ve düzene pek riayet edilmediğini ortaya koymaktadır. İlk teşkilatta “*binbaşılık evvel ve sani*” olarak ayrı rütbeler iken, 1908’de sadece “*binbaşı*”lık yer almıştır. 41. Alayda 1 “*katib*”, 42. 43. alaylarda “*katib*”in yanısıra 1’er “*katib-i sani*” bulunmasına rağmen, 63. ve 64. alaylarında “*alay katibi*” olmayıp sadece 1’er “*katib-i sani*” mevcuttur.

1895 salnamesinde belirtilen İlk teşkilatta 41., 42. ve 43. alaylarda Hamidiye’ye “*giriş ve tayin*” tarihi sadece sene olarak belirtilmişken, 1908 salnamesinde 63. ve 64. alaylarda atama tarihi 10.04.321/23.06.1905 gün, ay, sene olarak açık tarih verilmiştir. Bu tarihlere göre, 41., 42., ve 43. alaylara “*giriş tarihi*” 1308/1892, “*tayin tarihi*” ise 1310/1894 olarak, 63. ve 64. alaylarla ilgili olarak sadece “*giriş tarihi*” verilmiş olup buna göre 10.04.321/23.04.1908’de kurulmuş oldukları anlaşılmaktadır.

Bölük kumandanlarının yüzbaşı vekillerinden atandıkları bilinmektedir. Ancak 63. ve 64. alaylarda “*yüzbaşı vekili*” mevcut olduğu halde, “*bölük kumandanı*” ya atanmamış, ya da belirtilmemiştir. Bu da alaylara tayin edilecek yeterli miktarda yetişmiş askerî umeranın bulunmadığını ve kuralların göz ardı edildiğini göstermektedir.

Bu çalışmada, 1895 senesinin 41., 42., ve 43. alay şemasında kayıtlı tüm askerî mensubu aşiret fertlerine yer verilmişken, 1908 kayıtlarında bu kez aynı alayların ayrıntılı isim kayıtlarına girilmemiştir. Bunun yerine 41., 42., ve 43. alayların üst kademe mensupları bilgileri ile 63. ve 64. alay bilgileri ayrıntılı olarak tablo halinde verilmiştir. 41., 42. ve 43. alayların üst kademe bilgilerinin verilmesiyle 1895 ve 1908’deki kayıtların karşılaştırılma imkânı sağlanmıştır. Böylece arada geçen sene içerisinde rütbe değişimleri ile görev değişiklikleri gibi bilgileri elde etmek mümkün olmuştur.

Tablo 15: 1908 Askerî Salnamesi'nde Milli Aşireti Alayları

41. Hamidiye Süvari Alayı (Milli Aşireti)⁸¹⁰			
İsim	Baba İsmi	Rütbe	Giriş tarihi
İbrahim Paşa	Mahmud	Mirliva	20.09.318 ⁸¹¹
Muhammed Esad Bey	-	Kaymakam/Kumandan	12.12.320
Hüseyin Efendi	Halil	Alay Katibi	22.03.315
Muhammed Ağa	Muhammed	Binbaşı	25.02.310
Bekir Efendi	Mustafa	Katib-i Sani	25.02.310
Muhammed Efendi	İsmail	İmam	25.02.310
-	-	Binbaşı/Kolağası/Sancakdar	-

42. Hamidiye Süvari Alayı (Milli Aşireti)⁸¹²			
İsim	Baba İsmi	Rütbe	Giriş tarihi
Hamid Bey	İbrahim Paşa	Miralay	07.10.319
Said Bey	Muhammed	Kaymakam/Kumandan	24.11.317
İsmail Bey	İbrahim Paşa	Binbaşı	09.07.312
Beşar Ağa	Mustafa	Binbaşı	25.02.310
Muhammed Rasim Efendi	Ali	Alay Katibi	18.12.317
Eyub Ağa	Ma'o	Kolağası	20.08.312
İbrahim Efendi	Ali	Katib-i Sani	25.02.310
-	-	İmam/Sancakdar	-

⁸¹⁰ **Salname-i Askerî**, Matbaa-i Askeri, İstanbul 1324 (1908), s. 552.

⁸¹¹ 20.09.318 / 03.12.1902 tarihi Milli İbrahim Paşa'nın Hamidiye Alayları'na giriş tarihi değildir. Bu tarih "Mirliva" olduğu tarihtir. Çünkü 1891 senesinde kaymakam sıfatıyla 41. Alay kumandanı olduğu bilinmektedir. Bu bilgi bir diğer vesikadaki tarih bilgisi ile teyid edilebilmektedir. Bkz. BOA., **İ. DH.** 1250/98058, 20 R 1309/23.11.1891; 20.09.318/03.12.1902 tarihi için bkz. **Salname-i Askeri**, 1324 (1908), s. 552

⁸¹² **Salname-i Askeri**, 1324 (1908), s. 553.

43. Hamidiye Süvari Alayı (Milli Aşireti)⁸¹³			
İsim	Baba İsmi	Rütbe	Giriş tarihi
Mahmud Bey	İbrahim Paşa	Kaymakam	09.07.312
Muhammed Emin Bey	Hamza	Kaymakam/Kumandan	30.01.315
Ömer Ağa	Muhammed	Binbaşı	25.02.310
Sinan Ağa	Eyub	Binbaşı	25.02.310
Muhammed Ağa	Ali	Kolağası	25.02.310
Zülfikar Efendi	Mustafa	Alay Katibi	16.10.312
Mustafa Efendi	Cuma	Katib-i Sani	30.06.315
Zülfi Ağa	Süleyman	Mülazım-ı Sani	Sancakdar
-	-	İmam	-

63. Hamidiye Süvari Alayı (Milli Aşireti)⁸¹⁴				
İsim	Baba İsmi	Rütbe	Giriş tarihi	Mülahazat
Halil Bey	İbrahim Paşa	Kaymakam	10.04.321	
Abdurrahman Bey	İbrahim Paşa	Binbaşı	10.04.321	
Bedir Ağa	Eyub	Binbaşı	10.04.321	
-	-	Alay Katibi	-	-
Yusuf Efendi	Muhammed			İmam
-	-	Kumandan	-	-
Mustafa Ağa	Abbas	Kolağası	10.04.321	
Ali Efendi	Eyub	Katib-i Sani	10.04.321	
Sinan Ağa	Ali	Mülazım-ı Sani	10.04.321	Sancakdar
Emin Ağa	Muhammed	Yüzbaşı Vekili	10.04.321	
Cemil Efendi	Ahmed	Yüzbaşı Vekili	07.09.322	
Abbas Ağa	Abdi	Yüzbaşı Vekili	10.04.321	

⁸¹³ **Salname-i Askeri**, 1324 (1908), s. 554.

⁸¹⁴ **Salname-i Askerî**, 1324 (1908), s. 574.

Seyidhan Ağa	Eyub	Yüzbaşı Vekili	10.04.321	
Halil Ağa	Bero	Yüzbaşı Vekili	10.04.321	
Ahmed Ağa	Hasan	Yüzbaşı Vekili	10.04.321	
Zülfikar Ağa	Bedir	Yüzbaşı Vekili	10.04.321	
Zülfü Ağa	Hasan	Mülazım-ı Evvel	10.04.321	
Kadir Ağa	Resul	Mülazım-ı Evvel	10.04.321	
Zülfikar Ağa	Zülfikar	Mülazım-ı Evvel	10.04.321	
Eyub Ağa	Zülfikar	Mülazım-ı Evvel	10.04.321	
Mahmud Ağa	Hacı Arab	Mülazım-ı Evvel	10.04.321	
Eyub Ağa	Bero	Mülazım-ı Evvel	10.04.321	
Zülfikar Ağa	Sinan	Mülazım-ı Evvel	10.04.321	
Muhammed Ağa	Abdi	Mülazım-ı Evvel	10.04.321	
İbrahim Ağa	Musa	Mülazım-ı Evvel	10.04.321	
Eyub Ağa	Muhammed	Mülazım-ı Evvel	10.04.321	
Şerif Ağa	Zülfü	Mülazım-ı Evvel	10.04.321	
Osman Ağa	Şeyh Muhammed	Mülazım-ı Evvel	10.04.321	
Zülfikar Ağa	Bekir	Mülazım-ı Sani	10.04.321	
Sinan Ağa	Süleyman	Mülazım-ı Sani	10.04.321	
Süleyman Ağa	Ömer	Mülazım-ı Sani	10.04.321	
Ferhan Ağa	Muhammed	Mülazım-ı Sani	10.04.321	
Ahmed Ağa	Mikail	Mülazım-ı Sani	10.04.321	
İbiş Ağa	Muhammed Ali	Mülazım-ı Sani	10.04.321	
Abbas Ağa	Bedir	Mülazım-ı Sani	10.04.321	
Muhammed Ağa	Behlül	Mülazım-ı Sani	10.04.321	
Müslim Ağa	İsa	Mülazım-ı Sani	10.04.321	
Cuma Ağa	Halil	Mülazım-ı Sani	10.04.321	
Zülfikar Ağa	Ali	Mülazım-ı Sani	10.04.321	
Tullab Ağa	Hasan	Mülazım-ı Sani	10.04.321	

64. Hamidiye Süvari Alayı (Milli Aşireti)⁸¹⁵				
İsim	Baba İsmi	Rütbe	Giriş tarihi	Mülahazat
Timur Bey	İbrahim	Kaymakam	10.04.321	
Mahmud Bey	Muhammed	Binbaşı	10.04.321	
-	-	Alay Katibi	-	-
Behlül Efendi	Muhammed	İmam	10.04.321	
-	-	Kumandan	-	-
Hüseyin Efendi	Kanco	Binbaşı	10.04.321	
Mustafa Ağa	Seyidhan	Kolağası	10.04.321	
Fazıl Efendi	Mahmud	Katib-i Sani	10.04.321	
Celil Ağa	Molla	Mülazım-ı Sani	10.04.321	Sancakdar
Şeyho Ağa	Hüseyin	Yüzbaşı Vekili	10.04.321	
Muhammed Ağa	Sinan	Yüzbaşı Vekili	07.09.322	
Bedirhan Ağa	Muhammed	Yüzbaşı Vekili	10.04.321	
Çeçen Ağa	Eyub	Yüzbaşı Vekili	10.04.321	
Muhammed Rezi Ağa	-	Yüzbaşı Vekili	10.04.321	
Sadun Ağa	-	Yüzbaşı Vekili	10.04.321	
Tayyib Ağa	Süleyman	Mülazım-ı Evvel	10.04.321	
Seydo Ağa	Eyub	Mülazım-ı Evvel	10.04.321	
İbrahim Ağa	Hasan	Mülazım-ı Evvel	10.04.321	
Muhammed Ağa	Mustafa	Mülazım-ı Evvel	10.04.321	
Eyub Ağa	Ûso Ağa	Mülazım-ı Evvel	10.04.321	
Bozo Ağa	Ali	Mülazım-ı Evvel	10.04.321	
Muhammed Ağa	Haso	Mülazım-ı Evvel	10.04.321	
Ömer Ağa	Muhammed	Mülazım-ı Evvel	10.04.321	
Halil Ağa	Şem'idin	Mülazım-ı Evvel	10.04.321	

⁸¹⁵ Salname-i Askeri, 1324 (1908), s. 575.

Hasan Ağa	Ali	Mülazım-1 Evvel	10.04.321	
Bekir Ağa	Sinan	Mülazım-1 Evvel	10.04.321	
Eyub Ağa	Ahmed	Mülazım-1 Evvel	10.04.321	
Şeyho Ağa	Maksud	Mülazım-1 Sani	10.04.321	
İbrahim Ağa	Ûso	Mülazım-1 Sani	10.04.321	
Ali Ağa	Cemal	Mülazım-1 Sani	10.04.321	
Ahmed Ağa	Abdullah	Mülazım-1 Sani	10.04.321	
Beşar Ağa	Halo	Mülazım-1 Sani	10.04.321	
Tellü Ağa	Eyub	Mülazım-1 Sani	10.04.321	
Hami Ağa	Abdullah	Mülazım-1 Sani	10.04.321	
Seydo Ağa	Ahmed	Mülazım-1 Sani	10.04.321	
Muhammed Ağa	Hasan	Mülazım-1 Sani	10.04.321	
Eyub Ağa	Osman	Mülazım-1 Sani	10.04.321	
Zeki Ağa	Hasan	Mülazım-1 Sani	10.04.321	
Hamza Ağa	Koban	Mülazım-1 Sani	10.04.321	

63. Alay'da 1 kaymakam (Milli İbrahim Paşa'nın oğlu), 2 binbaşı (1'i Milli İbrahim Paşa'nın diğer oğlu), 1 imam (askerî rütbesiz), 1 kolağası, 1 katib-i sani, 13 mülazım-i sani (1'i sancakdar), 7 yüzbaşı vekili, 12 mülazım-i evvel yer almıştır.

64. Alay'da 1 kaymakam (Milli İbrahim Paşa'nın oğlu⁸¹⁶), 1 binbaşı, 1 imam (askerî rütbesiz), 1 kolağası, 1 katib-i sani, 13 mülazım-i sani (1'i sancakdar), 6 yüzbaşı vekili, 12 mülazım-i evvel yer almıştır.

1908 salnamesi ile 1895 salnamesindeki 41., 42., ve 43. alaylarının kayıtları karşılaştırıldığında alay mensuplarından rütbeleri yükselenlerin bilgileri takip edilebilmektedir. Özellikle Milli Aşireti reisi İbrahim Paşa'nın 1895'te "kaymakam"

⁸¹⁶ Milli İbrahim Paşa'nın Timur isimli bir oğlu mevcuttur. Ancak 63. Alay kaymakamları Halil ve Abdurrahman beylerin baba ismi doğrudan "İbrahim Paşa" olarak yazılmışken, 64. Alay kaymakamı Timur Bey'in baba ismi sadece "İbrahim" olarak yer almıştır. Burada baba isminin açıkça "İbrahim Paşa" olarak yazılmamışsa da aslında Timur Bey, Milli İbrahim Paşa'nın oğludur. Bkz. Diyarbekir'den Meclis-i Mebusan Riyaseti'ne keşide olunan telgrafname suretidir. "Milli İbrahim oğullarından Abdulhamid, Mahmud, İsmail.... Viranşehir'de Halil, Timur, Abdurrahman da pederlerinin her türlü cinayetine iştirak eyledikleri gibi Asakir-i Osmaniye'ye karşı da isti'mal-i silah eylemişlerdir gibi Asakir-i Osmaniye'ye karşı da istimal-i silah eylemişlerdir." bkz. BOA., BEO., 3498/262349, 04 S 1327/25.02.1909.

rütbesi ile 41. Alay idaresinde iken 1908'de “*Mirliva*” rütbesine yükseldiği görülmektedir⁸¹⁷. Alaylarda “*imam*” bulundurulmasına özen gösterilmiştir. Ancak imamların askerî sınıfa dahil edilmediği ve her alayda bir imam bulunmamasına ve bazen 2-3 alay için bir imam bulunmasına rağmen bu konuda hassasiyet gösterildiği dikkat çekmektedir.

1908 salnamesinde tutulan alay kayıtlarında, isim, Hamidiyeye dahil olma tarihi ve rütbe bilgileri yer almış olup bu kez 1895'teki kayıtlardan farklı olarak baba ismi bilgisi de eklenmiştir. Bu ek bilgi ile 41. Alay'da Mirliva İbrahim Paşa ve oğullarının 42. Alay'da Miralay Hamid bey, Binbaşı İsmail bey, 43. Alay'da Kaymakam Mahmud bey, 63. Alay'da Kaymakam Halil Bey, Binbaşı Abdurrahman Bey, 64. Alay'da Kaymakam Timur Beylerin rütbe ve konum bilgilerine ulaşılabilmektedir⁸¹⁸.

1895 ile 1908 salnamesindeki kayıtların birçok açıdan karşılaştırılması sonucunda Milli Aşireti özelinde elde edilen verilerin genelde bütün Hamidiye Teşkilatı'na örnek oluşturacak biçimde ilk teşkilatlanmanın daha disiplinli ve düzenli olduğu, nisbeten kurallara uygun şekilde hareket edildiği ortaya çıkmaktadır. Sonraki senelerde devletin içinde bulunduğu buhranın askerî teşkilata olan etkileri sayılabilecek ölçüde, teşkilata eklenen alaylarda askeri ümeradan birinin olma koşulunun sağlanamadığı, alayların düzenli aralıklarla eğitime alınamadığı, belirlenmiş düzen ve şartlara uyulamadığı, böylece başta amaçlanmış olan tertib ve düzenin bozulduğu görülmektedir.

Alaylarda görevli olanların isimlerinin “*Künye ve Nüfus-ı Hamidiye defterleri*”nde kaydedildiği vesikalarda ifade edilmektedir⁸¹⁹. Ancak bu defterlerdeki bütün tafsilat, genel araştırmacılara açılacak nitelikte olmayan özel bilgileri ihtiva

⁸¹⁷ **Salname-i Askerî**, 1311 (1895), s. 563, karşılaştı. **Salname-i Askeri**, 1324 (1908), s. 552.

⁸¹⁸ **Salname-i Askeri**, 1324 (1908), s. 552-554, 574-575.

⁸¹⁹ Resulayn Kazası Ağnam Tahkikat Memurluğu'na, Milli Reisi (Mühürde yazılı: İbrahim Edhem) “...*bidayet-i teşkilat-ı Hamidiye silk-i celilesine dâhil oldukları alay Künye ve Nüfus-ı Hamidiye Defterleri'nde mukayyed buldukları müsbet bulunan Milli Aşireti'nin...*” bkz. BOA., **DH. TMIK. M.**, 74/6, 3 R 1317/10.08.1899; 4. Ordu-yı Hümayun Müşiriyetinden Mevrud Şifreli Telgrafname, Müşir Zeki'den “...*alaylara kaimmakam intihab olunmuş ve olbabdaki defterin leffiyle tasdiki...*” BOA., **Y. PRK. BŞK.** 48/19, 03 Ca 1314/10.10.1896; Umur-ı Erkan-ı Harbiye Dairesi, Dahiliye Nezaret-i Celilesi'ne Ser-Asker Rıza'dan Telgraf, “*Milli Aşireti nezdindeki ahalinin alelesami çıkarılan künye defterinin gönderildiğine*” BOA., **DH. TMIK. M.**, 71/20, 23 Z 1316/04.05.1899; Milli Reisi (mühür İbrahim Edhem)'den telgraf: “...*muntazam künye ve nüfus-ı Hamidiye defterinde mukayyed olub...*” BOA., **DH. TMIK. M.**, 71/20, 20 Ks 1314/01.02.1899.

ettiği gibi, tasnifi de henüz bitmediği için halihazırdaki salname kayıtlarında yer alan bilgiler bu açıdan önemini korumaktadır⁸²⁰.

3.4. Milli Aşireti ve Aşiretler Arası İlişkiler

Milli İbrahim'in 1862 senesinde babası Mahmud Bey'in zindandan çıktıktan kısa bir süre sonra ölümü üzerine, 17 yaşında iken aşiretin riyasetine geçtiğinde⁸²¹ Milli Aşireti oldukça zayıf bir konumda bulunmaktaydı. 600 çadır kadar bir nüfusa gerilemiş olan aşiret, çöl tarafındaki en yakın rakibi ve düşmanı bulunan Şammar Aşireti'ne haraç öder konuma düşmüştü⁸²².

Milli İbrahim, zayıflamış ve dağılmış vaziyetteki aşiretini toparlamak ataları dönemindeki eski güçlü konumuna getirebilmek için başta Şammar olmak üzere Urfa'dan Diyarbakir ve Mardin taraflarına doğru çevre aşiretler üzerinde hakimiyet kurma stratejisi izlemiştir. Şammar, Begara (Bakara) gibi Arab ve diğer aşiretlere karşı düzenlediği gazvelerde elde ettiği başarılı sonuçlarla eskiden Şammar dahilinde ve etki alanında bulunan Kiki/Kikan aşireti gibi birçok aşireti Milli Aşireti bünyesine katmayı başarmıştır⁸²³.

Milli İbrahim, aşiretinin birçok aşiret ve en son Karakeçi Aşireti ile sürdürdüğü çatışmaları, vergi vermekten kaçınma gibi davranışları yörede karmaşaya sebep olmuştur. Osmanlı-Rus harbinin devlet üzerindeki etkileri ve Şeyh Ubeydullah'ın doğudaki isyanı ile karışan bölgenin “*Anadolu Islahatı*” çerçevesi içinde düzeninin tekrar sağlanması kapsamında, 1880 senesinde Milli İbrahim'in de dahil olduğu 146 bey ve aşiret reisi Halep ve Sivas'a sürgüne gönderilmiştir⁸²⁴. Milli İbrahim, aynı sene Sivas'ta sürgün yerinden firar etmiş, Osmanlı ve Rus savaşı gerginliğinin sürdüğü ortamda hükümetin aşiretlere karşı izlediği ılımlı siyasetin de etkisiyle mevcut ortamın elverdiği imkânlarla eski stratejisine kaldığı yerden devam etmiştir.

⁸²⁰ Bu kayıtlara erişim ile ilgili olarak, birinci dereceden yakınların kendilerini ilgilendiren künye vb. bilgileri için bu arşive müracaat edebilmektedirler. 1864 - 1910 (1280-1326) doğumlulara ait Askerlik Şubesi Defterleri, 1853 - 1922 tarihleri arasına ait askerlik künyelerini içeren “*Zayıat Defterleri*” için bkz. Milli Savunma Bakanlığı Arşiv Müdürlüğü, <http://www.msb.gov.tr/Personel/Icerik/tarihi-dokumanlar>, Erişim tarihi: 21.10.2014.

⁸²¹ Sykes, *The Chalip's Last Heritage*, s. 320; Muhammed Ali Bey İbrahim Paşa, *İbrahim Paşa el-Milli 1845-1908*, s. 59.

⁸²² Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet*, s. 96, 290.

⁸²³ Bruinessen, *a.g.e.*, s. 96, 290.

⁸²⁴ Milli İbrahim'in ve Karakeçili Aşiret reisinin sürgün edilme gerekçesine dair *Hapishane-i Umumi Müdürlüğü'nün*: “*İşbu iki aşiret halkı ruesa-yı mûma ileyhuma teşvikiyle tekâlîf-i mîriyeden kendülerini istisna eylemekte oldukları gibi her-bâr yekdiğeriyle kavga ve envâ'i fenalıklar ika'ından hâlî olmadıkları*” açıklaması için bkz. BOA., Y. A. HUS. 167/25, varak no. 5/3, 14 C 1298/14.05.1881.

Sultan II. Abdülhamid'in devletin iç-dış ve bölgesel olarak karşı karşıya kaldığı tehdidlere yönelik geliştirdiği birçok siyasetin aşiretlere dönük bir parçası olarak Hamidiye Alayları projesini uygulanmasına kadar, Milli İbrahim de yörede aşiretini etkin bir konuma getirmeye çalışmıştır. Milli İbrahim, mevcut durumu aşireti lehine okuyarak aşiretini hızla Hamidiye Alayları'na dahil etmekle mevcut stratejisini izlerken, devletin Hamidiye üniforma zırhı ile beraber imkânlarını da aşireti lehine kullanmasını bilmiştir.

3.4.1. Urban Aşairi ile İlişkiler

Milli İbrahim, aşiretin idaresini aldığı 1860'lı senelerde Şammar Aşireti'ne haraç öder vaziyetteki zayıf konumundan hızla çıkmaya yönelik izlediği siyasette başarılı sonuçlar elde etmiştir⁸²⁵. Seneler sonra Şammar ve Aneze gibi büyük Arap aşiretlerinin kendi içlerinde düştükleri anlaşmazlıkları iyi değerlendiren Milli İbrahim, çevresinde küçük şeyhler idaresindeki aşiretleri bağlı oldukları aşiretlerden koparmak suretiyle idaresi altına almıştır. Resulayn'da bulunan bir grup Çerkesle de ittifak ve dostluk ilişkileri kurmuştur. Böylece çeşitli diplomatik ilişkilerle aralarında güç ve iktidar savaşı olan Urban aşairine karşı Milli Aşireti'ne güç kazandırmıştır⁸²⁶.

1891'de Hamidiye Alayları kurulurken alaylara katılmak için Milli İbrahim Paşa dört adamıyla, Merkez Ordu-yı Humayun'a gittiğinde Müşir Zeki Paşa'ya derhal 540 mevcutlu bir alay kurmayı teklif ederken Urban aşairi arasında etkili bir konumda olduğunu belirtmiştir. Aşiretinin Hamidiye alaylarına katılmasının çöl cihetindeki Aneze, Şammar ve diğer aşiretlerine de olumlu etki edeceğini eklemiştir. Başta 4. Ordu-yı Humayun Müşiri Mehmed Zeki Paşa ve Yaver Şakir Paşa gibi askeri otoriteler de Milli İbrahim'in kuracağı alayla El-Cezire mıntıkasında olumlu bir etki bırakacağı konusuna ılımlı yaklaşmışlardır⁸²⁷. Nitekim güçlü göçebe Urban aşairinin çöl ağzından kuzeye yerleşim yerlerine doğru tarım arazilerine ve sürülerine olan yağmacılık hareketlerine karşı bir aşiret seddi/blokajı oluşturması fikri sıcak karşılanmış olmalıdır.

⁸²⁵ Bruinessen, **Ağa, Şeyh, Devlet**, s. 96, 290.

⁸²⁶ Feda'a Aşireti ile kabilesi olan Silke'ye yönelik izlediği siyaset ile ilgili bkz. BOA., **DH. MKT.**, 1574/37, 9 R 1306/13.12.1888; Sykes, **The Chalip's Last Heritage**, s. 323-324.

⁸²⁷ "...aşiret-i mezkûreden bir süvari alayı teşkili El-Cezire üzerinde hüsn-i tesir hasil edeceğinden şüphe yoğ ..." Yaver-i Ekrem kulları Şakir, BOA., **Y. PRK. ASK.**, 71/79, 26 Mayıs 1307/07.06.1891.

3.4.1.1. Şammar ve Aneze Aşiretleri ile Milli Aşireti İlişkileri

Şammar Aşireti ile ilgili rivayetler çeşitli olup; Rabia ve Muzar hududlarındaki şimal Arablarından oldukları, Tayy Aşireti'nden oldukları, İslam'ın başlangıcında Tayy'ların Şammar arazisinde yaşadıkları tedricen yerlerinden edildikleri, Tayy dağlarında oturan Arablar oldukları ve tanınmış hiçbir soyla bağları olmadıkları şeklinde birçok rivayetler mevcuttur⁸²⁸. Yine Şammar, Aneze, Mutair, Kahtan, Acman, Murrah ve Benu Halid aşiret birliklerinin ortak bir soydan geldiği ve daha alt bölümlere ayrılmış olan kabile birlikleri oldukları ileri sürülmüştür⁸²⁹.

Şammarların ezeli düşmanları Aneze Aşireti olup aralarında çıkan bedevî savaşı bir buçuk asır kadar sürmüştür; bunun sonucunda Anezeler Şammarları ikiye bölmüş ve onlardan büyük bir kısmını Fırat'ı geçmeye mecbur etmiştir. Her iki Şammar siyasi bakımdan iki zümreye ayrılmış olsa da aralarındaki kan bağı kıymeti bilinmekte olup ilişkiler canlı tutulmuştur⁸³⁰.

El-Cezire Şammarları Dicle ve Fırat sahasında göçebe bir konuma sahip olup güneyde Bağdad ve Zubar'a kadar uzanmışlardır. Toplanma mahalleri Deyre'z-Zor olup buradan da Nusaybin istikametine Habur'a doğru yayılmışlardır. Şammarlar'da her erkek silahlarını, devesini veya atını, erzak ve techizatını temin etmek mecburiyetindeydi. Tahminlere göre, 20. yy ortalarında 10 bin kadar nüfusa sahip olup Vehhabî akaidinin en sadık müdafileri arasında yer almışlar ve bu akaidi Batı Arabistan içlerine yaymak için çok gayret göstermişlerdir⁸³¹.

Aneze Aşireti ile ilgili olarak Arab müelliflerinin belirttiğine göre, aşiretin ik reisi olan Amir'in, birini *anaza/mızrak* ile öldürmesi üzerine aşiretin ismi "*Anaza/Aneze*" olarak anılmaya başlanmıştır. Medine'ye yakın Yamame'de, Yemen ve Haleb'te bulunan Aneze Aşireti'nin göç mekânları Şammar tepelerine ve doğuda Fırat'a kadar uzanmıştır. Kışın başlangıcında develerini alıp o mevsimde taze ot bulunan Şammar tepelerine doğru güneye göç etmişlerdir. Aralık ayından itibaren Şam'ın kuzeydoğusunda Fırat'a kadar uzanan tepeler silsilesinin bulunduğu araziye bırakıp

⁸²⁸ A. Guillaume, "Şemmer/Şamar", C. XI, *İslam Ansiklopedisi*, MEB İstanbul 1979, s. 407.

⁸²⁹ Madawi Al-Rasheed, "Orta Arabistan'daki Kabile Konfederasyonları ve Emirlikler" **Aşiretler ve İktidar Ortadoğu'da Etnisite ve Milliyetçilik**, Derleyenler: Faleh A. Jabar-Hosham Dawod, Çeviren: Ömer Ögünç, İstanbul Bilgi Üniversitesi yay. İstanbul 2013, s. 210.

⁸³⁰ A. Guillaume, **a.g.m.**, s. 407.

⁸³¹ A. Guillaume, **a.g.m.**, s. 407.

gitmekteydiler. Mart'a doğru develer doğurduktan sonra kuzeye doğru göç hareketine başlayıp Nisan ortalarına doğru yeniden yazlıklarına yerleşmekteydiler⁸³².

Gazveler, Fırat'ın her iki yakasında da yaz mevsimi ile başlamakta olup, Fırat nehri, Anezelerle Irak'taki Şammarlar arasında sınır teşkil etmekteyse de Anezeler, Fırat'ın geçit verdiği birçok yerden Irak'a "gazve" adı verilen "talan"a gitmişlerdir. Bu sebeple Şammarlar ile Anezeler arasında daimi bir savaş hali hüküm sürmüştür. Anezeler, Şammarların nüfusça 2 katı olup bu savaşlarda sürekli biçimde Yezidiler'den yardım görmüşlerdir⁸³³.

Fed'an, Sebâ, Hazzal, Hesenne ve Ruala Aneze Aşireti'nin kabilelerindedir. Aşağı yukarı XX. yüzyıl ortalarında tahminen 30 bin çadır ve 120 bin nüfusa sahip olan Aneziler, Suriye ve Irak çöllerindeki rakipleri Şammarlarla olan çekişmesi sonucu çevre aşiretler arasında iki kutuplu bir çekim gücü oluşturmuşlardır. Bu sebepten bazı küçük kabileler Aneze'nin ya müttefiki ya da haraçgüzarı konumuna düşmüştür. Genellikle Suriye ve Irak çöllerinde o havalinin en güçlü iki aşireti olan Şammar ve Aneze'ye yakın yerlerde sakin olan bedevîler ve köylüler, bu iki aşiretten birine ya da bazen ikisine birden vergi vermek durumunda kalmışlardır⁸³⁴.

Anezelere Nusaybin ve Musul civarında da rastlanmaktadır. Habur'un doğusunda yaşayan Aneze'nin önemli bir kolu geçimsizlik sebebiyle bulunduğu Hazzal kolundan ayrılarak Şammar ile birleşmiştir⁸³⁵.

XVII. yüzyılın II. yarısında Şammar Aşireti'nin Necd'den gelerek Suriye çölüne hakim olmalarından 20 sene kadar sonra Anezeler de Necd'den harekete geçerek Şammarları burada onlardan zulüm görmekte olan bazı bedevilerin de yardımı ile Fırat'ın öte tarafına itmişlerdir. Fed'an ve Hesenne kabileleri de muhtemelen bu dönemde ortaya çıkmış olmalıdır⁸³⁶.

Büyük ihtimalle Hazzal, Seba, Veled Ali XVIII. yy. sonunda Ruala ve XIX. yy. II. yarısında Tavf ve Erfuddi aşiretleri de Anezelerin ardından bu bölgeye gelmişlerdir. Osmanlı valileri bu tehlikeli akınları savuşturamadıklarından Anezeler Fırat'a kadar Suriye çölünün mutlak hakimi olmuş ve sahadaki bütün ticaret ve ulaşımı felce uğratmışlardır⁸³⁷.

⁸³² Reckendorf, "Aneze/Anaza" C. I, *İslam Ansiklopedisi*, MEB İstanbul 1979, s. 433.

⁸³³ Reckendorf, **a.g.m.**, s. 433.

⁸³⁴ Reckendorf, **a.g.m.**, s. 433.

⁸³⁵ Reckendorf, **a.g.m.**, s. 434.

⁸³⁶ Reckendorf, **a.g.m.**, s. 434.

⁸³⁷ Reckendorf, "Aneze/Anaza", s. 434.

Fırat nehrinin suladığı arazi, XIX. yüzyılın II. yarısına kadar Anezelerin mutlak hakimiyeti altında kalmış ve öyle ki bu havali onların eliyle tehlikeli ve geçilmez bir hale gelmiştir. 1830 senesinde Bağdad Valisi, Şammar Aşireti'nden olan Carbu'alara karşı mücadele yürütürken Anezelerden yardım talep etmiştir. Ancak o kadar kalabalık gelmişlerdir ki vali bu kez Anezelerden çekinmeye başlamıştır. Artık Anezelere ihtiyaç kalmadığı halde geri dönmelerine dair ikna çabaları başarısız olmuştur. O kadar uzak yerlerden geldiklerini öne sürerek mükafat istemeleri ve Bağdad etrafındaki meralara yerleşmeleri üzerine Ali Paşa bu kez de Şammarları Anezeler üzerine sevkettiyse de Anezeler galip gelerek Şammarların yurtlarını tahrib etmişlerdir. Hatta hükümetin nizamî kıtalarını da yenerek Bağdad'ı kuşatmışlardır. 1850 ile 1860 arasında Haleb'e bir baskın ile şehri yağmalamışlardır. Anezeler ancak 1862'den sonra Haleb ve Bağdad valilerinin ortak mücadeleleri sonucunda bir nebze durdurulabilmişlerdir⁸³⁸.

Anezeler namaz örneğinden hareketle İslam ahkâmına riayette ihmalkar olup Şammar misali bir ara Vehhabî hareketine destek vermişlerdir. Vehhabîliğin Suriye'ye kadar yayılması ile Vehhabî imamlarını yanlarına kabul etmişlerse de Vehhabî hakimiyetinin Suriye'de yıkılması üzerine dini külfetlerinden çabucak sıyrılmışlardır⁸³⁹.

XVII. yüzyılda Şammar ve Aneze Arab aşiret birliklerinin Orta Arabistan'dan kalkıp Kuzey Suriye Çölü'ne doğru göç hareketleri, bölgedeki yerel ve Türkmen aşiretleri kitleler halinde Anadolu'nun orta ve batı bölgelerine itmiştir⁸⁴⁰. Bu göç hareketi ile zamanında “*Bozulus Aşiret Birliği*” şeklinde örgütlü olan aşiretlerin bölgedeki asayiş ile vergi nizamı, hükümette endişe uyandıran bir boyutta bozulmuştur. Çöl coğrafyasından ve nizamından gelen muazzam büyüklükteki Arab aşiretleri, çölün silahlı hakimleri olup yağmacılıkla diğer aşiretleri tehdit etmişlerdir. Irak çölü büyük oranda Şammarların, Şam çölü ise Anezelilerin hakimiyetinde olup her iki aşiret çölün mamur yer ile temas eden alanları haraca bağlamışlardır. Şammar ve Aneze aşiretleri hayvancılığın yanında geçimlerini çöl ağzındaki konargöçer ya da yerleşik aşiretlerin köylerini taciz ile boyun eğdirerek onları “أخوة” “*uhuvve/huve*” “kardeşlik” koruma vergisi ismiyle vergiye bağlamışlar ve vermedikleri takdirde kardeşlik hukuku

⁸³⁸ Reckendorf, **a.g.m.**, s. 434.

⁸³⁹ Reckendorf, **a.g.m.**, s. 434.

⁸⁴⁰ H. İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, C. I, s. 69; Bruinessen-Boeschoten, **Evliya Çelebi Diyarbekir'de**, s. 60, 73.

oluşmadığı için sürülerini yağmalayan sürekli seferber birer ordu gibi hareket etmişlerdir⁸⁴¹.

Çölden tazyik eden Arab aşiretler karşısında çöl ağzındaki Kürd aşiretleri zayıflayarak belirli dönemlerde giderek onların etki alanlarına girmişlerdir. Bunun sonucunda ya onlara karşı birlik olmak ya da büyük Urban aşiretlerinin iktidar çekişmelerinde bunlardan birinin yanında saf tutmak seçenekleri arasında kalmışlardır. Herhangi bir aşiret reisinin etrafında birlik oluşturmak zahmetli ve yine büyük bir aşiretin ancak zorla egemenliği altına girmek şeklinde belirli bir zamanı ve çabayı gerektirdiğinden belirli dönemlerde örneğin, 1858 senesinde Kürd, Türk ve Arab aşiretlerinin büyük bir kısmı Aneze Aşireti'ne karşı Şammar Aşireti'nin yanında saf tutmuşlardır. Aşiretlerin Aneze'ye nazaran Şammar tarafında yer alışları, bu aşiretin Mardin havalisinde kurduğu etkinlik ve hakimiyet ile ilgilidir⁸⁴². Ancak bu ittifaklar kalıcı olmayıp duruma göre değişkenlik arzemiştir⁸⁴³.

1861 senesinde Mardin Sancağı'nın çöl tarafında bulunan Milli ve Kiki Aşiretlerinden Milli Aşireti reisi Şeyhmus'un 39.250, Kiki Aşireti reisi Eyub'un da 64 bin mikdarı ahaliden bazılarına olan borçlarını ödememeleri ve ahaliye zulm etmeleri sebebiyle tutuklanmışlardır. Konu mahkemeye intikal etmiş; ancak bir şekilde davacıların ortaya çıkmaması ve Şammar Aşireti Şeyhi Ferhan Bey ile Kiki Aşireti kethudalarının bu uygunsuz davranışların tekrar etmeyeceğine dair kendilerine kefaletle bulunmaları sebebiyle tahliyeleri talep edilmiştir. Konunun çözülmesi için kurulan komisyon, şahısların suçlarının kati, ceza verilmemesinin ve kefaletle de olsa salıverilmelerinin uygun olduğunu düşünmediklerini; ancak kefalet için araya giren

⁸⁴¹ BOA., **DH. TMIK. M.**, 108/67, 25 Eylül 1317/08.10.1901; "khuve" söylenişi Arabça'da "أخوة" "*kardeşlik*" anlamındaki kelimenin aşiret dilindeki söylenişinden kaynaklanmaktadır. **El-Mu'cemu'l-Wesît**, C. 1-2, 2. baskı, El-Mektebetü'l-İslamiye, Kahire 1972, s. 25; Vilayat-ı Şarkiyye'deki aşiretlerden Kikî Halacan Şammarların el-Amır kabilesinden Zeyd Zer-Hemk adlı şeyhe, Kikî Çerikan Zeyd İbn Sehermik ve Melhem el-Dadi adlı şeyhlere; Dakorî aşireti el-Amşe'den Ali bin Abdurrezake'ye; Milli-i Kebir Şammar'ın el-Amşe kabilesinde Abdülkerim ve Abdülmuhsin adlı şeyhlere; Harb, Şammar'dan Türki el-Muhacim'e Tat aşireti de Şammarlar Çaçan el-Muid-il'e vergi vermekteydiler. Bkz. Gökalp, **Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler**, s. 50, 68, 140-142.

⁸⁴² Ertaş, "*Bölgede genelde Kürd ve Arap aşiretleri arasında bir soğukluk olsa da, iktidar savaşındaki aşiret bloklaşmasında, Kürd, Türk ve Arab aşiretlerin hemen hepsinin Aneze'ye karşı Şammar Aşireti çatısında toplanmışlardır.*" ifadesinde sanki bir nebze de olsa gönüllü tercihi bir birliktelik anlaşılrsa da aslında bu durum Kürd ve Türk aşiretlerin bu Arab aşiretlerinin karşısında zayıf ve güçsüz düşmelerinin bir sonucudur. Bu bilgiyi Mehmet Yaşar Ertaş, "Tanzimat Dönemi'nde Mardin ve Çevresi'nde Devlet Aşiret İlişkileri", **Makalelerle Mardin I Tarih-Coğrafya**, Haz. İbrahim Özcoşar, İmak Ofset Basım-Yayın, İstanbul 2007, s. 509. s. 497-528; karşılaştırınız Gökalp, **a.g.e.**, s. 50, 68, 140-142; Reckendorf, "Aneze/Anaza", s. 434; Bruinessen, **Ağa, Şeyh, Devlet**, s. 96, 290.

⁸⁴³ Millilerin Şamarlara karşı Anezelerle ittifak kurma girişimleri için bkz. Umum-ı Erkan-ı Harbiye Dairesi 4. Şubesi 1202 no'lu telgrafı, BOA., **DH. TMIK. M.**, 108/67, 5 B 1319/18.10.1901.

Şammar ve diğer aşiretlerin tahliye taleplerine de olumsuz cevap verilmesi halinde bölgede büyük bir kargaşanın ortaya çıkacağını, hatta Anadolu Ordusu'nun da bu gaileyi şimdilik bertaraf etmeye hazır olmaması sebepleriyle, dönemin valisi şahısların mahallerine iadesini ve borçların alacaklara iadesini emrettiği, konunun bu haliyle karara bağlandığı ifade edilerek durum hükümete aktarılmıştır⁸⁴⁴. 1858'den 1861'e kadarki zaman aralığında Milli Aşireti reisi Mahmud Ağa'nın Diyarbakir'de tutuklu bulunması⁸⁴⁵, aşiretin zayıflayarak dağılmasına ve Şammar Aşireti'nin etki alanına girmesinde etkili olmuştur.

Sultan'ın yaverlerinden Vehbi Bey, 1893 senesinde 4. Ordu-yı hümayun müşiri Mehmed Zeki Paşa ile beraber aşair-i Ekrad ve Urban'dan bu alayların teşkil ve tertibi amacıyla Erzincan'dan hareketle Kemah, Eğin, Arabkir, Mamuretü'l-Aziz, Ergani Madeni, Diyarbakir, Mardin, Nusaybin, Cizre, Siird, Bitlis, Van, Erciş merkez ve bağlı yerleri dolaşarak Erzurum'a ve oradan Erzincan'a geri dönmüştür. Hemen ardından Erzincan'dan hareketle Kiği, Muş, Malazgird, Karakilise, Ahlat, Bitlis, Diyarbakir, Harput, Sivas'a ve oradan İstanbul'a dönmüştür. Bu seyahatin sonucunda Hamidiye projesinin uygulanmasına dair bölge ile ilgili gözlemlerinden düzenlediği raporda, Diyarbakir Vilayeti dahilinde bulunub sürekli biçimde Diyarbakir, Musul, Haleb vilayetleri arasındaki kırsalda seyyar halde bulunan Urbandan Şammar, Tayy, Cubur, Beggara, Ğaname aşiretlerinin yaklaşık 60 bin erkek nüfusuna sahip olduğunu; bunlar arasındaki Şammar ve Cubur aşairinden 11 alay süvari teşekkül eyleyeceği gibi geri kalanların dahi alaylara katılmak arzusunda olduklarını belirtmiştir. Diyarbakir Vilayeti dahilindeki Aşair-i müsta'rebe Karakeçi, Kiki-i Halacan, Kiki-i Çirikan, Milli, Dakori namlarıyla yad olunub erkek nüfusunun 2.950 kadarı kaydedilmişse de gerçek miktarın bunun 2 katından fazla olduğu ve bunlardan da 6 alay teşkil ettiğini aktarmıştır⁸⁴⁶. Yaver Vehbi Bey, her ne kadar Şammar Aşireti'nin Cubur Aşireti'yle birlikte Hamidiye teşkilatına 11 alay ile destek vereceğini ifade etmişse de Şammar Aşireti'nin Hamidiye'ye hiçbir şekilde katılmamış olması düşündürücüdür⁸⁴⁷. Şammar'ın alaylara ilgi göstermemesinin sebepleri arasında rakibi Milli Aşireti'nin aynı bölgede

⁸⁴⁴ Burada bahsedilen Viranşehir merkezli Milli Aşireti değil, Mardin Millileri olduğu görülmektedir. Kiki Aşireti de günümüzde Mardin Kızıltepe tarafındadır. Bkz. Bab-ı Ali Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye aded 781, BOA., **A. MKT. MVL.**, 135/30, 6 Ca 1278/09.11.1861.

⁸⁴⁵ BOA., **A. MKT. UM.** 335/39, 22 R 1275/29.11.1858; Sykes, **The Chalip's Last Heritage**, s. 320.

⁸⁴⁶ BOA., **Y. PRK. MYD.**, 12/36, 10 B 1310/28.01.1893.

⁸⁴⁷ Şakir Paşa'nın 1897'de düzenlediği Hamidiye Aşiret Alay tablosunda Şammar Aşireti'nin ismi geçmemektedir. Bkz. **Tablo 9** ve **Ek XIV**, "Hamidiye Alayları'nın 7 Livaya Sûret-i Taksimini Mübeyyin Pusula'dır" BOA., **Y.EE.**, 81/42, varak: 2, 18 Ka 1313/30.12.1897.

Hamidiye'deki çok sayıda kurmuş olduğu alaylardan dolayı bunun imkânlarından oldukça faydalanması ve bu sebeple sultanın teveccühünü kazanmasından kaynaklanmış olabilir. Milli İbrahim'in sultan nezdinde kazandığı itibar ile Hamidiye'de elde ettiği seçkin konumu gereği bir zamanlar harAçgüzarı olan Milli Aşireti'nden aşağı bir konumu kabul edebileceği düşünülemezdi. Ancak Milli Aşireti'nin Hamidiye Alayları'na katılmış olması, Urban aşiretlerinin yağmacılıklarına maruz kalmasını engelleyebilmiş değildir.

Nitekim, Milli reisi İbrahim Edhem Paşa, Hamidiye Süvari Alayları Kumandanı Şakir Paşa'ya, onun da hükümete telgrafla iletmiş olduğu olaylar bu yöndedir: 1894 senesinde Şammar Aşireti şeyhi Faris Paşa, Hemidan, Mîz, Ebu'l-Hamis aşiretlerinden oluşturduğu 300 atlıyla Milli Aşireti'ne hücum ederek 150 deve, kısraklar ve diğer hayvanlarını gasb etmiştir. Bu gasb olayı sebebiyle cezalandırılmamış olan aynı Şammar aşireti, 1895'te bu kez Şammar Aşireti şeyhi Faris Paşa'nın kardeşi Ali bin Abdurrezzak tarafından, 46. Hamidiye Süvari Alayı'ndan olan Takorî aşiretinden bir neferi katil ile develerini ve kısraklarını da gasb etmiştir. Yine bu olayların devamında Milli İbrahim Paşa Cebel-i Abdulaziz ve Kevkeb cihetlerinde hayvanları otlatmakta iken 300'ü aşkın bir süvari ile Milli Aşairi Hamidiye Süvari 41., 42., ve 43. Alayları'nın çadırlarına gezilik* ile hücum ederek külliyetli deve ve bilumum hayvanları gasb etmişlerdir. Olayın üzerine gasb edilen malları tekrar almak üzer peşlerine düşüldüğünde, Hamidiye efradından 5 nefer yaralanmış, 3 nefer katil ve 25 baş en iyi kısraklar, silahlar, elbiseler ve Hamidiye armaları gasb edilmiştir. Bilahare Ali bin Abdurrezzak, sebep olduğu zayıyatı ödemek ve hükümete teslim edilmemek kaydıyla Milli İbrahim'e teslim olmuş, ancak teklifini kabul etmeyen Paşa, kendisini 41. Alay kolağası Hüseyin Efendi ve bir miktar Hamidiye askeri refakatinde Diyarbakir Vilayetine teslim etmiştir⁸⁴⁸. Hamidiye alaylarına katıldığı ilk dönemlerde Milli İbrahim Paşa'nın hükümetle ilişkilerini sıkı tutmaya ve iletişime özel önem verdiği anlaşılmaktadır. Bu sebeple Şammar şeyhinin kardeşi Ali bin Abdurrezzak'ı hükümete teslim ederek cezasını kendisinin kesmediğini göstermeye, kendi başına hareket eden bir görüntüden kaçmaya çalıştığı izlenimi vermiştir.

1895 Mayıs'ında Şammar ve Milli aşiretleri arasında kadimden beri süregelen anlaşmazlıklar iyiden iyiye su yüzüne çıkmış; özellikle Ali bin Abdurrezzak'ın Milli

* ağzı eğri kılıç.

⁸⁴⁸ BOA., **Y.EE.**, 139/22, 16 Ks 1310/28.01.1895; BOA., **BE.**, 632/47368, 3 Zilhicce 1312/28.05.1895.

İbrahim Paşa tarafından hükümete teslim edilmesi de meseleyi derinleştirmiştir. 4. Ordu Müşiri Zeki Paşa, iki aşiretin ilişkilerinin bozulmasında Ermeni etkisinin olduğu ihtimalini gözden uzak tutmamıştır. Konuyla ilgili Harbiye Dairesi'ne çektiği şifreli telgrafta, Diyarbekir Ermenilerinin Cubur ve buna benzer zengin tüccarlar yağ ve yapağı toplatmak ve aşiret halkının hükümetçe olan işlerinin düzenlenmesine bakmak ve bu gibi işlerini yüklenerek Şammar ile de dostane ilişkiler geliştirmişlerdir. Bu sırada şikâyete fırsat arayan “*Diyarbekir ve havalisi Ermeni fesesdesi asakir-i şahaneye çöllerde vurup perişan etmek Diyarbekir’i kuvve-i askeriyeden hali bırakmak ve aşair-i İslamiye arasında sefk-i dimaya çalışmak fikr-i melanette bulduklarına nazaran aşiret-i merkumeyi Milli Aşireti aleyhine tahrik etmiş olmaları muhtemeldir.*” kanaatini ileri sürmüştür⁸⁴⁹.

Bu sırada Şammarlar 8 bin çadır halkıyla Habur yakınlarında çadır kurmuş ve kuvvetli bir çatışma tehlikesi belirlemiştir. Şammarların Milli Aşireti'ne olan hücumları ile Diyarbekir Vilayeti sınırlarını taciz eden hareketleri sonucunda Diyarbekir Valisi Enis, konuya dair bir tahkikat başlatmış ve hükümeti haberdar ederek saldırıların önlenmesi amacıyla buraya Diyarbekir'den bir tabur sevki için Seraskerliğe bir emrin verilmesini talep etmiştir. Dahiliye Vekaleti, mevcut mahalde Millilerden başka diğer aşair ile yerleşim yerlerinin, meraların ve tarım alanlarının da muhtemel bir çatışmadan beri kalamayacağını öngörerek, Seraskerlik'e Diyarbekir'deki 3 taburdan birinin Yenişehir ve Derik taraflarında münasib bir mahalde konuşlanması emrini vermiştir. Bu kez de Erkan-ı Harbiye Dairesi emre dair, Dahiliye Nezareti'ne herşeyden önce iki aşiretin arasındaki nefretin kaynağına eğilinmesini tavsiye etmiştir. Buna göre, olayların büyümesindeki esas sebebin Şammar Aşireti'nin her sene adet edindikleri üzere Milli Aşireti'ne ve civar ahaliye hücum ederek gasb ve zulmlerde bulunması, birkaç seneden beri ise Milli İbrahim Paşa'nın bu hareketleri engellemekte olduğu ve Milli İbrahim Paşa'nın Şammar şeyhi Faris Paşa'nın biraderzadesi Ali bin Abdurrezzak'ın en son hücumunu engellemiş, tutuklamış ve Diyarbekir hükümetine teslim etmiş olmasından kaynaklandığını ve tutuklu hakkındaki gerekli muamelenin mahalli hükümetçe bir an evvel yerine getirilmesi ve bunun ardından aşair arasının düzeltilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca 4. Ordu-yı Humayun Müşiri, Milli İbrahim Paşa'nın bu hareketinin hayırlı bir hizmet olduğu ve hatta ödüllendirilmesi gerektiğini şayet cezalandırılırsa

⁸⁴⁹ Umum-ı Erkan-ı Harbiye Dairesi, Erzincan'da 4. Ordu-yı hümayun Müşiri Zeki Paşa Hazretleri'nden mevrud 10 Mayıs 1311 (22 Mayıs 1895) tarihli şifre telgrafnamenin suret-i mahlulesidir., Bkz. BOA., BEO., 632/47341, 10 Mayıs 1311/22.05.1895.

bunun doğru olmayacağı görüşünü de eklemiştir⁸⁵⁰. Vazifesi gereği konuya bakış açısının bölgedeki güvenliğin sağlanması ve 1891 senesi itibarıyla Milli Aşireti'nin Hamidiye'ye dahil olarak⁸⁵¹ bu bakımdan bir nevi kontrol altına alındığını düşündüğü için olsa gerek, Şammar Aşireti'nin hem Hamidiye'ye katılmaması hem de güvenliği bozucu hareketlere devam edişi sebebiyle askerî makamların Şammar Aşireti'ne olan bakışının olumsuz olduğu ortaya çıkmaktadır. Yoksa bu durum Milli Aşireti'nin bu gibi yağma ve zulüm hareketlerinden tamamıyla beri durduğunu ortaya koymamakta, fırsat buldukça Millilerin de benzer hareketlerde bulunduğu ancak Hamidiye'nin bu kuruluş senelerinde bu tür olaylardan mümkün merteye uzak durmaya gayret ettiği ve devlete hoş olmayan görüntü vermekten kaçındığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Milli İbrahim'in Hamidiye'ye dahil olmayan ve aralarında husumet ve rekabet bulunan Urban aşaire karşı elde ettiği askerî nüfuzu kullanmak konusunda mahir davrandığı görülmektedir⁸⁵². Ayrıca askerî makamlar, ellerinde kesin bir delil olmamakla birlikte, Diyarbakırlı Ermenilerin özellikle askerî bu meseleyle ilgili çöle çekerek vurarak Diyarbakır'ı askersiz bırakmak ve İslam milleti arasında kan dökülmesini sağlamak amacıyla bu hareketlere başvurduklarını belirterek, bazı Diyarbakırlı Ermeni tüccarların Şammarları Millilere karşı tahrik etmiş olmaları ihtimalini de göz önünde bulundurmışlardır⁸⁵³.

Şammar Şeyhi Faris Paşa'nın "*paşalık*" rütbesi, Milli İbrahim Paşa'da olduğu gibi Hamidiye gibi herhangi bir askerî bağın karşılığı olarak verilmemiş olup, zaten aşireti de Milli Aşireti gibi Hamidiye Alayları'na dahil edilmemiştir. Bununla birlikte bu askerî unvan, Şammar şeyhi gibi bazı şeyhlere, Tanzimat dönemi ile beraber aşiretlerin yerleşik hayata geçmelerini teşvik etmek; gasb, talan gibi kargaşalık

⁸⁵⁰ BOA., **DH.MKT.**, 377/53, 6 M 1313/29.06.1895.

⁸⁵¹ BOA., **Y. PRK. ASK.**, 72/26, 25 Mayıs 1307/06.06.1891.

⁸⁵² Ebu Hamis Şeyhi'nin, Milli Aşireti'nin kendi aşiretinden bir hayli emval ve mevaşi gasb eylediği iddiası için bkz. BOA., **BEO.**, 900/67498, 23 Ş 1324/27.01.1897.

⁸⁵³ "*Şammar Aşireti pek cesim ve en ziyade bedevi ve vahşi olmakla beraber Diyarbakır Ermenileri'nin Cubur ve buna mümasil zengin tüccarlar yağ ve yapağı vesaire toplatmak ve aşiret halkının hükümetçe olan işlerinin tesviyesine delalet etmek gibi Hamail-i mahsusa ile bu aşiretle muvane sebebt ve me'lufiyet-i kadime-i dostane tedarik eylediklerine ve bu sırada vesile-i şikayete fırsat arayan Diyarbakır ve havalisi Ermeni fesedesi asakir-i şahaneyi çöllerde vurup perişan etmek Diyarbakır'ı kuvve-i askeriyeden hali bırakmak ve aşair-i İslamiye arasında sefk-i dimaya çalışmak fikr-i melanette bulduklarına nazaran aşiret-i merkumeyi Milli aşireti aleyhine tahrik etmiş olmaları muhtemeldir.*" Erzincan'da 4. Ordu-yı hümayun Muşiri Zeki Paşa hazretleri'nden mevrud 10 Mayıs 1311 (22 Mayıs 1895) tarihli şifre telgrafnamenin suret-i mahlulesi için bkz. BOA., **BEO.**, 632/47341, 10 Mayıs 1311/22.05.1895.

çıkarmalarının önüne geçmek gibi amaçlar doğrultusunda, bazı aşiretlerin gücü, konumu ve devletle olan ilişkisi göz önünde bulundurularak verilmiştir⁸⁵⁴.

1896 senesinin 15 Nisan'ında Musul Valisi Şammarlarla ilgili Sadaret'e gönderdiği telgrafta, Şammarların Musul'a 50 ve Mardin'e 25 saat mesafede ve Zor dahilindeki Hasice nam mevkiye bulunarak bir tehdid ve huzursuzluk çıkaracak gibi bir hissiyat uyandırdıklarından Faris Paşa'ya hitaben Arapça yazılı tenbih mektubu gönderdiğini belirtmiştir⁸⁵⁵. Aynı tarihte Zor Mutasarrıfı Tevfik ise, Şammarların 1309/1893, 1311/1895 senelerine ait "*mal-i maktu*"larından yalnız 30.194 guruş tahsil edildiğini, eksik kalan 419.806 guruş bakaya ile 1896 senesine ait 150 bin guruş "*vedi rüsumu*" mal-i maktu'larının tahsili için adet olduğu üzere Nisan sonunda tahsil edilebilmesi için yeter miktarda kuvvetin gönderilmesi gerektiğini hatırlatmıştır⁸⁵⁶. Mutasarrıf Tevfik, iki aşiret arasında yaklaşan çatışma temayülleri ile ortaya çıkacak kargaşa esnasında bu senenin vergisinin de eski senelerde olduğu üzere tahsil edilemeyeceği çekincesini peşinen dile getirmiştir.

Zor Mutasarrıfı'nın belirttiği beklenen tehlike çabuk gerçekleşmiş; Şammar Aşireti 400 kadar atlısını Milli ve Kiki aşairi arasına koymuş ve ortaya çıkardığı nifak sebebiyle aşairden birinin yekdiğerine hücum etmesi sonucu iki kişi katl ile yaralananların olduğu ve 400 ağnamın da gasb edildiği ortamda gerginlik artmıştır. Olayların daha da büyümesinin önünü almak üzere, Mardin'den jandarma ve memurlar gönderilmiştir. Ancak Sadaret, Şammarların her sene adetleri üzere Haziran ve Temmuz'da geldikleri Cağ Cağ ve Habur nehirlerini erkenden tecavüz ederek Öksüz nehirine kadar ilerlemelerinin hayra alamet olmadığından ve aynı zamanda Şammarlara ait "*vedi' rüsumu*" tahsilatı için gerekli tedbirlerin alınmasını Dahiliye ve Seraskerliğe yazmıştır⁸⁵⁷. Bunun üzerine Serasker Rıza, konuyu "*Haleb ve Adana Fevkalade Kumandalığı'yla Haleb Nizamiye Kumandanlığı Vekaleti*" ile görüşmüştür. Daha büyük bir fenalığın ortaya çıkmaması ve vergi tahsilatının sağlanması için de Zor Sancağı'nda bulunan müfrezenin Zor alaybeyi ile birlikte tabur binbaşı kumandasında sevk edilmesinin münasib olduğu kararını almıştır⁸⁵⁸.

⁸⁵⁴ Ertaş, "Tanzimat Dönemi'nde Mardin ve Çevresi'nde Devlet Aşiret İlişkileri", s. 520.

⁸⁵⁵ Musul'dan Huzur-ı Sami-i Sadaret-i Uzmaya gönderilen telgraf için bkz. BOA., **BEO.**, 767/57522, 03. Nisan 1312/15.04.1896.

⁸⁵⁶ Zor Mutasarrıflığı'ndan mevrûd telgrafname halli için bkz. BOA., **BEO.**, 767/57522, 03. Nisan 1312/15.04.1896.

⁸⁵⁷ BOA., **BEO.**, 767/57522,7 Za 1313/20.04.1896.

⁸⁵⁸ BOA., **Y. MTV.**, 141/33, 20 Za 1313/03.05.1896.

Bu arada Ali bin Abdurrezzak, Şura-yı Devlet makamına, misafir olarak Şa'banî aşireti meşayihinden Şeyh Mehmed'in hanesinde iken aramızda düşmanlık bulunan Milli Aşireti reisi Hamidiye Kaymakamı İbrahim Paşa'nın bunu duyması ile tarafından alıkonularak Diyarbekir'e gönderildiğini ve burada 2 senedir tutuklu bulunduğunu belirten bir telgraf çekmiştir. Bilahare Vilayet makamının talebi üzerine İbrahim Paşa ile barışarak ilerde birbirilerine bir daha rahatsızlık vermeyeceklerine dair kefalet vererek serbest bırakılacağı konusunda anlaşıldığı beklentisi içinde olduğu halde tutukluluğunun devam ettiğini bu sebeple mağdur, perişan bir halde dayanacak gücünün kalmadığını, Allah rızası için ve Mevlid-i Nebevî'ye hürmeten padişahın adaletine müracaat ettiğini belirterek tahliyesini talep etmiştir⁸⁵⁹. 14 Eylül 1896'da bu kez Diyarbekir Valisi Enis tarafından yine Şura-yı Devlet Reisliği'ne çekilen telgrafta Şammarlı Ali'nin durumu için evvelce Adliye'ce bir tahkikat yapılarak bitirildiğini ve meselenin “*usul-ı aşayirce*” halledilmesi yönünde Dahiliye Vekaleti'nin onayı alındığı halde ancak bilahare tahliye için verilmediğini bildirmiştir. Durumu İbrahim Paşa'nın 1 bölük Hamidiye Süvari ile Dersaadet'e giderken Diyarbekir'e geldiği sırada kendisiyle de paylaşıldığı ve tahliye ile ilgili hala bir cevap beklendiğini belirtmiştir⁸⁶⁰.

1896 senesi Eylül ayı sonlarında ve Ekim ortalarında İbrahim Paşa'nın İstanbul'a gittiği⁸⁶¹ ve bu sıralarda hem Müşir Zeki hem de Erkan-ı Harbiye Müşiri Şakir paşalar tarafından Milli Aşireti'ne mensub İzol, Terkan ve Çuvan kabilelerinden Hamidiye alaylarına katılmak üzere 2 aşiret alayı daha kurulması konusu olumlu karşılanmıştır. Ayrıca çöl cihetindeki Şammar ve Aneze aşiretlerinin de Hamidiye'ye katılımlarının umulduğu ifade edilmiştir⁸⁶². Buna rağmen her iki aşiretin de Hamidiye'ye dahil olmadıkları görülmektedir.

Milli İbrahim Paşa'nın İstanbul'a gittiği bu dönemin yaklaşık bir ay öncesine denk gelen 26 Ağustos 1896'da bir grup Ermeni'nin Başta Rusya olmak üzere Avrupa ülkelerinin dikkatini Osmanlı Devleti'ne çekerek müdahale etmelerini sağlamak amacıyla Osmanlı Bankası'nı işgal etmişlerdir⁸⁶³. Trabzon İngiliz Konsolosu'nun

⁸⁵⁹ Diyarbekir'de mevkuf Şammar meşayihinden Ali bin Abdurrazzak'ın Şurayı Devlet Riyaset-i Aliyesi'ne çektiği telgraf için bkz. BOA., **ŞD.**, 2672/461, 8 Ağustos 1312/20.08.1896.

⁸⁶⁰ Diyarbekir Valisi Enis'in Şurayı Devlet Riyaset-i Celilesine çektiği telgraf için bkz. BOA., **ŞD.**, 2672/461, 2 Eylül 1312/14.09.1896.

⁸⁶¹ BOA., **ŞD.**, 2672_461, 10 Ca 1314/17.10.1896.

⁸⁶² 4. Ordu-yı Hümayun Müşiriyeti'nden Mevrud Telgrafnamenin Suret-i Mahlulesi için bkz. BOA., **Y. PRK. BŞK.**, 48/19, 26-27 Eylül 1312/8-9 Ekim 1896.

⁸⁶³ Osmanlı Bankası Baskını, <https://www.google.com/culturalinstitute/beta/exhibit/osmanli-bankasi-m%C3%9Czes%C4%B0-gen%C4%B0%C5%9Eleme/QQkeMtJM?hl=tr>, Erişim Tarihi: 14.10.2016.

iddiasına göre, bu baskından önce 13 Ağustos 1896'da Milli İbrahim Paşa komutasında Hamidiye Alayları'na mensub 150 kişi Hınıs'tan, 300 kişi (Kurd ve Karapapak) Eleşkirt'ten, 150 kişi Malazgirt'ten ve 150 kişi de güneydeki Arab aşiretlerinden toplam 750 kişi Trabzon'dan İstanbul'a gemilerle getirilmişlerdir. Bu birlikler en kanlı olayların yaşandığı Hasköy ve Kasımpaşa'nın sağ tarafındaki Eyüb yakınlarındaki Rami Kışlası'na yerleştirilmişlerdir. Ayrıca Milli İbrahim Paşa'nın Haliç'in sonunda bulunan Galata Köprüsü üzerinden Müslümanların Ermenileri öldürdüklerini iddia etmişlerdir. Ancak bu iddialara rağmen Times Gazetesi'ndeki habere göre, Hamidiye Alayları'nın bu olaylara katıldıklarına dair bir kanıt görülmemiştir⁸⁶⁴. Üstelik Milli İbrahim Paşa'nın İstanbul'da takriben 1896 senesinin Eylül ayı sonlarında ve Ekim ortalarında bulunduğu bilinmekte olduğundan Osmanlı Bankası işgali sırasındaki olaylara katılmış olması ihtimalini ortadan kaldırmaktadır⁸⁶⁵. Ancak olayların bir ay sonra da sürdüğü düşünülürse, bu dönemde İstanbul'da bulunurken birtakım olaylara şahid olması mümkündür.

Bu arada Musul Valisi, tahliyesi talep edilen Şammarlı Ali Abdurrezzak hakkında katil ve gasb gibi cinayat-ı azime suçlarının bulunduğu, ancak Şammar Şeyhi Faris Paşa'nın bundan böyle Ali'nin bu tür olaylara karışmayacağına dair kefalet ve temin ettiği yollu bir telgrafı Şura-yı Devlet'e göndermiştir. Gelişmeler üzerine Sadrazam, Konuyla ilgili adlî ve idarî mevcut durumu ilgililerden soruşturmuştur. Sonunda şahsın aşiretler arasındaki anlaşmazlığın sulh yoluyla çözüleceğine dair bir kaydın olmadığı belirtilmiştir. Ayrıca şahısla ilgili Mardin Sancağı ve Siverek'te de açılan davalar sebebiyle buralarda da tahkikatın devam ettiği ancak şahısların Musul dahilinde bulunması sebebiyle davanın Musul Bidayet Mahkemesi'nce görülmesi gerektiği ve tahliye vesair kararların da oraya ait olduğuna karar verilmiştir⁸⁶⁶.

10 Mayıs 1896'da Diyarbekir Valisi, o tarih itibariyle Şammarlıların Millilere saldırı tehlikesinin ortadan kalktığını ve Şammar Aşireti'nin eski yurtlarına dönmelerinin umulduğunu şifreli bir telgrafla Dahiliye Vekaleti'ne bildirmiştir. Yine de aşiretin bütün kollarına tamamiyle güvenilmediğinden, ihtiyaten bir nizamiye müfrezesinin Milli Reisi İbrahim Paşa nezdinde bulundurulması ve köy ahalisine ve

⁸⁶⁴ Sinan Dinçer, "The Armenian massacre in İstanbul (1896)", *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis*, 2013 nr. 4, pp. 41-42.

⁸⁶⁵ BOA., ŞD., 2672_461, 10 Ca 1314/17.10.1896.

⁸⁶⁶ BOA., ŞD., 2672/461, 27 C 1314/03.12.1896.

ekili arazilere hasar verilmemesi için Şammarların tamamıyla dönmelerine değin Nusaybin etrafında da bir zabtiye müfrezesinin gezdirileceği haber verilmiştir⁸⁶⁷.

Milliler ile Şammar arasındaki anlaşmazlıklara kaynaklık teşkil eden bazı meselelerin çözümüne devam edilmiştir. Şammarların Millilerden gasb ettikleri hayvanlar ile Şammar reisi Faris Paşa'nın "şer'î yeminli" ifadesinde Millilerin de Şammarlardan gasb ettiği hayvanların olduğunu belirtmesi üzerine bu, mevcut sayıdan düşürülmüştür. Kalan kısmın da Mardin'de hükümet vasıtasıyla satılarak Mal Sandığı'na devredilmiş olduğu, bu paranın tamamının da Milli İbrahim tarafından alındığı haberi verilmiştir. Bu haberin bir iddia olduğu, Mülki ve Askeri birimlerin tahkikatları sonucunda, açık bir delille ispatlanamadığı belirtilmiştir. Bunun üzerine şayet Faris Paşa'nın verdiği yemine kulak asılmayarak, geri kalan hayvanların ödemesinin tahsil edilmesi yönünde bir karar bildirdiği takdirde o yönde bir hareket için acele edileceği yönlü Bab-ı Ali'den görüş talep edilmiştir. Ayrıca Resulayn Kazası'nın hala kaymakamının tayin edilmediği için vekaleten idare edildiği ve vekalet idaresinin devam ettirilip ettirilmeyeceği de sorulmuştur⁸⁶⁸.

Şammar-Milli arasındaki birikmiş olan öfke, 1901 senesinde Şammarların bir kısmının Musul'daki Zumar arazisine zorla girerek burada Milli İbrahim Paşa ile çarpışmasıyla ortaya çıkmıştır. Musul Emlak-ı Humayun Riyaseti, Milliler karşı yenilen bu Şammar grubunun tekrar toplanarak ziraat yapılan arazilere zarar vermeleri üzerine telgrafla iletişime geçerek 6. Ordu'dan 1 kolağası kumandasında 55 ester-süvar (katıra binmiş) gönderilmesini talep etmiştir⁸⁶⁹. Bunun üzerine oradaki müfrezenin takviyesi için 50 mevcutlu bir müfreze ile 1 kolağası kumandasında 10 süvari ve 5 ester-süvar gönderilmiştir⁸⁷⁰.

Zor Mutasarrıfı Ahmed Şükrü, Dahiliye'ye gönderdiği telgrafta, Diyarbekir Vilayeti'nin Şammarların Millilerin Sorikan vesair köylerine hücumla birkaç adamlarını katil ve külliyetli miktarda hayvanlarını gasb ettikleri ve tekrar büyük bir saldırıya hazırlanmak üzere Habur'un batısında birleştiklerini ve İbrahim Paşa'ya ait arazinin

⁸⁶⁷ BOA., **DH. TMİK. M.**, 69/85, 28 Nisan 1315/10.05.1899.

⁸⁶⁸ BOA., **DH. TMİK. M.**, 74/6, 29 Temmuz 1315/10.07.1899; Şammar Aşireti'nden Milli Aşireti'ne verilecek hayvanların teslimi için görevlendirilen Vilayet Jandarma Alayı Seyyar Taburu binbaşısı ile maiyyetindekilere harcırah verilebilmesi için vilayet haricinde gitikleri yerlerle ilgili mesafe mazbatalarının gönderilmesi gerektiğine dair bkz. BOA., **DH. MKT.**, 2325/54, 28 Za 1317/30.03.1900.

⁸⁶⁹ Umur-i Erkan-ı Harbiye Dairesi'nden Serasker Rıza'nın telgrafı için bkz. BOA., **DH. TMİK. M.**, 106/31, 12 S 1319/31.05.1901.

⁸⁷⁰ Vilayeti Vekaleti'ne Şifre telgraf için bkz. BOA., **DH. TMİK.. M.**, 106/31, 5 Temmuz 1317/18.07.1901.

kışlık meralarında hayvanlarını yaydırdıklarını bildirmesi üzerine, Şammarların yerlerine döndürülmeleri için buraya bir yüzbaşı refakatinde yeteri kadar müfreze gönderildiğini bildirmiştir. Mutasarrıf Şükrü, alınan bu tedbirin pek bir işe yaramayacağını belirtmeye çalışmıştır. Çünkü ona göre, Şammarların her tarafı açık ve geniş bir sahra ortasında olan Milli köylerine her taraftan ulaşabilecekleri, Nusaybin ve Mardin'den olay yerine ulaşımın 8-10 gün sürdüğü düşünülürken Urbanın hızlı hayvanları karşısında buradaki olayların önlenmesi mümkün değildir. Bunun için buraya sevk olunacak asker beklenmeksizin Urban'ın dolaştığı mekânlarla bir olan Milli ve diğerlerinin mahallerinin değişik noktalarında asker bulundurmak daha uygundur. Ancak işin aslı Milli Aşireti'nin Şammarlardan gasp eylediği mallar iade edilmedikçe ve oralar da askersiz buldukça Şammarlar tecavüz ve saldırıdan bir an geri durmayacaklardır. Bu bakımdan gasb edilen malların tahkik edilerek iadesinin sağlanması ve akabinde hem Şeyh Faris Paşa'nın saldırılardan uzak durmasının şiddetle bildirilmesi hem de orada bulunan askeri kuvvetler zabıtine belirtilmesi uygun olacaktır⁸⁷¹. Zor Mutasarrıfı Şükrü, ayrıca Diyarbakir Vilayeti'ne olayların çıkış sebebi hakkında gönderdiği telgrafta, Şammar şeyhi Faris Paşa'nın kendisine gönderdiği telgrafta, Şammarlara isnad edilen katil ve gasb suçlarının asılsız olduğunu, işin aslının Milli Aşireti tarafından önceden yağmalanan Şammar mallarının bu şekilde kaybedilmesi amaçlandığı için iftiraya uğradıklarını belirtmiştir. Mutasarrıf, Şammarların gasbedilen mallarının Millilerden alınmazsa ve iki aşiretin arası düzeltmezse olayların durulmayacağını bir kez de vilayete ifade ederek bu yönde bir çözüm önermiştir⁸⁷².

Erzincan'da 4. Ordu-yı Hümayun Müşiri Zeki Paşa'nın meseleye bakışı farklıdır. Zeki Paşa Erkan-ı Harbiye'ye, Şammarların şu ana kadar Diyarbakir havalisine tecavüzleri olmadığını ancak bu kez 20 bin ve daha ziyade bir kuvvetle bu havalie hücum etmesinin ardında farklı tarafların menfaat çekişmelerinin bulunduğunu ima etmiştir⁸⁷³. Meselenin Hamidiye Alaylarını mahv ve perişan etmek azminde bulunan bazı bed-hahların bulunduğuna işaret ederek Zor Mutasarrıfı, Diyarbakir Valisi ve havalisinin mütehayyizanının himayelerinde vahşi ve kan dökücü Şammar

⁸⁷¹ BOA., **DH. TMIK.. M.**, 108/67, 4 Ağustos 1317/17.08.1901.

⁸⁷² Zor Mutasarrıflığından Meb'us Telgrafname halli için bkz. BOA., **DH. TMIK.. M.**, 108/67, 11 Ağustos 1317/24.08.1901.

⁸⁷³ Erzincan'da 4. Ordu-yı Hümayun Müşiriyeti Zeki Paşa Hazretleri'nden mevrud 12 Eylül 1317 (25 Eylül 1901) tarihli şifreli telgrafnamenin halli sureti için bkz. BOA., **DH. TMIK.. M.**, 108/67, 14 Ca 1319/29.08.1901.

bedevilerini mazlum ve mağdur, İbrahim Paşa'yı gaddar ve zalim suretinde göstermek için her tür teşvikten kaçınmadıkları şeklinde onları suçlamıştır. Zor hükümetinin Şammar Aşireti'ni başıboş bırakarak bu aşireti zabt etmediği gibi şimdi de Milli Aşairine karşı saldırılarına son verilmediği gibi teşvik etmek konusunda gayrette kusur göstermediği şeklinde Zor idaresini suçlamıştır. Neticede başka vilayetlerden buraya kuvvet ayrılarak gönderilmesinin ise şu anda mümkün olmadığını belirterek askeri olarak çaresiz kaldıklarını itiraf etmiştir⁸⁷⁴.

Bu gelişmeler yaşanırken Şammar Urbanı Urfa hududunda Sülük mevkiinde birleşmeye başlamış ve Faris Paşa'da burada onlara katılmıştır. Burada bulunan Gês ve Karakeçi Aşiretlerini de Milli Aşireti'ne karşı kendi taraflarına çekmişlerdir⁸⁷⁵.

Bunun üzerine Milli reisi İbrahim Paşa da Şammarların muhalifi olan ve halen Rakka cihetlerinde bulunan Aneze Aşireti ile görüşmeye başlamış ve 1000 hane kadar Anezeyi kendisine yardıma çağırmıştır. Hükümet, bunların geçişlerini engellemek üzere Harran cihetlerine evvelce gönderilmiş olan 100 kadar müfrezenin çöllerde sussuzluk sebebiyle bunların güzergahlarını tutamayacakları anlaşılınca, Faris Paşa'nın henüz Abdülaziz Dağı'nda bulunduğu henüz feci bir durum ortaya çıkmamışken, Milli İbrahim Paşa'nın da bu fikirden caydırılması gerektiği üzerinde durmuştur⁸⁷⁶.

Bu arada hükümet, Zor Mutasarrıflığı'nın Şammarların Millilerde gasb edilmiş mal ve hayvanlarının bulunduğu ve bunların iadesinin sağlanmasıyla meselenin çözülebileceği iddiasını araştırmak üzere bir komisyon kurmuştur⁸⁷⁷. Komisyon Sadaret'e hazırladığı raporda, Milli ve Şammar Aşireti'nin yanısıra bölgedeki diğer aşiretler ve bazı nüfuzlu kimseler hakkında da bazı hukuksuz bulgulara rastlamıştır. Diyarbekir Vilayeti etrafında bu aşiretlerin Haleb ve Urfa ve Musul'a giden ve gelen yolculara, kervan vesair mal ve eşyaların yağmalanarak zarara uğrattıkları tesbit edilmiştir. Kiki ve Halacan vesair aşiretlerin de gelip geçenleri mahv ve zarara uğrattıkları ve çevre köylerin dahi bazı nüfuzlu zorbalar elinde buralarda idarenin bozulduğu belirtilmiştir. Vilayet'in Cizre tarafında Hamidiye kumandanı Mustafa Paşa'nın dahi aşiret efradıyla rast geleni yağma ile Cezire'ye gelen kervan ve orada

⁸⁷⁴ Umum-ı Erkan-ı Harbiye Dairesi 4.Şube, BOA., **DH. TMIK.. M.**, 108/67, 14 Ca 1319/29.08.1901.

⁸⁷⁵ Umum-ı Erkan-ı Harbiye Dairesi 4.Şube, BOA., **DH. TMIK.. M.**, 108/67, 1319Ca14/29.08.1901.

⁸⁷⁶ Haleb Adana Fevkalade Kumandanlığı Vekili Ferik Ali Muhsin Paşa Hazretlerinden Mevrud 12 Eylül 1317(25 Eylül 1901) tarihli telgrafnamenin halli Sureti için bkz. BOA., **DH. TMIK.. M.**, 108/67, 14 Ca 1319/29.08.1901.

⁸⁷⁷ Komisyon Müsveddatı, Diyarbekir Vilayeti Aliyesine Şifre, bkz. BOA., **DH. TMIK.. M.**, 108/67, 19 Ağustos 1317/01.09.1901.

bulunan memurlar ile diğerlerinin ırz ve namuslarına cüret edüp memur kendüsünün zulmü altında yaşadığı ifade edilmiştir. Yine Nusaybin taraflarındaki Tayy Aşireti de o havalide aynı halleri sergilemekte olup aşair ağnamının ta'dad edilmesini engelleyerek istedikleri vakitte ta'dad ettikleri belirtilmiştir. Sadrazam, Komisyon'un hazırladığı rapora göre gerekli muamelelerin yapılmasını Dahiliye Nezareti'nden talep etmiştir⁸⁷⁸.

En nihayetinde Zeki Paşa, Şammar-Milli çatışmasına karşı, 4. Ordu-yı Hümayun'dan 3 tabur piyade ile 1 alay süvari ve 2 dağ topu ve 5. Ordu-yı hümayuna bağlı Zor ve Haleb mevkilerinden dahi kafi miktarda katırlı-süvari sevk edildiğini belirtmiştir. Hatta Şammar Aşireti'nin Asakir-i Şahane'ye karşı da silah kullanmaya cüret etmiş olduğu ancak bütün askeri gayretlerin sonucunda Şammarların tecavüzden men olduğunu ifade etmiştir⁸⁷⁹. Bu ara Haleb Vilayeti'nden Dahiliye'ye belirtildiği üzere, Aneze ile Milli Aşireti ittifakı olayının henüz gerçekleşmediği, yine de Zor Mutasarrıflığı'na bağlı bulunan Aneze'nin Şamiye cihetine dönmeleri gerektiği Urban kaimmakamı Hacı Beye vesair gereken yerlere durum belirtilerek gerekli önlemler alınmıştır. Rakka Kaymakamlığı'ndan alınan istihbarata göre de Cezire cihetinde bulunan Anezelerin İbrahim Paşa ile birleşmek üzere Viranşehir tarafına gittikleri belirtilmiştir⁸⁸⁰.

Anezelerin Viranşehir'e doğru Milli tarafına geçmek için hareketteler iken birleşmelerine engel olmak amacıyla Sülüklü'den itibaren onları takip eden 1200 atlı Şammarla karşılaşarak aralarında bir çarpışma vuku bulmuştur. Anezeler Şammarları mağlub ederek bir hayli kısrak, zahire ve hayvanlarını almış olup bu şekilde epeyce zahire elde ettiklerinden yönlerini değiştirerek Cizre dailinde Zor'a doğru savuşmuşlardır. Buna göre Anezelerin Milliler ile birleşmeleri gerçekleşmemiş olduğundan Şammarların eski yurtlarına geri döndürülmeleri için Binbaşı Zihni Efendi 250'ye yakın katır-süvarileri ile görevlendirilmişlerdir. Bu sırada Hemundların yolu tuttukları haberi alınmış; Şammar görevi ikinci plana düşmüş, öncelik Hemundların derdesti için ve ardından Şammar üzerine yürümek şeklinde karar değiştirilmiştir⁸⁸¹.

⁸⁷⁸ BOA., **DH. TMIK. M.**, 109/66, 28 Cev 1319/12.09.1901.

⁸⁷⁹ Erzincan'da 4. Ordu-yı Hümayun Müşiriyeti Zeki Paşa Hazretlerinden mevrud 12 Eylül 1317 (25 Eylül 1901) tarihli şifreli telgrafnamenin halli suretidir. Bkz. BOA., **DH. TMIK. M.**, 108/67, 12 Eylül 1317/25.09.1901.

⁸⁸⁰ Haleb Vilayeti'nden mevrud telgrafname halli için bkz. BOA., **DH. TMIK. M.**, 111/29, 13 Eylül 1317/26.09.1901.

⁸⁸¹ Haleb Adana Fevkalade Kumandan Vekili Ferid Ali Mehmet Paşa Hazretleri'nin Mevrud 30 Eylül 1317 (13 Ekim 1901) tarihli şifreli telgrafnamenin halli sureti için bkz. Bkz. BOA., **DH. TMIK. M.**, 108/67, 25 Eylül 1317/08.10.1901; BOA., **DH. TMIK.**, 111/36, 24 Eylül 1317/07.10.1901.

Ayrıca Urfa ve Harran cihetlerinde toplanan Şammarların tecavüzat ve tarruzlardan men etme görevi 5. Ordu sorumluluğunda olmak üzere, 4. Ordu tarafından da Diyarbakir havalisine ve daha çok Yenişehir havalisinde kalmak üzere 1 alay süvari ile Malatya'dan piyade, ve 2 dağ topu destek olarak sevk edilmiştir⁸⁸².

Meselenin bölgeyi karışıklığa sevk edecek kadar büyük olması ve senelerin ihmalkarlığının getirdiği duruma hemen ve hızlıca bir çare üretmek durumunda kalınması, en sonunda da askerî makamlara havale edilmesi, askerî ve idarî makamlar arasında meseleye bakışta birtakım çelişkileri de ortaya çıkarmıştır. 4. Ordu Müşiri Zeki Paşa'nın Erkan-ı Harbiye'ye şifreli gönderdiği telgrafta bu durum açıkça görülmektedir.

4. Ordu Müşiri Zeki Paşa, Erkan-ı Harbiye'nin çöl mıntikasının asayiş konusunda işini mükemmel yaptığına inanmaktadır. Ancak buna mukabil O'na göre, bu tecavüzlerin ortaya çıkma sebebi vilayetlerin vaktiyle üzerlerine düşeni gerektiği gibi yapmamalarından ve yapmıyor olmalarından kaynaklanmıştır. Örneğin, Diyarbakir Valisi halihazırda ailesiyle birlikte Ergani Madeni'nde olup vilayet işlerini defterdara devretmiştir. Oysa bu durumlar yaşanırken vilayet idaresinde olması gerekirdi. Aneze Aşireti'nin asıl yurtları Haleb Vilayeti olup, Şammarlar nasıl ki asıl yurtlarını terk ile Diyarbakir civarına kadar tecavüze cüret etmişse, Anezeler de eski düşmanlıkları sebebiyle Resulayn cihetlerine sarkmış ve bu sorunlar ortaya çıkmıştır. Zaten bu aşiretlerle Şırnaklı asi taifelerinin asıl maksatları da Hamidiye teşkilat-ı mütemeyyizeye dahil olan aşair ve kabaili mahva ve zarar uğratmaktan ibarettir. Şimdi Aneze Aşireti'nin çıkardığı bu sıkıntıyı bertaraf etmeye dönük tedbirlerin alınması da asıl yurtları olan Haleb Vilayeti olması hasebiyle Haleb Fevkalade Kumandanlığı'na düşer. Gerek Şammar Aşireti'nin tecavüzüne gerekse Şammar'a karşı Aneze Aşireti'nin diğer aşiretlerle birleşmesinin engellenmesi için Yenişehir'de kafi miktar kuvvet bulundurulduğu gibi askerin üzerine düşeni yapmıştır. Buna mukabil Diyarbakir Vilayeti'nin de üzerine düşeni yapması beklenir. Bu sebeple halen Diyarbakir ve Zor taraflarına geçmemiş olan Aneze Aşiretleri'nin tecavüzden men edilmeleri için lazım gelenlere alınması gereken tedbirler için de Haleb Fevkalade Kumandanlığı ile 5. Ordu-yı Humayun'a gerekli emirlerin verilmesini istemiştir⁸⁸³.

⁸⁸² Umumu Erkan-ı harbiye Dairesi 4. Şubesi 1178, Serasker Rıza, BOA., **DH. TMIK. M.**, 108/67, 24 C 1317/08.10.1901.

⁸⁸³ Erzincan'da 4. Ordu-yı Hümayun Müşiri Zeki Paşa Hazretlerinden Varid Olan 25 Eylül 1317(8 Ekim 1901) tarihli Şifreli Telgrafnamenin Suretidir. Umumu Erkan-ı harbiye Dairesi 4. Şubesi'ne, BOA., **DH. TMIK. M.**, 108/67, 25 Eylül 1317/08.10.1901.

4. Ordu Müşiri Zeki Paşa'nın alınması ve takip edilmesi gereken tedbirler konusundaki şifreli telgrafının Seraskerlik makamında ciddi bir etki uyandırdığı görülmektedir. Serasker Rıza, Milli Aşireti Reisi İbrahim Paşa'nın telgrafı ile 4. Ordu Müşiri Zeki Paşa'nın telgraflarını idari ve askeri tedbirlerin alınması konusunda bilgilendirmek üzere Sadrazam'a aktarmıştır. 200 kadar katırlı-süvarinin 5. Ordu'ca sevk edilmiş olan tedbire ek olarak başka tedbirlerin de alınması konusunda 5. Ordu Müşiriyeti Vekaleti ile Haleb ve Adana Fevkalade Kumandanlığı Vekaleti'ne ve Diyarbekir Vilayeti'ne, Haleb Vilayeti'ne ve Zor Mutasarrıflığı'na telgraflar çekilmiştir⁸⁸⁴.

Müşir Zeki Paşa'nın şikâyet konusu yaptığı idarî kısımdaki eksikliklerin hükümet ve askerî kanatta olumsuz karşılanmadığı, hatta bu yönde adımlar atarak yerinde buldukları anlaşılmaktadır. Zeki Paşa'nın yanısıra bölgeden Bab-ı Ali'ye başka raporlar da gönderilmiştir. Bunlardan biri de kısa bir müddet önce Şammar-Mili arasında büyüyen meselede gasb edilmiş mallarla ilgili işleri hızla çözmeye dönük oluşturulmuş Tesrî'i Mu'amelat Komisyonu'nun gönderdiği raporlardır. Bu komisyon Şammar-Milli meselesini soruştururken çalışmalarını ister istemez çatışma bölgesinde yaşanan usulsüzlükler, genel açmazlar ve sıkıntılarla çözümleri üzerine yürütmek durumunda kalmışlardır. Çünkü meselelerin çözümü sorunların kaynağıyla ve birbiriyle ilgili ve girift görünmektedir.

Tesrî'i Muamelat Komisyonu, 1 Eylül'de hazırladığı rapordan⁸⁸⁵ iki buçuk ay sonra geniş bir rapor daha hazırlamıştır. Bu rapor, bir öncekinde olduğu gibi birtakım usulsüzlükleri tesbit etmekle birlikte bunlar sadece Şammar ve Aneze çatışma riskini ortadan kaldıracak tesbitler değildir. Milli İbrahim Paşa'nın Haleb-Urfa ve Mardin cihetlerinde bir kısmı Haleb ve Urfa mahkemelerine de intikal etmiş olan usulsüzlükleri, “*gasb-ı emval, katl-i nüfus, cinayat, ihrak-ı emakin*” idarî ve askerî yetkilileri etkisi altına almak ve Siverek Kazası'na bağlı Hamidiye Alayları'na mensub Karakeçi Aşireti ile aralarındaki husumet ile onlara hücumu ile ilgili suçlamalardır. Rapor'da Mardin'de bulunan “*nevahi-i erbaa*” aşairinin de Millilerin bu tecavüzat ve zulmünden bıkararak

⁸⁸⁴ Umum-ı Erkan-ı Harbiye Dairesi, Serasker Rıza imzasıyla, BOA., **DH.TMIK.M.**, 108/67, 27 C 1319/11.10.1901; Diyarbekir Vilayeti Aliyesi'ne, BOA., **DH.TMIK.M.**, 108/67, 26 B 1319/08.11.1901.

⁸⁸⁵ Komisyon Müsveddatı, Diyarbekir Vilayeti Aliyesine Şifre, bkz. BOA., **DH. TMIK.. M.**, 108/67, 19 Ağustos 1317/01.09.1901.

Millilere karşı Şammarların himayesine girmeye çalıştıkları belirtilmiştir⁸⁸⁶. Rapora göre, bu olay ve tutumların tamamı mevcut ortamı daha da geren gerekçelerden önemli görülenlerdir.

Şammarlar ile Milliler arasındaki çatışmalar, bölgedeki diğer aşiretlerin iki aşiret arasındaki rekabette taraf tutmak konusunda bir tutum belirlemeye zorladıkları bir meseleyi de beraberinde getirmiştir. Öyle ki buralardaki idareciler de iki aşiret arasındaki rekabetin olumsuz sonuçlarından kendilerini uzak tutamamışlardır. Her iki aşiret de nüfus ve nüfuzlarıyla ve Milliler ise ek olarak Hamidiye nüfuzunu ve imkânlarını da kullanarak bölgedeki aşiretleri ve idarecileri kendi çıkarlarına göre yönlendirmeye çalışmışlardır⁸⁸⁷.

Haleb'den Urfa, Musul ve Cizre'ye kadar hem kara hem Dicle nehri yollarının normal gidiş-gelişlerin yanında tüccarlar için emniyeti ortadan kaldıran yağmakârlıklarla ilgili olarak sadece Aneze ve Şammar aşiretleri suçlanmamıştır. Hamidiye'ye dahil olan Milli, Kiki, Halacan, Tayy ve Mîran aşiretlerinin askerî sıfatı taşıdıkları halde gasbları, tecavüzleri ve vergi kesmeleri ahaliyi canından bezdirmiş olup bağlı buldukları vilayet tarafından gerekli kanuni işlemlerin yapılması istenmiştir. Cizre'deki Miranlı Mustafa Paşa'nın Cizre'ye gelip giden kayıklardan "*fidye-i necâh*" şeklinde bir vergi tahsil ettiği; Tayy Aşireti'nin de yağmagirliği bir kenara aşiret aşarlarına da göz koyduğu belirtilmiştir⁸⁸⁸.

Zor Mutasarrıfı Ahmet Şükrü'nün ayrıntılı olarak Dahiliye'ye yazdığı çözüm önerisinde Şammarlarla ilgili olarak, bu aşiretin Musul Livası'ndan Sincar Dağı'nın hududu itibariyle Zor Sancağı'na doğru tecavüzlerine Musul Vilayeti'nce meydan verilmemek üzere Musul'a bağlanmaları hakkında Urfa kumandanı Mirliva Lutfi Paşa'nın mütalaasına katıldığını belirtmiştir. Aneze Urbanı'nın tecavüzlerinin önlenmesi ile ilgili de bunların birkaç fırkaya ayrılmış olarak dört mevsim boyunca Zor Sancağı'nın Şamiye cihetinde ikamet ettikleri, bazen de Cizre'ye geçmekte ve vedi rüsumlarını vermek için Zor hududundan Haleb Vilayeti'ne geçmekte oldukları, işte bu gidiş-gelişlerde katl-i nüfus, cinayet, mal ve hayvan gasbı gibi yerli ahaliyi türlü zarara uğrattıklarını ifade etmiştir. Bunlar Haleb'e bağlı olsun ya da olmasınlar Haleb'den

⁸⁸⁶ Tesri-i Muamelat Komisyonu Tahrirat Varakası için bkz. BOA., **DH. TMİK. M.**, 113/68, 2 Ş 1319/14.11.1901.

⁸⁸⁷ Tesri'i Mu'amelat Komisyonu Tahrirat Varakası için bkz. BOA., **DH. TMİK. M.**, 113/68, 2 Ş 1319/14.11.1901.

⁸⁸⁸ Sadaret Mektubi kalemi'nden Taraf-ı Vala-yı Seraskeriye Tezkire, BOA., **BEO.**, 1748/131080, 10 Ş 1319/22.11.1901.

uzaklaştırılmaları mümkün olmayıp Deyre'z-Zor Sancağı'na bağlanmaları kendi meşayihlerinin de çok arzuladığı birşey olup livadaki itaatli ve meskun aşairin de bu nahoş hadiselerden kurtuluşunun eskiden olduğu üzere Haleb Vilayeti'ne bağlanmalarıyla mümkün ve münasib olacağını önermiştir⁸⁸⁹.

Bu arada “*Şammar, Aneze ve bunlar gibi Urban-ı vahşiyenin bayındır mahallere, gelen-geçene zulm ederek hasar vermelerini önlemek*” amacıyla Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu” başlattığı inceleme vazifesine devam etmiş ve Sadaret'e bir rapor daha sunmuştur. Rapora göre, Sincar dağıyla Musul'un batısında çölün orta noktasında halen harab, eskiden mamur vaziyetteki mahalle bir kaza merkezi kurularak askeriyeden birinin 250 neferli bir katırlı süvari taburu komutasında buranın idaresi de kenidisine verilirse çölün inzibatının sağlanacağı düşünülmüştür. Ayrıca Sincar Yezidilerinin etrafa olan sarkıntılıkları da önlenerek itaat altına alınacak; Şammar ve benzeri Urban'ın da bayındır yerlere olan saldırıları bertaraf edileceğinden bunlar yavaş yavaş iskân edilebilecektir. Yine halen çok az alınabilen “*vedi rüsumu*” da tamamen tahsil edilebilecektir. El-Hadr havalisi kuvvetli bir sancak haline dönüştürülürse Musul, Bağdad, Diyarbekir, Haleb ve Suriye vilayetleri arasındaki ulaşım emniyet altına alarak Osmanlı ekonomisi için pek çabuk ilerleme sağlanacaktır. Zira bu noktaya pek yakın olduğu halde muhafazaları mümkün olamayan meşhur “*Eşfer Divare memlahalarından*” Düyûn-ı Umûmiye hiçbir şekilde faydalanamayıp Urbanın milyarlarca tuzu kaçakçılara satmasıyla ekonomiyi zarara uğratmaktadırlar. Şu halde elde edilecek faydayla kurulacak bir tabur katırlı-süvari masrafını önemsiz kılacak olan bu yolun denenmesi gerekmektedir. Çünkü “*Urban ve aşair-i vahşiyye*” El-Cezire ile Beriyyetü'ş-Şam'ın geniş arazilerinde dolaşarak gelen-geçenden “*khoh*” namıyla 20-30 bin lira miktarı büyük bir vergi almakta, bununla beraber “*vedi rüsumunu*” ödemeye yanaşmamakta ve bayındır mahalleri büyük hasarlara uğratmaktadırlar⁸⁹⁰.

Bu talep ve öneriler üzerine müzakereler devam ederken Şammar ile Milli aşiretlerinin uzlaşmalarını sağlamak için birtakım girişimlerde de bulunulmuştur. Bu iş için Hamidiye 47. Alay Kaymakamı Hacı İsmail Bey vazifelendirilmiştir⁸⁹¹. Ancak uzlaşma arayışlarının uzun dönemli ve pek de başarılı sonuçları olamadığı anlaşılmaktadır.

⁸⁸⁹ Dahiliye Nezaret-i Celilesine, Zor Mutasarrıfı Es-seyyid Ahmet Şükri, BOA., **DH. TMIK. M.**, 146/42, 14 N 1319/25.12.1901.

⁸⁹⁰ Komisyonun Tezkire ve Tahrirat Müsveddatına Mahsus Varakadır., Huzur-ı Ali-i Sadaretpenahiye, BOA., **DH. TMIK. M.**, 146/42, 27 Ra 1321/23.06.1903.

⁸⁹¹ BOA., **DH. MKT.**, 555/57, 2 Ca 1320/07.07.1902.

Nitekim Şammar şeyhi Faris Paşa'nın biraderzadesi Ali bin Abdurrezzak'ın Milli Aşireti'ne hücum ettiği dönemden Milli İbrahim Paşa tarafından tutuklanarak Diyarbekir Vilayeti'ne teslim ettiği 1895'ten 1904 senesine kadar birçok çatışma yaşanmıştır. Bu tarihler arasında hükümetin olayları engelleme çabalarına rağmen 1904'te yeni bir çatışma riski daha doğmuştur. Milli İbrahim Paşa, 10 bini aşkın aşireti efradıyla Harran Kazası'na bir saat mesafede Harran nam mevkiye gelmiş ve aşireti de bu civardaki köylere dağılmıştır. Millilerin 16 Mart 1904 gecesini Akçakale civarında çadır kurmuş vaziyetteki Ceys Aşireti üzerine hücumla 500'e yakın koyunu gasb etmişlerdir. İbrahim Paşa'yı takip eden Aneze ve Şammar aşiretleri de hayli kalabalık insan topluluklarıyla birlikte 3 saat mesafedeki Sülüklü köyünde Hamam, Hîşe ve Gazilî bendlerine kadar yayılarak Milli Aşireti'yle çarpışmak fikriyle çadır kurmuşlardır. Bu hal ve gidişat ahaliyi korkuya sevk ederek Suruç ve Rakka taraflarına taşınmaya başladıkları, ağnam yoklamasıyla resminin tahsilatına fevkalade darbe vurduğu gibi aşiretlerin ziraat alanlarını da mahv etmekte olduğu görülmüştür. Haleb Valisi Mecid, İbrahim Paşa ile Şammar ve Aneze aşiretleri arasındaki öteden beri mevcut olan düşmanlığın aralarında büyük bir fenalığa sebep vermeden Paşa'nın geri çekilmesi için 4. Ordu ile Diyarbekir Vilayeti'ne ve Dahiliye'ye haber vermiştir⁸⁹². Olayların irili ufaklı boyutlarıyla bölgede sürekli devam edegeldiği vesikalardan takip edilebilmektedir.

Şammar, Aneze ve Milli gibi büyük aşiret topluluklarının bölgedeki iktisadi kaynaklar ve aşiretler üzerindeki hakimiyet mücadelelerindeki anlaşmazlıklarına zaman zaman bağlı aşiretleri birbirlerinden müttefik devşirmeye, daha kanlı sonuçlara varıncaya kadar bölgeyi kargaşaya uğrattığı görülmektedir.

3.5. Diğer Aşair, Mülki / Askerî İdare ve Eşraf ile İlişkiler

Osmanlı hükümetinin Anadolu'nun güney ucundaki aşiretlere has olarak nizamı sağlayıcı birtakım siyaset tarzları ortaya koyduğu görülmektedir. Hükümetin aşiretlere has izlediği siyaseti ya doğrudan hükümetin uyguladığı ya da mevcut ortamda aşiretlerin ortaya koyduğu ve hükümetin nisbeten göz yumduğu uygulamalar olarak 3 çeşitte incelenebilir.

⁸⁹² Bab-1 Ali Daire-i Umur-ı Dahiliye Mektubi Kalemî, Haleb Vilayeti'nden Gelen Şifre Telgrafname BOA., **DH. TMİK.. M.**, 167/56, 27 Mart 1320/09.04.1904.

Bunlardan birincisi; doğrudan hükümetin yerleşim yerlerine zarar verici etkileri sebebiyle aşiretleri ve urban aşiretleri ile birbirlerine karşı *engelleyci olarak iskân siyasetidir*: Gerek *Şammar* ve hemen ardından *Anezelerin* gerekse *Cubur*, *Baggara/Bakara Mevalî*, *Kays/Geys/Gês* gibi çok güçlü Urban aşairinin XVII. yüzyılda Anadolu'nun hemen güney sınırında Fırat nehrinin doğu ve batı taraflarındaki meralara ve yerleşim yerlerine doğru bir göç hareketi ile, bu sahada bulunan aşiretleri tehdit ile tedirgin, tarım arazilerini tahrip etmeleri sebebiyle Osmanlı hükümetini derhal çözüm almaya itmiştir. Hükümet, güneyden gelen Arap aşiretlerinin baskısına karşı 18 Mart 1692 tarihinde çıkarılan bir fermanla, Haleb ve Rakka bölgeleri ile Hama ve Humus sancaklarında *uç yerleşmesi* ile bir nevi *tampon siyaseti* gütmüştür. Haleb Türkmenleri grubundan 2400 haneyi bulan 30 oymak, Yeni İl haslarına bağlı 18 oymak, Lekvanik mukataasına bağlı Lekvanik ve ona bağlı 5 oymak ve muhtelif 17 oymak da bu “*uç siyaseti*” çerçevesinde bir nevi tampon göreviyle iskân edilmeleri ferman edilmiştir⁸⁹³.

İkinci uygulama, asayişin ve vergi nizamının yeniden tesisi için Bozulus nizamının bozulmasının müsebbiblerinden olan Urban aşiretlerine, sanki nizamı bozan ellerin düzeni de getirmesi gibi bir beklenti gözetilmişçesine onlara vazife verilmesidir. Hükümet, 1846/47 senesinde Urfa Sancağı'nın güney kırsalının güvenliği için Urban aşiretlerini görevlendirmiş ve bunlara yaptıkları hizmet karşılığında “*Urban Efendilerin ber-mu'tad iadeleri*” diye ifade edilen bir ödeme yapmıştır⁸⁹⁴. Ancak, 1864'lerden itibaren Suriye çölündeki büyük Arap Tayy aşireti ile bedevî aşiretleri gibi Urban aşiretleri Türkmençalabı'nı “*cevelangâh*”ları haline getirmiş, bu durum bölgede yerleşik Türkmenlerin arazilerinin tahribine sebebiyet vererek bölgeyi terk etmelerine sebep olmuştur. Diyarbakir valileri ise, Bozulus Aşiret Birliği'nin dağılmasıyla geride kalan aşiretlerin ortaya koydukları keşmekeşlik sebebiyle sık sık tedip hareketlerine girişmek durumunda kalmışlardır⁸⁹⁵.

Üçüncü uygulama olarak dengeleyici *uc siyasetidir*: Bölgede Bozulus gibi büyük bir aşiret birliğinden doğan boşluğu doldurmak ve yeniden düzeni tekrar kurmak ihtiyacı ya Urban aşiretlerinden karşılamak ya da diğer aşiretlerin birlikteliklerini sağlamakla mümkün olabilirdi. Çöl ağzında bulunan Berazan, Karakeçi, Milli, Kîkî Halacan, Dakorî, Mîran gibi aşiretler, Çölde bulunan Şammar, Aneze, Cubur, Baggara gibi güçlü Arab aşiretlerin tehdidi altına girmişlerdir. Buna karşı aşiretlerin ve

⁸⁹³ Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı*, s. 107-108.

⁸⁹⁴ Hilmi Bayraktar, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Urfa Sancağı*, s. 19.

⁸⁹⁵ Bayraktar, *a.g.e.*, s. 9; Bruinessen-Boeschoten, *Evliya Çelebi Diyarbakir'de*, s. 73.

köylülerin silahsız ve korumasız bir şekilde bu silahlı ordulara komşu savunmasız ve yerleşik bir hayat yaşayamayacağından; tekrar silahlanarak yerleşiklikten göçebe hayata dönmek dışında başka seçenekleri kalmamaktaydı. Aşiret hayatını motive eden bu durum, çölde düşmanlar arasında da daimi muharip vaziyette yaşayabilmek üzere lazım olan *dayanışma içinde olmayı* teşvik etmiştir. Nitekim Urfa'nın güneyi çöl ağzının Şammar ve Aneze gibi Urban'ın düzenin bozulmasına sebep olan saldırılarına karşı buradaki aşiretler aralarında birlik oluşturmalarını teşvik etmiştir⁸⁹⁶. Milli/Milan bendi (aşiret birliği) büyük bir ihtimalle aşiretlerin önceleri başka rakiplere karşı, sonradan üzerlerine doğru akan *Şammar, Aneze, Mevali, Cubur, Geys* gibi Urban aşiretlerinin göçüne ve istilalarına karşı kurdukları bir ittifaktır⁸⁹⁷. Aileleri, sürüleri ve meraları akınlar altında kalan bu aşiretler, karşılarındaki tehdide göre pozisyon alarak kalıcı, stratejik birlikler oluşturmuşlardır. Bu aşiret birlikleri içerisinde bölgede en bilineni ve en geniş *Milli Aşireti Birliği*'dir. Böylesi Urban Aşiret Birliği tipindeki güçlü tehditler, ancak onlara denk olabilecek bir *aşiret birliğiyle* giderilmek suretiyle duyulan güvenlik ihtiyacını Milli Aşireti çevre aşiretleri kendi etrafında birleştirerek sağlamıştır. Bu noktada aşiretlerin korunma güdüsüyle önlem olarak geliştirdikleri bu tarz ile ilgili hükümet ciddi bir önlem geliştirememiştir. Çöl coğrafyasında sürekli konargöçer ve sayıları muazzam boyutta olan bu kitlelerin dönemsel olarak birbirleriyle giriştikleri mücadelelerde, oralarda aynen onlar gibi seyyar olması gereken emniyet imkânını sağlayacak düzenli asker ihtiyacını karşılamak oldukça zor, zahmetli ve külfetli bir iştir⁸⁹⁸. Hükümet, ancak ani olarak ortaya çıkan olayların daha da büyümesini önleyecek asgarî tedbirleri alarak geçici çözümler üretebilmek durumunda kalmıştır. Böylece kaçınılmaz olarak çöl ve çöl ağzındaki idarenin güçlüğüne önemli bir sonucu olarak buralardaki aşiretlerin rekabeti ve insafına terk edilmiş gibi bir görüntü ortaya çıkmıştır. Milli Aşireti'nin çevre aşiretlerin birleşmek suretiyle bir aşiret birliği oluşturmasının altında yatan en önemli meselenin bunu dayatan koşullar olduğu açıktır.

⁸⁹⁶ Urban aşiretlerinin bölgedeki saldırılarına karşı birleşen aşiretler, bu kez aynı Urban aşiretlerine benzer davranışlar göstererek onlar da çevreye zarar vermeye başlamışlardır. Bkz. Gökalp, **Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler**, s. 140-143.

⁸⁹⁷ Gökalp, **a.g.e.**, s. 49-51; Bozkurt, **Aşiretler Tarihi**, s. 45-46.

⁸⁹⁸ Huzur-ı Ali-i Sadaretpenahiye, Komisyonun Tezkire ve Tahrirat Müsveddatına Mahsus Varakadır. Bkz. "...birkaç milyon nüfusun iskânıyla servet-i umumiyeye pek büyük sermayeler ilavesine müstaid) ve musaid olan El-Cezire ile Berri 'ş-Şam kut'a-i vasfâsı Urban ve aşayir-i vahşiyye cevelengah olarak ahali-i muti'ayı tasallut ve tecavüzden vikaye için daima külliyetli zabtiyye ve ekseriya ba-asakir-i şahane sevkine mecburiyet hasıl olmakda..."", BOA., **DH. TMIK. M.**, 146/42, 27 Ra 1321/23.06.1903.

Milli İbrahim Paşa'nın, aşireti ile Hamidiye Alaylarına dahil olması sonrasında diğer aşiretlerle arasındaki ilişkilerinde izlediği hakimiyet kurma siyaseti, belirgin bir oranda baskın hale gelmiştir. 1901 senesinde Zor Mutasarrıfı Ahmed Şükrü ve Haleb Valisi Enis'in ayrı ayrı olarak Dahiliye Vekaleti'ne olan değerlendirmeleri bu yönde olmuştur. Vali Enis, Milli ve Karakeçi aşiretlerinin liva dahilinde dolaşarak aşairi teşvik ile kendilerine tahrik ettiği bu sayede bir arbeye çıkarmak peşinde olduklarını bildirmiştir. Mevcut durumu Diyarbakır Vilayeti'ne yazdığını belirtmişse de Harran'daki aşiretlerin de Hamidiye mensubu olmaları sebebiyle bir vukuata meydan vermeden Milli ve Karakeçilerin asıl yurtlarına iadeleri için 4. Ordu'ya emir verilmesini talep etmiştir⁸⁹⁹. Zor Mutasarrıfı Ahmed Şükrü, Milli İbrahim Paşa'nın Biği Aşireti'yle beraber Zor'a 9 saat mesafede çadır kurarak çevre aşiretleri kendine bağlanmaya zorladığını belirtmiştir. Zor'un en büyük aşireti Akidan Şeyhi'nin Millilerin saldırıda bulunmakta olduklarını söylemiş ve şayet Akidan da saldırmaya kalkarsa çöl asayişinin büsbütün ortadan kalkacağını Diyarbakır Vilayeti'ne haber vermiştir⁹⁰⁰. Tesri'i Muamelet Komisyonu da Milli ve Karakeçili aşiretlerinin Urfa Sancağı dahilinde dolaştıklarını Hizan Aşireti'ni tahrik ederek bir arbeye çıkarma teşebbüsünde bulduklarını hem Diyarbakır Vilayeti'ne hem de Seraskeri'ye bildirmiştir⁹⁰¹. Bilgilerin ardı sıra gelmesi Milli ve Karakeçili aşiretlerinin birlikte giriştikleri teşebbüsün planlı bir hareketin ürünü olduğunu düşündürmektedir.

Millilerin bu hareketlerinin aşiretler üzerinde etkileri görülmeye başlanmıştır. Nitekim Zor'a bağlı Bakara Aşireti'nin Ebu Hamdan fırkasından Seyid Mahmud ve akrabalarından 40 hane ile beraber İbrahim Paşa'nın nezdine gitmişlerdir. Bu sebeple Diyarbakır Vilayeti'ne Millilerin yerlerine geri aldırılmaları yazılmış olmasına rağmen geri dönmek şöyle dursun merkez livaya daha yakın 11 saatlik bir mahalde çadır kurdukları görülmüştür. Zor Mutasarrıfı, yöre aşairinin Milli İbrahim'e bağlılıklarını sunmaları sebebiyle ağnam resminin zayii olmaya başladığını ve aynı durumdan şikâyetçi olan Şammar reisi Faris Paşa da, Milli Aşireti içinde bulunan Es-Sabah ve Aneze fırkaları Şammar'dan ayrılmış olan birkaç hane üzerine hücum ve iki adamlarıyla

⁸⁹⁹ Dahiliye Nezareti-i Celilesine, Haleb Valisi Enis imzasıyla telgraf için bkz. BOA., **DH. TMIK. M.**, 100/11, 21.Ks 316/03.02.1901.

⁹⁰⁰ Zor Mutasarrıflığından Dahiliye Nezareti Celilesine Mevrud Telgrafname halli, Ahmed Şükrü, bkz. BOA., **DH. TMIK. M.**, 100/11, 28 Ks 1316/10.02.1901.

⁹⁰¹ Tesri'i Muamelet Komisyonu'ndan Taraf-ı Vala-yı Hazret-i Ser-Askeriye'ye telgraf için bkz. BOA., **DH. TMIK. M.**, 100/11, 9 Za 1318/28.02.1901.

bir kısraklarını kurşunla itlaf ve 450 re's develerini gasb eylediklerini bildirmiştir⁹⁰². Bunun ardından bu kez de Şammar Aşireti Milli Aşireti'nin Sorikan vesair köylerine hücum ederek birkaç adamlarını katil ve külliyetli hayvanlarını gasb etmişler, daha büyük bir hücumda bulunmak üzere de Habur'un batı tarafında birikmeye başlamış olup Milli Reisi İbrahim Paşa'ya ait arazinin kışlak meralarını hayvanlarına yaymışlardır⁹⁰³.

Milli Aşireti'ne yönelik Şammar Urbanı'nın taarruzları sürerken aynı zamanda Milli İbrahim Paşa da mahdumları ile birlikte Siverek kazasına bağlı Hafif Süvari Alayları mensubu Karakeçi Aşireti üzerine saldırarak katil ve gasba cüret etmiştir. Milli İbrahim Paşa'nın, meşru vergiler dışında ahalden 2 mecdiye, 2 kile hinta, 2 kile şa'ir, 3 gaya yapağı ve bunları tahsil için *havale namıyla* 2 bölük teşkil ederek bu bölüklerin masraflarını dahi ahaliye yüklemiş ve bu yolda istihdam eylediği kimselere ferman olmaksızın mülazımlıktan binbaşılığa kadar rütbelere mahsus üniforma giydirmiş olduğu ileri sürülmüştür. Gelen-geçene, kendine tâbi olmayan aşiretlere, köylere zulüm ile mallarını gasba, nüfuslarını katle, mekânlarını yakmaya ve cinayetlere cüret etmiştir. Siverek Kazası İdare Meclis Azası'ndan olup Haleb ve Urfa Mahkemeleri'ne nakledilmiş olan ve Siverek Mahkemesi'nce birçok cinayetleri takib edilen kimseleri dahi nüfuzu altına alarak, bunlar vasıtasıyla birçok fenalıklar ortaya koyduğu, yine bu azalar bu tür suçların faili oldukları halde İbrahim Paşa'nın da nüfuzuyla azalıklarına devam ettikleri iddia edilmiştir. Bu ve buna benzer birçok şikâyet tekrar ettiği için Diyarbekir Vilayeti'nin konuya dair ne yaptığı Mülkiye Dairesi tarafından sorulmuştur. Vilayet dahilindeki Hafif Süvari alaylarına kumanda etmek, bunları zabt etmek ve buldukları mahallerdeki askeri hususların sorumluluğu sebebiyle Hamidiye Mirdivası Bahaeddin Paşa'ya ve 4. Ordu-yı Hümayun Müşiriyeti'ne Milli İbrahim Paşa'nın bu halleri defalarca haber verilmişse de ceza-i te'dibiye tatbik edilmemiş; bu da paşanın cüretini, tecavüzlerini arttırmasına yol açmıştır. Sonunda yeterli miktardaki kuvvetle çöl alaybeyi yollanarak gasb edilen mallar geri alınmış, "*havale namıyla*" kurduğu bölüklerden mevcut olaylara yeltenenler adliyyeye ve ferman olmaksızın üniforma giyenler de ele geçirildikçe formları ellerinden alınarak Fevkalade Kumandanlığı'na teslim edilmiştir. Ancak Milli İbrahim Paşa ile zabitanın askerî sıfatlarından dolayı

⁹⁰² Zor Mutasarrıflığı'ndan Dahiliye Nezareti Celilesine Mevrud Telgrafname Halli için bkz. BOA., **DH. TMİK. M.**, 100/11, 18 Şubat 1316/03.03.1901.

⁹⁰³ Zor Mutasarrıflığı'ndan mevrud telgrafname halli için bkz. BOA., **DH. TMİK. M.**, 108/67, 4 Ağustos 1317/17.07.1901.

muhakemeleri Divan-ı Harb'e ait olduğundan Mülkiye'ce bir şey yapılmamıştır. Bu konuda Bahaeddin Paşa'ya yapılan müracaattan da bir sonuç çıkmamıştır⁹⁰⁴.

Milli İbrahim Paşa'nın Aneze aşairini yanına davet ederek Şammarlara saldırma niyetinde olduğu ve bunun üzerine de Şammarların Karakeçilerle ittifak etmeye hazırlandıkları sıralarda kendisine yapılan tavsiye ile bundan vazgeçirilmiş⁹⁰⁵. Ancak bir müddet sonra Paşa bu kez mahdumları Berhim Ğafir ile Karakeçi Aşireti üzerine yaptıkları katil ve gasba cüret etmelerini önlemek amacıyla bir miktar asker ile oraya gitmiş olan Bahaeddin Paşa bir şey yapmadan dönmüş; bu da onun cüretini bir kat daha arttırmıştır. Hatta Şammar aşiretinden bir kabilenin mallarını gasb, yağma ve bu sırada katil, ırza taarruz gibi hareketleri Şammarların genelini heyecana ve galeyana sevk ettiği belirtilmiştir⁹⁰⁶. Şayet olaylar bu şekilde devam edecek olursa Şammarlar ve onlara bağlı aşairin intikamlarını almak hissiyle hareketlerini attıracağı endişesiyle 4 tabur nizamiye askeri ile 1 alay nizamiye süvarisinin icab eden mahallerde bulundurulması tavsiyesi de Müşiriyetçe dinlenilmediği gibi halen Şammar ile Milli saldırılarına bir son da verilememiştir. İbrahim Paşa, sadece Siverek Meclisi İdare azası değil, birçoklarını da etki ve nüfuzuna almıştır. Vilayet Jandarma eski kumandanı Azimet Paşa ile Diyarbekir eşrafından Niyazi Efendi, Mardin eşrafından ve Meclis azasından Gözizade Abdülkadir Paşa gibi memurlar ve ileri gelenleri de kendisine dayanak yaparak fenalıklarına kuvvet ve destek vermiştir. Bu sebeple Azimet Paşa açığa alınarak muhakeme için Erzincan'a gönderilmiştir. Abdülkadir Paşa ise “*eşkıyayı himaye ile martini tüfenk*” vermesi suçlamasıyla açığa alınmış ve Siverek Mahkemesi'nce haklarında cinayet suçlaması olanlar Haleb ve Urfa mahkemelerine naklettirilmiştir. Bunların herbiri hakkında birçok cinayet evrakı mevcut bulunduğu halde her ne sebeple olduğu mechul bir şekilde ileri gelenlerin hepsi, 5-10 gün içinde yine Siverek'e gönderilmiştir. Komisyon bu iddialarla birlikte “*terbiyeleri askerî cihetlere ait olan Hafif Süvari Alayları umera ve zabitanı*” ile İbrahim Paşa hakkında tesirli bir muamelenin yapılmasına dair yakarışları içeren bir yazıyı da eklemiştir. Aynı zamanda Vilayet tarafından Miran Aşireti reisi Mustafa Paşa ve adamlarının da benzer şekildeki

⁹⁰⁴ Tesri-i Muamelat Komisyonu Tahrirat Varakası için bkz. BOA., **DH. TMIK. M.**, 113/68, 7 Ts 1317/20.11.1901.

⁹⁰⁵ Sadaret Mektubi Kalemi'nden Dahiliye Nezareti Celilesi'ne, BOA., **BEO.**, 1728/129529, 20 C 1319/04.10.1901.

⁹⁰⁶ Tesri-i Muamelat Komisyonu Tahrirat Varakası için bkz. BOA., **DH. TMIK. M.**, 113/68, 2 Ş 1319/14.11.1901.

yağma ve gasbları ile ilgili yapılan şikâyetlerini de Sadaret'e ve Seraskerlik'e göndermiştir⁹⁰⁷.

Aşiretler arası çekişmelerin yaşandığı bu dönemde Milli Aşireti mensublarından bazılarının askerî kuvvetlerle de karşı karşıya geldikleri belirtilmiştir. Bu bilgilere göre, Halep Müfrezesi'nin Urfa'da bulunan bölüğünden zabıta görevi için ayrılmış olan kuvvetten 1 onbaşıyla 6 nefer Harran cihetinde Hammad köyünde görevdeyken Milli Aşayiri'nden martini tüfenkleriyle donanmış 300 atlı, askerinin ellerinde bulunan martinileri almak amacıyla üzerlerine hücumla abluka altına almışlardır. Olayda 2 asker mızrakla yaralanmış, 3 asker de kasaturalarıyla, martinilerini ve ellerinde bulunan 11 Osmanlı altını ile 28 mecidyelerini gasb edip savuştukları müfreze zabitanından ve sonradan Urfa Kumandanlığı'ndan bildirilmiştir. 4. Ordu'ya belirtilen bu hal ve davranışlarla ilgili olarak cevap bile alınamadığından yakınan Halep ve Adana Fevkalade Kumandanlığı, Milli İbrahim Paşa'yı 4. Ordu'dan yüz almakla suçlamıştır. Olaylara karşı idarî ve askerî makamlarca sürdürülen bu sessizliğin aşireti hal ve hareketlerinde daha da taarruza sevk edeceğinden gasb edilen silahlar ile paranın iadesinin ve nizamın sağlanması için 4. Ordu'ya emir verilmesi istenmiştir EK XVII⁹⁰⁸.

Aşiretlerin bölgede oluşturdukları karmaşadan Halep, Urfa ve Musul kervan ticareti de olumsuz etkilenmiştir. Ticaret yollarının güvenliğinin sarsılmasında Diyarbekir Vilayeti'nden Mardin Sancağı cihetinde Milli, Kiki, Halacan, Nusaybin cihetinde Tayy, çöl cihetinde Şammar ve Cezire nehri üzerinde de Hafif Süvari alayları kumandanlarından Miranlı Mustafa Paşa'nın payları olduğu ve yağmagirlikten uzak durmadıkları bildirilmiştir. Zor Mutasarrıflığı'nın verdiği bilgilere göre, Mustafa Paşa aşiret efradıyla rastgeleni yağmaladığı kervan ve kayıkçılardan "*fidye-i necah*" adıyla kurtuluş vergisi almakta ve mahalli memurların ırz ve namuslarına zorla sataşmaktaydı. Nusaybin tarafındaki Tayy aşiretinin ise 15-20 bin guruş bedel ile ihale olunmuş bir köyün a'şarını zorla 2-3 yüz guruş bedelle kendilerine aldırıldığı iddia edilmekteydi. Şammar hariç hepsinin Hamidiye Süvari Alayları mensubu olmalarının idarenin bu usulsüzlükler üstüne bir şekilde gitmesinde bir koruyucu kalkan gibi kullanıldığı bura

⁹⁰⁷ Tesri-i Muamelat Komisyonu Tahrirat Varakası için bkz. BOA., **DH. TMIK. M.**, 113/68, 3 Ş 1319/15.11.1901.

⁹⁰⁸ Bkz. **EK XVII**: Peabody Martini Henry cinsi tüfenk örneği ve Sultan Abdulazizin Martini tüfengi için bkz. <http://www.kerimusta.com/martini-tufekleri/>, Erişim Tarihi: 06.01.2016; <http://tarihvedenedeniyet.org/2009/09/ilk-abd-baskanini-ii-abdulhamid-agirladi.html>, Erişim tarihi: 25.10.2016; Umur-i Erkan-ı Harbiye Dairesi/4.Şubesi'ne, Halep Ve Adana Fevkalade Kumandan Vekili Ferik Ali Muhsin Paşa Hazretleri'nden Mevrud 7 Ts 1317/20.11.1901 Tarihli Şifreli Telgrafname'nin Halli Suretidir. bkz. BOA., **DH. TMIK. M.**, 118/15, 7 Ts 1317/20.11.1901.

idarelerinin Dahiliye Vekaleti'ne yazdıklarından anlaşılmaktadır. Hamidiye mensuplarının yargılanmaları ve kovuşturulmaları öncelikle bağlı buldukları vilayetlerin izni ile 4. Ordu'nun da tavsiye ve kontrollerine tâbi bulunmaktaydı⁹⁰⁹.

Haleb Vilayeti ile Zor Sancağı'nın asayışı, ta'dâd-ı ağnam, Urban'ın yerleşim yerlerine olan saldırılarını engellenmesi sorumluluğu kendisinde bulunan Haleb ve Adana Fevkalade Kumandan Vekili Ferik Ali Muhsin Paşa, ester-süvar müfreze bölüklerini istihdam ettiği halde bunun yetersiz kaldığı anlaşılmaktadır. Haleb müfrezesi vazifesi için olan 2 bölükten Urfa Sancağı'na 100 esterli ayrılmıştır. Urfa Kumandanlığı bunlardan 30 kadarını ilgili mahallerde tahsilatın muhafazasına ve aynı müfrezeden bir tahsildar 2 jandarmaya kuvvet olarak 1 onbaşı refakatinde 6 neferi Hammad karyesi a'şar bakayasının tahsilatı için sevk etmiştir. Mevcut güçler bu şekilde vazife mahallerine dağılmış bulunmaktalar iken Milli Aşairi'nden 300 kadar atlının Harran'ın Hammad köyüne saldırdıkları ve bu sırada askerlerin de bu saldırıya maruz kaldıkları ifade edilmiştir. Ferik Ali Muhsin Paşa, askere karşı gerçekleşen olayda askerî yönden kasıtlı bir ihmalinin ve eksikliğin olmadığını Erkan-ı Harbiye'ye açıklamaya çalışmıştır. Ortaya çıkan üzücü duruma meydan vermeyecek şekilde güçlerin imkân dahilinde müfrezeler düzenlenerek olay mahallerine gönderildiğini ancak, zaten ellerindeki 200 eksik mevcutla Urban ve aşairin dolaşma sahası bulunan ve tamamen çöle açık olan bütün vilayetin her tarafında ortaya çıkan bu tür Urban saldırılarına yeterli kuvvet gönderilemediği şekilde acziyetini ifade etmiştir. Milli Aşairinin bu defaki saldırısının da buna benzer vakalardan olduğu ancak, askere göre sayıca çok miktarda bir kuvvetle yapıldığını belirtmiştir⁹¹⁰. Bunun üzerine Erkan-ı Harbiye'den Serasker Rıza imzasıyla, Millilerin gasb ettikleri martini silahlarının, altın ve mecidiye paralarının iadesinin sağlanması, bu işe kalkışanların cezalandırılması ve tekrarının engellenmesi konusunda alınacak tedbirlerin hakimane ve dağdağsızca olmasını 4. Ordu'ya telgrafla tavsiye edilmiştir⁹¹¹.

⁹⁰⁹ Sadaret Mektubi kalemi'nden Taraf-ı Vala-yı Seraskeriye Tezkire bkz. BOA., **DH. TMIK. M.**, 118/15, 10 Ş 1319(22 Kasım 1901; Umum-i Erkan-ı Harbiye Dairesi/4.Şubesi Haleb ve Adana Fevkalade Kumandan Vekili Ferik Ali Muhsin Paşa Hazretlerinden mevrud 10 Ts 1317/23.11.1901 tarihli şifreli telgrafnamenin halli sureti için bkz. BOA., **DH. TMIK. M.**, 118/15, 10 Ts 1317/23.11.1901.

⁹¹⁰ Umur-i Erkan-ı Harbiye Dairesi/4.Şubesi Haleb ve Adana Fevkalade Kumandan Vekili Ferik Ali Muhsin Paşa Hazretlerinden mevrud 10 Ts 1317/23.11.1901 tarihli şifreli telgrafnamenin halli sureti için bkz. BOA., **DH. TMIK. M.**, 118/15, 10 Ts 1317/23.11.1901.

⁹¹¹ Umum-i Erkan-ı Harbiye Dairesi/4.Şubesi 1545, bkz. BOA., **DH. TMIK. M.**, 118/15, 23 Ş 1319/05.12.1901.

Milli İbrahim Paşa'nın Hamidiye Alayları kimliği ile arttırdığı nüfuzuyla Diyarbekir Vilayeti dahilinde ve bulunduğu bazı mahallerde idarî ve askerî makamlar ile özellikle bağlı bulunduğu 4. Ordu Müşirliği ile geliştirdiği ilişkiler sonucunda bazı hareketlerine göz yumulduğu atılan iddialara göre ortaya çıkmaktadır. Hatta ceza verilemediği, gerektiğinde bazı idarecilerin tayinlerine ve yerlerinde kalmalarında etki gücüne sahip olduğu belirtilmektedir. Paşa'ya karşı bu hareketlerin cezasının da askeri sıfata sahip olması sebebiyle normal bir idarî kovuşturma yapılamadığı, bu işi ancak askerî makamlar ile Divan-ı Harb uygulayabileceğinden dönemin şartları icabı Hamidiye Alayları'na olan ihtiyaçtan olsa gerek ki hafif cezalarla geçirildiği bunun da onların hareket serbestliğini arttırdığı görülmektedir.

Urfa Ağnam Müfettişi Miralay Yusuf Hüsni Mustafa ağnam sayımı amacıyla gezdiği Urfa'da şahit olduğu ve duyduğu bazı olaylarla ilgili Urfa Mutasarrıflığı'na bir takrir vermiştir. Bu takirde, Milli Reisi İbrahim Paşa'nın Urfa, Suruç ve Harran kazaları ahalilerine yönelik baskı ve zulmünün olağanüstü dereceye varmış olduğu iddia edilmiştir. Paşa, ahali ve birçok aşiret üzerine silahlı adamlar göndererek gasb ve yağma ettirmiş ve gasb ettirdiği hayvan baş adedinin toplamda yaklaşık olarak 30 bini bulmuştur. Ahali korkuya kapılmış; aşiret reisleri ise gasb, yağma ve katilden kurtulmak amacıyla *“fidye-i necat”* vererek can ve mallarının güvenliğini temin için kendisine tâbi olmaya başlamış ve *“yeniçeri dönemlerini hatırlatır biçimde”* araçlarla bunu ilan ettirmiştir. Hakkında devam eden şikâyet ve müracaatların her nasılsa etkili olmaması sebebiyle bir çok aşiret reisi zaruretten kendisine bağlılığını ifade eden senedler yazmış ve bunu yazanları halef tayin ederek hil'atler giydirmiştir. Yazılan ve imzalanan belgenin içeriğinde ise: *“kendüsi her kangı bir mesele üzerine her kimle harbe kıyam ederse onunla beraber muharebe ve mukatele etmek kendüsine ne taraftan tecavüz vukubulur ise onlarla muhasama ve muharebeye muteahhid olacakları”* ifadeleri yer almış ve bu taahhüde imza ile yemin verdiklerinde, kendilerine birer kıt'a *“emanname”* vermiştir. Halen yanında 2 bin çadır kadar ahali olduğu eli silah tutanların da martini tüfekle silahlı halde Urfa Sancağı sınırına yakın bir yerde çadır kurduğu ve Şam'a kadar olan bölgede bu hallerini devam ettireceği bilgisi bazı aşiret reislerinin gizlice ihbarı ile öğrenilmiş olduğu iddia edilmiştir⁹¹².

⁹¹² Miralay İzzetlü Yusuf Bey (Urfa Ağnam Müfettişi) tarafından verilen 20 Mart 1318 (2 Nisan 1902) tarihli takririn suretidir. Urfa Mutasarrıfı Canib-i Âlisi'ne, bkz. BOA., **DH. TMİK. M.**, 37/78, 20 Mart 1318/02.04.1902.

Harran Kazası Kaymakamı Ali Rıza Bey, Miralay Yusuf Bey'in iddialarını devlet açısından nazik ve çok önemli bulmuş; başka duyumlarla ve şahid olduğu olaylarla birlikte Sadrazamlık makamına iletmıştır. Buna göre, Milli reisi İbrahim Paşa'nın Rakka Kazası'na bağlı Cedide köyüne sevk ettiği “*gazve fırkası*” sonucunda yaşanan çarpışmada köyün muhtarları ölmüş; hayvanları gasb edilmiştir. O sırada Hamam köyünde bulunan Türkmen Aşireti reisi Budak'ın oğlu da katil ve hayvanlar gasb edilmiştir. Ardı sıra yaşanan gasb olaylarında bu kez Cedide yakınlarındaki Havas köyünde de aynı olaylar tekrarlanmış iken, bu kez Cedide köyünde katledilen muhtarın yerine tayin edilmiş olan 18 yaşlarındaki kardeşi de katil ile gasb olayları devam etmiştir. Olayın aktarıldığı Vilayet, 1000 baş ağnam ve 100 baş keçinin İbrahim Paşa tarafından iade edileceğini haber vermişse de iade işlemi sonuçsuz kalmıştır. Paşa'nın bu hallerinden korkuya düşen ‘Afadile aşiretleri de 1899 senesi başlarında İbrahim Paşa'nın Rakka Kazası ortalarına doğru ilerlediği sıralarda “Hası” muhtarı ‘Acil el-Hamle tarafından bir baş kısrak ve bir mikdar nakit vererek kendisine katılmak zorunda kalmış olduğu gibi El-Velde Aşireti dışındaki bütün aşair ve reislerinin tümü de at ve kısrak takdimi ile Milli İbrahim Paşa'nın himayesine girdikleri, Harran Kaymakamı tarafından bildirilen haberler arasında yer almıştır⁹¹³.

1902 senesi itibariyle Milli İbrahim Paşa'nın Rakka tarafındaki aşiretleri kendi etrafında toplamakta başarılı olduğu anlaşılmaktadır. Bu itibarla aşiretleri himayesi altına alma işlemine hız vermiştir. Aşiretlerin Milli Aşireti Birliği'ne dahil olma merasimi ise tâbi olan, himayeyi kabul eden reis veya meşayihin hil'at giymesi ve aşiretler arasında “*filan aşiretin reisi veyahud şeyhi Paşa'ya inkiyad ve dehalet etti. Ba'dema bu aşirete taarruz ve emvallerine müdahale olunmayacaktır*”; şeklindeki ifadelerle ilan edilmesi şeklinde tamamlanmıştır. Milli Aşireti'nin 1890'lara kadar 700-800 hane iken bu tarihten itibaren “*Bakara, Cubur, Kiki, Ebu Hamdan, Ebu Hamis'den bir fırka, Şa'bani ve Aneze Aşireti'nden Şümeylan Oymağı, Samih Fırkası, Kara Haba ve Behime (Büheyme), Alibat, Şemta, Ebu Cemil, Halacan, Advan ve Akidan aşiretlerinden kendilerine iltihak eden fırkalarla beraber mübalağadan ari olarak elyevm Paşa-yı muma ileyh 5-6 bin kadar çadır halkına*” ulaştığı iddia edilmiştir. Paşa yanında saf tutan Urban ve Aşairin ekserisinin martini tufenge sahip olduğu ve rivayete göre, Süleymaniye'den usta getirilerek yeni martini tufeng imal ettirildiği her ne kadar

⁹¹³ Harran Kazası Kaymakamlığı 27 Mart 1318 Tarih ve 29 numaralı Tahrirat Suretidir; Huzur-ı Sami-i Cenab-ı Mutasarrıfı Efhami'ye, bkz. BOA., **DH. TMİK. M.**, 37/78, 27 Mart 1318/09.04.1902.

rivayet olunmuşsa da bu bilginin doğrulanmasının bizzat müşahadeye muhtaç olduğu notu düşülmüştür. Ayrıca Kaymakam Ali Rıza Bey, Paşa'nın himayesine girenlerin önce haremi Hansa ile görüşerek: “*Bizim birşeye ihtiyacımız olmayub ancak Paşa'nın maksadı aba-an-cedd Birecik'e kadar olan mülküne malik olmakdır*” ifadesini duyanlardan biri olan Rakka Kazası'nın İdare Meclisi azasından Ğilas Ağa'dan işittiğini belirtmiştir. Paşa'nın Rakka, Harran ve Suruç kazalarından 30 bin baş ağnam gasp ettirdiği hakkında alınan ihbarların abartılı olmadığı bilgisi de Sadrazamlık makamına iletilen iddialar arasında yer almıştır⁹¹⁴.

Urfa Sancağı, sadece sınırları içinde yer alan Hamidiye Alayları'na mensub Milli ve diğer aşair hakkında 1898 senesinden 1900 senesine kadar Haleb Vilayeti'ne gönderilen şikâyet içeren dilekçe ve telgrafların istatistiğini tutmuştur. Buna göre, 1314/1898'de 11, 1315/1899'da 21, 1316/1900 senesinin Rûmî takvime göre, ikinci ayı olan Nisan itibariyle de 2 adet olduğu bilgisi verilmiştir⁹¹⁵. Dilekçe ve telgrafların tümü Milli Aşireti'ne dair olmasa bile Urfa Sancağı dahilindeki Hamidiye mensubu aşiretlerin 1898'de 11 adetten, bir sonraki sene de neredeyse iki kat adede 21'e varmıştır. Bu şikâyet dilekçelerinin 1896'nın henüz başında 2 adet olması, kesin bir yorum için yeterli orantıyı vermiyorsa da önceki iki senede verilen rakamların artış adedini gösteren istatistik verilerine göre, Hamidiye mensubu aşiretlerin çevrelerindeki aşiretlere ve ahaliye karşı rahatsızlık verici hareketlerinin giderek arttığı ortaya konabilmektedir.

Hamidiye mensubu aşiretlerden Milli ve Karakeçi aşiretleri çevredeki ahali ile aşiretlere verdikleri rahatsızlığın yanında birbirleriyle de mücadeleye girişmişlerdir. 1902 senesinde Milli reisi İbrahim Paşa ile Karakeçi reisi Halil Bey'in eski düşmanlıklarına bağlı olarak çarpışmak üzere oldukları bildirilmiş; engel olmak üzere içlerine yollanan alay kumandanlarının nasihatleri ise fayda vermemiştir⁹¹⁶.

İki aşiret arasında eskiden beri var olan anlaşmazlıkların yanında meseleyi tetikleyen unsuru Milli İbrahim Paşa'nın hakimiyet alanını genişletme stratejisinde görmek mümkündür. Çünkü Paşa'nın Rakka, Harran ve Suruç dolaylarındaki aşiret ve

⁹¹⁴ BOA., **DH. TMIK. M.**, 37/78, 30 Z 1319/09.04.1902.

⁹¹⁵ Huzur-ı Ali-i Vilayetpenahi'ye, “...*Hafif Süvari Alayları'nı teşkil eden aşaire asılsız sirkat ve gasb ve garet misillü asla isnad olunmuyor.*” *Urfa Mutasarrıfı Muhammed Emin bin Es'ad*. Bkz. BOA., **DH. TMIK. M.**, 91/34, 29 Temmuz 1316/11.08.1900.

⁹¹⁶ Diyarbekir Vilayeti Vekaletine Alınan Şifreli Telgrafname Müstaceldir., Vali Vekili Asif Bey'den Bab-ı Ali Daire-i Umur-ı Dahiliye Mektubi Kalemi'ne, Bkz. BOA., **DH. TMIK. M.**, 123/41, 16 Nisan 1318/29.04.1902.

kasabalardaki nüfuzunu genişletme stratejisini bu kez Karakeçi Aşireti'nin de bulunduğu Siverek'e doğru uzattığı görülmektedir. Karakeçi Aşireti'nin eski bir hasmı olması, bu stratejide ekstra bir motivasyon kaynağı oluşturmuştur. Keza Karakeçi, Siverek ve çevresindeki en güçlü aşiretlerin önde gelenlerinden olup bu aşirete boyun eğdirilmesinin diğer çevredeki aşiretlerin kendiliğinden boyun eğmelerine ve Milli Aşireti Birliği'ne katılımı kolaylaştıracağı saikiyle hareket edildiği kanaati uyandırmaktadır.

Karakeçi Aşireti'nden Hamidiye Yüzbaşısı Şeyh, Milli İbrahim Paşa'nın 3 bin kadar silahla etrafına topladığı “*binlerce eşkıya*” ile birçok aşair ve kasabaları zorbalıkla esir aldığı gibi bu kez de Karakeçi Aşireti'ne saldırarak abluka altına aldığı ve bu zulümden kurtarılmaları şeklinde Sadaret'e şikâyet etmiştir. Sadaret de gereken tedbirlerin alınması için konuyu Dahiliye'ye yazmıştır⁹¹⁷.

Urfa Mutasarrıfı Esseyid İbrahim Tahir Bey yaptığı değerlendirmelerde Urfa'ya has olarak aşiretlerin ortaya çıkardığı karışık durumdan kurtulmak için, Urfa'nın etrafının medeniyetten yoksun ve gasbı geçim kaynağı yapan aşiretlerle çevrili olması sebebiyle asayiş ve refah bulamadığını belirtmiştir. Urfa'da ecnebi ve hiçbir ilişkileri bulunmadığı halde Almanya, Fransa ve Amerikalıların birkaç kilise, mekteb ve bir de fabrika kurlarının bu havali ile ilgili özel bir hesap içinde olduklarını düşündürdüğünü ifade etmiştir. O'na göre, “*İbrahim Paşa'nın kendüsinden aşağı kalmayan mahdum ve zevceleriyle beraber Dersaadet'e celb ile orada ikamet ettirilmesi*”, şayet bu mümkün değilse hakkında haysiyet erbabının esaslı bir tahkikat yaparak tecavüzlerinden men ettirilmesi gerekmektedir. Çünkü o ana kadar yapılan tahkikatların bir işe yaramadığına inanmaktadır. Haleb merkezine bağlı Rakka'nın ve Diyarbekir Vilayeti'ne bağlı Siverek ve Viranşehir'in yakınlığı ve ilişkili olması sebebiyle Urfa'ya bağlanarak, Haleb'ten bağımsız bir liva olarak idare edilmesini istemiştir. Böylece buradaki aşairin kendi aralarındaki çatışmalarının yanında Bağdad, Musul, Deyr ve çöl tarafından Fırat nehrini farklı mahallerden geçerek gelen Aneze, Şammar, ve İbn-i Reşid gibi büyük Urban aşiretlerin saldırılarının da önüne geçilebilecektir. Çöl tarafından yapılan saldırıların önü alındığı vakit emniyeti sağlanan arazide aşiretlerin yerleşmelerine ve tarıma yönlendirilmeleri mümkün olacaktır. Ayrıca

⁹¹⁷ “*Milli Aşireti Reisi İbrahim Paşa'nın topladığı eşkıyave tedarik ettiği 3 bin kadar esliha-i emiriye ile birçok aşair ve kasabatı bir tağallübüne geçirdiği gibi kendi aşiretleri üzerine de hücum ile taht-ı muhasaraya aldığı...*”Siverekden Der Ali'ye, Sadaret-i Uzma Vasıtasıyla Atebe-i Ulyaya, Karakeçi Aşairinden Hamidiye Yüzbaşısı Şeyh Bey'in telgrafı ve Sadaret Mektubi Kaleminden Dahiliye Nezareti Celilesine Telgraf için bkz. BOA., **BEO.**, 1838/137837, 18 Nisan 1318/01.05. 1902.

Urfa ve havalisi cins Arab atlarının yetiştirildiği bir mekân olup, her sene 3-5 defa birçok hayvan tüccarı gelerek Hindistan, Avrupa ve diğer ülkelere sevk edilmesi sonucunda damızlık atların azalmasına sebep olmuştur. Bu cins hayvanların yurtdışına çıkmasının önünün alınabilmesi için Urfa dahilinde, çölün sulu ve münasib bir yerinde bir “*Hara-yı Hümayun*” inşa ettirilmesinin ahaliye fevkalade fayda sağlayacağını belirtmiştir⁹¹⁸.

Milli Aşireti reisi İbrahim Paşa ile Karakeçi Aşireti reisi Halil Bey’in ittifak ederek martini ve mızraklarla Urfa çevresinde giriştikleri saldırılarının önünün alınması için Sadrazamlık makamı çare olarak Seraskerlik’e her iki aşiretin akrabalarıyla beraber o havaliden kaldırılmaları gerektiğini yazmıştır. Haleb Valisi, bu iki reisin birleşmesindeki amacın: “*Zor dahilindeki Aneze aşiretini daire-i ittifaka alarak aşair-i meskuneyi kendilerine inkiyada icbar ile temin-i istifadeden ibaret*” olduğunu belirtmiştir⁹¹⁹. Milli ve Karakeçi aşiret reislerinin büyük Urban aşireti olan Aneze’yi de ittifaka dahil etmelerindeki sebebin Urfa Mutasarrıfı’nın da belirttiği gibi diğer çölden gelen büyük Urban aşiretlerinin tehdidine karşı olduğu açıkça ifade edilmiştir.

Milli Aşireti ittifakına Karakeçi’nin yanında Şeyhanlı Aşireti de katılmıştır. Bir süre sonra bu ittifak Urfa’ya bağlı Tezharab ve Başviran köylerine hücum ederek 400 koyun, 50 baş öküz gasb ile 1 erkek ve 1 kadını mızrakla yaralamış, kadın ziynetlerinin bulunduğu birçok sandıkları da almışlardır. Ancak orada devriye gezen askerler bu malları tekrar alarak sahiplerine iade etmişse de bu aşiretlerin Urfa toprağına olan saldırılarından vazgeçmedikleri Urfa Kumandanlığı’nın telgrafında belirtilmiştir. Serasker Rıza, bu uygunsuzlukların ortadan kaldırılması için gerekenleri yapması için 4. Ordu Müşirliği’ne yazmıştır⁹²⁰.

Milli Aşireti ittifakı’nın Urfa ve civarında belirli bir taksimatla diğer aşiret ve yerleşim yerlerine taarruzlarını sürdürmüştür. Aneze Aşireti’nden bu ittifaka katılan 7-8 fırkanın Harran taraflarında, Karakeçi Aşireti’nin de Siverek tarafındaki bu taarruzları üzerine livanın bütün nizamiye ve zabtiye kuvvetlerinin tamamı yollandığı halde yetersiz kalmıştır. Urfa Mutasarrıfı, aşiret kuvvetlerinin çokluğu sebebiyle gasb edilen

⁹¹⁸ Urfa Sancağı Tahriyat Kalemi’nden Huzur-ı Me’ali-i Mevfur-ı Cenab-ı Vekaletpenahi’ye, Urfa Mutasarrıfı (Mühür: Esseyid İbrahim Tahir), Bkz. BOA., **DH. TMİK. M.** 37/78, 8 S 1320/17.05.1902.

⁹¹⁹ Sadaret Mektubî Kalemi’nden Taraf-ı Vala-yı Ser-Askerî’ye, Bkz. BOA., **BEO.**, 1899/142401, 2 Ca 320/07.08.1902.

⁹²⁰ Umum-i Erkan-ı Harbiye Dairesi, 4. Şubesi 1452, Serasker Rıza, BOA., **DH. MKT.**, 578/53, 5 C 1320/09.09.1902; Dahiliye Mektubi Kalemi’nden Haleb Vilayeti-i Behiyesine telgraf için bkz. BOA., **DH. MKT.**, 578/53, 2 Eylül 1318/15.09.1902.

malların geri alınması şöyle dursun, vergi ta'dadına memur edilecek bir kişinin dahi kalmadığını, taarruzların önlenmesinin mümkün olamayacağını ve bu gidişle ağnam vergilerinin mahv olacağını Vilayet'e bildirmiştir. Dögerlü ve Kabahaydar'da da aynı taarruzların devam ettiğini bu sebeple memurların bu ortamda vergi tahsil edemeyeceğini ve Milli Aşireti'nin günden güne kuvvetlenmekte olduğunu ifade etmiştir⁹²¹. Sadaret durumun nezaketi ve önemi sebebiyle Seraskerlik'e Haleb Kumandanı'yla 4. ve 5. Ordu Müşirliği'nin Milli Reisi İbrahim Paşa'nın tecavüzlerinin derhal durdurulmasını, mesleyi hemen ve acilen çözmeleri konusunda peşpeşe ikaz etmiştir. Şayet 4. Ordu Müşiri'nin kendisine yapacağı ikaza uymayıp saldırılarına devam edecek olursa devletçe verilecek cezanın çok şiddetli olacağını da kendisine tebliğ edilmesini yine 4. Ordu Müşiri'ne bildirmiştir⁹²².

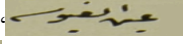

Haleb Valisi Mecid Bey'in Sadaret'e çektiği telgrafta ise, Sadaret'in emrine binanen Harran Kaymakamı'nın Milli İbrahim Paşa'nın yanına gönderildiği ancak henüz dönmediği ve İbrahim Paşa'nın ittifakına aldığı Karakeçi ile Advan aşiretlerinden oluşturduğu süvarileri kollara ayırarak Suruç ve Harran kazalarına saldırmakta olduğu bildirilmiştir. Mecid Bey'in verdiği bilgilere göre, bir süvari kolunun Harran kaza merkezi "*Ayne'l-'Arûs*"a hücum etmiş olup buradaki memurlar ile aileleri korku içerisinde bulunmaktadır. Diğer kol ise Höyükuyu mevkiine hücum ederken önceden buraya yerleştirilmiş olan asker ile Berazi Aşireti birlikte bunlara yetişerek ellerindeki gasb edilmiş hayvanları ve alanı terk etmeye zorlamıştır. Bu kez merkez kazaya yakın bir mahalde yağmaya devam edildiği bilgisini haber veren ahali üzerine yüzbaşı takibe düştüyse de yağmakârların sayıca çokluğu ile şiddetli bir çarpışmaya cüretkar oldukları görüldüğünden geri dönmüştür. Bu durumun ahalinin ve aşairin takatini zorlaması zaruretiyle İbrahim Paşa'ya katılmak üzere buldukları tesbit edilmiştir. Yine Milli Aşireti ve Karakeçi Aşireti'nin Sülüklü mevkiinden Harran'a kadar olan mahallerde birleşip merkez kazaya sığınan birkaç köy ahalisi üzerine hücumla hazırlanmakta olduğu ve birkaç gün evvel de Dögerlü nahiyesine hücumla burada da birçok mal, hayvan gasbı ve yağmaya teşebbüs edenlerin Paşa'nın büyük oğlu "*Abdülhamid*" ile amcaoğulları

⁹²¹ Nezaret-i Umur-ı Maliye Mürettebat ve Takib-i Tahsilat Komisyonu, Urfa Mutasarrıflığının 13 Şubat 318 (26.02.1903) tarihli telgrafnamesi suretidir. BOA., **BEÖ.**, 2021/151566, 13 Şubat 318/26.02.1903.

⁹²² Sadaret-i Uzma Mektubi Kalemi, Taraf-ı Vala-yı Ser-Askeriye ve Dahiliye Nezareti Celilesine, BOA., **BEÖ.**, 2010/150678, 29 Za 320/27.02. 1903; Sadaret-i Uzma Mektubî Kalemi, Taraf-ı Vala-yı Ser Askeriye, BOA., **BEÖ.**, 2010/150679, 30 Za 1320/28.02.1903; Sadaret-i Uzma Mektubî Kalemi, Taraf-ı Vala-yı Ser Askeriye, BOA., **BEÖ.**, 2010/150716, 30 Za 1320/28.02.1903.

tarafından kumanda edildiği tesbit edilmiştir. Diğer mahaller için gönderilenlerin başında da Şarkıyanlı reisi Beşar Ağa, Advan Şeyhi Halef, Ebu Hamis aileleri ile diğer meşayih olup gasb edilen mallar da doğrudan İbrahim Paşa'ya gönderilmiştir. Gasb edilen hayvanlardan kalan bir sürü koyun sonunda tamamen itlaf edilmiş ve çevre köyler korku ve dehşetten peyderpey mekânlarını terk ettikleri gibi buraların adeta ahalisiz, harabe haline geldiği iddia edilmiştir. Bu köylerin Urfa'ya yakın olması aynı şekilde buradaki ahalide de benzer korkulara yol açmıştır. İbrahim Paşa'nın buradan Dögerlü nahiyesindeki aşiretlere de yöneleceği ve bu hareketlerle “*hükümeti iğfal ve işi muhabereye devşirüb*” tecavüz ve yağmagirliğini arttırmak amacıyla olduğu işitilmiş olup bunlara fırsat verilmeden kafî miktarda bir kuvvetin yollanarak bu hallere bir son verilmesi talep edilmiştir⁹²³.

Milli İbrahim Paşa, Rakka, Harran ve Suruç'tan Siverek ve Dögerlü nahiyesine doğru uzanan aşiretleri kendi etrafında birleştirme stratejisinde büyük oranda başarılı olmuştur. Bu stratejisini harekete geçiren en önemli sebebin Urban aşiretlerinin çöl ağzından gelen büyük saldırılarına karşı aşiretlerden bir güç oluşturmak olduğu anlaşılmaktadır. 1903 senesi itibarıyla Karakeçi Aşireti'nin de dahil olduğu Milli Aşireti'ne kendi arzularıyla dahil olan ve zor kullanılarak dahil edilen aşiretlerle birlikte sayıları artan Milli Aşireti kuvvetleri planlı ve sistematik biçimde kollara ayrılarak çevre aşiret ve yerleşim yerlerine saldırılarda bulunması, bunun her ne kadar gasb, yağma, katil gibi sonuçları olsa da sadece ekonomik bir kaygıyla yürütüldüğü ve talankarlıkla açıklamak yeterli değildir. Mevcut durumda Milli İbrahim Paşa'nın stratejisinin kendi içinde bir hedefe dönük tutarlılığı olduğu, her ne kadar resmî makamların raporlarından ve ahalinin şikâyet telgraflarından aksettği üzere yapılanların yağmakârlık ve bunun sonucunda yaşanan katillerden ibaretmiş gibi görülse de bunların onun stratejisinin araçlarından bir tanesi ve parçası olduğu görülmektedir. Bu hedefin çevre aşiretleri talan korkusu ve baskısı ile kendisine dahil olmaya mecbur ederek büyüyen ve aynı strateji ile başkalarını da dahil ederek daha da büyümeye ve belirli bir hegemonik yapı/çatı arayışı için olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Milli İbrahim Paşa'nın saldırılarının vergi nizamına ve devlet otoritesinin sarsılmasına varacak kadar büyümesi

⁹²³ Harran kaza merkezi olan Ayne'l-'Arûs, vesikada “Ayne'l-Ğabûs” “” şeklinde, Milli İbrahim Paşa'nın büyük oğlu Abdülhamid ise, “Hamund” “” şeklinde yazılmıştır. Bu yazım söyleniş biçimlerinin farklılığından kaynaklanmış olabilir. Haleb Vilayeti'nden Varid olan Şifre Telgrafname, Bab-ı Ali Daire-i Sadaret-i Uzma Şifre Kalemi'ne, Vali Mecid, bkz. BOA., **BEO.**, 2021/151566, 18 Şubat 1318/03.03.1903.

sonucunda devletin meseleye bütün kurumlarıyla ve ciddiyetle eğilmesine yol açmıştır. Tahsildarların ağnam sayımı ve vergi meselesi ile yöredeki mal ve hayvanların gasbedilmiş olması karşısında hükümeti ikaz etmesi sonucunda Milli İbrahim Paşa'nın devlete kafa tuttuğu şeklinde algılanmasına yol açacak biçimde ilk defa devletle ciddi bir biçimde karşı karşıya gelmesine yol açmıştır.

Milli İbrahim Paşa ile ilgili şikâyetler artmış ve bu kez Haleb Vilayeti Defterdarlığı, Urfa'ya olan saldırıların durdurulması konusunda eğer 2-3 güne kadar bir çare bulunmazsa Urfa Sancağı ağnamının mahv olacağını bildirmiştir⁹²⁴.

Sadaret'in Milli Aşireti'nin taarruzları sebebiyle Haleb Vilayeti'ne oranın da Harran Kaymakamı vasıtasıyla Milli İbrahim Paşa'ya gerekli ikazların yapılması üzerine Paşa, kendini savunduğu yazılı bir cevabı Urfa Mutasarrıfı'na göndermiştir. Buna göre İbrahim Paşa, bu tür saldırı, gasb ve zulüm gibi isnad edilen suçlamaların, eskiden aşiretler arasında kendisinin de dahil olduğu şekilde olageldiği için kendisine isnad edildiğini ifade ederek suçlamaları reddetmiştir. Haleb Valisi Mecid Bey, Harran Kaymakamı'ndan edinilen bilgilere göre, İbrahim Paşa kendisine sözlü olarak meskeni olan Viranşehir'de şimdiye kadar birtakım malları gasb olunduğunu ve kendisine tâbi aşairden güya gasb edilmiş olan hayvanların iadesi için müracaati faydasız kaldığından; bunun üzerine aşireti halkının da hayvanların iadesi için intikam hissiyle hareket ettiklerini, ancak hükümetin bu konudaki ısrarının sebebini bilmediğini “*müstehziyane*” bir şekilde ifade etmiştir. İbrahim Paşa, Akçakale köyünden hayvan aldırması, eskiden babası tarafından o köye mutasarrıf olan Urfalı Nedim Efendi'ye teslim olunan aidatın iadesi teklifine inatla yanaşmamasından kaynakladığını açıklamıştır. Döğerlü nahiyesinden gasb edilen hayvanların Karakeçili, Şeyhanlı aşiretlerinin elinden alındığını ve hükümetçe Fevkalade Kumandanlığı'ndan Dersaadet'e her ne yazılmış ise kendisine oradan haber verildiğini belirtmiştir. Kaymakam'a göre, Paşa'nın Viranşehir hududuna kadar olan mahallerin kendi tasarrufu altında bulunduğunu ve korkusuzca istediği gibi hareket edebileceğini ifade ettiğini iddia etmiş ve bu ifadeye göre, sonradan her tür fenalığı yapmaktan çekinmeyeceği anlaşılmıştır⁹²⁵. Ayrıca kaymakam, Paşa'ya mensub Şammar Aşireti meşayihinden olan ve Musul taraflarında Carullah'a yardım etmek üzere önceden Musul tarafına gönderdiği Aneze Cerha kabilesi şeyhinin 250 atlı ile Paşa'ya giderek Musul'da yaptıkları gazveleri uzun uzun anlatarak gazvelerden ona

⁹²⁴ Nezaret-i Umum-i Maliye, BOA., **BEÖ.**, 2021/151566, 1 Z 1320/01.03.1903.

⁹²⁵ Bab-ı Ali Daire-i Sadaret-i Uzma Mektubi Kalemî, Haleb Vilayeti'nden Varid Olan Şifre Telgrafname, Haleb Valisi Mecid, BOA., **BEÖ.** 2010/150678, 23 Şubat 1318/08.03.1903.

hisse götördüklerini duyduğunu belirtmiştir. Yine Kaymakam, halkın akın akın İbrahim Paşa'ya gelerek davalarını hallettirdiklerini, etraftan gasb ettikleri malları onun da alenen kabul ettiğini, her sözünde hükümet memurlarını alaya aldığını, hükümetin hiçbir hususta hakaniyetli davranmadığını başında bulunduğu çeşitli aşiretlere anlatmakta olduğunu bizzat görüp işittiğini Haleb Vilayeti'ne yazmıştır. Vali Mecid Bey, İbrahim Paşa'nın Şeyhanlı ve diğer aşairin gasb suçlarını kendi üzerinden atmak amacıyla olduğundan onun açıklamalarına bakılmadan, zaten bu aşiretlerin kendi himayesinde olduğu düşünüldüğünde mal ve hayvanları gasb edilen vatandaşların Urfa ve mahalli hükümetlere müracaatine göre bunların süratle iade edilmeleri gerektiğinin Urfa Mutasarrıflığı'ndan yazıldığını belirtmiştir. Bu arada Sadaret'in 4. Ordu Müşirliği'ne meselenin çözülmesi emrine bağlı olarak durum, liva kumandanlığına tebliğ kılınmışsa da Milli İbrahim Paşa halen ordunun nazarından uzak bir mahalde çölde bulunması sebebiyle ordunun kural icabı tebliğden başka alınacak bir tedbirin bulunmadığını belirtmiştir. Vali Mecid Bey'e göre, İbrahim Paşa'nın zulümlerinin bütün ordu, çevre vilayetler ile Dersaadetçe de kayıtlı olduğu ve bilindiği halde, bunları reddetmesine bakılmaması gerektiği ve 4. Ordu'nun eskiden beri sessiz kalmasıyla daha da şımarmasına, zulmünü ve nüfuzunu arttırmasına sebebiyet verildiği aşikardır. İbrahim Paşa'nın gasb ettirdiği mal ve hayvanların sahiplerine iadesinin ardından vilayet hududuna girmemek şartıyla "*me'vâ-yı kadimine*" eski mahalline döndürülmesinin temin edilmesi devletçe değişmez bir surette alınacak tedbir olmalıdır⁹²⁶.

Haleb Vilayeti ve Urfa Mutasarrıflığı'nın vergi tahsilatı imkânının ortadan kalkmasına ilişkin ikazları Sadrazamlık makamı, Erkan-ı Harbiye ve Maliye Nezareti arasında bir iletişim trafiğine yol açmıştır. Serasker Rıza Paşa, vergi tahsilatının kolaylaştırılmasını sağlamak üzere 2 bölük süvarinin gönderilmesi konusunda 4. ve 5. Ordu'ya gereken tebliğler yapılmıştır⁹²⁷.

Vergi zamanının gelmesi ve devletin bu meseleye ciddi bir şekilde eğilmesinin ardından mükellef aşiretlerin vergi kayıplarına sebep olarak Milli İbrahim Paşa'yı göstererek şikâyet konusu yapmaya başlamışlardır. Bunlardan Dögerlü Aşireti'nin ileri gelenleri, Paşa'yı nahiyelerine 2 gün boyunca sevk ettiği 800 martinili süvarilerin

⁹²⁶ Bab-ı Ali Daire-i Sadaret-i Uzma Mektubi Kalemî, Haleb Vilayeti'nden Varid Olan Şifre Telgrafname, Haleb Valisi Mecid, BOA., **BEÖ.** 2010/150678, 23 Şubat 1318/08.03.1903.

⁹²⁷ Umum-ı Erkan-ı Harbiye Dairesi 4. Şubesi, BOA., **BEÖ.**, 2021/151566, 15 Z 1320/15.03.1903; Sadaret-i Uzma Mektubi Kalemî, Maliye Nezaret-i Celilesine, BOA., **BEÖ.**, 2021/151566 18 Z 1320/18.03.1903 ve 29 Z 320/29.03.1903.

nahiyelerinde hayvanlarını zabt ile müsadere ve bazılarını “*esiren götür(düğü) hükümet içinde hükümet teşkil ederek vergi almış; harac istemek gibi hukuk-ı hükümraniye iştirak*” ettiği şeklinde suçlamıştır. Hükümete bu konudaki müracaatlarının duyulmadığını ve “*bu eşkiya sergerdesinin Dersaadet’i iğfal (ile) tahkikine gelen memurların ağızlarını şekerlendirerek icraata mani*” olduğunu ve “*bu aduvv-i ekber padişahı(nın) hükümet teşkil etmek niyetinde bulun(duğunu) bu habis caninin ahvaline takat getirme*”nin artık mümkün olmadığını belirterek bu halden kurtarılmalarını istemişlerdir⁹²⁸.

Haleb Vilayeti de Milli Aşireti reisi İbrahim Paşa’nın Urfa Sancağı ve havalisine olan saldırılarında bir hayli koyun gasb etmiş olduğunu ve tekrarı korkusunun 1903 senesi ağnamında % 35 oranında bir azalma oluşturacağını belirtmiştir⁹²⁹.

Bu arada aşiretlerin birbirleriyle düşmanlık ilişkilerinde esnek geçişlerin olduğu ve bazı hallerde muhalifleriyle birlikte hareket edebildiklerini gösteren bir olay yaşanmıştır. Haleb Vilayeti’nin olayla ilgili sonradan yaptığı inceleme sonucunda meselenin başlama sebebi şöyle izah edilmiştir: İlkbahar’da Urban’dan olan Aneze Aşireti’nden 70 haneden oluşan bir fırka, Şammar Aşireti Şeyhi Carullah’tan izin almadan Musul taraflarındaki Salih bin Ğabin tarafına gitmiştir. Şeyh Carullah, bu grubun kendisinden izinsiz hareket etmelerine ve Milli Aşireti taraflarına gittikleri şeklinde bir şüpheyle kendisinde düşmanlık hisleri uyanmış ve sinirlenmiştir. Bunun üzerine kendine bağlı Fedai fırkasıyla Milli Aşireti’nden Şarkiyan, Advan Aşireti’nden ve Hamişe fırkalarından birkaç yüz atlıyı bu grubun üzerine sevk ile kadın erkek demeden bir haylisini katl, mal ve hayvanları gasb edilmiştir. İncelemede gasb mallarından 300 tanesini de kendisi için götürdüğü anlaşılmıştır⁹³⁰.

Haleb Vilayeti’nin incelemesinden anlaşıldığı üzere, Urban’dan Şammar Aşireti, o sıralar dostane ilişkiler içerisinde olduğu yine Urban’dan Aneze Aşireti’nden bir grubun izinsiz dolaştığı ve düşmanlık hisleri beslediği Milli Aşireti’ne gittiği düşüncesiyle sinirlenmiştir. Ancak izinsiz dolaşma sebebi üzerinden dostu olan Aneze’nin bir fırkasına karşı, düşmanı olan Milli taraflarına gittiği zannıyla sinirlendiği halde Milli Aşireti ile ittifak yaparak dost aşiretin fırkasına birlikte saldırıda bulunmuşlardır. Aşiret ilişkilerinde sık rastlanmayan bu durum, geçici de olsa çıkar

⁹²⁸ Makam-ı Celil-i SadaretPenahiye, Urfa’ya tâbi Döğerlü Nahiyesi Aşireti’nden Ali ve Altı Rüfekası, BOA., **BEÖ.**, 2030/152240, 17 Şubat 318/02.03.1903.

⁹²⁹ Nezaret-i Umur-ı Maliye Mektubi Kalemî, BOA., **BEÖ.**, 2030/152240, 6 Z 1320/06.03.1903.

⁹³⁰ Haleb’den Der Ali’ye Telgrafname, BOA., **BEÖ.**, 2172/162866, 8 Ağst 1319/21.07.1903.

temelinde farklı ittifakların yaşandığını göstermesi bakımından çok ilginç bir örnek oluşturmuştur. İlişkilerin dostluk ya da düşmanlıktan öte taktiksel ve çıkara dayalı olduğu görülmektedir.

Haleb Vilayeti'nden bildirildiğine göre, aşiretler arası böyle kadına varıncaya kadar vahşiyane ve gaddarane katil olaylarının yaşanması, üstelik Şammar'ın dost olduğu halde buna kalkışması Aneze'nin büyük tepkisine yol açmıştır. Ancak hükümet tarafından araya girilerek gasb mallarının dağıtılmasıyla mesele bir nebze yatıştırılmışken, o sırada Şammar Aşireti'nden birtakım atlılar bu kez de Aneze'nin Harsa fırkasına saldırarak 30 deve gasb etmişler ve bu develeri geri almak için giden atlılardan da 7 kısrağ daha gasb etmişlerdir. İdare olarak bu meselenin de halli ve yatıştırılması ile ilgilenilmekte olduğu, ancak Milli İbrahim Paşa'nın da payının olduğu iddia edilen *“tecavüzat-ı vahşiyanesine karşı hükümet-i seniyyece icraat-ı fiiliyye zuhur etmezse de Aneze aşiretinin ahz-ı intikam etmesine mümanaatı kabil olamayacağı”* ifade edilmiştir⁹³¹. Anezelerin Millilere karşı intikam almasından vazgeçirilmesi için hükümetin de devreye girmesi istenmiştir.

Aşiretlerin ilişkilerinin kurgusunda bu tür vahşiyane olduğu kabul edilen bir mesele için bile olsa ittifakların kolaylıkla bozulmadığı Aneze Urbanı'nın Şammar Urbanı'na karşı kendisini teskin edebildiği intikam hissini yatıştırabildiği görülmektedir. Aşiretler ya da onlara bağlı fırkalar arasında “hakimiyet bölgelerinde” yaşanan sınır ihlalleri, gasb ve talan olaylarının aşiretler arasında normal karşılanabilecek düzeyde ve daima yaşandığı bilinmektedir. Belki bir nebze bu sebeple de olsa kendisine karşı yapılan bir gasb ve talan olayını bir başka zaman kendisi de yaparak telafi edebileceği şeklinde zımnî bir anlayış gelişmiş olması mümkündür. Ancak bu durum bir Urban'dan olmayan bir aşiret olan Milli için aynı toleransı doğurmamıştır. Çünkü Milli zaten Aneze'nin müttefiki değildir, olmadığı gibi bu meselede talanı aşan ve erkek nüfusu katlinin yanında kadın nüfusu katlinin de yaşandığı ve bunun vahşiyane ve kabul edilemez biçimde düşmanlık hislerini katmerleştiren bir husus yaşanmıştır. Bu durum da Aneze'ye zaten düşman olan Milli Aşireti'ni tekrar ve daha da düşman konumuna dönüştürmüştür.

Nitekim, Erkan-ı Harbiye Dairesi'ne iletilmiş olan meselede, Şammar Aşireti'nin rolüne hiçbir şekilde değinilmemiştir. Ancak Aneze'nin düşmanlık ve intikam alma hislerini Milli İbrahim Paşa'ya yönlendirdiği açıkça belirtilmiştir. Şammar

⁹³¹ Haleb'den Der Ali'ye Telgrafname, BOA., **BEO.**, 2172/162866, 8 Ağst 1319/21.07.1903.

Aşireti'nin ismi hiç geçmeksizin sadece Milli İbrahim Paşa'nın Aneze Aşireti'nin 70 hanelik bir fırkası üzerine birkaç yüz atlı sevk ederek erkek, kadın bir hayli nüfus katl ile mal ve hayvanları gasb ettiği ifade edilmiştir. Nihayetinde Haleb Vilayeti'nin durumun aşiretler arasında intikam alma hissiyle heyecana sebep olduğunu ve hükümetin araya girmemesi halinde ölümlerin artacağını bildirmesi üzerine 4. Ordu'ya haber verilmiştir. 4. Ordu Müşirliği'nin bildirdiğine göre, Aneze Aşireti kabilelerinin intikam alma arzusuyla birleşmeleri, Fedai Aşireti'ni korkutarak İbrahim Paşa'ya sığınmaya zorlamış, Paşa da gasb edilen malları Aneze reislerine iade ve teslim etmiş ve iki aşiretin birbirlerine olan saldırı tehlikesi böylece şu an için ortadan kalkmıştır. Bununla birlikte her iki tarafın Zor Sancağı ile Haleb Vilayeti'ne bağlı olduğu ve Mardin Hamidiye Livalığı'na göre ise, bu meselede Milli Aşireti'nin bir müdahalesinin olmadığı iddia edilmiştir⁹³². Burada da kurumlar arasında da bir fikir birliğinin ve tutarlılığın oluşmadığını gösteren başka bir ilginç bu durum daha ortaya çıkarmıştır. Bir kurumun ya da idarenin kendi yetki alanındaki aşiretin eksikliğini, hatasını diğer başka bir idare altındaki aşirete nazaran azaltır, kayırır ya da savunur gibi görünmesi, bu aşiretle her zaman mesai içerisinde olması gibi sebeplerle ilişkilerin dönülmesi imkânsız bir olumsuzluğa yol açmadan belirli bir düzeyde tutulmaya çalışıldığı ile açıklamak mümkün görünmektedir. Neticede mahalli idareler, bu aşiretleri tam anlamıyla idare etmekten uzak ve belirli durumlarda da çaresiz olup, çareyi askerî çözümden meded umar halde aradıkları anlaşılmaktadır. Hamidiye'ye tâbi olan aşiretlerde belirgin olmak üzere, mahalli idareler ile askerî idare arasında bir boşluk yakalayarak bundan yararlanmışlardır⁹³³. Mardin Hamidiye Livalığı'nın bu iddiasını bu şekilde yorumlamak mümkündür. Ayrıca Hamidiye'ye dahil olmayan Urban aşiretler de kalabalık nüfuslarıyla buldukları mahalde idare üzerinde belirgin bir baskı aracı oldukları göz

⁹³² Umum-ı Erkan-ı Harbiye Dairesi, 4.Şubesi, no. 2030, Ser-Asker, BOA., **BEO.**, 2172/162866, 20 C 1321/07.08.1903.

⁹³³ "...Erzurum Van Diyarbakir Vilayetlerinde bu ahval-i müessifenin başlıca esbabı Hükümet-i mahalliyenin Hamidiye Alaylarına mensub Kürdleri takib ve te'dibden aciz olmaları ve zikr olunan Kürdlerin güya haiz oldukları sıfat-ı askeriyeye ve tâbi oldukları kendi kumandanlarına veyahud Erzincan'daki Başkumandan'a güvenerek evamir-i hükümeti cebren tanımamağa cüret etmeleridir." Bkz. BOA., **Y. PRK. ASK.**, 252/83, 12 Za 325/17.12.1907; Sadaret-i Uzma Mektubi Kalemî'nden Diyarbakir Vilayeti'ne Şifre "...*Millü reisi İbrahim Paşa'nın zatınızdan ve mahdumunuzdan gördüğü mümaşat(yoldaşlık) ve sahabetten bilistifade tezyid-i cüretle halkı soymakta bulunduğu...ihbar olunur. İhbarat-ı vakınanın ne dereceye kadar mukarin-i sıhhat idüğü mechul olmakla beraber calib-i dikkat görülmekle bu babda Posta ile izahat itası ve idare-i umur-ı hükümetde iltizam-ı dikkat ve basiretle tevali-i şikayete meydan verilmemesi ihzar olunur.*" bkz. BOA., **BEO.**, 2465/184846, 5 Ka 1320/18.12.1904.

önünde tutulmalıdır. Bu noktada Hamidiye'ye dahil olmak değil, kalabalık nüfuslarıyla idare üzerinde oluşturabildikleri nüfuz ön plana çıkmaktadır.

Milli İbrahim Paşa'ya isnad edilen suçlamaların ardı arkası eksilmeksizin devam etmiştir. Urfa Mutasarrıflığı'nın Haleb Vilayeti'ne bildirdiğine göre, 6 Şubat 1904'te Milli İbrahim Paşa'ya bağlı Advan aşireti rüesasından Hüseyin el-Hazl, Halife el-Ali er-Reşo'nun biraderzadesi Devran'ın başında olduğu 30 kadar atlı, Harran'a bağlı *Seyfro ve Sib* köylerine gelerek martini kurşunuyla kuşatma altına alıp hanelere hücum etmişlerdir. Atlılar hücum esnasında: “*daha bu köylerde ziraat ve fellahat mı ediyorsunuz; İbrahim Paşa'nın tenbihatını işga etmiyor musunuz?*” şeklinde tarım yaptıkları için köylüleri tehdit ile, 400'ü aşkın ağnam, 35 inek, öküz ve merkepleri, ev eşyaları ile kadın elbisesine varıncaya kadar gasb ettikleri iddia edilmiştir. Bu sebeple kazada ve civar köylerde bulunanların korku ve heyecana kapılarak evlerini taşımakta oldukları belirtilmiştir. Olaydan 2 gün sonra saldırı, eşya, hayvan gasbının bir benzeri de bu kez *Harsızan, Timurcu ve Harabete'd-diyar* köylerinde yaşanmış; ahali mezralarını terk ile merkez kazaya ve *Çaykapı nahiyesi dağlarına* sığınmıştır. Haleb Valisi, Milli İbrahim Paşa ile ona iltihak eden *Siyasi Aşireti reisi ve Hamidiye Kaymakamı Hüseyin Bey* asıl meskenlerine dönmedikleri takdirde bu sene de “*kazanın küçe takımı(nın), ağnamı ta'daddan kaçıracakları*”nı komisyona yazmıştır. Dahiliye Nazırı da Sadaret'i alınması gereken tedbirler için Seraskerlik'e gereken emirlerin verilmesini istemiştir⁹³⁴. Bu tedbirler alınmaya devam ederken çok geçmeden Harran Mutasarrıflığı, 10 Mart'ta Milli İbrahim Paşa'ya bağlı martini tüfeklerle silahlı 20 atlının bu kez de Akçakale'de 200'e yakın ağnamı gasb eylediğini ve hem kazanın hem de kazaya bağlı aşairin ağnamını gasb etmek üzere yeni bir hücumla hazırlandıklarını Dahiliye'ye bildirmiştir⁹³⁵.

İkisi de Hamidiye Alayları mensubu olan Milli ve Karakeçi Aşiretleri'nin 1902 senesindeki ittifakının⁹³⁶ çıkar ilişkisine dayalı geçici olduğu bir müddet sonra görülmüştür. 1904 senesinde Milli ile Karakeçi aşiretleri arasındaki eski düşmanlıklar tekrar canlanmıştır. Karakeçi reisi Kaymakam Halil Bey'in biraderi olan ve şekavetiyle

⁹³⁴ Bab-1 Ali, Daire-i Umur-1 Dahiliye, Tesri'i Muamelat Komisyonu, Haleb Vilayeti'nden Alınan Telgrafname'nin Suretidir., Bkz. BOA., **BEO.**, 2317/173712, 29 Ks 1319/11.02.1904; Bab-1 Ali, Daire-i Umur-1 Dahiliye, Tesri'i Muamelat Komisyonu, Aded: 6258, Huzur-1 Ali-i Hazreti Sadaretpenahi'ye, BOA., **BEO.**, 2317/173712, 5 Z 1321/22.02.1904.

⁹³⁵ Bab-1 Ali, Daire-i Umur-1 Dahiliye, Tesri'i Muamelat Komisyonu, Aded: 2515, Huzur-1 Ali-i Hazreti Sadaretpenahi'ye telgraf, BOA., **BEO.**, 2317/173712, 22 Z 1321/10.03.1904.

⁹³⁶ Sadaret Mektubî Kalemi'nden Taraf-1 Vala-yı Ser-Askeri'ye, Bkz. BOA., **BEO.**, 1899/142401, 2 Ca 320/07.08.1902.

meşhur Direhê/Dire'i (Abdurrahman) ile Milli İbrahim Paşa arasındaki “*gasb-ı emval*” sebebiyle var olan düşmanlık sebebiyle intikam alma saikiyle birbirlerine saldırı ihtimali belirmiştir. Karakeçi reisi Halil Bey, aşiretine yardım bulmak maksadıyla Urfa'ya gitmiştir. Çatışmanın önüne geçmek için Mardin'de bulunan alaylar kumandanı Mirliva İshak Paşa'nın Mardin'deki mevcut nizamiye süvarisiyle hızla Siverek'e ulaşması için 4. Ordu-yı Hümayun Müşirliği'ne tebligat yazılmıştır. Anezeler'in de bu sıralarda Milli Aşireti reisi Hafif Süvari Alayları Mirlivası İbrahim Paşa ile kadimden gelen düşmanlıkları sebebiyle çarpışmak üzere vilayet hududunu izinsiz geçme girişiminde buldukları İbrahim Paşa tarafından bildirilmiş ve bunların acilen yurtlarına iadeleri Haleb Vilayeti'ne yazılmıştır⁹³⁷.

Urfa'da hükümet makamlarına giden Karakeçi reisi Kaymakam Halil Bey, Urfa'da alıkonulmuştur. Bu arada Urfa dahilindeki Milli İbrahim Paşa'ya muhalif aşiretler Halil Bey'in şehirde olmasından etkilenerak Milli Aşireti'ne karşı Halil Bey'e yönelmeye başlamışlardır. Bu sebeple Halil Bey'in uzun bir müddet Urfa'da kalması mahzurlu görülmuş olup bir an evvel şehirden uzaklaştırılması istenmiştir⁹³⁸. Sadaret de Milli İbrahim Paşa ile bağlılarının hem Harran köylerindeki hem de Karakeçi Aşireti'nden yağma ettirdiği söz edilen mal ve eşyalarının idaesini sağlanması için Dahiliye ve Seraskerlik'ten harekete geçmelerini istemiştir⁹³⁹. Takip eden günlerde Milli İbrahim Paşa, hükümete Karakeçi Aşireti hayvanlarının yağma ve gasbı olayı ile taşlıda silah atıldığı iddialarının Aneze ve Karakeçi aşiretlerinin yalan ve hilelerinden ibaret ve asılsız olduğunu belirten bir telgraf çekmiştir⁹⁴⁰. Tedbir olarak Sadaret, Seraskerlik'ten Urfa'da bulunan Karakeçi reisi Halil Beyin ve Harran'da bulunan Milli Reisi İbrahim Paşa'nın asıl mekânlarına gönderilmesini ve Karakeçili yağma mallarının iadesinin sağlanmasıyla beraber yeniden çatışma ve ölümlerin yaşanmaması için

⁹³⁷ Sadaret Mektubi Kalemî, Taraf-ı Vala-yı Seraskerî ile Dahiliye Nezaret-i Celilesi'ne, BOA., **BEO.**, 2314/173512, 30 M 1322/16.04.1904.

⁹³⁸ Bab-ı Ali Daire-i Saderet-i Uzma Mektubi Kalemî, Diyarbekir Vilayeti'nden varid olan şifre telgrafname, Diyarbekir Valisi Mehmed Nazım, BOA., **BEO.**, 2314/173512, 4 Nisan 1320/17.04.1904.

⁹³⁹ Sadaret-i Uzma Mektubi Kalemî, Dahiliye Nezaret-i Celilesi'ne, BOA., **BEO.**, 2317/173712, 5 S 1322/21.04.1904; Sadareti Uzma Mektubi Kalemî, Taraf-ı Vala-yı Ser-Askeriye, BOA., **BEO.**, 2317/173711, 5 S 1322/21.04.1904.

⁹⁴⁰ Sadareti Uzma Mektubi Kalemî, Taraf-ı Vala-yı Ser-Askeriye ve Dahiliye Nezaret-i Celilesi'ne, BOA., **BEO.**, 2318/173791, 8 S 1322/24.04.1904.

tedbirlerin alınması ile Mirliya İshak Paşa'nın belirli bir kuvvetle Karakeçi tarafına hemen gönderilmesini istemiştir⁹⁴¹.

Milli İbrahim Paşa'nın Urfa ve Harran köyleri civarındaki gasb haberleri 1904 Mayıs ayında da devam etmiştir. “*Paşa'nın avanesi*” tâbiriyle devletin Hamidiye alay mensuplarına tahsis ettiği *martini* tüfenkleriyle silahlı *30 kadar adamın* Harran köylerindeki mal ve hayvan gasb etmeleri, köylülerin korku ile *Cab Kuyu nahiyesi dağlarına* sığınmalarına sebep olmuştur. Haleb Vilayeti Dahiliye'ye, İbrahim Paşa'ya bağlanan *Siyasi Aşireti reisi ve Hamidiye Kaymakamı Hüseyin Bey*'in de asıl mekânına döndürülmesi gerektiğini; bu olmadığı takdirde göçer aşairin, ağnamlarını ta'daddan kaçıracaklarını bildirmiştir. Milli İbrahim Paşa'nın askerî vasfı sebebiyle gasb olaylarıyla vergi düzenine kast eden bu hareketlerine son verme işi yine 4. Ordu Müşirliği'ne verilmiştir. Milli İbrahim Paşa'nın Müşirlik'e verdiği cevapta, *kendisine isnad edilen bu gibi kanunsuz işlerin kökten asılsız olduğu, işin aslının zamanında pederinin bir miktar kıymetli eşya ve mücevheratı muhafaza etmesi için Urfa'da Kürkçüzade Mahmud Nedim Efendi'ye emaneten verdiğini, ancak iade etmekten kaçınması üzerine fesada başvurarak Urfa'da ve Haleb Vilayeti'ndeki dostlarının desteğiyle hakkında asılsız iftiralarda bulunduğunu, devleti zarara uğratacak emr-i ta'dadın da bu bahanelerden olduğunu* belirtmiştir. 4. Ordu Müşirliği de Mahmud Nedim Efendi'nin Urfa'ca ashab-ı servet ve bârdan olduğu ve ilişkilerini kullanarak hükümetçe nüfuz ve itibarı sayesinde her müracaatını hakikat olarak telgraf ettirmekte olduğundan İbrahim Paşa'nın bu meseledeki ifadesinin doğruluğunun yakın bir ihtimal olduğu, kendisinin tâbi olduğu Mardin Hamidiye Livalığı'ndan bildirildiğini Erkan-ı Harbiye'ye iletmiştir⁹⁴².

Haleb Vilayeti, Milli İbrahim Paşa'nın cevabına karşı Urfa Mutasarrıflığı'nın incelemesi sonucunda elde edilen bilgilerle şu cevabı vermiştir. İbrahim Paşa'nın babası Mahmud Ağa'nın vaktiyle Urfa'da ikamet ederken güya mücevherat, haliyat ve madde-i bahayı, Urfalı Kürkçüzade Nedim Efendi'nin büyük pederi Hacı Osman Ağa'dan borç aldığı meblağa karşılık ve bedel olarak rehin bırakmıştır. Bir müddet sonra da Bican Ağa vefat edince onun biraderzadesi Nedim Efendi, Bican Ağa'nın yetimlerine vasi

⁹⁴¹ Sadareti Uzma Mektubi Kalemi, Taraf-ı Vala-yı Ser-Askeriye, BOA., **BEÖ.**, 2321/174020, 12 S 1322/28.04.1904.

⁹⁴² Umum-ı Erkan-ı Harbiye Dairesi, 4.Şubesi, no. 311, Ser-Asker Rıza, BOA., **BEÖ.**, 2343/175702, 22 S 1322/08.05.1904; Umum-ı Erkan-ı Harbiye Dairesi, Dördüncü Şubesi'ne, Erzincan'da 4. Ordu-yı Hümayun Müşiri Zeki Paşa Hazretleri'nden mevrud fi 10 Mayıs 320 tarihli şifreli telgrafname suretidir., BOA., **BEÖ.**, 2343/175724, 10 Mayıs 1320/23.05.1904.

olarak atanarak terekeye sahip çıkmıştır. Milli İbrahim Paşa'nın bu durum değişikliğini böyle bir davası var ise hakkını mahkemeye müracaatla araması gerekirken bunu yapmayarak ortaya koyduğu saldırı ve kötülükleri gizleyerek rehin tutulan mücevherleri bahane ile uygunsuz davranışları ortaya koymaya cesaret etmiştir. Urfa Mutasarrıflığı durumu Diyarbakir Vilayeti'ne de bildirmiştir. Paşa'nın mal gasbları ve cana kasd etme fiillerini devam ettirdiği, bu suçlarına karşı yapılan şikâyetler oldukça da mücevherler iddiasını ortaya koyduğu, Aneze Urbanı aşiretinin kendi aşiretine yakınlaşmasını ve diğer aşiretlerin saldırılarını bahane ederek işi “*mugalataya*” ve laf cambazlığına dönüştürmeyi adet edindiği ileri sürülmüştür. Neticede Paşa'nın devam eden saldırılarına bir son verilmesi için kat'i tedbirlerin alınması istenmiştir⁹⁴³.

Karakeçi Aşireti reisi Hamidiye 4. Alay Kaymakamı Halil Bey'in iddiasına göre de, Milli İbrahim Paşa'nın birkısım Karakeçi Aşireti mensubunun Milli Aşireti tarafına geçerek ihanet ettiği ve böylece Paşa ile birlikte mallarının gasb, köylerinin de tahrib edildiğini hükümete bildirdiklerini ancak Diyarbakir Valisi'nin gasb mallarının iadesi ile aşiretlerinin iskânı için gayret göstermeksizin ve İbrahim Paşa'nın esaretindeki göçebeleri kurtarmaksızın geri döndüğünü belirtmiştir. Dahası kendisinin de etrafındaki çembere hücum etmek suretiyle Urfa'da bulunan ailesinin yanına gideceğini belirterek yardım talebi ile yakardığının bilinmesini istemiştir⁹⁴⁴. Halil Bey, aynı ifadelerle dolu telgrafını art arda ve doğrudan Erkan-ı Harbiye Vekaleti'ne ve Sadaret'e yollamıştır⁹⁴⁵.

Karakeçi reisi Halil Bey'in ifadesine göre, Karakeçilerden birkısım Milli İbrahim ile birlikte hareket etmişlerdir. Bunun da yer yer ve zaman zaman Milli Aşireti'nin bütün Karakeçilerle ittifak ettiği gibi algıyı çağrıştırdığı oysa Milli İbrahim Paşa ile Karakeçilerin çoğunlukla çatıştığı bilinmektedir. Yine Halil Bey'in ifadeleri doğru ise, Diyarbakir Valisi'nin Milli İbrahim Paşa'yı karşısına almayı göze alamadığı, bunun da 1904 senesi itibariyle Paşa'nın kent idaresi üzerinde elde ettiği nüfuzu ya da baskı unsuru oluşturduğunu göstermesi bakımından kayda değer önemdedir. Belli bazı durumlarda gerek bağlı olduğu Mardin Hamidiye Livalığı ve gerekse Diyarbakir

⁹⁴³ Taraf-ı Vala-yı Seraskeriye, 1 Safer 1322 tarihli ve 311 nolu tezkire-i aliyye-i sipahdarilerine cevabdır., BOA., **BEÖ.**, 2343, 175702, 16.Ra.1322/01.06.1904.

⁹⁴⁴ Umum-ı Erkan-ı Harbiye Dairesi, 4.Şubesi'ne, Karakeçi Aşireti Reisi Hamidiye Fırka 4. Alay Kaymakamı Halil Bey'in telgrafi için bkz. BOA., **BEÖ.**, 2343/175724, 10 Mayıs 1320/23.05.1904.

⁹⁴⁵ Umum-ı Erkan-ı Harbiye Dairesi, 4.Şubesi'ne, Karakeçi Aşireti Reisi ve Hamidiye Fırkası 4. Alay Kumandanı Kaymakamı Halil Bey'den mevru 16 Mayıs 320 tarihli telgrafname için bkz. BOA., **BEÖ.**, 2343/175724, 16 Mayıs 1320/29.05.1904.

Vilayeti idaresinden Milli İbrahim Paşa lehine tavır gösterildiği, bu gibi örneklerde görülmektedir.

Milli ve Karakeçi anlaşmazlığında Sadaret devreye girerek meselenin “*kavaid-i aşaire tevfiikan faslı*” tebliğ edilmiştir. *Aşiret kaidesi çözümüne* göre ise, Karakeçi nahiyesinde Urban ve diğer aşiretler tarafından yakılmak suretiyle zayii edilen mallardan mümkün olanların sahiplerine iadesi, olmayanların yerine *aşair usulünce* çadır ve diğer livaca yardımda bulunulmasıyla beraber, kışlamak için vakadan 4 ay önce mal ve hayvanlarıyla İbrahim Paşa'nın yanına gitmiş olan Karakeçi Göçerleri'nin asıl yurtlarına döndürülmeleri gerektiği Paşa'ya belirtilmiştir. Ayrıca yaşanan sorunlar sebebiyle Halil Bey'in dahi Urfa'ya gittiği ve Urfa taraflarına gidenlerin de yerlerine döndürülmeleri gerektiği ifade edilmiştir. Sadaret, Halil Bey'in şikâyet ettiği gasb mallarının sahiplerine, aşiretlerin de yerlerine iadesi ve iskânına çalışmadan vilayete döndüğü hakkında da Diyarbekir Valisi'ni, şikâyetlere meydan vermeden kamu yararını gözeterek adaletle hareket etmesi konusunda ikaz etmiştir⁹⁴⁶.

Karakeçi Aşireti mensublarının etrafa dağılmış olmaları sıkıntıya yol açmıştır. Urfa Mutasarrıfı Rafet Bey'in ifadesiyle, *Diyarbekir Valisi'nin hiçbir iş görmeden ve Karakeçileri yerlerine göndermeden* Diyarbekir'e dönmesi sonrasında bunlar da intikam alma hissiyle Milli Aşireti'ne ait Siverek köylerine saldırmışlardır. Çevrede bunu duyan ve gizlice ittifak ederek epeyce bir aşairin toplanarak ahaliyi hasara uğrattıkları ve katl-i nüfusa cesaret ettikleri 3-4 günden beri duyulmakta olup ahali ile aşairin korkuya kapıldığı, hatta Suruç halkına da saldırıda bulunmalarından korkulduğu belirtilmiştir. Rafet Bey, livada bu büyüklükteki topluluğu durduracak mevcutta asker ve jandarmanın bulunmadığı, bu işe hemen bir son verilmezse meseleye civar aşiretlerin de karışmasıyla büyüyeceği, Diyarbekir Valiliği'ne de istikametle iş tutan, iktidar erbabı ve aşiretten birinin tayininin lüzumunu bildirmiştir.⁹⁴⁷ Rafet Bey'in Diyarbekir Valisi'ne dair şikâyetlerinin daha önce Halil Bey'in de yaptığı şikâyetlerle birebir örtüşmesi dikkat çekicidir. Bu durum meselenin gerçekleşme şeklinin aynen bu doğrultuda olduğunu ortaya koyabileceği gibi, Halil Bey'in ailesi ile birlikte Urfa'ya sığınmasından ve kendisini burada güvende hissetmesinden Halil Bey ile Mutasarrıf Rafet Bey'in yakın ilişkilerinin olduğu sonucunu çıkarmak da muhtemeldir. Mardin

⁹⁴⁶ Sadaret-i Uzma Mektubi Kalemî'nden Diyarbekir Vilayeti'ne Şukka, BOA., **BEÖ.**, 2343/175724, 17 Ra 1322/01.06.1904.

⁹⁴⁷ Babı Ali Daire-i Umur-ı Dahiliye, Urfa Mutasarrıflığından Alınan Şifreli Telgrafname, BOA., **BEÖ.**, 2355/176593, 27 Mayıs 1320/09.06.1904.

Hamidiye Livalığı ile Diyarbekir Vilayeti idaresinin Milli Aşireti'ne olan korumacı tavırlarının, bir benzerinin Urfa idaresi ve Karakeçi Aşireti ile reisi Halil Bey arasında da olması mümkün görünmektedir.

Milli Aşireti'nin Siverek Kazası köylerine karşı Karakeçi Aşireti ile birlikte toplanan aşiretlerin saldırıları yörede büyük bir heyecan uyandırmıştır. Eleştirilerin hedefinde bulunan Diyarbekir Vilayeti'nden de yapılan incelemede, yörede yapılan saldırılarda gaddarca tavırları açıkça tesbit edilmiş olan Karakeçi reisi Kaymakam Halil Bey'in kardeşi Dırehê (Abdurrahman)'nin tutuklanması için Urfa'dan jandarma ve nizamiyeden bir kuvvet çıkarılması gerektiği bildirilmiştir. Bu aşiretler Milliler'den intikam almadıkça direneceklerini alenen söylediklerinden Dırehê'nin tutuklanması için büyük bir kuvvet talep edilmiştir⁹⁴⁸. Bu arada Milli İbrahim Paşa'nın 15 bin atlı ile Karakeçilerin yurtları olan Mezarkayası'na geldiği, Karakeçili ve Şeyhanlı Aşireti'nin Kabahaydar'dan Döğerlü nahiyesine kaçtığı, Paşa'nın arkalarından takip edeceğinden korkulduğundan henüz yetiştirilemeyen askeri kuvvetin acilen yetiştirilmesi istenmiştir. 4. Ordu ile Diyarbekir Vilayeti'nce memur edilen Siverek Hamidiye Alayı ve kaza kaymakamı yanlarında bulunan 150 nefer asker ile Urfa'daki asker ve Haleb'e gönderilen 100 süvari de Siverek hududuna sevk edilmişse de bu güçlerin Paşa'yı Mezarkayası'ndan kaldırmaya yetmeyeceği belirtilmiştir. Paşa'nın Bozabad, Döğerlü ve Harat nahiyelerine geleceği haberi korku, endişe ve büyük bir heyecana yol açarak halkın henüz ayak üzerinde olan mezruatlarını terk, hayvanat ve eşyalarını Urfa'ya nakl ile iltica etmekte oldukları bildirilmiştir. 1904 senesi itibariyle yaşanan kuraklık sebebiyle Aneze Urbani da her tarafa dağılmış ve bunların toplanarak vedilerinin tahsili için Urfa'daki müfrezenin Haleb'e aldırılması ihtiyacını gerektirdiği halde Milli Aşireti saldırılarının durdurulmasına görevlendirilmeleri sebebiyle bu da mümkün olamamıştır. Bu durum vedi rüsumunda büyük zararlara sebep olacağından tedbirlerin alınması için

⁹⁴⁸ "...Şeyhanlı aşiretinin Siverek havalisinden bir çok mevaşi getirdikleri ve reisleri bulunan Hafif süvari alayları binbaşlarından Şeyh Bozan Ağa kaffe-i aşiretin bila tehir gitmelerini tenbih ve ilan ettiği Şeyhanlı ile diğer aşairden 150 kadar atının yeniden gittikleri haber alındığı Suruç Kaymakamlığı'ndan bildirildiği ve muma ileyh Bozan Ağa ile Şeyh Hasan Ağa'nın merkeze celbleriyle kendilerine vesaya-yı lazime icrası tekrar Hamidiye kumandanlığına yazıldığı bildirilmekle ferman" Bkz. Bab-ı Ali, Daire-i Umur-ı Dahiliye Mektubi Kalemi, Haleb Vilayetinden Varid olan şifreli Telgrafname, BOA., **BEÖ.**, 2355/176593, 29 Mayıs 1320/11.06.1904.

Haleb-Adana Fevkalade Kumandanlığı Vekaleti'ne, 4. Ordu-yı Humayun Müşiriyeti'ne ve Diyarbakir Vilayeti'ne tebligatlar gönderilmiştir⁹⁴⁹.

Milli İbrahim Paşa, Sadaret'e gönderdiği telgrafta kendisini şöyle savunmuştur: Haleb Fevkalade Kumandanlığı'nın kuvvetiyle Urfa mutasarrıfı, memurin ve müteneffizandan Mahmud Nedim, Hacı Osman Bey, Yorgancı Abdurrahman Efendi ve diğerlerinin ittifak ederek Karakeçileri tahrik ettikleri ve evvelce Aneze Urbanıyla Urfa aşairini de buna dahil ederek Milli Aşireti'ne karşı hep birden saldırmışlardır. Fakat Diyarbakir Valisi vasıtasıyla Hilafet makamından gelen tebligata uygun davranarak bunlara karşı bir cevap verilmeksizin geriye dönmüşken Karakeçilere katılan diğer aşiretlerin yanlarında askerlerle birlikte Siverek tarafında “nevahi-i erbaada” Milli Aşairi'ne tekrar saldırarak katil, köy yakma, hayvan ve ev eşyalarına varıncaya kadar gasb edilerek çocukları acınacak surette çöl ortasında perişan edilmiş ve geriye kalanlar da telef edildiği gibi ahaliler de dört köyde kuşatılmış vaziyette saldırı altında bulunmaktadır. Karakeçilerin Urfa'ya hiçbir şekilde ilişkileri ve aidiyetleri olmadığı halde kumandan ve mutasarrıflığın şahsi menfaatlerine alet edilmişlerdir. Padişah sayesinde içinde bulunduğumuz nimet ve saadet uğruna Milli Aşairi bedenlen evladien cansiperane fedakarlığa hazır olup, kulluğumuza leke olacak hallerden her şekilde uzak olmaya çalışsak da tecavüzlerini arttırarak devam edenlere karşı da icabının yerine getirilmesini istirham ederim, demiştir⁹⁵⁰.

Dahiliye Nazırı'nın, Sadaret'e verdiği bilgide mesele, Milli Aşireti'nin saldırılarına tepki olarak intikam almak için saldıran Karakeçi Aşireti'ne bu kez Milli reisi İbrahim Paşa'nın da aşiret efradını toplayarak Karakeçilerin yurdu olan Mezra köyüne gelmesiyle başlamıştır. Burada Karakeçilere edilen tenbih ve tavsiyelerin tesir etmeyerek her türlü taarruzu göze aldıkları, onların bu halini duyan birtakım ahmakların sırf yağma için bunlara katıldıkları ve bunların arasında kalan ahalinin de ziraat ve evlerini terk ile Urfa'ya ve başka yerlere gitmekte oldukları belirtilmiştir. İki aşiretin

⁹⁴⁹ Bab-ı Ali, Daire-i Umur-ı Dahiliye Mektubi Kalemi, Haleb Vilayetinden Varid olan şifreli Telgrafname, BOA., **BEO.**, 2355/176593, 2 Haziran 1320/15.06.1904; Umum-ı Erkan-ı Harbiye Dairesi Dördüncü Şubesi/837, Serasker Rıza, BOA., **BEO.**, 2355/176593, 7 R 1322/21.06.1904.

⁹⁵⁰ “...Saye-i Padişahide haiz ve mustağrak olduğumuz nimet-i celile ve nam name-i hümayun saadet ve enam-ı besalet Hamidiye-i hazret-i hilafetpenahi uğur-ı hümayunlarında Milli Aşair-i malen bedenlen evladien cansiperane fedakarlığa hempa bulunduğumuz cihetle lekedar-ı muceb-i ahvalden hasbel ubudiye mücanebet ve her vecihle ihtiraz olunmakta ise de tezyid-i tecavüzata müdavemet dahi gelmeyenleri tazyik ederek herhalde azim fenalık zuhuru şüpheden vareste bulunmuş olmakla intac etmezden bir an evvel ifa-yı muktezasını istirham ederim ferman.

9 Haziran 1320/22.06.1904, Hamidiye Mirlivası Milli Reisi İbrahim” Siverek'den Der Ali'ye, Huzur-ı Sami-i Sadaretpenahi'ye, Hamidiye Mirlivası Milli Reisi İbrahim imzasıyla çekilen telgraf için bkz. BOA., **BEO.**, 2355/176593, 9 Haziran 1320/22.06.1904.

çarpması ile ortaya tamiri güç vahim zararların çıkacağından Diyarbekir Vilayeti'ne harekete geçmesi tebliğ edildiği ve askeri cihetin de tedbirde acele etmesi için emir verilmesi gerektiği ifade edilmiştir⁹⁵¹.

Sadaret, “*Milli Aşireti reisi İbrahim Paşa'nın setr-i tecavüz için bir taraftan Karakeçililerden şikâyet etmekle beraber diğer cihetden 2 bin müsellahtan atlı ile Urfa'ya merbut nevahi içinde dolaşarak Urfa aşairini tehdit etmesinden dolayı efrad-ı ahalinin ne suretle duçar-ı havf ve hiras olduklarına ve ...İbrahim Paşa'nın biran evvel me'vasına iadesi*”nin süratle sağlanması için hem Dahiliye hem de Seraskerliğe kesin tebligatlar yollamıştır⁹⁵².

Milli İbrahim Paşa'nın Karakeçilerin içlerinden Urfa hududuna 2 saat mesafedeki *Hamrun* köyüne gittiği, Urfa aşairinin de geriye aldırıldığı Halep ve Adana Kumandanlığı'ndan bildirilmiştir. Urfa tarafında kalan az sayıdaki Karakeçilerin de yurtlarına dönmeye teşebbüs eylediğinden Paşa'nın da o taraflardan çekilmesi hakkında tebliğat-ı ekîde ve şedîde icra edilmiştir⁹⁵³.

Suruç Aşairi'nden olan Karakeçi Aşireti tarafına gidenler ikna edilerek yerlerine dönmüşlerse de İbrahim Paşa'nın beklenen saldırısından korunmak üzere köy ahalilerinin bölük bölük kasabaya gelmekte olduğu hatta Döğeri ve Karakeçi Aşireti'nin çadır kurdukları şehir civarında evvelki akşam bir silah atılması üzerine gerek şehir ve gerek aşairce İbrahim Paşa'nın geleceği endişesi fevkalade heyecan oluşturmuş ise de kışlada bulunan süvari müfrezesiyle asakir-i şahane sevk olunup heyecan teskin edilmiş ve hiçbir vukuata meydan verilmemiştir. İbrahim Paşa'nın bu havalide bulundukça ahali daima korku içinde kalarak kasabaya dökülüp gelen köy ahalisinin ekinleri de meydanda kalarak hazinenin zarar göreceği, bu sebeple Halil Bey ve İbrahim Paşa ile avanesinin yerlerine döndürülmeleri gerektiği tekrar belirtilmiştir⁹⁵⁴.

Milli reisi İbrahim Paşa Urfa hududundan henüz çekilmemiş ve kendisine gönderilen Urfa memurlarına, aşireti efradından oralara dağılanların tümünü toplamadıkça gitmeyeceğini açıklamıştır. Bu sebeple Urfa'nın *Kabahaydar* ve *Döğeri*

⁹⁵¹ Bab-ı Ali Daire-i Umur-ı Dahiliye, Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu/Aded 1788, Huzur-ı Ali-i Hazret-i Sadaretpenahiye, Nazır-ı Umur-ı Dahiliye imzasıyla çekilen telgraf için bkz. BOA., **BEÖ.**, 2355/176593, 9 Haziran 1320/22.06.1904

⁹⁵² Sadaret-i Uzma Mektubi Kalemi, Taraf-ı Vala-yı Ser Askerî'ye ve Dahiliye Nezaret-i Celilesi'ne, BOA., **BEÖ.**, 2355/176593, 9 R 1322/23.06.1904.

⁹⁵³ Sadaret-i Uzma Mektubi Kalemi, Halep Vilayetine Şifre, BOA., **BEÖ.**, 2359/176880, 16 Haziran 1320/26.06.1904.

⁹⁵⁴ Bab-ı Ali Daire-i Sadaret-i Uzma Mektubi Kalemi, Halep Vilayeti'nden Mevrud Olan Şifre Telgrafname, Halep Valisi Mecid, BOA., **Y.A.HUS.**, 474/71, 15 Haziran 320/27.06.1904; Bab-ı Ali Daire-i Sadaret / Amedi Divan-ı Humayun, BOA., **Y.A.HUS.**, 474/71, 15 Haziran 320/27.06.1904.

nahiyelerinin tümü ahaliden yoksun kaldığı gibi şimdiden *Bozabad* ve *Edimağaç* nahiyeleri halkının da korkuya kapılarak kasabaya gelmekte oldukları ve Paşa birkaç gün zarfında yerine çekilmez ise zaten kaç aydan beri devam eden bu hal dolayısıyla *liva ağnam rüsumu büyük hasara uğramış* olduğu gibi hasad mevsimi geçmekte olduğu için liva aşairinin dahi mahv olmakda bulunduğu bu kez de Urfa Kumandanlığı'ndan bildirilmiştir⁹⁵⁵. Milli İbrahim Paşa'nın aşireti halkıyla beraber Urfa'dan çekilerek hemen yurduna dönmesi konusu Hilafet makamına iletilmiş ve doğrudan buradan çıkarılan irade kendisine tebliğ edilmiştir⁹⁵⁶. Gelineen noktada idarecilerin Hamidiye paşası olan Milli reisi İbrahim hakkında bir çözüm bulmakta son noktaya dayandıkları ve son kertede Hamidiye Alayları projesinin mimarı olarak hilafet makamından Paşa'yı durdurmak için destek almaya çalışmışlardır. Paşa'nın söz dinlemez hareketlerinin frenlenmemesi, devletin mali kaynaklarını ciddi hasara uğratacak hayatî bir noktaya getirdiği, Paşa'nın Sultan-Halife II. Abdülhamid ile kurduğu ilişki ve Hamidiye'de elde ettiği güç sebebiyle idarecilerin de meseleye incelikli yaklaşmaya çalıştıkları görülmektedir. Böylece Paşa, ilk defa halifeye kadar ancak en üst mercinin caydırıcı olabildiği ciddi bir meseleye dönüşmüştür. Artık bu noktadan sonra bağımsız ve kontrol edilemez hareketleri ile Paşa, en üst idarî mercilerde rahatsızlık verici bir boyutta değerlendirilmeye başlanmıştır. Milli İbrahim Paşa'yı tasfiye edilmesi sürecine götüren zincirin ilk halkası Urfa'nın diğer aşiretlerinin desteğini elde etmede zayıflatan mesele, onun diğer Hamidiye alayı mensubu olan Karakeçi Aşireti ile giriştiği egemenlik mücadelesi olmuştur. Bu hareket kendisi ve aşiretine karşı birikmiş olan muhalefetin öfkesini dışarı taşıran ve her zamanki gücünü elde ettiği baskı, sindirme ve güç kullanma yolunun bu kez kendisi ve aşiretine yönelmesine sebep olmuştur. Milli İbrahim Paşa'nın gücünün bir sınırı olduğunu aşiretler arasında ortaya çıkaran bu olay, aslında bir diğer Hamidiye mensubu aşirete karşı her zamanki hareket tarzıdır. Ancak bağlı buldukları 4. Ordu'dan başlayarak çevre idarelerinden merkeze uzanan silsilede sistemi yürümesini zaafa uğratacak kadar güç biriktirmiş ve durdurulması gerektiği anlaşılmaya başlanmış idari bir mesele haline gelmiş olmasıdır. Dolayısıyla 1904

⁹⁵⁵ Bab-ı Ali Daire-i Sadaret-i Uzma Mektubi Kalemi, Haleb Vilayeti'nden Varid Olan Şifre Telgrafname, Haleb Valisi Mecid, BOA., **BEO.**, 2359/176865, 15 Haziran 320/28.06.1904; Bab-ı Ali Daire-i Sadaret Amedî Divan-ı Humayun, BOA., **Y.A.HUS.**, 474/82, 15 R 1322/29.06.1904.

⁹⁵⁶ Yıldız Saray-ı Hümayunu Başkitabet Dairesi/2463, Ser Katib-i Hazret-i Şehriyarî, 15 R 1322/29.06.1904; Sadaret-i Uzma Mektubi Kalemi, Dahiliye Nezareti Celilesine, BOA., **BEO.**, 2359/176881, 16 R 1322/30.06.1904.

senesinin ilk yarısından sonra Milli İbrahim Paşa'nın gücünün zirvesine vardığı ve zayıflamaya başladığı zaman olarak değerlendirmek mümkündür.

Milli İbrahim Paşa ile Karakeçi reisi Halil Bey'in aşiretleri arasındaki saldırılara son vermek ve İbrahim Paşa'nın yurduna döndürülmesi ile ilgili 4. Ordu-yı Hümayun Müşirliği görevlendirilmiştir. Verilen tebliğata göre Müşir, İbrahim Paşa'nın Karakeçi Aşireti yurdu havzasına, Karakeçilerin Urfa tarafındaki Milli Aşireti kazasına olan saldırılarını önlemek amacıyla köylerine kadar gitmiş ve şimdilik bu hareketlerini engellemiştir. Her iki taraf da kendisini haklı göstererek tazminat iddiasında bulunduğundan orduca yapılacak bir şey kalmadığından, Halep ve Diyarbakir Vilayetleri'nden bir "*Hey'et-i Telifiye*"nin oluşturularak tarafların anlaştırılması ve "*Adat-ı Aşair*"e göre hangi tarafın tazminat ödemesi lazım geldiğinin tespit edilmesi gerektiği belirtilmiştir⁹⁵⁷. Milli reisi İbrahim Paşa'nın *Bölükbaşı*'na geldiği birkaç güne kadar *Viranşehir*'e döneceği bildirilmiştir. Milli ve Karakeçi arasında oluşacak olayların önünü almak ve "*Karakeçiler rüesasından ve Urfa mütehayyizanından Direhê ile Halil Bey*"in Milli İbrahim Paşa ile aralarının bulunması için her üçünün de aşiretleri arasında uygun bir mahalle çekilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Mardin Hamidiye Livalığı, Milli İbrahim Paşa'nın yurduna döndüğü halde Karakeçilerin henüz yurtlarına çekilmediğini, tarafların "*aşair usulünce*" araları bulunmadıkça Karakeçilerin intikam almak üzere harekete geçeceği, bunun için adil, tarafsız bir "*Heyet-i Telifiye*"nin kurulması gerektiğini haber vermiştir⁹⁵⁸.

Milli İbrahim Paşa'nın yurduna dönmesinin ardından Karakeçilerin bir kısmıyla reisleri Halil Bey'i yurtlarına götürmek üzere Urfa'ya yüzbaşı maiyyetiyle belirli bir kuvvet gönderilmiştir. Yüzbaşı, Halil Bey'in zayıat tazmini meselesinin çözülmesi ile ailesinin hastalığının iyileşmesine kadar kendisine bir ay izin talep ettiğini belirten bir dilekçe ile dönmüştür. İki tarafın zayıatının tesbiti için "*Heyet-i Telifiye ve Takdiriye*"nin toplanmasının kararlaştırıldığı ve meselenin yatırıldığı bu dönem içerisinde Urfa'da bulunan *Karakeçiler*, *Şeyhan* ve *Caban* aşiretleriyle birleşerek Milli Aşireti köylerine saldırdıkları, Milli Aşireti köyleri muhtarlarının çektikleri telgrafta belirtilmiş; hemen merkezden ve Siverek'ten olay mahalline kuvvetler gönderilmiştir. Padişah iradesi ile yurduna çekilmiş ve saldırıyı gerektiren bir sebep kalmamış iken,

⁹⁵⁷ Umum-1 Erkan-1 Harbiye Dairesi 4. Şubesi/929, Serasker Rıza'dan telgraf için bkz. BOA., **BEÖ.**, 2359/176881, 18 R 1322/02.07.1904.

⁹⁵⁸ Umum-1 Erkan-1 Harbiye Dairesi 4. Şubesi/1020, Serasker Rıza'dan telgraf için bkz. BOA., **BEÖ.**, 2359/176881, 29 R 1322/13.07.1904.

Karakeçi reisi Halil Bey'in saldırıya başlayarak halife sayesinde sağlanmış olan huzuru silaha cüret ederek bozmasına karşılık misliyle cevap verilmesi için mahalline kesin emirler verilmiştir. Ancak işin aslı Halil Bey'in Karakeçi Aşireti'ni zaten idare edecek iktidarı olmadığı, Hamidiye alaylarına mensub olmayan ve haydutluk suçundan defalarca cezası ve mahkumiyeti bulunan ve şimdi Urfa'da ikamet eden biraderi *Direhê* namı şakinin abisi Halil Bey'i şekavete cesaretlendirdiği ortaya çıkmıştır. *Direhê*'nin önceden de Haleb yolunda birkaç kervanı yağmaladığı, bu sebeple bir kuvve-i zabtiye ile köyü bastırılmışken her nasılsa avanesinin sayıca çokluğu ile tutuklanması mümkün olamamıştır. Birkaç ay evvel Battal Paşa'nın develerini gasb eylemesi sebebiyle iade etmesi için Halil Bey'e gönderilen heyet huzurunda da "*nimet-i na-şinasane fuzuhat-ı mel'unanede bulun*"muştur. İki ay önce de tutuklanması için 4. Ordu Müşirliği, Urfa Mutasarıflığı'na, Müşirlik de Hamidiye kumandanlığına haber vermişse de yakalanamamıştır. *Direhê*, böylece Milli İbrahim Paşa'nın intikam hissiyle yeniden saldırılarda bulunmasına sebebiyet verdiği gibi, Urfa mensubu aşairden yardım isteyerek Karakeçi Aşireti'ni de bu yollu saldırılara sevk ve cesaret ederek cüretini arttırmıştır. *Direhê*'nin yakalanması için Mardin'de bulunan 2 bölük askerin umeradan uygun birinin refakatinde Urfa'ya gönderilmesi, Urfa'dan da yeterli bir kuvvetin de bunlara katılması, şayet bunlara karşılık verilirse Siverek'teki kuvvetten de yararlanılması düşünülmüştür. Halil Bey'in safdil, kardeşi *Direhê*'nin ise gayet kötü ve fesat bir kişilikte olduğu ve Halil Bey'e Hamidiye Süvari Alayları namına istediğini yaptırarak Urfa ve Siverek taraflarının asayişinin sağlanacağı ve Karakeçili saldırılarının da duracağı belirtilmiştir⁹⁵⁹. Bunun üzerine *Dögerlü* nahiyesindeki askerlerden 3 noktada icab ettiği kadar müfreze yerleştirilmiş ve *Tebakis* Hamidiye Kaymakamı Mustafa Bey kumandasında Urfa'ya aldırılmıştır. *Haleb-Adana Fevkalade kumandanlığı Vekaleti*, Karakeçiler ve reisleri Halil Bey'in de yurtlarına gönderilmek üzere Siverek'ten 40 nefer jandarma süvarisi gönderilerek mahallin emniyet ve inzibatının sağlanmasına çalışıldığını belirtmiştir⁹⁶⁰. Urfa Hamidiye Livalığı, Milli İbrahim Paşa yurduna çekilmişse de gerek Milli ve gerekse Karakeçi aşiretlerinin fırsat buldukça birbirlerine hasmane hareketten geri durmayacaklarını, bu sebeple Haleb ve

⁹⁵⁹ Bab-1 Ali Daire-i Umur-1 Dahiliye Tesri'i Muamelat ve Islahat Komisyonu raporu için bkz. BOA., **BEO.**, 2359/176881, 30 Haziran 320/13.07.1904.

⁹⁶⁰ Umum-1 Erkan-1 Harbiye Dairesi 3. Şubesi 1036, Serasker Rıza, **BEO.**, 2359/176881, 3 C 1322/16.07.1904.

Diyarbakir Vilayetleri'nden gayet tarafsız bir “*Heyet-i Muhtelita-i Telifiye*”nin vakti zamanında davayı çözmesi gerektiğini ifade etmiştir⁹⁶¹.

Dahiliye Vekaleti, heyet teşkili meselesiyle ilgili olarak her iki aşiretin Diyarbakir'e bağlı olduklarını bu sebeple birbirlerinden iddia ettikleri tazminatın Haleb ile ilişkisi olmadığını açıklamıştır. Aşiretler eskiden beri düşmanlık göttüklerinden, zayıf olan taraf tazyik gördüğünde komşusu bulunan Urfa'ya iltica ettiği için Urfa aşairi de “*adet-i aşaire*” göre mültecilere yardım etmekte oldukları için, meselenin çözümü Diyarbakir'e ait kabul edilmiştir. Ancak Karakeçilerin ilticası üzerine Urfa'ya bağlı *Bozabad, Dögerlü ve Kabahaydar* nahiyeleri mezruatı da hasarzedeye olduğundan bunların tazmini için kurulacak “*Heyet-i İtlafiye ve Takdiriye*”ye Haleb'çe de iştirak edilmesi uygun görülmüştür⁹⁶².

3.6. Milli İbrahim Paşa'nın Tasfiyesi ve Ölümü

Milli Aşireti reisi İbrahim Paşa, Hamidiye Alayları mensubu Van yöresindeki 7 alay sahibi Haydaran Aşireti reisi Mirliya Hüseyin Paşa, Cizre'de Miran Aşireti reisi Mustafa Paşa ile birlikte en etkili 3 isimden biriydi⁹⁶³. Bu üç isim bölgede büyük ve güçlü aşiret sahibi olup, Hamidiye Alayları ağına dahil olduktan sonra nüfuzlarını daha da arttırmışlardır.

Milli İbrahim Paşa'nın 1904 senesinden 1908 senesinde ölümüne kadar onun merkezinde ve onunla bağlantılı gelişmiş olayların sayısında bir hayli artış görülmüştür. Bu olaylarda Diyarbakir Vilayeti ve çevresi, Urfa Mutasarrıflığı, Mardin ve Cizre'ye kadar olan yörenin çöle bakan geniş arazisinde bulunan mesken ve aşiretlere karşı giriştiği hakimiyet kurma faaliyetleri önemli bir yekûn tutmuştur. Milli Aşireti ile Miran

⁹⁶¹ Umum-ı Erkan-ı Harbiye Dairesi Dördüncü Şubesi, Erzincanda 4.Ordu-yı Hümayun Müşiri Zeki Paşa Hazretleri'nden mevrad 12 Temmuz 1320 tarihli şifre telgrafname suretidir. Bkz. **BEO.**, 2359/176881, 12 Temmuz 1320/25.07.1904; Umum-ı Erkan-ı Harbiye, Ser-Asker Rıza, Bkz. **BEO.**, 2359/176881, 13 Ca 1322/26.07.1904.

⁹⁶² Bab-ı Ali Daire-i Umur-ı Dahiliye Tesri'i Malumat ve Islahat Komisyonu Aded 2337, Huzur-ı Ali-i Hazret-i SadaretPenahî'ye, Nazır-ı Umur-ı Dahiliye, Bkz. **BEO.**, 2359/176881, 16 Ca 1322/29.07.1904.

⁹⁶³ Heyderan Aşireti reisi Mirliya Hüseyin Paşa, daha 1897 senesinde Karakilise merkezli 2 alay ve Erciş merkezli 5 alaydan toplamda 7 alay gibi büyük bir kuvvetin idaresinden sorumlu olarak o tarihte hem Milli İbrahim Paşa'dan hem de Miranlı Mustafa Paşa'dan daha büyük bir kuvvete sahipti. 1897'de Milli Aşireti reisi İbrahim Paşa 4 alay, Miran Aşireti reisi Mustafa Paşa ise 2 alay kuvveti idare etmekteydi. Ancak Başkale merkezli 1 alay sahibi Milan Aşireti her ne kadar Milli Aşireti ile akraba olsalar da Milli İbrahim Paşa idaresinde bulunmadığından onun idaresindeki alay sayısına dahil edilmemiştir. Bkz. **Tablo 9** “*Hamidiye Alayları'nın 7 Livaya Sûret-i Taksimini Mübeyyin Pusula'dır*” BOA., **Y.EE.**, 81/42, varak: 2, 18 Ka 1313/30.12.1897; M. Şerif Fırat, **Doğu İlleri ve Varto Tarihi**, s. 150.

Aşireti sahaları birbirine sınır olduğundan Milli İbrahim Paşa'nın nüfuzunun biraz daha artmasında Hamidiye mensubu Miranlı Mustafa Paşa'nın 1902 senesinde öldürülmesinin⁹⁶⁴ payının olduğu düşünülebilir. Bu beklenmedik ölüm, Milli İbrahim Paşa'yı özellikle 1902 senesinden başlayarak Diyarbekir ve çevresi ile Cizre'ye kadar olan bölgede Hamidiye Alayları'nda elde ettiği güç ile rakipsiz bir konuma getirdiği muhakkaktır. Miranlı Mustafa Paşa'nın ölümünü müteakip Cizre'ye kadar olan kırsala uzanan geniş bir sahada aşiretlerin birbirlerine karşı ve özellikle Şammar, Aneze ve Geys gibi büyük Arab aşiretlerinin Milli Aşireti'ne karşı mücadeleleri vesikalara her ne kadar gasb ve eşkıyalık hadiseleri şeklinde aksetmişse de aslında bu bir hakimiyet mücadelesi olup bu mücadelede Milli İbrahim Paşa'nın ismi belirgin ölçüde vaziyet etmiştir⁹⁶⁵.

Mustafa Paşa'nın ölümü ile Miran Aşireti'nin başına oğlu Abdülkerim geçmişse de, ilk dönemler babasının nüfuzunu elde etmede pek başarılı olamamıştır⁹⁶⁶. Her ne kadar Milli İbrahim Paşa'nın Miran Aşireti'nin Cizre sahası etkinliğine doğrudan bir dahli olmamışsa da, Paşa'nın 1902'den sonra yoğunlaşan ve özellikle Cizre'ye kadar çöl cihetine uzanan sahada bulunan Arab aşiretleri ile ilişkilerinde gerginlik ve aralarında savaşı andıran büyük mücadeleler sonucunda artan etkinliğinde, bu ölümün getirdiği iktidar boşluğunun payının bulunması göz önünde bulundurulabilir.

Milli İbrahim Paşa'nın Hamidiye Alayı mensupluğu ile yörede hem aşiretlere hem de yerleşim yerlerine yönelik izlediği hakimiyet kurma siyaseti, gerek mülkî gerek askerî gerekse eşraf ve diğer aşiretler tarafından gittikçe yükselen itirazlara sebep olarak hükümet nezdinde ciddi tedbirler alınmasına yol açmıştır. Alınan tedbirlerin oluşan itirazları bastırmamasının ardından Paşa'nın Diyarbekir çevresi ve Viranşehir'den uzaklaştırılması dahil atılan ve her defasında daha fazlası talep edilen birçok adım ve en nihayetinde tasfiye edilmesi talebi, bağlı bulunduğu Hamidiye askerî idaresi ile 4. Ordu Müşirliği gibi birkaç makamın onu savunmasının cılızlığı hariç, itiraz sahiplerinin ortak arzusu haline dönüşmüştür. İtiraz edenler İttihad Terakki Cemiyeti'nin Diyarbekir

⁹⁶⁴ Mustafa Paşa, aşiretler arası bir çatışmada öldürülmüş; haber 16 Eylül 1902'de İstanbul'a bildirilmiştir. Bkz. Abdulnasır Yiner, "Miranlı Mustafa Paşa Örneği'nde Hamidiye Alayları Askerî Gücü'nün Kötüye Kullanımı", **History Studies**, International Journal of History, Enver Konukçu Armağanı, 2012, s. 463.

⁹⁶⁵ "*Milli Aşireti Mart'ın 3. gecesi kal'a civarında hayme-nişin Ceys (Kays/Gês) Aşireti'ne hücum ile 500'e karib ağnam gasb eyledikten ve İbrahim Paşa ile tevabii Harran kazasından çıkmadıkça o havalide gasb ve garetin ve şair vukuat-ı gayr-i marziyyenin marziyyenin arkası alınamayacağı...*" Komisyon'dan Taraf-ı Vala-yı Hazreti Ser Askeriye, bkz. BOA., **DH. TMIK.M.**, 167/56, 1 S 1322/17.04.1904.

⁹⁶⁶ Janet Klein, **Hamidiye Alayları**, İletişim yay., İstanbul 2013, s. 172.

şubelerini kuran Ziya Gökalp'in ve dayısı belediye reisi Pirinçizade Arif Efendi'nin merkezde yer aldığı ve Gökalp'in başını çekerek örgütlediği Diyarbakir eşrafının dahil olduğu bir çevreden oluşmaktadır. Bu çevrenin merkezinde eşrafın bulunması, esas itibariyle Meşrutiyet hukukunun uygulanması arzularından çok, Diyarbakir etrafında bulunan köylerinin ve şehirler arası ticaret ağının Milli İbrahim Paşa'nın tasallutuna maruz kalması ile menfaatlerinin çekişmesinden kaynaklanmıştır. Yanısıra Millilerin muhalifi olan Karakeçilerin yoğun oldukları Siverek'ten ve ayrıca Urfa'dan da merkeze yoğun muhalif telgraflar çekilmiştir. Bu ve bu nevi şikâyet telgraflarının merkeze ulaşması Sultan II. Abdülhamid döneminin bölgedeki önemli uygulaması olan Hamidiye teşkilatının Milli İbrahim Paşa nezdinde sorgulanmasının yanında sultanın muhalifi olan ve perde arkasından iktidarı yönlendiren İttihad Terakki Cemiyeti'nin Paşa'yı tasfiye etmesi sürecinde bahane olmuştur. Milli İbrahim Paşa'nın tasfiye edilmesine bahane olarak talan, yağma ve şiddeti öne süren Diyarbakir, Urfa, Siverek eşraf, mütehayyizanı, Urban ve Karakeçi aşiretleri bu kez aynı talanı, yağmayı ve şiddeti Paşa'ya, Milli Aşireti'ne ve merkezleri konumda olan Viranşehir'e yönelterek tasfiye edilmesine önyak olmuşlardır⁹⁶⁷.

II. Abdülhamid iktidarına karşı İttihad Terakki Cemiyeti (ITC)'nin geliştirdiği siyaset ile İTC'nin perde arkasından iktidarı ele geçirmesiyle yaşananlar, Milli İbrahim Paşa'yı da etkilemiştir. ITC'nin, Sultan'ın izlediğinin aksi yöndeki siyasetlerinden aşiretlerin devlete olan bakışı da etkilenmiştir. Aşiretler, bir müddet sonra gerçek bir hamî olarak kabul gördükleri sultanın himayesinden mahrum kalmış; ITC'nin yeni siyasetiyle de eski etkinlikleri zayıflamıştır⁹⁶⁸. Milli İbrahim ise 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte perde arkasından yönetimi ellerine alan ITC ve yeni dönemin siyasetini ya kavrayamamış, ya da II. Abdülhamid'in etkisinin zayıflamasıyla kendisinin de tasfiye edileceği gerçeğini öngörerek bu siyaseti kabullenemeyip peşinen reddederek tepkisini belli etmiş olup, ITC de zaten onun tasfiyesini istediğinden aynı sene içinde hızlı bir şekilde tasfiye edilmiştir.

⁹⁶⁷ Dahiliye Nezareti Celilesi'ne, Siverek'den Dersaadet'e gönderilen telgraf için bkz. BOA., **DH. MKT.**, 2636/71, 29 Eylül 1324/12.09.1908; "...Aneze, Şemr, Geys, Karakeçi Resulayn'daki Çeçenler Zor Beggarası, Şerabî, Kiki vesair Urban ve aşair bilittifak Milli Aşireti'ne mahsus olan meraları ra'y ve aşireti abluka etdikleri ve bunlardan Aneze, Geys ve Karakeçi aşiretleri Milli'nin Advan ve Kuran kabilelerinden 2 sürü ağnam gasb ve 1 kusrak telef eyledikleri..." Dahiliye Nezareti Celilesi'ne, Diyarbakir Valisi Süleyman tarafından gönderilen telgraf için bkz. BOA., **DH.MKT.**, 1034/16, 16 Şubat 1324/01.03.1909.

⁹⁶⁸ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, TTK yay., Ankara 1998, s. 212-226; Coşkun Üçok, **Siyasal Tarih 1789-1960**, Ankara Üniv. Hukuk Fak. yay., Ankara 1975, s. 194-210.

Milli İbrahim Paşa'nın ölümü ile aslında Sultan II. Abdülhamid'in İslamcılık, Vilayat-ı Şarkiyye, şehir, aşiret siyasetlerinin hepsini birden kapsayan bir devrin Şark siyaseti makas değiştirmiş ve Jön Türklerin Bab-ı Ali baskını ile birlikte idareye tam hükümet etmeleriyle yeni bir devir ve siyaset doğmuştur⁹⁶⁹. Milli İbrahim Paşa'nın ölümü Hamidiye Teşkilatı'nda köklü değişiklikler uygulanması ile ilgili tartışmaların netleşmesinin de önünü açmıştır.

3.6.1. Tasfiye Süreci'nde Eşraf'ın Etkisi

Eşrafın Milli İbrahim Paşa'nın tasfiye sürecinde, Sultan II. Abdülhamid'in eşrafı aşiretlerle dengeleme siyasetinin sonucunda aşiretlerin Hamidiye teşkilatı ile birlikte eşrafa karşı görece üstünlük elde etmesiyle şekillenmiştir. Milli Aşireti ve reisi İbrahim Paşa özelinde aşiretler, doğal olarak Sultan II. Abdülhamid'in safında ve İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin filizlendiği koşullarda Meşrutiyet rejimi yanlısı gözükmemişlerdir⁹⁷⁰. Buna karşın, doğal olarak Diyarbekir eşrafı özelinde eşraf, dolaylı olarak hem Sultan'a daha mesafeli hem de Meşrutiyet rejimi yanlısı İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin örgütlenmesinde cemiyet safında yer almışlardır.

Milli İbrahim Paşa'ya karşı, 1904 senesinden itibaren merkezî hükümete yollanan şikâyet telgraflarının sayısı artış göstermiştir. Bu anlamda Siverek ahalisinden Hüseyin bin Ali Sadaret'e gönderdiği telgrafta, çiftliğinin yağmalandığını ve ikameti Diyarbekir Vilayeti'ne bağlı Siverek Kazası'na tâbi Yenişehir nahiyesinde bulunan Milli İbrahim Paşa'dan şikâyetçi olduğunu dile getirerek Paşa'ya bir kısım ağır iddialarda bulunmuştur. Hüseyin bin Ali, Milli İbrahim Paşa'yı Diyarbekir Haleb ve Musul Vilayetleri ile Zor Sancağı dahilindeki aşairi ve köyler ahalsinin şimdiye kadar 100 binlerce hayvanını gasb ettiği, köyleri yaktığı, tahrip ettiği, bazı kişileri gaz ile yaktığı, itiraz eden bazılarını kurşuna dizdiği bunların o ana değin bine yakın kişi olduğu gibi ağır ifadelerle suçlamıştır. Hüseyin bin Ali'ye göre, esliha-i miriyeden 3 bini aşkın mavzer ve martini tüfengi satın alarak bunları alenen kullanmış; ahalinin çaresizce senelik bir miktar vergi verme taahhüdüyle Milli İbrahim Paşa'nın hakimiyetine girmek zorunda kalmıştır. Elbise ve esliha-i miriye ile donanmış 200 nefer süvarinin "*İbrahim Paşa'nın havalesi*" ismiyle vergi toplamakla birlikte Paşa, kendi

⁹⁶⁹ Lewis, a.g.e., s. 224.

⁹⁷⁰ Klein, *Hamidiye Alayları*, s. 170-171.

kendine mülazımlıktan binbaşılığa kadar rütbe tevcih ettiği formalar dağıtmıştır⁹⁷¹. Kendisine tâbi olanların “*Allahumme yensuru Sultan el-beyne'n-nehreyn*” Allah’ım iki nehir (Fırat ve Dicle) sultanına yardım et, şeklinde dua ettikleri duyulmuştur. Nisan ayının birinci günü Karakeçi nahiyesinin 100 köyünün hanelerini yakmış, mal ve hayvanlarını gasb etmekle 20 bin nüfus da Urfa yollarına düşürmüş ve böylece hazine Karakeçi nahiyesinin ağnam rüsumuyla aşar bedeli olan 7 bin liralık hasar görmüştür. Hüseyin bin Ali’nin şikâyetlerinden Diyarbekir Valisi Nazım Paşa da nasibini almıştır. Nazım Paşa *Şehir ve Bucak* nahiyelerinin bir kısmının yakılması ve ahalinin müracaatları üzerine tahkikat için merkez kazaya geldiği esnada İbrahim Paşa’nın durmayarak *Arab ve Cem* nahiyeleri köylerinin tümünü yakmaya devam ettiği, Vali’nin İbrahim Paşa’nın Yüzbaşısı *Şerebtül* köylü Ömer Ağa’ya; kazada bulunduğum müddetçe ahaliye tecavüz ve ihrak-ı büyût ve gasb-ı emval gibi şeylerden uzak durulmasını rica ettiyse de, bu durumun Paşa’nın cesaretini arttırdığını ifade etmiştir. Ahalinin sadece Nisan ayında kazada 200 köyün yakıldığını ifadesi üzerine Vali’nin: “mübalağa idiyorsunuz” şeklindeki tepkisiyle mutasarrıf ve kaymakamların da ifadelerinden ne yapacağını şaşırarak gece vilayete dönerek ahaliyi endişe içinde bırakmıştır. Paşa’nın hallerinin Derik, Midyat ve Beşiri kazalarıyla bunlara bağlı olan yerlere yayıldığını ve Diyarbekir Vilayeti’nde 70 bin Osmanlı lirasını aşkın zararın hazine için az olmadığından bahisle “*Diyarbekir Valisi’nin nezaretiyle veyahud intihab ve tayin etdiği heyet marifetiyle tayin idemez. Çünkü sarahaten söyleyebilirsek valimiz İbrahim Paşa’nın efkar-ı mel’anetkârını icraya hizmet itmekden başka bir şey yapmıyor ve yapmayacaktır.*” Şeklinde kanaatini belirtmiştir. Sonunda da kendisine ait *Şekerli ve Tolik Temo çiftliği*, 2 bin lira ile hayvanları le mallarının yağma edildiğini, Paşa’nın Dersaadet’e alınarak mahkemesinin yapılmasına izin verildiği takdirde iddialarını ispata hazır olduğunu, ispat edemediği takdirde mahkeme masraflarının çiftlik ve arazilerin satışından tazmin edilebileceği ve idam edilmeye razı olduğunu belirterek Milli İbrahim Paşa’ya olan şikâyet ifadesini şiddetlendirmeye çalışmıştır⁹⁷². Hüseyin bin Ali, şikâyetini takip etmek amacıyla geçici olarak Dersaadet’e gitmiş; şikâyeti *Tesrî’i*

⁹⁷¹ Huzur-ı Sami-i Sadaretpenahi’ye, Divan yolunda Kıraathane-i Umumi ötesinde Diyarbekir Vilayeti’ne tâbi Siverek Kazası Kasabası’nda Cami’i Kebir mahallesi ahalisinden Hüseyin bin Ali’nin şikayeti için bkz. BOA., **DH.TMIK.M.**, 182/38, 26 Ağustos 1320/08.09.1904.

⁹⁷² Huzur-ı Sami-i Sadaretpenahi’ye, Divan yolunda Kıraathane-i Umumi ötesinde Diyarbekir Vilayeti’ne tâbi Siverek Kazası Kasabası’nda Cami’i Kebir mahallesi ahalisinden Hüseyin bin Ali’nin şikayeti için bkz. BOA., **DH.TMIK.M.**, 182/38, 26 Ağustos 1320/08.09.1904.

Muamelat Komisyonu tarafından incelemeye alınmış ve Diyarbekir Vilayeti de konudan haberdar edilmiştir⁹⁷³.

Diyarbekir eşrafından Ziya Gökalp'in dayısı olan Pirinççizade Mehmed Arif doğrudan Yıldız Sarayı'na aynı Hüseyin bin Ali gibi 1904 senesinde bir şikâyet mektubu kaleme almıştır. Yine Hüseyin bin Ali gibi Diyarbekir Valisi Nazım Paşa'yı suçladığı mektubu, Yıldız Sarayı'nda tanıdığı biriymiş gibi görünen Karîn-i Sani (ikinci mabeyinci) İzzet Paşa'ya göndermiştir. Mektubunda, Vali Nazım Paşa'yı dirayetsizliği ve kötü idaresi sonucunda aşair ve Ekrad arasında 1904 senesinde 5 binden fazla katil ve 1000 kadar köy harab olmasının müsebbibi olarak suçlamıştır. Vali ve yardımcısı Hikmet Bey'in Milli Reisi İbrahim Paşa'nın küheylan kısraklarıyla güzel îd yağları gibi hediyelerine kandiğini, bu durumdan istifade ederek İbrahim Paşa'nın yağma ve garetine devam ederek sene gelirinden 50 bin lira noksana sebebiyet verdiğini "Diyarbakirli Hacı Monlazade Abdulkadir Efendi telgrafla Sadaret'e ihbaratda bulundukda bilirade-i seniye Nusaybin'e nefy eyledi"ğini iddia etmiştir. Vali Nazım Paşa, Milli İbrahim Paşa'nın devam eden yağmalarını da gizlemekte olduğunu hatta zengin tüccarlardan tavizle para da alarak İstanbul'a göndermekte olduğunu, istenirse Dersaadette bulunan Diyarbekir eski katibi Hasan Fehmi Efendi ile diğer memurlara sorulabileceğini öne sürmüştür. Gelirlerdeki zayıtın derecesi anlaşılmasın diye Milli Reisi'nin Nazım Paşa'nın acziyetinden cesaret bularak bu sene içinse 300 bin paralık mal ve hayvan gasb ve zabt ettiğini, Vali'nin gerek İbrahim Paşa ve gerek diğer zengin aşair ağnamlarını korumakla fayda sağladığını, buyurulursa İstanbul'a gelerek ayrıntılı layihalarla resmen ifade edebileceğini belirtmiştir⁹⁷⁴. Sadaret aynen Hüseyin bin Ali'nin şikâyetinde olduğu üzere durumdan Diyarbekir Valisi'ni haberdar ederek konunun doğruluğunu bilmediklerini, ancak dikkate değer görüldüğünü şikâyetlerin devam etmemesi için basiretle idare etmesi gerektiği şeklinde Vali'yi ikaz etmiştir⁹⁷⁵.

Eşrafın Diyarbekir Valisi Nazım Paşa'ya yönelik olaya kayıtsız kaldığı şeklindeki suçlamalarının aksine Vali'nin olayla ilgili keşfe çıktığı, Halep ve

⁹⁷³ Tesr'i-i Muamelat Komisyonu'nun Tezkire ve Tahrirat Müsveddatı'na Mahsus Varaka'dır. Diyarbekir Vilayeti Behiyesi'ne, BOA., **DH. TMİK. M.**, 182/38, 5 B 1322/15.09.1904.

⁹⁷⁴ "Valimiz Nazım Paşa birkaç mah daha kalır ise vilayet bütün harab olur. Bu adam mecnun aciz mürtekb mahdumunun her reyine tâbidir. Millü Reisi vilayeti soydurdu. Derfterdarlık'tan resmen sual buyrulursa kaç köyün harab ve aşar ve ağnamın mahv olduğunu yazar. İrade buyrulursa bizzat İstanbul'a gelib senedat ve delalet ile arz-ı hakaik ederim. ", "Dersaadette Yıldız Saray-ı Hümayunu'nda Karîn-i Sani-i Hazreti Hilafetpenahi devletlü İzzet Paşa hazretlerine mahsus arızadır." Pirinççizade Mehmed Arif imzasıyla bkz. BOA., **BEO.**, 2465/184846, 13 Ts 1320/26.10.1904.

⁹⁷⁵ Sadaret-i Uzma Mektubi Kalemi, Diyarbekir Vilayeti'ne Şifre telgraf için bkz. BOA., **BEO.**, 2465/184846, 5 Ka 1320/18.12.1904.

Diyarbakır'dan memurların oluşturduğu keşif heyetinin raporlarında belirtilmiştir⁹⁷⁶. Sadaret'in Diyarbakır Valisi'ne ilişkin tek taraflı hareket etmeyip şikâyetle ilgili bilgilendirmesinde bunun da etkili olduğu söylenebilir. Çünkü Sadaret, heyetin raporundan haberdar olmuştur⁹⁷⁷. Ancak bu durum Vali'ye yönelik Milli İbrahim Paşa'yı korumacı bir siyaset izlediği, rüşvet, hediye kabul ettiği şeklindeki suçlamalara olan ihtiyatı tamamen ortadan kaldırmadığı için olsa gerek, Sadaret Vali'yi idare tarzı konusunda ikazdan geri durmamıştır⁹⁷⁸.

Vali Nazım Paşa her halükarda ahali ve eşraf ile Milli İbrahim Paşa arasında kalmış gibi bir izlenim vermiştir. Bu durumun oluşmasında, Milli İbrahim Paşa'nın Hamidiye zırhı ile IV. Ordu Müşirliği ve Sultan tarafından korunmasının etkili olduğu görülmektedir. Böylece kendisinin eşrafın arzu ettiği gibi kesin ve net bir tutum alamadığı ve durumu idare etmeye çalıştığı şekilde eleştirilere maruz kaldığı anlaşılmaktadır⁹⁷⁹. Bu noktada da güçlüden yana şeklinde takındığı tavırla eşraf ve ahalinin tepkisini çektiği görülmektedir.

3.6.2. Birinci Telgrafhane Baskını ve Ziya Gökalp 1905

Milli Timur'un 1794 senesindeki devlete olan isyanında o dönem Diyarbakır voyvodası bulunan Diyarbakırlı İbrahim Hafid İbrahim Paşa'nın bu isyanı şiddetle bastırması ve Milli Timur Paşa'nın hazinesine el koyarak İstanbul'a göndermesiyle gelişen olaylar sebebiyle Milli Aşireti reislerinin Diyarbakırlılara karşı büyük bir düşmanlık hissi taşıdığı iddia edilmiştir. Milli İbrahim Paşa'nın da ileri sürüldüğü üzere geçmişten gelen bu düşmanlık hissiyle Diyarbakır'e ve şehrin köylerine artan

⁹⁷⁶ Bab-ı Ali Daire-i Sadaret Amedi Divan-ı Hümayun, 27 Ş 1323/11.03.1905 tarihli Diyarbakır Heyet-i Tahkikiye Mazbatası Suretidir. Onbeşinci Fırka Kumandanı ve Diyarbakır Valisi Vekili Bahri, Heyet-i Tahkikiye Azasından Mehmed Mer'î bin Salih el-Hallac imzalarıyla. Bkz. BOA., **Y.A.HUS.**, 495/79, 27 Ş 1323/11.03.1905.

⁹⁷⁷ “*Milli Aşireti İbrahim Paşa'nın, Heyet tarafından tanzim ve tesyir olunup bir sureti leffen arz ve takdim kılınan raporda aşiret-i merkumenin tecavüzatından dolayı 105 karyeden takriben 15bin lira raddesinde zarara uğrattıkları ve Paşa-yı muma ileyhin ifadati ve müdafaati istima' olunmak üzere Diyarbakır'e olunmuş ise de icabet etmediği ve taaddiyat-ı vakadan naşi Diyarbakır'e merbut kurra ahalisinin emniyetleri kalmayarak tatil-i ziraata mecbur oldukları... şayan-ı dikkat bulunmuştur.*”, Bab-ı Ali Daire-i Sadaret Amed-i Divan-ı Hümayun 1910, Sadrazam imzasıyla Bkz. BOA., **Y.A.HUS.**, 495/79, 17N323/15.11.1905.

⁹⁷⁸ Sadaret-i Uzma Mektubi Kalemî, Diyarbakır Vilayeti'ne Şifre telgraf için bkz. BOA., **BEO.**, 2465/184846, 5 Ka 1320/18.12.1904.

⁹⁷⁹ Devletin eşrafın etkisinin aşiretlerin gücüyle dengelemesi ve mahallî idare-eşraf ve aşiret ilişkilerine ilişkin idare tarzı için bkz. B. Kodaman, “Hamidiye Hafif Süvari Alayları, II. Abdülhamid ve Doğu Anadolu Aşiretleri”, s. 350; Çetinsaya, “Dünden Bugüne Kuzey Irak Üzerine Bazı Notlar”, s. 34-44; Çetinsaya, “Sultan II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Devleti'nin Irak Politikası”, s. s. 157-177; 160-163; Şevket Beysanoğlu, **Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi**, C.2., Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sanat yay., Ankara 2003, s. 764.

saldırılarına karşı şehir eşrafının Ziya Gökalp'in ve arkadaşlarının halkı da galeyana getirerek Diyarbakir Telgrafhanesi'ni işgal ettikleri hadise, *İlk Telgrafhane Hadisesi* olarak bilinmektedir⁹⁸⁰.

Nazım Paşa'nın valiliği döneminde Diyarbakir Vilayeti'nde Milli İbrahim Paşa'ya karşı özellikle eşrafın öncülüğünde ahali telgrafhaneyi işgal etmiş ve bilahare bunlardan cesaret alarak Meclis İdare Heyeti ile Mülkî mahallî idare amiri de çektikleri telgraflarla bu hadiseye katılmışlardır⁹⁸¹.

Milli İbrahim Paşa'ya bağlı aşiret güçlerinin Diyarbakir köylerine ve şehir önlerine kadar varan talan, yağma ve saldırılarına karşı sarayın Paşa'nın tarafını tuttuğu ve mabeyn tarafından korunduğu şeklinde gözükmesi, devlet kuvvetlerinin bu yapılanlara karşı göz yumar pozisyonda kalmasına yol açtığından, yapılan şikâyetler de sonuçsuz kalmıştır. Şikâyet edenler de ayrıca aşiret güçleri tarafından hakaret ve işkencelere maruz kalmışlardır. Paşa veya eşi Hansa, Diyarbakir'e geldiğinde Hacı Niyazi Bey'in evinde kalarak, haraca bağladıklarından tahsil işlemi gerçekleştirirken bir yandan da aleyhte tutum alanları da bu eve getirerek işkence ve hapis ettiği iddia edilmiştir. Hatta Paşa'nın adamlarının Dicle'nin doğu tarafında Kıtırbıl denen mevkiide bulunan ahalinin koyunlarını gügegündüz el koyduklarına Vali'nin de şahit olduğu ileri sürülmüştür. Ancak Paşa'nın Hristiyan köylerine, şehrin önde gelen eşrafından Cemilpaşalar ile Ziya Gökalp'inde dayısı olan Pirinçizade Arif Efendi'ye ait köylere ve mallara özellikle dokunmadığı belirtilmiştir. Bununla birlikte, Paşa'nın bu ve benzer haksızlıklarına karşı dur demek üzere, Ziya Gökalp'in bir grup arkadaşıyla birlikte ahali ve eşrafiyla beraber bir tutum almak üzere şehri galeyana getirecek heyecanlı konuşmalarla Temmuz 1905 senesinde halka telgrafhaneyi işgal ettirmişlerdir⁹⁸².

Ziya Gökalp'in arkadaşlarının teşvikiyle eşrafın ve halkın isyanına dönüşerek işgal edilen Diyarbakir Telgrafhanesi'nin önemi, o tarihlerde bu telgrafhanenin İngilizlerin Hindistan gibi uzakdoğudaki sömürgeleriyle, ve Avrupalıların Çin ve Avustralya gibi ülkelerle iletişimini sağlayan kilit bir konumda bulunmasından gelmektedir. İngilizlerin devletten aldığı izinle açtıkları Diyarbakir Telgrafhanesi Fransızca haberleşmeyi sağlayan memurların da bulunduğu uluslararası bir önem

⁹⁸⁰ Şevket Beysanoğlu, **Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbakir Tarihi**, C.2., Diyarbakir Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sanat yay., Ankara 2003, s. 712, 764-765.

⁹⁸¹ Şevket Beysanoğlu, **Ziya Gökalp'in İlk Yazı Hayatı 1894-1909**, Diyarbakir'ı Tanıtma Derneği Neşriyatı, İstanbul 1956, s. 170.

⁹⁸² Beysanoğlu, **Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbakir Tarihi**, s. 764-765.

taşıymaktaydı⁹⁸³. Ziya Gökalp ve arkadaşlarının halka Telgrafhaneyi bastırarak iletişimi kesmesiyle, Avrupalı devletlerle Bab-ı Ali arasında muhtemel krizin oluşturacağı iklimle, devleti Milli İbrahim Paşa'ya karşı net bir tutum almaya sevk etmeyi hesaplamışlardır.

Ziya Gökalp'in ifadesiyle, "*Milli "cerid" çeteleri Karacadağ'ın bu yüzünü işgal etti. Garb'ın o ma'mur köyleri tecavüzane ihrak ve tahribe maruz kaldı. "Havale" dedikleri habisler evvelleri mala, tedricen hayat ve namusa tasallut ettiler. Ne mezru'atdan ne de hayvanatdan artık ümid kalmamış idi...*

*321 Temmuz'u ilk feryad-ı umumiye tarihidir; binlerce ahali artık İbrahim'in, o hain-i vatanının Haccâcâne zulmüne mukavemet edemeyeceklerini müttehiden Makam-ı Saltanat ve Hilafet'e arz ettiler*⁹⁸⁴."

Ziya Gökalp, Milli İbrahim Paşa'ya karşı halkın 1905 senesinde isyan ile Telgraf Baskını hakkında yazdığı bir şiirde bu durumu:

"Aldatarak Nazım Paşa'yı

Bir yıl gelip sardı bütün ovayı

Garb'ı, Şark'ı düştü talan etmeğe

Diyarbakir ahalisi coştular

Küçük, büyük koştular

Başladılar feryad, figan etmeğe" şeklinde işlemiştir⁹⁸⁵.

Diyarbakir Telgrafhanesi'nden çekilen şikâyet telgraflarında genel olarak Milli İbrahim Paşa ile adamlarının askerlikten uzaklaştırılmasını ve Paşa'yı korudukları suçlamasıyla Mabeyn Başkatibi Tahsin Bey ile IV. Ordu Müşiri Zeki Paşa'dan da şikâyetçi olduklarını ve telgraflarının doğrudan Sultan Abdülhamid'e ulaştırılmasını talep etmişlerdir⁹⁸⁶.

Bu ve benzeri telgraflara ilişkin Seraskerlik makamı, Bab-ı Ali'den konuyla ilgili gelen yazıya, Milli İbrahim'in saldırılarının her sene yenildiği ve artık bir Divan-ı Harb huzurunda muhakemesinin görülmesinin şart olduğu şeklinde olumlu kanaat bildirmiştir. Ayrıca *Kadrizade İbrahim, Pirinççizade Arif, Feyzizade Niyazi ve*

⁹⁸³ Beysanoğlu, **a.g.e.**, s. 767.

⁹⁸⁴ Beysanoğlu, **Ziya Gökalp'in İlk Yazı Hayatı**, s. 170.

⁹⁸⁵ Ziya Gökalp, **Şakî İbrahim Destanı ve Bir Kitapta Toplanmamış Şiirler**, Haz: Şevket Beysanoğlu, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1976, s. 10.

⁹⁸⁶ Beysanoğlu, **Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi**, s. 766.

19 rüfekası imzalarıyla Diyarbekir'den gönderilmiş olan müteaddid telgraflar da Divan-ı Harb kararının üstüne Milli İbrahim Paşa aleyhine oluşan hissiyatı güçlendirmiştir⁹⁸⁷.

Diyarbekir eşrafının hareketlerinden, Milli İbrahim Paşa aleyhine oluşan iklimden sonuna kadar faydalanmaya çalıştıkları ve bu fırsatı değerlendirmeye çalıştıkları anlaşılmaktadır. Eşrafın ilişkide olduğu şehir ümerasası üzerinde de etkili oldukları görülmektedir. Nitekim bu dönemde Diyarbekir Telgrafhanesi merkezin farklı yüksek makamlarına gönderilen Milli İbrahim Paşa aleyhindeki şikâyet telgrafları için çalışmış gibidir. Bu kez de Diyarbekir Müftüsü Subhi ve 25 refiki, Hafif Süvari Alayları ümerasından Milli Aşireti reisi İbrahim Paşa'nın zulmünden şikâyet eden telgrafi Sadaret makamına göndermiştir⁹⁸⁸. Aradan pek geçmeden bir başka şikâyet telgrafi da *Diyarbekir Valisi Nazım ve Hakim Ömer Lutfi, Defterdar Melek, Müfti Subhi, Azadan Maratyan, Azadan Ohannes ve Nakib Mesud*'dan oluşan *Vilayet İdare Meclis Heyeti* tarafından şifreli olarak yine Sadaret makamına çekilmiştir. Telgrafta, Urban ve çevre Ekrad aşiretlerinden oluşan Milli Aşireti'nin merkez vilayet köylerini talan ettiği, asker kuvvetlerin bunları şark cihetinden çıkardığı, ancak bu kez garb cihetine yöneldikleri ve telgraf hadisesinden açıkça bahsedilmediği halde eşrafı, köy ahalisi ve şehir ahalisinin şikâyetlerini ifade ederek, Paşa'nın Yemen'e gönderilmesi, bu mümkün olmadığı takdirde de ailesiyle beraber Vilayet ve ma'mureden uzaklaştırılmasıyla halkın heyecanının durulacağını belirtmişlerdir. Bu defa Milli İbrahim Paşa'ya karşı Diyarbekir idaresi topyekûn muhalefet etmiştir⁹⁸⁹. Geçmişte bunun bir örneğinin yaşanmamış olmasından ve Bab-ı Ali'ye aynı tarihlerde eşraf ve halktan bilumum çekilen telgraflardan ve ahalinin telgrafhane baskını ile kalkışmasından cesaret aldıkları ve buna mecbur kaldıkları anlaşılmaktadır.

Vali Nazım Paşa ve Kumandan Ferik Bahri'nin Telgrafhane Baskını ile ilgili olarak 9 Ağustos 1905'te Bab-ı Ali'yi bilgilendirdiği telgrafnamede, halkın Milli İbrahim Paşa'nın talanlarından güvende bulunmadıklarını, bu baskınla amaçlarının İbrahim Paşa'nın vilayetten kaldırılmasını ve taleplerinin Halife'ye iletilmesine dek

⁹⁸⁷ Makam-ı Ser-askerî Mektubî Kalemî Hususî, Serasker Rıza imzasıyla, bkz. BOA., **Y.MTV.**, 280/128, 28 N 1323/02.07.1905; Makam-ı Ser-askerî, Bab-ı Ali'ye Mevrud 8 Ts 321/21.11.1905 tarihli telgrfname suretidir., Kadriyade İbrahim ve On beş rüfekası ile çekilen telgrfname için bkz. BOA., **Y.MTV.**, 281/38, 8 Ts 321/21.11.1905.

⁹⁸⁸ Diyarbekir'den Der Ali'ye Telgraf, Makam-ı Sadaretpenahiye, Müfti Subhi ve yirmi beş refiki imzasıyla, bkz. BOA., **Y.A.HUS.**, 491/26, 24 Temmuz 1321/06.08.1905; Bab-ı Ali Daire-i Sadaret Amedî Divan-ı Humayun 1145, Sadrazam imzasıyla, Bkz. BOA., **Y.A.HUS.**, 491/26, 6 C 1323/08.07.1905.

⁹⁸⁹ Bab-ı Ali Daire-i Sadaret-i Uzma Şifre Kalemî, Diyarbekir Valisiyle Meclis-i İdare Heyeti tarafından müştereken varid olan Şifre Telgrfname, BOA., **Y.A.HUS.**, 491/1, 19 Temmuz 1321/01.08.1905.

bekleyeceklerini belirttiklerini ifade etmiştir. Ayrıca İbrahim Paşa için kol kol jandarma ve bir tabur ve bir bölük nizamiye askeri gönderilmesine karşın saldırılarının önlenemediğini eklemiştir⁹⁹⁰. Vali aynı gün gönderdiği ek telgrafında, ahalinin taleplerinin Hilafet makamına bildirildiği, oradan gelen tenbihler üzerine ahalinin dağıtıldığı, ancak makama döndükten sonra tekrar telgrafhaneye gittikleri ve “*Hak-i Pay-i Humayun-ı Mülûkane’ye telgraf tertib ve takdim etdikleri ve mabeyn-i humayundan telgraf başına bir memur istedikleri ve İbrahim Paşa hakkında bir muamele yapılmadıkça telgrafhaneden ayrılmayacaklarını söyledikleri haber alındığı*”nı belirtmiştir⁹⁹¹.

Diyarbakırlıların ve ahalinin şikâyetlerine karşın Müşir Zeki Paşa: “*Diyarbakır’ın ötedenberü aşairi çekemeyen ve ağraz-ı menafi’i şahsiyelerine hadim bulunan ahali ise menafi’i zatiyeleri için aşayiri hakk-ı mera i’tasına mecbur edildiği ve asakir-i nizamiye ve seyyar jandarma ve ahali sevk ile aşayir zahiresiz ve merasız ve kuru toprak olan mahallere irca ve hilaf-ı rıza-yı ali taaddiyatla hayvanatın telefine sebebiyet verilmiş olduğu gibi zahire almakdan bile men ve her suretle aşayir mutazarrır ve perişan edildiği*” ve nüfusca da telefe uğradıklarını belirterek Milli İbrahim Paşa’yı savunmuştur⁹⁹².

Böylece gelişen olaylar, Gökalp’in Peyman Gazetesi’nde yazdığına göre: “*Bu Birinci Kıyâm’ın Birinci Telgrafhane İşgali’nin verdiği netice pek basit geçdi: Bir selam ithafı, bir Heyet-i Tahkikiye i’zâmı iskât için kafi*”⁹⁹³.” görülmüştür.

Her ne kadar Ziya Gökalp cephesinden durum böyle görülmüşse de aslında hükümet Milli İbrahim Paşa hakkında bir soruşturma yürütülmesi için tedkik heyetini kurdurmuştur. İşin aslı Paşa, halkı, eşrafı ve mülkî idaresiyle topyekûn ağız birliği etmiş olan Diyarbakır’da kurulan *Heyet-i Tedkikiye*’ye katılmayı kendisi açısından mahzurlu görerek heyetin başka bir yerde toplanmasıyla buraya geleceğini belirtmiştir. Bu isteği gerçekleşmeyince de durumun kendisi açısından mahzurlu olacağını hissederek

⁹⁹⁰ Bab-ı Ali Daire-i Sadaret-i Uzma Şifre Kalemi, Diyarbakır Vilayeti’nden varid olan Şifre Telgrafname, Vali Nazım ve Kumandan Ferik Bahri imzalarıyla, BOA., **Y.A.HUS.**, 491/53, 27 Temmuz 1321/09.08.1905.

⁹⁹¹ Bab-ı Ali Daire-i Sadaret-i Uzma Şifre Kalemi, Diyarbakır Vilayeti’nden varid olan Şifre Telgrafname, Vali Nazım ve Kumandan Ferik Bahri imzalarıyla, BOA., **Y.A.HUS.**, 491/53, 27 Temmuz 1321/09.08.1905.

⁹⁹² Umum-ı Erkan-ı Harbiye Dairesi Dördüncü Şubesi, Erzincan’da Dördüncü Ordu-yı Humayun Müşiri Zeki Paşa Hazretleri’nden Mevrud 30 Temmuz 321/12.08.1905 Tarihli Şifreli Telgrafname-i Suretidir. BOA., **BEO.**, 2646/198416, 30 Temmuz 321/12.08.1905.

⁹⁹³ Beysanoğlu, **Ziya Gökalp’in İlk Yazı Hayatı**, s. 170.

talebinin gerçekleşmemesini bahane göstererek Diyarbekir taraflarını terk etmiş, çöle doğru hareket etmiştir⁹⁹⁴.

Böylece Diyarbekir merkez ve çevre köyleri ahali ve eşrafı bu meselede üzerlerinde hissettikleri Milli İbrahim Paşa'nın baskısından geçici de olsa 1907 senesinde yaşanan "*İkinci Telgrafhane Baskını*"na kadar uzaklaşmıştır.

3.7. Tasfiye Süreci'nde Mülkî ve Askerî İdarelerin Etkisi

Mülkî ve askerî idarecilerin Milli İbrahim Paşa'nın tasfiye sürecine dahil olmalarındaki etken, Paşa'nın yerleşim yerlerindeki idarî ve vergi düzenini tahrib ve tehdid eden aşiretler arası mücadelelere sebebiyet vermesidir. Paşa'nın yer yer 40 bin yekûnu bulan aşireti halkıyla konargöçer vaziyette dolaştığı Mardin, Diyarbekir ve Urfa sahasındaki mülkî ve zaten Hamidiye bağı olması sebebiyle askerî idarecilerin idarî ve vergi düzeni tahrip eden zorlayıcı sebepler olmadığı takdirde Paşa ile mümkün mertebe iyi geçinmeye gayret göstermişlerdir⁹⁹⁵. Çünkü bölgede idare, eşrafın aşiretlerle, aşiretlerin birbirleriyle kampaşma ve çekişmelerle dolu kaygan ve nazik bir zeminde hareket etmeyi gerektiren şartlara sahip bulunmaktaydı. Merkezin bu zeminde aşiret, halk, eşraf ve hatta konsolosluklar gibi her bir taraftan gelen şikâyet telgraflarının doğruluğunu tespit edecek zamana, mesaiye ve kafi miktarda yetişmiş elemana her zaman sahip olamamıştır⁹⁹⁶.

⁹⁹⁴ Makam-ı Seraskeri Mektubi Kalemî Hususî, Erzincan 4. Ordu-yı Hümayun Müşiri Zeki Paşa Hazretleri'nden mevrud fi 8 Te 1321/21.10.1905 tarihli şifreli telgrafnamenin suretidir., BOA., **BEÖ.**, 2696/202173, 8 Te 1321/21.10.1905; "...Diyarbekir ahalisinin İbrahim Paşa aleyhine pek şiddetli kötü fikir besledikleri için heyetin İbrahim Paşa'nın katılımında mahzur olmayan başka bir mahalle giderek çalışmaya başlamaları gereklidir... Bab-ı Ali'ye yazılmış olmakla emir ve ferman hazreti mine'l-emrindir." Makam-ı Seraskeri Mektubi kalemî Hususî, Serasker Rıza, BOA., **Y.PRK.ASK.**, 233/85, 25Ş1323/25.10. 1905; Sadaret-i Uzma Mektubi Kalemî, Diyarbekir Vilayeti Vekaleti'ne Şifre, bkz. BOA., **BEÖ.**, 2696/202175, 17Tev1321/30.10.1905; BOA., **Y.A.HUS.**, 495/27, 19 Te 321/01.11.1905.

⁹⁹⁵ "Milli Reisi İbrahim Paşa evvelki gün hempalarından Milli ve Karakeçi ve Ebu Hamis aşayirinden mürekkebe ve martini tufengi ve mızrakla müsella olan 1200 eşhasın... ağnam ta'dadı için Döğerlü nahiyesine tayin olunan ağnam memurları Paşa'yı muma ileyh ile rüfekasının tecavüz ve taaddiyatından korkarak cümlesinin isti'fa itdikleri ve virgü memurları azimete cesaret itmekde buldukları ve Siverek cihetinden tecavüzata mu'tad olan Şeyhanlı aşiretinin men'i taarruzatına memur bulunan Mülazımla maiyyetindeki efradın bilcumhur oradan aldırılarak mahall-i vukuata sevki için Urfa kumandanlığına yazıldığı ve İbrahim Paşa ile aşairinin tecavüzatı ve taaddiyatına nihayet virilmesine" Bab-ı Ali Daire-i Umur-ı Dahiliye Tesrî'i Muamelat Komisyonu, Haleb Vilayeti'nden Gelen Telgraf Suretidir., bkz. BOA., **DH.TMİK.M.**,165/51, 1322 Z 29/06.03.1905; "Milli Aşireti Reisi İbrahim Paşa'nın aşireti halkından 40 bin kişi ile İlkbaharda Karacadağ'ın şimalindeki nevahiye azimet etmek üzere hükümetten talep ettiği müsaade..." Sadaret-i Uzma Mektubi Kalemî, Taraf-ı vala-yı Seraskeriye tezkire için bkz. BOA., **BEÖ.**, 2539/190376, 25 M 1323/01.04.1905.

⁹⁹⁶ Merkez, Milli Aşireti'nin Diyarbekir ve çevresinde meydana getirdiği kargaşayı araştırmak üzere kurulan inceleme ve soruşturma heyeti sadece Diyarbekir memurlarından karşılanamamış; Haleb Vilayeti'nden memur takviye edilmiştir. "...tecavüzat ve taaddiyatı müşteka anhanın tahkikatına

Milli İbrahim Paşa, 1904 senesinde 10 bini aşkın aşireti efradıyla Harran Kazası'na bir saat mesafeye bizzat gelerek Harran civarındaki köylere yayılmıştır. Aneze ve Şammar Arab aşiretleri de oldukça kalabalık bir şekilde Paşa'nın ardından 3 saat mesafedeki *Sülüklü köyünden Hamam, Hîşe ve Gazilî* bendlerine kadar yayılarak çadır kurdukları ve Paşa ile çarpışmak niyetinde oldukları belirtilmiştir. Bu durum ahaliyi korku ve heyecana sevk ederek Suruç ve Rakka taraflarına taşınmaya başladıkları ve bu sebeple de mahallin *ağnam yoklamasıyla resminin tahsilatına fevkalade* darbe vurduğu ve bu aşiretlerin ziraat alanlarını mahv etmekte oldukları Harran Kaymakamlığı'ndan Urfa Mutasarrıflığı'na bildirilmiştir. Haleb Vilayeti, mutasarrıflığın aşiret efradının çokluğu ile sebep olacakları kargaşayı önlemesinin mümkün olamayacağından ve aşiretlerin Paşa'ya olan eski düşmanlıklarına bağlı olarak orda olduklarından, çare olarak Paşa'nın buradan geriye aldırılması gerektiğini 4. Orduyu Hümayun ile Diyarbekir Vilayeti'ne iletmiştir. Bununla birlikte Haleb Vilayeti, durumun ciddiyeti karşısında yapılması gerekenler konusunda yetkililere merkezin de seri ve etkili tebliğatlar göndermesini talep etmiştir⁹⁹⁷.

Haleb Valisi, mutasarrıftan aldığı bilgiye göre, Dahiliye Vekaleti'ne yolladığı şifreli telgrafında, Milli Reisi İbrahim Paşa'nın. 30 atlı ile Urfa'ya gelerek mütehayyizandan Neşet Bey namında bir zatın hanesine misafir olduğunu belirtmiştir⁹⁹⁸. Bu telgrafın şifreli olarak çekilmiş olması, Milli İbrahim Paşa'nın bu bilgiden haberdar olma ihtimalinin önüne geçilmek istendiğinin yanında, Paşa'nın hareketlerinin mülkî idare tarafından takip edilerek merkeze jurnallendiğini ortaya koyması bakımından Paşa ile ilgili alınan idarî tedbirin yeni durumuna işaret etmektedir.

Milli Aşireti'nin Diyarbekir etrafındaki köylere kadar gelerek buralardaki saldırıları ve uğrattığı hasarla ilgili merkeze yapılan şikâyetlerin incelenmesi ve

Diyarbekir ve Haleb'den memur olan heyet-i çageranemiz Diyarbekirde içtima ederek..."Bkz. Bab-1 Ali Daire-i Sadaret Amedi Divan-ı Hümayun, 27 Ş 1323/11.03.1905 tarihli Diyarbekir Heyet-i Tahkikiye Mazbatası Suretidir. Onbeşinci Fırka Kumandanı ve Diyarbekir Valisi Vekili Bahri, Heyet-i Tahkikiye Azasından Mehmed Mer'î bin Salih el-Hallac imzalarıyla. Bkz. BOA., **Y.A.HUS.**, 495/79, 27 Ş 1323/11.03.1905; "*Hafif Süvari alayları ümerasından Milli Aşireti reisi İbrahim Paşa'nın mezalim ve taaddiyatından bahis ve şikâyetle istid'a-yı ma'deletve merhamet-i havi bu kere dahi Diyarbekir Müftisi ve 25 refiki imzalarıyla Diyarbekir merkezinden çekilen telgrafname...*" Bab-1 Ali Daire-i Sadaret Amedi Divan-ı Hümayun 1145, Sadrazam imzasıyla, Bkz. BOA., **Y.A.HUS.**, 491/26, 6 C 1323/08.07.1905.

⁹⁹⁷ Bab-1 Ali, Daire-i Umur-ı Dahiliye Mektubi Kalemi, "*Vali Mecid*" imzasıyla Haleb Vilayeti'nden Gelen Şifre Telgrafname için bkz. BOA., **DH.TMİK.M.**, 167/56, 25 Mart 1320/07.04.1904.

⁹⁹⁸ Bab-1 Ali Daire-i Umur-ı Dahiliye Mektubî Kalemi, Haleb Vilayeti'nden "*Haleb Valisi Kazım*" imzasıyla Alınan şifre telgrafname için bkz. BOA., **DH.TMİK.M.**, 187/2, 10Ts 1320/23.10.1904.

soruşturulması için Haleb ve Diyarbekir'den memurlardan oluşan heyet, Diyarbekir'de toplanmıştır. Heyet'in düzenlediği rapordaki bilgilere göre; Milli İbrahim Paşa'nın hakkındaki şikâyete karşı savunması var ise almak üzere kendisini Diyarbekir'e çağırılmışlarsa da özür ve bahanelerde bulunarak gelmekten kaçınmış ve çöle doğru hareket etmiştir. Heyet, şikâyetler, tahkikat ve keşif üzere toplanan bilgiler üzerine hazırladıkları raporda; Milli Aşireti reisi İbrahim Paşa'ya iltihak eden aşiretlerden çok sayıdaki çadır halkının geçen Temmuz ayında hayvanlarıyla beraber Diyarbekir şehrinden görünen köylere gelerek katil, yaralama, ziraate hasar verme, yağma, ev ve mal yakma gibi cinayetlere cüret ettikleri ve aşiretlerin bu işten men edilmesi için Milli İbrahim Paşa'nın vilayet merkezine gelmesi için Halife'den irade çıkarıldığı halde, bağlı bulunduğu 4. Ordu Müşirliği'nden, vilayet makamından defalarca tebliğat yapılmasına rağmen Paşa o zaman dahi özür ve bahanelerle gelmekten kaçınmıştır⁹⁹⁹.

Vali Nazım Paşa, bizzat yerinde incelemeye çıktığı gibi, evkaf muhasebecisi, nizamiye binbaşısı, maarif başkatibi, belediye azası, polis ikinci komiseri, nahiye meclisi ve işin ehli olanlardan oluşan bir ekip, hasar gören köyleri bizzat keşfe memur edilerek rapor hazırlamışlardır. Hazırlanan keşif raporları ve zabıta jurnallerine göre, bahsedilen köylerin 15 bin lira kadar zarara uğratıldığı, Diyarbekir'e bağlı bütün köy ahalisinin emniyetinin kalmadığı ziraate ara verdikleri ortaya çıkmıştır. Mevcut köylerin ziraatleriyle ilgili olan ve çiftlikleri olan *eşraf* dahi büyük zarara uğramalarından dolayı şikâyette bulunmuşlardır. Heyet raporunda, eşrafın iddia ve şikâyetlerine karşı Milli İbrahim Paşa tarafından da şikâyet ve isnadlarda bulunmuşsa da yapılan tahkikatle Paşa'nın aşairin saldırılarını gizlemek ve savunmak için gerçeğe aykırı açıklama yaptığının ortaya çıktığını belirtmiştir. Milli İbrahim Paşa'nın "*Milli aşiretinden ma'ada Diyarbekir Haleb Musul vilayetleriyle Zor sanccağından cem' etmiş olduğu aş'a'ir ve Urban ve Ekrad taraflarından ika' edilen katl-i nüfus ve gasb-ı emval ve ihrak-ı mesakin gibi ef'al-i cinayedinin cümlesinde Paşa-yı muma ileyh bizzat bulunmamış ise de vuku'at-ı mezkûrenin hiçbirisi kendisinin tertibi ve teşviki haricinde olmadığı muhakkak ve bu cihete taalluk eden tahkikat işbu müddet zarfında vilayat-ı mezkûre valileriyle meclis idaresi ve Zor ve Urfa mutasarrıfları canibinden ve mütekarrer olanlar tarafından minvaliyen vukubulan şikâyet ile de müeyyedir.*" Paşa'nın halen

⁹⁹⁹ Bab-ı Ali Daire-i Sadaret Amedi Divan-ı Hümayun, 27 Ş 1323/11.03.1905 tarihli Diyarbekir Heyet-i Tahkikiye Mazbatası Suretidir. Onbeşinci Fırka Kumandanı ve Diyarbekir Valisi Vekili Bahri, Heyet-i Tahkikiye Azasından Mehmed Mer'î bin Salih el-Hallac imzalarıyla. Bkz. BOA., **Y.A.HUS.**, 495/79, 27 Ş 1323/11.03.1905.

koyun, deve, kısrak ve diğer hayvanlar ile zahirelerden ibaret olan mallarının menkulü 1 milyon lira miktarında ve bu servetin büyük bir kısmının gasbtan ve bakiyesi “*kapatma suretiyle almakta olduğu a’şardan ve memurin-i hükümete saydırmayıp sahiplerinin tamamen istifa edegelmekte olduğu ağnam rüsumundan ve ahali-i kurradan “hurda” ke-bedel teminden ibaret bulunduğu akçeden tahassül etmiş olduğu*” yapılan tahkikattan elde edilen bilgiler olup, gasb edilen malların yüzde doksanı kendi hissesi olmak üzere almakta olduğu hakkındaki duyumların da doğruluğunun ortaya çıkarılması gerektiği belirtilmiştir¹⁰⁰⁰.

Ancak dikkate değer bir husus da şudur ki soruşturmanın devam ettiği zaman diliminde merkez, Yemen’de devam eden isyanlar için 1905 senesi Nisan ayında Yemen’e asker gönderilmesine karar vermiştir. Yemen’de kurulmuş olan 7. Ordu’nun nizamiye ihtiyacı ise mütemadiyen Osmanlı’nın en geniş mıntıkasına sahip olan Erzincan merkezli 4. Ordu mıntıkası olan Diyarbekir, Erzurum, Van, Bitlis, Van, Mamuretülaziz, Sivas ve Trabzon vilayetlerinden karşılanmıştır. İşte Yemen İsyanı’nı bastırmak için 5. Ordu merkezi olan Suriye mıntıkasından da Yemen’e 24 taburun ve 4. Ordu mıntıkasından da gönderilmesi talep edilmiştir¹⁰⁰¹.

Haziran 1905 sıralarında Milli Aşireti’nin de bağlı bulunduğu 4. Ordu mıntıkası Hafif Süvari Alayları’ndan da Yemen’e asker gönderilmesi için doğrudan halife iradesi çıkmıştır. Böylece 6’şar yüz mevcudlu 2 hafif süvari alayı ile 4. Ordu’dan 8 tabur için 3 aylık erzak ve 20 günlük bahri kumanyaların vilayetlerce İskenderun İskeleyi’ne gönderilmeden önce acilen tedarik edilmesi talep edilmiştir¹⁰⁰². Ancak, Milli İbrahim Paşa’nın Yemen’e memur edildiği halde gitmek istemediği ve Siverek taraflarına gitmek üzere olduğu bazı yerleşim yerlerini tehdid ettiği ve gerekli tedbirlerin alınması Sadaret tarafından Diyarbekir Vilayeti’ne, Ordu Müşiriyeti’ne ve Seraskerlik’e şifreli bir telgrafla bildirilmiştir¹⁰⁰³.

¹⁰⁰⁰ Bab-ı Ali Daire-i Sadaret Amedi Divan-ı Hümayun, 27 Ş 1323/11.03.1905 tarihli Diyarbekir Heyet-i Tahkikiye Mazbatası Suretidir. Onbeşinci Fırka Kumandanı ve Diyarbekir Valisi Vekili Bahri, Heyet-i Tahkikiye Azasından Mehmed Mer’î bin Salih el-Hallac imzalarıyla. Bkz. BOA., **Y.A.HUS.**, 495/79, 27 Ş 1323/11.03.1905; Makam-ı Ser-askeri Mektubi Kalemi Hususi, Serasker Rıza, BOA., **Y. MTV.**, 280/47, 17 R 1323/21.06.1905.

¹⁰⁰¹ Cengiz Çakaloğlu, “Yemen İsyanı ve Trabzon Redif Taburu 1905-1906”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 9, sayı: 1, 2007 s. 101-102, 110-111.

¹⁰⁰² Sadaret-i Uzma Mektubi Kalemi, Maliye Nezareti Celilesi’ne, BOA., **BEO.**, 2607/195485, 21 R 1323/25.06.1905.

¹⁰⁰³ Sadaret-i Uzma Mektubi Kalemi, Taraf-ı Vala-yı Seraskeriye, BOA., **BEO.**, 2626/196908, 17 Ca 1323/20.07.1905; Sadaret-i Uzma Mektubi Kalemi, Diyarbekir Vilayeti’ne ve Ordu Müşiriyeti’ne Şifre, BOA., **BEO.**, 2626/196909, 7 Temmuz 1321/20.07.1905; “*Hafif Süvari Alayları ümerasından Milli Aşireti reisi İbrahim Paşa geçen sene Siverek cihetlerinde birtakım hareket-ı tecavüzkaraned*

Ancak birkaç ay sonra Ekim 1905'te Şehare Harekatı'nda kullanılması planlanmış olan harekatta çok sayıda kuvvete ihtiyaç olmayacağı öngörülerek geride kalan redif bakayasının gönderilmemesi ve 5. Ordu redif livalarının da terhis edilerek memleketlerine vapurlarla gönderilmesi kararı verilmiştir¹⁰⁰⁴.

Milli İbrahim Paşa'nın Yemen'e 2 alay göndermesi istendiği halde gitmeye yanaşmaması ve aradan fazla geçmeden başka kuvvete ihtiyaç kalmadığı şeklinde önceki emrin iptal edilmesinin konuyla ilgili Paşa'ya ve askerlik mesleğiyle ilgili kendisine karşı hükümetçe bir yaptırım girişimini engellemiş olabilir¹⁰⁰⁵. Ancak yaşanan bu durumlar merkezde Paşa'nın aleyhine ileride onu tasfiyesine götüren ve ona karşı muhalif ortamı oluşturan önemli aşamalardan birini oluşturduğu söylenebilir.

Bu arada Milli İbrahim Paşa'nın devlete bağlılığın dışında bir hakimiyet arayışı şeklinde niyeti olduğunun ve sadakatının ciddi biçimde sorgulandığı ve Sadrazam'a kadar taşınan dikkat çekici bir olay yaşanmıştır. Vali Muavini Mina Efendi aşar ihalesi için Yenişehir Nahiyesi'ne ve Siverek'e memur olarak gönderilmiştir. Milli İbrahim Paşa'nın bulunduğu *Kanikan* mevkiinde kendisiyle olan karşılaşmalarında Mina Efendi Paşa ile bir mülakat gerçekleştirmiştir. Görüşme sırasında Mina Efendi, Paşa'nın sağ elinin küçük parmağında gümüşü andıran platinden halkası kesilerek sonradan parmağına göre ayarlanan yüzük şeklindeki mührü gözüne çarpar ve nereden aldığını sorar. Paşa tebessümle: *“görüyorsun ya ortasında İbrahim yazılıdır. İstanbul'dan aldım”* demesine rağmen mührün kime ait olduğunu sorunca, Paşa: *“Mısırlı Mehmed Ali Paşa'nın mahdumu İbrahim Paşa'nın mührü” olduğu ve yaptırıp takması da “hem kendi namında hem de tarihçe maruf bir zatın mührü” bulunduğundan ileri geldiğini ve antikadan ma'dud husrev-i şahane kılınca eline geçirerek şevket-meab efendimiz hazretlerine takdim eylediğini ifade etmiş ve meşhur dediği zatın mesleğini takip edeceğini zımnen anlattırıştır.”* Mina Efendi bu olayı Paşa'nın vilayet ahalisinin

bulduğu gibi....ötedenberi yaylası bulunan Karacadağ'a gitmeyip de Ma'mure'ye kadar sokulması calib-i şikayet-i mevaddan olub muma ileyhin Yemen'e gitmemeye sebep göstermek için aşiretini dağınık bir halde bulundurmakta olduğu...” Bab-ı Ali Daire-i Sadaret Amedi Divan-ı Humayun 1013, Sadrazam Fethi imzasıyla, BOA., **Y.A.HUS.**, 490/13, 20 Ca 1323/23.07.1905.

¹⁰⁰⁴ Çakaloğlu, “Yemen İsyanı ve Trabzon Redif Taburu 1905-1906”, s. 110-111.

¹⁰⁰⁵ “...kendisi asker sınıfından memur olup memuren gönderildiği mahalle gitmekten kaçınmış bu hareketi askeri kanun nizamına göre kanunsuz ve geçmiş tecavüzlerinin tahkikatı ve buna dair tedbirler alınması için Diyarbekir'e gelmekten kaçınmıştır...sadakate ve kulluğa yakışmayan bu mezalim müessir bir tedbirle durdurulmazsa daha büyük bir gailenin ortaya çıkması muhakkak olduğu ve önceki vesayaya binanen ne yapılması gerekiyorsa aşairin bir gailisine meydan vermeden hemen yapılması hususu.” Sadaret-i Uzma Mektubi Kalemi, 4. Ordu-yı Hümayun-ı Müşiriyeti'ne Şifre Telgraf, BOA., **BEÖ.**, 2664/199794, 1 Eylül 1321/14.09.1905.

ekserisinin Milli Aşiret'ine mensub ve bunun da güya resmi evraklara dayandığını iddia ederek böylece ahalinin tümünü kendisine tâbiyyetle tasavvuruna hizmet ettirmek arzusunda olduğu biçiminde yorumlamıştır. Bunun dışında yaptığı bir tesbite göre, Paşa'nın bir müddetten beri etraftaki aşiretleri birbirlerine tahrike teşvik ederek ağaları zayıflatarak kendisine tâbi kılarak gücü kendisinde toplama siyaseti güttüğü ve ağnam ve a'şardan cüz'i bir miktar göstererek çoğunluğunu da kendi servetine geçirdiği aşikardır. Mina Efendi, Milli Aşireti'nin elinde ateşli silahların bulunmasıyla müşirlik ile vilayetin emirlerini kulak asmayarak hareket etmesinin bu iddiasını ispatlamaya yettiğini belirtmektedir. Şayet bu durum devam eder de tedbir alınmazsa ahaliyi tamamıyla kendisine bağlayacağı konusunda hükümeti ikaz etmiştir¹⁰⁰⁶. Mina Efendi, Milli İbrahim Paşa'nın Mısır İsyanı ile Mısır'ın hükümranlılığı meselesiyle Osmanlı'yı meşgul etmiş olan Kavalalı Mehmed Ali Paşa'ya gönderme yaparak meselenin bir hakimiyet mücadelesine doğru evrilmeye doğru gittiği şeklinde bir benzetmeyle konunun ciddiyetini zekice bir metodla hükümete hatırlatma yolunu tercih etmiştir. Konu Sadrazam'ın dikkatini çekmiş; Mina Efendi'nin tesbitlerinin incelenmesi için Vilayet ve Seraskerlik'e gerekli tebliğler yollanmıştır¹⁰⁰⁷.

Ayrıca bir müddet sonra Milli İbrahim Paşa'nın hakkında yürütülen ve devam eden sorgulamada Diyarbekir Vilayeti'ne gelerek savunma yapması ve sorgulamaya katılması çağrısına bahane üretmek herhangi bir cevap da beklemeden çöle inmesini Vilayet, Paşa'nın soruşturmayı sonuçsuz bırakma amacı güttüğü şeklinde merkeze bildirmiştir. Seraskerlik makamı ise Paşa'nın mahkemeye alınması için gerekenin yapılması konusunda görüş belirtmiştir¹⁰⁰⁸. Milli İbrahim Paşa'nın hakkındaki sorgulamaya katılmaması onunla ilgili "*Bedirhan Paşa vaktiyle devletin başına gaile açmış olduğu gibi bunun da ahval ve harekatı*" oraya varıyor, şeklinde Bedirhan

¹⁰⁰⁶ Huzur-ı Sami-i Vilayetpenahi'ye, Vilayet Muavini Mühür Mina'dan telgraf, BOA., **Y.A.HUS.**, 491/97, 25 Temmuz 1321/07.08.1905.

¹⁰⁰⁷ Diyarbekir'den Der Ali'ye, Diyarbekir Vilayeti'nden varid olan Şifre Telgrafname, Diyarbekir Valisi Nazım imzasıyla çekilen telgraf için bkz. BOA., **Y.A.HUS.**, 491/53, 28 Temmuz 321/10.08.1905; Diyarbekir Vilayeti Mektubî Kalemi, Huzur-i Sami-i Hazret-i Sadaretpenahi'ye, Diyarbekir Valisi (Mühür: Es-Seyyid Mehmed Nazım), BOA., **Y.A.HUS.**, 491/97, 8 C 323/10.08.1905; Bab-ı Ali Daire-i Sadaret Amedî Divan-ı Humayun 1180, Sadrazam imzasıyla, BOA., **Y.A.HUS.**, 491/26, 9 C 323/11.08.1905.

¹⁰⁰⁸ Makam-ı Ser-Askeri, Mektubi Kalemi, Hususi, Bab-ı Ali'den Mevrud 5 N 1323 tarihli telgrafnamenin suretidir. BOA., **Y. MTV.**, 280/47, 5 N 1323/03.11.1905.

Paşa'nın isyanını ve ona karşı izlenen tasfiyeyi hatırlatan düşünceler en üst makamlarda tartışılmaya başlanmıştır¹⁰⁰⁹.

Milli İbrahim Paşa'ya karşı oluşan bu olumsuz tabloda ondan taraf çıkan yine bağlı bulunduğu 4. Ordu Müşiri Zeki Paşa olmuştur. Zeki Paşa: “*Diyarbakir’e ulaşan heyetin kimlerden oluştuğu ve nereden geldiklerine dair ordunun hiçbir malumatı yoktur. Bununla birlikte Diyarbakir ahalisinin İbrahim Paşa aleyhine pek şiddetli kötü fikir besledikleri ve söz ayaktakımına kaldığı, o vakit Hamidiye Liva Kumandanlığı’na bildirildiği gibi bu mahzur İbrahim Paşa tarafından dahi dile getirilmiştir. Şu halde heyetin İbrahim Paşa’nın bulunmasında mahzur olmayan başka bir mahalle giderek vazifelerine orada başlamaları lazım geldiği arz olunur.*” şeklinde büsbütün İbrahim Paşa aleyhine olan meseleyi bir nebze hafifleten başka sebepler ortaya koymuştur¹⁰¹⁰. Seraskerlik meseleyi Zeki Paşa’nın çizdiği yöntemle çözülmesi için heyetin başka bir mahalde toplanması fikrini benimseyerek bu doğrultudaki talep Bab-ı Ali’ye iletilmiştir¹⁰¹¹. Sadaret meselenin bu şekildeki halli ile ilgili olarak Diyarbakir Vilayeti Vekaleti’nden görüş sormuştur¹⁰¹². Diyarbakir Vali vekili Ferik Bahri cevaben: “*...İbrahim Paşa Diyarbakir’den başka bir mahalle gelebileceğini yazıp bu konudaki yazışmaların sonucunu beklemesi gerekirken çöl tarafına gitmiştir. Haleb’ten gelen memurlar da tül-müddet Diyarbakir’de bulduklarından artık beklemelerinin faydasız olacağını beyanla mevcut evrak üzerine tedkik ve tahkikat yaparak netice-i tedkik ve tahkiki müşterek olarak rapor haline getirerek posta yoluyla geçen hafta Huzur-ı Samiye-i vekaletpenahileri’ne yollamışlardır.*” Paşa’nın neticeyi beklemeden çöl tarafında hareket etmesi işi spnuçsuz bırakmak amacına dayandığı ve müşterek tanzim edilen raporlara göre bir muamelenin icra edilmesinin uygun olacağı görüşünü bildirmiştir¹⁰¹³.

¹⁰⁰⁹ “*Bedirhan Paşa vaktiyle devletin başına gaile açmış olduğu gibi bunun da ahval ve hareketi varıyor. Muhteviyatı fevkalade şayan-ı dikkat bulunduğundan bir suretinin arzıyla beraber Meclis-i Mahsus’a*” Bkz. BOA., **BEO.**, 2626/196908, 15 Ş 1323/15.10.1905.

¹⁰¹⁰ Makam-ı Seraskeri Mektubi Kalemî Hususi, Erzincan 4. Ordu-yı Hümayun Müşiri Zeki Paşa Hazretleri’nden mevrud fi 8 Te 1321/21.10.1905 tarihli şifreli telgrafnamenin suretidir., BOA., **BEO.**, 2696/202173, 8 Te 1321/21.10.1905.

¹⁰¹¹ “*...Diyarbakir ahalisinin İbrahim Paşa aleyhine pek şiddetli kötü fikir besledikleri için heyetin İbrahim Paşa’nın katılımında mahzur olmayan başka bir mahalle giderek çalışmaya başlamaları gereklidir... Bab-ı Ali’ye yazılmış olmakla emir ve ferman hazreti mine’l-emrindir.*” Makam-ı Seraskeri Mektubi kalemî Hususi, Serasker Rıza, BOA., **Y.PRK.ASK.**, 233/85, 25Ş1323/25.10.1905.

¹⁰¹² Sadaret-i Uzma Mektubi Kalemî, Diyarbakir Vilayeti Vekaleti’ne Şifre, bkz. BOA., **BEO.**, 2696/202175, 17Tev1321/30.10.1905.

¹⁰¹³ BOA., **Y.A.HUS.**, 495/27, 19 Te 321/01.11.1905.

Sadrazam, “*Milli İbrahim Paşa hakkında tahkikat için Haleb’den Diyarbekir’e gelen heyetin Vilayet merkezine davetine icabetten imtina ederek itaatsizliğine bir delil göstermiştir. Bundan evvel mesai-i ahvalini tahkik için 2 defa tahkik heyeti gönderilmiş iken hakkında müessir bir muamele yapılmamasından dolayı cüretini artırarak mezalim-i i’tisafatını son dereceye vardiğinden*” vilayetteki huzursuzluk halinin devamı tehlikeli ve şikâyetlerin haklı görüldüğünü, Paşa’nın mahkemeye alınarak cüretinin sınırlandırılması ve gereğinin yapılması için Seraskerlik’e kesin bir dille tebliğ etmiştir¹⁰¹⁴.

Meselenin ciddiyeti gitgide artarken vaziyetin iyiden iyiye aleyhine döndüğünü görmesiyle birlikte Milli İbrahim Paşa kendisini savunmak durumunda hissetmiştir. Kendisi hakkında bir dizi atılı ithamlar hakkında açıklama gereği duymuş; bunlar arasında bir süre önce Diyarbekir’den Maden Sancağı taraflarında kendisine atfedilen tecavüzkarane hareketlerin, Avrupa basınında Ermenileri haklı göstermek için bir delil olarak sunulmasına sebep olduğu şeklindeki suçlamaları reddetmiştir. Müteneffizanın bizzat kendilerinin “*Ermeni meselesinde melanîyetleri tahrik ettikleri ve ortak failleri oldukları*” halde, Diyarbekir Konsoloslukları’na Milli Aşireti aleyhine müracaat etmelerine içerlemiş; Vilayet çevresi, Maden Mutasarrıflığı ve Siverek Kazası’nı bu konuda teşvik ve ifsad ederek buralarda bulunan bağlara girilmediği halde girilmiş gibi göstererek birkaç deve sahiplerinin 80 lira zarar ettiğini belirtmiştir. Meselenin Diyarbekir eski valisinin müteneffizan ve ahali ile birlik olup eski düşmanlıklarına bağlı olarak *Tahkik Heyeti*’nde bulunan *Halebli Mer’i Paşa ve Urfalı Abdurrahman Efendi* ile tahkikat yapılmaksızın, aralarında özel bir tertible kendi bildikleri üzere beyan ettiklerini ileri sürmüştür. Ancak tarafsız bir mahalde ya da usulünce suç mahalline gelerek tahkikat yapılması gerektiği cevaben telgraf yazdıysa da bir sonuç alınmadığını iddia etmiştir. Böylece birkısım zulümkârın hakkında yaptığı hakaret ve taarruzları karşısında hukukunun muhafazası için çektiği telgraflarından bir fayda görmediğini de eklemiştir. Bu zulümkarların davayı bu şekilde sürüncemeye bırakarak uzun bir müddete yaymaları yaklaşan kış mevsimi ile 5-6 yüz hanenin çöl ortasında yevmiyeye muhtaç bir şekilde telef olacağını belirterek kendini savunmaya çalışmıştır. Ayrıca *Diyarbekir müteneffizanı, mütehayyizanı, ahalisi, jandarması ve seyyaresiyle askeri tüm tarafların tümünden Milli Aşireti’ne karşı birleşerek zulümde bulunmalarının sabık valinin*

¹⁰¹⁴ Bab-1 Ali Daire-i Sadaret Amedî Divan-ı Hümayun 1853, Sadrazam imzasıyla, bkz. BOA., Y.A.HUS., 495/38, 22 Te 321/04.11.1905; Makam-ı Seraskeri Mektubi Kalemi Hususi, Serasker Rıza, Y.MTV., 280/35, 24Te1321/06.11.1905.

Haleb'e giderken müteneffizan ile ittifak ederek tenbihle Bahri Paşa'yı vekil tayin etmesiyle, bizzat valinin sebebiyet verdiğini iddia etmiştir. Aşiret'e karşı eskiden beri var olan düşmanlıklara göre hareket edildiğini ve tahkikatla görevlendirilen Halebli Mer'i Paşa ile Urfalı Abdurrahman Efendi'nin de emniyetin olmadığını bahane ederek usulsüz biçimde olay mahalline gelmeden tahkikat raporunu kendi aralarında hazırladıklarını belirterek tepki göstermiştir¹⁰¹⁵.

Bab-ı Ali'den Seraskerlik makamına yazılan cevaptan, Milli İbrahim Paşa'ya olan inancın sarsıldığı ve savunmasına itibar edilmediği anlaşılmaktadır. Paşa'nın "*Urfa ve Haleb taraflarında yerli ve ecnebi birçok eşhasın tazallumatına sebep olan tecavüzat ile çend sene mukaddem Mardin cihetlerinde vukubulan mücadelat ve Diyarbekirlilerin şikayatını müeyyed vekayi'den ve her sene teceddüid edegelen şu tecavüzatdan hükümet-i seniye ma'nen ve maddeten mutazzarrır olub ahval-i müşteka-bahanın devamı bilahare oraların asayişini tehdid edeceği ve **Bedirhan Paşa vukuatı gibi hadisat-ı elîmeye sebep olabileceği** ve müddet-i medîdeden berü feryad-ı hükümet-i seniyeden istimdad eden ahali-i mahallinin tazallumatına cevap olacak bir muamele-i adaletkarane iraeşi lazımeden bulunduğu cihetle evvel ve ahir vukua getirdiği tecavüzat ve i'tisafatdan dolayı Paşa-yı muma ileyhin bir Divan-ı Harb huzurunda icra-yı mahkemesi vecaibden olduğundan Paşa-yı muma ileyhin tezviratına ordu-yı humayun müşiriyet-i celilesinin müsamahasına bakılmayarak ber vech-i işar-ı sabık icab eden muamelenin tesri-i ifası"* istenmiştir¹⁰¹⁶. Bab-ı Ali, Milli İbrahim Paşa'nın hareketlerini ikinci defa Bedirhan Paşa ile özdeşleştirmiş; Heyet-i Tahkikiye'den gelen davete hemen icabet ederek bizzat iddiaların aksini ispat etmesi gerektiği halde bilakis bunu yapmaması, iddiasının aksini ispat ettiğini ve *Diyarbekir eski Valisi Nazım Paşa'nın Paşa aleyhindeki tesir-i nüfuzunun da açıkça asılsız olduğunu kesin bir dille belirtmiştir*. Bab-ı Ali, Paşa'nın bunca saldırıları ve zulümlerinden dolayı artık Divan-ı Harb'te yargılanmasını ve bağlı bulunduğu 4. Ordu Müşirliği'nin bu konudaki müsamahasına bakılmamasını özellikle vurgulamıştır. Hükümet, Paşa'nın Hamidiye bağını kullanarak Müşirlik'in koruma

¹⁰¹⁵ Sadaret-i Uzma Mektubi Kalemî, 4. Ordu-yı Hümayun-ı Müşiriyeti'ne Şifre Telgraf, BOA., **BEO.**, 2664/199794, 1 Eylül 1321/14.09.1905; Makam-ı Ser-askeri Mektubi Kalemî Hususî, Milli Aşireti Reisi Hamidiye Mirlivası İbrahim P'dan Mevrud Telgrafnamenin Mevrud Telgrafname'nin Suretidir., BOA., **Y.MTV.**, 280/47, 1323N11/09.11.1905.

¹⁰¹⁶ Makam-ı Ser-askeri Mektubi Kalemî Hususî, Bab-ı Ali'den mevrud 18 N 1323 tarihli Tezkire-i Samiye'nin suretidir., BOA., **Y.MTV.**, 280/102, 18 N 1323/16.11.1905; Sadaret-i Uzma Mektubî Kalemî, Sadaret-i Uzma Mektubî Kalemî, BOA., **BEO.**, 2705/202813, 6 Ts 1321/19.11.1905.

zırhından bu kez yararlanmasının önüne geçilmesi gerektiği ifadesiyle, bu ana kadar Müşirlik'in Hamidiye sayesinde Paşa'yı koruduğunu da ifade etmiş olmaktadır.

Bu arada Nazım Paşa yerine Diyarbakir Vilayeti Valiliği'ne vekalet eden XV. Fırka Kumandanı Ferik Bahri Paşa, vilayetin Milli Aşireti'nin saldırılarından korunması için aldığı tedbirlerden birinde, şehre yasak silah ve muharebe eşyalarının girmesini engellemek için polis ve jandarmalara arama emri vermiştir. Bu aramalardan birinde durdurulan bir ağnam tacirinin heybesinde kurdelalara sarılı bazı çocuk oyuncakları, bir kadının fotoğrafları ve bir de pusula bulunmuştur. Bu pusulada: “*Sevgili Almanya İmparatorumuz hazretlerinin resmi olub utufiyetlü İbrahim Paşa Hazretleri'ne*” ve kadın fotoğrafının altında da: “*Utufetlü İbrahim Paşa Hazretleri tarafından tevcih olunan Marta Hanım'dan Utufetlü Asimetlü Şemsiye Hanımefendi Hazretlerine*” yazılı olduğu ve İbrahim Paşa'ya hediye olarak götürülmek üzere Halep Almanya Konsolosu'nun akrabasından olan kadın tarafından kendisine verildiği ve bu kadın Ramazan'dan yirmi gün evvel Urfa'ya ve oradan İbrahim Paşa'nın yanına gelip Paşa'nın kendisine hediye edilen kısağa karşılık kendisi de bu eşyaları gönderdiği, tüccarın ifadesinden anlaşılmıştır. Bahri Paşa, İbrahim Paşa'nın gerek yabancılarla kurduğu bu tür ilişkilerin önünü almak gerekse Milli Aşireti'nin saldırılarının önünün alınması için İbrahim Paşa'nın vilayete aldırılması teklifinde bulunmuştur. Diyarbakir Vilayeti dahilinde bulunan Hamidiye Hafif Süvari Alayları'nın emir, idare ve inzibatlarına bakmak üzere Mardin'de ikamet etmekte olan Hamidiye Mirlivası heyetiyle beraber merkez vilayete celb ve ikamet ettirilmekte olduğunu belirterek şayet, İbrahim Paşa da Diyarbakir'e alınarak bu heyet nezdinde bulunur ise o vakit efrad-ı aşair dahi Diyarbakir'e reisleri nezdine gelip giderek ve bu suretle yavaş yavaş hükümete alınarak saldırıların önü alınmış ve şikâyetlerin de arkasının kesileceğini merkeze önermiştir¹⁰¹⁷.

Milli İbrahim Paşa'nın Diyarbakir'de hakkında yapılan şikâyete mahsus muhakemesinin yapılması için, Muş ve havalisi kumandanı *Ferik Salih Paşa*'nın riyasetinde azası *Mirliva Mustafa Naim, Hacı Salih, İshak* ve *Erkan-ı Harbiye Mirlivalarından Salih* ve *Cemal Paşalarla Miralay Seyyid Bey*'den oluşan bir *Divan-ı Harb*'in Diyarbakir'de teşkil edilmesi için Hilafet makamından izin talep edilmiştir. Belki de bu talebin gerçekleşmesi için olsa gerek Vali Nazım Paşa'nın yaptırmış olduğu

¹⁰¹⁷ Yıldız Sarayı Humayunu Başkitabet Dairesi'ne, Diyarbakir Vilayeti'nden Şifre, Diyarbakir Vali Vekili On beşinci Fırka Kumandanı Ferik Bahri imzasıyla, BOA., **Y.MTV.**, 280/114, 8 Ts 1321/21.10.1905.

tahkikattan bazı sonuçlar da bu izin talebine eklenmiştir. Bunlar arasındaki zabıta jurnallerine göre, İbrahim Paşa'nın 105 köyü takriben 15 bin lira zarara uğrattığı, 5-10 seneden beri aşiretiyle beraber “*Diyarbakir, Haleb, Musul Vilayetleriyle Zor Sancağı'ndan Haleb'e inmiş olduğu, Aşair ve Urban ve Ekrad tarafından işlenen cinayet, katillerde bizzat bulunmuş hiçbirinin kendisinin tertibi teşviki haricinde olmadığı*” belirtilmiştir. “*İbrahim Paşa'nın yalnız emval-i menkulesi bir milyon lira civarında olup bunun büyük bir kısmı mağsubat ve bakiyyesini de kapatma*¹⁰¹⁸ suretiyle almakda olduğu a'sârıyla memurîn-i hükümete ta'dad etdirmeyerek sahiblerinden tamamen isti'fa edegelmekte olduğu” bilgileri de eklenmiştir¹⁰¹⁹. Ancak çok geçmeden 4. Ordu Müşiri Zeki Paşa tarafından Bab-ı Ali'ye Milli İbrahim Paşa hakkında evvel ve ahir şikâyetlerin asl-ı esasının olmadığına ve hasımlarının tertibi olduğuna dair O'nu koruyan ve savunan bir şifreli telgraf gönderilmiştir¹⁰²⁰. Bu da Paşa'nın Hamidiye mensubiyeti ile Zeki Paşa tarafından sürekli biçimde korunduğuna dair Diyarbakir ve havalisindeki Paşa'nın şikâyetçilerinin ifadelerini doğrular niteliktedir¹⁰²¹.

3.8. İkinci Telgrafhane Baskını 1907 - Ziya Gökalp ve İttihad Terakki Diyarbakir Şubesi

1905 senesinde halkın ilk Telgrafhane işgali ile gerçekleşen kalkışmasının ardından esaslı bir cezaya tâbi tutulmayarak cüretini devam ettiren Milli İbrahim Paşa'nın saray tarafından tutulması, şikâyetlerin fayda vermemesi gibi gerekçeler halkta bezginlik, telaş, korku ve öfke oluşturmuştur. İlk hadisede olduğu gibi Diyarbakir'deki halkın bu öfkesini yönlendirmek üzere Ziya Gökalp ileri atılmıştır¹⁰²².

Gerçek ismiyle *Mehmed Ziya*, bazı müstear isimleriyle *Ziyaeddin*, *Tevfik Sedat*, *Demirtaş*, 1911'de kullandığı *Gökalp*¹⁰²³, ve telgraf olayında kullandığı ismiyle “*Eşraf'dan Ziya*¹⁰²⁴” 1899 senesinden itibaren Diyarbakir'de gençleri başında

¹⁰¹⁸ Eşyaya el koyma anlamında hasr ve tevkif olunma, bkz. Şemseddin Sami, **Kamus-i Türkî**, Çağrı yay., İstanbul 1995, s. 1051.

¹⁰¹⁹ Makam-ı Seraskeri/Muhakemat Dairesi, BOA., **Y. MTV.**, 283/23, 22 Za 323/23.01.1906.

¹⁰²⁰ Bab-ı Ali Daire-i Sadaret-i Uzma Şifre Kalemi, 4. Ordu-yı Humayun Müşiriyet-i Celilesi'nden varid olan şifre telgrafname, 4. Ordu Müşiri Mehmed Zeki imzasıyla bkz. BOA., **BEO.**, 2772, 207852, 11Şubat 1321/24.02.1906.

¹⁰²¹ Gökalp, **Şakî İbrahim Destanı ve Bir Kitapta Toplanmamış Şiirler**, s. 131.

¹⁰²² Beysanoğlu, **Ziya Gökalp'in İlk Yazı Hayatı 1894-1909**, s. 150.

¹⁰²³ Enver Behnan Şapolyo, **Ziya Gökalp, İttihat ve Terakki ve Meşrutiyet Tarihi**, Güven Basımevi, İstanbul 1943, s. 11, 72; Gökalp, **Şakî İbrahim Destanı ve Bir Kitapta Toplanmamış Şiirler**, s. 15, dp. 30.

¹⁰²⁴ Makam-ı Seraskeri Mektubi Kalemi Hususi, Diyarbakir merkezinden Bab-ı Ali'ye mevrud 4 Ts 323 (17Kasım1907) telgraf suretidir. “*Eşrafdan Ziya*” ismiyle Ziya Gökalp ve bir kısım eşrafın yanında

toplayarak bir cemiyet kurarak, bu cemiyetle toplumdaki istibdad taraftarlarına ve Milli İbrahim Paşa'ya karşı faaliyetler düzenlemiştir¹⁰²⁵. Daha 1890 senesinde aralarında Abdullah Cevdet'in de bulunduğu birkaç kişi tarafından kurulan İttihad ve Terakki Cemiyeti, faaliyetlerini İstanbul, Mısır, Paris ve Selanik'te yoğunlaştırmıştır. Dr. Abdullah Cevdet'in Diyarbakir'e doktor olarak gittiği sıralarda Ziya Gökalp'i etkileyerek cemiyete dahil etmiş olması, Gökalp'in Diyarbakir'de istibdad rejimi ve taraftarlarına karşı gençleri organize etmesinde önemli bir rol oynamıştır¹⁰²⁶.

1908'de II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İttihad ve Terakki Cemiyeti'nde imtiyazlı bir konuma sahip olan Ziya Gökalp¹⁰²⁷, Milli İbrahim Paşa ile ilgili telgraf hadiselerine de değindiği ve kitap olarak basılan ilk eseri olan “*Şakî İbrahim Destanı*” isimli bir manzum eser kaleme almıştır¹⁰²⁸. Bu eserde, “*Bu manzumelerin nâzımı, Milli Aşireti Reisi'nin yaptığı ve yaptırdığı zulümlerin hemen hepsine şahid olmuş ve ilhamını meşhûdatından almıştır. Telgrafhane Vak'ası'nda İttihad ve Terakki Şu'besi'nin teşekkül ve idaresini eline almış ve Harbiyye Nezareti'ni, İbrahim daha Şam'da iken tevkif ve firarında on üç mevki'den yolu üzerine ve Viranşehir'e kuvvet sevk ettirilmesine Cem'iyet vasıtasıyla mecbur etmiştir*”, diyerek Paşa'nın tasfiyesindeki rolünü ve İttihad Terakki'nin etkisini açıkça belirtmiştir¹⁰²⁹.

23 Temmuz 1908'de Meşrutiyet'in İlanı Diyarbakir'de büyük bir heyecan oluşturmuş; hürriyet fikriyle gösteriler yapılmıştır. Bunların başında Ziya Bey olup O'nun daha önce bazı arkadaşlarıyla gizli olarak kurduğu Cemiyet, bir iki gün sonra “*Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Diyarbakir Şubesi*” olarak ortaya çıkmıştır. Cemiyet'in Diyarbakir şubesinin ilk mensubları şunlardır: *Mehmed Ziya (Ziya Gökalp), Attar-zâde Hakkı, Erzurumlu Yüzbaşı Mazhar, Reji Müdürü Abbas Fadlı, Mîrîkâtibi-*

meşayih, imam, ulema ile Rum Metropolidi, Ermeni Katolik ve Keldani Metropolidi, Süryani Katolik Murahhası ve Hahambaşı gibi dinî ve kanaat önderleriyle birlikte toplamda 99 şahsın imzalarıyla çekilen telgraf için bkz. **EK XVIII**: Eşrafdan Ziya ile birlikte 99 şahsın Milli İbrahim Paşa'dan Şikayet Telgrafi, BOA., **Y. MTV.**, 303/123, 4 Ts 323/17.11.1907.

¹⁰²⁵ Şapolyo, **Ziya Gökalp, İttihat ve Terakki ve Meşrutiyet Tarihi**, s. 43-44.

¹⁰²⁶ Şapolyo, **a.g.e.**, s. 43, 49-50; Beysanoğlu, **Ziya Gökalp'in İlk Yazı Hayatı**, s. 12-13.

¹⁰²⁷ Şapolyo, **a.g.e.**, s. 70-71.

¹⁰²⁸ Ziya Gökalp, manzum eseri ilk olarak dayısı Pirinççizade Arif Efendi'nin evinde okumuş ve II. Meşrutiyet'i ilanı sırasında kitaba düştüğü “*Re's-i sene-i Hürriyet 10 Temmuz sene 324*” notuyla (23.07.1908)'de Vilayet Matbaası'nda bastırmıştır. Bkz. Gökalp, **Şakî İbrahim Destanı ve Bir Kitapta Toplanmamış Şiirler**, s. 30-31; Beysanoğlu, **Ziya Gökalp'in İlk Yazı Hayatı 1894-1909**, s.149-150; Gökalp, ayrıca kitabın satış gelirini Diyarbakir ITC'ye hibe ettiğini belirtmiştir. Bkz. “*Şakî İbrahim Destanı, Osmanlı İttihad ve Terakki Cem'iyeti Diyarbakir Merkezi Menfa'atine tab'ettirilmiştir, 2 Gurus, Diyarbakir 1324*” (1908). Beysanoğlu, **Ziya Gökalp'in İlk Yazı Hayatı**, s. 68.

¹⁰²⁹ Gökalp, **Şakî İbrahim Destanı ve Bir Kitapta Toplanmamış Şiirler**, s. 30-31.

zâde Ahmed Cemil, Cercis-zâde Yusuf, Yasin-zâde Şevki (Ekinci), Özdemiroğlu Kemal Şekip, Mustafa Akif (Tütenk), Velibaba-zâde Veli Necdet (Süngüsutay), Müftü-zâde Şeref (Uluğ), Zaza-zâde Mustafa, Lâ'li-zâde Mustafa, Yüzbaşı Eşref. İlk beş zat, birinci İdare Heti'ni teşkil etmişlerdir. İlk “*Murahhas-ı Mes'ul*” Ziya Bey'dir. O'nun ayrılmasından sonra yerine *Attar-zâde Hakkı Bey* geçmiştir¹⁰³⁰. Ziya Gökalp, Diyarbakir'de bu üyelerle kurduğu İttihad ve Terakki Cemiyeti şubesi vasıtasıyla Milli İbrahim Paşa'nın tasfiyesinde önemli bir rol oynadığını bizzat ifade etmiştir. Bu da II. Abdülhamid destekçisi eski rejim yanlısı Milli İbrahim'in, Meşrutiyet destekçisi yeni rejimi yanlısı Ziya Gökalp'le Diyarbakir ve çevresi üzerinden başlayan tasfiye sürecini başlatan önemli bir aşamayı oluşturmuştur.

Ziya Gökalp, halkın Milli İbrahim Paşa'ya karşı zaten teyakkuzda olan telaş ve korkusunu yönlendirmek üzere ortaya atılmıştır. Eşraftan Pirinççizade Arif Efendi, Yasinoğlu Şevki (Ekinci), Cizrelioğlu Aziz, Hacı Kadiroğlu Rıza, Müftü Lebîbzade Subhi Efendi ve bunlara sonradan katılan Nakibü'l-Eşraf Hacı Mesud Bey'in evinde toplanarak isyan üzerinde karar birliğine varmışlardır. Dönemin valisi Hasan Fehmi Bey, evinde dinlenmesini gerektirecek derecede hasta olduğundan ona vekalet eden Müftü Lebîbzade Subhi Efendi'de bu gruba katılmıştır. Bunun üzerine halk galeyana getirilerek telgrafhaneye baskın yapmak üzere yönlendirilmiş ve 1 Ts 1323/14 Kasım 1907 Perşembe günü ikinci defa işgal edilmiştir. Sultan'a İbrahim Paşa'nın tenkili ve cezalandırılması talepleri taşıyan birçok telgraf çekilerek Diyarbakir Telgrafhanesi 11 gün iletişime kapatılmıştır¹⁰³¹.

Ziya Gökalp'in isminin “*Eşrafdan Ziya*” olarak en başta, birçok eşrafın, Müslüman, Rum, Ermeni, Keldani, Süryani ve Yahudi din adamlarının da imzaladığı Bab-ı Ali'ye çekilen telgrafta: “*Hafif Süvari alaylarının sütun-ı hükümete katiyen faideleri olmayacağı İbrahim Paşa'nın Yunan Muharebesi'ne, Yemen'e ve Rezene'ye gitmemek için dürlü bahaneler icad etmesiyle sabitdir. Farz-ı mahal olarak bir faide-i müstefideleri melhuz olsa bile tasavvur olunan zamana kadar teb'a-i sadıkanın bir ferdi kalmayacağına ve bütün memalik harabe ve viran olacağı*” ifade edilmiş, “*sair alaylara*

¹⁰³⁰ Beysanoğlu, *Ziya Gökalp'in İlk Yazı Hayatı*, s. 14-15.

¹⁰³¹ Makam-ı Seraskeri Mektubi Kalemi Hususi, Diyarbakir Merkezinden Mevrud 5Ts1323 (18.11.1907) Tarihli Telgrafname'nin Sureti'dir. Müftü Subhi, Nakibü'l-eşraf Mesud, Eşraf'dan Mustafa, İki yüz otuz refiki imzalarıyla, BOA., *Y.MTV.*, 303/123, 5 Ts. 323/18.11.1907; Beysanoğlu, *Ziya Gökalp'in İlk Yazı Hayatı*, s. 150-151; Ziya Gökalp, *Şaki İbrahim Destanı ve Bir Kitapta Toplanmamış Şiirler*, Haz: Şevket Beysanoğlu, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1976, s. 132-133; Şapolyo, *Ziya Gökalp, İttihat ve Terakki ve Meşrutiyet Tarihi*, s. 43; Esmâ Ocak, *Bir Filozofun Özel Yaşamı Ziya Gökalp*, s. 46-49.

ve asi aşiretlere misal-i ibret olmak üzere İbrahim Paşa ile evlatlarının ref'i rütbe ve teb'idlerini istirham ve telgrafhanede intizar eyleriz" diyerek telgrafhaneyi terk etmeyeceklerini belirtmişlerdir EK XVIII¹⁰³². Milli İbrahim Paşa'nın Vilayet sınırlarından uzaklaştırılması, yok talep edilen O'nun devamı ise, "Diyarbakir ahalisinin Rumeli'ye muhaceretine müsaade" edilmesi gibi türlü içerikteki telgrafları sistematik biçimde başka telgraflar izlemiştir¹⁰³³.

Nakibü'l-Eşraf Hacı Mesud Bey ve Müftü Subhi Efendi'nin bilahare Şeyhülislamlık makamına yazdığı telgrafta, Milli İbrahim Paşa'ya dair Cevdet Paşa tarihinin altıncı cildinde malumatı yer alan dedesi Timur'a atfen onun gibi isyan peşinde olduğunu ima ederek, vergi vermediği gibi 100 bin lira varidatı devlete ve birkaç yüz bin lira ahaliye hasarı olduğunu halkın Diyarbakir'e aç ve çıplak vaziyette iltica ettiklerini belirterek, önceki telgraflardaki gibi Paşa'nın vilayetten aldırılmasını talep etmişlerdir¹⁰³⁴. Müftü Subhi ayrıca yüz kırk ulema, meşayih, eşraf ve ahali adına doğrudan Sultan'a iletmek üzere Yaver-i Ekrem Müşir Edhem Paşa'ya ve Sadaret'e hitaben hukuklarını korumak amacıyla üç gündür telgrafhanede bekleyen kullara merhamet edilerek isteklerinin yerine getirilmesini istirham etmiş, aksi takdirde dağılmayacaklarını da belirterek kararlılıklarını vurgulamıştır¹⁰³⁵. Bununla da

¹⁰³² Bkz. EK XVIII: Eşrafdan Ziya ile birlikte 99 şahsın Milli İbrahim Paşa'dan Şikayet Telgrafı, Makam-ı Seraskeri Mektubi Kalemi Hususi, Diyarbakir merkezinden Bab-ı Ali'ye mevrud 4 Ts. 323 (17.11.1907) telgraf suretidir., **Eşraf'dan Ziya**, Eşraf'dan Rüşdi, Meşayihden Ömer, Şükri, İmam Tevfik, Mahmud, Ulemadan Çelebi, Eşraf'dan Abdulgani, Eşraf'dan Mehmed, Eşraf'dan Yusuf, Eşraf'dan Abdülaziz, Eşraf'dan Zülfikar, Mahmud Ali, Abdülvahhab, Ahmed, Fethullah, Eşraf'dan Kasım, Eşraf'dan Nedim, Eşraf'dan Ahmed, Eşraf'dan Mehmed ve On beş refiki, Fuad, Raif, Ali, Mehmed, Said, Nimet ve Kırk refiki, Rum Metropolit Vekili Şemas, Ermeni Katolik Andreas, Şoşol Smoil, Keldani Metropolit Selman ve On Refiki, Betros Süryani Katolik Murahhası, Hahambaşı Yakub, Cemil, 99 kişi imzalarıyla, BOA., **Y.MTV.**, 303/123, 4 Ts. 323/17.11.1907.

¹⁰³³ Makam-ı Seraskeri Mektubi Kalemi Hususi, Bab-ı Ali'ye Diyarbakir Merkezi'nden Mevrud Telgrafname'nin Sureti'dir., Ulemadan Mahmud ve Otuz dört rüfekası, BOA., **Y.MTV.**, 303/123, 4 Ts. 323/17.11.1907; Ulemadan Mahmud, Ulemadan Şükri, Keldani Keşişi Yusuf, Katolik Ermeni Murahhası Andreas, Keldani Metropolit Selmun, Mösyö Hahambaşı İshak ve Yüz refiki imzalarıyla, BOA., **Y.PRK.ASK.**, 252/8, 4 Ts. 323/17.11.1907; Makam-ı Seraskeri Mektubi Kalemi Hususi, Diyarbakir Merkezinden Mevrud 5Ts1323 (18.11.1907) Tarihli Telgrafname'nin Sureti'dir. Müftü Subhi, Nakibü'l-eşraf Mesud, Eşraf'dan Mustafa, İki yüz otuz refiki imzalarıyla, BOA., **Y.MTV.**, 303/123, 5 Ts. 323/18.11.1907; Diyarbakirden, Zat-ı Sami-i Sadaretpenahi vasıtasıyla Atebe-i Şahane'ye, Tilo-linyad (Telinyad?) karyesi Muhtarı Mehmed, Tilo-linyad(Telinyad ?) ahalisinden Mehmed, Cebare (Cibare?) Muhtarı Hasan, Otuz rüfekası ve Yirmi karye muhtarını imzalarıyla, BOA., **Y.A.HUS.**, 516/136, 6 Ts. 323/19.11.1907.

¹⁰³⁴ Diyarbakir'den, "Huzur-ı Celil-i Cenab-ı Meşihatpenahi'ye", "Şura-yı Devlet Riyaset-i Celilesine" "Hariciye Nezaret-i Celilesi'ne" Telgraf, Nakibü'l-eşraf Mesud, Müftü Subhi, Eşraf'dan Mustafa, İki yüz rüfekası imzalarıyla aynı içerikte birçok vekaletle çekilen telgraflar için bkz., BOA., **Y.MTV.**, 303/123, 5 Ts. 323/18.11.1907; BOA., **Y.PRK.ASK.**, 252/8, 5 Ts. 323/18.11.1907.

¹⁰³⁵ Diyarbakir'den, Yaver-i Ekrem Hazret-i Şehriyari Müşir Edhem Paşa Hazretleri'ne, Müftü Subhi ve Yüz kırk Ulema ve Meşayih ve Eşraf Ahali'den rüfekası imzalarıyla, bkz. BOA., **Y.PRK.ASK.**, 252/8, 6 Ts. 323/19.11.1907; Diyarbakir'den, Huzur-ı Samiye-i Sadaretpenahi'ye, Müftü Subhi ve Yüz

yetinmeyerek Sultan'ın yaveri Müşir Edhem Paşa'ya hitaben: “Şaki-i muma ileyh iki bin hane ve iki bin dükkani olan Viranşehir Kazası'nı şimdiye kadar vergi ve Defter-i Hakani'ce kayd ettirmemiş ve bunun vergisini rüsumatını kendi hesabına almakda bulunmuşdur ve Viranşehir'e merbut üç yüz kadar kurra-yı cesimeden elli altmış kadarının yüzde bir nisbetinde öşriyeti hazine kusuruyla kurra-yı sairenin a'şarını ve senede 20 bin lira derecesinde ağnamını hep kese-i irtikabına sokmaktadır. Bunun ile de kanaat etmeyerek on iki nahiyesi olan Siverek Kazası'nın ve Derik ve garb ve Çermik ve Ergani nahiyelerinin birkaç yüz kurrasının aşar ve ağnamının yirmide birini hazineye kusurunu ihtilas(çalma/hırsızlık) eylemekde kuyudat-ı resmiye ile müsbetdir. Merahim-i cihan-şümül Hazret-i Hilafetpenahi'den olarak “hayvanat-ı ehliye rüsumu” lağv ve afv buyurulduğu halde mezkûr kazalar ve nahiyelerce hayvanat-ı ehliye rüsumunu bu sene fukara ahaliden üç dört yüz müsellağ haşeratı vasıtasıyla cebren tahsil ettirdi.” şeklindeki iddiaları içeren tafsilatlı bir başka telgraf daha yollamışlardır¹⁰³⁶.

Konu Sadrazamlık makamına iletilmiş ve Sadrazam Milli İbrahim Paşa'nın acilen zulümden men edilmesi ile ilgili olarak askeriye gerekliliği tebliğlerin yapılmış olduğunu Hilafet Makamı'na belirterek meselenin Sultan Abdülhamid tarafından takip edildiğini ortaya koymuştur¹⁰³⁷. Aynı tarihte Sadrazam tarafından, Rusya ve İngiltere sefaretlerinin nota verme ihtimaline karşı Hamidiye Alayları'nın buldukları mahallerde ve özellikle Vilayet-i Sitte'de asayiş ve inzibatın temin edilmesi gerektiği belirtilmiş; gerekçe olarak da “Rusya Hükümetinin mezkûr süvari alayların vücudunu asla arzu etmemesi tâbii ve Ermeni ifsadatına tab'iyyet neticesi olarak İngiltere'nin dahi aynı fikir ve nazarda bulunduğu” ifade edilerek Diyarbakir Fransa Konsolosu, Bitlis İngiltere Konsolos Vekili'nin genel olarak Bitlis, Siird, Cizre, Dersim, Çemizşgezek, Diyarbakir Vilayeti'ndeki muhtelif vakalar sebebiyle “mezkûr notanın i'tası ihtimalinin önüne geçilmiş olup maahaza geçende sebk eden istizahata cevaben Erzurum ve Mamuretu'l-Aziz vilayetlerinden varid olan telgrafnamelerde Ekrad ve Aşair'in tahsisi Ermeniler hakkında tecavüzatı vukubulmadığı dermiyan olunmakla

kırk Ulema ve Meşayih ve Eşraf Ahali'den rüfekası imzalarıyla, BOA., **Y.A.HUS.**, 516/136, 6 Ts. 323/19.11.1907.

¹⁰³⁶ Diyarbakirden, Yaver-i Şehriyari Müşiri Edhem Paşa Hazretleri'ne, Müfti-i belde Subhi, Nakibüleğraf Mesud, ve Yüz rufekası imzasıyla, BOA., **Y.PRK.ASK.**, 252/8, 6 Ts. 323/19.11.1907.

¹⁰³⁷ Bab-ı Ali Daire-i Sadaret Amedi Divan-ı Hümayun no.2059, Sadrazam imzasıyla, BOA., **Y.A.HUS.**, 516/136, 12L325/18.11.1907.

beraber Erzurum Vilayeti'nin telgrafnamesinde Kürd aşairi tarafından ika' edilen ve en ziyade ahali-i muti'a-i İslamiye'ye şamil olan ahval-i ma'lûmeden Ermenilerin dahi müteessir oldukları gayr-ı munkir idüğü gösterilmiş” ve bunlara mahal verilmemesi için 4. Ordu Müşirliği'ne takibat ve etkili bir denetimin sağlanması gerektiğini belirtmiştir¹⁰³⁸.

Milli İbrahim Paşa'nın yegane koruyucularından olan 4. Ordu Müşiri Zeki Paşa bile Diyarbakir'deki bu profesyonel, sistematik ve toptan kalkışmanın karşısında: *“İbrahim Paşa'nın bu misillü şikayati ve müddeiyati redd ve tezkib etmesi hasebiyle şikayat-ı vakanın künh ü hakikatına orduca tamamiyle isal-i fikir ve nazar-ı mümkün olmamasından ve şu kadarki Paşayı mumaileyh bu son senelerde orduca vuku bulan vesaya ve tenbihatı da bir ciddiyet ve samimiyet ile hiss telakki ve ifa etmemeye başladığından”* diyerek devam eden şikâyetlerin durması için Dersaadet'in bir Tehkik Heyeti göndererek incelemelerde bulunması gerektiği şeklinde değerlendirmede bulunarak geri adım atmak zorunda kalmıştır¹⁰³⁹. Bu değerlendirmenin üzerine de hem Milli İbrahim Paşa hakkındaki hem de Hamidiye Süvari Alayları zabitan ve efradı hakkındaki şikâyetleri yerinde incelemek üzere bir Heyet-i Tahkikiye kurularak Diyarbakir ve Muş taraflarına gönderilmesi kararlaştırılmıştır¹⁰⁴⁰. Aynı tarihte İbrahim Paşa aleyhindeki telgrafların devam ettiği görülmektedir. Bu kez Tophane-i Amire'nin bir şubesindeki bir nazırın Paşa hakkındaki: *“etrafa tecavüzle maiyyetini ziyadeleştirmek ve maiyyetinde bulunanlar asude olmakla beraber haricde olanlara taarruzla can ve mal ve arazlardan emin olmamak ve bu vechile herkesi aşiretine girmeye mecbur etmek fikrindedir. Milli Aşireti reisi dahi aynı vechile hareket etmekte ve bu hususda cümlesinden ileri gitmekdedir. Vaktiyle Mısır'da Mehmed Ali Paşa merhum Dersaadet'de vükelaya rüşvetler gönderdiği gibi bu İbrahim Paşa kulunuz dahi binlerce teneke dolusu tereyağı vesaireyi kendisine celb etmek istediği vükela kullarınıza takdim eylemekdedir. İşitildiğine göre Haleb ve Diyarbakir'deki İngiliz Konsolosu onun nezdine gitmiş İbrahim Paşa ile münasebet-i dostane hasıl etmiş devlet-i alileri için orada bir büyük tehlike gördüğümünden şimdi tehlike bertaraf*

¹⁰³⁸ Bab-ı Ali Daire-i Sadaret Amedî Divan-ı Humayun no. 2058, Sadrazam imzasıyla, BOA., **Y.A.HUS.**, 516/135, 13L325/19.11.1907.

¹⁰³⁹ Yaver-i Şehriyârî Müşiri Edhem Paşa Hazretleri'ne Şifre telg., 4. Ordu Müşiri Zeki imzasıyla, BOA., **Y.PRK.ASK.**, 252/8, 6 Ts. 323/19.11.1907.

¹⁰⁴⁰ Makam-ı Seraskeri Mektubi Kalemi, BOA., **Y.MTV.**, 303/144, 15 L 325/21.11.1907.

edilmezse ileride daha büyüyeceği” şeklinde ilginç bir değerlendirmede bulunmuştur¹⁰⁴¹.

Bu arada Ulemadan İbrahim ve 150 ulema, eşraf, meşayih, ahalinin toplu imzasıyla doğrudan Yıldız Sarayı’na ve Padişah’a iletilmek üzere: *“tevatüren sabit olan meselenin teftişine tahkik memurlarının gönderilmesi zaidir. Tahkik memurları farz-ı mahal olarak tevatürün hilafında bulunsalar bile mecmu’ ve mu’teber değildir. Tahkik memurlarıyla matlubumuz hasıl olmaz. Maksudumuz bu şakinin bir an evvel ref’i vücud ve rütbesidir. Bundan başka hiçbir suretde ahalinin ikna’ı kabil”* olamayacağını belirterek Heyet-i Tahkikiye’ye gerek olmadan Milli İbrahim Paşa’nın ortadan kaldırılmasını talep ederek net bir tavır sergilemişlerdir¹⁰⁴².

Milli Aşireti reisi İbrahim Edhem Paşa, Telgraf baskını ile birlikte Ziya Gökalp’in, eşrafın ve ahalinin katıldığı kalkışma üzerine bir müddet sonra 29 Kasım 1907’de Makam-ı Seraskerî’ye gönderdiği bir telgrafta kendisine yönelik yapılan şikâyetlere bir cevap verme zorunluluğu duymuştur. Paşa’ya göre, Diyarbekir fesad erbabının aşireti ve Hamidiye kullarından bir zarar görmediklerini tam tersine yaptıkları alçaklıkların Vali beyin hastalığı sebebiyle mührünü Müftü’ye vermesi ve O’nun da diğerlerine katılmasından kaynaklanmıştır. Hatta bu Diyarbekir Fesadesi emirleriyle asakir-i şahaneyi Deyr Kazası fesadesiyle birlikte Sorikan kabilesinde bulunan Hamidiye kulları üzerine hücum ederek silah kullanmışlardır. Bu olayda kabilenin okumuşlarından Selim Bey’in emmizadesiyle birlikte 2 kişiyi katil, 3 kişiyi ağır yaralayarak bir miktar ağnamlarını da gasb etmişlerdir. Ardından Türkan kabilesinden ve Hamidiye Yüzbaşısı Mehmed Ağa’dan alınan tahrirata göre, “Diyarbekir eşrafından Hacı Cercis oğlu Abdülcabbar ve Cizreli Raif Efendi yüz atlıdan mütecaviz süvari asakir-i şahanesiyle beş gün akdem Milli’nin Mendan ve İzol kabileleri Hamidiye efradının mutavattın oldukları Karahan ve Harran’da ve Habeş ve İnkaran(?) ve Irsane(?) ve yirmi kadar o civarlarda bulunan kurraları üzerine hücum ve isti’mal-i silah ve gasb-ı emval ğarat ve mahv ve berbat” etmişlerdir. Bu tür zalimane ve tecavüzkarane hayvanları da alınarak aç ve muhtaç bırakarak askeri de yanlarına alarak yaptıkları bu hareketlerle bu kesim “ayan-beyan Hamidiye kulları tarafından Asakir-i

¹⁰⁴¹ Tophane-i Amire Müşiriyeti Hususiye, Kulları Yaveran-ı Hazret-i Şehriyarileri’nden Tophane-i Amireleri Müdde’i Umum Mekatib-i Askeri-i Şahaneleri Nazırı imzasıyla, BOA., **Y.PRK.ASK.**, 252/8, 16 L 1325/21.11.1907.

¹⁰⁴² Diyarbekir’den, Yıldız Telgrafhanesi Vasıtasıyla Atebe-i Seniyye-i Hazreti Padişahî’ye, Ulemadan İbrahim ve Yüz elli Ulema, Eşraf, Meşayih, Ahali Refiki imzalarıyla, BOA., **Y.PRK.ASK.**, 252/8, 11 Ts 323/24.11.1907.

Şahane'ye mecburen mukabele etdirip kil u kalın asakir-i şahane arasına" koymak peşindedir. Bu fesadlığı yapanların tedib edilmeleri "*Hamidiye asakir-i şahanesiyle Nizamiye arasında vukuat-ı ehemmiye ika'ına mahal vermemelerini ve ahval-i aşair malum bulunmağla Allah etmesün bizzarur onlar da hareket-i na-marziyye zuhuruyla meceb-i sual bir hal zuhur edecek olur ise sebeblerine aid olmak üzere arz-ı keyfiyet ve hakikate ictisar eylerim*" demiştir¹⁰⁴³.

Görüldüğü üzere, artık iş, telgraf hadisesindeki baskın olayını aşmış ve Paşa'nın iddiasına göre, Diyarbekir eşrafından Hacı Cercis oğlu Abdülcabbar ve Cizreli Raif Efendi ile onların etkisindeki yüzü aşkın askerî süvari desteğinde Milli Aşireti ile çatışma riski ortaya çıkmıştır. Bunun ertesinde tedbir alınmaması halinde Paşa'nın savunma durumunda bir çatışma halinin yaşanmasından korktuğunu açıkça belirterek bunun neredeyse kaçınılmaz bir hal aldığını açıkça belirtmek ihtiyacını hissetmiştir.

Bu arada Tahkik Heyeti kuruluş çalışmalarına başlanmış olup üyeleri "*Haleb ahalisinden Cemil ve Şeyh Hüseyin ve Hama ahalisinden Zeki ve Faris Efendilerin burada (Haleb'de) Heyet-i Tahkikiye'ye*" katıldıkları ve Diyarbekir'e hareket edecekleri belirtilmiştir¹⁰⁴⁴. Tahkik Heyeti'nin sağlıklı biçimde çalışmalarını yürütmesi için de tedbir olarak da Milli İbrahim Paşa'nın nezaret alınması şifreli olarak ilgililere bildirilmiştir. Bunun için Milli İbrahim Paşa Haleb'e çağrılmış ancak cevaben hastalığını öne sürerek iyileşir iyileşmez Haleb'e geleceğini bildirmiştir¹⁰⁴⁵. Aradan yirmi dört gün sonra Milli İbrahim Paşa'nın Rakka'nın beş saat kuzeyinde El-Kantara mevkiinin doğu cihetinde Vadiyü'l-Ahmere'nin başında Yedd-Hez (?) nam-ı mahalle geldiği "*aşair-i meşayihî başına toplamakta ve her tarafından esliha cebhane iştiğal etmekte bulunduğ*" teyidli olarak vesika ile ihbar edildiği belirtilmiştir¹⁰⁴⁶.

Diyarbekir'de bulunan Birinci Ferik Ahmed Talat Paşa, Milli İbrahim Paşa hakkındaki şikâyetler üzerine hakikati ortaya çıkarmak ve Tahkik Heyeti'ne verilmek üzere yapılan on iki toplantı sonucunu telgrafla Başkitabet'e bildirmiştir. Buna göre, "***Milli Aşireti'nin tecavüat ve tahribatından dolayı üç yüz on altı (1900) senesinden***

¹⁰⁴³ Milli Aşirei Reisi İbrahim Edhem Paşa'dan Mevrud 16 Ts 323 (29.11.1907) tarihli Telgrafname'nin Sureti'dir., BOA., **Y.MTV.**, 303/192, 16 Ts 323/29.11.1907.

¹⁰⁴⁴ Başkitabet'e Haleb'de Ahmed Talat Paşa kullarından Şifre, Yaveran-ı Hazret-i Şehriyarî'den Birinci Ferik Talat imzasıyla çekilen telgraf için bkz. BOA., **Y.PRK.ASK.**, 252/8, 27L1325/03.12.1907.

¹⁰⁴⁵ Makam-ı Seraskerî Mektubî Kalemi Hususî, Haleb'de Yaveran-ı Hazret-i Şehriyarî'den Birinci Ferik Talat Paşa Hazretleri'nden Mevrûd 21Ts1323 (04.12.1907) Tarihli Şifreli Telgrafname Sureti'dir., BOA., **Y.MTV.**, 304/8, 21Ts1323/04.12.1907.

¹⁰⁴⁶ Makam-ı Seraskeri Mektubi Kalemi Hususî, Haleb Fevkalade Kumandan Vekaleti'nden Mevrud 29 Ts 1323 (24.12.1907) tarihli Şifrelü Telgrafname'nin Sureti'dir., BOA., **Y.MTV.**, 304/53, 29 Ts 1323/24.12.1907.

bugüne kadar Diyarbekir Yenişehir nahiyesi ile Siverek, Mardin ve Merkez kazasına aid olmak üzere vergi ve a'şar ve ağnamdan hazine-i celilenin beş milyon ve Yenişehir civarındaki Nebî Eyyub Hazretleri Vakfı'ndan on bir karyenin a'şarından Hazine-i Evkaf'ın yedi yüz doksan altı bin ğuruş ziyana uğradığı ve Haleb Vilayeti'nin makam-ı Sadarretten aldığı emr üzerine Heye-i Tahkikiye'ye gönderdiği kuyudât-ı resmiye ile Urfa ve Zor Mutasarrıflıkları'ndan gelen defter ve telgrafnamelerde o cihetlerin dahi bu yüzden hayli ziyan ve hasaratı olduğu görülmüştür. Kezalik bu civar ahalisinin sinîn-i muhtelifede dūçar oldukları ziyan, hasarat ve cinayat nazarat-ı dikkati celb derecede olub hükümetcede keşif defterleri yapıldığı halde bu babda bir icraat yapılmadığı tebeyyün etmiştir.” denilerek ayrıca mahremane bir layihanın gönderileceğini belirtmiştir¹⁰⁴⁷.

Milli İbrahim Paşa'nın nezaret altına alınması konusunda yapılan çalışmalarla ilgili Serasker Rıza Paşa'ya ulaşan bilgilere göre, İbrahim Paşa'nın El-Cezire'de Resulayn Kazası'nın batısındaki Cebel-i Abdulaziz'in kuzey cihetinde iken dağın güney cihetine geçmekte olduğu ve maksadının Haleb'e gelmek olmadığı Mardin Eşrafı'ndan Abdulkadir Paşa ile aralarındaki muhaberatdan anlaşılmıştır. Ayrıca öteden beri kendisiyle düşman olan aşiretlerden “Şammar'den Müfrez, Es-Sabit ve ve Feda'a fırkaları beraberinde olduğu halde nüzul eylediği mevsukan ve Habur'a doğru ilerleyeceği ve Cizre'de aşair-i muharrerden Bakara ve Cubur ve Şerabî aşiretlerini tehditle meşayihi kendi nezdine celb etmekde bulunduğu”, bunları kendi tarafına çekmeye çalıştığı, Çeçenler vasıtasıyla yasak olan silahlar elde ettiği ve tecavüzkar hareketlerine devam ettiği iddia edilmiştir¹⁰⁴⁸. Bu sebeple Serasker Rıza Paşa, İbrahim Paşa'nın bu havaliden kaldırılması gerektiği kanaatini bildirerek, bu işlemin de dağdağasızca yapılması için başına topladığı aşairinin yerlerine döndürülmesi ve kendisinin cemaatiyle yalnız bırakılması gerektiği sonucuna varmıştır¹⁰⁴⁹. İbrahim Paşa'nın Haleb'e gelme niyetinde olmadığı, hastalığının iyileştiği, Padişah iradesiyle

¹⁰⁴⁷ Başkitabete, Diyarbekir'de Birinci Ferik Ahmed Talat Paşa kullarından Şifre telgraf için bkz., BOA., **Y.PRK.ASK.**, 252/83, 22 Za 1325/27.12.1907.

¹⁰⁴⁸ Başkitabete, Haleb ve Adana Fevkalade Kumandanlığı Vekaleti'nden Şifre, Birinci Ferik Bekir Sıdki imzasıyla, “*Milli Reisi İbrahimPnın Zor sancağı hududu dahilinde ve Resulayn kazasının garbında vaki Cebel-i Abdulazizin cihet-i şimalinde iken çend gün akdem mezkûr dağın cenub tarafına geçüb Umm Medfa' nab mevkie kendi aşiretiyle Şammar'den Müfrez Es-Sabit ve ve Feda'a fırkaları beraberinde olduğu halde nüzul eylediği mevsukan ve Habur'a doğru ilerleyeceği ve Cizre'de aşair-i muharrerden Bakara ve Cubur ve Şerabî aşiretlerini tehditle meşayihi kendi nezdine celb etmekde bulunduğu müstahber ve esliha-i memnu'ayı Çeçenler vasıtasıyla celb eylediği malum ve müsbet bulunmağla maruzdur ferman*” BOA., **Y.PRK.ASK.**, 233/85, 8 S 1326/12.03.1908.

¹⁰⁴⁹ Makam-ı Seraskeri Mektubi Kalemî, Serasker Rıza Paşa imzasıyla, BOA., **Y. MTV.**, 305/159, 8 Z 325/12.01.1908.

tedavi için yanına gönderilen Haleb Hastanesi Tâbib-i sanisi Binbaşı Mustafa Efendi'den alınan telgraftan anlaşılmıştır¹⁰⁵⁰. Paşa'ya Haleb'e gelmesinin Halife iradesi olduğu ve bunun tebliğ edilmesi ve her ihtimale karşı Zor Müfrezesinin ve Urfa'da kuvve-i rakibe-i askeriye'nin derhal toplanarak sevk edilmesi tedbirleri alınmıştır¹⁰⁵¹.

Diyarbakır Telgrafhanesi'nin Avrupalı devletlerin Hindistan, Çin ve Avustralya gibi devletlerle birçok sömürgeleri arasında iletişimi sağlayan stratejik konumu sebebiyle batıların meselenin çözümünde 11 gece süren işgal ile baskı unsuru olarak kullanılması Bab-ı Ali'yi bir hayli endişelendirmiştir. Sonunda İbrahim Paşa'nın Haleb'e gönderileceği, gerekli tahkikatın yapılarak cezasının verileceği, gasb edilmiş mallarının iadesinin sağlanacağı konusunda Sultan'ın iradesi çıkınca halk işgali sonlandırmıştır. Ancak, kurulan Tahkik Heyeti'nin, isyanı idare eden kişilerin de cezalandırılması gerektiğine dair görüş bildirmesi üzerine Sultan II. Abdülhamid, hem bu kişilerin hem de İbrahim Paşa'nın affına karar vermiştir¹⁰⁵².

Öte yandan Milli İbrahim Paşa'ya karşı askeri hazırlıkların yapılması ve bir çarpışma ihtimalinin belirmesi üzerine olsa gerek Sultan, meseleye doğrudan müdahil olarak Paşa'yı uzaklaştırma cihetine gitmiştir. Paşa, *Hicaz Hatt-ı Aliyesi'nin Beyne'l-Harameyn'e* uzatılacak kısmına memur edilmiştir. Viranşehir Kazası civarında toplanan 800 mevcutlu aşiret alayı Milli İbrahim Paşa kumandasında, mevcut jandarma efradı mevki-i selam ve tekrim olunmuş ve binlerce rüesa ve efrad-ı aşair hazır bulunduğu halde kurbanlar kesilerek mahalli memurların ihtiramaları ile Urfa üzerinden Medine-i Münevvere'ye hareket etmiştir¹⁰⁵³. Milli İbrahim Paşa, 800 mevcuduyla Haleb'e

¹⁰⁵⁰ Makam-ı Seraskeri Mektubi Kalemî Hususî, Haleb Adana Fevkalade Kumandanlığı Vekaleti'nden Mevrud 27 Şubat 1323 (11Mart1908) tarihli Şifreli Telgrafname Suretidir., BOA., **Y.MTV.**, 307/90, 27 Şubat 1323/11.03.1908.

¹⁰⁵¹ Makam-ı Seraskerî Mektubî Kalemî Hususî, Haleb Adana Fevkalade Kumandan Vekili Birinci Ferik Bekir Sıdkı Paşa Hazretleri'nden Mevrud 8 Mart 1324 (21.03.1908) tarihli Şifreli Telgrafnamenin Suretidir., BOA., **Y.MTV.**, 307/118, 8 Mart 1324/21.03.1908.

¹⁰⁵² Her ne kadar Beysanoğlu, Meşrutiyet'in ilanı üzerine İbrahim Paşa'nın tenkiline karar verildiğini yazmışsa da bu doğru değildir. Paşa, Meşrutiyet'in ilanından yaklaşık bir ay önce Hicaz'a gönderilmiştir. Bkz. Beysanoğlu, **Ziya Gökalp'in İlk Yazı Hayatı**, s. 150-151; Hicaz'a gönderilme tarihi için bkz. BOA., **Y.A.HUS.**, 523/13, 17 Haziran 1324/30.06.1908; Gökalp, **Şaki İbrahim Destanı ve Bir Kitapta Toplanmamış Şiirler**, 132-133; Şapolyo, **Ziya Gökalp, İttihat ve Terakki ve Meşrutiyet Tarihi**, s. 43.

¹⁰⁵³ Bab-ı Ali Daire-i Umur-ı dahiliye Tesri'i Mu'amelat ve Islahat Komisyonu, Diyarbakır Vilayeti Vekaleti Behiyesi'nin 17 Haziran 1324 (30.06.1908) Tarihli Telgrafname Sureti, BOA., **Y.A.HUS.**, 523/13, 17 Haziran 1324/30.06.1908.

ulaştığında gördüğü yaklaşım ve iyi kabul üzerine Sultan'a teşekkürlerini bildirmiştir¹⁰⁵⁴.

3.9. Milli İbrahim Paşa İsyanı - Bastırılışı ve Ölümü 1908

Milli İbrahim Paşa'nın Hicaz Demiryolları'nı koruma göreviyle bölgeden uzaklaştırılması, Diyarbekir eşrafının etkisiyle oluşan muhalefetin bölgedeki diğer idarî ve askerî bürokrasiyi de içine alarak genişlemesinin bir sonucudur. Asker ile temelde aşiret de olsa Hamidiye mensubu Milli Aşireti askerlerinin karşılıklı bir sıcak çatışma ortamının ve tehlikesinin oluştuğunu aşikar olarak ifade eden Milli İbrahim Paşa'nın bir anlamda imdadına Padişah yetişmiştir. Hamidiye Teşkilatının kuruluş felsefesine aykırı bir durumun yaşanması, başta bu nizamın kurucusu ve koruyucusu olarak Padişah'a düşmüştür. Neticede Milli İbrahim Paşa gibi belli başlı birkaç aşiret reisinin bu kadar ön plana çıkmasında Padişah'ın önemli bir etkisi olmuştur. Telgraf İşgali'nde önemli bir kesimi İttihad ve Terakki yanlısı grubun esas hedefinde İstibdad rejimi yer alır iken eşrafın ve etrafında kümelenen ahalinin ilk baştaki talebi de aslında muhalefet ettikleri Paşa'nın bölgeden uzaklaştırılması olup işler sarpa sardığı vakit en son devreye girerek en baştaki talebi gerçekleştiren de yine Padişah olmuştur.

Milli İbrahim Paşa'nın, aşiretinden 800 mevcutlu Hamidiye askeriyle birlikte Haleb'e ulaşır ulaşmaz ortaya bu mikdar askerin ta'yinat ve benzeri birçok ikmal sorunları ortaya çıkmıştır¹⁰⁵⁵. Paşa bir müddet sonra da Şam'ın güneyinde bulunan *Ma'an* mevkiine gönderilmiştir¹⁰⁵⁶.

Hamidiye Kanunu'nda aşiret, kendi mevkiisi haricinde savaş için veya bir sebeple bir mevkiye sevk olunduğunda maaş, ta'yın ve katık bedellerinin karşılanması gerektiği belirtilmiştir¹⁰⁵⁷. Ta'yinat meselesi ile ilgili olarak ilgili makamlarla yapılan

¹⁰⁵⁴ Makam-ı Seraskeri Mektubi Kalemi Hususi, 4. Ordu-yı Hümayun Müşiriyeti Celilesinden Mevrud 28 Haziran 1324 (11.07.1908) tarihli telgrafname sureti, BOA., **Y.PRK.ASK.**, 259/2, 28 Haziran 1324/11.07.1908.

¹⁰⁵⁵ Makam-ı Seraskeri Mektubi Kalemi Hususi, 4. Ordu-yı Hümayun Müşiriyeti Celilesinden Mevrud 28 Haziran 1324 (11.07.1908) tarihli telgrafname sureti, BOA., **Y.PRK.ASK.**, 259/2, 28 Haziran 1324/11.07.1908.

¹⁰⁵⁶ Beysanoğlu, **Ziya Gökalp'in İlk Yazı Hayatı 1894-1909**, s. 76, dp. 33.

¹⁰⁵⁷ "Aşayir umerâ ve zabitan ve efradı kendi mevki'i yaylaklarının haricinde bir mevki'e veya muharebeye sevk olunmak üzere cem' ve tahşidleri halinde ümera ve zabitan-ı muma ileyhimle efrad-ı merkume nizamiye misillü tam maaş ve ta'yinat hukukuna malik olacaklar ve ahar mahalle sevk olunmayarak bilhassa ta'lîm için kendi yaylaklarında ve mesken ve me'vâlar civarında vukubulacak ictimalarda yalnız ümera ve zabitan rub' maaş ve efrada katık parası namıyla bedel yahud me'luf oldukları ta'am nev'inden ta'yın verilir." Bkz. Tensikat-ı Askeriye cümlesinden olarak **Hamidiye Süvari Alayları'na Dair Kanunnamedir.**, Matbaa'î Osmaniye, Dersaadet, 1308 (1892), s. 9, md. 27, **Y. EE.** 112/10, 1308/1892.

çözüksüz yazışmalar, Hicaz Hattı'nın korunmasının gerçekten bir ihtiyaç olmasından çok, Milli İbrahim Paşa'nın uzaklaştırılmasından kaynaklandığı ya da buna dönüştüğü izlenimini vermektedir¹⁰⁵⁸. Zaten bu yazışmaların birkaç gün ertesinde 24 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet rejimi yürürlüğe girince Sultan II. Abdülhamid'in muhaliflerinin istibdad rejimi olarak isimlendirdikleri eski rejim aleyhtarları, Milli İbrahim Paşa'nın dahil olduğu o dönemin kalıntısı Hamidiye kurumunun tashihinden bahsetmeye başlamışlardır. Mesele ta'yınatın karşılanıp karşılanmaması değil, açıkça Paşa'nın bölgeden uzaklaştırılarak tasfiye edilmesine dönüşmüştür. Aradan çok geçmeden asıl hedeflenenin; Paşa'nın güçlü olduğu bölgeden ve merkezi konumundaki Viranşehir'den ve etkisi altındaki aşiretlerden uzaklaştırılarak tasfiye edilmesinin imkânlarını aramak olduğu anlaşılmaktadır. Diyarbakir'den doğrudan Meclis-i Vükela'ya yazılmış bir telgrafta iddia edildiğine göre, Milli İbrahim Paşa'nın Viranşehir'de bulunan 3 milyon lira nakdini de beraberine alarak Meşrutiyet rejiminin ilanının ve bunun muhtemel olumsuz etkilerinden nasibini alacak olmanın gayet farkında olarak hareket ettiğini göstermektedir:

Milli Reisi cani-i azam haris-i saltanat İbrahim Paşa hazretleri İzzet Tahsin Rıza ordu müşiri Zeki Paşa'ların sükutunu işidir işitmez bu ana kadar yaktığı yüzlerce köylerin öldürdüğü binlerce masumların gasbettiği milyonlarca ağnam a'şar bedellerinin hesabı sorulacağını kesdirerek Viranşehir'deki üç milyon lira nukudunu taht-ı temine almak üzere çöle doğru firar tasavvuruna düşmüştür... İbrahim Paşa'ya ceza-yı sezası gördürülüb mazlumlar hukuku ihkak olunmadıkca Hafif Süvari Alayları şekl-i lazımlına sokdurulmadıkça Haleb Diyarbakir Musul vilayetleri ve devr-i İstibdad'ın nihayet bulduğuna inanamayacak feryad-ı tezalümünde devam eyleyecektir¹⁰⁵⁹.”

Hamidiye Hicaz Temüryolu Komisyonu ve Suriye Valisi Şükri'nin Şam'dan Sadaret'e belirttiğine göre, Yenişehir'den gelen Hamidiye Hafif Süvari alayının umera, zabitan ve efradının ta'yınat bedeli, nizamiye muayyenatının bedelinin birçok mislini oluşturmakta olup, ödeme izni zaten Harbiye Nezareti'ne ait olduğu halde

¹⁰⁵⁸ Sadaret-i Uzma Mektubi Kalemi, Maliye Nezaret-i Celilesi'ne, BOA., **BEO.**, 3351/251321, 7 C 1326/07.07.1908; Sadaret-i Uzma Mektubi Kalemi, Taraf-ı Vala-yı Seraskeri'ye, BOA., **BEO.**, 3360/251977, 21 C 1326/21.07.1908

¹⁰⁵⁹ Diyarbakir'den Der Âli'ye, Meclis-i Vükela'ya, Diyarbakirli Mümtaz Rüşdi, **BEO.**, 3379/253384, 5 Ağustos 1324/18.07.1908.

Yenişehir'den Şam'a kadarki postal, maaş, yol kısrak ve erzak ihtiyaçları temin edilmedikçe Şam'dan hareket etmeyeceklerini ifade etmişlerdir¹⁰⁶⁰.

Meşruti rejimle birlikte değişen Meclis-i Mahsusa yönetimi, Hicaz Demiryolu Komisyonu'nun değerlendirmelerine göre, Şam-ı Şerif'e gelen Hamidiye Hafif Süvari Alayı'nın Medine-i Münevvere'ye sevkine lüzum olmadığı anlaşıldığı değerlendirilmesinde bulunarak, alayın hemen yerlerine iadelerine ve Hamidiye Süvari Alayları'nın ileride yapılması düşünülen ıslahatı hakkında tecrübe-i malumatına müracaat etmek üzere Milli İbrahim Paşa'nın da Dersaadet'e davetinin ve celbinin sağlanmasının Suriye Vilayeti'ne belirtilmesine karar vermiştir. Sadaret, Harbiye ve Dahiliye Vekaletleri'ni bu karardan haberdar etmiştir¹⁰⁶¹. Ancak Hicaz'a hareket için bir kısım ihtiyaçların tedarik edildiğini ve sadece Dersaadet'ten gönderilecek silah ve levazımatın gelmesinin beklendiğini belirten Yaver-i Ekrem Müşir Abdullah Paşa, hareket izninin verilmesi haberini beklediğini belirtmiştir¹⁰⁶². Şam'da bulunan Yaver-i Ekrem Müşir Abdullah Paşa'ya bir gün sonra gönderilen cevabî şifreli bir telgrafla, İbrahim Paşa'nın Hicaz emrinin iptal edildiğini, Dersaadet'e daveti ve celbinin sağlanması kararını uygulaması konusunda ikaz edilmiştir¹⁰⁶³. Yaver Abdullah Paşa, kendisine ulaşan tebliğe rağmen Hicaz'a hareket ile ilgili acilen tayinini nazik bir üslupla talep etmiştir¹⁰⁶⁴. Yaver Abdullah Paşa, verilen emri doğrudan uygulamaması ya Milli İbrahim Paşa ile ya da hükümet aleyhinde muhtemel başka sürtüşmelere taraf olmak istemediği gibi bir izlenim bırakmaktadır. Açıkça iptal edilmiş Hicaz görevini devam ettirmek için izin isteme ısrarı bu durumu pekiştirmektedir.

¹⁰⁶⁰ Şam'dan Dersaadet'e, Huzur-ı Sami-i Sadaretpenahi'ye, Hamidiye Hicaz Temüryolu Komisyon-ı Alisi ve Suriye Valisi Şükri, İnşaat-ı Muamelat Nazırı Müşir Kazım, Hamidiye Hicaz Temüryolu Azası'ndan Kumandan Mustafa imzalarıyla, b kz. BOA., **BEO.**, 3379/253384, 5 Ağustos 1324/18.07.1908.

¹⁰⁶¹ Sadaret-i Uzma Mektubî Kalemi, Harbiye ve Dahiliye Nezaretleri Vekalet-i Behiyeleri'ne ve Şam'da Yaver-i Ekrem Müşir Abdullah Paşa Hazretleri'ne Şifre Telgraf için b kz., BOA., **BEO.**, 3379/253384, 23 B 1326/18.08.1908

¹⁰⁶² Şam'dan Dersaadet'e, Makam-ı SadaretPenahiye, BOA., **BEO.**, 3379/253384, 6 Ağustos 1324/19.08.1908.

¹⁰⁶³ Sadaret-i Uzma Mektubî Kalemi, Harbiye ve Dahiliye Nezaretleri Vekalet-i Behiyeleri'ne ve Şam'da Yaver-i Ekrem Müşir Abdullah Paşa Hazretleri'ne Şifre Telgraf için b kz., BOA., **BEO.**, 3379/253384, 23 B 1326/18.08.1908; Bab-ı Ali Meclis-i Mahsusa Müsta'celdir, 22 B 1326 (20.08.1908) Tarihli Zabıtname suretidir **BEO.** 3379/253384, 22 B 1326/20.08.1908.

¹⁰⁶⁴ “7 Ağustos 1324 Hamidiye Hafif Süvari Alayı'nın avdeti ve İbrahim Paşa'nın Dersaadet'e azimeti hakkındaki telgraf sıdar-ı tenbihilerinde acizlerinin Medine'ye azimeti veya Dersaadet'e avdetine dair hareket görülemediğinden Şam'da temadi eden intizara nihayet verilmek üzere Hatt-ı harekete kemteranemin müsaraaten tayini maruzdur ferman” Bab-ı Ali Daire-i Sadaret-i Uzma Mektubi Kalemi, Şam'da Yaver-i Ekrem Hazreti Padişahî Abdullah Paşa Hazretleri'nden Mevrud Şifre Telgrafname'dir, Yaver-i Ekrem Müşir Abdullah imzasıyla, BOA., **BEO.**, 3379/253384, 8 Ağustos 1324/21.08.1908.

Meşrutî idarenin Milli İbrahim Paşa aleyhine eski idareye nazaran daha güçlü harekete geçeceğini düşünen ve gören Urfa eşraf ve ahalisi doğrudan Sadaret makamına şikâyet telgrafları çekmiştir¹⁰⁶⁵. Bunlardan “*Umum Urfa ahalisi adına Ulema’dan Mustafa Kamil ve on beş refiki*” namıyla çekilen telgraf, Paşa aleyhine yazılmış şikâyetlerin ve suçlamaların adeta o güne kadarki özeti gibidir¹⁰⁶⁶.

İttihad Terakki Cemiyeti’nin, Meşrutiyet’in ikinci kez yürürlüğe konulmasını müteakiben idarede görünür değişikliklere gidilmesinde etkili olduğu görülmektedir. Eski rejimin kadroları bir bir görevden el çektirilerek yerine yeni kadrolar atanmaya başlanmış, bir zihniyet değişiminin fiili etkileri yaşanmıştır. Bunlardan birisi de eski rejimin bölgedeki en sarsılmaz otoritelerinden ve Sultan II. Abdülhamid’in gözdelerinden sayılabilecek IV. Ordu Müşiri Zeki Paşa’nın Ağustos 1908’de görevinden alınarak bu makama vekaleten Ahmed Paşa’nın tayin edilmesidir. Eskiden Hamidiye Alayları’nın lehine kararlar alan ve onların koruyucusu konumunda bulunan makamda yapılan bu değişiklikte bu kez, Hamidiye’nin önemli siması Milli İbrahim Paşa’nın tasfiyesi süreci başlatılmıştır. Evvela Milli İbrahim Paşa’nın derdest edilmesi için nerde olduğunun öğrenilmesinden başlayarak, tedbir olarak Diyarbekir Vilayeti dahilinde bulunan 200 piyade ve alay süvarisinin ve Mardin’deki bir bölük süvarinin hazırlanması ile heyecanın teskin edilerek uygunsuzluğa mahal verilmemesi gerektiği belirtilmiştir¹⁰⁶⁷.

Milli İbrahim Paşa’nın Meşrutiyet rejiminin değişikliğini, Padişah emriyle memur edildiği Hicaz Hattı’nın korunması vazifesine giderken haber aldığı düşünülürse, bu ilk anda nasıl bir tepki verdiğine ilişkin bilgi olmamakla birlikte Hicaz’a gitmekten vazgeçtiği elinden geldiğince, mümkünse sayıca ve kuvvetçe aşiretinin güçlü olduğu Viranşehir’e dönmek için çaba sarf ettiği bilinmektedir. Başta “*baba-oğul*”¹⁰⁶⁸ tarzındaki ilişkisiyle Padişah olmak üzere diğer koruyucusu olan ve

¹⁰⁶⁵ Urfa’dan Der Aliye’ye, Huzur-ı Sami-i Cenab-ı Sadaretpenahi’ye, Urfa ahalisi namına Müfti Şeyh Müslim ve Kırk bir imza rüfekaları imzasıyla, Bkz BOA., **BEO.**, 3379/253384, 10 Ağustos 1324/23.08.1908.

¹⁰⁶⁶ Urfa’dan Dersaadet’e Telgraf, Huzur-ı Sami-i Sadaretpenahi’ye, “Umum Urfa ahalisi adına Ulemadan Mustafa Kamil ve on beş refiki” imzasıyla, Bkz BOA., **BEO.**, 3379/253384, 11 Ağustos 1324/24.08.1908.

¹⁰⁶⁷ Umum-ı Erkan-ı Harbiye Dairesi Dördüncü Şubesi No. 1428, Harbiye Nezareti Celilesi’ne, Dördüncü Ordu Müşiri Vekili Ahmed imzasıyla, Bkz BOA., **BEO.**, 3379/253384, 15 Ağustos 1324/28.08.1908.

¹⁰⁶⁸ Yörede yaygın olarak bilinen bir anlatıya göre, Karakeçi Aşireti reisi Milli İbrahim Paşa’nın haksızlıklarını şikâyet için Padişah huzuruna çıktığı vakit, Padişah’ın: “*Oğlum İbrahim’le karşılaşsın gözlerinden öptüğümü söylersin*” dediği, ayrıca, talana uğrayan bazı aşiret reislerinin kendisini saraya şikâyet edeceklerini belirtmeleri üzerine İbrahim Paşa’nın: “*Babam Abdülhamid’e*

askerî olarak bağlı olduğu IV. Ordu Müşiri Zeki Paşa'nın Ağustos 1908'de görevden alındığını ve Padişah dahil destekçilerinin ellerinin zayıflaması karşısında İbrahim Paşa'nın Viranşehir'e dönüş kararı almış olduğu anlaşılmaktadır. İbrahim Paşa'nın hakkında çıkarılan tutuklama kararını ne zaman haber aldığı bilinmemekle birlikte, bu kararın İttihadçılardan yana tavır alma imkânını ortadan kaldırdığı da ortaya çıkmaktadır. Zira Cemiyet, yeni dönemde Hamidiye kurumlarını ve onun önemli bir temsilcisi olan İbrahim Paşa'yı tasfiyeye çok önceden kararlı görünen adımlar attığı rejim değişikliğinin hemen ertesinde verdiği tutuklama kararıyla ortaya koymuştur. İngiliz sefirinin 20 Eylül'de Milli İbrahim'e karşı hareket başlatılacağı kararı karşısında: “*belki de meşhur Zeki Paşa'nın azlinden sonraki en büyük havadis*” olarak adlandırması, İbrahim Paşa'nın Zeki Paşa'dan sonra sıranın kendisine geleceğini kendisi dahil herkesin anlayabileceği bir durum olduğunu ortaya koymaktadır¹⁰⁶⁹. Bununla birlikte, Milli İbrahim Paşa'nın Bab-ı Ali hükümetini ve kararlarını tanımayarak tepkiyle Şam'ı işgal ettiğine dair atılan bilgi de vesika ya da dönem gazetelerince ispat edilmeye muhtaç zayıf bir iddia olarak durmaktadır. Milli İbin Şam'ı işgal ettiğine dair iddia bir şayiadan ibaretmiş gibi görünmektedir. Zira aynı tarihte Dersaadet'e olan çağrıya cevap vermeyerek Şam'da bulunması yakalanması için bir risk taşımakta olduğundan burada daha fazla beklemeden esas güçlü olduğu ve daha da güç toplamak için olsa gerek Viranşehir'e dönmüş olduğu anlaşılmaktadır. Aksi takdirde Şam'daki idari kadronun Dersaadet'e böyle bir işgali bildirmesi kaçınılmaz olsa gerektiği gibi böyle bir kayda rastlanılmamıştır. Hatt-ı Hicazı korumakla muvazzaf 800 mevcutlu kuvvetin Şam'da beklemiş olması sonradan böyle işgal edilmiş gibi bir algıyı hissettirmiş olması daha inandırıcı gelmektedir. Zira, böyle bir bilginin konsolosluk raporlarına, gazetelere ve vesikalara da yansımamış olması böylesi bir işgalin yaşanmadığını ortaya koymaktadır. Halep'de iken Fransız, İngiliz ve Amerikalı sefirlerle çektiği fotoğraftan da anlaşılacağı üzere orada ilişki kurduğu bu diplomatların şayet böyle bir işgal gerçekleşseydi bu bilgiyi aktarmaları beklenirdi **EK XIX**¹⁰⁷⁰. Öte yandan Milli İbrahim Paşa'nın gerek Zeki Paşa'nın azlinden gerekse

ellerinden öptüğümü söylemeyi de ihmal etmeyin” karşılığını verdiği iddia edilmiştir. Bkz. Esmâ Ocak, **Bir Filozofun Özel Yaşamı Ziya Gökalp**, s. 44, 46.

¹⁰⁶⁹ Janet Klein,, **Hamidiye Alayları, İmparatorluğun Sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri**, s. 179.

¹⁰⁷⁰ Bkz. **EK XIX**: Milli İbrahim Paşa Halep'de Sefirlerle Görüşürken Çekilen Fotoğrafı, (Fotoğraf Konsolos A. Poached tarafından çekilmiştir) (uzak sağ). Avusturya-Macaristan konsolosluğunda A. Poached, İbrahim Paşa Milli (ortada) ve 1904 yılında Halep'te Büyük Güçlerin konsolosları ile yaptığı görüşmede iken çekilen fotoğraf için bkz. Azad Ahmad Ali, “Le rôle politique des tribus kurdes Milli

kendisine yönelik tutuklama ve tasfiye haberlerini ilişkide olduğu bu ve benzeri diplomatlar sayesinde de önceden haber almış olabileceği mümkün görünmektedir.

Nitekim hükümet yetkililerince adım adım izelenen Diyarbekir Valisi Mahmud Arif tarafından Sadaret'e, Milli İbrahim Paşa'nın Haleb'e giden dört zabitle dört neferin ifadesi ve yapılan tahkikate göre, "*Şam'dan hayvanlarla ve alayıyla Hama'ya geldiği ve üç gün sonra Haleb'e geleceği*" bildirilmiştir. Paşa'nın Viranşehir'e döneceğine kesin gözüyle bakıldığı için de irade-i seniye ile "*bir tabur piyadeyle iki bölük süvarinin Viranşehir'de* " yerleştirilmesi alınan tedbirler arasındadır¹⁰⁷¹. Bu noktada Meşrutî idarenin ve İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin de etkisiyle olacak, mahalli idarelerde valilerin de değiştirildiği Diyarbekir'deki vali değişiminden anlaşılmaktadır. Ayrıca Milli İbrahim Paşa'nın muhakemesinin Haleb Vilayeti'nde icra edileceğinden oğullarının da oraya getirtilmesinin münasib olacağı vilayete bildirilmiştir¹⁰⁷².

İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin dört önemli merkezinden biri olan **Selanik Cemiyet Merkezi**'nden¹⁰⁷³ bildirilen bir telgrafta, Milli İbrahim Paşa'nın askeriyle karadan ve müsellahan Viranşehir'e döndüğü, Paşa'nın firar eylediği, Urfa ve Haleb'e tevkif edilmesi yazılmıştır. Ayrıca Cemiyet, Siverek'te ikamet eden Kaymakam Umum Müdürü Halil Bey'in muhtemel bir ihmaline karşı Paşa'nın başka bir tarafa savuşmasına meydan vermeden taht-ı muhafazada bulundurulmasını Siverek Mevkii Kumandanlığı'na yazmış; İbrahim Paşa'nın tutuklanması için ne Urfa'da ne de Diyarbekir'de yeterli kuvvetin bulunduğunu, bu sebeple de Diyarbekir ve çevre

et de la famille d'Ibrahim Pacha à l'ouest du et au nord du Bilad al-Cham (1878-1908)", Jean-Claude David et Thierry Boissière (dir.), **Alep Et Ses Territoires Fabrique et politique d'une ville** (1868-2011, Presses de l'Ifpo, Institut français du Proche-Orient, Beyrouth – Damas 2014, p. 67-79.; Arfa'nın Elphinstone'u kaynak göstererek Paşa'nın Şam'dan çekilirken öldürüldüğü bilgisi gibi Hicaz'a sadece 800 kişi ile görevlendirilmişken Arfa'nın 1500 kişi ile bu işgali gerçekleştirdiği de tamamen yanlış bir bilgidir. Bkz. Hassan Arfa, Kürtler, Avesta yay., İstanbul 2006, s. 37; Zira Paşa, öldürülmemiştir. Yaralı vaziyette iken 1 Ekim 1908 tarihinden önce ölmüş olduğu ile ilgili: "*Millî Reisi İbrahim vefat ederek efrad-ı ailesinin aşiret halkıyla beraber perişan ve atıfet-ı merhamete şayan bir halde kalmış olduklarına dair*" bkz. Sadaret-i Uzma Mektubi Kalemî, Harbiye Nezareti Celilesi'ne, BOA., **DH. MKT.**, 3407/255516, 5 N 1326/01.10. 1908; Klein'in birçok konsolosluk raporlarına dayanarak hazırladığı tezinde de değindiği raporlarda bu bilgiye rastlanmamıştır. Bkz. Klein, **a.g.e.**, s. 185-191.

¹⁰⁷¹ Diyarbekir'den Dersadet'e Telgraf, Huzur-ı Sami-i Sadaretpenahi'ye, Vali Mahmud Arif imzasıyla, BOA., **BEO.**, 3395/254568, 16 Ağustos 1324/29.08.1908.

¹⁰⁷² Umum-ı Erkan-ı Harbiye Dairesi Dördüncü Şubesi Aded 1428, Harbiye Nazırı Müşiri imzasıyla, BOA., **BEO.**, 3387/253984, 4 Ş 1326/01.09.1908.

¹⁰⁷³ Selanik İttihad ve Terakki Cemiyeti merkezinin, Milli İbrahim Paşa'nın tasfiyesinde ve telgrafhane işgallerinde önemli rol oynayan Ziya Gökalp'i 1909 sonlarında Selanik'e delege olarak çağırması üzerine Gökalp, Diyarbekir'den Selanik'e geçmiştir. İTC'nin dört önemli merkezi: İstanbul, Mısır, Paris ve Selanik'te kurulmuştur. Bkz. Şapolyo, **Ziya Gökalp, İttihat ve Terakki ve Meşrutiyet Tarihi**, s. 50, 71.

ahalisinin yaşanacaklar karşısında heyecan içerisinde bulduklarını yapılması gerekenler için izin ve yetki talep edilmiştir¹⁰⁷⁴. Milli İbrahim Paşa'ya yönelik idarî ve askerî tasarruflar almak konusunda Erkan-ı Harbiye'ye iletilen bu mesaj açıkça, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin perde arkasından yöneten bir hükümet gibi kararlar aldığını ve çalıştığını göstermektedir.

Hükümetin Milli İbrahim Paşa'nın Viranşehir'e dönüşüne hazırlıksız yakalandığı ve Paşa'nın tutuklanmaya itiraz ettiği takdirde mevcut kuvvetleri karşısında yaşanacak muhtemel çarpışmalar için yeterli kuvvetlere sahip olmadığı anlaşılmaktadır. Midyat'tan Viranşehir'e nizamiye taburu ve süvari bölükleri gönderilecek olursa bu kez Midyat'ta da ortaya çıkması beklenen uygunsuzluklara hazırlıksız yakalanılacağı, bu sebeple süvari bölüklerinden birinin Mardin'den gönderilmesi tavsiye edilmiştir¹⁰⁷⁵.

Diyarbakir Kumandanı Ferik Emir Paşa, Harbiye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta, Viranşehir Kumandanı Kaimmakam İsmail Bey'den aldığı bilgiye göre: “*Milli Reisi İbrahim Paşa'nın 23 Ağustos 1324 (05.09.1908) tarihinde saat 09.00'da Viranşehir'e vasıl olub esliha ve kendisinin teslimi hakkındaki Harbiye Nezareti'nden alacağı emir üzerine teslim edeceğini ve Haleb ve Urfa İttihad Cemiyetleri'nin ötedenberü kendi aleyhinde olmasına binaen muhakemesinin Meclis-i Mebusan'da ru'yet edilmek üzere Meclis-i mezkûrun teşkili*” ile ilgili olarak işi sürüncemede bırakmayı tercih ettiğini ve Milli İbrahim Paşa'nın yakında üç bine yakın mevcuda erişeceğini ileri sürmüştür. Viranşehir'de ise kuvvetin azlığından dolayı tutuklama işinin mümkün olamayacağı, bu sebeple Viranşehir Redif taburlarıyla icra edilecek bir askeri harekattan fayda elde edilemeyeceği rakibin vücuduna düzenli kuvvetlerle gidilmesi gerektiğini belirtmiştir. Diyarbakir Kumandanı yeterli kuvvetin seri bir biçimde gönderilmesinin beklendiğini, şayet Dersim'den talep edilen taburların gönderilmesi mümkün değilse ve Siird, Bitlis, Muş'daki Nizamiye taburlarının da müfrezelerde dağınık halde bulunması sebebiyle bunların da mahallerinden kaldırılması mahzurlu olacağı, o halde hiç olmazsa *Pesve*'den gelecek Nizamiye Taburlarının bir an evvel gönderilmesi ve Musul Esterli Taburunun da çöl yoluyla Viranşehir'e gönderilmesini talep etmiştir¹⁰⁷⁶.

¹⁰⁷⁴ Umum-ı Erkan-ı Harbiye Dairesi Dördüncü Şubesi No. 1428, Harbiye Nezareti Celilesi'ne, Bkz BOA., **BEÖ.**, 3379/253384, 15 Ağustos 1324/28.08.1908.

¹⁰⁷⁵ Umum-ı Erkan-ı Harbiye Dairesi Dördüncü Şubesi No. 1428, Harbiye Nezareti Celilesi'ne, Bkz BOA., **BEÖ.**, 3379/253384, 15 Ağustos 1324/28.08.1908.

¹⁰⁷⁶ “Harbiye Nezareti Mektubi kalemi, Diyarbakir Kumandanı Ferik Emir Paşa Hazretlerinden Varid olan 25 Ağustos 1324 (07.09.1908) tarihli telgrafname suretidir, Bkz BOA., **BEÖ.**, 3392/254397, 25

İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Selanik, Diyarbekir, Haleb ve Urfa şubelerinin Milli İbrahim Paşa'nın tasfiyesinde önemli rol oynadıkları görülmektedir. Cemiyet, Sultan II. Abdulhamid'in eseri ve bölgede belirli bir iktidar odağının önemli bir askeri gücü olan Hamidiye Alayları'nı kaldırmayı varlık sebebi olarak görmüş gibi hareket etmiştir. Bu sebeple de Cemiyet, II. Abdülhamid'e “*baba-oğul*” derecesinde yakınlık kuran Milli İbrahim Paşa'nın henüz kendilerine ciddi bir sorun çıkarmadan onun üzerine yürümeyi ve tasfiye etmeyi varlığının idamesi ve gerçekleştireceği yenilikler için şart olduğu hissiyle harekete sürüklemiş olmalıdır. II. Meşrutiyet'in ilanı ardından önce Sultan'ın, ardından Sultan'dan eniştesi olarak bahseden Müşir Çerkes Zeki Paşa'nın Hamidiye Alay merkez komutanlığı olan, 20 sene görev yaptığı IV. Ordu Komutanlığı'ndan tasfiyesi¹⁰⁷⁷, ardından Hamidiye'de önemli bir mevkide olan Milli İbrahim Paşa'nın tasfiye edilmesiyle geriye Cemiyet'in muhalif olduğu Sultan II. Abdülhamid'in kalmasından bunun planlı bir siyaset olduğu anlaşılmaktadır. Öte yandan yapılan hazırlıklardan aslında Milli İbrahim Paşa'nın tutuklanmasından çok büsbütün tasfiyesine yönelik olduğu, Paşa'ya karşı bölgenin birçok yerinden düzenli birliklerin toplanmaya çalışılmasından görülmektedir.

Hükümet, Milli İbrahim Paşa'nın nerede olduğuyla ilgili düzenli olarak bilgi toplamaya çalışmıştır. Bu sebeple elde edilen bilgileri içeren kimi vesikalarda Viranşehir'e döndüğü, kiminde Viranşehir'e dönüş yolu üzerinde olduğuna dair çelişkili ifadeler bulunmaktadır. Sadaret makamı, kendisine ulaşan bilgilere göre, Harbiye Nezareti'ne 2 Eylül 1908 itibarıyla, Paşa'nın Haleb'e bir saat mesafedeki Ramusa mevkiine gelerek maiyyetindeki zabitanın ikisini Haleb'e gönderdiği, kendisinin de tâbileriyle beraber şark cihetine savuştuğunu haber vermiştir. Ayrıca Paşa'nın tutuklanması ve gerekli tedbirlerin alınması için Diyarbekir Vilayeti ile Zor Mutasarrıflığı'na malumat verildiği, bunun üzerine firka kumandanlığına Paşa'nın zulmüne imkân bırakılmaksızın bir redif taburunun hemen silah altına alınması

Ağustos 1324/07.09.1908; Milli İbrahim Paşa'nın “*Haleb Vilayeti'nden alınan telgrafda Paşa-yı muma İleyhin Şam'dan hayvanlarla ve alayıyla Hama'ya geldiği ve üç gün sonra Haleb'e geleceği Haleb'e giden dört zabitle dört nefer tarafından ifade kılındığı*” Diyarbekir'den Dersadet'e, Huzur-ı Sami-i SadaretPenahi'ye, Vali Mahmud Arif imzasıyla, Bkz BOA., **BEO.**, 3395/254568, 16 Ağustos 1324/29.08.1908.

¹⁰⁷⁷ Zeki Paşa'nın kızkardeşlerinden biri saray haremde bulunduğu için Zeki Paşa'nın, Sultan II. Abdülhamid'den eniştesi olarak bahsettiği belirtilmiştir. Bkz. Janet Klein, **Hamidiye Alayları**, İmparatorluğun Sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri, s. 150; Şevket Beysanoğlu, **Ziya Gökalp'in İlk Yazı Hayatı 1894-1909**, s. 70, dp. 6; T. Erbenği; E. Kutluğ, **Müşir Mehmed Zeki Paşa ve Belgelerle Ermeni Olayları**, s. 4.

bildirilmiştir. Diyarbekir Vilayeti, Paşa'nın nüfuzunun çokluğu sebebiyle, *çocuklarıyla Kaymakam Molla Halil, Binbaşı Hüseyin Kanco*'nun rütbelerinin kaldırılması gerektiğini tavsiye etmiştir¹⁰⁷⁸.

Bunun üzerine, Milli İbrahim Paşa'nın büyük oğlu 42. Hamidiye Süvari Alayı'nın Miralayı Abdülhamid¹⁰⁷⁹, Siverek'ten Harbiye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta, Haleb'de yargılanmak üzere götürülmek istenmelerinin, üzerlerine çokça asker gönderilmesinin bazı eski düşmanların İttihad ve Terakki'yi yanlış yönlendirmelerinden kaynaklandığını ve bundan vazgeçilmesini istirham etmiştir:

“Bazı bedhahların minelkadim aleyhimizde beslemekte oldukları adavet eserlerinin teşkil eden Meclis-i Terakki ve İttihadi'ye olan müracaat-ı vahiyelerinden dolayı kuvveden fiile çıkarmak İttihad Terakki Cemiyeti'nce karar veriliyor. Pederim İbrahim Paşa hakkında guya müddeilerle muhakeme olunmak üzere alıkonulmak mahdumlarının da oraya kaldırılması inzimamıyla Sadaret'e yazılmış ve Sadaret dahi fikirlerinin tervicini muvafık görüb taht-ı karara alarak birçok mahallerde tebliğat-ı resmiye icra olunmuş ve bu yüzden Hamidiye Asakir-i Şahanesi'ni adavet-i kadimelerinden naşi perişan etmek üzere her taraftan üstümüze külliyetli asker sevk edilmiş halbuki umum efrad-ı Hamidiye aşairimizin hükümet-i seniyyeye olan itaatleri malen ve canen ibraz etdikleri fedakarlıkları mu'amelat-ı resmiyece lede't-tahkik tebeyyün edeceği bedihidir. Böyle muti' hususuyla Asakir-i Şahane efradının mahvına meydan vermemek üzere acizleriyle biraderlerin Haleb'e getirmekten muafiyetimizi arz ve istirham eylerim ferman¹⁰⁸⁰.”

Sadaret, Harbiye Nazırı'nın Miralay Milli Abdülhamid'in ilettiği telgrafla ilgili cevabî olarak, Milli İbrahim Paşa'nın Medine'ye gitmek üzere Şam'da aldığı silahları iade etmediği, müzakere için Dersaadet'e davet edildiği halde icabet etmeyip Şam'dan firar etmesinin sadakatine işaret etmediğini belirtmiştir. Bununla birlikte, Sadaret, Harbiye Nazırı'ndan Paşa'nın silahların teslimi ile aleyhindeki davada müdafaası ve tesviyesi için Haleb'e ya da Dersaadet'e gelmesini, bunlar yapılmadığı takdirde

¹⁰⁷⁸ Sadaret-i Uzma Mektubi Kalemi, Harbiye Nezaret-i Celilesi'ne, BOA., **BEO.**, 3387/253984, 5 Ş 1326/02.09..1908.

¹⁰⁷⁹ İbrahim Paşa'nın büyük oğlu Abdülhamid, 1895 Salnamesi'nde Milli Aşireti'nin oluşturduğu 42. Alay'da “*Kaymakam*” rütbesinde iken sonradan “*Miralay*” rütbesini elde etmiş görünmektedir. Bkz. **Salname-i Askerî**, 1311 (1895), s. 564-566.

¹⁰⁸⁰ Harbiye Nezareti Mektubi Kalemi, Harbiye Nezaret-i Celilesi'ne, Hamidiye Miralayı Abdülhamid imzasıyla çekilen telgraf için bkz. BOA., **BEO.**, 3388/254040, 6 Ş 1326/03.09.1908.

Paşa'nın Dersaadet'e getirileceğinin Paşa'nın oğlu Hamid Bey'e cevaben belirtilmesini istemiştir¹⁰⁸¹.

Diyarbakir Valisi Mahmud, Milli İbrahim Paşa'nın verilen emre itaat etmeyip Viranşehir'e doğru Haleb civarına savuştuğu ve Fırat nehrini geçtiğinin tesbit edildiğini Sadaret'e bildirmiştir. Bu sebeple Viranşehir'e geldiğinde tutuklanması için burada yeterli miktarda kuvvet bulunması için Midyat'taki Nizamiye taburunun silah altına alınması için Harbiye Nezareti'nden izin alındığı halde Redif deposunda silah ve cephaneden başka elbise, palaska ve yemeni vesair levazımat için acilen sarfına lüzum görülen yüz bin guruşun askeriyeden ya da 4. Ordu Tahsilat-ı Fevkalade Tertibatı'ndan sarfına izin verilmesini istemiştir¹⁰⁸².

Sadaret, Milli İbrahim Paşa'nın derdesti için Diyarbakir Redif taburunun hemen silah altına alınmasının Diyarbakir Kumandanlığı'na bildirildiğini Siverek, Mardin, Midyat Redif Taburlarının da taht-ı silaha alınarak Diyarbakir taburu ile beraber dört taburluk bir kuvvet oluşturacak şekilde ve o civardaki Nizamiye Süvari ve Piyade kıtalarının da ilavesiyle Diyarbakir eski kumandanı Emin Paşa'nın kumandasına verilerek hemen sevk olunmasını uygun bulmuştur. Oluşturulan taburların sefer masraflarının acilen tedariki için Harbiye Nezareti'nden acilen talep edilen miktarın Harbiye Nezareti'ne seri bir biçimde gönderilmesini Maliye Nezareti'nden istemiştir¹⁰⁸³. Aynı şekilde Diyarbakir Valisi Mahmud'un talep ettiği yüz bin guruşun ne yapıp ediliyorsa alınması gereken tedbirler için tedarik edilecek levazımatın derhal ikmal için Harbiye Nezareti'nin Diyarbakir Fırkası kumandanlarına tebliğde bulunduğu ifade edilmiştir¹⁰⁸⁴. Nitekim ihtiyaç duyulan yüz bin guruşun Ordu-yı Hümayun Tahsisat-ı Fevkaladesi'nden sarfı muvafık görülmüştür¹⁰⁸⁵.

5 Eylül 1908'de Viranşehir'e çeyrek saat mesafede oğulları nezdinde toplanan Aşair ve Urban'ın çokluğundan Milli İbrahim Paşa'nın Viranşehir'e geleceği öngörülmüştür. Ayrıca başka hayli Aşair ve Urban'ın da geleceği anlaşıldığından

¹⁰⁸¹ Sadaret-i Uzma Mektubi Kalemi, Harbiye Nezaret-i Celilesi'ne, BOA., **BEÖ.**, 3388/254040, 6 Ş 1326/03.09.1908.

¹⁰⁸² Diyarbakir'den, Huzur-ı Sami-i Sadaretpenahi'ye, Diyarbakir Valisi Mahmud imzasıyla, BOA., **BEÖ.**, 3390/254199, 21 Ağustos 1324/03.09.1908.

¹⁰⁸³ Sadaret-i Uzma Mektubi Kalemi, Maliye Nezaret-i Celilesi'ne, BOA., **BEÖ.**, 3388/254042, 6 Ş 1326/03.09.1908.

¹⁰⁸⁴ Sadaret-i Uzma Mektubi Kalemi, Diyarbakir Vilayeti'ne Telgrafname, BOA., **BEÖ.**, 3390/254196, 22 Ağustos 1324/04.09.1908; Sadaret-i Uzma Mektubi Kalemi, Harbiye Nezaret-i Celilesi'ne, BOA., **BEÖ.**, 3390/254199, 7 Ş 1326/04.09.1908.

¹⁰⁸⁵ Harbiye Nezareti Mektubi Kalemi, Harbiye Nazırı, BOA., **BEÖ.**, 3390/254196, 8 Ş 1326/08.09.1908.

batarya topları, pareler ile beraber iki tabur Nizamiye taburu ve iki alay süvarinin hemen gönderilmesi talep edilmiştir¹⁰⁸⁶.

Milli İbrahim Paşa ile asker arasındaki ilk çarpışma Aşiretlerin ve Urban'ın toplanmasını müteakib bir gün sonra 6 Eylül 1908'de *Tel Ahmer geçidi* tarafında meydana gelmiştir. Bu savaşta ilk tesbitlere göre, “*Şaki'nin oğlu ile yirmi nefer eşkıya telef ve Asakir-i Şahane'den beş nefer şehid düşerek merhum yine firara muvaffak olmuştur.*” Milli İbrahim Paşa için ilk defa “*şaki*” tâbiri kullanılmış olup, Viranşehir'e ulaştığı ve başına birkaç bin aşair topladığı duyumunun alındığı nakledilmiştir. Kumandan Mustafa, takibat ve bir sonraki muhtemel çarpışmada ihtiyaç duyulan adımları sıralarken, bu gibi takibatta mitralyözlerin iyi iş gördüğünü belirtmiş; Urfa Redif Livası'na mensub yedi taburdan Urfa, Kızılhisar, Kilis ve Birecik taburlarının harekete hazır bulunmaları bildirilmiş ise de bu işlerde süvariye şiddetle ihtiyaç duyulmasına rağmen gerek Haleb gerekse Urfa süvarilerinin kullanımına elverişli hayvan miktarının toplamda ancak yüz kadar olduğundan ve bu havalide ve Maraş'daki iki eski cebel topundan başka naklen top bulunmadığından bahsetmiştir. Diyarbakir Müfrezesi ile Harput Taburu'ndan başka Haleb havalisinden dahi Redif taburlarının sevkine, Hama'da bulunan alay ve müfrezeler hayvanlarının bir an evvel ikmali ve bütün kuvvetlerin kumandasına Urfa Livası'nın sevk ve askeri idaresine muktedir diğer bir zatın kumandan tayin edilmesini istemiştir¹⁰⁸⁷.

Merkezi Selanik'te bulunan *Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Merkez-i Umumisi*'nin Milli İbrahim Paşa ile yaşanan hadiseleri günlük olarak takip ettiği görülmektedir. Cemiyet'in Dersaadet'e çektiği telgrafta, Viranşehir Kumandanı ile Kaymakamlığı'ndan kendilerine ulaşan telgrafa göre, Milli Reisi İbrahim'in *bin adamıyla* oraya ulaştığı, mevcudunu derhal *üç bine* çıkardığı, yollarda da askerle çarpıştığı ve durdurulamadığı, işin vahim boyutlara ulaştığı bu sebeple oraya süratle muktedir bir kumandan refakatinde ihtiyaç miktarı asker sevkiyle şekavetin ortadan

¹⁰⁸⁶ Umum-ı Erkan-ı Harbiye Dairesi Dördüncü Şubesi, Diyarbakir Kumandanı Ferik Emin Paşa Hazretleri'nden Mevrud 24 Ağustos Tarihli Telgraf Suretidir. Viranşehir Kaymakamı ve Kumandanlığı'ndan Müştereken Mevrud Telgraf Sureti Aynen Zir'de Arz eylediği Maruzdur., BOA., BEO., 3395/254601, 23 Ağustos 1324/05.09.1908.

¹⁰⁸⁷ Milli İbrahim Paşa'nın oğullarından hangisinin öldürüldüğü isim bilgisi verilmemiştir. Bkz. Umum-ı Erkan-ı Harbiye Dairesi Dördüncü Şubesi, Kumandan Mustafa imzasıyla çekilen telgraf için bkz. BOA., BEO., 3395/254601, 24 Ağustos 1324/06.09.1908. Milli İbrahim'in 8 oğlunun olduğu belirtilmiştir. Burada da 8 oğulun kimler olduğu isim olarak belirtmemiştir. Bkz. Şevket Beysanoğlu, **Ziya Gökalp'in İlk Yazı Hayatı 1894-1909**, Diyarbakır'ı Tanıtma Derneği Neşriyatı, İstanbul 1956, s. 156.

kaldırılması istenmiştir¹⁰⁸⁸. Bu telgrafın içeriğinde yer alan ve hükümete tavsiye niteliğindeki direktiflerden cemiyetin açıkça hükümet üzerinde önemli bir baskı unsuru görevi gördüğü anlaşılmaktadır. Dikkat çeken bir diğer husus da bazı makamların yazışmalarda Milli İbrahim Paşa'dan hala "Paşa" olarak söz ederken birkısmı artık "Paşa" ünvanını kullanmayı terk etmiş, "şaki" ifadesini kullanmaya başlamışlardır¹⁰⁸⁹.

Hükümet bir yandan Milli İbrahim Paşa'ya karşı Viranşehir'de ihtiyaç duyulan askerî kuvvetlerin toplanması işiyle meşgul iken Paşa'nın teslim olmak istediği ile ilgili bir gelişme yaşanmıştır. Paşa, Harbiye Nazırı'ndan alacağı emir üzerine kendisi ile birlikte silahlarını teslim edeceğini, Haleb ve Urfa İttihad Cemiyetleri'nin öteden beri kendisi aleyhinde olması sebebiyle muhakemesinin Meclis-i Mebusan'da görülmesini talep etmiştir. Harbiye Nazırı, Paşa'nın üç bine yakın mevcuduyla Viranşehir'de iken derdestine kâfi miktarda askerinin olmayışı, ikmali için de ciddi bir masrafa ihtiyaç olması sebebiyle Zeytun'da mevcut askerden fazlasının alınarak Haleb askerî kuvvetlerinin takviyesi için çalışılırken gelen bu habere ihtiyatla yaklaşmıştır. Bu yeni gelişmeye göre ne şekilde hareket edilmesi gerektiğini Sadaret'e sormuştur. İşin aciliyeti üzerine telgrafı aynı gün cevaplayan Sadaret, muhakeme için Meclis'in toplanması gerekeceğinden Paşa'nın esasen "*işi sürüncemede bırakmak istediği*" şeklinde oluşan fikre katıldığını açıklamıştır. Sadaret, Harbiye'ye şayet Paşa, silahlarını teslim edecekse Siverek Hükümeti'ne teslim etmesini, akabinde de Meclis'in açılışına dek Dersaadet'e gelmesinin en iyisi olacağını kendisine tebliğ edilmesini istemiştir¹⁰⁹⁰.

Bu arada Milli Aşireti muhasımlarından olan Karakeçi Aşireti durumu fırsat bilip Milli Aşireti'ne saldırıda bulunmuştur. Milli Aşireti mensubu Kuran kabilesinden Binbaşı Ömer, Seyyidan Kabilesi'nden Emmo, Kumneksen Kabilesi'nden Heno, Cemikan Kabilesi'nden Biro, Berkohan Kabilesi'nden Mustafa'nın Dahiliye Nezareti'ne müştereken yazdıkları şikâyet telgrafında Karakeçi reisi Halil ve biraderi Dire'i beylerle oğlu ve avaneleri tarafından Milli mensubu kabilelerine saldırdıklarını

¹⁰⁸⁸ Selanik'ten Dersaadete, Makam-ı Sami-i Sadaretpenahi'ye, Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Merkez-i Umumisi, BOA., **BEÖ.**, 3392/254346, 25 Ağustos 1324/07.09.1908.

¹⁰⁸⁹ "*Milli Aşireti Reisi İbrahim ile avanesinin derdest ve tenkilleri için kuvve-i mevcudeyi zammıyyeten ve musaraaten sevk ve izamı beşinci ordu ve Diyarbekir Kumandanlıklarına bildirilen kittaat-ı askeriye*", Sadaret-i Uzma Mektubi Kalemi, Maliye Nezareti Celilesi'ne, BOA., **BEÖ.**, 3393/254442, 12 Ş 1326/09.09.1908; "*Milli Reisi Şaki İbrahim üzerine sevk ve tahrikleri Haleb Nizamiye Kumandanlığı'ndan Adana Kumandanlığı'na mevru telgrafnamede iş'ar*", BOA., **DH.MKT.**, 1294/43, 27 Ağustos 1324/09.09.1908.

¹⁰⁹⁰ Harbiye Nezareti Mektubi kalemi, Harbiye Nazırı imzasıyla, BOA., **BEÖ.**, 3392/254397, 12 Ş 1326/09.09.1908; Sadaret-i Uzma Mektubi Kalemi, Harbiye Nezareti Celilesi'ne, BOA., **BEÖ.**, 3392/254397, 12 Ş 1326/09.09.1908.

belirtmişlerdir. Bu saldırıdan 5 kabileye ait “62 karyenin 150 bin ağnam 10 bin deve 3 bin damgalı kısarak ve umumen eşya-ı behiyesi ve 20 bin hayvanat-ı ehliyesiyle üç gün sonra da Viranşehirin 200 kurra ahalisinin bunlarla emval ve hayvanat ve zehair ve nukud ve hububatı gasb ve garet” ile köyleri de yakılmış olup maktül mazlumların cenazeleri de meydanda kaldığı belirtilmiştir. Yüz bine nüfusun, 20 milyon liralık emval ve mevaşinin Milli Reisi İbrahim bahanesiyle mahv edildiği, Kanun-i Esasi’ye aykırı olduğu vurgusuyla malların iade edilmesiyle emniyet içinde iskân edilmelerini hükümetten talep etmişlerdir¹⁰⁹¹.

Bu arada Hükümet Kilis Kızılhisar Redif taburlarının ve 60 re’s mekkarının hemen Milli Aşireti reisi İbrahim Paşa üzerine sevki emrini vermiştir. Ancak bu taburların yerlerinde kalması icab ettiği gerekçesiyle emir yerine getirilememiştir¹⁰⁹². Milli İbrahim’in halen Viranşehir’de olmasının emval ve eşyasını kaçırmak için olduğu, kendisinin padişah emriyle geldiği, Kanun-i Esasi’yi ve hürriyeti tanıyacağını belirttiği ifade edilmiştir. Diyarbekir Kumandanlığı, Milli İbrahim’in kaçırılmaması için hazırlıklara devam edildiğini, Muş’tan topların beklendiği, Muş ve Hozat’tan taburlarla levazımatın henüz gelmediğini, Milli İbrahim’in takibi içinse 2 bin atlıya ihtiyaç olduğu gecikmenin bu sebeplerden kaynaklandığı rapor edilmiştir¹⁰⁹³. Gelişmelerden hükümet ile Milli İbrahim arasında gerilimi yumuşatmaya yönelik girişimlerin cılız kaldığı, tarafların birbirlerine güven duymadıkları ve her iki tarafın da askerî girişimlerine devam ettikleri görülmektedir.

Milli İbrahim’e karşı kullanılmak üzere bölgenin hemen tamamından hareket ettirilebilecek nitelikteki kuvvetlere harekat emirleri verilmiştir. Bu amaçla Erzincan’dan Muş’a gelecek süvarilerle nizamiye taburu ve batarya bakiyyesi henüz ulaşmamışsa da Muş’tan gelen iki top ve atlıların, Harput Redif taburunun ve Urfa’da bulunan Hamid Paşa’nın kuvvetiyle beraber derhal takibata katılması emri verilmiştir¹⁰⁹⁴.

¹⁰⁹¹ Siverek’den Dahiliye Nezareti Celilesi’ne telgraf için bkz. BOA., **DH. MKT.**, 2636/71, 29 Eylül 1324/12.09.1908.

¹⁰⁹² Dahiliye Mektubi Kalemi’nden Harbiye Nezareti Celilesi’ne, BOA., **DH.MKT.**,1294/43, 17 Ş 1326/14.09.1908.

¹⁰⁹³ Sadaret-i Uzma Mektubi Kalemi, Harbiye Nezareti Celilesi’ne, BOA., **BEO.**, 3396/254663, 18 Ş 1326/15.09.1908.

¹⁰⁹⁴ Umum-ı Erkan-ı Harbiye Dairesi Dördüncü Şubesi, Diyarbekir Kumandanı Ferik Emin Paşa Hazretleri’nden varid olan 4 Eylül 324 tarihlü telgrafname Suretidir. BOA., **BEO.**, 3401/255053, 4 Eylül 324/17.09.1908.

Bu arada Milli İbrahim, Münbiç yoluyla Fırat'ın Fatsa mevkiine gelerek Kiskân Aşireti reisi Basravî'nin rehberliğinde Fırat nehrini geçmiştir. Bu geçiş sırasında bazı süvarileri atlarıyla birlikte nehirden boğulmuşlardır. Milli İbrahim, Urfa ile Viranşehir arasında bulunan *Sumatar Harabesi*'ne gelerek burayı bir müddet karargâh olarak tutmuştur. Oğlu Abdülhamid 300 süvari ile buraya gelerek babasına katılmıştır. Bu sırada Deli Hurşid olarak tanınan bir nizamiye binbaşısı bir tabur piyade ile birlikte Mardin'den ve Milli Savunma eski bakanlarından Kâzım Paşa'nın babası olan Siverek'teki 42. Hamidiye Alayı'nda vazifeli olan İsmail Bey de 400 süvari ile Siverek'ten Viranşehir'deki kışlaya gelerek burada konuşlanmışlardır. Bu kuvvetlerden haberdar olan Milli İbrahim, Viranşehir'e gelmiş ve burada kanlı bir çarpışma yaşanmıştır¹⁰⁹⁵.

74. Alay 2. Tabur binbaşısı Hurşid Bey'in komutasında 74. ve 20. alaylardan tabur ve bölüklerden oluşan kuvvetlerle yaşanan çarpışmaya ilişkin detaylı hazırlanan rapor Ferik Emin Paşa tarafından ilgililere sunulmuştur¹⁰⁹⁶. Rapora göre, Milli Reisi İbrahim'in Şam'da ele geçirdiği 909 aded mavzer tüfeği ve 60 aded Martini tüfengi iade etmemiş Dersaadet'e gitmesi emrine uymayarak güzergahında bulunan ve üzerine yollanan birer müfreze askerine ateş etmeye cüret göstererek bir hayli asker kaybedilmesine yol açmıştır. Mardin'den de yola çıkarılan 55 süvari hızla Viranşehir'e hareket ettirilmiş, Milli İbrahim'in Miralay rütbesindeki oğlu Abdülhamid'e de aynı emir tebliğ edilmişse de kuvvet mevcudunun yetersizliği sebebiyle bir harekate girişilmemiştir. Bilahare Midyat'ta bulunan 74. Alay'ın 2. Tabur binbaşısı Hurşid Ağa 260 mevcutla Viranşehir'e ulaşarak aynı emri münasib bir dille bildirmişse de emre cevap verilmemiştir. Taburun ulaşmasından bir gün sonrasında Milli İbrahim'in Şam'dan esliha-i emîriye ile silahlı bini aşkın efradından başka çeşitli kabilelerden yine esliha-i emîriye ile techizatlanmış 2 bin kadar efradıyla toplamda 3 bini aşkın bir "*haşeratla*" Viranşehir girişinde ve münasib noktalarda konuşlanmış olan askerleri abluka altına alarak silah kullanmışlardır. Kasaba girişinde askerlere hitaben kasabayı tahliye ve askerinin geldiği yere dönmesi teklifinde bulunmuşlarsa da askerinin kumandanlıktan bu yönde emir almadığı takdirde mevkiisini terk etmeyeceği belirtilince çarşı girişinde bulunan zabıtlere ve askerlere karşı taarruzda bulunmuş ellerindeki

¹⁰⁹⁵ Şevket Beysanoğlu, **Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi**, C.2., Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sanat yay., Ankara 2003, s. 768.

¹⁰⁹⁶ 17 Tev 1324/30 Ekim 1908 tarihinde aslına mutabık olduğu şekilde Ferik Emin Paşa'nın onayladığı rapor için bkz. BOA., **DH.MKT.**, 2683/20, 14 Eylül 1324/17.09.1908.

silahlara ve fişenklere el koymaya cüret etmişlerdir. Bu esnada kıta ikametgahlarından çaldırılan borularla asker silah başına toplanmış, aşairin bu hal ve efkari terk etme çağrılarında kulak asmamaları sebebiyle askerler de ikametgahlarından karşı saldırıya geçmiştir. 400 kişilik kuvvete sahip süvari ve piyade askerlerinin 3 bin kişiyi aşkın ve askerin silahına üstün bir silahlı güce karşı cevap veremeyeceği aşikar olduğundan Milli İbrahim'in gelişinin ertesi sabahından başlayarak akşamın birine kadar devam eden çatışmada 12 asker kaybedilmiş; bir hayli efrad yaralı ile aşiretten de 70'e yakın kişi helak edilmiştir. Kasabanın etrafı dairesinde mahsur kalan asker tutuldukları mahalde ateş altında bulunduğundan dışarı çıkmaya muvaffak olamayarak mahallerinde mahsur kalmışlardır¹⁰⁹⁷. Viranşehir'de meydana gelen ve 3 gün süren bu çarpışmada Milli Aşireti'nden 150, nizami askerlerden 18 kişi ölmüştür. Hurşid Bey, askerleri Tekke Camii mezarlığına gömdürmüştür¹⁰⁹⁸.

Binbaşı rütbelere terfi ettirilmiş olan *Hüseyin Kanco* ile taallukatından olan *Hamdi-i Mamo*'nun kabileler arasında tahrik ve teşvikleriyle asker ikametgahlarının gazyağıyla yakılacağı ve *Hüseyin Kanco*'ya esir düşen askerlerden başkalarının ricasıyla hayatı bahş olunan süvari neferi *Şiranlı İsmail* ile ihbar edilmiştir. Bunun üzerine aşiretin hareketlerinden vazgeçmeyeceği anlaşılarak gecenin sükunetinden istifade edilerek kasabanın kenarında harabe ve sura sahip olmayan kışlada toplanılmıştır. Kuvvetlerimiz bir iki günlük yol idaresine kafi miktarda ekmek ve hayvan tedarikiyle Viranşehir'e yola çıktığından, o vakit etrafı kuşatılmış vaziyette kışlada ne yiyecek ve içecek ne de su tedariki mümkün olmadan silah terk ve teslim etmemek üzere zaruretle 1 -2 gün kadar susuz sebat edilmiştir. Bu esnada kışlayı terk için ateş edilmezse Milli Reisine haber verilerek kabulüyle 200 kıyye kadar nan alınarak imdadın gelişine kadar sebat edilmesi zabıtlarla yapılan istişareyle karar verilmiştir. Bu süre zarfında muhasara hattını yarmak üzere yardım gelmemesi üzerine asilerin çokluğu sebebiyle cüret edilememiştir. Bu arada *Hüseyin Kanco* Milli Reisi'ni askeri büsbütün imha etmeye teşvik ederek mazgal ve siperler yaptırarak kışlayı kesintisiz ateş altına almıştır. 3 gün devam eden muharebede bitap düşen askerin imhası konusunda *Hüseyin Kanco*'nun Milli Reisi'ne teminat vermesi üzerine, *Binbaşı Hamdi-i Mamo* ve Şarkiyan kabilesi reisi Beşşar'ın da katılarak 4 gün 4 gece hem akşama ve hem de susuzlukla büsbütün imha edilmesini aralarında kararlaştırdıkları bilahare ahaliden de teyid edilmiş olduğu

¹⁰⁹⁷ 17 Tev 1324/30 Ekim 1908 tarihinde aslına mutabık olduğu şeklinde Ferik Emin Paşa'nın onayladığı rapor için bkz. BOA., **DH.MKT.**, 2683/20, 14 Eylül 1324/17.09.1908.

¹⁰⁹⁸ Beysanoğlu, **Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi**, C. 2., s. 768.

iddia edilmiştir. 30’u aşkın askerin katli ve yaralanmış askerlerin hukukunun korunması için *Hüseyin Kanco ile Beşar*’ın rütbelerinin alınması ve adaletin sağlanmasını beklemediklerini belirtmişlerdir¹⁰⁹⁹.

Sadaret, Milli Reisi İbrahim’i zayıflatâbilecek psikolojik savaş unsurlarını devreye sokmaya başlamıştır. Diyarbekir Vilayeti’ne çekilen telgrafnamede, Milli İbrahim’in aşiret reisliğini gasben elde ettiğinin ifade edilerek azledilmesi ve aşiretten münasib bir başkasının seçilerek tayin edilmesini istemiştir. Böylece **Milli İbrahim, 24 Eylül 1908 tarihinde Milli Aşireti reisliğinden azledilmiştir**¹¹⁰⁰. Milli İbrahim’in Aşiret reisliğinden azliyle keyfiyetin hiss-i tesiri olacağı beklenmiştir¹¹⁰¹. Harbiye Nazırı, bu tedbirlerin yanında Milli İbrahim’in rütbelerinin alınmasının da ayrıca hüsn-i tesir edeceğini Diyarbekir Vilayeti’ne emir ile bu haberlerin duyurulmasını istemiştir. Milli İbrahim’in tenkili için tertib ve sevk olunan kıtaat-ı askeriyelerden ulaşanların da acilen Diyarbekir Kumandanı Ferik Emin Paşa’ya iltihakıyla kuvvetlerin peyderpey birleşmesi ile asker sayısının artacağı ifade edilmiştir¹¹⁰².

Milli İbrahim’in de daha büyük bir savaş ihtimaline karşı hazırlıklarına devam ettiği görülmektedir. Urfa Kumandanlığı, Çeçen kabilesine mensub dört şahıs ile bir Hristiyan’ın Milli İbrahim’e bir miktar silah ile top fişegi/kartuşu götürürken tevkif edildiğini haber vermiştir¹¹⁰³.

Musul Valisi Ferik Zeki Paşa, hükümetin Kerkük Nizamiye ester-süvar taburunun Milli İbrahim’in takibi için memur edilmesi isteğine, Kerkük Sancağı’nın asayişini ihlal eden eşkıyanın ihlallerini arttıracacağı sebebiyle taburun yerinde bırakılmasını istemiştir¹¹⁰⁴. Ferik Zeki Paşa aynı zamanda Viranşehir çatışmasından sonra Milli İbrahim’in ne üzere harekette bulunduğu hakkında Dahiliye Nezareti’ni

¹⁰⁹⁹ 17 Tev 1324/30 Ekim 1908 tarihinde aslına mutabık olduğu şeklinde Ferik Emin Paşa’nın onayladığı rapor için bkz. BOA., **DH.MKT.**, 2683/20, 14 Eylül 1324/17.09.1908.

¹¹⁰⁰ Sadaret-i Uzma Mektubi Kalemi, Diyarbekir Vilayeti’ne Telgraf, BOA., **BEO.**, 3404/255255, 11 Eylül 1324/24.09.1908.

¹¹⁰¹ Sadaret-i Uzma Mektubi Kalemi, Harbiye Nezareti Celilesi’ne, BOA., **BEO.**, 3404/255256, 28 Ş 1326/25.09.1908.

¹¹⁰² Umum-ı Erkan-ı Harbiye Dairesi Dördüncü Şubesi 1626, Harbiye Nazırı imzasıyla, BOA., **BEO.**, 3404/255256, 28 Ş 1326/25.09.1908.

¹¹⁰³ Harbiye Nezareti Mektubi Kalemi, BOA., **BEO.**, 3405/255399, 27 Ş 1326/24.09.1908; “Çeçen kabilesine mensub olub isyan halinde iken Milli Reisi İbrahim’e esliha ve khartuç götürdükleri sırada derdest edildiği anlaşılan eşhasın cihet-i Aliye tevdiyle haklarında terettüb edecek mücazat-ı kanuniyenin ifası lazım geleceği beyanla tezkire” Sadaret-i Uzma Mektubi Kalemi, Diyarbekir Vilayeti’ne Telgraf için bkz. BOA., **BEO.**, 3405/255399, 01 N 1326/27.09.1908; Khartuç, kartuş kelimesinin telaffuzu olarak top mermisi, Ş. Sami, **Kamûs-i Türkî**, s. 576.

¹¹⁰⁴ Musul’dan, Dahiliye Nezareti Celilesine, Vali Ferik Zeki imzasıyla çekilen telgraf için bkz. BOA., **DH. MKT.**, 2617/53, 11 Eylül 1324/24.09.1908.

bilgilendirmiştir. Diyarbekir Kumandanı Ferik Emin Paşa'dan alınan telgrafa göre, süvarinin gelişi ile süvari nizamiyesi ile derdesti için hareket emrinin beklenmekte olduğu haber verilmiştir. Sincar altmış mevcutlu Musul Jandarma Süvari bölükbaşı Mahmud Hıdır Ağa ile Kaza Kaymakamlığı'na ve Sincar Ağalarına ve Şammar Şeyhi Asi Beğ'e ateşle mukabelesine te'kiden yazılmıştır. Alınan tedbirler arasında bugün Zaho-Cizre tarikiyle hareket eden 76. alayın 4. taburu kumandanına Şaki'nin Dicle'yi geçerek Şırnak ve Bohtan Dağı'na sığınma ihtimaline karşı uyanık bulunulması için atlı çıkarılmış ve durum Zaho Kaymakamlığı'na da yazılmıştır. “*Yarın hareket edecek olan 74. alayın 3. taburuna Sincar istikametiyle yürümesi emri verilmiştir. Pesve'den gelecek 3. Anadolu taburu halen Musul'a varmıştır. Kerkük esterli-süvari taburuna bir an evvel hareket emri itası 6. Ordu Kumandanlığı'na ve gerek Mutasarrıflığı'na ve Zor hududunca takyidat-ı lazımede bulunması için Mutasarrıflığı'na yazılmış Beyne'n-Nehreyn birtakım istinad noktalarına iltica ve fırsat buldukça vasi' olan bu kıta-i araziye cevelengah ittihaz edecek olan Şaki İbrahim'in serbest hareketi tehdid için mezkûr nokkatin asker müfrezeleriyle işgaline ve Deyr Zor ile Meskene arasında bu mevsimde her taraftan geçid veren **Fırat nehrinin Meskene, Ebu Hureyre, Hamamm Subhi Metini ve Deyr Zor** mevakiinde müfrezeler bulundurularak **Berriyetü's-Şam** cihetine savuşmasına meydan verilmemesi ve bu suretle **Haleb-Bağdad Haleb-Musul** tarihinin muhafazası hususuna itina olunması için icab edenlere ve Haleb Vilayeti'ne tebliğat” yollanmıştır¹¹⁰⁵. Artık Milli Aşireti Reisi İbrahim Paşa yerine askerî sıfatları alınarak, aşiret reisliği de kabul edilmeyen basit bir eşkıya tanımlamasıyla “*Şaki İbrahim*” olarak anılmaya başlandığı ve yazışmalarda vesikaların diline de bu şekilde aksetmeye başladığı dikkat çekmektedir.*

Dahiliye Vekaleti, Milli İbrahim'in derdesti için aşiretlerden ne şekilde faydalanabileceği üzerinde de stratejik tedbirlerin alınmasına çalışmışlardır. Bu noktada çöl cihetine gidememesi için icab eden mahallerin tutulmasıyla ilgili Milli Aşireti'nin muhalifi konumundaki *Aneze Aşireti*'nden yararlanma yoluna gidilmiş, onların askerlerle birleşen 1400 hecin ve 600 kısraklı efradı hareket ettirilmiştir. *Harsa Aşireti*'nin “*Şaki*”nin tahriki sebebiyle onunla birlikte hareket ederek hükümete karşı silah kullanacağı ve öteden beri yanında bulunan *Şammar Aşireti*'nin *Feda'a* ve *Sabit fırkalarının* da onu terk ile çekildikleri bilgilerine ulaşılmıştır. Bunun üzerine Haleb ve

¹¹⁰⁵ Musul Vilayeti'nden, Dahiliye Nezareti Celilesine Musul Valisi Ferik Zeki imzasıyla çekilen telgraf için bkz. , BOA., **DH. MKT.**, 2617/53, 12 Eylül 1324/25.09.1908.

Diyarbakir Vilayetleri de “Şaki”nin çöl cihetine firarı halinde Haleb-Musul-Zor dahilinde bulunan Şammar ve Aneze aşairiyle diğer aşiretlerin yardımlarından istifade olunması için acele edilmesi gerektiğini Sadaret’e tavsiyede bulunmuşlardır¹¹⁰⁶.

Lice-Hazro-Hani yörelerinde meskun *Zirkî/Zirkan Aşireti* de ötedenberi Milli Aşireti’ne muhalif olduğundan *Zirkan beylerinden Aziz Sabri Efendi* de aşiretinden gönüllüler toplayarak Milli Aşireti’ne karşı aşiret-ahali kuvvetlerinden oluşturulan *Gönüllü Redif Taburlarına* katılmıştır. Gerek Ziya Gökalp’in, gerekse Ziya Gökalp’in dayısı Diyarbakir Belediye Reisi Pirinççizade Arif Efendi’nin de Milli İbrahim’e karşı askerî ve Gönüllü Redif Taburları kuvvetlerinin sevk ettirilmesinde etkileri olmuştur¹¹⁰⁷. Urban aşairinden olan Hamidiye 47. Alay mensubu *Tayy Aşireti* 800 kişilik bir kuvvetle Mardin’in güneyinde Aznavur nahiyesinden 200, toplam 1000 süvari ve Diyarbakir’den gelen Nizamiye ve Derik Gönüllü Taburu ile beraber toplamda 2500’ü aşkın sayıdaki kuvvet de birleşerek Derik’e doğru gelmişlerdir¹¹⁰⁸.

Milli İbrahim’in Viranşehir’deki askerle olan mücadelesinin ardından destek bulmak umuduyla dostu *Diyarbakir İngiliz Konsolosu Heard*’a müracaat etmiştir. Heard, konuyu İstanbul’daki İngiliz Sefiri’ne ilettiğinde Milli İbrahim’e karşı sefirden Milli İbrahim’in “*barbarların faziletlerinden payına düşeni aldığı*”nı belirten olumsuz cevap almıştır¹¹⁰⁹. Böylece İngiliz Sefiri, Milli İbrahim’e karşı hareket başlatan Osmanlı’nın yeni iktidarından taraf bir pozisyon alarak kendisine destek sunmamıştır.

Bu arada Ferik Emin Paşa kumandasındaki nizamî bir kuvvet ile Diyarbakir’den gönüllülerden meydana gelen 2 bin kişilik bir kuvvet de Viranşehir’e doğru harekete

¹¹⁰⁶ Dahiliye Mektubi Kalemi’nden, Huzur-ı Ali-i Hazreti Sadaretpenahi’ye, BOA., **DH. MKT.**, 2619/3, 4 N 1326/30.09.1908.

¹¹⁰⁷ Ziya Gökalp, “*Şaki İbrahim Paşa*” isimli manzume eserinde: “*Bu manzumelerin nâzımı, Milli Aşireti Reisi’nin yaptığı ve yaptırdığı zulümlerin hemen hepsine şahid olmuş ve ilhamını meşhudatından almıştır. Telgraftane Vakası’nda İttihad ve Terakki Şubesi’nin teşekkül ve idaresini eline almış ve Harbiyye Nezareti’ni, İbrahim daha Şam’da iken tevkîf ve firarında on üç mevkiden yolu üzerine ve Viranşehir’e kuvvet sevk etdirilmesine Cemiyet vasıtasıyla mecbur etmiştir.*” diye not düşmüştür. Ayrıca, Milli İbrahim’in Meclis-i Mebusan açıldığında burada savunmasını vermek isteğı gerçekleşmemesine karşın Ziya Gökalp’in amcası Pirinççizade Arif Efendi Meclis’e mebus seçilerek bu fırsatı yakalamıştır. Milli İbrahim Paşa İsyanı’nın bastırılması ve sonrasında yaşanan Milli Aşireti mallarına karşı yapılan yağma ve yolsuzluklardan sorumlu tutulması sebebiyle 1908 senesi sonlarında Meclis-i Mebusan’da kendisini savunmuştur. Bu savunma ile ilgili olarak bkz. Bkz. Beysanoğlu, **Ziya Gökalp’in İlk Yazı Hayatı 1894-1909**, s. 84, 158-163; Şevket Beysanoğlu, **Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi**, C. 2., s. 773-778.

¹¹⁰⁸ Şevket Beysanoğlu, **Ziya Gökalp’in İlk Yazı Hayatı 1894-1909**, s. 158.

¹¹⁰⁹ İngiliz Sefir Lowther: “*İbrahim’in şahsi meziyetleri ne olursa olsun, kanunsuzluk yoluyla kendisini yarıtbağımsız bir konuma yükseltmiş bir Reis’i kararlılıkla sindirmenin, Anadolu’nun dört bir yanında Kürdleri sakinleştirmekte ve gözlerini korkutmakta şümüllü bir etkisinin olacağına kesin gözüyle bakılabilir*” demiştir. Klein, **Hamidiye Alayları**, s. 190.

geçmiştir¹¹¹⁰. Bunun üzerine Milli İbrahim de zorda kaldığı durumdan çıkabilmek için bağlılarından *Kuran Aşireti Reisi Hacı Ömer Ağa*'yı bir umutla bu kez Haleb Katırlılar Birliği komutanı Şahin Bey'e ve komutanların yanına bir anlaşma zemini bulmak için arabulucu olarak göndermiştir. Aynı zamanda bu esnada Mirliya Hamdi Paşa bir cebel topu ve 5 yüz piyadelik bir kuvvetle Maraş'tan, 4 yüz süvari Haleb'ten, Kırım hanlarına mensub olan Kaymakam Şahingiray Bey de 2 yüz süvariyle Urfa'dan, Süvari Redif taburu komutanı Hacı İzzet Bey Siverek'ten ve Karakeçili Aşireti'nden Direhe/Dire'i Bey de bütün aşiret mensublarıyla ve Siverek'in bütün eşrafı da gönüllü olarak birlikleriyle olay mahalline gelmeye başlamışlardır. Ancak Hükümet yanlısı kuvvetlerin birikmesi esnasında bu sırada arabulucu olarak gönderilmiş *Kuran Aşireti Reisi Hacı Ömer Ağa* tam teslim şartlarının görüşürken bazı subaylar Milli İbrahim'in Hamidiye Süvarileri üzerine ateş açmışlardır. Aynı zamanda *Kuran Aşireti Reisi Hacı Ömer Ağa* da 2 yüz çadırıyla Milli İbrahim'in arzusuna muhalif olarak askere iltica ve sığınmak zorunda kalmıştır. Bu durum iyiden iyiye Milli Aşireti kuvvetlerinin moralini ve kuvveti maneviyasını bozmuş ve bazı bağlı aşiretler de Milli İbrahim'den ayrılmayı tercih etmişlerdir. Vaziyetin büsbütün kontrolden çıkması üzerine Milli İbrahim bu esnada bir çarpışmanın fayda getirmeyeceğine kanaat getirerek adamlarıyla beraber Viranşehir'den çıkarak yine adamlarından *Binbaşı Hüseyin Kanco*'nun mahalli olan Derik'e dört saat mesafede bulunan *Hilili köyüne* doğru çekilerek oradaki Kasr'a sığınmıştır. Diyarbakır Nizamiye Kumandanı Ferik Emin Paşa kendisinde devletin silahları ile beraber teslim olmasını isteyen bir mektup yollamıştır. Bunun üzerine Binbaşı Hüseyin Kanco, hükümet güçlerine karşı bir mukavemetin çılgınlık olacağını, en doğru davranışın teslim olmak olacağı tavsiyesinde bulunmuştur. Ancak Milli İbrahim, hükümet karşısında görebileceği muameleleri öngörerek doğrusu bu durumu onuruna da yediremediğinden Ferik Emin Paşa'nın mektubuna şimdi teslim olmayacağını ancak, Meclis-i Mebusan'ın açılmasıyla İstanbul'a gideceği cevabını vermiştir. Bu cevabı yazdıktan iki saat sonra 1000 kadar süvarisiyle Hüseyin Kanco'ya ait kasır olan *Kasra Kanco*'dan Sincar'a doğru yönelmiştir¹¹¹¹. Musul Valisi Ferik Zeki Paşa'nın edindiği habere göre de, 24

¹¹¹⁰ Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi*, C. 2., s. 768.

¹¹¹¹ Klein, Hüseyin Kanco'dan sehven Hasanê Kenco olarak bahsetmiştir. Bkz. Klein, *Hamidiye Alayları*, s. 191; Beysanoğlu, *Ziya Gökalp'in İlk Yazı Hayatı 1894-1909*, s. 159; Beysanoğlu, Dire'i Bey'i sehven Karakeçi reisi Kaymakam Halil Bey'in oğlu olarak göstermiştir. Oysa Osmanlı vesikasında açıkça kardeşi olduğu belirtilmiştir. Karşılaştırmız. Sadaret Mektubi Kalemi, Taraf-ı Vala-yı Seraskerî ile Dahiliye Nezaret-i Celilesi'ne, BOA., **BEO.**, 2314/173512, 30 M 1322/16.04.1904; Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi*, C. 2., s. 768.

Eylül 1908 tarihi itibariyle “*Şaki İbrahim bir iki bin haşeratla*” Viranşehir kasabasında mahsur kalarak askerinin muhacematına mukavemet gösteremeyerek firar etmiş ve Hüseyin Kanco’nun kasrına sığınmıştır. Advan Aşireti’ni de alarak develerle Sincar’a doğru savuşmuştur¹¹¹².

Viranşehir’deki çarpışma, Milli İbrahim ile hükümetin güvene dayanmayan görüşmelerinin sonunu getirerek bütün köprülerin atılmasına sebep olmuştur. Milli İbrahim’in ötedenberi etrafına toplamış olduğu Urban aşairinin askerle girdiği çatışmasını müteakib dağıldığı, birtakımının aşirete ait emval ve hayvanları yağmaladıkları ve kendisinin yanında Milli *Şarkıyan Fırkası*’yla *Advan Aşireti*’nin bazısından başka kimsenin kalmadığı belirtilmiştir¹¹¹³.

Milli İbrahim’in sahip olduğu büyük malvarlığı arasında taşınır vaziyetteki birçok altın paralarının birkismini yaptırdığı özel sandıklarla beraberinde Sincar’a doğru yola çıkarmış, birkismini da Viranşehir’de gömmüş olduğu iddia edilmiştir. Seneler boyunca arkadaşlıkları hürmetine kendisini hiç bırakmayan ve daima ona bağlı olan 7 yüz çadırılı abır oymağı halkı ve oğulları *Abdülhamid* (Hamid/Humud), *Mahmud*, *İsmail*, *Halil*, Timur/Temür, *Abdurrahman* ile zevceleri ve bazı akrabalarıyla yola çıkmıştır. Yolda zaman zaman saldırılara uğraması sebebiyle birkisim altınları talan edilmiştir. **Milli İbrahim, Hilili köyünden 12 saat yürüme mesafesindeki Nusaybin’in güneyine düşen Sufeyye Tepesi’ne kadar kaçabilmiş, ancak burada dizanteriye yenik düşerek 27 Eylül 1908’de hayatını kaybetmiştir.** Cenazesi bir yorgana sarılarak burada gömülmüştür¹¹¹⁴. Milli İbrahim’in ölümüyle de büyük oğlu Abdülhamid, Milli Aşireti’ne reis olmuştur¹¹¹⁵. Ancak bu reisliğin bir devlet tasdiğiyle değil, aşiret örfünün sonucunda büyük oğulun yerine geçmesi şeklinde gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

Milli İbrahim’in yakalanması için hükümetin her taraftan mümkün olan en kısa sürede toplamaya çalıştığı kuvvetlerin bir disiplin içerisinde hareket etmeyip yağmaya

¹¹¹² Musul’dan, Dahiliye Nezareti Celilesine, Vali Ferik Zeki imzasıyla çekilen telgraf için bkz. BOA., **DH. MKT.**, 2617/53, 11 Eylül 1324/24.09.1908.

¹¹¹³ Zor Mutasarrıflığı’ndan Dahiliye Nezareti Celilesine Zor Mutasarrıfı Mehmed imzasıyla müsta’cel telgrafname için bkz. BOA., **BEO.**, 3401/255053, 7Eylül1324/20.09.1908; Diyarbekir Vilayeti’nden bildirildiğine göre Milli reisi İbrahim’in halen Viranşehir’de bulunduğu belirtilmiştir. Bkz. BOA., **BEO.**, 3401/255053, 24Ş1326/21.09.1908.

¹¹¹⁴ Milli İbrahim’in ölüm tarihine dair net bilgi konsolos raporlarından öğrenilmiştir. Bu konuda Osmanlı vesikalarında net tarih bilgisine rastlanılmamıştır. Bkz. Klein, **Hamidiye Alayları**, s. 191; Beysanoğlu, **Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi**, C. 2., s. 768-769.

¹¹¹⁵ “...nâm-ı şahaneye mensub 5 alay süvari teşkil itdik...”, Diyarbekir’den Der Âlî’ye, **Hamidiye Mir Alayı Milli Reisi Abdülhamid**, Kaymakam Mahmud, Hamidiye Kaymakamı Halil, Hamidiye Kaymakamı Timur, Hamidiye Kaymakamı Halil, Hamidiye Binbaşısı İsmail, Hamidiye Binbaşısı Mahmud, Hamidiye Binbaşısı Mehmed imzalarıyla çekilen telgraf için bkz. BOA, **BEO.** 3446/258402, 19 Ts 1324/02.12.1908.

yöneldiklerine yönelik *Diyarbakir Vilayeti İdare Meclisi* imzasıyla ve acil ve gayet mühim ikazıyla Dahiliye Nezareti'ne bir şikâyetle bulunulmuştur. İçlerinde *Vali Vekili Miralay Yusuf, Defterdar Rifat, Müftü Subhi, Nakibü'l-Eşraf Mehmed Mesud, Murahhas Antiryas*'ın da bulunduğu 11 kişilik idare meclisi üyeleri Asakir-i Nizamiye ve Redif Zabita ve efradının Yenişehir'in Siverek ve Derik cihetlerindeki köy ve aşairin mal ve hayvanlarının yağmasına karıştığını yağma mallarının iadesinin sağlanması ile tedbirlerin alınması konusunda bir iradenin buyrulmasını talep etmişlerdir¹¹¹⁶. Bu ahvalin pek çirkin ve kabul edilemez görülerek mütecasirler hakkında tahkikat ile cezalandırılmaları ve yağma mallarının sahiplerine iadesinin sağlanması Diyarbakir ve Haleb Vilayetleri'ne yazılmıştır¹¹¹⁷. Operasyonun hedefinde Milli İbrahim var iken onun ardında bıraktığı mal ve mülke saldırma bahanesiyle diğer aşiretlere de ait olup olmadığına bakılmadan kendisi yakalanamadığı için öfkenin hedef şaşırarak gasb ve yağmaya dönüştüğü bu gibi durumlar yaşanmıştır.

Milli İbrahim'in ölümünün 4. gününü müteakib eşi ve çocukları aşiretleriyle beraber merhamete muhtaç oldukları şeklinde dehalet etmek istediklerine yönelik Nusaybin merkezinden Sadaret makamına 1 Ekim 1908'de bir telgraf çekmişlerdir. Sadaret, aileye ve aşiret halkına adaletle aykırı taarruz ve tacavüze meydan verilmeden ellerindeki silahların ve cephanenin seri bir şekilde teslim alınarak adil bir muameleye tâbi tutulmaları konusunda Harbiye Nezareti'nden telgrafla acilen bir tebliğatla Diyarbakir Fırkası Kumandanı Emin Paşa'ya bildirilmesini istemiştir¹¹¹⁸.

Asıl gerekçesi belirtilmemişse de büyük bir ihtimalle Milli İbrahim'in ölümünün teyidi için olsa gerek Diyarbakir İngiliz Konsolos vekili, onu takip ile memur edilmiş

¹¹¹⁶ “Şaki İbrahim ve gerek şürekasının ağnam ve emvali hükümetce iltihakı lazım gelse mutemet memurları vasıtasıyla bilmuzayede satılıb mu'temin bir mahalde hıfzıyla Diyarbakir ve Derik ve mahall-i saire ahalisinden kimlerin emval ve hayvanatını gasb eylediği usulen sabit olanlara ita edilmesi ve zimmet-i miriye var ise onun tesviye edilmesi ve artar ise mesarif-i askeriyeye karşılık tutulması mukteza-yı adalet ve maslahatdır. Binaenaleyh Diyarbakir ve Derik ve Mardin sair kasabalarıyla kurra-yı mulhakasında ne kadar gasb aşırılmış kısrak at ve tay öküz ve merkeb ve ağnam bulunur ise (bükülü?) memurlar vasıtasıyla istirdad ve tahsil olunarak bilmuzayede satılıb iade (bükülü?) başkalarına emanet suretiyle tevdi edilmesi ve zabitan vesair memuriyetden medhalini tahakkuk edenlerin ceza-dide edilmeleri lazıme-i adalet bulunduğuna hasbe'l-vazife arz ve beyan eylerim olbabda.” Diyarbakir'den Dahiliye Nezareti Celilesi'ne telgraf, BOA., **DH. MKT.** 2623/17, 17 Eylül 1324/30.09.1908.

¹¹¹⁷ Dahiliye Mektubi Kalemî'nden Harbiye Nezareti Celilesine, BOA., **DH. MKT.**, 2623/17, 9 N 1326/05.10.1908; Dahiliye Mektubi Kalemî'nden, Diyarbakir Vilayeti'ne/Haleb Vilayeti'ne, BOA., **DH. MKT.**, 2621/53, 20 Eylül 1324/03.10.1908.

¹¹¹⁸ Sadaret-i Uzma Mektubi Kalemî'nden Harbiye Nezaret-i Celilesi'ne telgraf için bkz. BOA., **DH. MKT.**, 3407/255516, 5 N 1326/01.10.1908; Sadaret-i Uzma Mektubi Kalemî'nden, Diyarbakir Vilayeti'ne Telgraf için bkz. BOA., **BEO.**, 3407/255517, 18 Eylül 324/01.10.1908; Milli İbrahim'in büyük oğlu Abdulhamid'in dehalet ettiğine dair bkz. Dahiliye Mektubi Kalemî, Huzur-ı Ali-i Hazreti Sadaretpenahi'ye, BOA., **DH. MKT.**, 2626/74, 12 N 1326/08.10.1908.

olan Ferik Emin Paşa'ya gönderilmek üzere bir yazı kaleme almıştır. Bununla da yetinmeyerek yanına gitmek istediğini belirtmiş, tercümanıyla yola çıkmış olup bu sebeple eşlik etmesi için 2 jandarma görevlendirildiği belirtilmiştir¹¹¹⁹.

4 Ekim 1908'de Ferik Emin Paşa, öldüğünden emin olmak ve teyidi için *Çağçağ geçidinde Sufeyye Esved* nam-ı mahalde medfun olan Milli İbrahim'in mezarını kazdırarak onu tanıyanlara teşhis ettirmiş ve bununla ilgili bir mazbata düzenlenmiştir. Mazbatayı alan Binbaşı Fevzi Efendi'nin, Milli İbrahim'in livada olan ailesini Diyarbakır'e götüreceği ve aşireti halkını da Viranşehir'de *Kasr-ı Hüseyin* mürettebatı askeri muhafazasında me'valarına gönderileceği Müfreze Kumandanı Ferik Emin Paşa tarafından Dahiliye Nezareti'ne yazılmıştır. Bu gelişmeye dayanarak Şammar Aşireti vesair aşiretlerce meydana getirilen tahribat ve gasb olaylarının düzeltilmesi için askeri kuvvetlerin bir kısmının dağıtılmamasının münasib olacağı eklenmiştir¹¹²⁰.

Milli İbrahim'in büyük oğlu Abdülhamid, dehaletlerinin kabulüyle affolunacaklarına dair emr-i ali hükmüne göre 20 gün evvel teslim olduklarını ancak kendisinin ve 2 kardeşinin hala tutuklu olduklarını telgrafla Dahiliye Nezareti'ne bildirmiştir. Müracaatlarının faydasız kaldığını, yağmurların başladığını aile fertlerinin her birinin bir tarafta ve 50 bin aşairin meskensiz "*bî-nan bî-ilaç*" olduğunu, maktül düşen meyyitlerin hala yerde olduğunu, sağ kalanların da günbegün ölmekte olduklarını, kendisine müsaade buyrulmayacaksa şimdilik küçük biraderleri Mahmud ve İsmail'in serbest bırakılarak ailenin iskân ile helak olmaktan kurtarılması ile dehaletlerinin kabulünü istirham etmiştir¹¹²¹.

Milli İbrahim'in 8 oğlunun olduğu belirtilmiş, ancak bu eserde isimleri konusunda bilgi verilmemiştir **Tablo 16**¹¹²². Bu oğullarından biri, Milli İbrahim ile askerinin 6 Eylül 1908 tarihindeki Tel Ahmer Geçidi tarafında meydana gelen ilk çarpışması sırasında öldüğü Kumandan Mustafa tarafından bildirilmiştir¹¹²³. Ancak kendilerinin 14 Ekim 1908 tarihinde yayımlanmak üzere Servet-i Fünun gazetesine bir

¹¹¹⁹ Dahiliye Mektubi Kalemi'nden, Huzur-ı Ali-i Hazreti Sadaretpenahi'ye, BOA., **DH. MKT.**, 2621/2, 7 N 1326/03.10.1908.

¹¹²⁰ Nusaybin'den Dahiliye Nezareti Celilesine, Müfreze Kumandanı Ferik Emin imzasıyla çekilen telgraf için bkz. BOA., **DH. MKT.**, 2624/50, 21 Eylül 1324/04.10.1908; Sadaret-i Uzma Mektubi Kalemi, Harbiye Nezareti Celilesine, BOA., **BEO.**, 3411/255801, 16 N 1326/12.10.1908.

¹¹²¹ Diyarbakır'den, Dahiliye Nezaret-i Celilesi'ne Milli İbrahim'in Mahdumu Abdülhamid imzasıyla telgraf için bkz. BOA., **DH. MKT.**, 2620/68, 8 Tev 1324/21.10.1908.

¹¹²² Şevket Beysanoğlu, **Ziya Gökalp'in İlk Yazı Hayatı 1894-1909**, Diyarbakır'ı Tanıtma Derneği Neşriyatı, İstanbul 1956, s. 156.

¹¹²³ Milli İbrahim'in savaşta öldüğü ifade edilen bu oğlunun ismi vesikada geçmemektedir. Bkz. Umum-ı Erkan-ı Harbiye Dairesi Dördüncü Şubesi, Kumandan Mustafa imzasıyla çekilen telgraf için bkz. BOA., **BEO.**, 3395/254601, 24 Ağustos 1324/06.09.1908.

çeşit müdafaa ve mevcut durumlarının bilinmesi için gönderdikleri yazıda açık isimlerini büyükten küçüğe *Hamidiye Miralayı Milli Reisi Abdülhamid, Hamidiye Kaimmakamı Mahmud, Hamidiye Kaimmakamı Halil, Hamidiye Kaimmakamı Timur, Hamidiye Binbaşısı Abdurrahman, Hamidiye Binbaşısı İsmail* olarak 6 kişi şeklinde belirtmişlerdir¹¹²⁴.

Tablo 16: Milli İbrahim'in Oğulları

Milli İbrahim'in ölümünün ardından öteden beri üzerinde yapılan münakaşalar, geride bıraktığı nakdi, ziyeti, ve maddiyatı konusunda tekrar canlanmışır. Viranşehir'de birkaç sene müdürlük yapan Cizreli-zâde Mümtaz Efendi'nin eriştiği bilgilere göre, Milli İbrahim'in 2 milyondan ziyade altın/nakit mevcudunu kasalara ve yaptırdığı özel mahzende sakladığını ve bu miktarın yarısı kadar da mücevherat ve kıymetli eşyası bulunduğunu Vilayet Defterdarı Rifat Bey'e ihbar etmiştir. Maliye Nezareti'ne bildirilen haberin ardından bu nakidin ortaya çıkarılması için Defterdar başkanlığında adliye ve idare azalarından müteşekkil bir komisyon heyeti kurularak Viranşehir'e gönderilmiştir. Ancak bu komisyonun kuruluşu ve Viranşehir'e gelişleri için geçen 50 günlük süre zarfında İbrahim Paşa'nın tutuksuz olan diğer 3 oğlu ile haremî Hansa Hanım'ın Viranşehir'e giderek bu nakid ve mücevheratı saklamaya fırsat

¹¹²⁴ Milli İbrahim'in sekiz oğlu olduğu bilgisi başka bir yerden teyid edilememiş olup şayet doğru kabul edilirse ve biri savaşta ölmüş ise geriye adı bilinmeyen 7. oğlu hakkında da bir bilgiye ulaşılamamıştır. "*Milli Reisi iken vefat eden İbrahim Paşa'nın ef'al ve hareketından dolayı muaheze ve muhaberat hiçbir ferdimize aid değil iken nefsi-i Diyarbekir Vilayeti'nin eşrafiyla müteveffa-yı müşarun ileyhanın on senedenberi aralarında mütemedi bulunduğu Dersaadet'e ve Diyarbekir'in merkez telgrafhane kuyud-ı mukayyedesıyla gayr-i müinker olan garaz ve adavetin eseri olarak ...mahkeme ve devair-i aidesinden usulen tevkifimize dair bir emr-i kanunî olmayarak ancak mezkûr tezvîrat-ı muhada'aanın (hilekarlık) yaygarası üzerine 45 gündür zincir-i zulm ve istibdadın mahbusu bulunduğumuzdan mündericat-ı telgrafilerdeki der-miyan olunan mütalaat-ı kanuniyenin icrası icabatıyla envar-ı adalet ve hürriyete hisse-mend olmaklığımıza delalet buyurulması hususunun cerîde-i mecelle-i muhteremelerinin vesatât-ı hürriyet-perverîlerine arz-ı ahval-i esef-i iştimalimize mübaderet eyleriz.*" Diyarbekir'den Servet-i Fünun'a, bkz. BOA., **DH.MKT.**, 2652/97, 1 Ts 1324/14.10.1908.

buldukları iddia edilmiştir. Bu sebeple komisyonun nakitlerle ilgili bir gelişme elde edemediği belirtilmiştir¹¹²⁵.

Nakitler meselesi ve uzun süren tutukluluk halleriyle ilgili olarak halen tutuklu bulunan Milli İbrahim'in oğulları Abdülhamid, Mahmud ve İsmail de durumlarının bir an önce gözden geçirilmesini talep etmişlerdir. Pederlerinin birkaç milyon mîriye borcu olduğu iddialarına karşılık kendilerine ait şahsi mallarının aşiretler tarafından müsadere edildiğini, böyle giderse Viranşehir'in tamamen harabeye döneceğini, hukuk taleplerini Dahiliye ve Adliye Nezaretleri'ne telgraf çekmişlerdir¹¹²⁶. Ayrıca, "...Pederimizi müteveffa İbrahim'i İstanbul'a azimetten tedhiş eden tarik-i serkeşeye sevk eyleyen şey daha hakkında bir gûna iştikâ ve İstanbul'a gitmesine bir emir zuhur etmezden evvel Diyarbekir'den ba-tertib Şam'da kendisine keşide olunan telgrafnamelerdir.... ötedenberi Pederimize adavetleri bulunan ve adavetlerinden ziyade aşairimizin emval ve hayvanatlarına göz diken Diyarbekir eşrafından Cerciszade Abdulkadir Paşa ile mahdumu ve aynı muhtelis(çalıp çırpın) şehîri müteveffa Cemil Paşa'nın oğulları ve Pirinççizade Arif Efendi'yle refikleri fırsatı ganimet bilerek ve yaptıkları desaisin semeredar-ı muvaffakiyet olduğunu görerek artık mekasıd-ı zalimane ve ğaretgiranelerinin tamamıyla icrası için dağlı eşkıya ve aşairiyle vilayet dahilindeki diğer bilumum aşair ve kabaile haberler telgraflar mektuplar gönderdiler. -Milli Reisi'yle aşairinin itlaf edilecek canları devlete mallarıyla esir edeceğiniz kadın ve çocukları kaffe-i ahaliye bahş ve ihsan olmuştur. Büyük ferman çıkmıştır- sözlerini işa'a ile nefer-i âmm toplamaya kalkıştılar. Siverek kulundan Abdulkadir Paşa'nın akrabasından Hûdi Paşa ile Ramazan Ağa Derik'ten o aralık Derik Kaymakam vekaletinde bulundurulmuş muma ileyh Arif Efendi ile refikleri aşair ve kabailden başlarına topladıkları binlerce haydutlar yağmagirlerle her iki taraf da Yenişehir kasabasıyla Milli Aşairi'nin üzerine hücum eylediler.... Biz de dehaletle teslim olmuş ve dehaletimizin kabulüyle muhafazamız evamir-i mahsusa iktizasından bulunmuş olduğu halde henüz süngülü karakollar altında ve ihtilattan memnu' kışlada mahbusdayız.... İlan buyurulan hürriyet ve meşrutiyet idarenin levazım-ı adaletinden Milli Aşairi müstefid olmayacak mıdır?... Li ecli't-tahkikiye tayin ve i'zam buyrulması bunların içinde İttihad ve Terakki Cemiyeti Mukaddesi Erkan-ı Muhteremi'nden iki zatın da

¹¹²⁵ Şevket Beysanoğlu, **Ziya Gökalp'in İlk Yazı Hayatı 1894-1909**, s. 162.

¹¹²⁶ Diyarbekir'den, Dahiliye Nezareti Celilesi'ne, Milli Aşiretinden Abdülhamid, Mahmud, İsmail imzalarıyla çekilen telgraf için bkz. BOA., **DH. MKT.**, 2636/71, 29 Eylül 1324/12.10.1908; Diyarbekir'den, Adliye Nezareti Celilesi'ne, Milli Aşiretinden Abdülhamid, Mahmud, İsmail imzalarıyla çekilen telgraf için bkz. BOA., **DH. MKT.**, 2644/40, 29 Eylül 1324/12.10.1908.

bulundurulması istida ediyoruz...Biz masumuz dehalet ettik silahları teslim eyledik Ber muceb-i emr ü karar tahliye-i sebilimizle Yenişehir'de çöllerde perişan kalan ailelerimizi bir yer bularak yerleştirmek yahud yağma ve garet edilen çadırlarımızın yerine tedarikiyle îva (iskân) etmek üzere terhisimize müsaade...bir gûn evvel Heyet-i Tahkikiye-i ma'ruzanın tayin ve izamına merhamet buyurulmasını hürriyet ve adalet namına istirham eyleriz” diyerek adalet talebinde bulunmuşlardır¹¹²⁷.

Defalarca kez vekaletlere gönderdikleri telgraflarından umdukları haberi elde edemediklerinde olsa gerek, aynı tarihte bu kez Servet-i Fünun Mecmuası'nda yayımlanmak üzere kendilerini yolladıkları telgrafta savunmuşlardır. Ayrıca eşraftan ve idare mensublarından birçok kişinin Milli Aşireti'nin mal ve mülklerine karşı suçlu olduklarını iddia etmişlerdir: “İbrahim Paşa'nın cümlemizden bir ferdin zimmet-i emîriye ve şahsiyesi elde ve meydanda yok iken milyonlara baliğ lira ve kâffe-i emval ve eşya vee hayvanatı kamilen gasb ve müsadere ile hayvanat ve ağnamımızı semen-i baha Urfa Haleb Zor Mardin Diyarbekir ve Siverek'in çarşı ve pazarlarında fûruht edilmekten geri durulmuyor...tebliğat-ı mükerrere-i samiye ve Adliye'den olduğu halde telgrafat-ı sabıkamızda esamileri ta'dad olan Diyarbekir eşrafından Kirişçi (?) Maksud ve Kör Hacı İbrahim oğlu Rıza ve Hayri ve Aziz ve Cercis Efendizade Abdulgani ve Siverek'den Hacı Ali Efendizade Cudî ve Ramazan ve Hacı Hasan Efendizade Mehmed, Yüzbaşı Ali Haşim, Karakeçili Halil ve oğulları Yunus, Mehmed, Veysi, Haşman ve Diyarbekir İstinaf Ceza Mahkemesi'nden idam cezasıyla gıyaben mahkum Dire'i oğlu Mahmud Urfalı Nedim Ali Efendiler Kaymakam İsmail ve Şahin ve binbaşılardan Hurşid, Derikli Osman Reşo ve Necim Mehmed Sinan, Mardin eşrafından Ali Sadık efendilerle Binbaşı Berhan Bey alay emini Şükrü Efendi ve Viranşehir Kaymakamı Kadri Efendi'yle esna-yı tahkikatta ve ta'dad olunacak bey ve efendi ve ağavattan ahar bir vilayetin bî-taraf olan bir mahkemesine nakl ve sevklerine ... ahval-i esaretimize muhtaç olmadığından müsadere ve fûruht edilmiş olan emval ve hayvanatımızın aynen istirdadı ve evvel gasb olunan hayvanat arasında şimdi nam ve nişanı nâ-bûd olan asil ve cins Arab kısraklarımız ki 1300 seneden bu ana kadar bütün Avrupa ve ecanibin gıbta-keş hayretleridir. 7-8 yüz liraya mezkûr kısraklardan birer aded olub miyanelerinde bu cinslerin tezyid-i için can atmakta idiler. İşte o kısraklar erbab-ı

¹¹²⁷ Diyarbekir'den, Adliye Nezareti Celilesi'ne, Milli Aşireti'nden Abdulhamid, Mahmud, İsmail imzalarıyla çekilen telgraf için bkz. BOA., **DH. MKT.**, 2644/40, 1 Tev 1324/14.10.1908; Diyarbekir'den, Huzur-ı Sadaretpenahi'ye, Milli Aşireti'nden Abdulhamid, Mahmud, İsmail imzalarıyla çekilen telgraf için bkz. BOA., **DH. MKT.**, 2636/71, 1Tev1324/14.10.1908.

garazın ahz-i intikam için şurada burada 5 yüze 1000 guruşa satıldı ve satılmaktadır. O cinsler nâ-bûd-i yedd oldu... Milli'ye mensub 5 Alay Hamidiye'de bir ferd kalmadı... 45 gündür zincir-i zulm ve istibdadın mahbusu bulunduğumuzdan mündericat-ı telgrafilerdeki der-miyan olunan mutalaat-ı kanuniyenin icrası icabatıyla envar-ı adalet ve hürriyete hisse-mend olmaklığımıza delalet buyurulması hususunun cerîde-i mecelle-i muhteremelerinin vesatat-ı hürriyet-perverilerine arz-ı ahval-i esef-i iştimalimize mübaderet eyleriz.” diyerek yazdıkları telgrafın yayımlanmasında adalet arayışlarına devam etmişlerdir¹¹²⁸.

Aynı tarihte Milli İbrahim'in zevcesi Hansa Hanım da Sadaret'e çektiği telgrafında: “Piyade binbaşısı Hurşid Ağa'nın maiyetindeki Nizamiye taburuyla Zor müfrezesinde ve 5. Ordudan gelen Nizamiye kuvvetleriyle aşair-i saire tarafından aşairimizden külliyetli eşhas katlolunmuş milyonlarla nukudat-ı hayvanat-ı mevcudatımız yağma olmuş köylerimiz ihrak aşiretin ırzına musallat olundular. Bazı beylere kızları da esir ve beraberce götürdüler. Zevcem müteveffa İbrahim'in cürmiyle muazzeb olmaklığımız kangı adalet tecviz ediyor... Genç gelin kızlarım maa-bakiye aşair sahipsiz muhafazasız çadırsız Mardin çölünde sefalet çekmekte. Çadırlarıyla siğar evladım hasta bulunduğumuzdan Mardin'de terk-i mihnet altındayız. Büyük üç oğullarımı Ferik Emin Paşa beraberce alıp Diyarbekir'e götürmüştür...bî-tarafve istirahat-ı umumiye hizmet edecek bir taburun Yenişehir'e sevkine Binbaşı Hurşid Ağa'nın taburuyla orada bulunan eski Nizamiyelerin tebdiline emirler yetiştirilmesi selamet-i umumiye ve adalet namına tazarru ile arz ve dehalet ederim” diyerek adalet talebinde bulunmuştur¹¹²⁹.

Milli Aşireti 64. Hamidiye Süvari Alayı binbaşısı Hüseyin Kanco¹¹³⁰, Arif Efendi'ye ve Emin Paşa'ya haber göndererek bunların aracılığıyla hükümete teslim olmuştur. Bilahare gelen emirler üzerine Milli İbrahim'in oğulları ve Hüseyin Kanco muhakeme olmak üzere Trabzon'a gönderilmişlerdir. Sıkıyönetim mahkemelerinin bir müddet sonra kaldırılması üzerine dosyaları Diyarbekir'e iade edilmiş ve bilahare II.

¹¹²⁸ Diyarbekir'den, Servet-i Fünun'a, Hamidiye Miralayı Milli Reisi Abdülhamid, Hamidiye Kaımmakamı Mahmud, Hamidiye Kaımmakamı Halil, Hamidiye Kaımmakamı Timur, Hamidiye Binbaşısı Abdurrahman, Hamidiye Binbaşısı Hüseyin, Hamidiye Binbaşısı İsmail, Keza Mustafa, Keza Sinan, Keza Ömer, Keza Mahmud, Keza Mehmed, Hamidiye Kolağası Hayri, Keza Ali, Hamidiye Yüzbaşısı İbrahim, Keza Mustafa, Keza Eyyub, Keza Ataullah, Keza Halil, Keza Ali, Keza Halil, Keza Elo imzalarıyla bkz. BOA., **DH. MKT.**, 2652/97, 1 Ts 1324/14.10.1908.

¹¹²⁹ Mardin'den, Huzur-ı Sami-i SadaretPenahi'ye, Milli Reisi Müteveffa Zevcesi Hansa imzasıyla çekilen telgraf için bkz. BOA., **DH. MKT.**, 2644/40, 29 Eylül 1324/12.10.1908.

¹¹³⁰ Salname-i Askeri'de Hüseyin Kanco'nun, Kanco isminin babasının ismi olduğu belirtilmiştir. Bkz. **Salname-i Askeri**, 1324 (1908), s. 575.

Meşrutiyet şerefine ilan edilen genel aftan yararlanmışlardır. Ancak Milli İbrahim'in büyük oğlu Abdülhamid bu arada ölmüş ve İçkale Camii'ne defnedilmiştir¹¹³¹.

II. Meşrutiyet'in İlanı'ndan sonraki hükümetler, Hamidiye Süvari Alaylarını kaldırmayarak ıslahına çalışmışlardır. İsmi Aşiret Alayları şeklinde değiştirilen bu müessesenin tanzimi için iki komisyon kurulmuştur. Komisyonlar aşiret alaylarının bulunduğu yerlerdeki kayıt defterlerindeki isimlerden ölenlerin kayıtlarını çıkararak ve askerlik çağındakileri ekleyerek kayıtları güncellemişlerdir. Alayların yeniden teşkilatlandırılmaları işlemi 1910 senesine kadar devam etmiştir. Bu alaylardan birkısmı Balkan Savaşları'na katılmışlardır¹¹³². Milli İbrahim'in oğlu Halil Bey aşiret namına, yeniden teşkilatlanan süvari birliklerinde görev almak ümidiyle Osmanlı ordusuna bir uçak satın almayı teklif etmiştir. Milli Aşireti de nihayetinde Balkan Savaşı'nda görev almıştır¹¹³³. Aşiret Alayları, Cumhuriyet devrinde tamamen ortadan kaldırılmıştır¹¹³⁴.

¹¹³¹ Şevket Beysanoğlu, **Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi**, C. 2., s. 770.

¹¹³² Beysanoğlu, **Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi**, C. 2., s. 770; Klein, **Hamidiye Alayları**, s. 204.

¹¹³³ Klein, **Hamidiye Alayları**, s. 204, dp. 93.

¹¹³⁴ Beysanoğlu, **Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi**, C. 2., s. 770.

SONUÇ

Milli Aşireti'nin yaşadığı coğrafi şartlar, geçim kaynağı olan hayvancılık ve aynı coğrafya üzerinde diğer kültür ve aşiretlerle geliştirdiği ilişkiler, bu aşiretin gelişimini etkileyen belli başlı unsurlar olarak “konargöçer” yaşam tarzını birinci derecede biçimlendirmiştir. Dönem içinde yaşanan iktidar çekişmeleri, mera kaynaklarının yetersizliği gibi bazı sebepler üzerinden gelişen olaylar, aşiretin basit bir ifadeyle ikiye ayrılarak ikili bir idareye bölünmesi yani “ikili teşkilat” şeklinde yapılanmasına sebep olmuştur.

Aşiretin hem kaynaklarda hem de aşiret çevresinde kullanılan iki isimlendirmeden “Milli” ismiyle, daha çok Osmanlı Vilayat-ı Şarkiyyesinin Mardin, Urfa, Diyarbakır şehirleri olarak güneydoğu kesiminde ve “Milan” ismiyle Van ve Ağrı civarı olarak doğu kesiminde bölünmüş olması, tarihî süreçte bu ikili teşkilatlanmanın sonuçlarındandır. Göç yolları I. Hat olan Urfa-Karacadağ çıkış noktasından Diyarbakır-Elazığ-Bingöl-Muş-Erzurum ve İran ile II. Hat olan Mardin-Cizre-Şırnak-Siirt-Bitlis-Van-Hakkari ve İran dolaylarına kadar “yaylamak-kışlamak” üzere gidip dönen aşiretin zamanla hem iktidar çekişmeleri hem de yolculuğun zorlu şartları ve mera yetersizlikleri gibi temel sebeplerle ikiye bölündükleri ve bir kesiminin geriye dönmeyerek buralarda konakladıkları anlaşılmaktadır.

Milli/Milan Aşireti'nin ismini oluşturan “Mil” kelimesi “sırt, bel, zirve” gibi anlamlarıyla birlikte “birbirlerine bel ve destek veren” aşiret toplulukları anlamına geldiği tesbit edilmiştir. Bu minvalde XVII. yüzyılın ortalarından itibaren Suriye'nin kuzeyindeki çöl taraflarından *Şammar*, *Aneze*, *Mevalî*, *Cubur*, *Kays/Geys* gibi Urban aşiretlerinin Anadolu'nun güneyine doğru kalkıştıkları akınlara karşı oluşturdukları birliğin bu tanımın çizdiği çerçeveye uyan bir anlam sunduğu kavranmaktadır.

Milli Aşireti'nin tarihte görünürlüğünün ilk tesbit edilebildiği olay, 1161 senesinde Artuklu Beyliği hakimiyetindeki Şatan Kalesi'ne düzenledikleri saldırı ile burayı kısa süreli olarak zapt etmeleridir. Bu olayın *İbnu'l-Ezrak el-Farikî'nin Tarihu Meyyafarikin* eserinde belirtildiği kadarıyla Millilerle ilgili çıkarılabilecek sonuçlardan biri de daha o tarih itibarıyla de, birçok aşiretlerden meydana gelen bir aşiret bendi/birliği oluşturmuş olmasıdır. Bu noktada Milli ismi etrafında birleşen aşiretlerin birbirlerine *bel, sırt ve destek vererek oluşturdukları birlik* anlamının tarihinin eskiye dayandığı görülmektedir.

Aşiret, hayat tarzı olarak konargöçer olup, yaşadığı coğrafyanın Osmanlı hakimiyeti altına girmesiyle Osmanlı devlet teşkilatının aşiret idaresine eklemlenmiş ve bir kesiminin ilk olarak hangi dönemde yerleşik hayata geçtiği bilinmese de devletle geliştirdiği ilişkilere ve devletçe izlenen iskân siyasetine göre yer yer yerleşik bir yapıya kavuştuğu tesbit edilmiştir. Böylece eskiden sadece aşiret sisteminin kapalı hukuk kurallarına tâbi sürdürülen yaşamının yanısıra, aşiret üzerinde devlet hukukunun etkileri de görülmeye başlanmıştır. Tahrir kayıtlarının sunduğu veriler ışığında, Bozulus yerleşim alanlarından ve Milli Aşireti'nin de yoğun olarak yaşadığı bir saha olan Urfa ve çevresindeki birçok Milli Aşireti mensubu aşiret ve oymak da, Bozulus Konfederasyonu'na dahil edilerek tahrir edildikleri tesbit edilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin idaresine geçmesiyle aşiret reislerinin devlete olan bağlılıkları sebebiyle idareci olarak atandıkları, bir kısmının şehir idaresinde *voyvodalık* ve *vezir rütbesi* elde ederek *valilik* gibi vazifeler icra ettikleri görülmektedir. Özellikle Diyarbekir ve Mardin'de voyvodalık vazifesini icra eden güçlü aşiret idarecileri, buldukları yörede başta diğer aşiretler olmak üzere yerleşik ahali üzerinde de ihtiyaç duyulan devlet otoritesinin sağlanmasında önemli roller üstlenmişlerdir. Bununla beraber dönem dönem devletin merkezi otoritesinin zayıflamasına bağlı olarak yerelde otorite figürü olarak belirgin bir karaktere dönüşmeleri sebebiyle devletle yer yer sıkıntılar da yaşamışlardır.

Milli Aşireti'nin Osmanlı kayıtlarında ilk tesbit edilebildiği tarih 1598 senesidir. Artuklu hakimiyetindeki *Şatan Kalesi*'ni ele geçirmeleri sebebiyle dikkat çekerek tarih sahnesinde görünür oldukları 1161 senesinden, yaşadıkları bölgenin Osmanlı hakimiyetine girmesiyle Osmanlı kayıtlarında görünür oldukları 1598 senesine kadarki tarih aralığına ait bilgileri eldeki verilere göre meçhuldür.

Milli Aşireti'nin Anadolu'nun güneyinde ve doğusunda Diyarbekir Eyaleti, Mardin Kazası ile Urfa Sancağı ve çöle bakan sahadaki hareketlerine dair bilgileri kayıtlarda çokça görünür olmasıyla tâbii olarak bu çalışmada, Van, Ağrı ve çevresi ile İran yaylalarına doğru yayılma göstermiş olan aşiretin diğer kısmı olan Milan Aşireti'nden daha fazla yer almıştır.

Osmanlı hükümetinin Anadolu'nun güney ucundaki aşiretlere has olarak nizamı sağlayıcı birtakım siyaset tarzları ortaya koyduğu görülmektedir. Hükümetin aşiretlere has izlediği siyaseti ya doğrudan hükümetin uyguladığı ya da mevcut ortamda

aşiretlerin ortaya koyduğu ve hükümetin nisbeten göz yumarak yönlendirdiği uygulamaları görmek mümkündür.

Hükümetin aşiretler için uygulamayı tercih ettiği siyasetlerden *birincisi*; doğrudan hükümetin yerleşim yerlerine zarar verici etkileri sebebiyle aşiretleri ve Urban aşiretleri ile birbirlerine karşı *engelleyci olarak iskân siyasetidir*. Gerek Musul cenahından ve Suriye'nin kuzeyinden *Şammar* ile *Anezelerin* gerekse *Cubur*, *Baggara/Bakara Mevalî*, *Kays/Geys/Gês* gibi çok güçlü Urban aşairinin XVII. yüzyılda Anadolu'nun hemen güney sınırında Fırat nehrinin doğu ve batı taraflarındaki meralara ve yerleşim yerlerine doğru bir göç-huruç hareketi ile, bu sahada bulunan aşiretleri tehdit ve tedirgin, tarım arazilerini tahrip etmeleri Osmanlı hükümetini ciddi biçimde kaygılandırarak çözüm üretmeye itmiştir. Hükümet, güneyden gelen Arap aşiretlerinin baskısına karşı 18 Mart 1692 tarihinde çıkardığı fermanla, Haleb ve Rakka bölgeleri ile Hama ve Humus sancaklarında *uç yerleşmesi* şeklinde bir nevi *tampon siyaseti* izlemiştir. Haleb Türkmenleri grubundan 2400 haneyi bulan 30 oymak, Yeni İl haslarına bağlı 18 oymak, Lekvanik mukataasına bağlı Lekvanik ve ona bağlı 5 oymak ve muhtelif 17 oymak da bu bir nevi tampon göreviyle iskân edilmiştir.

İkinci uygulama, asayişin ve vergi nizamının yeniden tesisi için Bozulus nizamının bozulmasının müsebbiblerinden olan Urban aşiretlere, sanki nizamı bozan ellerin düzeni de getirmesi gibi bir beklenti gözetilmişçesine onlara vazife verilmesidir. Hükümet, 1846/47 senesinde Urfa Sancağı'nın güney kırsalının güvenliği için Urban aşiretlerini görevlendirmiş ve bunlara yaptıkları hizmet karşılığında "*Urban Efendilerin ber-mu'tad iadeleri*" diye ifade edilen bir ödeme yapmıştır. Ancak, 1864'lerden itibaren Suriye çölündeki büyük Arap Tayy aşireti ile bedevî aşiretleri gibi Urban aşiretleri Türkmençalabı'nı "*cevelangâh*"ları haline getirmiş, bu durum bölgede yerleşik Türkmenlerin arazilerinin tahribine sebebiyet vererek bölgeyi terk etmelerine sebep olmuştur. Diyarbakir valileri ise, Bozulus Konfederasyonu'nun dağılmasıyla geride kalan aşiretlerin ortaya koydukları keşmekeşlik sebebiyle sık sık tedip hareketlerine girişmek durumunda kalmışlardır.

Üçüncü uygulama ise dengeleyici *uc siyasetidir*: Bölgede Bozulus gibi büyük bir konfederasyondan doğan boşluğu doldurmak ve yeniden düzeni tekrar kurmak ihtiyacı ya Urban aşiretlerinden karşılamak ya da diğer aşiretlerin birlikteliklerini sağlamakla mümkün olabilirdi. Çöl ağzında bulunan Berazan, Karakeçi, Milli, Kîkî Halacan, Dakorî, Mîran gibi aşiretler, Çölde bulunan Şammar, Aneze, Cubur, Baggara gibi güçlü

Arab aşiretlerin tehdidi altına girmişlerdir. Buna karşı aşiretlerin ve köylülerin silahsız ve korumasız bir şekilde bu silahlı ordulara komşu savunmasız ve yerleşik bir hayat yaşayamayacağından; tekrar silahlanarak yerleşiklikten göçebe hayata dönmek dışında başka seçenekleri kalmamaktaydı. Aşiret hayatını motive eden bu durum, çölde düşmanlar arasında da daimi muharip vaziyette yaşayabilmek için lazım olan *dayanışma içinde olmayı* teşvik etmiştir. Nitekim bu durum Urfa'nın güneyi çöl ağzının Şammar ve Aneze gibi Urbanın düzenin bozulmasına sebep olan saldırılarına karşı buradaki aşiretler aralarında birlik oluşturmalarını sağlamıştır.

XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Anadolu'da iktisadî sıkıntılar sebebiyle çıkan huzursuzluklar, Celali ayaklanmaları adıyla yayılmıştır. 1683 II. Viyana Kuşatması ve ardından uzun süren savaşlar ile masrafların giderek artması, devletin iktisadi temellerini sarsmıştır. Savaşın getirdiği buhran sebebiyle, sahipsiz kalan Anadolu'da çiftini çubuğunu bırakan köylüler, eşkıyalar sebebiyle yerlerini terkederek "*levend-saruca-sekban*" denen güruha katılmışlardır. Sayıları gittikçe artan bu grup, yerleşim yerleri ile çevreyi yağma ve hasara uğratmışlardır. Durumun vehameti, huzursuzlukların artması, nüfusun artmasına bağlı yaşanan yaylak sıkıntısı, vergi düzeninin bozulması gibi birtakım sebeplerle, XVII. yüzyılın sonlarından itibaren, Yeniil, Haleb ve Bozulus Türkmenleri gibi büyük teşekküllere mensup büyük gruplar, doğudan Orta Anadolu'ya göç etmeye başlamıştır.

XVII. yüzyılın yarısında, bir göç de Arab Tayy boyunun mühim kolu Şammarlar tarafından Orta Arabistan'dan kuzeye Suriye çölüne doğru yaşanmıştır. Şammarlar, Rakka bölgesini ele geçirerek bölgedeki huzuru bozmuş; ulaşımı sekteye uğratmışlardır. Şammarları 20 sene arayla, bunlardan daha tahripkâr ve kalabalık bir aşiret olan Aneze Urbanı takip etmiş; Rakka çevresi ve Suriye çölüne hakim olmuşlardır. Şammar ve Aneze kabile konfederasyonlarının Orta Arabistan'dan kalkıp Kuzey Suriye Çölü'ne göçmelerinin, buradaki Türkmen ve diğer yerel aşiretleri, kitleler halinde Anadolu'nun orta ve batı bölgelerine itmesinde etkili olmuştur. Anadolu'nun çöl ağzındaki yerleşim yerlerinin tahripkâr ve seferber hale gelmiş güçlü ordular gibi olan Şammar, Aneze, Cubur, Bakara gibi Urban aşiretlerinin tahripkâr hareketleriyle buradaki aşiret düzeninin ve iskân düzeninin bozulmasına sebep olmaları, hükümetin dikkatini çekmiştir. Hükümet, Bozulus'un göçünden de memnun kalmamış, yurtlarına geri döndürülmeleri ile ilgili emirler çıkarmıştır. Ancak bu emirler hiçbir şekilde yerine gelmemiştir.

Arab aşiretlerinin tehdidi ve akınları karşısında boşalan iskân sahaları için bir yandan hükümeti, diğer yandan da sürüleri ve meraları savunmasız kalan yerel aşiret unsurlarını tedbirler almaya itmiştir.

Urfa ağzından Rakka-Şam hattına kadar yer yer çöl olan geniş sahanın ve Bağdad-Musul-Haleb-İstanbul kervan ticareti yol hattının korunup kollanması için muvazzaf askerinin bulundurulması oldukça zor ve masraflıydı. Bu amil sebepler ve aşiretleri yerlerinden eden çöldeki Urban aşiretlerine karşı bir set olarak Bozulus gibi büyük bir aşiret birliğinin varlığı bu ihtiyaca hizmet etmekteydi. Bozulus, Haleb ve Yenil Türkmen kitlelerinin Anadolu'ya göç etmeleri ile boşalan bu bölgelere, bu dirayeti aynı oranda gösterecek Milli Aşireti gibi büyük aşiret birliklerini gerekli kılmıştır.

18 Mart 1692 tarihinde çıkarılan iskân fermanıyla Osmanlı Devleti, Haleb ve Rakka bölgelerinde, Hama ve Humus sancaklarında, güneyden gelen Şammar ve Aneze gibi Arap aşiretlerinin baskısına karşı bir nevi uç yerleşmesi siyaseti gütmüştür. “*Ol havalideki Arab ve sair eşkıya mazarratlarından gereği gibi muhafaza ve ahalisi ve ebna-i sebili emn ü mutmain eylemek şartı ile*”, Haleb Türkmenleri grubundan 2400 haneyi bulan 30 oymak, Yeni İl haslarına bağlı 18 oymak, Lekvanik mukataasına bağlı Lekvanik ve ona bağlı 5 oymak ve muhtelif 17 oymak da bu “*uç siyaseti*” çerçevesinde bir nevi tampon göreviyle iskân edilmeleri ferman edilmiştir.

Mardin-Urfa ağzından Rakka-Şam hattına kadar geniş ve yer yer çöl coğrafyasının korunup kollanması için muvazzaf askerlerin bulundurulması mevcut koşullarda devlet açısından oldukça güç bir işti. Bu sebeple özellikle Bozulus Aşiret Birliği'nin dağılmasından sonra yerleşik düzeni yerlerinden ederek, vergi asayişini tehdid eden çölden gelen yağmacı Urban aşiretlerine karşı bir set oluşturarak bir aşiret birliğinin oluşmasına merkezî idarenin hem asker hem de vergi nedenleriyle bu kitlelerin kontrolünün olumlu görüldüğü zımnen anlaşılmaktadır. Milli Aşireti'nin bölgenin geri kalan aşiretleri de içine alarak bir boylar birliğine dönüşmesi bu elverişli koşulların olduğu bir ortamda doğmuştur. Zamanla birçok aşireti içine katarak kuzeyde Diyarbekir'den, batıda Fırat nehri, doğuda Mardin-Musul'a kadar etkili olan Milli Aşireti'nden ve Şammar ile Aneze gibi tahripkâr Urban aşiretleri arasındaki çatışmalar hükümetçe hiçbir zaman hoş karşılanmamıştır. Buralarda bunlara karşı devlete ek bir güvenlik askeri yük getirmeksizin emniyeti tesis etmesi daima önemli bir ihtiyaç olmuştur.

Milli/Milan bendi (aşiret birliği) büyük bir ihtimalle aşiretlerin önceleri başka rakiplere karşı, sonradan üzerlerine doğru akan *Şammar, Aneze, Mevalî, Cubur, Geys* gibi Urban aşiretlerinin göçüne ve istilalarına karşı kurdukları bir ittifaktır. Aileleri, sürüleri ve meraları akınlar altında kalan bu aşiretler, karşısındaki tehdide göre pozisyon alarak kalıcı, stratejik birlikler oluşturmuşlardır. Bu aşiret birlikleri içerisinde bölgede en bilineni ve en geniş *Milli Aşireti Birliği*'dir. Böylesi Urban Aşiret Birliği tipindeki güçlü tehditler, ancak onlara denk olabilecek bir başka *aşiret birliğiyle* giderilmek suretiyle duyulan güvenlik ihtiyacını Milli Aşireti çevre aşiretleri kendi etrafında birleştirerek sağlamıştır. Bu noktada aşiretlerin korunma güdüsüyle önlem olarak geliştirdikleri bu tarz ile ilgili hükümet ciddi bir önlem geliştirememiştir. Çöl coğrafyasında sürekli konargöçer ve sayıları muazzam boyutta olan bu kitlelerin dönemsel olarak birbirleriyle giriştikleri mücadelede, oralarda aynen onlar gibi seyyar olması gereken emniyet imkânını sağlayacak düzenli asker ihtiyacını karşılamak oldukça zor, zahmetli ve külfetli bir iştir. Hükümet, ancak ani olarak ortaya çıkan olayların daha da büyümesini önleyecek asgarî tedbirleri alarak geçici çözümler üretebilmek durumunda kalmıştır. Böylece kaçınılmaz olarak çöl ve çöl ağzındaki idarenin güçlüğüne önemli bir sonucu olarak buralardaki aşiretlerin rekabeti ve insafına terk edilmiş gibi bir görüntü ortaya çıkmıştır. Milli Aşireti'nin çevre aşiretlerin birleşmek suretiyle bir aşiret birliği oluşturmasının altında yatan en önemli meselenin bunu dayatan koşullar olduğu görülmektedir.

Milli Aşireti, zamanla Anadolu'nun güneydoğusu ve Suriye çölüne bakan "kır"da aşiretler üzerinde ve çevrede tesis ettiği nüfuzla bağlı olarak "kent"e doğru bir yayılma göstermiştir. Aşiretin nüfusu ile elde ettiği nüfuzun etkisine bağlı olarak devletin ilgisini çekmiş ve devletçe bu aşiretin idarecilerine karşı kayıtsız kalınmamıştır. Böylece aşiretin Diyarbakir, Mardin ve çevresinde etkinliklerinin artmasına bağlı olarak mensublarından bazı kimseler devlet katında, kent idaresinde görevlendirilmişlerdir. Aşiretin "kent"te idarecilik ya da kent idaresinde meclis azalığı yapan reisleri ile bunlar arasından nadir de olsa "kır"daki aşiret reisliğini devretmeden kentte idarecilik yapan örnekleri mevcuttur. Mesela 1598 tarihinde Milli Aşireti'nden *Mîr Mehmed Bey, Habur Sancakbeyliği* vazifesine tayin edilmiştir. Aynı vazife daha sonra yine Milli Aşireti mensubu *Nevruz Bey*'e verilmiştir. Keza 1800/1801 senesinde Milli Aşireti reisi Timur Ağa, vezaret rütbesi ile Rakka Eyaleti'ne vali olarak tayin edilmiş; paşa ünvanı almıştır. Ayrıca Tanzimat döneminde 1864 ve 1871 senelerinde taşrada vilayet, liva ve kaza

idare meclislerinin oluşturulması ile ilgili düzenlemeye bağılı olarak, 1878'de *Milli Aşireti ağası Timavîzade İbrahim Ağa, Haleb Vilayeti dahilinde İdare Meclisi azası* olarak görev yapmıştır. Bu durumlara bağılı olarak Milli Aşireti'nin yaşam sahası ve etki alanını kır ve çölden şehire doğru genişlettiğı görülmekte olup devletin de aşiretin nüfuzundan istifade ettiği anlaşılmaktadır.

Milli Aşireti'nin tarihte kır ve şehir olmak üzere iki kesimi mevcuttur. Kır kesiminin aşiret yaşam tarzının konargöçer yapısı, iskâna, vergiye gelmez sorunları ile nüfusunun asker olarak kullanılabilirliğı ya da kullanılamamaları devletin aşiretle ilişkisini ortaya koyan en önemli asayiş meselelerini teşkil etmiştir. Aşiret hükümet tarafından İran ve diğere devletlerle olan savaşlarda askeri bir savunma gücü olarak yararlanılmasının yanında, bunların güneyden çölden mamur ve ekili arazilere akınlarla gelen Urban aşiretlerinin istilacı ve yağmakâr tavırlarına karşı bir sed oluşturmalarına doğrudan karşı çıkılmamıştır.

Hem kır hem şehir için ortak özellik olarak gösterilebilecek olan durum, Milli Aşireti reislerinin ve idarecilerinin olaylara ve devletin iktidar alanında yaşanan dalgalanmalara göre kendi iktidar alanlarını devşirme ve geliştirme çabası içinde olmalarıdır. Devletin iç ve dış tehditler karşısındaki zaafalarını, geliştirdikleri tepkileri kendi açılarından doğru okumaya çalışarak buldukları konumu lehlerine kullanmaya gayret göstermişlerdir. Bu durumda da devletle karşı karşıya gelmekten kaçınmamışlardır. Belli noktalarda pragmatist bir politika izlemekten geri durmamışlardır. Özellikle XVIII. ve XIX. yüzyıldaki gerek içerdeki Celalî vb. karışıklıkları ve azınlık isyanları ile çalkalanmaları nedeniyle gerek dışarda Rusya ile uzun süren savaşlar ve devletin merkez-taşra ilişkisinin taşra lehine bozulmasını kendi çıkarlarına değerlendirmişlerdir. Merkezin ve valilerin taşraya müdahale edemedikleri sıkıntılı zamanlarda kentlerde idareyi ele alarak muarızlarına karşı gösterdikleri tavır ile iktidar olmanın avantajlarını sonuna kadar kullanmışlardır. Bu durum özellikle XVIII. ve XIX. yy. Mardin şehrinin tarihinde açıkça görülmüştür.

Aşiretin bazı mensubları voyvodalık mukataasına bağılı olarak "voyvoda" göreviyle, senelik mahsulat ve rüsumat gelirlerinin toplanması işi ile voyvodalık sistemine dahil edilmişlerdir. Aşiretin yoğun olarak bulunduğu yerler Diyarbekir, Mardin, Urfa ve Rakka çevresidir. Milli Aşireti'nin idareci çıkarma hakkını haiz seçkin, çekirdek aşireti içerisinde dirayeti ve kabiliyetleriyle öne çıkmış reisleri, şahsiyetleri bu

kentlerin bazılarında sıklıkla voyvodalık, nadiren de vezir rütbesi ile valilik görevlerini icra etmişlerdir.

Diyarbakir voyvodasının devlet otoritesini ve önemini göstermesi bakımından “*kapıcıbaşılık-dergâh-ı muallam kapıcıbaşı*” ünvanıyla reaya ve aşairden vergi gelirlerini vermekten kaçınanlara karşı, devlet görevlisi sıfatıyla vazife icra etmişlerdir. Hatta voyvodalık mukataasını iltizamla alan ilk mültezimlerin Milli Aşireti’nden oldukları görülmektedir. Kaynaklarda bu yönde voyvodalık vazifesini icra etmiş Milli mensublarından Diyarbakir Voyvodası olan dört kişi tesbit edilmiştir. Mardin’de de ya mütesellimlik ya voyvodalık ya da hakimlik sıfatıyla idarecilik yapmış dokuz Milli Aşireti mensubu tespit edilmiştir. Öyle ki Mardin Millileri 1704 senesinden XIX. yüzyılın ortalarına kadar kısa aralıklar haricinde Mardin şehrinin neredeyse sabit idarecileri olma vasfını ellerinde bulundurmuşlardır. Bu durum Milli Aşireti’nin sadece kırsal alandaki faaliyetler bağlı kalmadan tarihî süreç içerisinde şehirleşme temayülü göstererek buralarda da bir güç olarak belirdiklerini göstermektedir.

Mühimme kayıtları verilerine göre, zaten eskiden beri Mardin nahiyesine bağlı bir kısım köylerin sahibi olan Milli Aşireti’nin 1707 senesinde bu nahiyeye iskân edildikleri belirlenmiştir. Mardin idaresindeki Milli nüfuzunun 19. yüzyılın ortalarına kadar pek az kesintili denilebilecek şekilde devam etmiştir. Milli mensublarının Habur Sancakbeyliği, Diyarbakir ve Mardin voyvodalıkları ile Rakka valiliği gibi önemli vazifeleri icra etmelerinden kırdaki nüfuzlarından şehire taşıdıkları nüfuz sayesinde şehir idaresinde nizamı sağlayacak devlet idaresine yardımcı bir alternatif olarak ortaya çıktıkları görülmektedir. Buralarda Milli Aşireti idarecilerinin tercih edilmesinde belirtilen şehirlerde ve çevrelerinde Milli Aşireti’nin nüfusunun varlığının da etkili olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim şehirlerde yaşanan bazı başıbozuk, kalkışma benzeri hareketlerde Milli Aşireti’ne ihtiyaç duyulmuştur. 1819 senesinde Diyarbakir ve çevresindeki hem eşraf hem de aşiret kaynaklı karışıklıkları ortadan kaldıracak dirayetli birine ihtiyaç duyulduğunda, Milli Aşireti’ne yakın bağları bulunan Behram Paşa tercih edilmiş olup; Paşa, şehirdeki isyanı bastırması için Milli Eyub Bey’den yardım talep etmiş ve isyan bu şekilde bastırılabilmiştir.

Milli Aşireti’nin kır kesimindeki reisleri “*boybeyi*” ve “*iskânbaşı*” ünvanıyla tayin edilmişlerdir. Aşiret idaresindekilerden Osmanlı idaresi arzusu istikametine muhalif hareket edenlerle ilgili azil ve nasb işlemleri yine aşiret içerisinden olmak üzere devlet müdahalesine uğradığı olmuştur. Bu konuyla ilgili aşiret içerisinden bir hayli

örnek yaşanmıştır. Rakka Valiliğine vezir rütbesiyle tayin edilen Milli Timur Paşa'nın idare-i maslahata muhalif hareketleri azledilmesine sebep olmuş; aşiret içerisinden kimi zaman biraderi Sadun Bey kimi zaman amcazadesi Beşar Paşa kendisine rakip olarak çıkarılmaya çalışılmıştır. Kimi zaman ise Kîkî Aşireti reisi Abdi Paşa gibi rakip başka bir aşiret de Milli Aşireti reislerinin karşısına çıkarılarak zayıflatılmaya çalışılmıştır. 1768-1774 Osmanlı-Rus ve 1776-1779 Osmanlı-İran savaşlarıyla meşgul olan hükümetin zaafiyetini kullanan Milli Timur Paşa giderek büyüyen sorun haline geldiğinde ise Sultan III. Selim'in uygun görmesiyle zehirlenmesi gibi metodlara da başvurulmuştur.

Osmanlı hükümeti ile Milli Aşireti reisleri arasında yaşanan bir başka sorun da Milli Timur Paşa'dan sonra yerine geçen Milli Eyub Bey ile yaşanmıştır. Sultan II. Mahmud'un İran seferine katılması çağrısına bizzat katılmayarak bir akrabasını göndermiş; Eyub Bey bu talebi, Rakka Eyaleti Mîrmîranlığı'nın kendisine tevcih edilmesi halinde asker vereceği şeklinde bir pazarlık haline getirerek asker göndermeye yanaşmamıştır. Hükümetin 1820'lerde Yunan İsyanı, İran ve Akka problemleriyle uğraşmasını fırsat bilerek başına buyruk hareket etmesi gibi başka talimatlara da uymaması üzerine, hem boybeyiliğinden hem iskânbaşılıktan ikisinden birden azledilerek yerine kardeşi Beşar Bey tayin edilmiştir. Bir süre sonra Eyub Bey, Sultan II. Mahmud'a bir emanname yazmış ve aşiret idaresi vazifesine iade edilmiştir. Bu olaylar, hükümetin Milli Aşireti idarecilerinin buldukları bölgenin aşiret çekişmeleri ve karışıklığa muzahir yapısında düzeni ve aşiretler arası birliği sağlayan yapıları gereği doğrudan gözden çıkarılmaya pek de münasib olmadıklarını, ortadan kaldırılmak yerine itaat altına alınma yollu siyaset izlenmeye çalışıldığını göstermektedir.

Milli Eyub Bey'den sonra aşiretin başına geçen Milli Timavî Ağa'nın da hükümet ile benzer sorunlar yaşamıştır. Osmanlı ile Kavalalı Mehmed Ali Paşa arasındaki ihtilafların yaşandığı zamanlarda ve 1839 senesindeki Osmanlı-Mısır çekişmesinin yaşandığı Nizip Savaşı'nda Timavî Ağa, bu karışıklığı fırsat bilerek Osmanlı aleyhinde tutum izleyerek Mısırlı İbrahim Paşa safında yer almıştır. Timavî Ağa'yı buna iten saikin, babası Milli Eyub Bey'in bilahare devlet tarafından Diyarbekir'de tutuklanması ve zindanda iken ölmüş olması ve onun devletten bir nevi öc alma duygusuyla hareket etmesidir. Timavî Ağa'nın Mısır ordusundaki rolü, Mardin'de konuşlanmış olan Türk birliklerinin esas orduya katılmalarını önlemektir. Belirtilmesi gereken önemli bir husus ise Cizre ve Botan bölgesinde hakim bir güce

dönüşen Bedirhan Bey'in Osmanlı müttefiki, batı yakası ve sınırında bulunan Mardin ve Berriye bölgesindeki gücü ve hakimiyetiyle Milli Aşireti'nin ise Mısır'ın müttefiki olmasıdır. Aşiretler üzerinde sağladıkları otorite bakımından karşı karşıya gelmiş olmaları muhtemel olan aşiretlerden birinin Osmanlı, diğerinin ise Mısır safını tutmuş olması ilgi çekici olup bu aşiretlerin büyük güçlerin karşıt pozisyonlarından nemalanmak ve savaşın sonucuna göre bir şekilde buldukları bölgede hakimiyetlerini pekiştirmek hatta diğer aşiretler üzerinde hakimiyetlerini yaymak amacıyla hareket ettiklerini düşündürmektedir. O dönemde Osmanlı ordusu, Malatya'dan Nizip'e hareket halinde iken, Timavî Ağa bu hareketinde başarılı olarak Mardin'deki birliklerin katılımını engellemiş ve Mardin'i zaptetmiştir. Ancak bu savaşın devamındaki başka bir çarpışmada öldürülmüştür. Timavî Ağa'nın ölümü ve Mısır kuvvetlerinin de bir müddet sonra çekilmesi üzerine Osmanlı otoritesi, Milli Aşireti üzerinde kendini göstermiştir. Dağılmış, zayıflayarak perişan vaziyete düşmüş ve başsız kalan aşiret, hem bir yandan kendi içlerinde çatışmaya başlamış hem de Şammar ve Tayy Urban aşiretlerinin taarruz ve talanlarına açık bir hale gelmiştir.

Milli Timavî Ağa'dan sonra reisliğe geçen Mahmud Ağa, dağılan aşiretleri toplayarak Milli Aşireti ittifakını yeniden tesis etmiştir. Hemen ardından Şam Valisinin 100 kişilik kuvvet desteğiyle birlikte 1840 senesinde Urban Şammar ve Tay aşiretlerinin taarruzlarından Urfa, Viranşehir ve çevresini bu aşiretleri Irak'a doğru sürerek uzaklaştırmıştır. Bir müddet sonra Mahmud Ağa, edindiği nüfuz ve kuvvetten aldığı cesaretle Viranşehir'de bir kale inşa ettirmiştir. Ancak bir müddet sonra gerek kale inşası gerekse Mahmud Ağa'nın özelde Şammar ve Tay aşiretleriyle olan çatışmaları ilişkisi gibi bazı sebeplerle olsa gerek Diyarbakir Valisi Ömer Paşa bu gidişattan hoşlanmamış, Mahmud Ağa ile arası bozulmuştur. Bir bahane ile yanına çağırdığı Mahmud Ağa'yı tutuklatarak Diyarbakir'de hapsedmiştir. Bu tutuklamaya, Milli Aşireti'nin koyunlarını Diyarbakir çevresinde şehir eşraf ve beylerine ait köy ve yerleşimlere kadar yaymaları ve bundan dolayı çıkan huzursuzlukların sebep olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Vali Ömer Paşa'nın Mahmud Ağa'yı tasfiyesinde şehrin eşraf ve beylerinin durumdan rahatsızlıklarını belirtmelerinin de payı vardır. Bu olay üzerine Milli Aşireti'nin başına Milli Mahmud Ağa'nın o sıralarda 17 yaşında bulunan oğlu İbrahim Bey geçmiştir.

Milli Aşireti reislerini hükümetle karşı karşıya getiren birtakım sebepler aşiretin yüzyıllarca yaylak-kışlak güzergahında mıntıkların zamanla iskâna açılması ile

mamuredeki ekili arazilere zarar vermeleridir. İskana direnen ve konar-göçer yaşam tarzına sahip aşiretlerin tümünde kaçınılmaz olarak yaşanan bu tür hadiseler hükümet tarafından her zaman kanunlarla caydırılmak üzere cezaya tâbi bulunmaktaydı. Şehir eşrafının şehir etrafında edindikleri ya da sahip oldukları bu tür köylerin zarar görmesi de kır ve şehir arasındaki büyük çekişmelere önemli bahaneler üretmiştir. Bu bakımdan Milli Aşireti'ni hükümetle karşı karşıya getiren en önemli unsurun göç yolu üzerinde bulunan büyüyen şehire ve mamure sahibi eşrafın siyaseten bu durumu çıkarlarına uygun boyutta kullanmalarıdır.

Bölgedeki Eşraf ve aşiret karşılaşmaları özellikle Sultan II. Abdülhamid'in bu iki gücü birbirine karşı mahirane kullanmasıyla idare-i maslahatı merkezde toplanmasında XIX. yüzyılın son çeyreği ile XX. yüzyılın başlarının önemli meselelerinden biri olma özelliği taşımaktadır.

Milli Mahmud Ağa'dan sonra aşiretin başına geçen Milli İbrahim Edhem Bey de tıpkı kendisinden önceki reislerde olduğu gibi diğer aşiretleri aşiretine dahil ederek aşiretinin hakimiyetini genişleterek güçlenmek siyasetini izlemiştir. Milli İbrahim'in bu siyaseti izlerken selefleri cedlerinin tarihine vakıf olduğu ve bu minvalde hareket ettiği kendisiyle görüşenlerin nakillerinde ve arşiv vesikalarında açıkça görülmektedir. Sultan II. Abdülhamid devri hükümet tarzını yakinen takip etmiş bu siyasetin unsurlarından biri olarak sultana yakın durmayı seçerek emellerine ulaşma siyaseti gütmüştür. Bu minvalde Hamidiye Alaylarına kısa sürede dahil olarak çevre aşiretler üzerinde hakimiyet kurma çabası belirgin bir hale gelmiştir.

Milli Aşireti Milli İbrahim beyin Hamidiye Alayları'na dahil olup kısa sürede 5 alay kurarak paşa sıfatını elde etmesiyle nüfuzunu daha da arttırmıştır. Diyarbakir Vilayeti dahilinde ve bulunduğu bazı mahallerde idarî ve askerî makamlar ile özellikle bağlı olduğu 4. Ordu Müşirliği ile geliştirdiği ilişkiler sonucunda bazı hareketlerine göz yumulduğu kanaati uyandırmıştır. Hatta ceza verilemediği, gerektiğinde bazı idarecilerin tayinlerine ve yerlerinde kalmalarında etki gücüne sahip olduğu görülmektedir. Askeri sığata sahip olması sebebiyle Milli İbrahim Paşa'ya karşı bu hareketlerin cezası için normal bir idarî kovuşturma yapılamadığı, bu işi ancak askerî makamlar ile Divan-ı Harb'in uygulayabileceği sebebiyle ve dönemin şartları icabı Hamidiye Alayları'na olan ihtiyaçtan olsa gerek ki hafif cezalarla geçiştirildiği bunun da Milli İbrahim Paşa'nın hareket serbestliğini arttırdığı görülmektedir.

Milli Aşireti riyasetindekilerin her ne kadar vazifeyi ihmal ve yer yer suistimal ile devlete karşı isyana götüren davranışlar içerisine girmelerine rağmen devlet katında belirli görevlere getirilmişlerdir. Örneğin Milli Timur Paşa'nın vezir rütbesiyle Rakka Valiliği'ne tayin edilmesi, Milli Mahmud Ağa'nın mütesellim olarak ve son olarak torunu Milli İbrahim Paşa'nın Hamidiye Süvari Alayları'nda görevlendirilmesiyle bölgede nizamın tesisinin teşvik edilmeye çalışıldığı görülmektedir.

Ancak bir müddet sonra kendisinden önceki örneklerde olduğu üzere bu durumu çıkarına kullanan Milli İbrahim Paşa, Rakka, Harran ve Suruç'tan Siverek ve Döğerlü nahiyesine doğru uzanan aşiretleri kendi etrafında birleştirme stratejisi izleyerek muhalifi olan Karakeçi Aşireti gibi birçok aşireti de zamanla bünyesine dahil etmiştir. Zamanla çevre aşiret ve yerleşim yerlerinden ona tâbi olmayanlara karşı izlediği talan, gasb, yağma ve katillerle sonuçlanan taarruzları tasfiye edilmesinin önünü açan en önemli etkenler olmuştur.

II. Meşrutiyet'in İlanı ve İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin iktidarı perde arkasından devralan idaresi sonucunda eski rejimin unsurlarından kendilerine muhalefet edecek tipte olan ve bu riski taşıyan Hamidiye Nizamı'nın önde gelenleri Milli İbrahim Paşa olmak üzere bir bir tasfiye edilmişlerdir. Tasfiye sürecinde geçmiş Milli mensublarının şehir-eşraf kesiminin ile kırsal-aşiret çatışmasının etkileri hükümetle yaşanan bu tasfiyede de önemli rol oynamıştır. İttihad Terakki Cemiyeti'nin Diyarbakir şubelerini kuran Ziya Gökalp'in ve dayısı belediye reisi Pirinçizade Arif Efendi'nin merkezde yer aldığı ve Gökalp'in başını çekerek örgütlediği Diyarbakir eşrafının dahil olduğu bir çevreden oluşmaktadır. Bu çevrenin merkezinde eşrafın bulunması, esas itibarıyla Meşrutiyet hukukunun uygulanması arzularından çok, Diyarbakir etrafında bulunan köylerinin ve şehirler arası ticaret ağının Milli İbrahim Paşa'nın tasallutuna maruz kalması ile menfaatlerinin çekişmesinden kaynaklanmıştır. Yanısıra Millilerin muhalifi olan Karakeçilerin yoğun oldukları Siverek'ten ve ayrıca Urfa'dan da merkeze yoğun muhalif telgraflar çekilmiştir. Bu ve bu nevi şikâyet telgraflarının merkeze ulaşması Sultan II. Abdülhamid döneminin bölgedeki önemli uygulaması olan Hamidiye teşkilatının Milli İbrahim Paşa nezdinde sorgulanmasının yanında sultanın muhalifi olan ve perde arkasından iktidarı yönlendiren İttihad Terakki Cemiyeti'nin Paşa'yı tasfiye etmesi sürecinde bahane olmuştur. Milli İbrahim Paşa'nın tasfiye edilmesine bahane olarak talan, yağma ve şiddeti öne süren Diyarbakir, Urfa, Siverek eşraf, mütehayyızanı, Urban ve Karakeçi aşiretleri bu kez aynı talanı, yağmayı ve

şiddeti Paşa'ya, Milli Aşireti'ne ve merkezleri konumda olan Viranşehir'e yönelterek tasfiye edilmesine önayak olmuşlardır.

II. Abdülhamid iktidarına karşı İttihad Terakki Cemiyeti'nin geliştirdiği siyaset ile İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin iktidarı ele geçirmesiyle yaşananlar, Milli İbrahim Paşa'yı da etkilemiştir. İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin, Sultan'ın izlediğinin aksi yöndeki siyasetlerinden aşiretlerin devlete olan bakışı da etkilenmiştir. Aşiretler, bir müddet sonra gerçek bir hami olarak kabul gördükleri Sultan'ın himayesinden mahrum kalmış; İttihad Terakki Cemiyeti'nin yeni siyasetiyle de eski etkinlikleri zayıflamıştır. Milli İbrahim ise 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte perde arkasından yönetimi ellerine alan İttihad Terakki Cemiyeti ve yeni dönemin siyasetini ya kavrayamamış, ya da II. Abdülhamid'in etkisinin zayıflamasıyla kendisinin de tasfiye edileceği gerçeğini öngörerek bu siyaseti kabullenemeyip peşinen reddederek tepkisini belli etmiş olup, İttihad Terakki Cemiyeti de zaten onun tasfiyesini istediğinden aynı sene içinde hızlı bir şekilde tasfiye edilmiştir.

Milli İbrahim Paşa'nın ölümüyle aslında Sultan II. Abdülhamid'in İslamcılık, Vilayat-ı Şarkiye, şehir, aşiret siyasetlerinin hepsini birden kapsayan bir devrin Şark siyaseti makas değiştirmiş ve Jön Türklerin Bab-ı Ali baskınıyla birlikte idareye tam hükümet etmeleriyle yeni bir devir ve siyaset doğmuştur. Milli İbrahim Paşa'nın ölümü üzerine, Hamidiye Teşkilatı'nda köklü değişiklikler uygulanmasıyla ilgili tartışmaların netleşmesinin de önünü açmıştır.

KAYNAKLAR**I. ARŞİV KAYNAKLARI****1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)**

VesikaAdı/Türü	Dosya No	Gömlek No	Tarih
AE.SAMD. III	11	1031	29 Z 1136/18.09.1724
A.E. SMHD. I	78	5200	27 S 1164/25.01.1751
AE. SOSM. III	6	350	Evail-i Za 1169/28.07-06.08.1756
A. MKT. MVL.	135	30	8 Ca 1278/12.11.1861
A. MKT. UM.	335	39	22 R 1275/29.11.1858
A. MKT. MHM.	499	57	1 Za 1306/29.06.1889
BEO.	632	47341	3 Z 1312/28.05.1895
BEO.	632	47368	3 Zilhicce 1312/28.05.1895
BEO.	767	57522	03. Nisan 1312/15.04.1896
BEO.	900	67498	23 Ş 1314/27.01.1897
BEO.	1094	82038	6 L 1315/28.02.1898
BEO.	1728	129529	20 C 1319/04.10.1901
BEO.	1748	131080	10 Ş 1319/22.11.1901
BEO.	1838	137837	18 Nisan 1318/01.05. 1902
BEO.	1899	142401	2 Ca 320/07.08.1902
BEO.	2021	151566	13 Şubat 318/26.02.1903
BEO.	2010	150678	29 Za 320/27.02. 1903
BEO.	2010	150679	30 Za 1320/28.02.1903
BEO.	2010	150716	30 Za 1320/28.02.1903
BEO.	2021	151566	1 Z 1320/01.03.1903
BEO.	2030	152240	17 Şubat 318/02.03.1903
BEO.	2172	162866	20 C 1321/07.08.1903
BEO.	2317	173712	29 Ks 1319/11.02.1904
BEO.	2314	173512	30 M 1322/16.04.1904
BEO.	2317	173711	5 S 1322/21.04.1904
BEO.	2318	173791	8 S 1322/24.04.1904

BEO.	2321	174020	12 S 1322/28.04.1904
BEO.	2343	175702	22 S 1322/08.05.1904
BEO.	2343	175724	17 Ra 1322/01.06.1904
BEO.	2355	176593	27 Mayıs 1320/09.06.1904
BEO.	2359	176880	16 Haziran 1320/26.06.1904
BEO.	2359	176865	15Haziran 320/28.06.1904
BEO	2359	176881	16 R 1322/30.06.1904
BEO.	2465	184846	13 Ts 1320/26.10.1904
BEO.	2539	190376	25 M 1323/01.04.1905
BEO.	2607	195485	21 R 1323/25.06.1905
BEO.	2626	196908	17 Ca 1323/20.07.1905
BEO.	2626	196909	7 Temmuz 1321/20.07.1905
BEO.	2664	199794	1 Eylül 1321/14.09.1905
BEO.	2696	202173	8 Te 1321/21.10.1905
BEO.	2696	202175	17Tev1321/30.10.1905
BEO.	2705	202813	6 Ts 1321/19.11.1905
BEO.	2646	198416	30 Temmuz 321/12.08.1905
BEO.	2772	207852	11Şubat 1321/24.02.1906
BEO.	3351	251321	7 C 1326/07.07.1908
BEO.	3379	253384	5 Ağustos 1324/18.08.1908
BEO.	3395	254568	16 Ağustos 1324/29.08.1908
BEO.	3387	253984	4 Ş 1326/01.09.1908
BEO.	3388	254040	6 Ş 1326/03.09.1908
BEO.	3390	254199	21 Ağustos 1324/03.09.1908
BEO.	3388	254042	6 Ş 1326/03.09.1908
BEO.	3390	254196	22 Ağustos 1324/04.09.1908
BEO.	3395	254601	23 Ağustos 1324/05.09.1908
BEO.	3392	254397	25 Ağustos 1324/07.09.1908
BEO.	3392	254346	25 Ağustos 1324/07.09.1908
BEO.	3393	254442	12 Ş 1326/09.09.1908
BEO.	3396	254663	18 Ş 1326/15.09.1908
BEO.	3401	255053	4 Eylül 324/17.09.1908

BEO.	3404	255255	11 Eylül 1324/24.09.1908
BEO.	3404	255256	28Ş1326/25.09.1908
BEO.	3405	255399	27Ş1326/24.09.1908
BEO.	3407	255517	18 Eylül 324/01.10.1908
BEO.	3411	255801	16 N 1326/12.10.1908
BEO.	3446	258402	19 Ts 1324 /02.12.1908
BEO.	3498	262349	04 S 1327/25.02.1909
C. AS.	1061	46691	01 L 1190/13.11.1776
C. DH.	6866	-	29 Za 1130/24.10.1718
C. DH.	262	13055	20 S 1164/18.01.1751
C. DH.	242	12073	8 Ca 1178/03.11.1764
C.DH.	222	11094	17 C 1195/10.06.1781
C. DH.	97	4831	21 S 1204/10.11.1789 leff 1/2
C. DH.	28	1381	Evasıt-ı N 1205/05.1791
C.DH.	32	1589	3 Za 1205/12.07.1791
C. DH.	246	12289	13 N 1215/28.01.1801
C. ML.	4391	-	5 Ra 1148/26.07.1735
C. ML.	474	19332	5 Ra 1148/26.07.1735
C. ML.	509	20727	29 S 1165/17.01.1752
C. ZB.	30	1482	24 S 1168/10.12.1754
C. ZB.	33	1647	29 C 1169/31.03.1756
C. ZB.	4391	-	5 L 1148/18.02.1736
C. ZB.	86	4263	Evail-i Za 1204/07.1790
DH. MKT.	1574	37	9 R 1306/13.12.1888
DH. MKT.	377	53	6 M 1313/29.06.1895
DH. MKT.	2325	54	28 Za 1317/30.03.1900
DH. MKT.	555	57	2 Ca 1320/07.07.1902
DH. MKT.	578	53	5 C 1320/09.09.1902
DH. MKT.	1294	43	27 Ağustos 1324/09.09.1908
DH. MKT.	2636	71	29 Eylül 1324/12.09.1908
DH. MKT.	2683	20	14 Eylül 1324/17.09.1908
DH. MKT.	2617	53	11 Eylül 1324/24.09.1908

DH. MKT.	2619	3	4 N 1326/30.09.1908
DH. MKT.	2623	17	17 Eylül 1324/30.09.1908
DH. MKT.	3407	255516	5 N 1326/01.10.1908
DH. MKT.	2621	2	7 N 1326/03.10.1908
DH. MKT.	2621	53	20 Eylül 1324/03.10.1908.
DH. MKT.	2624	50	21 Eylül 1324/04.10.1908
DH. MKT.	2623	17	9 N 1326/05.10.1908
DH. MKT.	2626	74	12 N 1326/08.10.1908
DH. MKT.	2636	71	29 Eylül 1324/12.10.1908
DH. MKT.	2644	40	1 Tev 1324/14.10.1908
DH. MKT.	2652	97	1 Ts 1324/14.10.1908
DH. MKT.	2620	68	8 Tev 1324/21.10.1908
DH.MKT.	1034	16	16 Şubat 1324/01.03.1909
DH. TMIK.	231	63	2 Tev 1322/15.10.1906
DH. TMIK. M.	69	85	28 Nisan 1315/10.05.1899
DH. TMIK. M.	74	6	3 R 1317/10.08.1899
DH. TMIK. M.	71	20	23 Z 1316/04.05.1899
DH. TMIK. M.	91	34	29 Temmuz 1316/11.08.1900
DH. TMIK. M.	100	11	21.Ks 316/03.02.1901
DH. TMIK.. M.	108	67	11 Ağustos 1317/24.08.1901
DH. TMIK. M.	109	66	28 Cev 1319/12.09.1901
DH. TMIK. M.	111	29	13 Eylül 1317/26.09.1901
DH. TMIK. M.	111	36	24 Eylül 1317/07.10.1901
DH. TMIK. M.	113	68	2 Ş 1319/14.11.1901
DH. TMIK. M.	118	15	7 Ts 1317/20.11.1901
DH. TMIK. M.	37	78	20 Mart 1318/02.04.1902
DH. TMIK. M.	123	41	16 Nisan 1318/29.04.1902
DH. TMIK. M.	37	78	8 S 1320/17.05.1902
DH. TMIK. M.	132	53	27 C 1320/30.09.1902
DH. TMIK. M.	146	42	27 Ra 1321/23.06.1903
DH. TMIK.. M.,	167	56	27 Mart 1320/09.04.1904
DH.TMIK.M.	182	38	26 Ağustos 1320/08.09.1904

HAT	27	1294	10 B 1201/28.04.1787
HAT	207	10959	29 Z 1205/29.08.1791
HAT	1414	57707	29 Z 1205/29.08.1791
HAT	1402	56594	29 Z 1206/18.08.1792
HAT	237	13151	29 Z 1206/18.08.1792
HAT	1408	57120	29 Z 1212/14.06.1798
HAT	37	1880	17 S 1213/31.07.1798
HAT	1417	57940	29 Z 1213/03.06.1799
HAT	93	3802	04 Ca 1218/22.08.1803
HAT.	118	4778	06 C 1218/23.09.1803
HAT.	118	4789	21 C 1218/23.10.1803
HAT	104	4111-B	29 Z 1218/10.04.1804
HAT	471	23061	29 Z 1235/07.10.1820
HAT	494	24258	23 C 1236/28.03.1821
HAT	800	37083	10 Ra 1237/05.12.1821
HAT	445	22261	21 § 1237/13.05.1822
HAT	800	37083-J	25 L 1237/15.07.1822
HAT	809	37201-E	11 Ra 1238/26.11.1822
HAT	809	37201	23 Ra 1238/08.12.1822
HAT	703	33798	11 R 1239/15.12.1823
HAT	470	22290	29 Z 1241/04.08.1826
HAT	476	23343	29 Z 1243/12.07.1828
HAT	443	22229-A	29 Z 1243/12.07.1828
HAT	462	22635-C	9 § 1246/23.01.1831
HAT	389	20707-M	11 Ra 1247/20.08.1831
HAT	389	20707-S	11 R 1247/19.09.1831
HAT	389	20707-H	29 Z 1247/30.05.1832
HAT	389	20707-E	29 Z 1247/30.05.1832
HAT	448	22336-C	27 L 1249/09.03.1834
HAT	447	22312-C	5 Za 1249/16.03.1834
HAT	448	22336-D	23 Za 1249/03.04.1834
HAT	1322	51646-A	28 Z 1249/8.05.1834

HAT	448	22336	29 Z 1249/09.05.1834
HAT	288	17298-A	29 Z 1250/28.04.1835
HAT	448	22320-A	23 C 1251/16.10.1835
HAT	1264	48950-B	8 Ra 1252/23.06.1836
HAT	532	26195-F	5 L 1252/13.01.1837
HAT	532	26195-K	13 L 1252/21.01.1837
HAT	532	26195-E	13 L 1252/21.01.1837
HAT	532	26195-D	21 L 1252/29.01.1837
HRT-h	1709	1	
MF. MKT.	352	11	19 L 1314/23.03.1897
MF.MKT.	379	38	4 B 1315/29.11.1897
İ. DH.	1250	98058	20 R 1309/22.11.1891
İE. ML.	8967	-	12 S 1117/05.06.1705
İ. MVL.	95	1971	20 Ca 1263/06.05.1847
İ. MVL.	474	21451	2 M 1278/11.07.1861
İ.TAL.	107	46	24 B 1314/29.12.1896
İ. TAL.	164	1316	24 N 1316 / 05.02.1899
İ. TAL.	292	1320	03 N 1320/ 04.12. 1902
MVL.	570	95	4 Za 1274/16.06.1858
MVL	751	27	30 Za 1274/12.07.1858
MVL.	767	38	18 M 1280/05.07.1863
ŞD.	1455	49	17 B 11795/18.07.1878
ŞD.	2672	461	27 C 1314/03.12.1896
Y.A.HUS.	167	25	14 C 1295/14.05.1881
Y.A.HUS.	474	71	15 Haziran 320/27.06.1904
Y.A.HUS	474	82	15 R 1322/29.06.1904
Y.A.HUS.	495	79	27 Ş 1323/11.03.1905
Y.A.HUS.	491	26	6 C 1323/08.07.1905
Y.A.HUS.	490	13	20 Ca 1323/23.07.1905
Y.A.HUS.	491	1	19 Temmuz 1321/01.08.1905
Y.A.HUS.	491	26	24Temmuz 1321/06.08.1905
Y.A.HUS.	491	97	25 Temmuz 1321/07.08.1905

Y.A.HUS.	491	53	27 Temmuz 1321/09.08.1905
Y.A.HUS.	495	27	19 Te 321/01.11.1905
Y.A.HUS.	495	38	22 Te 321/04.11.1905
Y.A.HUS.	516	136	12L325/18.11.1907
Y.A.HUS.	516	135	13L325/19.11.1907
Y.A.HUS.	523	13	17 Haziran 1324/30.06.1908
Y. MTV.	141	33	20 Za 1313/03.05.1896
Y. MTV.	248	79	2 Ca 1321/27.07.1903
Y. MTV.	280	47	17 R 1323/21.06.1905
Y. MTV.	280	128	28 N 1323/02.07.1905
Y. MTV.	280	114	8 Ts 1321/21.10.1905
Y. MTV.	280	35	24Te1321/06.11.1905
Y. MTV.	280	102	18 N 1323/16.11.1905
Y. MTV.	281	38	08 L 1323/ 05.12.1905
Y. MTV.	283	23	22 Za 323/23.01.1906
Y. MTV.	303	123	4 Ts 323/17.11.1907
Y. MTV.	303	144	15 L 325/21.11.1907
Y. MTV.	303	192	16 Ts 323/29.11.1907
Y. MTV.	304	8	21Ts1323/04.12.1907
Y. MTV.	304	53	29 Ts 1323/24.12.1907
Y. MTV.	305	159	8 Z 325/12.01.1908
Y. MTV.	307	90	27 Şubat 1323/11.03.1908
Y. MTV.	307	118	8 Mart 1324/21.03.1908
Y.PRK.ASK.	72	26	25 Mayıs 1307/06.06.1891
Y.PRK.ASK.	71	79	26 Mayıs 1307/07.06.1891
Y.PRK.ASK.,	233	85	25Ş1323/25.10. 1905
Y.PRK.ASK.	252	8	4 Ts. 323/17.11.1907
Y. PRK.ASK.	252	83	12 Za 325/17.12.1907
Y. PRK.ASK.	259	2	28 Haziran 1324/11.07.1908
Y. PRK. AZJ.	44	105	12 Ts 1318/25.11.1902
Y. PRK. BŞK	48	19	26 Eylül 1312/08.10.1896
Y. PRK. MYD	12	36	10 B 1310/28.01.1893

Y. PRK.MYD.	12	36	10 B 1310//28.01.1893
Y. PRK. ŞD.	1	13	16 M 1298/18.12.1880
Y. EE. d.	297	1295	16 Tev. 1295/26.10.1879
Y. EE.	112	10	1308/1892
Y. EE.	113	5	1308/1892
Y.EE.	139	22	16 Ks 1310/28.01.1895
Y. EE.	113	6	1312/1896
Y.EE.	81	42	18 Ka 1313/30.12.1897

2. BOA, A. DVN. MHM. Mühimme Defterleri Tasnifi

Müh. No	Sayfa No	Vesika No	Tarih
136			
140			
154	289-290, 393-395	937	Eva'il-i Ca 1163/08-17.04.1750
159	113	289	Evahir-i B 1170/10-20.04.1757
162	42	94	Evasit-ı S 1174/21-30.09.1760

3. Diyarbekir Şer'iyye Sicilleri (DŞS)

Sicil No	Belge No.
313	92-1
259	190, 195, 196

4. Mardin Şer'iyye Sicilleri (MŞS)

Sicil No	Belge No.
195	84
266	384, 388
242	103

5. Maliyeden Müdevver Defterleri Tasnifi

MAD.	701
-------------	-----

6. Topkapı Sarayı Arşivi, E 11969.

I-YAYIMLANMIŞ VESİKALAR - SALNAMELER

998 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Diyâr-i Bekr ve ‘Arab ve Zü‘l-kâdiriyye Defteri I (937/1530) <Dizin ve Tıpkıbasım>, Baskıya Hazırlayanlar: Murat Şener, Nurullah İşler, Ankara, 1998.

AŞİRETLER RAPORU, Kaynak yay., İstanbul 2013.

BERLİN KONGRESİ, Matbaa-yı Amire, H. 1298.

AYN-I ALİ EFENDİ, **Kavânîn-i Âl-i Osman der-Mezamîn-i Defter-i Dîvan**, İstanbul 1280.

HAMİDİYE Hafif Süvari Alayları **Kanunname-i Humayunu**, Daire-i Askeriye Matbaasında Tab’ Olunmuşdur, İstanbul 1312.

İLHAN, M. Mehdi, **Amid**(Diyarbakır), TTK, Ankara 2000.

KİMYAGER DERVİŞ PAŞA, **İran Hududu Hakkında 1269’da Takdim Edilen Müzekkere**, Matbaa-i Ahmed İhsan, İstanbul 1321.

SALNAME-İ ASKERÎ, Matbaa-i Askeri, İstanbul 1311 (1895).

_____, Matbaa-i Askeri, İstanbul 1324 (1908).

SERTOĞLU, Midhat(Hazırlayan), **Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi**, Marmara Üniversitesi yay., İstanbul 1992.

ŞAHİN, İlhan, “Timar Sistemi Hakkında Bir Risâle”, *İ.Ü. Ed. Fak. Tarih Dergisi, Uzunçarşılı Hatıra Sayısı*, sayı 32, İstanbul 1979.

TENSİKAT-I ASKERİYE cümlesinden olarak **Hamidiye Süvari Alayları’na Dair Kanunnamedir**, Matbaa’i Osmaniye, Dersaadet, 1308 (1892).

TÜRKAY, Cevdet, Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre **Osmanlı İmparatorluğu’nda Oymak, Aşiret ve Cemaatlar**, İşaret yay., (2. baskı) İstanbul 2005.

URFA VİLAYETİ RESMÎ YAYINI, **Urfa Salnâmesi**, İlhami Fevzi Matbaası, İstanbul 1927.

II-KAYNAK ESERLER / KRONİKLER / SEYAHATNAMELER / SÖZLÜKLER / HARİTALAR

ABDÜSSELAM EFENDİ, **Mardin Tarihi**, Haz: Hüseyin Haşimi Güneş, İmak Ofset basım yayın, İstanbul 2007.

- ABDULGANÎ EFENDÎ(Abdulgani Fahri Bulduk), **Mardin Tarihi**, Yayına Haz: Burhan Zengin, T.C. Başbakanlık Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdare Başkanlığı, Ankara 1999.
- AHMED CEVDET, **Tarih-i Cevdet**, C. XI, Matba'a-i Osmaniye, 1274.
- _____, **Tarih-i Cevdet**, C. V, Takvimhane-i 'Amire, 1278.
- _____, **Tarih-i Cevdet**, C. VII, Matba'a-i 'Amire, 1288.
- _____, **Tarih-i Cevdet**, C. XII, Matba'a-i Osmaniye, 1301.
- _____, **Tarih-i Cevdet**, C. II, Matba'a-i Osmaniye(2. Tab'), 1309.
- AHMED LÜTFÎ EFENDÎ, **Tarih-i Lütfî**, C. I, Matbaa-i Amire, 1290.
- _____, **Tarih-i Lütfî**, C. II, Matba'a-i Âmire 1291.
- AINSWORTH, W. F., **Travels and Researches in Asia Minor, Mesopotomia, Chaldea and Armenia**, London 1842.
- ALÎ EMÎRÎ, **Diyarbakir A'yânı'nın Mevakıb ve Eşrafı'nın Terceme-i Halleri**, A. E. Tarih, Eski kayıt no: 750, Yeni kayıt no: CD 2522, Millet Genel Kütüphanesi.
- AVYAROV, **Osmanlı-Rus ve İran Savaşları'nda Kürtler 1801-1900**, Hazırlayan: Muhammed Varlı, Sipan yay., Ankara 1995.
- AVYAROV, P. İ., **19. yüzyılda Osmanlı İran ve Rus Savaşları'nda Kürdler (19.yy.)**, Çev. İbrahim Kale, İstanbul 2010.
- AVERYANOV, Kurmay Yüzbaşı Piotr I., **Osmanlı İran Rus Savaşlarında Kürtler**, Kafkasya Askeri Bölgesi Karargahı Matb.,Tiflis 1900.
- BUCKİNGHAM, J. S., **Travels in Mesopotamia**, Printed D. B. Maurice, Henry Colburn, New Burlington Street, London, 1827.
- EBU'L-FİDA, İmadeddin İsmail bin Ali(ö.732/1331) **el-Muhtasar fi Tarihi'l-Beşer**, tahkik Mahmud Deyyûb, c. II, Beyrut 1997.
- EBU TAHİR ES-SİLEFÎ, **Mu'cemu's-Sefer**, Tahkik: Abdullah Ömer Barudi, Beyrut 1993.
- EL-MU'CEMU'L-WESÎT, C. 1-2, 2. baskı, El-Mektebetü'l-İslamiye, Kahire 1972.
- HOCA SADEDDİN, **Tacü't-Tevarih**, C. 2, Matbaa-i Amire, İstanbul 1279.
- İBNİ HALDUN, **Mukaddime**, C. 1, Onur yay., Ankara 1977.
- İBNU'L-EZRAK EL-FARİKÎ, **Tarihu Meyyafarikin**.

- _____, Ahmed b. Yûsuf b. Alî, **Târih Meyyafârikîn va Amîd** (Artuklular Kısmı) Araştırma, İnceleme ve notlarla hazırlayan: Prof. Dr. Ahmet SAVRAN, Erzurum 1994.
- _____, Ahmed bin Yusuf, **Tarihu Meyyâfârikin**, Tahkik: Yusuf Baluken ve Kareem Farouk el-Kholy, Nûbihar yay., İstanbul 2014.
- KUYLENSTIERN, Alexis **Aventyr Bland Turkar och Araber**, P. A. Norstedt&Söners Förlag, Stockholm 1912.
- LAYARD, Austen Henry, **Ninova ve Kalıntıları**, Avesta yay., İstanbul 2000.
- M. Nasrullah (Binb.), M. Rüşdü(Kolağası), M. Eşref (Mülazım), **Osmanlı Atlası**, XX. yy. Başları, (Haz: Rahmi Tekin, Yaşar Baş), Osmanlı Araştırmaları Vakfı yay., İstanbul 2003.
- MAYEVSKY, Vlamidir Zenonovich May, **Van Bitlis Vilayetleri Askeri İstatistiği**, Mütercim: Binbaşı Mehmed Sadık, İstanbul 1330.
- Max von Oppenheim Milli İbrahim Paşa'nın Sofrası'nda iken 1899, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Max_von_Oppenheim_with_Ibrahim_pasha_1899.jpg, Erişim Tarihi: 14.10.2016.
- MEHMED HURŞİD Paşa, **Seyâhatnâme-i Hudûd**, Çevrimyazı: Alâattin Eser, Simurg yay., İstanbul 1997.
- MEHMED SÜREYYA, **Sicill-i Osmanî**, C. 1, 2, 5, Yayına haz: Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul 1996.
- MİLLİNGEN, Major Frederick, **Wild Life Among**, Hurst and Blackett, Publishers, London 1870.
- MUHAMMED ALİ BEY İBRAHİM PAŞA, Emîr-i Umera-i Kurdistan **İbrahim Paşa el-Milli 1845-1908**, Dirasat ve Tahkîk: Abdülfettah Ali el-Botanî-Ali Salih el-Mîranî, Menşuratü'l-Akademiyetü'l-Kurdiye, Erbil 2009.
- NAZMİZADE, **Tarih-i Devhatü'l-Vüzera Zeyl-i Gülşen-i Hulefa**, Bağdad 1246.
- ROCHRBACH, Paul, **Hatt-ı Saltanat, Bağdat Demiryolu**, İfham Matbaası, İstanbul 1331.
- RIŞVANOĞLU, Mahmut, **Doğu Aşiretleri ve Emperyalizm**, Türk Kültür Yayını, İstanbul 1978.
- SALNAME-İ ASKERÎ, İstanbul 1311 (1895).
- _____, İstanbul 1324 (1908).

SOUTHGATE, H., **Narrative of a Tour through Armenia**, Kurdistan, Persia and Mesopotamia, c. II, London 1840.

ŞÂNÎ-ZADE MEHMET ATAULLAH EFENDÎ, **Şânî-zâde Tarihi**, C. I ve II, Haz. Ziya Yilmazer, Çamlıca yay., İstanbul 2008.

ŞEMSEDDİN SAMÎ, **Kamus-i Türkî**, Çağrı yay., İstanbul 1995.

ŞEREF HAN, **Şerefname**, Çev: M. Emin Bozarslan, Deng yay., İstanbul 1998.

İSKENDER BEG MÜNŞÎ, **Tarih-i ‘Alem Ârâ-yı ‘Abbas**, (Tarih-i İran der Padişah Abbas-ı Evvel Safevî evvel ta sal-i sî em cülûs), (Tashih: Muhammed İsmail Rıdvanî) C. 2, s. 1028, C. 3, s. 1716, Dünya Kitap Neşriyat, Tahran 1377.

YAKUT EL-HAMEVÎ, **Mu’cemu’l-Buldân**, , Daru Sadır, C. II ve III, Beyrut 1993.

III- TEDKİK ESERLER

ABBAS EL-AZZAVÎ, **Tarihu’l-Irak**, C. VI, Bağdad 1947.

_____, **Aşairu’l-Irak**, C. 1-2, Mektebetü’l-Hadârât, Beyrut 2010.

ABDULLA, Nejat, **İmparatorluk Sınır ve Aşiret**, Çev. Mustafa Aslan, Avesta yay., İstanbul 2010.

AHMED VASFÎ ZEKERİYA, **Aşa’iru’s-Şam**, C. 1-2, Daru’l-Fikr, Dimaşk 2009.

AKDAĞ, Mustafa, **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası “Celâlî İsyancıları”** YKY, İstanbul 2009.

AKPINAR, Alişan – ROGAN, Eugene L., **Aşiret Mektep Devlet, Osmanlı Devleti’nde Aşiret Mektebi**, Aram yay., İstanbul 2001.

ALBAYRAK, Mustafa, “Osmanlı Alman İlişkilerinin Gelişimi ve Bağdat Demiryolu’nun Yapımı”, **OTAM Dergisi**, Sayı: 6, Ankara 1995, s. 1-38.

ALTUNDAĞ, Şinasi, **Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı Mısır Meselesi 1831-1841**, I. Kısım, TTK yay., Ankara 1988.

AL-RASHEED, Madawi, “Orta Arabistan’daki Kabile Konfederasyonları ve Emirlikler” **Aşiretler ve İktidar Ortadoğu’da Etnisite ve Milliyetçilik**, Derleyenler: Faleh A. Jabar-Hosham Dawod, Çeviren: Ömer Ögünç, İstanbul Bilgi Üniversitesi yay., İstanbul 2013, s. 207-226.

ARFA, Hassan, **Kürtler**, Avesta yay., İstanbul 2006.

ARMAOĞLU, Fahir, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914**, TTK yay. Ankara 1997.

ATEŞ, Hamza; ÜNAL, Soner, “Devletin Doğduğu Yer: Antik Çağ Ortadoğusu’nda İdari Hayat” **Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:6, Sayı:1, 2004, s. 21-42.

- AVAGYAN, Arsen; MİNASSIAN, Gaidz F., **Ermeniler ve İttihat ve Terakki İşbirliğinden Çatışmaya**, Aras yay., İstanbul 2013.
- AYTAR, Osman, **Hamidiye Alayları**, Medya Güneşi yay., İstanbul 1992.
- BAŞARIR, Özlem, **18. Yüzyılda Malikane Uygulaması ve Diyarbekir Voyvodahğı**, Basılmamış Doktora Tezi, AÜSBE Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı, Ankara, 2009.
- BAYRAKTAR, Hilmi, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Urfa Sancağı** (İdarî, Sosyal ve Ekonomik Yapı), Fırat Üniv., ODAM yay, Elazığ 2007
- BAYKARA, Tuncer, **Anadolu'nun Tarihî Coğrafyası'na Giriş I** Anadolu'nun İdarî Taksimatı, TKAE yay., Ankara 1988.
- BESBELLİ, Saim, **1853 - 1856 Osmanlı – Rus ve Kırım Savaşı Deniz Harekâtı**, Gnlkrm.Harp Trh. Bşk. Harp Trh. Yay., Gnlkrm. Basımevi Ankara 1977.
- BEŞİKÇİ, İsmail, **Doğu Anadolu'da Göçebe Aşiretleri**, Yurt Kitap Yayın, Ankara 1992.
- BEŞİRLİ, Mehmet, "Bağdat Demiryolu'nun Akdeniz Uzantısı: Toprakkale-İskenderun Demiryolu", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C. 11, Sayı: 23, Erzurum 2004, s. 215-236.
- _____, **Doğu'da Değişim ve Yapısal Sorunlar**, Göçebe Alikan Aşireti, Yurt Kitap Yayın, Ankara 1992.
- BEYSANOĞLU, Şevket, **Ziya Gökalp'in İlk Yazı Hayatı 1894-1909**, Diyarbakır'ı Tanıtma Derneği Neşriyatı, İstanbul 1956.
- BEYSANOĞLU, Şevket, **Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi**, C.2., Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sanat yay., Ankara 2003.
- BOZKURT, İbrahim, **Aşiretler Tarihi**, Kitap Matbaası, İstanbul (tarihsiz).
- _____, **Tarih Boyunca Aşiretçilik ve Şanlıurfa Aşiretleri**, İmaj Ofset, Şanlıurfa 2003.
- BRUİNESSEN, Martin van, **Ağa, Şeyh, Devlet**, İletişim yayınları, İstanbul 2006.
- _____, - Boeschoten, Hendrik, **Evliya Çelebi Diyarbekir'de**, Çev: Tansel Güney, İletişim yay. İstanbul 2003.
- CELİL, Celilê; GASARATYAN, M. A.; JAGALINA, O. İ.; LAZAREV, M. S.; MIHOYAN, Şakire X., **Yeni ve Yakınçağ'da Kürd Siyaset Tarihi**, Pêrî yay., İstanbul 1998.

- CEZAR, Mustafa, MUFASSAL OSMANLI TARİHİ, Cilt. VI, İstanbul 1963, s. 3361.
- ÇAKALOĞLU, Cengiz, “Yemen İsyanı ve Trabzon Redif Taburu 1905-1906”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 9, sayı: 1, 2007 s. 99-122.
- ÇAKIN, Naci; ORHON, Nafiz, **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi**, C. III, 5. Kısım (1793-1908), Genelkurmay Harp Tarihi Bşk. Harp Tarihi yay., Ankara 1978.
- ÇETİNSAYA, Gökhan, “Dünden Bugüne Kuzey Irak Üzerine Bazı Notlar”, *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 42/ Eylül-Ekim 1996, s. 34-44.
- _____, “II. Abdülhamid Döneminde Kuzey Irak’ta Tarikat, Aşiret ve Siyaset”, *Divan*, 7 (1999/2), s. 153-168.
- _____, “Sultan II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Devleti’nin Irak Politikası” **Devr-i Hamid**, Sultan II. Abdülhamid, İstanbul Büyükşehir Belediye Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul 2011, C. I, s. 157-177.
- DANIŞMEND, İ. Hami, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, C. IV, İstanbul 1972.
- DEMİRTAŞ, Faruk, “Tavaif-i Bozulus” *AÜDTCF Dergisi*, Cilt 7, Sayı: 1, Ankara 1949, s. 47-60.
- _____, “Bozulus Hakkında” *AÜDTCF Dergisi*, Cilt 7, Sayı: 2, Ankara 1949, s. 29-46.
- DİKSON, **Arab es-Sahra**, Daru’l-Fikr, Dimaşk 1998.
- DİNÇER, Sinan, “The Armenian massacre in İstanbul (1896)”, *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis*, 2013 nr. 4, pp. 20-45.
- DİVİTÇİOĞLU, Sencer, **Oğuzdan Selçukluya**, Eren yay., İstanbul 1993.
- DJUVARA, Trandafir G., **Türkiye’nin Paylaşılması Hakkında Yüz Proje (1281 – 1913)**, Çeviren: Pulat Tacar, Gündoğan yay. Ankara 1998.
- ERASLAN, Cezmi, “II. Abdülhamid ve Osmanlı Devleti’nin İslam Birliği Siyaseti”, **Devr-i Hamid**, C. I, Sultan II. Abdülhamid, İstanbul Büyükşehir Belediye Kültür A.Ş. yay., İstanbul 2011, s. 418-429.
- ERBENGİ Türkan; KUTLUĞ Emin, **Müşir Mehmed Zeki Paşa ve Belgelerle Ermeni Olayları**, Kuşak Ofset, İstanbul 2005.
- ERPOLAT, Mehmet Salih, “Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı’ndaki Aşiretler”, **I. Uluslar arası Mardin Sempozyumu** (26

- Mayıs 2006-Mardin) Bildirileri, Edt. İbrahim Özcoşar-Hüseyin H. Güneş, İstanbul 2006, s. 447-466.
- ERTAŞ, Mehmet Yaşar, “Tanzimat Dönemi’nde Mardin ve Çevresi’nde Devlet Aşiret İlişkileri”, **Makalelerle Mardin I Tarih-Coğrafya**, Haz. İbrahim Özcoşar, İmak Ofset Basım-Yayın, İstanbul 2007, s. 497-528.
- FIRAT, M. Şerif, **Doğu İlleri ve Varto Tarihi**, Yayın B, İstanbul 2003.
- GÖKALP, Ziya, **Şaki İbrahim Paşa Destanı ve Bir Kitapta Toplanmamış Şiirler**, Haz: Şevket Beysanoğlu, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1976.
- _____, **Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler**, Kaynak yayınları, İstanbul 2009.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyib, “Nahiye”, **İslam Ansiklopedisi**, C. 9, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1964, s. 37-39.
- GUİLLAUME, A., “Şemmer/Şamar” C. XI, **İslam Ansiklopedisi**, MEB İstanbul 1979, s. 406-408.
- GÖYÜNÇ, Nejat, “Diyarbakır Beylerbeyliğinin İlk İdarî Taksimatı”, *İstanbul Üniv. Edeb. Fak. Tarih Dergisi*, Sayı: 23, Mart 1969, s. 23-34.
- _____, **XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı**, TTK Basımevi, Ankara 1991.
- GÜMÜŞ, Ercan, “XVI. Yüzyıldan XIX. Yüzyıla Kadar Mardin İdaresinde Milli Aşireti ve Aşiretin Nüfuz Mücadeleleri”, **I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Sempozyumu** (26 Mayıs 2006-Mardin) Bildirileri, Ed: İbrahim Özcoşar-Hüseyin H. Güneş, İstanbul 2006, s. 817-829.
- _____, **18. Yüzyılın İlk Yarısında Amid Kazası**, Basılmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ankara 2014.
- GÜNDÜZ, Tufan, **XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Danişmendli Türkmenleri**, Yeditepe yay., İstanbul 2005.
- _____, **Anadolu’da Türkmen Aşiretleri**, Yeditepe yay., İstanbul 2010.
- GÜNEŞ, Kadir, **Arapça-Türkçe Sözlük**, Ravza yay. İstanbul 2009.
- GÜREL, A. Tevfik, **1853 - 1855 Türk – Rus ve Müttefiklerin Kırım Savaşı**, Askeri Matbaa, İstanbul 1935.
- GÜRHAN, Veysel, “Hamidiye Alayları ve Mardin”, **I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri**, Ed: İbrahim Özcoşar-Hüseyin H. Güneş, İstanbul 2006, s. 833- 839.

- _____, **XVIII. Yüzyılda Mardin Şehri**, Basılmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ankara 2012.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, “Aşiret” **DİA**. C. 4, s. 9, İstanbul 1991.
- _____, “Osmanlı Belgelerine Göre Türk-Etrâk Kürd-Ekrâd Kelimeleri Üzerine Bir Değerlendirme” **Belleten**, c. LX, S. 227, (Nisan 1996) Ankara, 1996, s. 137-146.
- _____, **XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi**, TTK, Ankara 2006.
- _____, **Anadolu’da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar(1453-1650)**, C. I, II, III, IV, TTK yay., Ankara 2009.
- HANİOĞLU, M. Şükrü, **Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük**, C. 1, İletişim yay., İstanbul 1989.
- HEYET, **Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi**, İstanbul 2003.
- _____, **Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi**, İstanbul 2010.
- İNALCIK, Halil, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, C.I: 1300-1600, (Edt: Halil İnalçık-Donald Quataert), Çev: Halil Berktaş, Eren yay., İstanbul 2009.
- İŞYAR, Ömer Göksel, “Avrasya’da Devletlerin Şekilleniş, Yükseliş ve Düşüş Süreçleri: Türk ve Rus Örnekleri”, **Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu Dergisi**, Cilt:3, Sayı: 6, 2008, s. 104-136.
- JWAIDEH, Wadie, **Kürt Milliyetçiliği’nin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi**, İletişim yay., İstanbul 2009.
- KAFESOĞLU, İbrahim, **Türk Milli Kültürü**, Ötüken yay., İstanbul 1997.
- KANAR, Mehmet, **Farsça Türkçe Sözlük**, Say yay., İstanbul 2008.
- KARACA, Ali, **Anadolu İslahâtı ve Ahmet Şakir Paşa (1838-1899)**, Eren yay., İstanbul 1993.
- KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, C. V, TTK yay., Ankara 1999.
- _____, **Osmanlı Tarihi**, C. VIII, TTK yay., Ankara 2000.
- KARASU, Cezmi, **Kırım Savaşı Sırasında Osmanlı Diplomasisi (1853 - 1856)**, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 1998.
- KARDAM, Ahmet, **Cizre-Bohtan Beyi Bedirhan Direniş ve İsyân Yılları**, Dipnot yay., Ankara 2011.

- KILIÇ, Orhan, **18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı**, Eyalet ve Sancak Tevcihatı, Ceren Matbacılık, Elazığ 1997.
- _____, "Yurtluk-Ocaklık ve Hükümetler Üzerine Bazı Tespitler", **OTAM**, S.10, Ankara 1999, s. 119-137.
- _____, "Kürdistan Tâbirinin Osmanlı Uygulamasındaki Muhtevası Üzerine Bazı Tespitler (16-18. yüzyıllar)", **Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyumu Bildiriler**, 09-10 Ocak 2014/Ankara, 1. Cilt, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014, s. 167-212.
- KIRAN, Eyüp, **Kürd Milan Aşiret Konfederasyonu**, Elma yay., İstanbul 2003.
- KIRZIOĞLU, Fahrettin, "Millü Deli-Behram Paşa'ya Karşı Ayaklanma ve Sonucu", **Kara Amid Mecmuası**, sayı: 2-4, s. 350-358.
- _____, **Dağıstan-Aras-Dicle-Altay ve Türkistan Türk Boylarından Kürtler**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yay., Ankara 1984.
- KLEIN, Janet, **Hamidiye Alayları, İmparatorluğun Sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri**, İletişim yay., İstanbul 2013.
- KODAMAN, Bayram, "Hamidiye Hafif Süvari Alayları, II. Abdülhamid ve Doğu Anadolu Aşiretleri", **Tarih Dergisi**, Edebiyet Fakültesi yay., İstanbul 1979.
- _____, **Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yay., Ankara 1987.
- _____, "Hamidiye Hafif Süvari Alayları, II. Abdülhamid ve Doğu Anadolu Aşiretleri", **Devr-i Hamid Sultan**, C. I, İstanbul Büyükşehir Belediye Kültür A.Ş. yay., İstanbul 2011, s. 341-379.
- KÖPRÜLÜ, Fuad, **Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1959.
- KUNT, İ. Metin, **Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi**, Boğaziçi Üniv. yay., İstanbul 1978.
- KURAT, Akdes Nimet, **Rusya Tarihi, Başlangıçtan 1917'ye Kadar**, TTK yay., Ankara 1948.
- KÜÇÜK, Cevdet, **Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı, 1878-1897**, İÜEF yay. İstanbul 1984.
- LADY ANBLANT, **Kaba'ilu Bedu el-Furat (1878)**, Arapça Tercüme: Esad el-Farisî, Nidal Hudar Ma'yûf, Dâru'l-Mellah, Dimaşk 1991.
- LEWIS, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, TTK yay., Ankara 1998.

- LİNDNER, Rudi Paul, **Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar**, Çev: Müfit Günay, İmge Kitabevi, Ankara 2000.
- MESUT, Ahmet, **İngiliz Belgelerinde Kürdistan 1918-1958**, Doz yay., İstanbul 1992.
- MIHEMED EMİN ZEKÎ Beg, **Hulasatu Tarihu'l-Kurd** ve Kürdistan, Metâbi'a Zeynu'd-din, Lübnan 1985.
- _____, **Meşahir-i Kurd** u Kürdistan, Apek&Öz-Ge yay., Sweden 1998.
- _____, **Dîroka Kurd** û Kürdistanê, Ji Soranî bo Kurmancî: Ziya Avcı, Weşanên Avesta, İstanbul 2002.
- _____, **Meşahiru'l-Kurd** ve Kürdistan, C. 1, Dar'uz-Zeman, Dimaşk 2006.
- MİNORSKY, V., "Mardin", **İslam Ansiklopedisi**, C. VII, MEB Basımevi, İstanbul.
- NİEBUHR, Carsten, **Reisebeschreibung nach Arabien und andern umliegenden Ländern**, II, Kopenhagen 1778.
- NİKİTİN, Bazil, **Kürtler**, Sosyolojik ve Tarihi İnceleme, C. 1-2, Deng yay., Çev: Hüseyin Demirhan, Cemal Süreyya, İstanbul 2002.
- NOEL, Edward William Charles, **Binbaşı Noel'in Günlüğü 1919**, Çev: Bülent Birer, Avesta yay., İstanbul 1999.
- OCAK, Esmâ, **Bir Filozofun Özel Yaşamı Ziya Gökalp**, Birharf yay., İstanbul 2006.
- ORHONLU, Cengiz, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı**, Eren yay., İstanbul 1987.
- ORTAYLI, İlber, **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri (1840-1880)**, TTK yay., Ankara 2011.
- ÖGEL, Bahaeddin, **Türk Kültürünün Gelişme Çağları II**, MEB yay., İstanbul 2001.
- ÖZCOŞAR, İbrahim, "Şehir ve Eşraf, Osmanlı Diyarbekiri'nde Eşraf", **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 14, Sayı: 53, 2015, s. 127-144.
- ÖZTÜRK, Mustafa, "XVIII. Yüzyılda Antakya ve Civarında Eşkıyalık Olayları", **Bulleten**, LIV/211, Ankara 1991, s. 963-993.
- _____, "Antakya ve Çevresinde Aşiretlerin İskanı", **I. Hatay Tarih ve Folklor Sempozyumu Bildirileri** kitabından ayırbaşım, Antakya, 1992.
- _____, **16. Yüzyılda Kilis Urfa Adıyaman ve Çevresinde Cemaatler-Oymaklar**, Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi yay., Elazığ 2004.

- _____, “İzziye Kazası” *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 24, Sayı: 37, Ankara 2005, s. 29-45.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, “Arpalık”, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, Milli Eğitim Basımevi, C. I, İstanbul 1983.
- _____, “Kol Ağası”, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, Milli Eğitim Basımevi, C. II, İstanbul 1983, s. 288.
- _____, “Mir-i Liva”, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, Milli Eğitim Basımevi, C. II, İstanbul 1983, s. 545
- _____, “Mîr-i mîran”, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, Milli Eğitim Basımevi, C. II, İstanbul 1983, s. 545.
- _____, “Yurtluk-Ocaklık”, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, Milli Eğitim Basımevi, C. 3, İstanbul 1983.
- RECKENDORF, “Aneze/Anaza” C. I, *İslam Ansiklopedisi*, MEB İstanbul 1979, s. 433-434.
- RONDOT, Pierre, “Les Tribus Montagnardes de L’asie Anterieure. Quelques Aspects Sociaux Des Populations Kurdes et Assyriennes”, *Bulletin d’etudes orientales de l’Institut Français de Damas*, t. VI, 1937, s. 1-50.
- SAKAOĞLU, Necdet, **Anadolu Derebeyi Ocakları’ndan Köse Paşa Hanedanı**, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul 1998.
- SAKİN, Orhan, **Anadolu’da Türkmenler ve Yörükler**, Ekim yay., İstanbul 2010.
- SETON-WILLIAMS, M. V., **The Road to El-Aguzain**, Routledge, New York 2011.
- SÖYLEMEZ, Faruk, **Osmanlı Devleti’nde Aşiret Yönetimi-Rişvan Aşireti Örneği-**, Kitapevi yay., İstanbul 2007.
- STRANVAN (Ehmed Fermanê Kîkî), “Delalê Beriyê”, *Hawar*, C. 24, Çapxana Midhik el-Mibkî, Şam 1934, s. 4-5.
- SÜLEYMAN SABRİ PAŞA, (Kitapta yazar ismi olmayıp sonradan tespit edilmiştir.), **Van Tarihi ve Kürdler Hakkında Tetebbuat**, Matbaa-yı Ebuzziya, İstanbul 1928.
- (Sümer) Demirtaş, Faruk, “Boz-ulus Hakkında”, *DTCFD*, C. VII, Sayı: I, Ankara 1949, s. 29-60.
- SÜMER, Faruk, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri Boy Teşkilatı Destanları**, AÜDTCF yay., Ankara 1972.
- _____, **Karakoyunlular**, C. I, TTK yay., Ankara 1992.

- SÜPHANDAĞ, Kemal, **Hamidiye Alayları**, Perî yay., İstanbul 2012.
- SYKES, Mark, **The Chaliph's Last Heritage, A Short History of the Turkish Empire**, Macmillan and Co., Ltd., London, 1915.
- ŞAHİN, İlhan, "Osmanlı Devleti'nde Konar-Göçer Aşiretlerin İsim Almalarına Dair Bazı Mülâhazalar", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, C. XIII, İstanbul 1987, s. 195-208.
- _____, **Osmanlı Döneminde Konar-Göçerler**, Eren yay., İstanbul 2006.
- ŞAHİN, Tahir Erdoğan, "Uygarlığın Oluşumu, Unsurları ve Orta Asya Uygarlığı'nın Niteliği", *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, Sayı: 1, Ağustos-Kasım, İstanbul 2013, s. 59-104.
- ŞAPOLYO, Enver Behnan, **Ziya Gökalp, İttihat ve Terakki ve Meşrutiyet Tarihi**, Güven Basımevi, İstanbul 1943.
- ŞEMSEDDİN SAMÎ, **Kamus-i Türkî**, Çağrı yay., 5. baskı, İstanbul 1995.
- TAN Altan, **Turabidin'den Berriyê'ye**, Aşiretler Dinler, Diller, Kültürler, Nûbihar yayınları, İstanbul 2011.
- TAPPER, Richard, **İran'ın Sınır Boylarında Göçebeler, Şahsevenlerin Toplumsal ve Politik Tarihi**, Çev: F. Dilek Özdemir, İmge Kitabevi yay. Ankara 2004.
- TATAR, Özcan, **XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Çukurova'da Aşiretlerin Eşkıyalık Olayları Ve Aşiret İskanı (1691-1750)**, Basılmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2005.
- TİKİCİ, Naci, **XIX. yüzyılın İlk Yarısında Aşiret-Devlet İlişkisi: Millî Aşireti Örneği**, Marmara Üniv., Türkiyat Araştırmaları Ens., Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisan Tezi, İstanbul 2010.
- TURAN, Osman, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, Boğaziçi yay., İstanbul 1993.
- TÜRKDOĞAN, Orhan, **Doğu ve Güneydoğu Kabile-Aşiret Yapısı**, IQ Kültür sanat yay., İstanbul 2006.
- TROÇKİ, Lev, **Balkan Savaşları**, Türkiye İş Bankası yay., İstanbul 2013.
- ULUÇ, A. Vahap, "Kürtler'de Sosyal ve Siyasal Örgütlenme: Aşiret", *Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Mukaddime*, Sayı: 2, Mardin 2010, s. 35-52.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri**, TTK, Ankara 2011.

- ÜÇOK, Coşkun, **Siyasal Tarih 1789-1960**, Ankara Üniv. Hukuk Fak. yay., Ankara 1975.
- ÜNAL, Fatih, "Osmanlı Devleti'nin Son Yıllarında Güneydoğu Aşiretlerinden Milli Aşireti ve İbrahim Paşa", **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi** (Bahar 2007), Sayı: 41, Ankara 2007, s. 138-204.
- ÜNAL, Mehmet Ali, **XVI. Yüzyılda Harput Sancağı**, TTK Basımevi, Ankara 1989.
- _____, **XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı**, TTK Basımevi, Ankara 1999.
- _____, "XVI. Yüzyılda Güneydoğu Anadolu'da Timar Tevcihleri-Mîr-i Aşiret ve Cebelü Timarları, **I. Uluslar arası Mardin Sempozyumu** (26 Mayıs 2006-Mardin), Edt. İbrahim Özcoşar-Hüseyin H. Güneş, İstanbul 2006, s. 281-298.
- _____, **Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi**, Paradigma yay., İstanbul 2013.
- _____, **Osmanlı Müesseseleri Tarihi**, Fakülte Kitabevi, Isparta 2013.
- ÜNER, Mehmet Emin, **Aşiret, Eşkiya ve Devlet**, Yalın yay., İstanbul 2009.
- WIEDEMANN, M., "İbrahim Paschas Glück und Ende," *Asya*, vol. 8 (1909), pp. 34-54.
- YALMAN-YALKIN, Ali Rıza, **Cenupta Türkmen Oymakları**, C.II, Haz: Sabahat Emir, Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1977.
- YILMAZÇELİK, İbrahim, **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)**, TTK, Ankara 1995.
- _____, "XVIII. yy. ile XIX. yy. ın İlk Yarısında Diyarbakır Eyaleti'nin İdari Yapısı ve İdari Teşkilatlanması", Haçlı Seferlerinin 900üncü Yıldönümünde **Uluslararası Selahaddin-i Eyyubi Sempozyumu**, (23-24 Kasım 1996-Diyarbakır), Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi yay., Diyarbakır 1997, s. 161- 178.
- _____, "Malî ve İdarî Bir Birim Olarak Diyarbakır Voyvodalığı", **XIII. Türk Tarih Kongresi**, 4-8 Ekim 1999, Kongreye Sunulan Bildiriler, C.:III, Kısım: 3, Ankara, 2002, s. 2029-2047.
- _____, **Osmanlı Devleti Döneminde Dersim Sancağı, İdari, İktisadi ve Sosyal Hayat**, Kripto yay., Ankara 2011.
- _____, "Diyarbakır Eyaletinin İdarî Taksimatı ve 1848/1867 Tarihleri Arasında Kürdistan Eyaleti Adıyla Yeniden Teşkilatlanılması", **Tarihte**

Türkler ve Kürtler Sempozyumu Bildiriler, 09-10 Ocak 2014/Ankara, 1. Cilt, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014, s. 213-251.

YİNANÇ, M. Halil, “Aşiret”, *İslam Ansiklopedisi*, MEB, C. 1, s. 709-710.

YİNER, Abdulnasır, “Miranlı Mustafa Paşa Örneği’nde Hamidiye Alayları Askerî Gücü’nün Kötüye Kullanımı”, *History Studies International Journal of History*, Enver Konukçu Armağanı, 2012, s. 444-464.

YUMUL, Arus - BALI, Rifat N., “Ermeni ve Yahudi Cemaatlerinde Siyasal Düşünceler”, *Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, C. I, Ed: Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İletişim yay., İstanbul 2001, s. 362-366.

YURT ANSİKLOPEDİSİ, “Mardin” maddesi, İstanbul 1983, s. 5766.

SÖZLÜ KAYNAKLAR

ABDULİLLAH MİLLİ (76 yaş), **Milli Aşireti ile ilgili Bilgiler**, Görüşme Yeri ve Tarihi: Ankara, 21.08.2013.

BAYRAK, Sinan, (40 yaş) **Kuran Aşireti ile ilgili bilgiler**, Görüşme Yeri ve Tarihi: Şanlıurfa, 09.02.2015.

HIDREKAN Aşireti’nden **Hüseyin Milli** (Ebu Semir, 68 yaş) ve Dodikan Aşireti’nden **Memduh Milli** (Ebu Arab, 58 yaş) beylerle olan görüşme, Görüşme Yeri ve Tarihi: Şam (Dimeşk), 24.05.2011-19.06.2011.

İSMİNİ vermek istemeyen Rusya’da yaşayan Azeri kökenli bir vatandaş (yaş 60), **Milli Aşireti Yaşadığı Yerlerle ilgili bilgiler**, Görüşme Yeri ve Tarihi: Tlf., 09.03.2017, 15.39.

MİLAN, Murad, (27), Görüşme Yeri ve Tarihi: Mardin, 14.04.2017.

FOTOĞRAF

MİLLİ İBRAHİM, Miranlı Mustafa maiyyetleri ve Müşir Zeki Paşa ile birlikte çektikleri fotoğraf için bkz. **Servet-i Fünun Gazetesi**, No. 195, sene: 4, C. 8, s., 24 Ts 1310/06.12.1894.

MİLLİ İBRAHİM PAŞA Haleb’de Sefirlerle Görüşürken Çekilen Fotoğraf, Azad Ahmad Ali, “Le rôle politique des tribus kurdes Milli et de la famille d’Ibrahim Pacha à l’ouest du ..et au nord du Bilad al-Cham (1878-1908)”, Jean-Claude David et Thierry Boissière (dir.), **Alep Et Ses Territoires**

Fabrique et politique d'une ville (1868-2011, Presses de l'Ifpo, Institut français du Proche-Orient, Beyrouth – Damas 2014, p. 67-79.

MİLLİ İBRAHİM PAŞA'nın süvarileriyle çekilen fotoğrafı no. 206, http://gertrudbell.ncl.ac.uk/photo_details.php?photo_id=4007, Erişim Tarihi: 14.10.2016.

MİLLİ İBRAHİM PAŞA piyadeleriyle yemekte otururken çekilen fotoğraf no. 205, http://gertrudbell.ncl.ac.uk/photo_details.php?photo_id=4006, Erişim Tarihi: 14.10.2016.

MİLLİ İBRAHİM PAŞA'nın Giyim-Kuşamına Dair Örnek Fotoğraf, İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi, II. Abdülhamid Fotoğraf Koleksiyonu, klasör no. 90877, foto no. 16.

HARİTA

EKİNCİ, Mehmet Rezan (Uyarlayan), Bereketli Hilal'i gösteren harita, Kaynak: Google Harita.

_____, Milli Aşireti Yaşam Yerleri Haritası, Kaynak: Google Harita.

THEVENİN, Michael, Yaylak-Kışlak Göç Yolları Haritası, “La maison du Berger de Diyarbakır, Projet de valorisation des pratiques pastorales en Turquie”, In **L'Hevsel a Amida-Diyarbakır: Etudes et rehabilitatio de jardins mesopotamiens**, Institut français d'études anatoliennes (généré le 04 janvier 2016), İstanbul 2015, s. 1-18.

_____, Yaylak-Kışlak Göç Yolları Haritası, «De la pastoralité dans l'Est de la Turquie», **Journal of Alpine Research** | Revue de géographie alpine [En ligne], 102-2 | 2014, mis en ligne le 15 septembre 2014, consulté le 25 octobre 2016, p. 1-16.

VİLAYAT-I ŞARKİYYE HARİTASI, BOA., **HRT-h.**, 1709/1.

İNTERNET

MİLLİ SAVUNMA BAKANLIĞI ARŞİV MÜDÜRLÜĞÜ, “*Askerlik Şubesi - Zayıf Defterleri*”, <http://www.msb.gov.tr/Personel/Icerik/tarihi-dokumanlar>, Erişim tarihi: 21.10.2014.

OSMANLI BANKASI BASKINI,

<https://www.google.com/culturalinstitute/beta/exhibit/osmanli-bankasi-m%C3%9Czes%C4%B0-gen%C4%B0%C5%9Eleme/QQkeMtJM?hl=tr>,
Erişim Tarihi: 14.10.2016.

PEABODY MARTİNİ HENRY cinsi tñfenk örneği ve Sultan Abdulaziz'in Martini tñfengi için bkz. <http://www.kerimusta.com/martini-tufekleri/>, Erişim Tarihi: 06.01.2016; <http://tarihvemedenyet.org/2009/09/ilk-abd-baskanini-ii-abdulhamid-agirladi.html>, Erişim tarihi: 25.10.2016.

TBMM ZABIT CERİDESİ,

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d02/c015/b068/tbmm020150680108.pdf>, İ: 68, C. 61, 3.3.1341, Erişim Tarihi: 24. 10. 2015.

EKLER**EK I: Orjinallik Raporu**

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-Soyadı	Mehmet R. EKİNCİ
Öğrenci Numarası	082211281
Enstitü Anabilim Dalı	Tarih
Programı	Yakınçağ
Danışmanının Unvanı, Adı-Soyadı	Prof. Dr. İbrahim Yılmazçelik
Tez Başlığı (Türkçe)	OSMANLI DEVLETİ DÖNEMİNDE MİLLİ AŞİRETİ XVIII. - XIX. YY.

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 431 sayfalık kısmına ilişkin, 22/103/2017 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezim benzerlik oranı % 8 'tir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç/dâhil
- 4- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Yukarıda bilgileri verilen öğrencinin doktora tezi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu tarafından belirlenen azami benzerlik oranlarını aşmadığını ve tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim. Gereğini saygılarımla arz ederim.

PROF. DR. İBRAHİM YILMAZÇELİK
Danışmanın Adı-Soyadı

PROF. DR. MUSTAFA ÖZTÜRK
Anabilim Dalı Başkanı

F.Ü.LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ÖĞRETİM YÖNETMELİĞİ

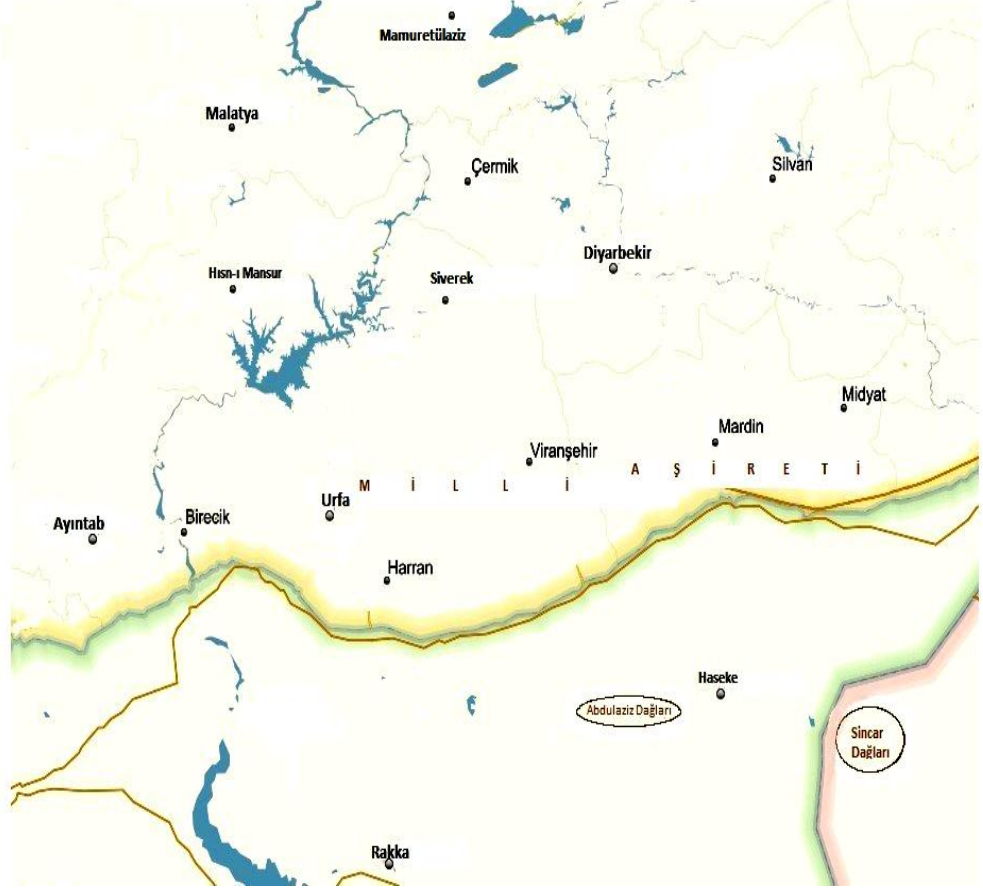
Madde 41- Lisansüstü tezleri ile birlikte teslim edilmesi gereken belgeler şunlardır:

- a) Lisansüstü tezler, savunma öncesinde **intihal program raporu** ve ilgili makale şartını sağladığına dair belgeleri ile birlikte enstitüye teslim edilir.
- b) İntihal raporu ile ilgili olarak etik kurallar dâhilindeki benzerlik oranları ilgili Enstitü Yönetim Kurulu tarafından belirlenir. (Enstitü Yönetim Kurulu tarafından tezin, intihal kapsamı dışında değerlendirilmesi için TURNITIN'den alınan raporda "benzerlik oranı"nın, "alıntılar hariç" en fazla %10, "alıntılar dâhil" % 30'u geçmemesi şeklinde kabul edilmiştir).

EK II: Bereketli Hilal'i gösteren harita, Kaynak: Google Harita. Uyarlayan: Mehmet Rezan Ekinici.

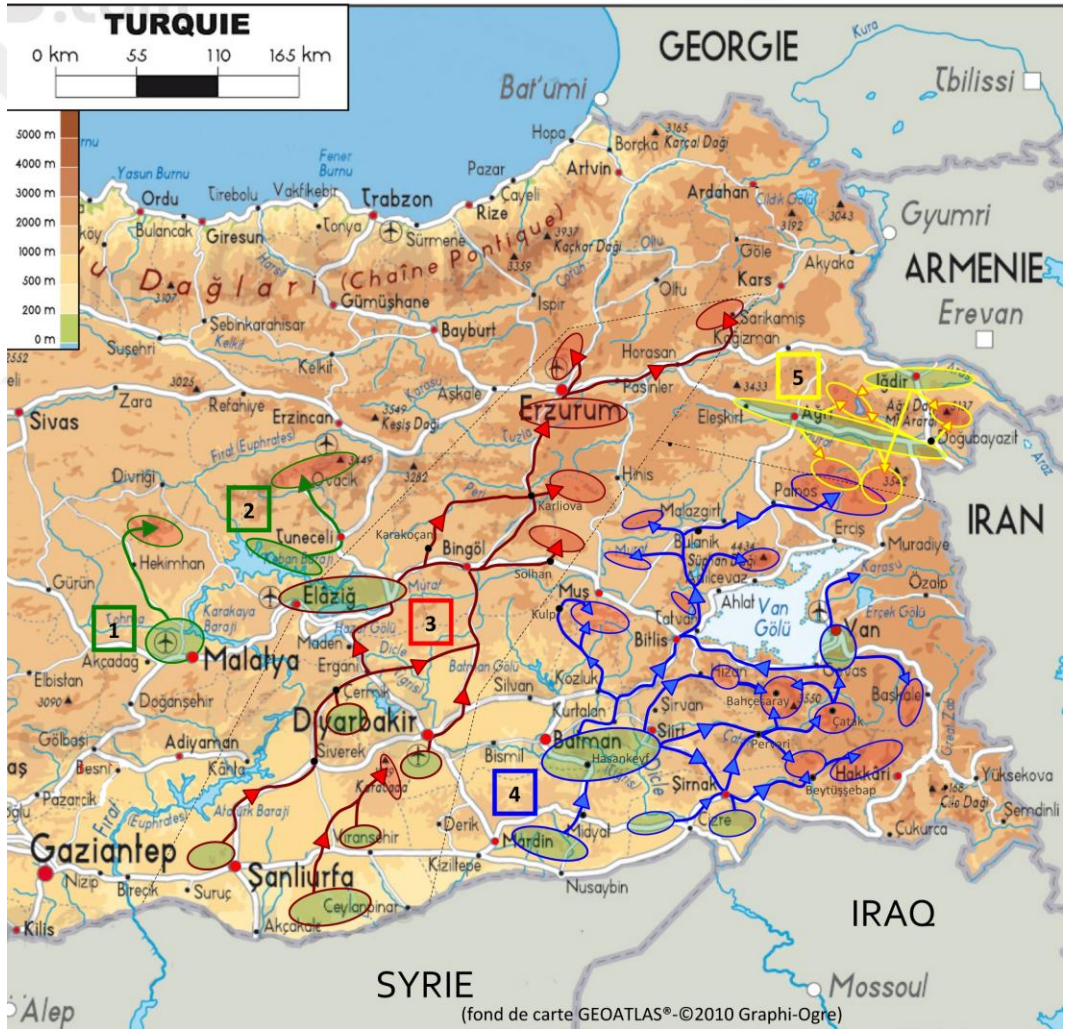
EK IV: Milli Aşireti Yaşam Yerleri Haritası, Kaynak: Google Harita.
Uyarlayan: Mehmet Rezan Ekinci

EK V: Yaylak-Kışlak Göç Yolları Haritası, Michael Thevenin, “La maison du Berger de Diyarbakır, Projet de valorisation des pratiques pastorales en Turquie”, In L’Hevsel a Amida-Diyarbakır: Etudes et rehabilitatio de jardins mesopotamiens, Institut français d’études anatoliennes (généré le 04 janvier 2016), İstanbul 2015, s. 5;

Données collectées au cours des missions de recherches françaises du programme GéObs. UMR IDEES (6266) ArScan, et UMR 7041 - Étés 2014/2015

©michael Thevenin. 2015

EK VI. Michaël Thevenin, «De la pastoralité dans l'Est de la Turquie», *Journal of Alpine Research/ Revue de géographie alpine* [En ligne], 102-2 | 2014, mis en ligne le 15 septembre 2014, consulté le 25 octobre 2016, p. 3.

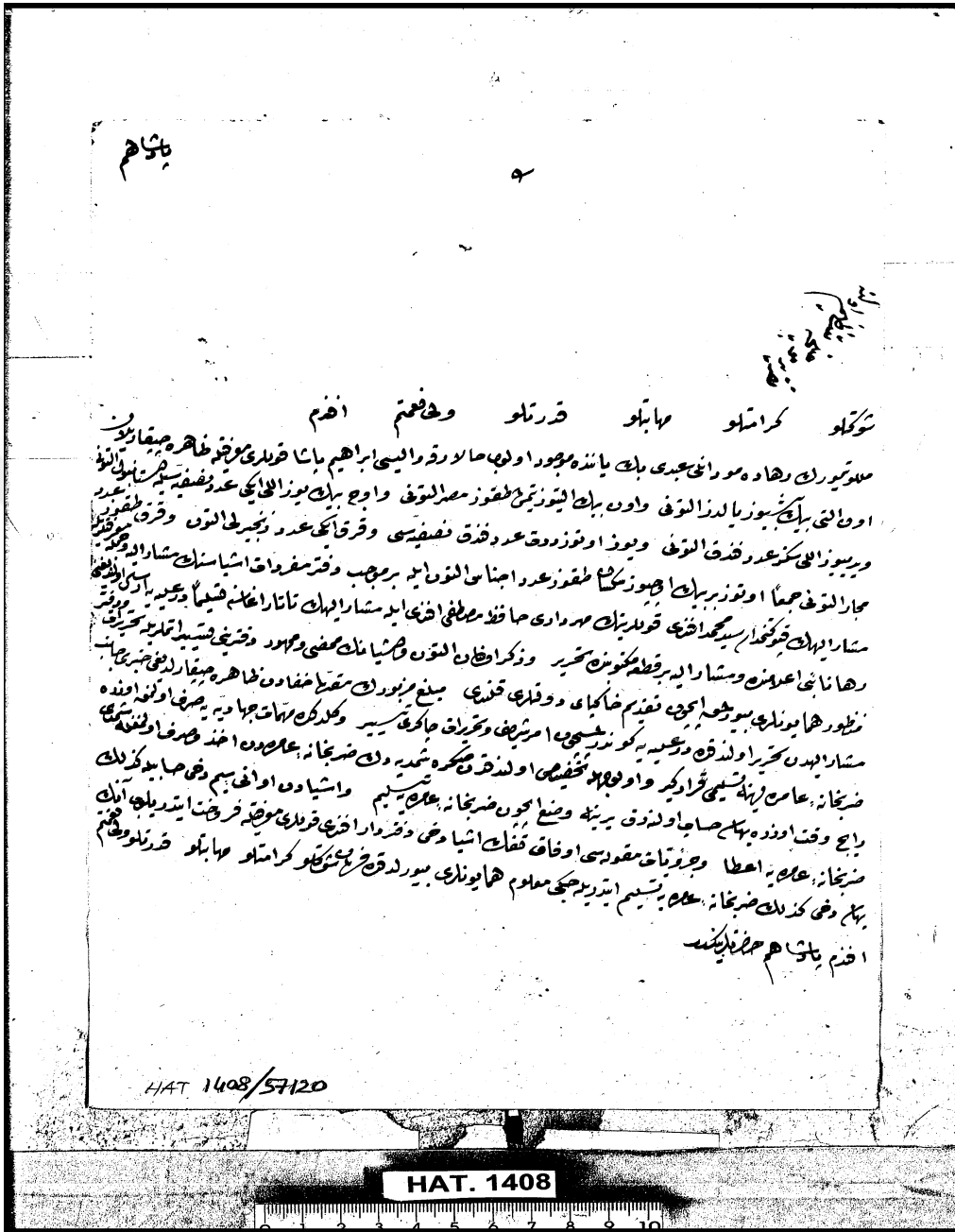
EK VII: Vilayat-ı Şarkiye Haritası, BOA., HRT-h, 1709/1

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) ©

HRT.1709

EK VIII: Milli Timur Ağa'nın toplam 31.389 aded ecnas altunluk hazinesi, BOA, HAT, 1408/57120, 29 Z 1212/14.06.1798.

EK IX: Milli Aşireti İskanbaşısı Eyub Bey'in Sultan II. Mahmud'a Dehaletnamesi, BOA., HAT., 448/22336-C-3, 27 L 1243/12.05.1828.

خاکی حاجتدای کدوه و عتبه عبدای حضرت اولیائی بی عریفه وقت اشتغال چاقانام بود که
 جناب خلیف کانیات عظیم لاجود والاحسا والبرکات جلد شانه و غیره ناله حضرتی همیشه هر دو دندک روز افزون سایه فرحم و آیه فرخ
 حق عیبند مع موبد و مقرون ایملح و عروق تحیمه با زوی مداومت قلند بیغی موضوعه عریفه دو و مجری مستعد یک بود که باب
 علمای و غیره لایحه ازینم مودوف و مکتب اولینقی تم صدق و احدی و اناری خلقه کموشی و احصا بقی ماضم لازمی خا بنزد
 دعای بقای عمر و دودنک ادعیه سیله زبانه دار و اناری لطف و نرم سازینک استجد بنه تر بهی ذم لاریکن اشبووان میامن
 او هانک با ادا ده قاطعه شاهانه بالرونق و لاقبال عن جانب انه طولی شریف عنایت ددیف بیورد قلندک خیر
 صرف اثری سامع کاسه کوشی چاکری اولرقه هکله اوله اشباخبار صرف انارون فوق العایه حفص و نور و ک سرور و جودری
 چاکرانم حصل اولنمدر جناب محصل المرام حبت عطره حضرتک در می مینا و غیره و غیره کافه عباد و خاصه حق
 بند کانه خید و ابلیسین قولری ازینم دولت علیه ابرک الازمک بند و بند زاده ای و وزری عظام افتد لاری
 حلقه بکنش و صدقت برورده که اولینم اردو قید مجریه تقالی بوانه کلنجی خدمات شرف ایات پاشا هیدک صدق و صدق
 و در ده برد کلو قصود و فتوری حقیقانه م تصور اولینقی مشهور علوم و معلوم عالم ادای اصفا نه لری بیولینقی و بر وجهیله
 ازین حلقه بکنش و بند کانه لریه ترقیم و مقید بیوردق مال و چیاک خدمات شرف ایات هید لریه قیام و نص لریه اعنا
 و اهتمام ابره جکرزه عرض و اعدمی و خاصه مجریه لریه عبودیت و انضای لاری بند کت و نفا و لریه انضامیه عریفه چاکرانم
 سلاح سطرینیه اجتناب و موقوفی بشکاهی عنایت قرار لری قدرتی بنه تقالی و اهل ساحة اباحه محرمی و برود
 عنایت فرغ اصفا نه لریه صرف و مانوس اولرقه باب عنایتاب خدیوانه لریه امید وارا اولینم اوزده هر بار حق بره کانه
 حسن موجهات اصفا نه و اعطاف تملطاف رحمانه لری شیشه برود لریه سی باندک و هر حاله لطف و کرم و دندک
 عنایت فرودنلو و جمالی و الفم عالم ذم ما دم العالم انتم کظام حضرتک
 علی

HAT 448/22336-C

HAT. 0448

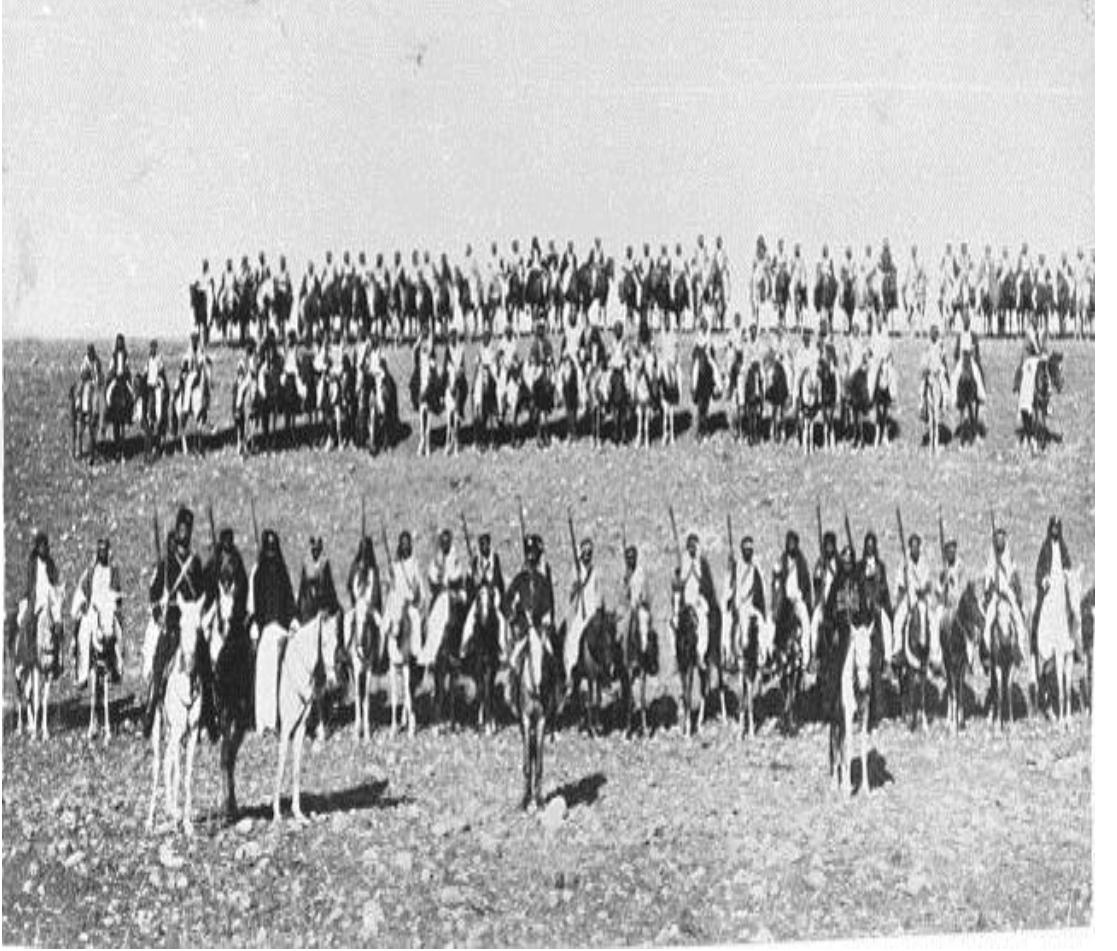
EK X: Max von Oppenheim Milli İbrahim Paşa'nın Sofrası'nda iken 1899, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Max_von_Oppenheim_with_Ibrahim_pasha_1899.jpg, Erişim Tarihi: 14.10.2016.

EK XI: Milli İbrahim Paşa piyadeleriyle yemekte otururken çekilen fotoğraf no. 205, http://gertrudebell.ncl.ac.uk/photo_details.php?photo_id=4006, Erişim Tarihi: 14.10.2016.

EK XII: Milli İbrahim Paşa'nın süvarileriyle çekilen fotoğraf no. 206,
http://gertrudbell.ncl.ac.uk/photo_details.php?photo_id=4007, Erişim Tarihi:
14.10.2016.

EK XIII: Mark Sykes, Milli İbrahim Paşa ve Aşiret İleri Gelenleriyle Çadırı'nda İken, Mark Sykes, The Chaliph's Last Heritage, A Short History of the Turkish Empire, Macmillan and Co., Ltd., London, 1915, s. 320-321.

İBRAHİM PAŞA.

(To face page 321.)

EK XIV: "Hamidiye Alayları'nın 7 Livaya Sûret-i Taksimini Mübeyyin Pusula'dır" BOA., Y.EE., 81/42, varak: 2, 18 Ka 1313/30.12.1897.

حمیدیه الایرینک بیدولایه صورت تفسیرین بیه بوسه در

<p>مرکز قوه کلب اوله لوزم کلده برنج لویا حمیدیه اوله نورورک</p> <table border="0" style="width: 100%;"> <tr><td>سوزق</td><td>۱۷</td></tr> <tr><td>سبلا</td><td>۱۸</td></tr> <tr><td>شکله</td><td>۱۹</td></tr> <tr><td>شکف</td><td>۵۶</td></tr> <tr><td>تاقوی</td><td>۴۹</td></tr> </table>	سوزق	۱۷	سبلا	۱۸	شکله	۱۹	شکف	۵۶	تاقوی	۴۹	<p>مرکز قوه کلب اوله لوزم کلده برنج لویا حمیدیه اوله نورورک</p> <table border="0" style="width: 100%;"> <tr><td>زیدانک</td><td>۴</td></tr> <tr><td>۵</td><td>۵</td></tr> <tr><td>قوه بیایه</td><td>۶</td></tr> <tr><td>اورمانک</td><td>۱۹</td></tr> <tr><td>حیدر انجیر</td><td>۱۱</td></tr> <tr><td>۱۲</td><td>۱۲</td></tr> <tr><td>جولک</td><td>۴۷</td></tr> <tr><td>شازلیک</td><td>۵۷</td></tr> </table>	زیدانک	۴	۵	۵	قوه بیایه	۶	اورمانک	۱۹	حیدر انجیر	۱۱	۱۲	۱۲	جولک	۴۷	شازلیک	۵۷						
سوزق	۱۷																																
سبلا	۱۸																																
شکله	۱۹																																
شکف	۵۶																																
تاقوی	۴۹																																
زیدانک	۴																																
۵	۵																																
قوه بیایه	۶																																
اورمانک	۱۹																																
حیدر انجیر	۱۱																																
۱۲	۱۲																																
جولک	۴۷																																
شازلیک	۵۷																																
<p>مرکز ماروبه اوله لوزم کلده برنج لویا حمیدیه اوله نورورک</p> <table border="0" style="width: 100%;"> <tr><td>سبلا عیترت</td><td>۴۱</td></tr> <tr><td>۴۲</td><td>۴۲</td></tr> <tr><td>۴۳</td><td>۴۳</td></tr> <tr><td>۴۴</td><td>۴۴</td></tr> <tr><td>قوه کورعیرت</td><td>۴۵</td></tr> <tr><td>۴۶</td><td>۴۶</td></tr> <tr><td>طی عیترت</td><td>۴۷</td></tr> <tr><td>برای عیترت</td><td>۴۸</td></tr> <tr><td>ارتوس عیترت</td><td>۵۰</td></tr> </table>	سبلا عیترت	۴۱	۴۲	۴۲	۴۳	۴۳	۴۴	۴۴	قوه کورعیرت	۴۵	۴۶	۴۶	طی عیترت	۴۷	برای عیترت	۴۸	ارتوس عیترت	۵۰	<p>مرکز خسته اوله لوزم کلده برنج لویا حمیدیه اوله نورورک</p> <table border="0" style="width: 100%;"> <tr><td>جاردانک</td><td>۸</td></tr> <tr><td>جیرانک</td><td>۴۱</td></tr> <tr><td>۴۲</td><td>۴۲</td></tr> <tr><td>۴۳</td><td>۴۳</td></tr> <tr><td>زیدقانک</td><td>۴۴</td></tr> <tr><td>۴۵</td><td>۴۵</td></tr> <tr><td>جیرانک</td><td>۴۶</td></tr> </table>	جاردانک	۸	جیرانک	۴۱	۴۲	۴۲	۴۳	۴۳	زیدقانک	۴۴	۴۵	۴۵	جیرانک	۴۶
سبلا عیترت	۴۱																																
۴۲	۴۲																																
۴۳	۴۳																																
۴۴	۴۴																																
قوه کورعیرت	۴۵																																
۴۶	۴۶																																
طی عیترت	۴۷																																
برای عیترت	۴۸																																
ارتوس عیترت	۵۰																																
جاردانک	۸																																
جیرانک	۴۱																																
۴۲	۴۲																																
۴۳	۴۳																																
زیدقانک	۴۴																																
۴۵	۴۵																																
جیرانک	۴۶																																
<p>مرکز اورخ اوله لوزم کلده برنج لویا حمیدیه اوله نورورک</p> <table border="0" style="width: 100%;"> <tr><td>قیس عیترت</td><td>۵۱</td></tr> <tr><td>۵۲</td><td>۵۲</td></tr> <tr><td>۵۳</td><td>۵۳</td></tr> <tr><td>۵۴</td><td>۵۴</td></tr> <tr><td>۵۵</td><td>۵۵</td></tr> </table>	قیس عیترت	۵۱	۵۲	۵۲	۵۳	۵۳	۵۴	۵۴	۵۵	۵۵	<p>مرکز مدلز کراجه لوزم کلده برنج لویا حمیدیه اوله نورورک</p> <table border="0" style="width: 100%;"> <tr><td>بیجانک</td><td>۱</td></tr> <tr><td>۲</td><td>۲</td></tr> <tr><td>قوه بیایه</td><td>۷</td></tr> <tr><td>۳</td><td>۳</td></tr> <tr><td>۴</td><td>۴</td></tr> <tr><td>۵</td><td>۵</td></tr> <tr><td>۶</td><td>۶</td></tr> <tr><td>۷</td><td>۷</td></tr> <tr><td>۸</td><td>۸</td></tr> <tr><td>۹</td><td>۹</td></tr> <tr><td>۱۰</td><td>۱۰</td></tr> </table>	بیجانک	۱	۲	۲	قوه بیایه	۷	۳	۳	۴	۴	۵	۵	۶	۶	۷	۷	۸	۸	۹	۹	۱۰	۱۰
قیس عیترت	۵۱																																
۵۲	۵۲																																
۵۳	۵۳																																
۵۴	۵۴																																
۵۵	۵۵																																
بیجانک	۱																																
۲	۲																																
قوه بیایه	۷																																
۳	۳																																
۴	۴																																
۵	۵																																
۶	۶																																
۷	۷																																
۸	۸																																
۹	۹																																
۱۰	۱۰																																
<p>سواپ چارنده قوه بیایه تستقو قوجی اوله کیم رولوا نتیج اولونق سوانده بولدر بوجم سوانه بولوا دیولر قومانانق نفر رنده تقلم ایشیریک صدر ۱۸ کا ۱۳۱۳</p>	<p>مرکز اجه اوله لوزم کلده برنج لویا حمیدیه اوله نورورک</p> <table border="0" style="width: 100%;"> <tr><td>لیولک</td><td>۱۱</td></tr> <tr><td>۱۲</td><td>۱۲</td></tr> <tr><td>۱۳</td><td>۱۳</td></tr> <tr><td>۱۴</td><td>۱۴</td></tr> <tr><td>۱۵</td><td>۱۵</td></tr> <tr><td>۱۶</td><td>۱۶</td></tr> <tr><td>۱۷</td><td>۱۷</td></tr> <tr><td>۱۸</td><td>۱۸</td></tr> <tr><td>۱۹</td><td>۱۹</td></tr> <tr><td>۲۰</td><td>۲۰</td></tr> </table>	لیولک	۱۱	۱۲	۱۲	۱۳	۱۳	۱۴	۱۴	۱۵	۱۵	۱۶	۱۶	۱۷	۱۷	۱۸	۱۸	۱۹	۱۹	۲۰	۲۰												
لیولک	۱۱																																
۱۲	۱۲																																
۱۳	۱۳																																
۱۴	۱۴																																
۱۵	۱۵																																
۱۶	۱۶																																
۱۷	۱۷																																
۱۸	۱۸																																
۱۹	۱۹																																
۲۰	۲۰																																

Y.EE. 81/42

EK XV: Milli İbrahim, Miranlı Mustafa maiyyetleri ve Müşir Zeki Paşa ile birlikte çektileri fotoğraf; için bkz. Servet-i Fünun Gazetesi, No. 195, sene: 4, C. 8, s., 24 Ts 1310/06.12.1894.

(Türk Bağı) محرر ومندوب: احمد احسان

در سالنامه سنه ۱۳۱۰ پاره دو شرائط اشترا

شرائط اشترا موسسه مطبعه من كتاب الملق

ولایانه سنه ۱۳۱۰ • آتی سرطیله سنه ۱۳۰۰ • آتی

آتی ۷۵ غروش اولوب اوج آتی ۵۰ • اوج آتی ۲۵ غروش

آتی یوقدر • قیلمه دن مقووا محلته سکودریلورسه ولایات

بورو ایله آتی ایچون سنوی بدلی اخذ اولور .

یکری غروش قشله در .

سِرْوَتِی فُنُون

بشچنبه کونلری چقار . ادبی . فنی . صنایعی و تجاری مصور عمالی غزته سی

N° : 195 4me Année

Rédacteur en chef BUREAUX:

Ahmed IHSAN 54, rue Ebu-Suoud, Près de la

JOURNAL ILLUSTRÉ TURC PARAISSANT LE JEUDI Sublime Porte

CONSTANTINOPLE عدد : ۱۹۵

در دیمی سنه - سکرچی جلد صحنه - ۲۴ تهرین تانی سنه ۱۳۱۰

وردنجی اردوی همایونده مشکی حمیدیه نام معالی آتاشنی هانت سراری اولاری رؤساید
وردنجی اردوی همایونده مشیری دولتو زکی پاشا حضرتلری

S. Exc. Zéki Pacha, Commandant du 4me corps d'Armée d'Erzinkan avec les chefs
des régiments Hamidié de Cavalerie

EK XVI: Hamidiye Aşiret Alayları'ndan Milli İbrahim Paşa'nın Giyim-Kuşamına Dair Örnek Fotoğraf (Fotoğraf altındaki yazı: *Ekraddan İbrahim Paşa ve Avanesi*), İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi, II. Abdülhamid Fotoğraf Koleksiyonu, klasör no. 90877, foto no. 16.

EK XVII: Peabody Martini Henry cinsi tüfenk örneği ve Sultan Abdulaziz'in Martini tüfengi için bkz. <http://www.kerimusta.com/martini-tufekleri/>, Erişim Tarihi: 06.01.2016; <http://tarihvemedeniye.org/2009/09/ilk-abd-baskanini-ii-abdulhamid-agirladi.html>, Erişim tarihi: 25.10.2016

Sultan Abdülaziz tuğralıdır. Altın yıldızlı mekanizma üzerinde av hayvanları tasvirlenmiştir. Namlu uzunluğu : 84 cm.

EK XIX: Milli İbrahim Paşa Haleb’de Sefirlerle Görüşürken Çekilen Fotoğraf, Azad Ahmad Ali, “Le rôle politique des tribus kurdes Milli et de la famille d’Ibrahim Pacha à l’ouest du ... et au nord du Bilad al-Cham (1878-1908)”, Jean-Claude David et Thierry Boissière (dir.), *Alep Et Ses Territoires Fabrique et politique d’une ville (1868-2011*, Presses de l’Ifpo, Institut français du Proche-Orient, Beyrouth – Damas 2014, p. 67-79.

ÖZGEÇMİŞ

Mehmet Rezan EKİNCİ, İlk ve Orta öğrenimini Mersin İli Tarsus İlçesi'ne bağlı Çelebi Köyü, Çelebi İlkokulu ve Yenice Beldesi İlköğretim Okulu'nda tamamlamıştır. Lise öğrenimini Tarsus Cengiz Topel Lisesi'nde tamamlamıştır (1995). Lisans eğitimini Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü'nde (2000) ve Yüksek Lisansını Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Anabilim Dalı'nda "Osmanlı-Rus İlişkileri Çerçevesinde Kırım Savaşı 1853-1856" isimli teziyle tamamlamıştır (2005).

